

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

**KAPADOKYA BÖLGESİ, IHLARA VADİSİ'NDEKİ BİZANS
DÖNEMİ KAYA MİMARİSİ**

Hülya ŞAHNA

Doktora Tezi

Ankara, 2018

KAPADOKYA BÖLGESİ, IHLARA VADİSİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ KAYA
MİMARİSİ

Hülya ŞAHNA

Doktora Tezi

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Hülya Şahna tarafından hazırlanan “Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi’ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisi” başlıklı bu çalışma, 28.09.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Sacit PEKAK (Başkan / Danışman)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ

Prof. Dr. Sema DOĞAN

Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ...6 ay... süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

28.09.2018

Hülya Şahna

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o Tezimin/Raporumun 28. Mart 2019 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

o Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

28.09.2018

Hülya ŞAHNA

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. M. Sacit PEKAK danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Hülya şAHNA

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının belki de yazması en güç bölümlerinden birisiymiş teşekkür yazısı. Uzun bir sürece yayılan böyle çalışmalarda muhakkak ki herkesin bir şekilde katkısı olmuş ve herkes farklı yollarla da olsa teze dokunmuştur. Teşekkür yazısını güçleştiren de tek bir kişiyi dahi atlamadan, herkese sebepleri ile birlikte teşekkür edebilmek. Elimden geldiğince herkese teşekkür etmeye çalışacak olsam da, kime niçin teşekkür ettiğimi tek tek yazamayacak olduğumu da daha yazımın başında üzümlere belirtmek isterim.

Tezde çalışacağım bölgeyi, büyük bir kararsızlık sürecinden sonra Kapadokya olarak belirlediğimde, bölümümüzün çok değerli hocalarından Prof. Dr. Sema Doğan beni, bu bölgede uzun yıllar bilimsel çalışmalar yürüten ve bölgeyi gerçekten çok iyi bilen sayın Prof. Dr. Sacit Pekak'a yönlendirdi. O dönemde çok iyi tanımadığım, anlaşabilir miyim bilemediğim Sacit Hocam ile tez serüvenine böylece başlamış olduk ki sanırım bu noktada öncelikle beni yönlendirdiği için Sema Hocama, sonrasında da doktora tez danışmanlığımı kabul eden Sacit Hocama büyük teşekkür borçluyum. Sadece tez çalışmalarım değil, akademik anlamda kendimi geliştirmemde de büyük emekleri bulunan, bu sırada yürüttüğüm bilimsel çalışmalara önemli katkılar sağlayan doktora ve tez çalışmam süresince bana güvenen ve sonsuz desteği ile yanımda olan tez danışmanım Prof. Dr. Sacit Pekak'a çok teşekkür ederim.

Doktora tez çalışmasının en zorlayıcı, külfetli ve bir o kadar da önemli aşaması, otuz dokuz kilisenin mimari çizimlerinin yapılabilmesi idi. Bu amaçla yazmış olduğumuz proje kapsamında, tezin mimari çizimlerinin yapılması üzere maddi destek sağlayan Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) Koordinatörlüğüne, o dönemde manevi desteğini de esirgemeyen ÖYP Koordinatörümüz Sayın Prof. Dr. Mutlu Aytemir'e ve mimari çizimleri büyük bir özveri ve titizlikle yapan Mimar Aykut Fenerci'ye; tezin yayın taraması aşamasını "2214/A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı" kapsamında yurt dışı kütüphane ve araştırma enstitülerinde yürütülen çalışmalarla ve bu sayede alanında uzman bilim insanlarının katkı ve destekleri ile geliştirmemi sağlayan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK), Oxford Üniversitesi'ndeki çalışmalarım sırasında bilimsel anlamda her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Andrew Wilson, Dr. Ine Jacobs ve Dr. Efthymios Rizos'a teşekkürü bir borç bilirim.

Sanat Tarihçi olmaya başladığım lisans dönemim için Atatürk Üniversitesi'nin çok kıymetli hocalarına teşekkür etmeden geçmem mümkün değil. Lisans eğitimim boyunca gösterdikleri yakınlık, iyi niyet ve destek için hepsine ayrı ayrı ancak en çok da Prof. Dr. Haldun Özkan'a, beni Bizans Sanatı alanında çalışmaya teşvik ettiği ve belki de bu sayede ekmeğimi de elime almama katkısı bulunduğu için özellikle teşekkür etmek isterim. Sonrasında lisansüstü eğitimimi yapmak üzere geldiğim Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün çok sevdiğim hocalarına, teze görüşleri ve önerileri ile ayrıca destek veren Prof. Dr. Sema Doğan ve Doç. Dr. V. Macit Tekinalp'e, bölümdeki çok sevgili mesai arkadaşlarıma ama özellikle Bizans Sanatı alanında çalışmalarını yürüten ve bu alanda edindikleri tüm bilimsel birikimi benimle paylaşan Arş. Gör. H. Ceylan Karaca, Arş. Gör. Murat Gül, Arş. Gör. Can Erpek, Arş. Gör. Fulya Seviç ve Arş. Gör. Bilge Bahar'a, çevirilerimde "off" demeden yardım eden canım arkadaşım Arş. Gör. Özge Gençel'e ve tabii ki kader ortağım ve Hacettepe'de beni kucaklayan ilk arkadaşım Arş. Gör. Dr. Heval Şimşek Özel'e eşsiz arkadaşlığı için yürekten teşekkür ederim.

Akademik hayatımın başladığı Adıyaman Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün çok değerli hocası, bölüm başkanım çok kıymetli hocam Dr. Öğr. Ü. Fuat Şancı'ya sabırla ve inançla dönüşümü beklediği ve son bir yıldır da doktora tezimi bitirebilmem için tüm kolaylığı sağladığı için, yine Adıyaman ile birlikte hayatıma giren ve akademik hayata devam edebilecek miyim edemeyecek miyim belirsizliğini yaşadığım 2009 senesinde, tam bir mesai ile bana İngilizce çalıştıran canım arkadaşlarım Dr. Öğr. Ü. Sinan Çakır ve Arş. Gör. Dr. Oya Bayılmış Öğütçü'ye, teknik konulardaki desteği için Arş. Gör. Dr. Mehmet Ali Toprak'a teşekkür ederim.

Ve olmazsa olmazım canım AİLEM. Akademik yaşama adım atmaya hazırlandığımız bir dönemde, size güvenecek, bu yola girmeniz için sizi maddi manevi destekleyebilecek, size güvendiği için sizinle birlikte yüklü miktarlara imza atarak elini taşın altına koyabilecek, bu büyük sorumluluğu sizinle birlikte omuzlayacak çok az insan vardır hayatınızda ve bu insanlar, işte hayatınızda bir kere daha iyi ki varlar dediğiniz o güzel ailenizdir. Sadece doktora değil, tüm hayatım boyunca her türlü desteği veren, maddi manevi tüm varlıkları ile yanımda olan canım annem Rabia Öztürkler, babam Ahmet Coşgunaras, ablam Derya Coşgunaras ve yine en başından beri yanımda olan, arazi çalışmalarım da dahil olmak üzere elinden gelebildiği ölçüde beni yalnız bırakmayan, teknik konularda da en büyük desteği sağlayan, büyük bir sabır ve özveri ile bu süreci

bitirmemi bekleyen, yaşamından, zevklerinden, kendinden en az benim kadar feragat eden sevgili eşim Ergün Şahna'ya ve tez sürecimin en sancılı dönemlerinin en güzel meyvesi oğlum Çınar Doruk Şahna'ya, sevgili teyzem Reyhan Suna, kuzenim Hazal Suna ve anmadan geçemeyeceğim, kendisine çok şey borçlu olduğum Vahap Amcama en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. İyi ki varsınız.

ÖZET

ŞAHNA, Hülya. *Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi'ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisini*. Doktora Tezi, Ankara, 2017.

Doktora tez çalışmasının konusunu Ihlara Vadisi'ndeki Bizans dönemi kaya mimarisi oluşturmaktadır. Tezde, Aksaray ili, Güzelyurt ilçesine bağlı Ihlara Vadisi'nin Ihlara ve Belisırma yerleşimindeki kayaya oyma kilise ve ibadet mekanları ile sivil yapı toplulukları, tarih, kültür, sosyal yapı, mimari, ikonografi ve yerleşim anlayışı çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Ihlara ve Belisırma'daki yirmi kilise, daha önce araştırmacılarca, içerdikleri resim programları ile özellikle üslup ve ikonografik açıdan ele alınarak çalışılmış, resim programı olmayan yapılar çalışmaların kapsamı dışında bırakılmıştır. Ihlara Vadisi kiliseleri, duvar resimleri ve yazıtları ile sosyal yapıya ışık tutmaları açısından önem taşırlar. Duvar resimlerindeki bani tasvirleri ve yazıtlarda yer alan unvanlar bölgedeki sanat hamiliğinin, yerel elitlerin ya da yerel aristokrasinin varlığının da en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkar. Ancak vadideki kiliselerin mimari özellikleri ve sosyal içerikli yapıların varlığı da vadinin sosyal yapısının anlamlandırılabilmesi ve yerleşim mimarisinin değerlendirilebilmesi açısından ayrıca önemlidir. Bu sebeple gerek vadide tarafımızdan yürütülen yüzey araştırmalarında gerekse Aksaray Müze Müdürlüğü'nün tescil çalışmalarında tespit edilen yeni kilise, ibadet mekanı ve sivil yapı toplulukları da tez kapsamına dahil edilmiş, bu bağlamda tezde otuz dokuz (39) kilise ve yedi (7) sivil yapı topluluğu, sosyal yapı ve yerleşim mimarisi ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

Tez, Ihlara Vadisi'nin Bizans sanatı, kültürü ve tarihindeki yerini, bu zamana kadar yapıldığı gibi sadece duvar resimleriyle değil, mimari ve sosyal yapısıyla da bir bütün halinde ele alarak vurgulamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Ihlara, Kayaya Oyma Mimari, Sanat Hamiliği, Aristokrasi

ABSTRACT

ŞAHNA, Hülya. *Byzantine Rock-Cut Architecture of Peristremma Valley, Cappadocia*. PhD Thesis, Ankara, 2018.

The subject of this study is based on the Byzantine period rock-cut architecture in Peristremma Valley. In the thesis, rock-cut churches, chapels and secular complexes in Peristremma Valley, Güzelyurt, Aksaray were examined in respect of their historical, cultural, social, architectural, iconographic and settlement properties.

In the previous studies, twenty churches in Ihlara and Belisırma were studied especially with regard to their paintings. However, the structures without wall paintings were left out of scope of the above-mentioned studies. The churches of Peristremma Valley are crucial for their wall paintings and inscriptions provide information about social structure of the period. Donor portrait in the wall paintings and the titles of the dedicatory inscriptions are significant indicators of presence of patronage and local elites or local aristocracy. Nevertheless, the architectural features of the churches in the valley and presence of secular building are important for understanding the social structure and evaluating the style of settlement architecture. For this reason, the churches, chapels and secular complexes that were discovered during either the surveys carried out in the valley by us or in the registration studies performed by Aksaray Museum Management were included in the scope of this study. Consequently, thirty-nine churches, seven secular buildings were evaluated in association with the social structure and settlement architecture.

This thesis aims to emphasize the place of Peristremma Valley in Byzantine art, culture and history by examining it not only with regard to the wall paintings as it was done up to now, but also including the architectural and social structure to the scope of the study.

Keywords: Cappadocia, Peristremma, Rock-cut Architecture, Patronage, Aristocracy

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
ÇİZİM LİSTESİ	xvii
RESİM LİSTESİ	xxi
TABLO LİSTESİ	xxxiv
ŞEKİL LİSTESİ	xxxiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM İHLARA VADİSİ	9
1.1. YAYINLARDA İHLARA VADİSİ	9
1.2. TARİHİ COĞRAFYA	15
1.3. ETİMOLOJİK KÖKEN	27
2. BÖLÜM KATALOG	30
2.1. KATALOG TANITIMI	30
2.2. BELİSİRMA VE İHLARA YERLEŞİMLERİNDEKİ KİLİSELERİNİN LİSTESİ 35	
2.2.1. Belisırma Kiliseleri	35
2.2.2. İhlara Kiliseleri	36
2.3. TEK NEFLİ KİLİSELER	37
2.3.1. Katalog No. 1: Kilise 1	37
2.3.2. Katalog No. 2: Kilise 3	46
2.3.3. Katalog No. 3: Kilise 5	57
2.3.4. Katalog No. 4: Kilise 6	65
2.3.5. Katalog No. 5: Kilise 7	72
2.3.6. Katalog No. 6: Bezirana Kilise	77
2.3.7. Katalog No. 7: Karagedik b Kilisesi	88
2.3.8. Katalog No. 8: Karagedik c Kilisesi	95
2.3.9. Katalog No. 9: Karagedik a Kilisesi	106

2.3.10. Katalog No. 10: Kilise 8	115
2.3.11. Katalog No. 11: Kilise 9	120
2.3.12. Katalog No. 12: Kilise 10	127
2.3.13. Katalog No. 13: Eğri Taş Kilisesi	135
2.3.14. Katalog No. 14: Kilise 11	165
2.3.15. Katalog No. 15: Kilise 12	174
2.3.16. Katalog No. 16: Kilise 13	180
2.3.17. Katalog No. 17: Kuzey Ambar Kilisesi	187
2.3.18. Katalog No. 18: Kilise 15	197
2.3.19. Katalog No. 19: Kokar Kilise	203
2.3.20. Katalog No. 20: Bahattin Samanlığı Kilisesi	214
2.3.21. Katalog No. 21: Açıkl Ağa Kilisesi.....	226
2.3.22. Tek Nefli Kiliseler Ara Değerlendirme.....	236
2.4. İKİ NEFLİ KİLİSELER.....	251
2.4.1. Katalog No. 22: Kilise 2	251
2.4.2. Katalog No. 23: Alçak Kaya Altı Kilisesi.....	258
2.4.3. Katalog No. 24: Ballı Kilise.....	270
2.4.4. Katalog No. 25: Kilise 14	280
2.4.5. Katalog No. 26: Pürenli Seki Kilisesi	288
2.4.6. Katalog No. 27: Eski Baca Kilisesi.....	300
2.4.7. Katalog No. 28: Kilise 18	309
2.4.8. İki Nefli Kiliseler Ara Değerlendirme	315
2.5. HAÇ PLANLI KİLİSELER.....	324
2.5.1. Katalog No. 29: Küçük Ala Kilise	324
2.5.3. Katalog No. 31: Yılanlı Kilise	334
2.5.4. Katalog No. 32: Ağaç Altı Kilisesi	346
2.3.5. Katalog No. 33: Sümbüllü Kilise	356
2.5.6. Katalog No. 34: Kilise 16	373
2.5.7. Serbest Haç Planlı Kiliseler Ara Değerlendirme	380
2.6. KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI KİLİSELER.....	387
2.6.1. Katalog No. 35: Ala Kilise.....	387
2.6.2. Katalog No. 36: Karanlık Kale Kilisesi	404
2.6.3. Katalog No. 37: Kilise 17	424
2.6.4. Katalog No. 38: Direkli Kilise	432
2.6.5. Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliseler Ara Değerlendirme.....	461
2.7. ÇOKGEN PLANLI KİLİSELER.....	467

2.7.1. Katalog No. 39: Kırk Dam Altı Kilisesi.....	467
2.8. IHLARA VE BELİSİRMA YERLEŞİMLERİ, KAYAYA OYMA YAPI KOMPLEKSLERİ.....	480
3. BÖLÜM MİMARİ DEĞERLENDİRME.....	509
4. BÖLÜM IHLARA VADİSİNİN BİR ORTAÇAĞ YERLEŞİMİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	548
4.1. MANASTIR SORUNU	548
4.2. SİVİL MİMARİ	579
4.3. ÖLÜM LİTURJİSİ.....	596
4.4. ARİSTOKRASİ / YEREL ELİTLİK VE SANAT HAMİLİĞİ.....	606
SONUÇ.....	616
KAYNAKÇA	619
EK 1: DUVAR RESMİ ANALİZ ÇALIŞMALARI.....	636
EK 2: IHLARA VADİSİNİN JEOLJİK VE JEOMORFOLOJİK YAPISI	652
EK 3: IHLARA VADİSİNDE TARIMSAL FAALİYETLER.....	656
EK 4: SÖZLÜK.....	657
EK 5: ORİJİNALLİK RAPORU.....	660
EK 6: ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU	661

KISALTMALAR

Genel Kısaltma Listesi

bkz.	Bakınız
cm.	Santimetre
Kat. No.	Katalog Numarası
km.	Kilometre
KOM	Yapı Kompleksi
M.	Mekan
m.	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No.	Numara
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl

Duvar Resimleri Kısaltma Listesi¹

B	Deesis
C	Meryem
D	İsa
F	Fırında Üç İbrani Genci
J	Daniel Aslanlar Arasında
K	Son Yargı
Z	Bani tasvirleri
LI	Müjde
LII	Ziyaret
LIII	Su Deneyi
LVI	Yusuf'un Birinci Rüyası
LVII	Beytullahim'e Yolculuk
LVIII	Doğum
LIX	Kahin Kralların Tapınması
LX	Yusuf'un İkinci Rüyası
LXI	Mısır'a Kaçış
LXII	Masumların Katli
LXIII	Mabede Takdim
LXX	Vaftiz
CXIX	Lazarus'un Dirilmesi
CXXIII	Başkalaşım
DI	Kudüs'e Giriş
DII	Son Akşam Yemeği
DIII	Ayakların Yıkanması
DIV	Havarilerin Komünyonu
DV	Yahuda'nın İhaneti

¹ Duvar resimlerini kodlandırmada Restle'nin 1969 tarihli yayınının III. cildi esas alınmış, tezde yayındaki listenin tamamı değil, sadece İhlara Vadisi kiliselerinde tasvir edilen sahneler ve tek figürlerin kodları verilmiştir. Eski Ahit konulu sahneler ile İsa ve Meryem'in yaşamından sahneler, duvar resimlerinde tasvir edilen figürlerin tam listesi için bakınız Restle, 1969, III. cilt.

DVI	İsa Anna ve Hayfa Önünde
DVII	İsa Pilatus'un Önünde
DVIII	Petrus'un İnkarı
DIX	İsa Golgotha Yolunda
DX	Çarmıh
DXIV	Anastasis
DXX	Göğe Yükseliş
DXXIII	Koimesis

Melek Tasvirleri

a	Mikhael
b	Gabriel
h	Seraphim ya da Kerubim
i	Bilinmeyen ya da tanımlanamayan melek tasvirleri

Peygamber ve Piskopos Tasvirleri

1	Davud	32	İsak
2	Süleyman	33	Yakup
3	İşaya	34	Musa
4	Yeremya	35	Zakharius
5	Ezekiel	36	Vaftizci Yahya
6	Daniel	37	Ioakhim
7	Yunus	38	Anna
9	Habakkuk	40	Elizabeth
10	İlyas		
11	Elisha		
13	Nuh		
24	Zekeriya		
25	Bilinmeyen ya da tanımlanamayan peygamber		

Havari Tasvirleri

- 61 Petrus
62 Paulus

Erkek Martirler

101	Abibus	133	Orestes	181	Sergios
109	Pegasus	136	Theodoros	182	Bakkhos
117	Blaise	137	Theophilos	183	Stephanos
121	Georgios	138	Theoplaktos	188	Florus
122	Demetrios	154	Kosmas	189	Laurus
124	Elpidius	155	Damian		
126	Eustathios	164	Merkurius		
127	Theopistus	166	Menas		
128	Agapius	174	Pantaleimon		
131	Eugenius	180	Prokopios		

Kadın Martirler

202	Katherina	213	Marina	250	Tanımlanamayan Martir
204	Barbara	214	Paraskevi		

Kilise Babaları, Keşişler ve Diğer Azizler

- 301 Athanasios
302 Büyük Basileios
304 Nazianslı Gregorios
306 Ioannes Khryzostomos
307 Nikolaos
350 Tanımlanamayan Kilise Babası, rahip ya da keşiş
403 Euthemios
404 Zosimos
501 Konstantinos
502 Helena

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Ihlara Vadisi, yerleşimleri ve kiliselerin konumu (Thierry, 1963).....	18
Çizim 2. Selime-Yaprakhisar yerleşimleri ve çevresi (Kalas, 2009)	19
Çizim 3. Bizans askeri ve hac yolları (Thierry, 1963)	24
Çizim 4. Bizans askeri ve hac güzergâhları (Hild, 1977)	25
Çizim 5. Kilise 1, plan	40
Çizim 6. Kilise 1, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	43
Çizim 7. Kilise 3, plan	48
Çizim 8. Kilise 3, A-A kesiti, naos, narteks, giriş mekanı, kuzeye bakış	52
Çizim 9. Kilise 3, B-B kesiti, narteks, doğuya bakış	53
Çizim 10. Kilise 3, C-C kesiti, apside bakış.....	53
Çizim 11. Kilise 5, plan	59
Çizim 12. Kilise 5, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	62
Çizim 13. Kilise 5, B-B kesiti, apside bakış.....	62
Çizim 14. Kilise 6, plan	67
Çizim 15. Kilise 6, A-A Kesiti, güneye bakış.....	69
Çizim 16. Kilise 6, B-B Kesiti, doğuya bakış.....	70
Çizim 17. Kilise 7, plan	74
Çizim 18. Kilise 7, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	76
Çizim 19. Kilise 7, B-B kesiti, doğuya bakış.....	76
Çizim 20. Bezirana Kilisesi, plan.....	82
Çizim 21. Bezirana Kilisesi, A-A kesiti, güneye bakış.....	84
Çizim 22. Bezirana Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış	84
Çizim 23. Bezirana Kilisesi, duvar resimlerinin mekan içindeki dağılımı	87
Çizim 24. Karagedik b Kilisesi, plan	91
Çizim 25. Karagedik b Kilisesi, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	93
Çizim 26. Karagedik b Kilisesi, B-B kesiti, apside bakış.....	94
Çizim 27. Karagedik c Kilisesi, Kemer iç yüzeyi.....	98
Çizim 28. Kemer iç yüzeyi, alt seviyedeki yazıt.....	98
Çizim 29. Karagedik c Kilisesi, plan	100
Çizim 30. Karagedik c Kilisesi, A-A kesiti, doğuya bakış	103
Çizim 31. Karagedik a Kilisesi, plan	110
Çizim 32. Karagedik a Kilise, A-A kesiti, kuzeye bakış	112
Çizim 33. Karagedik a Kilise, B-B kesiti doğuya bakış	112
Çizim 34. Kilise 8, plan	117
Çizim 35. Kilise 8, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	119
Çizim 36. Kilise 8, B-B kesiti, doğuya bakış.....	119
Çizim 37. Kilise 9, plan	122
Çizim 38. Kilise 9, A-A kesiti, naos, kuzeye bakış.....	125
Çizim 39. Kilise 9, B-B kesiti, naos ve portiko, doğuya bakış	125
Çizim 40. Kilise 10, plan	129
Çizim 41. Kilise 10, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	132
Çizim 42. Kilise 10, B-B kesiti, doğuya bakış.....	133
Çizim 43. Eğri Taş yapı kompleksi, ara kat planı.....	147
Çizim 44. Eğri Taş Kilisesi, üst kat planı	148
Çizim 45. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5, plan.....	151
Çizim 46. Eğri Taş Kilisesi, A-A kesiti doğuya bakış	156
Çizim 47. Eğri Taş Kilisesi, B-B kesiti, kilise ve Mekan 1 güney duvar	157

Çizim 48. Eğri Taş Kilisesi, C-C kesiti, Mekan 3, 4 ve 4a güney duvar	158
Çizim 49. Eğri Taş Kilisesi, D-D kesiti, Mekan 5, 5a güney duvar.....	159
Çizim 50. Eğri Taş Kilisesi, E-E kesiti, Mekan 6 güney duvar	160
Çizim 51. Eğri Taş Kilisesi, duvar resimlerinin mekansal dağılımı	163
Çizim 52. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, resim programının mekansal dağılımı	164
Çizim 53. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 6, resim programının mekansal dağılımı	164
Çizim 54. Kilise 11, plan	168
Çizim 55. Kilise 11, A-A kesiti, doğuya bakış	170
Çizim 56. Kilise 11, resim programının mekansal dağılımı	172
Çizim 57. Kilise 12, plan	177
Çizim 58. Kilise 12, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	179
Çizim 59. B-B kesiti, doğuya bakış	179
Çizim 60. Kilise 13, plan	182
Çizim 61. Kilise 13, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	184
Çizim 62. Kilise 13, B-B kesiti, apsis bakış.....	184
Çizim 63. Kuzey Ambar Kilisesi, plan	193
Çizim 64. Kuzey Ambar Kilisesi, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	195
Çizim 65. Kuzey Ambar Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış.....	196
Çizim 66. Kilise 15, plan	200
Çizim 67. Kilise 15, A-A kesiti, güneye bakış.....	202
Çizim 68. Kilise 15, B-B kesiti, doğuya bakış.....	202
Çizim 69. Kokar Kilise, plan	207
Çizim 70. Kokar Kilise, A-A kesiti, güneye bakış.....	210
Çizim 71. Kokar Kilise, mezar şapeli, doğu nef batıya bakış	211
Çizim 72. Kokar Kilise, resim programının mekansal dağılımı	213
Çizim 73. Bahattin Samanlığı Kilisesi, plan	220
Çizim 74. Bahattin Samanlığı Kilisesi, A-A Kesiti, kuzeye bakış.....	222
Çizim 75. Bahattin Samanlığı Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış	223
Çizim 76. Bahattin Samanlığı Kilisesi, duvar resimlerinin mekansal dağılımı	225
Çizim 77. Açıklık Ağa Kilisesi, plan	230
Çizim 78. A-A kesiti, kuzeye bakış	232
Çizim 79. B-B kesiti, apsis ve nartekse bakış	232
Çizim 80. Açıklık Ağa Kilisesi, duvar resimlerinin mekansal dağılımı.....	235
Çizim 81. Kilise 3, plan	254
Çizim 82. Kilise 3, kuzeye bakış	256
Çizim 83. Kilise 3, doğuya bakış	256
Çizim 84. Alçak Kaya Altı Kilisesi, plan.....	265
Çizim 85. Alçak Kaya Altı Kilisesi, A-A kesiti, kuzeye bakış	268
Çizim 86. Alçak Kaya Altı Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış	269
Çizim 87. Ballı Kilise, plan.....	275
Çizim 88. Ballı Kilise, güney nef, kuzeye bakış	278
Çizim 89. Ballı Kilise, B-B kesiti, doğuya bakış	278
Çizim 90. Kilise 14, plan	283
Çizim 91. Kilise 14, kuzey nef, güneye bakış.....	286
Çizim 92. Kilise 14, güney nef, güneye bakış	287
Çizim 93. Pürenli Seki Kilisesi, plan	292
Çizim 94. Pürenli Seki Klisesi, A-A kesiti, kuzey nef ve narteks, güneye bakış.....	296
Çizim 95. Pürenli Seki Klisesi, B-B kesiti, kuzey ve güney nef, doğuya bakış.....	296
Çizim 96. Pürenli Seki Kilisesi, C-C kesiti, narteks ve mezar odası, doğuya bakış	297

Çizim 97. Pürenli Seki kilisesi, duvar resimlerinin mekansal dağılımı	299
Çizim 98. Eski Baca Kilisesi, plan.....	304
Çizim 99. Eski Baca Kilisesi, A-A kesiti, güney nef, Mekan 2, güneye bakış.....	307
Çizim 100. Eski Baca Kilisesi, kuzey ve güney nef, doğuya bakış	307
Çizim 101. Kilise 18, plan	312
Çizim 102. Kilise 18, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	314
Çizim 103. B-B kesiti, doğu nef, doğuya bakış	314
Çizim 104. Kilise 4, plan	330
Çizim 105. Kilise 4, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	332
Çizim 106. Kilise 4, B-B kesiti, doğuya bakış.....	332
Çizim 107. Yılanlı Kilise, plan	340
Çizim 108. Yılanlı Kilise, A-A kesiti güneye bakış	342
Çizim 109. Yılanlı Kilise, B-B kesiti, doğuya bakış.....	342
Çizim 110. Yılanlı Kilise, duvar resimlerinin mekansal dağılımı	344
Çizim 111. Ağaç Altı Kilisesi, plan	350
Çizim 112. Ağaç Altı Kilisesi, A-A kesiti, batıya bakış	352
Çizim 113. Ağaç Altı Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış.....	353
Çizim 114. Ağaç Altı Kilisesi, duvar resimleri mekânsal dağılımı	355
Çizim 115. Sümbüllü Kilise, plan.....	361
Çizim 116. Sümbüllü Kilise, üst kat planı	364
Çizim 117. Sümbüllü Kilise, A-A kesiti, güneye bakış, naos ve Mekan 2'ye ulaşımı sağlayan tonozlu geçiş	366
Çizim 118. Sümbüllü Kilise, B-B kesiti, naos, doğuya bakış	366
Çizim 119. Sümbüllü Kilise, C-C kesiti, Mekan 1 ve 2, doğuya bakış.....	367
Çizim 120. Sümbüllü Kilise, D-D kesiti, Mekan 5, kuzeye bakış	368
Çizim 121. Sümbüllü Kilise, E-E kesiti, Mekan 5, doğuya bakış.....	369
Çizim 122. Sümbüllü Kilise, duvar resimleri mekânsal dağılımı	371
Çizim 123. Sümbüllü Kilise, üst kat cephe düzenlemesi	372
Çizim 124. Kilise 16, plan	376
Çizim 125. Kilise 16, A-A kesiti, kuzeye bakış.....	378
Çizim 126. Kilise 16, B-B kesiti, apsise bakış.....	378
Çizim 127. Ala Kilise plan.....	392
Çizim 128. Ala Kilise, A-A kesiti, naos, Mekan 2, Mekan 3, doğuya bakış	395
Çizim 129. Ala Kilise, B-B. Kesiti, naos, kuzeye bakış	396
Çizim 130. Ala Kilise, C-C kesiti, Mekan 2, kuzeye bakış	397
Çizim 131. Ala Kilise, duvar resimlerinin mekansal dağılımı.....	400
Çizim 132. Ala Kilise, cephe düzenlemesi	402
Çizim 133. Karanlık Kale yapı topluluğu, plan	408
Çizim 134. Karanlık Kale, E-E kesiti, naos ve Mekan 10, doğuya bakış	413
Çizim 135. Karanlık Kale, B-B kesiti, Mekan 4, Mekan 1 ve naos kuzeye bakış	414
Çizim 136. D-D kesiti, Mekan 1 ve Mekan 2, doğuya bakış.....	416
Çizim 137. A-A kesiti, Mekan 4, Mekan 2 ve Mekan 3, kuzeye bakış	419
Çizim 138. C-C kesiti, Mekan 11 ve Mekan 10, güneye bakış.....	420
Çizim 139. Karanlık Kale, Güney cephe	423
Çizim 140. Kilise 17, plan	427
Çizim 141. Kilise 17, A-A kesiti, Naos ve Mekan 1, kuzeye bakış.....	430
Çizim 142. Kilise 17, B-B kesiti, naos, güneye bakış.....	431
Çizim 143. Kilise 17, kuzey cephe	431
Çizim 144. Direkli Kilise, plan	443

Çizim 145. Direkli Kilise, A-A kesiti, Kilise, narteks, Mekan 3, 3a, kuzeye bakış.....	450
Çizim 146. Direkli Kilise, B-B kesiti, kilise ve mezar şapeli, doğuya bakış	451
Çizim 147. Direkli Kilise, C-C Kesiti, narteks, Mekan 2, 2a, doğuya bakış	453
Çizim 148. Direkli Kilise, D-D Kesiti, Mekan 3, 3a, 4, 5 doğuya bakış	455
Çizim 149. Direkli Kilise, duvar resimlerinin mekansal dağılımı	458
Çizim 150. Direkli Kilise, cephe çizimi (Fenerci, 2014)	460
Çizim 151. Kırk Dam Altı Kilisesi, plan	475
Çizim 152. Kırk Dam Altı Kilisesi, A-A kesiti, naos ve mezar mekanı güneybatıya bakış	476
Çizim 153. Kırk Dam Altı Kilisesi, naos ve mezar mekanı güneydoğuya bakış	476
Çizim 154. Kırk Dam Altı Kilisesi, naos ve mezar mekanı, batı ve kuzeybatıya bakış	477
Çizim 155. Kırk Dam Altı Kilisesi, resim programı mekansal dağılımı.....	479
Çizim 156. Bahattin Samanlığı Kilisesi ve KOM 1, plan	482
Çizim 157. KOM 2, plan.....	486
Çizim 158. KOM 3, plan.....	489
Çizim 159. KOM 5, zemin kat planı	493
Çizim 160. KOM 5, alt kat planı.....	494
Çizim 161. KOM 6, plan.....	497
Çizim 162. KOM 7, plan.....	500
Çizim 163. KOM 8, plan.....	503
Çizim 164. KOM 11, plan.....	506
Çizim 165. Lavra Tipi Manastır örgütlenmesi. Kellia Manastırı (Mango, 2002).....	552
Çizim 166. Kenobitik Manastır Örgütlenmesi. Aziz Martirler Manastırı M.S. 474 (Mango, 2002).....	554
Çizim 167. Hallaç avlulu yapı topluluğu (Rodley, 1985)	563
Çizim 168. Gümüşler Manastırı (Rodley, 1985).....	565
Çizim 169. Selime-Yaprakhisar yerleşimleri yapı toplulukları	568
Çizim 170. Ihlara Vadisi, Ihlara ve Belısırma yerleşimleri topografik çizimi (Kültür Bakanlığı 2014 proje çiziminden değiştirilerek)659	

RESİM LİSTESİ

Resim 1. Ihlara Vadisi, doğu ve batı yamaçlar (Şahna, 2014).....	17
Resim 2. Kilise 1, konum, kuzeydoğuya bakış	37
Resim 3. Kilise 1, konum, kuzeye bakış.....	39
Resim 4. Kilise 1, giriş, kuzeye bakış.....	38
Resim 5. Kilise 1, naos, doğuya bakış.....	40
Resim 6. Kilise 1, naos, batıya bakış.....	39
Resim 7. Kilise 1, naos, kuzey duvar.....	40
Resim 8. Kilise 1, naos, güney duvar.....	39
Resim 9. Kilise 1, naostan apsise bakış.....	42
Resim 10. Kilise 1, altar ve oturma sekileri.....	41
Resim 11. Kilise 1, giriş mekânı, kuzeydoğuya bakış.....	42
Resim 12. Kilise 1, giriş mekânı, batıya bakış.....	41
Resim 13. Kilise 1, giriş mekânı, kapıya bakış.....	44
Resim 14. Kilise 1, naos tonozu, doğu duvar.....	46
Resim 15. Kilise 1, naos, kuzey duvar.....	45
Resim 16. Kilise 1, apsis bezemeleri	45
Resim 17. Kilise 3, konum, doğuya bakış.....	46
Resim 18. Kilise 3, giriş, doğuya bakış.....	46
Resim 19. Kilise 3, naos, doğuya bakış.....	50
Resim 20. Kilise 3, apsisten batıya bakış.....	49
Resim 21. Kilise 3, narteks, güneye bakış.....	50
Resim 22. Kilise 3, narteks, kuzeye bakış.....	49
Resim 23. Kilise 3, portiko, doğuya bakış.....	50
Resim 24. Kilise 3, naos, batıya bakış.....	52
Resim 25. Kilise 3, naos, kuzeydoğuya bakış.....	51
Resim 26. Kilise 3, narteks, doğuya bakış.....	52
Resim 27. Kilise 3, giriş mekânı, doğuya bakış.....	51
Resim 28. Kilise 3, naos, güney duvar silmesi	54
Resim 29. Kilise 3, narteks, doğu duvar.....	56
Resim 30. Kilise 3, narteks, güney arkosolium.....	55
Resim 31. Kilise 3, güney arkosolium, batı duvar.....	56
Resim 32. Kilise 3, güney arkosolium, doğu duvar.....	55
Resim 33. Kilise 3, portiko bezeme programı	56
Resim 34. Kilise 5, doğuya bakış.....	57
Resim 35. Kilise 5, naos, doğuya bakış.....	60
Resim 36. Kilise 5, naos, batıya bakış.....	60
Resim 37. Kilise 5, apsise bakış.....	60
Resim 38. Kilise 5, apsis, kuzeye bakış	60
Resim 39. Kilise 5, naos, kuzey duvar.....	61
Resim 40. Kilise 5, naos, güney duvar.....	61
Resim 41. Kilise 5, naos tonozu ve silme.....	61
Resim 42. Kilise 5, kuzey duvar, kuş tasviri.....	63
Resim 43. Kilise 5, güney duvar, dört ayaklı hayvan.....	64
Resim 44. Kilise 5, güney duvar, ağaç tasviri.....	63
Resim 45. Kilise 5, apsis zafer kemeri bezemesi.....	64
Resim 46. Kilise 5, apsis güney duvar silmesi.....	64
Resim 47. Kilise 6, güneydoğuya bakış.....	65

Resim 48. Kilise 6, naos, doğuya bakış.....	68
Resim 49. Kilise 6, naos, batıya bakış.....	68
Resim 50. Kilise 6, nartekse bakış.....	68
Resim 51. Kilise 6, naos, kuzeye bakış.....	70
Resim 52. Kilise 6, naos, apsise bakış.....	70
Resim 53. Kilise 6, naos tonoz aynalığı.....	71
Resim 54. Kilise 6, apsisten batıya bakış.....	71
Resim 55. Kilise 7, güneydoğuya bakış.....	72
Resim 56. Kilise 7, naos, doğuya bakış.....	73
Resim 57. Kilise 7, naos, batıya bakış.....	73
Resim 58. Kilise 7, naos, kuzeydoğuya bakış.....	75
Resim 59. Kilise 7, naos, güneybatıya bakış.....	75
Resim 60. Bezirana Kilisesi konum, güneye bakış.....	77
Resim 61. Bezirana Kilisesi, giriş, kuzeybatıya bakış.....	77
Resim 62. Bezirana Kilisesi, naos, doğuya bakış.....	82
Resim 63. Bezirana Kilisesi, apsisten batıya bakış.....	81
Resim 64. Bezirana Kilisesi, Mekan 2, güneybatıya bakış.....	84
Resim 65. Bezirana Kilisesi, Mekan 1, kuzeydoğuya bakış.....	83
Resim 66. Bezirana Kilisesi, naos örtüsü, batıya bakış.....	87
Resim 67. Bezirana Kilisesi, naos, güney ve batı duvar.....	85
Resim 68. Bezirana Kilisesi, naos, kuzey duvar.....	87
Resim 69. Bezirana Kilisesi, apsise bakış.....	85
Resim 70. Bezirana Kilisesi, apsis yarım kubbesi.....	88
Resim 71. Bezirana Kilisesi, apsis resim programı Deesis sahnesi.....	86
Resim 72. Bezirana Kilisesi, Vaftiz sahnesi.....	88
Resim 73. Bezirana Kilisesi, Fırında Üç İbrani Genci sahnesi.....	86
Resim 74. Karagedik b Kilisesi, doğuya bakış.....	88
Resim 75. Karagedik Kiliseye bakış.....	90
Resim 76. Karagedik b Kilisesi, doğuya bakış.....	88
Resim 77. Karagedik b Kilisesi, naos, doğuya bakış.....	92
Resim 78. Karagedik b Kilisesi, naos, batıya bakış (Fenerci, 2014).....	90
Resim 79. Karagedik b Kilisesi, narteks, güneye bakış.....	94
Resim 80. Karagedik b Kilisesi, narteks, kuzeye bakış.....	92
Resim 81. Karagedik b Kilisesi, apsisten batıya bakış.....	96
Resim 82. Karagedik b Kilisesi, narteks, batıya bakış.....	94
Resim 83. Karagedik c Kilisesi konum, güneydoğuya bakış.....	95
Resim 84. Karagedik c Kilisesi, giriş.....	97
Resim 85. Karagedik c Kilisesi, giriş.....	95
Resim 86. Karagedik c Kilisesi, ana apsis, ökaristik ilahi.....	97
Resim 87. Karagedik c Kilisesi, Kemer iç yüzeyi.....	100
Resim 88. Karagedik c Kilisesi Kemer iç yüzeyi seviyedeki.....	98
Resim 89. Karagedik c Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış.....	103
Resim 90. Karagedik c Kilisesi, apsisten batıya bakış.....	101
Resim 91. Karagedik c Kilisesi, mezar şapeli, doğuya bakış.....	103
Resim 92. Karagedik c Kilisesi, mezar şapeli, güneye bakış.....	101
Resim 93. Karagedik c Kilisesi, apsise bakış.....	104
Resim 94. Karagedik c Kilisesi, mezar şapeline geçiş.....	102
Resim 95. Karagedik c Kilisesi, melek tasvirleri.....	106
Resim 96. Karagedik c Kilisesi, apsis doğu duvarında haç motifi.....	104

Resim 97. Karagedik c Kilisesi, zafer kemeri güney duvarı.....	107
Resim 98. Karagedik c Kilisesi, arkosoliumdaki haç motifi.....	105
Resim 99. Karagedik A Kilisesi, doğuya bakış	106
Resim 100. Karagedik a Kilisesi, Narteks doğu duvarı, bani kitabesi.....	107
Resim 101. Karagedik a Kilisesi, naos, doğuya bakış.....	109
Resim 102. Karagedik a Kilisesi, naos, batıya bakış.....	109
Resim 103. Karagedik a Kilisesi, naos, apsis bakış.....	111
Resim 104. Karagedik a Kilisesi, apsis, güney templon levhası, oturma sekisi, altar	109
Resim 105. Karagedik a Kilisesi, narteks, güneye bakış	113
Resim 106. Karagedik a Kilisesi, narteks, kuzeye bakış.....	111
Resim 107. Karagedik a Kilisesi, narteks batı duvarındaki aziz tasviri.....	116
Resim 108. Karagedik a Kilisesi, narteks doğu duvarındaki bani tasviri	113
Resim 109. Kilise 8 konum, güneybatıya bakış.....	115
Resim 110. Kilise 8, naos, doğuya bakış.....	119
Resim 111. Kilise 8, naos, batıya bakış.....	116
Resim 112. Kilise 8, naos zeminindeki mezarlar.....	121
Resim 113. Kilise 8, apsis, oturma sekisi.....	118
Resim 114. Kilise 8, naos, kuzey duvar.....	121
Resim 115. Kilise 8, apsis bakış (Fenerci, 2014).....	118
Resim 116. Kilise 9, konum, kuzeye bakış	120
Resim 117. Kilise 9, naos girişi, kuzeye bakış.....	125
Resim 118. Kilise 9, giriş mekanı, doğuya bakış.....	121
Resim 119. Kilise 9, naos, kuzeydoğuya bakış.....	127
Resim 120. Kilise 9, naos, güneybatıya bakış.....	123
Resim 121. Kilise 9, portiko, kuzeye bakış.....	127
Resim 122. Kilise 9, portiko, kuzeye bakış.....	123
Resim 123. Naos, kuzeye bakış.....	128
Resim 124. Naos, doğuya bakış.....	124
Resim 125. Kilise 9, naos bezemeleri.....	131
Resim 126. Kilise 9, naos giriş kapısı (Fenerci, 2014)	126
Resim 127. Kilise 10 konum, doğuya bakış.....	127
Resim 128. Kilise 10, naos, doğuya bakış.....	135
Resim 129. Kilise 10, naos, batıya bakış.....	130
Resim 130. Kilise 10, naos zemini mezarlar.....	135
Resim 131. Kilise 10, altar ve oturma sekileri.....	130
Resim 132. Kilise 10, portiko, doğuya bakış.....	135
Resim 133. Kilise 10, portiko, batıya bakış (Fenerci, 2014).....	130
Resim 134. Kilise 10, naos, kuzey duvar.....	136
Resim 135. Kilise 10, naos, güney duvar.....	131
Resim 136. Narteks, kuzeydoğuya bakış.....	138
Resim 137. Güneye bakış (Fenerci, 2014).....	133
Resim 138. Kilise 10, naos, kuzey duvarındaki nişler	139
Resim 139. Kilise 10, apsis zafer kemeri.....	134
Resim 140. Kilise 10, narteks tonozu.....	139
Resim 141. Kilise 10, giriş kapısı.....	134
Resim 142. Eğri Taş Kilisesi konum, güneye bakış	135
Resim 143. Eğri Taş Kilisesi konum, güneydoğuya bakış.....	135
Resim 144. Eğri Taş Kilisesi ve yapı kompleksi kuzeydoğuya bakış (Fenerci, 2014)	141
Resim 145. Eğri Taş Kilisesi ve yapı kompleksi, doğuya bakış	136

Resim 146. Eğri Taş Kilisesi, bani kitabesi	138
Resim 147. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 1, doğu duvar.	145
Resim 148. Eğri Taş Kilisesi Mekan 1, doğu duvar, mezar yazıtı mezar yazıtı ayrıntı	140
Resim 149. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 1, güney duvardaki mezar yazıtı	146
Resim 150. Eğri Taş Kilisei, Mekan 1, güney duvardaki mezar yazıtı ayrıntı	141
Resim 151. Eğri Taş Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış	150
Resim 152. Eğri Taş Kilisesi, naos, kuzeydoğuya bakış.....	145
Resim 153. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, tavana bakış.....	151
Resim 154. Eğri Taş Kilisesi, geçit, güneye bakış.....	146
Resim 155. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 3, kuzeydoğuya bakış.....	155
Resim 156. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 4 ve 4a, doğuya bakış.....	150
Resim 157. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5 ve 5a kuzey duvar	155
Resim 158. Eğri Taş Kilisesi Mekan 5 ve 5a güneydoğuya bakış	150
Resim 159. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5, batı duvardaki niş.....	152
Resim 160. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5 ve 6'yı bağlayan geçit	157
Resim 161. Eğri Taş Kilisesi Mekan 6, güneye bakış.....	152
Resim 162. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 6, kuzeydoğuya bakış.....	158
Resim 163. Eğri Taş Kilisesi Mekan 7, kuzeydoğuya bakış	153
Resim 164. Eğri Taş Kilisesi, geçit, doğu duvar.....	158
Resim 165. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 8, doğuya bakış	153
Resim 166. Eğri Taş Kilisesi, apsis resim programı.....	165
Resim 167. Eğri Taş Kilisesi, apsis resim programı ayrıntı.....	160
Resim 168. Eğri Taş Kilisesi, naos tonozu.....	166
Resim 169. Eğri Taş Kilisesi, tonoz güney yarısı.....	161
Resim 170. Eğri Taş Kilisesi, güney duvar ayrıntı.....	166
Resim 171. Eğri Taş Kilisesi, tonoz kuzey yarısı.....	161
Resim 172. Eğri Taş Kilisesi, tonoz kuzey yarısı.....	167
Resim 173. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, doğu duvar	162
Resim 174. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, güney duvar.....	167
Resim 175. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 6, kuzey duvar.....	162
Resim 176. Kilise 11 konum, güneydoğuya bakış.....	165
Resim 177. Kilise 11, güneydoğuya bakış.....	172
Resim 178. Kilise 11, giriş.....	166
Resim 179. Kilise 11, naos, güneye bakış.....	173
Resim 180. Kilise 11, naos batıya bakış.....	167
Resim 181. Kilise 11, naos zemini.....	173
Resim 182. Kilise 11, naos, doğuya bakış	167
Resim 183. Kilise 11, naos, kuzey duvar (Fenerci 2014)	175
Resim 184. Kilise 11, apsise bakış.....	169
Resim 185. Kilise 11, doğu duvar, aziz tasviri	179
Resim 186. Kilise 11, apsis, Meryem ve çocuk İsa	173
Resim 187. Kilise 11, giriş mekanındaki duvar resmi kalıntısı	173
Resim 188. Kilise 12, konum, doğuya bakış.....	174
Resim 189. Kilise 12, naos, doğuya bakış	182
Resim 190. Kilise 12, naos, güneybatıya bakış.....	176
Resim 191. Kilise 12, naos tonozu.....	182
Resim 192. Kilise 12, naos zemini, batıya bakış	176
Resim 193. Kilise 12, portiko, doğuya bakış	182
Resim 194. Kilise 12, Portiko, örtü.....	176

Resim 195. Kilise 12, apsise bakış.....	178
Resim 196. Kilise 13, genel görünüm doğuya bakış.....	180
Resim 197. Kilise 13, naos, doğuya bakış.....	190
Resim 198. Kilise 13, apsisten batıya bakış.....	183
Resim 199. Kilise 13, naos kapısına bakış.....	190
Resim 200. Kilise 13, naostan, batıdaki kapıya bakış.....	183
Resim 201. Kilise 13, naos kuzeybatıya bakış.....	192
Resim 202. Kilise 13, naos güneye bakış.....	185
Resim 203. Kilise 13, naos kapı alınlığında Deesis sahnesi.....	186
Resim 204. Kuzey Ambar Kilisesi, Kilise 12'den kuzeybatıya bakış.....	187
Resim 205. Kuzey Ambar Kilisesi, konum, doğuya bakış.....	195
Resim 206. Kuzey Ambar Kilisesi konum ve giriş, güneydoğuya bakış.....	188
Resim 207. Kuzey Ambar Kilisesi, bani kitabesi.....	189
Resim 208. Kuzey Ambar Kilisesi, naos, doğuya bakış.....	199
Resim 209. Kuzey Ambar Kilisesi, naos, batıya bakış.....	192
Resim 210. Kuzey Ambar Kilisesi, apsis yarım yuvarlağı.....	199
Resim 211. Kuzey Ambar Kilisesi, Mekan 1, güneye bakış.....	192
Resim 212. Kuzey Ambar Kilisesi, naos, kuzey duvar.....	202
Resim 213. Kuzey Ambar Kilisesi, naos, kuzey duvar.....	195
Resim 214. Kuzey Ambar Kilisesi, naos, güney duvar.....	202
Resim 215. Kuzey Ambar Kilisesi, apsis zafer kemeri ve kubbesi.....	195
Resim 216. Kuzey Ambar Kilisesi, apsis resim programı.....	205
Resim 217. Kuzey Ambar Kilisesi, kuzey duvar.....	196
Resim 218. Kilise 15, konum, güneye bakış.....	197
Resim 219. Kilise 15, naos, doğuya bakış.....	208
Resim 220. Kilise 15, naos, batıya bakış.....	199
Resim 221. Kilise 15, naos zemini, batıya bakış.....	208
Resim 222. Kilise 15, apsisin alt bölümündeki mekan.....	199
Resim 223. Kilise 15, naos kuzeye bakış.....	210
Resim 224. Kilise 15, naos, güneye bakış.....	201
Resim 225. Kilise 15, apsise bakış.....	210
Resim 226. Kilise 15, altar ve oturma sekisi.....	201
Resim 227. Kokar Kilise, batıya bakış.....	203
Resim 228. Kokar Kilise, naos, batıya bakış.....	216
Resim 229. Kokar Kilise, naos, doğuya bakış.....	206
Resim 230. Kokar Kilise, naos, kuzey duvar.....	216
Resim 231. Kokar Kilise, naos tonozu, doğuya bakış.....	206
Resim 232. Kokar Kilise, doğu nef, güneye bakış.....	218
Resim 233. Kokar Kilise, doğu nef, kuzeybatıya bakış.....	208
Resim 234. Kokar Kilise, doğu nef, doğu duvar.....	219
Resim 235. Kokar Kilise, batı nef, güneye bakış.....	209
Resim 236. Kokar Kilise, naos tonozu.....	222
Resim 237. Kokar Kilise, naos batı duvarı.....	212
Resim 238. Kokar Kilise, naos güney duvar.....	222
Resim 239. Kokar Kilise, naos kuzey duvar.....	212
Resim 240. Bahattin Samanlığı Kilisesi, konum, kuzeye bakış.....	214
Resim 241. Bahattin Samanlığı Kilisesi, güney duvar, silmedeki bani kitabesi.....	216
Resim 242. Bahattin Samanlığı Kilisesi, apsis, ökaristik ilahi.....	217
Resim 243. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, batıya bakış.....	229

Resim 244. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, doğuya bakış	219
Resim 245. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, batı duvar	229
Resim 246. Bahattin Samanlığı Kilisesi, apsise bakış	219
Resim 247. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos tonozu	231
Resim 248. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos güney duvar	221
Resim 249. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, kuzey duvar	232
Resim 250. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos giriş kapısı	222
Resim 251. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos tonozu kuzey yarı	235
Resim 252. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos tonozu ve güney duvar	224
Resim 253. Bahattin Samanlığı Kilisesi, batı tympanum	224
Resim 254. Açıkel Ağa Kilisesi, konum, batıya bakış	226
Resim 255. Açıkel Ağa Kilisesi, apsis zafer kemerindeki dua yazıtı	228
Resim 256. Açıkel Ağa Kilisesi, naos, doğuya bakış	240
Resim 257. Açıkel Ağa Kilisesi, apsisten batıya bakış	229
Resim 258. Açıkel Ağa Kilisesi, apsis	242
Resim 259. Açıkel Ağa Kilisesi, narteks, güneydoğuya bakış	231
Resim 260. Açıkel Ağa Kilisesi, naos, kuzeye bakış	245
Resim 261. Açıkel Ağa Kilisesi, apsise bakış	233
Resim 262. Açıkel Ağa Kilisesi, narteks	233
Resim 263. Açıkel Ağa Kilisesi, tonoz kuzey yarısı	246
Resim 264. Açıkel Ağa Kilisesi, tonoz güney yarısı	234
Resim 265. Kilise 1, naos girişi	253
Resim 266. Kilise 3, naos girişi üzerindeki pencere	241
Resim 267. Kilise 7, oturma sekileri	254
Resim 268. Kilise 5, kuzey duvar nişleri	242
Resim 269. Kilise 1, naos kuzey duvar	255
Resim 270. Bezirhane Kilisesi, naos kuzey duvarı	243
Resim 271. Bahattin Samanlığı Kilisesi, apsis	257
Resim 272. Kilise 5, apsis düzenlemesi	245
Resim 273. Kilise 10, portiko	258
Resim 274. Karagedik a Kilisesi, narteks	246
Resim 275. Kilise 3 ve güneydeki yapı grubu	258
Resim 276. Yapı grubu, mutfağa bakış	246
Resim 277. Eğritaş Kilisesi'nin kuzeyi	259
Resim 278. Bahattin Samanlığı Kilisesi, yapı topluluğu	247
Resim 279. KOM 9, kabul ya da tören salonu	260
Resim 280. KOM 9, mutfak	248
Resim 281. Kilise 2, konum, güneybatıya bakış	251
Resim 282. Kilise 2, giriş, kuzeydoğuya bakış	251
Resim 283. Kilise 2, güney nef, doğuya bakış	263
Resim 284. Kilise 2, güney nef, güney batıya bakış	253
Resim 285. Kilise 2, güney nef, kuzey duvar	263
Resim 286. Kilise 2, kuzey nef, güneybatıya bakış	253
Resim 287. Kilise 2, kuzey nef, kuzey duvar	265
Resim 288. Kilise 2, kuzey nef, doğuya bakış	255
Resim 289. Kilise 2, güney nef, dairesel bezeme	268
Resim 290. Kuzey nef, apsis duvar resmi	257
Resim 291. Alçak Kaya Altı Kilisesi, Kilise 16'dan batıya bakış	258
Resim 292. Alçak Kaya Altı Kilisesi, konum, kuzeydoğuya bakış	259

Resim 293. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı batı duvar	261
Resim 294. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı doğu duvar	261
Resim 295. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, doğuya bakış.....	275
Resim 296. Alçak Kaya Altı Kilisesi, kuzeybatıya bakış	264
Resim 297. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, kuzeydoğuya bakış	275
Resim 298. Alçak Kaya Altı Kilisesi, pasis yarım yuvarlağı ve oturma sekisi.....	264
Resim 299. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı, güneye bakış	277
Resim 300. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı, kuzeye bakış.....	266
Resim 301. Alçak Kaya Altı Kilisesi, Mekan 1, kuzeybatıya bakış	266
Resim 302. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, kuzey duvar	278
Resim 303. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, güney duvar doğuya bakış	267
Resim 304. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos batı duvarındaki erkek figürü	280
Resim 305. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos doğu duvarı, kadın figürler.....	269
Resim 306. Ballı Kilise, konum, kuzeybatıya bakış	270
Resim 307. Ballı Kilise, güney nef, kuzey apsis müjde sahnesi	272
Resim 308. Ballı Kilise, müjde sahnesi, Gabriel'in ayaklarının solunda ressamın adını veren yazıt.....	273
Resim 309. Ballı Kilise, güney nef, kuzeydoğuya bakış.....	285
Resim 310. Ballı Kilise, güney nef, güneydoğuya bakış	274
Resim 311. Ballı Kilise, güney nef, kuzeye bakış.....	287
Resim 312. Ballı Kilise, güney nef, doğuya bakış.....	276
Resim 313. Ballı Kilise, kuzey nef, doğuya bakış.....	288
Resim 314. Ballı Kilise, kuzey nef, apsisten batıya bakış	277
Resim 315. Ballı Kilise, güney nef, güney apsis.....	279
Resim 316. Kilise 14, konum, güney batıya bakış.....	280
Resim 317. Kilise 14, kuzey nef, güneydoğuya bakış	294
Resim 318. Kuzey nef, kuzeye bakış	282
Resim 319. Kilise 14, kuzey nef, güneybatıya bakış.....	296
Resim 320. Kilise 14, kuzey nef, apsis.....	284
Resim 321. Kilise 14, güney nef, doğuya bakış.....	296
Resim 322. Kilise 14, güney nef, batıya bakış.....	284
Resim 323. Kilise 14, güney nef, naos tonozu.....	296
Resim 324. Kilise 14, güney nef, naos zemini.....	284
Resim 325. Kilise 14, arkad dizisi, güneye bakış.....	297
Resim 326. Kilise 14, güney nef, güneydoğuya bakış	285
Resim 327. Kilise 14, güney nef, kuzeye bakış	286
Resim 328. Pürenli Seki Kilisesi, güneye bakış.....	288
Resim 329. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, batıya bakış.....	306
Resim 330. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, doğuya bakış.....	293
Resim 331. Pürenli Seki Klisesi, kuzey nef, kuzey duvar	306
Resim 332. Pürenli Seki Klisesi, kuzey nef, apsis.....	293
Resim 333. Pürenli Seki Klisesi, güney nef, kuzeybatıya bakış	307
Resim 334. Pürenli Seki Klisesi, güney nef, kuzeydoğuya bakış	294
Resim 335. Pürenli Seki Klisesi, narteks, güneye bakış	307
Resim 336. Pürenli Seki Klisesi, mezar odası, Mekan 1'e bakış	294
Resim 337. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, kuzey duvar	308
Resim 338. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, güney duvar	295
Resim 339. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonozu.....	312
Resim 340. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonoz güney yarısı.....	298

Resim 341. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonozu kuzey alınlık (Fenerci, 2014)	297
Resim 342. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonozu batı yarısı.....	298
Resim 343. Pürenli Seki Kilisesi, narteks, Deesis sahnesi.....	298
Resim 344. Eski (Kara) Baca Kilise konum, Ballı Kilise'den güneybatıya bakış	300
Resim 345. Eski (Kara) Baca Kilisesi, konum, güneye bakış.....	299
Resim 346. Eski Baca Kilisesi, konum, güneye bakış	300
Resim 347. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, doğuya bakış	302
Resim 348. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, batıya bakış	303
Resim 349. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, kuzeydoğuya bakış.....	302
Resim 350. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, güneye bakış.....	303
Resim 351. Eski Baca Kilisesi, Mekan 1'den güney nefe bakış	304
Resim 352. Eski Baca Kilisesi, güney nef, batıya bakış	305
Resim 353. Eski Baca Kilisesi, Mekan 1'den Mekan 2'ye bakış	304
Resim 354. Eski Baca Kilisesi, Mekan 3, batıya bakış	305
Resim 355. Eski Baca Kilisesi, Meryem ve başmelekler.....	307
Resim 356. Eski Baca Kilisesi, Meryem ve başmelekler ayrıntı	308
Resim 357. Eski Baca Kilisesi, apsis zafer kemeri bezemesi	307
Resim 358. Eski Baca Kilisesi, zafer kemeri bezemesi ayrıntı	308
Resim 359. Eski Baca Kilisesi, Mekan 2, arkoalium tonoz alınlığı.....	308
Resim 360. Kilise 18, Ala Kilise'den güneybatıya bakış.....	309
Resim 361. Kilise 18, İhlara'dan Belisırma'ya giden yoldan doğuya bakış	309
Resim 362. Kilise 18, Ala Kilise'den güneybatıya bakış.....	309
Resim 363. Kilise 18, giriş, kuzeydoğuya bakış.....	310
Resim 364. Kilise 18, doğu neften kuzeybatıya bakış	310
Resim 365. Kilise 18, doğu nef, doğuya bakış.....	311
Resim 366. Kilise 18, doğu neften güneybatıya bakış.....	312
Resim 367. Kilise 18, batı nef, güneydoğuya bakış.....	313
Resim 368. Kilise 18, batı nef, kuzeydoğuya bakış.....	312
Resim 369. Kilise 18, giriş mekanı, batıya bakış.....	313
Resim 370. Giriş mekanı kuzey duvar.....	313
Resim 371. Giriş mekanı güney duvar.....	314
Resim 372. Alçak Kaya Altı Kilisesi kuzey nef	317
Resim 373. Pürenli Seki Kilisesi, güney neften kuzey nefe bakış	319
Resim 374. Eski Baca Kilisesi, kuzey.....	320
Resim 375. Küçük Ala Kilise, konum, kuzeydoğuya bakış.....	324
Resim 376. Küçük Ala Kilise, konum kuzeydoğuya bakış.....	322
Resim 377. Küçük Ala Kilise, konum, kuzeydoğuya bakış.....	324
Resim 378. Küçük Ala Kilise, naos, kuzeydoğuya bakış	324
Resim 379. Küçük Ala Kilise, naos, kuzeybatıya bakış	326
Resim 380. Küçük Ala Kilise, naos, doğuya bakış.....	324
Resim 381. Küçük Ala Kilise, naos, kubbe.....	326
Resim 382. Küçük Ala Kilise, templon.....	344
Resim 383. Küçük Ala Kilise, apsis.....	327
Resim 384. Küçük Ala Kilise, narteks	327
Resim 385. Kilise 4, giriş.....	328
Resim 386. Kilise 4, naos, doğuya bakış.....	348
Resim 387. Kilise 4, naos, batıya bakış.....	329
Resim 388. Kilise 4, naos, kubbe ve haç kolları	331
Resim 389. Kilise 4, naos, kuzey duvar.....	351

Resim 390. Kilise 4, naos, güney duvar.....	333
Resim 391. Apsis zafer kemeri bezemesi	351
Resim 392. Kubbe geçişleri ve tonoz aynalığı.....	333
Resim 393. Yılanlı Kilise giriş, güneydoğuya bakış.....	334
Resim 394. Yılanlı Kilise, naos, güneydoğuya bakış.....	356
Resim 395. Yılanlı Kilise, narteksten naosa bakış.....	338
Resim 396. Yılanlı Kilise, apsise bakış.....	357
Resim 397. Yılanlı Kilise, naostan nartekse bakış.....	339
Resim 398. Yılanlı Kilise, narteksten mezar şapeline bakış	357
Resim 399. Yılanlı Kilise Mezar şapeli, kuzeye bakış.....	339
Resim 400. Yılanlı Kilise, portiko güneybatıya bakış... ..	359
Resim 401. Yılanlı Kilise, portiko tonozuna bakış.....	339
Resim 402. Yılanlı Kilise, kuzey haç kolu kuzey duvarı.....	365
Resim 403. Yılanlı Kilise, güney haç kolu güney duvarı.....	345
Resim 404. Yılanlı Kilise, narteks tonozu... ..	365
Resim 405. Yılanlı Kilise, narteks tonozu batı alınlığı	345
Resim 406. Yılanlı Kilise, portiko doğu duvarı... ..	365
Resim 407. Yılanlı Kilise, portiko güney duvarı.. ..	345
Resim 408. Ağaçaltı Kilisesi, konum, batıya bakış	346
Resim 409. Batı haç kolu, kemerdeki dua yazıtı.....	348
Resim 410. Ağaç Altı Kilisesi, naos, batıya bakış... ..	371
Resim 411. Ağaç Altı Kilisesi, naos, kuzeye bakış.....	351
Resim 412. Ağaç Altı Kilisesi, batı haç kolundan doğuya bakış	371
Resim 413. Ağaç Altı Kilisesi, naos kuzeybatıya bakış.....	351
Resim 414. Ağaç Altı Kilisesi, kubbeye bakış	372
Resim 415. Ağaç Altı Kilisesi, kubbe ve haç kollarına bakış.....	352
Resim 416. Ağaç Altı Kilisesi, kuzey haç kolundan güneydoğuya bakış.....	372
Resim 417. Ağaç Altı Kilisesi, köşe mekanından güneye bakış.....	352
Resim 418. Ağaç Altı Kilisesi, batı haç kolu.....	377
Resim 419. Ağaç Altı Kilisesi, güney haç kolu	354
Resim 420. Ağaç Altı Kilisesi, kuzey haç kolu.....	377
Resim 421. Ağaç Altı Kilisesi, kubbe.....	354
Resim 422. Sümbüllü Kilise, konum, güneye bakış	356
Resim 423. Sümbüllü Kilise, naos, doğuya bakış.....	382
Resim 424. Sümbüllü Kilise, naos, batıya bakış.....	360
Resim 425. Sümbüllü Kilise, naos, kuzeydoğuya bakış.....	382
Resim 426. Sümbüllü Kilise, güney haç kolu.....	360
Resim 427. Sümbüllü Kilise, Mekan 1, güneye bakış.....	384
Resim 428. Sümbüllü Kilise, Mekan 1, doğuya bakış.....	362
Resim 429. Sümbüllü Kilise, Mekan 3, güneye bakış.....	385
Resim 430. Sümbüllü Kilise, Mekan 4, güneye bakış.....	363
Resim 431. Sümbüllü Kilise, Mekan 5'e bakış.....	385
Resim 432. Sümbüllü Kilise, Mekan 5, kuzeydoğuya bakış.....	363
Resim 433. Sümbüllü Kilise, apsis resim programı.....	393
Resim 434. Sümbüllü Kilise, güney haç kolu.....	370
Resim 435. Sümbüllü Kilise, üst kat cephe düzenlemesi.....	393
Resim 436. Sümbüllü Kilise, üst kat cephe düzenlemesi	370
Resim 437. Kilise 16 konum, Alçak Kaya Altı Kilise'den bakış.....	373
Resim 438. Kilise 16, giriş, güneybatıya bakış.....	373

Resim 439. Naos, doğuya bakış.....	398
Resim 440. Naos, batıya bakış.....	375
Resim 441. Kilise 16, kuzey haç kolu, kuzey duvar.....	400
Resim 442. Kilise 16, pencereden ayrıntı.....	377
Resim 443. Kilise 16, güney haç kolu, güneydoğuya bakış.....	403
Resim 444. Kilise 16, naos, doğuya bakış.....	379
Resim 445. Ağaç Altı Kilisesi kubbe.....	405
Resim 446. Kilise 16, kuzey haç kolu pencere.....	381
Resim 447. Küçük Ala Kilise, templon levhası.....	408
Resim 448. Yılanlı Kilise, portiko tonozu.....	384
Resim 449. Ağaç Altı Kilisesi, yapı topluluğu, dikdörtgen salon.....	409
Resim 450. Ağaç Altı Kilisesi, uyuma mekanları.....	385
Resim 451. Ağaç Altı Kilisesi, ek mekanlar.....	409
Resim 452. Ağaç Altı Kilisesi, tünel geçişler.....	385
Resim 453. Ala Kilise, konum, kuzeydoğuya bakış.....	387
Resim 454. Ala Kilise, naos, doğuya bakış.....	414
Resim 455. Ala Kilise, naos, batıya bakış.....	391
Resim 456. Ala Kilise, kuzey haç kolu.....	414
Resim 457. Ala Kilise, güneybatıya bakış.....	391
Resim 458. Ala Kilise, Mekan 1, kuzeye bakış.....	416
Resim 459. Ala Kilise, Mekan 2, doğuya bakış.....	393
Resim 460. Ala Kilise, Mekan 4, doğuya bakış.....	417
Resim 461. Ala Kilise, Mekan 4, batıya bakış.....	394
Resim 462. Ala Kilise, batı haç kolu kuzey alınlık.....	422
Resim 463. Ala Kilise, batı haç kolu güney alınlık.....	399
Resim 464. Ala Kilise, güneybatı köşe odası.....	422
Resim 465. Ala Kilise, kuzey haç kolu, batı duvar.....	399
Resim 466. Ala Kilise, batı cephe (Fenerci, 2014).....	403
Resim 467. Ala Kilise, batı cephe bezeme detayı (Fenerci, 2014).....	403
Resim 468. Karanlık Kale yapı topluluğu, güney cepheye bakış.....	404
Resim 469. Karanlık Kale Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış.....	401
Resim 470. Karanlık Kale Kilisesi, naos, doğuya bakış.....	407
Resim 471. Karanlık Kale Kilisesi, naos, batıya bakış.....	404
Resim 472. Karanlık Kale Kilisesi, naos kubbesi.....	407
Resim 473. Karanlık Kale, Mekan 10, kuzeye bakış.....	406
Resim 474. Karanlık Kale, Mekan 11, doğuya bakış.....	409
Resim 475. Karanlık Kale, Mekan 1, doğuya bakış.....	407
Resim 476. Karanlık Kale, Mekan 1, kuzeybatıya bakış.....	410
Resim 477. Karanlık Kale, Mekan 2, kuzeye bakış.....	407
Resim 478. Karanlık Kale, Mekan 2, güneye bakış.....	410
Resim 479. Karanlık Kale, Mekan 3, doğuya bakış.....	408
Resim 480. Karanlık Kale, Mekan 3, örtü.....	411
Resim 481. Karanlık Kale, Mekan 5, kuzeye bakış.....	409
Resim 482. Karanlık Kale, Mekan 5, baca.....	412
Resim 483. Karanlık Kale, Mekan 6, batıya bakış.....	412
Resim 484. Karanlık Kale.....	410
Resim 485. Karanlık Kale.....	413
Resim 486. Karanlık Kale, Mekan 2, doğuya bakış.....	412
Resim 487. Karanlık Kale, Mekan 2, örtü (Fenerci, 2014).....	415

Resim 488. Mekan 3, giriş, batıya bakış.....	441
Resim 489. Mekan 3, kuzeye bakış.....	417
Resim 490. Mekan 10, doğu duvara bakış.....	442
Resim 491. Mekan 10, batı duvara bakış.....	418
Resim 492. Mekan 10, kuzey doğuya bakış.....	418
Resim 493. Karanlık Kale, Mekan 11, güney duvar.....	445
Resim 494. Karanlık Kale, Mekan 11, doğuya bakış.....	421
Resim 495. Karanlık Kale, testere dişi bezemenin, yapıdaki, gerçek ve imitasyon örnekleri ...	422
Resim 496. Kilise 17, kuzey cephe.....	424
Resim 497. Kilise 17, naos, güneye bakış.....	450
Resim 498. Kilise 17, naos, batıya bakış.....	426
Resim 499. Kilise 17, naos, kuzeybatı köşe odası.....	450
Resim 500. Kilise 17, naos, kuzeydoğuya bakış.....	426
Resim 501. Kilise 17, Mekan 1, güneydoğuya bakış.....	452
Resim 502. Kilise 17, Mekan 1, güneybatıya bakış.....	428
Resim 503. Kilise 17, Mekan 2, girişten güneye bakış.....	452
Resim 504. Kilise 17, Mekan 2 giriş.....	428
Resim 505. Kilise 17, Mekan 1, tonozlu bölüm kuzeye bakış.....	453
Resim 506. Kilise 17, Mekan 1'den naosa giriş.....	429
Resim 507. Direkli Kilise, konum, batıya bakış.....	432
Resim 508. Direkli Kilise, kuzey yan apsis yazıtı (Thierry, 1963; Şahna, 2012).....	437
Resim 509. Direkli Kilise, ana apsis yazıtı (Thierry, 1963; Şahna, 2012).....	438
Resim 510. Direkli Kilise, cepheye bakış.....	440
Resim 511. Direkli Kilise, naos, batıya bakış.....	470
Resim 512. Direkli Kilise, merkez kubbe ve haç kolu tonozları.....	444
Resim 513. Direkli Kilise, naos, kuzeybatı köşe odası.....	470
Resim 514. Direkli Kilise, naos, güneye bakış.....	444
Resim 515. Direkli Kilise, ana apsise bakış.....	471
Resim 516. Direkli Kilise, kuzey yan apsise bakış.....	445
Resim 517. Direkli Kilise, mezar şapeli, apsise bakış.....	471
Resim 518. Direkli Kilise, mezar şapeli güney duvar.....	445
Resim 519. Direkli Kilise, narteks, kuzeye bakış.....	472
Resim 520. Direkli Kilise, narteks, naos giriş kapısı.....	446
Resim 521. Direkli Kilise, Mekan 2 ve 2a, narteksten güneye bakış.....	473
Resim 522. Direkli Kilise, Mekan 2 ve 2 a narteksten güneydoğuya bakış.....	447
Resim 523. Direkli Kilise, Mekan 3, 3a, doğuya bakış.....	474
Resim 524. Direkli Kilise, Mekan 3, 3a batıya bakış.....	448
Resim 525. Direkli Kilise, kuzeye bakış.....	474
Resim 526. Direkli Kilise, naos, kuzeydoğu köşe odasındaki niş.....	448
Resim 527. Direkli Kilise, ana apsis zafer kemeri.....	483
Resim 528. Direkli Kilise, ana apsis yarım kubbesi.....	457
Resim 529. Direkli Kilise, kuzey yan apsis yarım kubbesi.....	483
Resim 530. Direkli Kilise, güneydoğu ve güneybatı payeler, aziz tasvirleri.....	457
Resim 531. Direkli Kilise, güneybatı köşe odasından kuzeydoğuya bakış.....	483
Resim 532. Direkli Kilise, kuzeydoğu ve kuzeybatı payeler aziz tasvirleri.....	457
Resim 533. Direkli Kilise, cephe düzenlemesi.....	459
Resim 534. Kırk Dam Altı Kilisesi, kuzeydoğudan bakış.....	467
Resim 535. Kırk Dam Altı Kilisesi, apsise bakış.....	500
Resim 536. Kırk Dam Altı Kilisesi, kuzeydoğuya bakış.....	474

Resim 537. Kırk Dam Altı Kilisesi, apsisten güneybatıya bakış.....	470
Resim 538. Kırk Dam Altı Kilisesi, güneye bakış.....	474
Resim 539. Kırk Dam Altı Kilisesi, kuzeybatı duvar resim programı.....	474
Resim 540. Kırk Dam Altı Kilisesi, naos örtüsü resim programı.....	478
Resim 541. Kırk Dam Altı Kilisesi, apsis resim programı.....	474
Resim 542. Kırk Dam Altı Kilisesi, bani tasviri.....	478
Resim 543. KOM 1 ve Bahattin Samanlığı Kilisesi, konum.....	481
Resim 544. KOM 1, niş dizisinin zemine düşen parçasından ayrıntı.....	478
Resim 545. KOM 1, zemin ve alt katlar giriş.....	482
Resim 546. KOM 1, Mekan 1, güneye bakış.....	478
Resim 547. KOM 1, Mekan 1, kuzeye bakış.....	484
Resim 548. KOM 1, Mekan 2, kuzeydoğuya bakış.....	480
Resim 549. KOM 1, Mekan 3, kuzeybatıya bakış.....	484
Resim 550. KOM 1, alt kattaki dikdörtgen mekan.....	480
Resim 551. KOM 1, mekanlardaki pithoslardan ayrıntı.....	484
Resim 552. KOM 2, batıya bakış.....	481
Resim 553. KOM 2, doğuya bakış.....	485
Resim 554. KOM 3, konum, batıya bakış.....	488
Resim 555. KOM 3, Mekan 1, batıya bakış.....	484
Resim 556. KOM 3, Mekan 2, güneybatıya bakış.....	488
Resim 557. KOM 3, Mekan 3, kuzeybatıya bakış.....	484
Resim 558. KOM 3, Mekan 4, batıya bakış.....	488
Resim 559. KOM 5, konum, kuzeybatıya bakış.....	491
Resim 560. KOM 5, cephe düzenlemesi.....	487
Resim 561. KOM 5, cephe düzenlemesi, ayrıntı.....	491
Resim 562. KOM 5, Mekan 1, güneye bakış.....	488
Resim 563. KOM 5, kuzeye bakış.....	492
Resim 564. KOM 5, Mekan 4, batıya bakış.....	491
Resim 565. KOM 5, Mekan 5, batıya bakış.....	495
Resim 566. KOM 5, Mekan 5, kuzeye bakış.....	491
Resim 567. KOM 5, Mekan 5, tavan süslemesi.....	495
Resim 568. KOM 6, konum, güneybatıya bakış.....	498
Resim 569. KOM 6, Mekan 1'e bakış.....	494
Resim 570. KOM 6, Mekan 6, bacaya bakış.....	498
Resim 571. KOM 6, Mekan 7, güneye bakış.....	494
Resim 572. KOM 6, Mekan 7, güneybatıya bakış.....	498
Resim 573. KOM 7, konum, batıya bakış.....	499
Resim 574. KOM 7, Mekan 1, batıya bakış.....	497
Resim 575. KOM 7, Mekan 2, kuzeybatıya bakış.....	501
Resim 576. KOM 7, Mekan 2'den Kokar Kilise mezar şapeline bakış.....	501
Resim 577. KOM 8, konum.....	504
Resim 578. KOM 8, Mekan 1, güneye bakış.....	500
Resim 579. KOM 8, Mekan 1, kuzeye ve tavana bakış.....	504
Resim 580. KOM 8, Mekan 1, batı duvarda yuvarlak kemerli nişler.....	500
Resim 581. KOM 8, Mekan 1, kuzey cephe düzenlemesi.....	504
Resim 582. KOM 8, Mekan 3 ve Mekan 5'e bakış.....	500
Resim 583. KOM 8, Mekan 6, güneye bakış.....	505
Resim 584. KOM 8, Mekan 6, baca.....	505
Resim 585. KOM 11, konum, doğuya bakış.....	507

Resim 586. KOM 11, Mekan 1, güneye bakış.....	503
Resim 587. KOM 11, üst katlara çıkış sağlayan tünel	507
Resim 588. KOM 11, cephe düzenlemesi.....	535
Resim 589. KOM 11, kompleksin güneyindeki apsis kalıntıları	508
Resim 590. Sina Dağı, Azize Katherina Manastırı, M.S. 548-565	559
Resim 591. Göreme Vadisi, Çarıklı Kilise yemekhane (Pekak Arşivi, 2013)	561
Resim 592. Eski Gümüş / Gümüşler Manastırı (Şahna, 2013)	566
Resim 593. Selime Kalesi, mutfak (Pekak Arşivi, 2013)	567
Resim 594. Yemekhane ?, batıya bakış	576
Resim 595. Yemekhane, doğu duvar önü.....	571
Resim 596. Yemekhane, doğu duvar önündeki kaya kütleleri	576
Resim 597. Yemekhane, doğuya bakış.....	572
Resim 598. Yemekhane, güneydoğuya bakış	576
Resim 599. Yemekhane, bacanın olduğu bölümden kuzeydoğuya bakış	572
Resim 600. Yemekhane, güneybatı köşe, ocak ve baca.....	577
Resim 601. KOM 2, kuzeydoğuya bakış	591
Resim 602. KOM 2, batı duvar niş düzenlemesi.....	584
Resim 603. KOM 2, kuzeydoğudaki cephe düzenlemesi	591
Resim 604. KOM 5, cephe düzenlemesindeki haç motifleri	592
Resim 605. KOM 9, dikdörtgen mekânı ikiye bölen paye.....	586
Resim 606. KOM 9, seki ve nişlere bakış.....	593
Resim 607. KOM 9, merdivenlerle ulaşılan oda.....	587
Resim 608. KOM 9, niş ve oturma sekisi.....	594
Resim 609. KOM 9, ahır, vadi yönüne bakış.....	587
Resim 610. KOM 9, ahır?.....	594
Resim 611. KOM 9, ahır ?	594

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Tip 1 a, tek nefli, uzunlamasına dikdörtgen planlı kiliseler.....	249
Tablo 2. Tablo 3. Tip 1 b, tek nefli, enlemesine dikdörtgen planlı; Tip 1 c, tek nefli, yaklaşık kare planlı kiliseler.....	250
Tablo 4. Tip 2 A a, iki nefli, apsise dik uzanan ve kemer dizisi ile ayrılan kiliseler	323
Tablo 5. Tip 2 A b, iki nefli, apsise dik uzanan ve duvar ile ayrılan kiliseler; Tip 2 B, iki nefli, apsise paralel uzanan kiliseler.....	323
Tablo 6. Tip 3 a, T biçimi haç planlı kiliseler.....	386
Tablo 7. Tablo 6. Tip 3 b, serbest haç planlı kiliseler	386
Tablo 8. Tip 4 a, dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planlı kiliseler; Tip 4 b, köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı kiliseler.....	466
Tablo 9. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri yapı malzeme grubu	640
Tablo 10. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri malzeme grubu üzerinde gerçekleştirilen analizler.....	640
Tablo 11. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinden örneklenen sıva ve pigment örnekler...	643
Tablo 12. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinden sıva örneklerinde agrega/bağlayıcı ve granülometrik analizleri.....	645
Tablo 13. Ihlara Vadisi Bizans dönemi duvar resmi sıva katı örneklerinin petrografik özellikleri	648
Tablo 14. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri sıva üzeri pigment örneklerinde kromametrik analiz (L*a*b* renk kodu değerleri).....	651

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinden örneklenen sıva örnekler.....	644
Şekil 2. Sıva örneklerinde toplam agrega/bağlayıcı oranları dağılımı	646
Şekil 3. Sıva örnekleri agregaları sistematik eleme ile belirlenen dağılım (Granülometrik Analiz)	646
Şekil 4. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri sıva örneklerinin agregaları	647
Şekil 5. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri sıva örneklerinin ince kesit mikrofotografı	649
Şekil 6. Kromametrik Analiz; (a) Renk ölçer (b) CEI L*a*b* renk sistemi.....	650
Şekil 7. Araştırma sahasının jeoloji haritası.....	653
Şekil 8. Araştırma sahasındaki birimlerin stratigrafik kesiti.....	654

GİRİŞ

Tez, Sanat Tarihi disiplini ve Bizans Sanatı açısından olduğu kadar tarih ve kültür bağlamında da önemli bir yere sahip Ihlara Vadisi'nin özellikle yerleşim, sosyal yapı, mimari ve resim alanındaki mevcut sorunlarına yeni sorular ve öneriler yardımıyla ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu sayede, bilimsel sınırlar içerisinde, Sanat Tarihi ve Bizans Sanatı literatürüne, üzerinde kapsamlı çalışmanın olmadığı bir konuda yayın taraması ve arazi çalışmalarından elde edilecek bilgi ve bulgular yardımı ile katkı sağlamak tezin öncelikli hedefleri arasındadır.

Tezin ilk bölümünü de oluşturan giriş bölümünde, öncelikle tezin amacı ve teze yön veren soru ve sorunlar ve tezde izlenen yöntem aktarılmıştır. İkinci bölüme, Ihlara Vadisi ile ilgili daha önce yürütülen çalışmalar hakkında kısa bilgilerin aktarıldığı yayın bilgisi ile başlanmış, Kapadokya bölgesinin Bizans tarihindeki yerini ortaya koymak amacıyla tarihi coğrafya bölümüne yer verilmiş ve ikinci bölüm, Ihlara Vadisi ve yerleşimlerinin etimolojik köken açısından değerlendirildiği bölüm ile sona ermiştir.

Ihlara vadisi kiliseleri, genellikle duvar resimleri açısından ele alınarak değerlendirilmiş, mimari değerlendirmeleri yetersiz kalmıştır. Bu yayınlarda kiliselerin mimari özelliklerine kısaca değinilmiş ve vadede sadece duvar resmi olan kiliselerin kısa mimari tasvirleri yapılmıştır. İlk olarak Ötüken, Ihlara Vadisi'ndeki (Selime, Yaprakhisar, Belisırma ve Ihlara yerleşimleri) kiliseler için bir mimari tipoloji değerlendirmesi yapmış, bu kapsamda otuz bir kilise ve bu kiliselerden dördünün şapelini incelemiştir (1990). Ancak tarafımızdan yürütülen arazi çalışmalarında, sadece Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde on dokuz yeni kilise tespit edilmiştir. Bu kiliselerde farklı bir plan tipine rastlanmamakla birlikte, aynı plan tipinin farklı çeşitlemelerle uygulandığı örnekler dikkat çekmiştir. Bu nedenle tezin üçüncü bölümü, yeni tespit edilen kiliselerle birlikte Ihlara ve Belisırma yerleşimlerindeki otuz dokuz kilisenin mimari tasvirlerinin yapıldığı ve kilise plan tipolojisinin yeniden ele alındığı katalog bölümüne ayrılmıştır. Bu bölümde ayrıca, vadinin sosyal yapısını anlamaya ve yerleşim mimarisini değerlendirmeye katkı sağlayacak on bir kayaya oyma yapı kompleksi, tanıtım ve değerlendirme kapsamına dahil edilmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde Ihlara Vadisi kaya kiliseleri, plan özellikleri ve litürjik düzenleme açısından değerlendirilmiş, Kapadokya ve Bizans mimarisi içindeki önemi

ortaya konmaya çalışılmıştır. Son bölümde Ihlara Vadisi, bir Ortaçağ yerleşimi olarak değerlendirilmiş, bölüm dört alt başlık ile oluşturulmuştur. Kapadokya geneline bakıldığında, önde gelen problemlerin başında bölgenin bir manastır yerleşimi olarak kabul edilmesi gelir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda bölgeyi ziyaret eden batılı seyyahların aktardığı bilgilerle dikkat çekmeye başlayan bölgede, 20. yüzyıl ile birlikte daha sistemli ve bilimsel çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır². Gerek seyyahların aktardığı bilgilerde gerekse yürütülen bilimsel çalışmalarda bölge, genel olarak bir manastır yerleşimi olarak kabul edilmiştir. Çünkü bölgenin volkanik yapısı, dik yamaçlı ve korunaklı vadilerde binlerce kayaya oyma dini ve sosyal içerikli yapı ve yapı gruplarının oluşmasına da imkan sağlamıştır. Ayrıca 4. yüzyılın ortalarında Kapadokyalı üç kilise babasından biri olan Kayseri Başpiskoposu Büyük Basileios'un (330-379) Anadolu'da manastır sistemini kurduğu ve Bizans İmparatorluğu manastır sisteminin Basileios'un koymuş olduğu bu kurallar çerçevesinde oluşmaya başladığı bilinmektedir³. Hem mimari oluşum, hem de Basileios'un bölgedeki manastır sisteminin kurucusu olduğunun bilinmesi de bu korunaklı vadilerdeki yapı gruplarının manastır olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Ancak hem Kapadokya hem de Ihlara Vadisi'ndeki manastır varlığını doğrulayacak belge bulunmamaktadır. Bunun yerine manastır varlığı mimari verilerle ortaya konmaya çalışılmış, bir kilise ve bununla bağlantılı mekanlar, işlevleri belirlenememiş olsa dahi bir arada değerlendirilerek manastır olarak tanımlanmıştır.

20. yüzyıl sonlarından itibaren yürütülen bilimsel çalışmalar ile manastır olarak tanımlanan yapı topluluklarının manastır olup olmadıkları sorgulanmaya başlamıştır. Kapadokya bölgesindeki Akhisar Çanlı Kilise, Kayseri Erdemli Vadisi, Açık Saray ve

² 16. yüzyılda Kapadokya'ya gelen ilk seyyah H. Dernschwam (1553'ten 1555'e kadar), Nisan ayında gerçekleştirdiği gezi sırasında köylülerin hepsinin evlerini terk ederek dağlara, yüksek yerlere, su kenarlarına çıktıklarını ifade etmiştir. Seyyahın aktardıklarına göre evler çok basit, dağların içine oyulmuş mağaralardır. Tavanları ahşap olmadığı için yanma tehlikesi yoktur (Dernschwam, 1987, s. 265; Karatay, 2007, s. 13-14). 1705'te Kapadokya'ya gelen P. Lucas, kendinden sonra Kapadokya'yı gezen seyyahlara öncülük etmesi açısından önemlidir. Lucas, Kızılırmak çevresinde araştırmalara başlamış ve gördüğü yapıları "piramit evleri" olarak adlandırmıştır. Kayadan yapılmış bu evlerin de Hristiyan keşişlerin barınakları olduğunu ifade etmiştir (Lucas, 1720, s. 157; Karatay, 2007, s. 16-17). 19. yüzyılda İngiliz seyyah W. Ainsworth, bölgenin jeolojik yapısını ve yöredeki izlenimlerini aktarmıştır. Ihlara Vadisi'ne de gelen seyyah vadinin derin ve kayalık bir sel yatağı olduğunu ve çok sayıda mağaranın bulunduğu vadide nüfusun yoğun olabileceğini, mağaraların yanı sıra ev kalıntıları, hala ayakta duran taş kemerler gördüğünü ifade etmiştir. Vadinin, Yunanlılar tarafından Belistermeh olarak isimlendirildiğini belirtir (Ainsworth, 1842, 201; Ötügen, 1990, s. 13).

³ Basileios'un manastır sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi, Ihlara Vadisi'nin bir Ortaçağ yerleşimi olarak değerlendirildiği ve manastır sorununun tartışıldığı bölümde yer almaktadır.

Selime-Yaprakhisar yerleşimleri, manastır yapılanmaları sorgulanan yerleşimler arasındadır⁴. Yerleşimlerde yürütülen bilimsel çalışmalar, aslında buraların birer manastır yerleşimi olmadığını ortaya koymuştur. Her bir yerleşim, manastır yerleşimi, her bir yapı topluluğu manastır olmamakla birlikte farklı mimari özellikler yansıtmaktadır. Buna göre Ihlara-Belisırma yerleşimleri karma bir özellik sergiler. Stratejik öneme sahip kuzey yerleşimler, hem tarımsal hem de askeri toplanma noktaları olarak tanımlanırken, güney yerleşimlerin daha çok dini bir yapı sergilediği kabul edilmiş ve vadinin manastır yerleşiminin bu kesimde yoğunlaştığı vurgulanmıştır. Ancak vadinin güney kesiminde de bir sivil yerleşimin var olabileceği, gerek yayınlarda aktarılan bilgiler, gerek mimari veriler gerekse de duvar resimleri ve yazıtları dikkate alındığında olası görünür. Bu sebeple tezde Ihlara Vadisi'nin eğer manastır yerleşimi değilse nasıl bir yerleşim olduğu, hangi amaçla kullanıldığı, Kapadokya ve Bizans sanatı ve tarihi içindeki yeri ve öneminin ortaya konması amaçlanmıştır.

Bizans mimarisinde kiliselerin mezar alanı kullanımının yaygın olduğu bilinir. Ihlara Vadisi kiliseleri de gerek *arkosolium* tipinde, gerekse mezar şapeli, mezar odası, *parekklesion* şeklinde düzenlenmiş gömü alanlarına sahiptir. Bununla birlikte kiliselerin büyük bir bölümü özellikle naos ve narteks zeminine oyulmuş onlarca mezara sahiptir. Başka bir deyişle Ihlara Vadisi kiliseleri de Bizans'ın farklı coğrafyalarındaki yapılarda olduğu gibi gömü alanı olarak kullanılmış, bu durum kiliselerdeki duvar resmi ve yazıtlarıyla da desteklenmiştir. Ancak Ihlara vadisi kiliseleri bugüne kadar hiçbir çalışmada bu açıdan değerlendirilmemiştir. Öyle ki kiliselerde bulunan mezarların, bölgedeki yerel halkla, yapıların banisi ya da patronlarıyla, vadide var olması olası yerel elitler ya da toprak ağalarıyla ya da başka bir ihtimalle bölgedeki yerel aristokraziyle ilişkili olması muhtemeldir. Buna göre mezar kiliselerini yaptıran kişiler o yerleşimde mi yaşıyorlardı yoksa yerleşimi sadece gömü alanı olarak mı kullanmayı tercih etmişlerdi? Ihlara Vadisi'ndeki tüm kiliseler mezar kilisesi ya da bir aile ya da kişiye ait kiliseler miydi yoksa bu kiliseler arasında halkın ibadeti için de inşa edilmiş kiliseler bulunuyor muydu? O dönemde kimlerin kilise yaptırmaya izin veriliyordu ve bu konu belli kriterlerle sınırlandırılmış mıydı? Kiliselerin resim programına sahip olması ya da olmaması o dönemin tarihi, sosyokültürel yapısı ya da kiliseyi yaptıran kişinin soyluluk

---

⁴ Yerleşimler hakkında yürütülen çalışmaların ayrıntılarına tezin Manastır Sorunu ve Sivil Mimari bölümlerinde değinilmiştir.

derecesi hakkında bilgi veriyor muydu? sorularına tezimiz kapsamında cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu sebeple tezin beşinci bölümünde Ihlara Vadisi bir ortaçağ yerleşimi olarak incelenmiş ve nasıl bir yerleşim yapısının olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ihlara Vadisi örneğinden yola çıkılarak manastır sorunu, sivil mimari, sanat hamiliği ve ölü gömme kavramları üzerinde durulmuştur.

Kiliselerinin, çoğunlukla, duvar resimleri açısından incelenerek değerlendirildiğini daha önce ifade etmiştik. Bu değerlendirmelerde, kitabesi bulunan kiliselerden yola çıkılarak, üslup ve ikonografik karşılaştırma ve değerlendirmeleriyle yapıların tarihlendirildiği bilinir. Ancak bu tarihlendirme önerileri teknik yöntemlerle desteklenmemiştir. Tarihlendirme önerilerinin teknik yöntemlerle de desteklenmesi amacıyla, on iki kiliseden topladığımız duvar resmi sıva ve harç örnekleri analiz ettirilmiştir. Analiz çalışmalarının ön aşaması tarafımızdan gerçekleştirilmiş, harç örnekleri fotoğraflanarak belgelenmiş, kiliselere göre gruplandırma ve kodlama işlemleri yapılmış, örneklerin nitelikleri belirlenmiş (sıva ya da pigment), kalınlıkları ölçülmüş, analizlerinin yapılabilmesi için laboratuvara teslim edilmiştir. Analiz sonuçlarından elde edilen verilerin değerlendirmesine tezin Ek 1 bölümünde yer verilmiştir.

Tez çalışmasına ilk olarak tezin sınırlarını belirleyerek başlanmıştır. Ihlara Vadisi ile ilgili bilimsel çalışmaların 20. yüzyıl başlarında başladığı bilinir. Ancak bu çalışmalar hem vadideki çok az kilise ile sınırlı kalmış hem de çoğunlukla duvar resimli kiliselerin, özellikle ikonografik ve üslupsal değerlendirmelerinin yapılması ile yürütülmüştür. 20. yüzyıl ortalarından itibaren ise hem çalışılan kilise sayısı artmış hem de vadinin yerleşim, kiliselerin ise mimari açıdan değerlendirildiği çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Ancak vadinin yerleşim mimarisi çerçevesinde değerlendirilmesi sadece Selime ve Yaprakhisar yerleşimleri ile sınırlanırken, mimari açıdan değerlendirmeleri de vadi genelindeki otuz bir kilise ile yapılmıştır. Vadinin 14 km.lik bir alanı içermesi, bu uzun vadi boyunca yamaçlara oyulmuş çok sayıda kilise, ibadet mekanı ve kayaya oyma mekanın varlığı ve vadideki arazi şartlarının güçlüğü düşünüldüğünde aslında bu sınırlamaları bir zorunluluk olarak görmek yanlış olmayacaktır. Bizim de tez çalışmamızın kapsamını, vadinin Ihlara ve Belisırma yerleşimleri ile sınırlı tutmamızın nedeni, vadinin diğer iki önemli yerleşimi olan Selime ve Yaprakhisar'ın daha önce doktora tez çalışması kapsamında değerlendirilmiş olmasıdır (Kalas, 2000).

Tezin sınırlarının belirlenmesinden sonra araştırma kapsamında izlenen başlıca yöntem yayın taraması ve arazi çalışmaları olmuştur. Yayın taraması çalışmaları öncelikle Hacettepe, Bilkent, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitelerinin kütüphaneleri ve elektronik veri tabanları ile Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinde başlamış, bölge ve vadi ile ilgili temel yayınlara ulaşılmıştır.

Yurt içinde yürütülen yayın taraması çalışmalarının, yurt dışı çalışmaları ile desteklenmesi amacıyla TÜBİTAK 2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Bursu programına başvurulmuş ve başvuru 6 ay süreli olarak kabul edilmiştir. Kazanılan burs programı kapsamında Oxford Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Andrew Wilson'un daveti ile 01.10.2015-01.04.2016 tarihleri arasında Oxford Üniversitesi'ne gidilmiş ve üniversiteye bağlı Sackler, Bodleian ve Weston Kütüphanelerinde yayın taraması çalışmalarına devam edilmiştir. Oxford Üniversitesi'nde ziyaretçi öğretim üyesi olarak bulunan ve Azizler Kültü projesinde ziyaretçi araştırmacı olarak görev yapan Efthymios Rizos'tan kiliselerin yazıtlarının okunması ve çevirilerinin yapılması için yardım alınmıştır. Bu bağlamda, Ağaç Altı, Alçak Kaya Altı, Bahattin Samanlığı, Kırk Dam Altı, Karagedik c, Pürenli Seki ve Kuzey Ambar Kiliselerinin yazıtları yeniden okunmuş ve daha önceki okuma ve tercümelemleri ile karşılaştırılarak kontrol edilmiştir. Ayrıca Oxford Üniversitesine bağlı enstitü ve araştırma merkezlerince düzenlenen seminer, ders ve konferanslara katılmış, Oxford, Cambridge ve Londra'da bulunan müzelerin Ortaçağ ve Bizans dönemi seksiyonları incelenmiştir.

Yapılan yayın taraması çalışmalarının arazi çalışmaları ile desteklenmesi büyük önem arz eder. Arazi çalışmalarının teze sağladığı en önemli yarar, vadinin anlaşılabilmesi, kayaya oyma dini ve sivil yapıların mevcut durumlarıyla belgelenmesi, bugüne kadar yayınlarda yer almayan kilise ve ibadet mekanlarının tespit edilebilmesi ve yapılarla ilgili veri toplama çalışmalarına imkan sağlamasıdır. Bu sayede elde edilecek veriler, kitabeler, üslup ve ikonografi çözümlenmeleri yardımıyla yapılabilen tarihlendirme önerilerini destekleyici ya da yeniden yorumlanmasının önünü açan veriler olmaları açısından da önem taşır. Bu amaçla doktora tez önerisinin, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18.02.2014 tarih 2014:V-7 sayılı kararıyla uygun bulunmasını takiben, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan izinler ile 2014 yılından itibaren İhlara Vadisi'nde tarafımızdan arazi çalışmaları

yürütülmüştür. Arazi çalışmaları, tez kapsamında çalışılacak kiliseleri belirlemek, belirlenen kiliseleri çizim ve fotoğraflarla belgelemek, tezin hem coğrafi hem de içerik açısından sınırlarını belirlemek üzere yapılmıştır. 2014 haziran ayından 2015 ocak ayına kadar yürütülen arazi çalışmaları Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı Koordinatörlüğü'ne sunduğumuz ve Haziran 2014-Ocak 2015 tarihleri arasında kapsayan “Kapadoka Bölgesi, Ihlara Vadisi ve Yaprakhisar Yerleşimindeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisini” başlıklı projeden sağlanan bütçe ile yürütülmüş, vadinin kayaya oyma kiliselerinin mimari çizimleri, proje kapsamında Kök Mimarlık Restorasyon Konservasyon Mimarlık Mühendislik Müşavirlik İnşaat Ticaret Ltd. Şti. adına, mimar Aykut Fenerci tarafından yapılmıştır. Arazi çalışmalarının çıkış noktası olarak, Aksaray Müze Müdürlüğü tarafından vadide yürütülen tescil çalışmaları esas alınmıştır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan izinler ile 2014 yılı içerisinde 5-6 Nisan, 11-16 Haziran ve 8-12 Eylül tarihlerinde üç ayrı, 2016 yılı içerisinde de 15-19 Mayıs 2016 tarihleri arasında kapsayan bir araştırma gezisi düzenlenmiştir.

5-6 Nisan 2014 tarihlerinde yapılan ilk araştırma gezisi, vadideki kiliselerin tespit edilebilmesi amacıyla yapılmıştır. Öncelikli amaç tez kapsamına dahil edilecek, çizim ve belgeleme çalışmalarının yapılacağı kiliselerin belirlenmesi olmuştur. Bu doğrultuda daha önce vadide tescil çalışmalarını başlatan Aksaray Müze Müdürlüğü ile irtibata geçilmiş, yapılan tescil çalışması doğrultusunda araştırma gezisine başlanmıştır. Yaprakhisar, Belisırma ve Ihlara yerleşimleri arasındaki bölgeyi kapsayan tescil çalışmaları süresince bazı yapılara numara verilerek, bazı yapılara ise mevcut özellikleri ya da resim programları ile ilişkilendirilerek yeni isimler verildiği görülmüştür. Örneğin apsisinde “güvercin” tasviri bulunan bir kilise “Güvercin Kilise” olarak isimlendirilirken, başka bir kilise sıva üzerine aşı boyası ile yapılan bezemelerinden dolayı “Boyalı Kilise” olarak isimlendirilmiştir⁵. Araştırma gezisinde Belisırma ve Ihlara arasında, müze tarafından tespit edilen yapılar ziyaret edilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş ve tescil edilen yapılarla birlikte yeni bulunan kiliselere numaralandırma suretiyle yeni isimler verilmiştir. Müze tarafından yürütülen çalışmalarda kayaya oyma mekanların da tescil edildiği dikkat çekmiştir.

⁵ Müze tarafından Güvercinli Kilise adıyla tescil edilen yapı, Bezirhane (Bezirana) Kilisesidir.

İlk araştırma gezisinde otuz sekiz yapı belirlenmiştir. Bunların yirmi dokuzu kilise, yedisi kayaya oyma mekan, bir tanesi hamam ve bir tanesi de dua odası olarak isimlendirilen küçük ibadet mekanıdır. Hamam Roma dönemine ait olduğu için tez çalışması kapsamının dışında tutulmuştur⁶. Arazi çalışması süresince görülen kilise ve yapı kompleksleri 1.239 fotoğraf ile belgelenmiştir.

11-16 Haziran 2014 tarihleri arasında yürütülen ikinci araştırma gezisi, tez kapsamına dahil edilecek kiliselerin ölçekli çizimlerinin yapılması, fotoğraflarının çekilerek belgelenmesi amacıyla yürütülmüştür. Çalışmanın, Belısırma yerleşiminin doğu yamacından başlayarak Ihlara yerleşimine, buradan batı yamaç boyunca tekrar Belısırma'ya doğru "U" çizerek devam etmesi ve yapılara bu sırada numara verilmesine karar verilmiştir. İlk araştırma gezisi sırasında bulunamayan Küçük Ala Kilise ve Bezirhane, Hild ve Restle (1981, s. 257) ile Ötüken'in (1990, 59) yapılarla ilgi vermiş oldukları bilgiler ve vadideki kiliselerin konumunu gösteren çizimler yardımı ile Belısırma köy yerleşimi içinde aranmış ancak yine bulunamamışlardır. Aynı çalışmada, köy içinde samanlık olarak kullanılan yeni bir kilise bulunmuştur. Belısırma'dan Ihlara'ya doğu yamaç boyunca devam eden çalışmalar sırasında yine yeni kiliseler tespit edilmiş ve çalışma kapsamına dahil edilmiştir⁷. Bu şekilde vadide Belısırma ve Ihlara yerleşimlerindeki sadece kilise ve ibadet mekanlarının sayısı yirmi dokuzdan otuz altıya yükselmiştir. Çalışma süresince yapıların bir plan ve iki kesit olmak üzere en az üç mimari çizimi, resim programı içeren kiliselerin de ayrıca perspektif çizimleri için gerekli ölçüler alınmıştır. Yapılar, bu arazi çalışmasında 1.744 fotoğraf ile belgelenmiştir.

8-12 Eylül 2014 tarihleri arasını kapsayan üçüncü araştırma gezisi tarafımdan, kiliselerdeki yazıtların ayrıntı fotoğraflarının çekilmesi ve gerekli notların alınması amacı ile yapılmıştır. Araştırma kapsamında on üç kilisede çalışılması hedeflenmiştir ancak gerek yeni bulunan kiliselerle gerekse daha önce ulaşılamayan kiliselere ulaşım imkanı sağlanması ile çalışılan kilise sayısı on yedi olmuştur. Bu sayede sadece Ihlara ve Belısırma yerleşimleri arasındaki kilise sayısı otuz dokuza ulaşmıştır. Yapılar, 2.872 fotoğraf ile belgelenmiştir.

⁶ Hamam, Melendiz'in batısında, Belısırma restoranlarının otoparklarının bulunduğu yerde kayaya oyulmuştur.

⁷ Arazi çalışmalarımız sırasında yeni tespit ederek, tez çalışmamıza dahil ettiğimiz kiliseler; Kilise 2, 4, 5, 6, 8, 9 ve 18'dir.

Sıva analizi yardımıyla duvar resimlerinin renk pigmentlerinin, harç agregalarının belirlenmesinin, yapılar arasında öncelik sonralık ya da aynı/farklı dönem ve usta ilişkilerinin ortaya konmasında ve bu sayede yeni tarihlendirme önerileri sunulmasında önemli rol oynayacağı düşüncesiyle 2014 yılında on iki kiliseden amorf nitelikteki duvar resmi sıva parçaları toplanmıştır. Sıva analizlerinin yapılabilmesi için Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden Doç. Dr. Ali Akın Akyol ile irtibata geçilmiş, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ile Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) laboratuvarlarında analiz çalışmaları yürütülmüştür.

Tez kapsamında yürütülen son arazi çalışması 15-19 Mayıs 2016 tarihleri arasında, İhlara ve Belisırma yerleşimlerindeki sivil mimari yapılarını tespit etmek ve belgelemek amacıyla yürütülmüştür. Çalışmalar sırasında hem bir kilise ile ilişkilendirilebilecek hem de cepheleri pilaster ve kemer dizileri ile vurgulanan yapı toplulukları tespit edilmiş ve tez kapsamına dahil edilmiştir. Tarafımdan eskiz çizimleri yapılan ve fotoğraflarla belgelenen sekiz yapı topluluğunun ölçekli çizimleri Mimar Aykut Fenerci tarafından yapılmıştır. Çalışmalar sırasında 2.204 fotoğraf çekilmiştir.

Tezde kullanılan çizimlerin tamamı doktora tezimiz için tarafımızdan yapılmış çizimlerdir. Kilise ve kayaya oyma yapı topluluklarına ait planlar ,T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 2014 yılında yürüttüğü restorasyon projesi kapsamında çizilen vadinin topografik çizimine işlenmiştir (Çizim 170).

1. BÖLÜM

IHLARA VADİSİ

1.1. YAYINLARDA IHLARA VADİSİ

Rott, H. 1908

Alman araştırmacı Rott tarafından yayınlanan eser, Ihlara Vadisi ile ilgili bilinen ilk bilimsel yayındır ve vadiye bulunan kiliseler ilk kez sanat tarihi disiplini açısından değerlendirilmiştir. Rott ilk olarak vadinin coğrafi ve tabiat güzelliklerinden söz etmiş ve vadiyi güneşin nüfuz etmediği “ölüm gölgesi vadisi” olarak tanımlamıştır. Rott ayrıca, Kapadokyalı üç kilise babasından biri olan Nazianslı Gregorios’un (329-390) bir diğer kilise babası Kayserili büyük Basileios’a yazdığı mektubun günümüz Yunancası ile çevirisine yer vermiştir. Yayında Yılanlı Kilise: Jilanliklisse ve vadinin tek duvar kilisesi olan Karagedik Kilise ise Karajeddik Kilise ya da Aziz Hermolaus Kilisesi adıyla tanıtılmıştır. Sümbüllü Kilise’nin cephe fotoğrafı paylaşılmış ancak yapı ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Ramsey, W. ve Bell, G. 1909

Araştırmacıların Karadağ Binbirkilise çevresinde yürüttükleri çalışmalar kapsamında, Kapadokya bölgesinin diğer yerleşimlerdeki kiliseler de değerlendirilmiştir. Bell, kapalı Yunan haçı planlı kiliseleri değerlendirdiği bölümde Karagedik Kilise’den, yanlış olarak, İlanlı Kilise olarak söz etmiştir. Vadinin adı İrkhala Dere, kilisenin bulunduğu yerleşim ise Pelistrema olarak belirtilmiştir. Yayında Karagedik Kilise’den başka, cephe düzenlemesi ile ve Komneneos döneminin beş kubbeli tipinin bir örneği olarak Ala Kilise de değerlendirme kapsamına dahil edilmiştir.

Lafontaine, J., 1959, s. 465-477.

Araştırmacı Hasan Dağı ve çevresine yaptığı kısa araştırma gezisinde, Jerphanion ve Rott tarafından daha önce çalışılan ya da kayıt altına alınan duvar resimli pek çok kiliseyi ziyaret etmiş, izlenimlerini ve araştırmasının sonuçlarını bu iki araştırmacının çalışmalarını referans alarak ve bu çalışmalara atıfta bulunarak yayınında aktarmıştır. Çalışmalar, Göreme - Ürgüp, Soğanlı ve Aksaray olmak üzere üç bölgede yürütülmüştür. Araştırmacı ilk olarak Göreme ve Ürgüp çevresinde başlattığı çalışmalarını Aksaray ve çevresinde sonlandırmıştır. Aksaray’da yürüttüğü çalışmalar sırasında Hasaköy’de

camiiye dönüştürülen bir kilise, Niğde Eski Andaval Kilisesi, Bor yakınlarında Kemer Hisar Roma dönemi kalıntıları ve son olarak da Ihlara Vadisi'ni ziyaret etmiştir. Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde çalışırken N. ve M. Thierry ile karşılaşan araştırmacı, vadide manastırların, çok sayıda resimli kilise ya da ibadet mekanının ve bir duvar kilisesinin yamaç boyunca birbirini takip ederek konumlandığını ifade etmiştir. Yayın, Direkli Kilise ve Bahattin Samanlığı Kiliselerinin yüzeysel de olsa ilk kez tanıtıldığı eser olması bakımından önemlidir. Araştırmacı bu iki kiliseden başka Karagedik Kilise, Eski hoca altı kilise ve Yılanlı Kilise'yi de tanıtmıştır⁸. Eski hoca altı kilise adıyla tanıtılan kilise aslında Sümbüllü Kilisedir. Kilise, Rott'un araştırması esas alınarak bir manastırın kilisesi olarak tanıtılmıştır.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1961, s.419-437.

Araştırmacılar, Hasan Dağı ve çevresine 1953 yılında Rott, Ramsey ve Bell'i referans olarak çıktıkları seyahatlerindeki gözlemlerini aktarmışlardır. Melendiz, Beyaz Su ve Kara Su'daki vadilerde incelemelerini yoğunlaştıran araştırmacılar, Melendiz'deki araştırmalarında münzevi yaşamın özellikle Ihlara ve Belisırma yerleşimleri arasındaki 8 kilometrelik alanda yoğunlaştığını ifade etmişlerdir. Araştırmacılar, bölgeye seyahatlerini üç yıl art arda yapmışlar ve ikinci seyahatlerinde J. Lafontaine ile karşılaşmışlardır.

Thierry, N. ve Thierry M. 1963

Yayın Ihlara Vadisi ile ilgili ilk monografik eser olması açısından önemlidir. Yayın, vadideki kiliselerin mimari, resim programı ve yazıtları açısından en ayrıntılı incelenerek değerlendirildiği ilk ve tek eser olması bakımından da ayrıca önem taşır. Yayında Peristrema adı ile tanıtılan Ihlara Vadisi'nin tarihi coğrafyası kronolojik bir düzende verilmiş ve bu bölümde ayrıca vadinin antik yollar ile bağlantısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Yayında ilk defa vadinin topografik çizimine yer verilmiş ve kiliseler bu çizimde konumlandırılmıştır. Çizimde, vadinin güneyinde son kilise olarak gösterilen Kemer Kilise'nin, yayımlanan görsellerden Helvadere'deki Kemer Kilise olduğu ve kilisenin yanlış olarak çizime eklendiği anlaşılmıştır. Hasan Dağı ve çevresinin kısaca tanıtılmasının ardından Ihlara ve Belisırma yerleşimlerindeki duvar resimli kiliseler

⁸ Araştırmacının kiliseler hakkında verdiği bilgiler, katalog bölümünde, her bir kilise ile ilgili yayın bilgisi bölümünde belirtildiği için burada ayrıca değinilmemiştir.

tanıtılmıştır⁹. Kiliseler yayında, yerel halkın verdiği Türkçe adları ve bire bir Fransızca çevirileri ile yer almıştır¹⁰. Kiliselerin değerlendirmesine kısa bir plan tasviri ile başlanmış, sonrasında sırasıyla ayrıntılı bir şekilde yazıt, duvar resmini oluşturan sahnelerin kaynakları, bitkisel ve geometrik süsleme programı, yazıtların epigrafik, duvar resimlerinin ise ikonografik değerlendirmesi ile son verilmiştir. Büyük bir bölümü ilk defa okunan ve yayınlanan yazıtların, hem yazıldıkları dönemin yazı karakterlerine uygun çizimlerine, hem de günümüz Yunan harfleri ile yazılışlarına, çevirilerine ve epigrafik açıdan değerlendirmelerine yer verilmiştir. Duvar resimlerini oluşturan sahneler ve tek figürler değerlendirilmiş, sahneler hem kilise içindeki konumlarını gösteren çizimler hem de bire bir çizimleri ile aktarılmıştır. Sonuç bölümünde Ihlara ve Belisırma Kiliseleri iki ayrı grup olarak değerlendirilmiştir. Yayının son bölümünde duvar resimlerinin ayrıntı fotoğraflarına yer verilmiştir.

Lafontaine-Dosogne, J.,de 1963, s. 141-181

Araştırmacının gezi notlarını aktardığı bir diğer yayını, Gülşehir, Göreme, Tağar, Soğanlı Dere, Süveş, Ağırnas ve Hasan Dağı çevresindeki çalışmalarını kapsamıştır. Hasan Dağı ve çevresindeki çalışmalar Belisırma, Ihlara ve Selime yerleşimlerdeki kiliseler üzerine yürütülmüştür. Kiliselerin mimari değerlendirmelerinden ziyade yazıt ve duvar resimleri açısından ele alındıkları dikkat çekmektedir. Araştırmacı bir önceki yayında ele aldığı yapıları, bu yayında daha ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte muhtemelen yeni tespit ettiği kiliselerin değerlendirmesine de yayında yer vermiştir¹¹.

Restle, M., 1969, s. 178-179.

Araştırmacı Kapadokya ve Ihlara Vadisi'ndeki kiliselerin duvar resimlerini teknik açıdan ele aldığı kitabında yapıları, konum, yayın, görseller, mimari, bugünkü durum, teknik ve yazıt başlıkları altında ele almıştır. Yayın, yapıların duvar resimlerinin teknik açıdan ele

⁹ Ele alınan kiliseler yayında yazıldıkları şekli ve sırasıyla; Eğri Taş Kilisesi, Ağa Altı Kilise, Yılanlı Kilise, Kokar Kilise, Pürenli Seki Kilisesi, Bahattin Samanlığı / Bahattin Kilisesi, Sumbüllü Kilise, Direkli Kilise, Ala Kilise, Kırk Dam Altı Kilise'dir.

¹⁰ Fransızca isimler sadece başlıklarda kullanılmıştır.

¹¹ Belisırma ve Ihlara yerleşimlerdeki kiliseler; Ala Kilise, Küçük Ala Kilise, Açık Ağa kilisesi, Direkli Kilise, Bahattin Samanlığı kilisesi, Kırk damaltı kilisesi, Bezir Ana kilisesi, Eski baca kilisesi, Sumbüllü kilise, Balı Kilise, Yılanlı kilise, Pürenli Seki kilisesi, Kokar kilise, Eğri taş kilisesi

alınarak değerlendirilmesini amaçladığından bunun haricindeki diğer tüm başlıklar kısa bilgiler içermiştir¹².

Hild, F. ve Restle, M. 1981, s. 254-257

Yayın, Kapadokya Bölgesi yerleşimindeki Bizans dönemi yapılarının bir katalog çalışması niteliğinde tanıtıldığı önemli bir yayındır. Thierry'lerden sonra Ihlara Vadisi'nin topoğrafik çizimine yayında geliştirilerek yer verilmiş ve Selime, Yaprakhisar, Belisırma ve Ihlara yerleşimindeki otuz (30) kilise bu çizime işlenmiştir. Araştırmacılar, Belisırma ve Ihlara arasındaki derin vadiyi Peristremma olarak kabul etmiş, Selime ve Yaprakhisar yerleşimlerini de ayrı başlık altında değerlendirmişlerdir. Kapadokya Bölgesi yerleşimlerinden geçen rotaların da belirtildiği yayında Selime ve Yaprakhisar yerleşimlerinin bulunduğu kuzey bölüm Wadi-Salamun olarak belirtilmiştir. Yazarlara göre Belisırma, Peristremma'nın bugünkü adıdır. Araştırmacıların bu ayırımına göre Ihlara ve Belisırma arasında on dokuz (19), Selime-Yaprakhisar yerleşimlerinde ise on bir (11) kilise bulunmaktadır. Kendilerinden önceki araştırmacılardan farklı olarak üç yeni kilise tanıtılmıştır¹³. Ihlara ve Belisırma yerleşimleri arasında bulunan kiliseler güneyden kuzeye doğru, vadi içerisinde konumlandıkları sıraya göre tanıtılmıştır¹⁴.

Rodley, L., 1985, s. 65-103, 118-120.

Yayın, Kapadokya'daki yapı topluluklarının manastır olarak ele alınıp, mimari açıdan değerlendirildiği yayın olması açısından önemlidir. Kapadokya bölgesindeki yapı toplulukları genel bir sınıflandırma ile yemekhaneli ve avlulu manastırlar olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Kapadokya bölgesinde, volkanik arazide, dağınık halde bulunan on bir açık avlulu manastır olduğu belirtilmiş ve vadideki Selime Kalesi, Direkli Kilise ve Karanlık Kale bu kapsamda değerlendirilmiştir. İlk defa bu yayında, kiliselerin bağlantılı oldukları yapı grupları ile birlikte ölçekli çizimlerine yer verilmiştir. Vadideki

¹² Ihlara yerleşimindeki Kokar, Eğritaş, Pürenli Seki, Ağaç Altı, Sümbüllü ve Yılanlı kiliseler; Belisırma'daki Karagedik, Bezir Ana, Kırk Dam Altı, Bahattin Samanlığı, Direkli ve Ala kiliseler tanıtılmıştır.

¹³ Araştırmacılar tarafından yeni eklenen kiliseler, vadinin tek kagir yapısı olan Karagedik Kilise ile ilişkilendirilen iki şapel ve Alaca Kaya altı Kilisesi'dir.

¹⁴ Ihlara ve Belisırma yerleşimleri arasındaki kiliseler sırasıyla; Kuzey Ambar Kilisesi, Eğri Taş Kilisesi, Kokar Kilise, Pürenli Seki Kilisesi, Ağaç altı Kilise, Sümbüllü Kilise, Yılanlı Kilise, Kara (Eski) Baca Kilise, Karagedik Kilise, Alaca Kaya altı Kilise, Ballı Kilise, Bezirana (Bezirhanı) Kilisesi, Kırk dam altı Kilisesi, Bahattin samanlığı Kilisesi, Direkli Kilise, Açıkel Ağa (Açık Ağıc, Batkın) Kilisesi, Ala Kilise, Küçük Ala Kilise'dir. Küçük Ala Kilise çizimde konumlandırılmamıştır.

Ala Kilise ve Sümbüllü Kiliseler de bölgedeki “diğer yapı toplulukları” başlığı altında ele alınarak, özellikle cephe düzenlemeleri ile avlulu birer manastır mı oldukları sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Ötüken, Y. 1990.

Yayın, Ihlara Vadisi kiliselerinin mimari açıdan değerlendirildiği ilk yayın olması açısından önemlidir. Yayında vadi öncelikle, coğrafi ve fiziki yapısı, tarihçesi ile ele alınmış, sonrasında vadi ile ilgili dönem kaynakları ve 20. yüzyıl araştırmalarına değinilmiştir. İlk defa bu yayın ile birlikte, Ihlara Vadisi Selime, Yaprahisar, Belısırma ve Ihlara yerleşimindeki otuz bir kilise ve bu kiliselerden dördünün mezar şapeli için bir mimari tipoloji denemesi yapılmış ve yapılar bu bağlamda değerlendirilmiştir¹⁵. Yapıların resim programı değerlendirilmelerine yer verilmemiş, sadece duvar resimlerini oluşturan sahnelerin mekan içindeki dağılımları belirtilmiştir.

Jolvet-Levy, C. 1991, s. 299-333.

Kapadokya bölgesindeki Bizans dönemi kayaya oyma ve kagir yapılarının, özellikle duvar resimlerinin ikonografik açıdan değerlendirildiği geniş kapsamlı bir yayındır. Yayında ele alınan yerleşim ve kilise sayısı oldukça fazladır. Hasan Dağı ve çevresinin değerlendirildiği bölümde Ihlara Vadisi, Peristrema olarak belirtilmiş, Ihlara yerleşiminin ilk adı olarak Yeşilköy kullanılmıştır. Ihlara, Belısırma ve Selime’deki kayaya oyma kiliselerle, vadinin tek duvar yapısı olan Karagedik Kilise kısa bir mimari tasvirin ardından duvar resimleri açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Bazı kiliseler orijinal isimleri ile birlikte verilmiştir, ancak Türkçe ve orijinal isimlerin hangisinin önce yazıldığı konusunda bir tutarlılık görülmemektedir¹⁶. Yazıtların günümüz Yunancası ile yazılışları ve çevirilerine yer verilmiştir.

¹⁵ Tipoloji denemesinin değerlendirmesi, tezin mimari değerlendirme bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

¹⁶ Yayında tanıtılan kiliseler Ihlara’da Saint-Michel (Kuzey Ambar Kilisesi), Panagia Theotokos Kilisesi (Eğri Taş Kilisesi), Kokar Kilise, Pürenli Seki Kilisesi, Sümbüllü Kilise, Yılanlı Kilise, Eski (Kara) Baca Kilisesi; Belısırma’da Ballı Kilise, Karagedik Kilisesi – Saint-Georges, Bezirana (Bezirhane) Kilisesi, Saint-Georges (Kırk Dam Altı Kilise), Bahattin Samanlığı Kilisesi, Saint-Constantin, Direkli Kilise, Açıklık Ağa Kilisesi, Ala Kilise; Selime’de ise Kale Kilisesi, Doğan Yuvası Mevkiinde Kilise’dir.

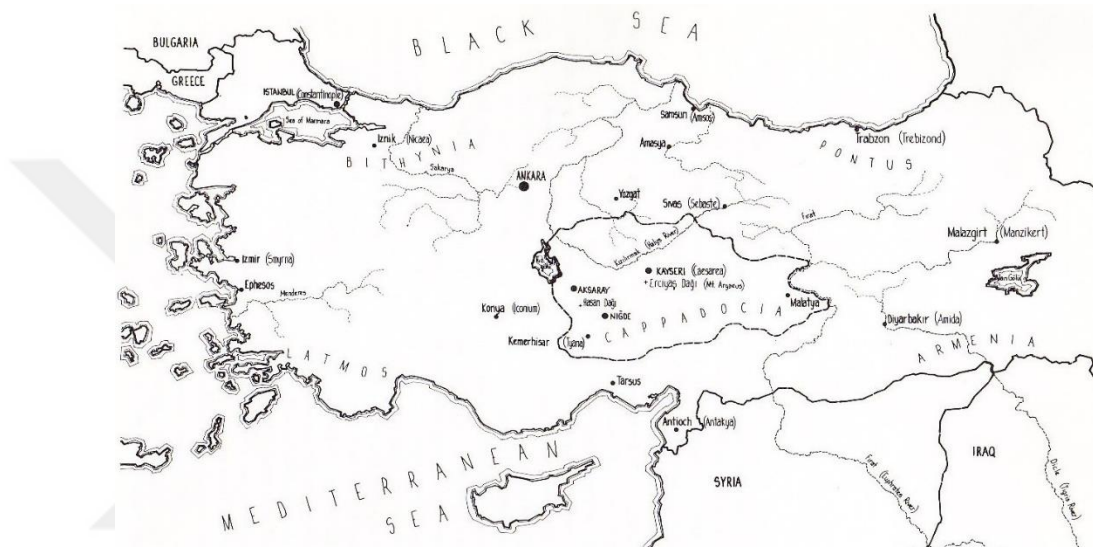
Kalas, V. 2000.

Çalışma, yayımlanmamış bir doktora tezidir. Vadinin sosyal yapı ve yerleşim mimarisi açısından değerlendirildiği ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Selime, Yaprakhisar yerleşimleri ile yerleşimlere yakın konumdaki Güllükkaya ve Aleydinbaşı mevkilerindeki kayaya oyma kiliseler, yapı toplulukları ve konutlar mimari açıdan değerlendirilmiştir. Bu zamana kadar manastır yerleşimi olarak tanımlanan Selime ve Yaprakhisar yerleşiminin aslında hem bölgenin yerleşik halkı hem de bölgeden geçen kişiler tarafından kullanılan kırsal, tarımsal bir köy yerleşimi olduğu vurgulanmıştır.

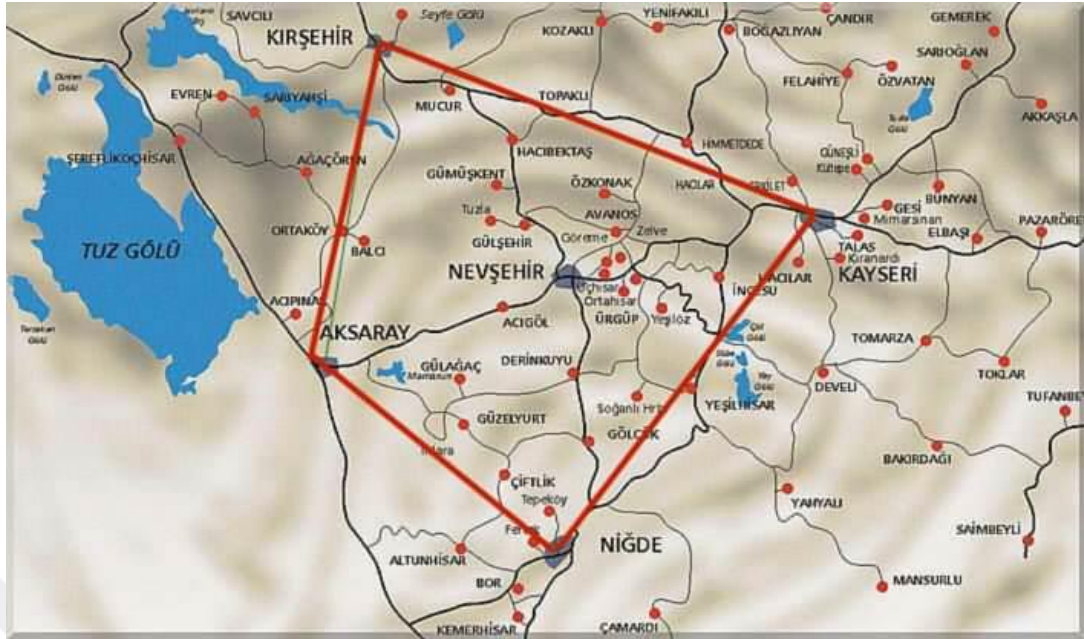
1.2. TARİHİ COĞRAFYA

Kapadokya, tarihin eski dönemlerinde, doğuda Dicle Nehri (Europates), batıda Tuz Gölü'nün (Tatta Limne) doğu sınırı, kuzeyde Karadeniz sıra dağlarının güney yamaçları, güneyde Toroslar'ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan, neredeyse Anadolu Yaylası'nın tümünü içeren geniş bir bölgedir. Kuzeyde Kızılırmak (Halys), güneybatıda Melendiz ve güneydoğuda Mavrucan gibi üç ana nehrin yatakları bölgenin hidrografik yapısını belirlemektedir (Harita 1) (Hild ve Restle, 1981, s. 50; Ötügen, 1990, s. 1).

Harita 1. Kapadokya bölgesi genel (Kostof, 1989)

Tarih içerisinde sınırları pek çok kez değişmiş olsa da, Kırşehir, Aksaray, Kayseri ve Niğde illerini içine alan bölge “Çekirdek Kapadokya” olarak adlandırılmaktadır. Ihlara Vadisi, Aksaray’ın 37 km güneydoğusunda ve Hasan Dağı’nın (3268 m.) (Argaios) kuzeydoğusundadır (Harita 2).

Harita 2.Çekirdek Kapadokya (Pekak arşivi)

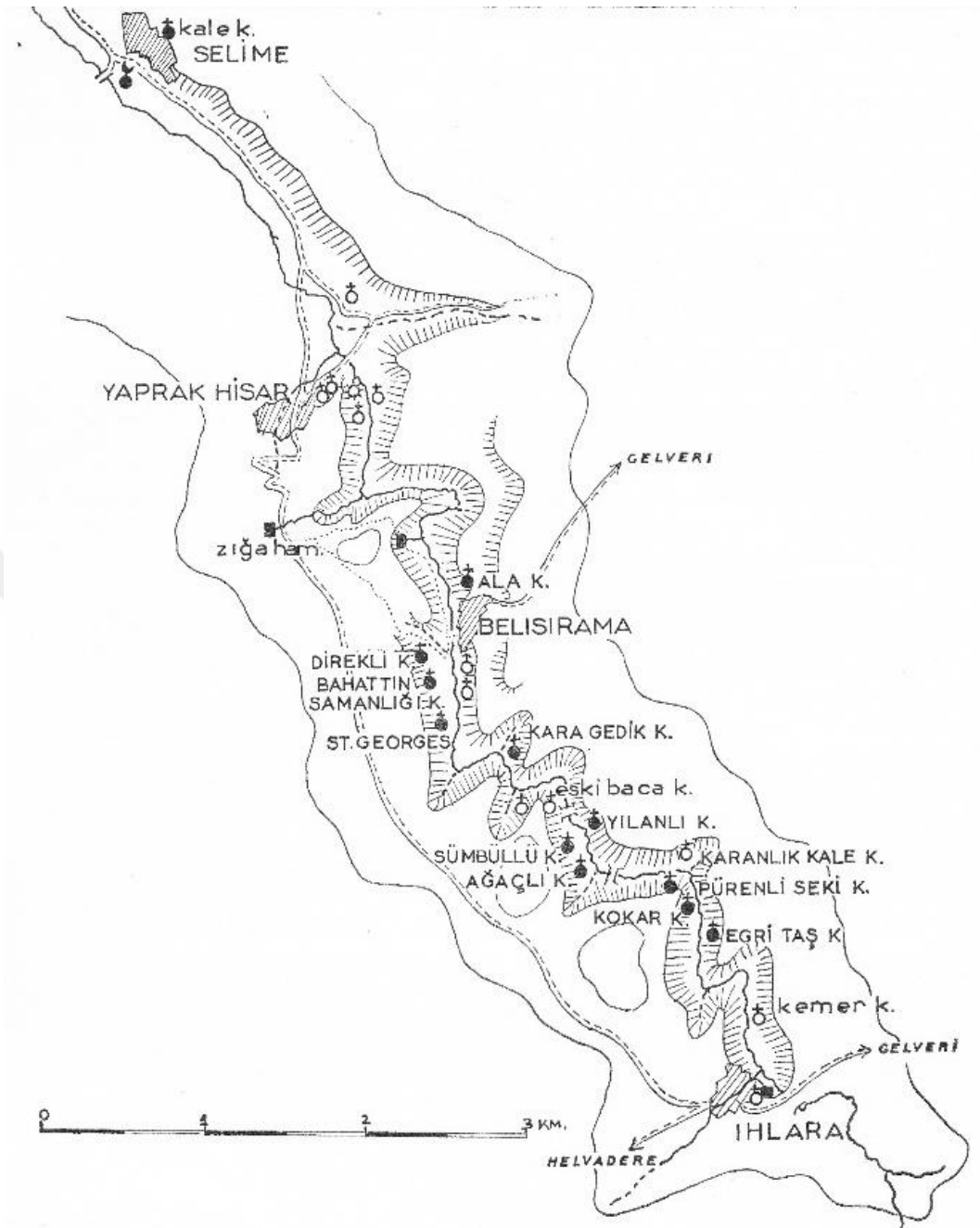
Antik dönemde Argaios adını taşıyan Hasan Dağı, doğuda Erciyes (Argaios) ve batıda Karacadağ ile birlikte yeni jeolojik dönemde oluşan volkanik zincirin bir parçasıdır (Thierry ve Thierry, 1963, s. 1; Hild ve Restle, 1981, s. 254). Bölgenin iki büyük volkanı olan Erciyes ve Hasan Dağları birbirinden farklılık gösteren yer şekillerinin oluşumuna neden olmuştur. Örneğin Erciyes Dağı'nın kuzeybatısındaki Göreme Vadisi ince tanecikli, dayanıklı, ancak erozyondan kolay etkilenebilen volkanik küllerden oluşurken, Hasan Dağı'nın aşağısında, Batı Kapadokya'da çoğu arazi şekli sert ve trakittir¹⁷. Genel olarak düz bir topografyaya sahip olan bölgede Ihlara'nın olduğu bölümde dik vadiler çoğunluktadır. Vadi, ignimbrit yüksek yamaçlarla çevrelenmiştir. Vadiye yükselti 1159-1373 m. arasında değişmektedir. Vadi zemini sertleşmiş küldür. Kaya yamaçlar, uzanan kül yatağından daha sert ve yoğun olduğu için özde var olan dayanıksızlık, yamaç yüzeylerinin kopması ve yıkılması ile sonuçlanmıştır (Resim 1) (Ousterhout, 2005, s. 8; Özdemir, 2007, s. 5).

¹⁷ Magmatik ve erüptif bir kayac türü olan trakit, afanit ile porfir arası bir dokuya sahiptir.

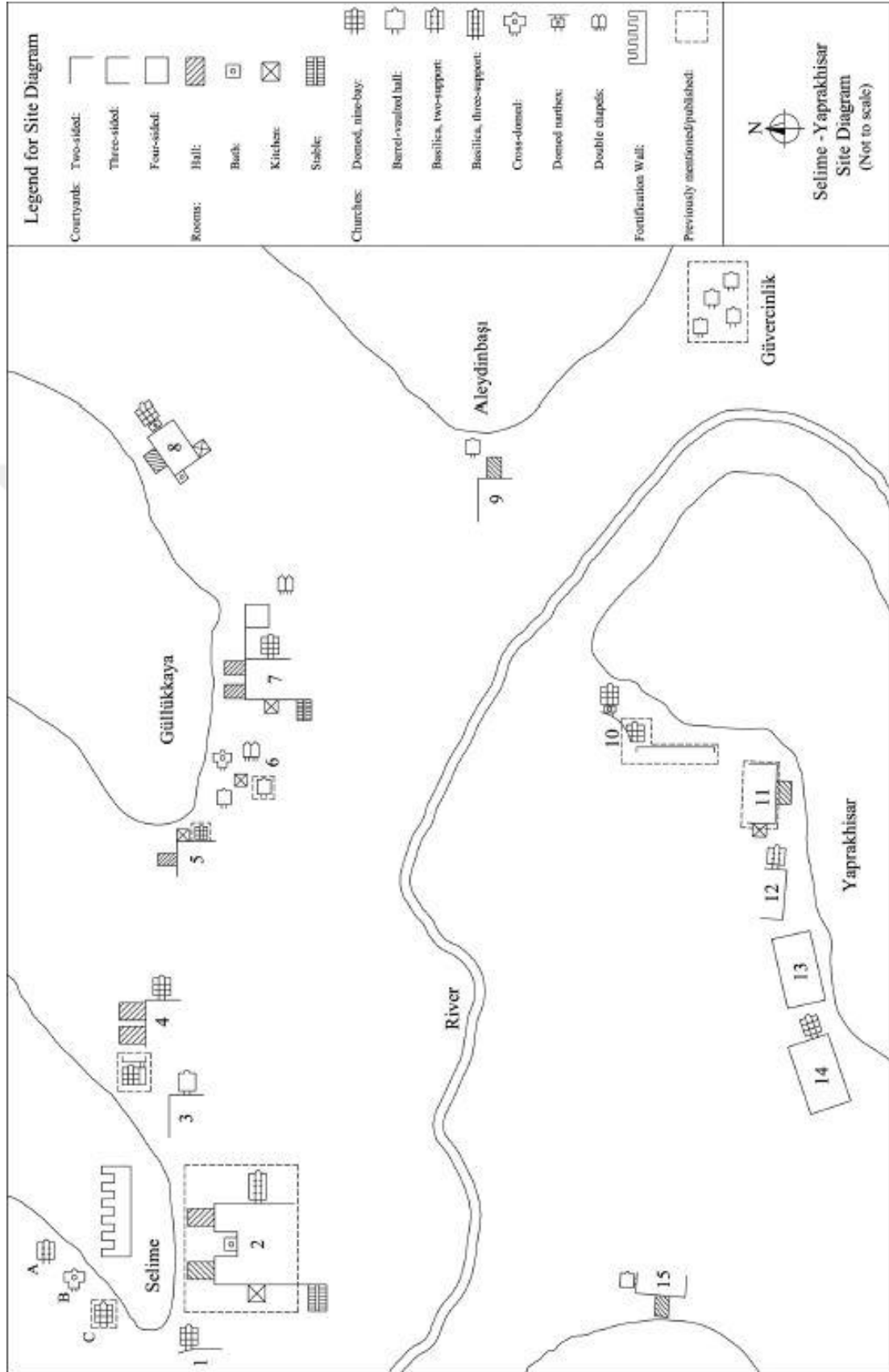

Resim 1. Ihlara Vadisi, doğu ve batı yamaçlar (Şahna, 2014)

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Ihlara Vadisi, uçtan uca yaklaşık 14 km. uzunluktadır. Vadide kuzeyden güneye doğru Selime, Yaprakhisar, Belisırma ve Ihlara olmak üzere başlıca dört yerleşim vardır. Vadinin kuzeyinde ayrıca Ziga köyü kaplıcaları, Güllükaya, Aleydinbaşı ve Güvercinlik mevkileri de bulunmaktadır (Çizim 1, 2).

Çizim 1. Ihlara Vadisi, yerleşimleri ve kiliselerin konumu (Thierry, 1963)

Çizim 2. Selime-Yaprakhisar yerleşimleri ve çevresi (Kalas, 2009)

Vadinin tabanından geçen Melendiz Suyu, Ihlara Köyü'nden başlayan bir kanyonu geçerek, kuzeybatıda Selime, Yaprakhisar (Güvercinlik) ve Ziga köylerinin bulunduğu geniş vadiye ve oradan Tuz Gölü'ne yönelir. Melendiz Suyu, Hasan Dağı'nın doğusundaki Melendiz Dağı'ndan gelen sularla beslenmektedir (Thierry, 1963, s. 24-36; Ötügen, 1990, s. 1). 20. yüzyıl başlarında vadide araştırmalarını yürüten Rott, volkanik araziden gelen sıcak suyun (Melendiz Suyu) Ihlara Vadisine ismini verdiğini belirtir. Vadinin tabiatından ve coğrafi özelliklerinden etkilenen Rott'un betimlemesine göre,

“Peristrema (Ihlara Vadisi), Ihlara ve Selime arasında derin bir kanyondur. Vadi çok dardır, yamaçlar o kadar yüksektir ki mavi gökyüzü güçlükle görülebilmektedir. Vadi, güneşin güçlükle nüfuz ettiği ölüm gölgesi vadisidir” (Rott, 1908, s. 270).

Kapadokya, Bizans dönemi kayaya oyma kiliseleri ve küçük büyük mekanları ile Hıristiyan dönemi mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Bölgenin volkanik yapısı, kayaya oyma mimarinin gelişmesine imkan sağlamıştır, ancak kaya mimarisinin Kapadokya'da ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir.

Kapadokya'nın Hıristiyanlık tarihinin çok erkene dayandığı hatta Petrus'un ilk mektubundan yola çıkılarak, Paulus'un Kapadokya üzerinden geçmiş olabileceği düşünülür. 3. yüzyıla gelindiğinde ise Kapadokya, Ortodoks teolojisinin bir merkezi haline gelmiş, 4. yüzyılda ise Kapadokyalı üç büyük kilise babası olan Nazianslı Gregorius, Nyssalı Gregorius ve Kayserili Büyük Basileius'u yetiştirmiştir. Büyük Basileius, Kapadokya'da ilk manastırları kurmuş ve Bizans İmparatorluğu'nun manastır sistemi Basileius'un koymuş olduğu kurallar çerçevesinde oluşmaya başlamıştır (Thierry, 1971, s. 138; Akyürek, 2000, s. 233-235; Ousterhout, 2005, s. 10).

Bölge ve buradaki eserlerin ilk olarak tanınması ancak 18.-19. yüzyıllarda bölgeye gelen seyyahların aktardıkları bilgilerle mümkün olabilmiştir¹⁸.

¹⁸ 16. yüzyılda Kapadokya'ya gelen ilk seyyah H. Dernschwam (1553'ten 1555'e kadar), Nisan ayında gerçekleştirdiği gezi sırasında köylülerin hepsinin evlerini terk ederek dağlara, yüksek yerlere, su kenarlarına çıktıklarını ifade etmiştir. Seyyahın aktardıklarına göre evler çok basit, dağların içine oyulmuş mağaralardır. Tavanları ahşap olmadığı için yanma tehlikesi yoktur (Dernschwam, 1987, s. 265; Karatay, 2007, s. 13-14). 1705'te Kapadokya'ya gelen P. Lucas, kendinden sonra Kapadokya'yı gezen seyyahlara öncülük etmesi açısından önemlidir. Lucas, Kızılırmak çevresinde araştırmalara başlamış ve gördüğü yapıları “piramit evleri” olarak adlandırmıştır. Kayadan yapılmış bu evlerin de Hıristiyan keşişlerin barınakları olduğunu ifade etmiştir (Lucas, 1720, s. 157; Karatay, 2007, s. 16-17). 19. yüzyılda İngiliz

Benzer şekilde Ihlara Vadisinin tarihi hakkında bilgiler de sınırlıdır. Vadinin bilinen en eski tasviri, Nazianzlı Gregorios tarafından yapılmıştır. 4. yüzyılda Ihlara Vadisinin doğusundaki Nazianz'da (bugünkü Bekarlar köyü ve çevresi) doğan ve 374'te burada piskoposluk görevi yapan Gregorios, bir diğer kilise babası Kayseria'lı Büyük Basileios'a yazdığı mektupta Ihlara Vadisi'ni tasvir etmiştir. Ancak metin, vadinin tarihçesi hakkında bilgi içermemektedir:

„Εγὼ δε σὸν τὸν Πόντον θαναμάσομαι καὶ τὴν Ποντικὴν ζοφηφορίαν καὶ τὴν φυγῆς ἀζίαν μονήν, τοὺς τε ὑπὲρ κεφαλῆς λόφους καὶ θῆρας, οἳ τὴν πίστιν ὑμῶν δοκιμάζουσι, καὶ τὴν ὑποκειμένην ἔσχατιάν, εἶτ' οὖν μωζίαν μετὰ τῶν σεμνῶν ὀνομάτων τοῦ φροντιστηρίου καὶ τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς σχολῆς, λόχμας τε ἀγρίων φυτῶν καὶ βαθνκρήμων ὀρῶν στέφανον, ὑφ' οὗ μὴ στεφανοῦσθε, ἀλλὰ συγκλείεσθε, τὸν δε μέτρομενον ἀέρα καὶ τὸν ποθονμενον ἥλιον, ὃν ὡς διὰ κάπνης ἀναγάζεσθε, ὡ Ποντικοὶ Κιμμέριοι καὶ ἀήλιοι . . . Ἔστι γὰρ ὅσον μὲν διαπέφενγε τὰς πέτρας χαραδρῶν. ὅσον δε τὰς χαραδρας, ἀκανθεῶν, καὶ ἡ ὑπὲρ τοῦτον ὁδός, ἐπίκρημνός τε καὶ ἀμφιτάλαντος τῶν ὀδεύοντων τὸν νονν σνάγουσα καὶ γυμνάζονσα πρὸς ἀσφάλειαν. Ποταμός δὲ κάτω ροχθεῖ. . . καὶ οὐκ ἰχθυοφόρος μάλλον ἢ λίθοφόρος . . . Ἔστι γὰρ μέγας καὶ φοβερός καὶ ὑπερηχῶν τῶν ἄνω τὰς ψαλμοδίας.“ (Rott, 1908, s. 270)¹⁹

Hıristiyanlığın Kapadokya bölgesine yerleşmesiyle birlikte, Ihlara Vadisinin de keşiş ve rahipler tarafından inziva ve ibadet yeri olarak kullanıldığı, korunaklı yapısı dolayısıyla da savaş dönemlerinde korunma ve gizlenme amacıyla kullanıldığı kabul edilmektedir. Kerim-üd-din Mahmud, *Müsameret-ül Ahbar ve Müsayeret-ül Ahyar* isimli farsça tarihinde 1298 ve 1299'da Buğdın oğlu Bedreddin ile kardeşinin Ihlara'daki mağaralara

---

seyyah W. Ainsworth, bölgenin jeolojik yapısını ve yöredeki izlenimlerini aktarmıştır. Ihlara Vadisi'ne de gelen seyyah vadinin derin ve kayalık bir sel yatağı olduğunu ve çok sayıda mağaranın bulunduğunu ve mağaraların yanı sıra taş kemerler gördüğünü ifade etmiştir (Ainsworth, 1842; Ötügen, 1990, s. 13)

¹⁹ Gregorios'un tasvirinin başarılı bir şiirsellik ile yapıldığını ifade eden Rott, o duyguyu verememenin endişesi ile tasvirin sadece günümüz Yunancası ile çevirisine yer vermiştir. Metin, Oxford Üniversitesi'nde ziyaretçi araştırmacı olarak bulunduğumuz sürede, üniversitede bilimsel çalışmalarını yürütmekte olan Yunan asıllı araştırmacılardan yardım alınarak da çevirtilmek istenmiş ancak benzer sorunla karşılaşmıştır. Metinde kullanılan dil, çevirinin yapılmasını güçleştirdiğinden, tarafımızdan da sadece Yunanca çevirisine yer verilmiştir.

girdiklerini, tanıdık, yabancı üç yüz erkek harami süvarinin de onlarla birlikte buraya sığındığını belirtmiştir (Turan, 1944; Öztürk, 2000, s. 204-205).

Ihlara Vadisi'nin her ne kadar, Hıristiyanlığın Kapadokya bölgesine yerleşmesi ile birlikte keşiş ve rahipler tarafından inziva ve ibadet mekanı olarak kullanıldığı kabul edilse de, Ihlara Vadisi kiliseleri genellikle İkonoklasmos dönemi (726-843) sonrasında, özellikle de 9.-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Kapadokya bölgesinde yer alan kiliselerden pek azı tarih veren kitabeye sahiptir. Vadide bulunan kilise ve yapı topluluklarından Ihlara'daki Kuzey Ambar (H. Mikael) Kilisesi, Direkli Kilise, Kırk Dam Altı Kilisesi ile Yaprahisar'daki Alaygediği ve Yazılı Kilise kuruluş tarihlerini aydınlatan kitabeler içermeleri açısından önemlidir (Resim 2) (Ötüken, 1990, s. 6)²⁰.

Ihlara Vadisi, askeri ve hac yolları ile olan bağlantısı ve stratejik konumu ile de önemli bir yere sahiptir. Ancak, yerleşimlerin adlarının tarih içerisinde pek çok kez değişmiş olması ve bugünkü yerleşimlerin, geçmişte hangi yerleşimlere denk geldiğinin anlaşılabilmesi, bu alandaki çalışmaları da güçleştirmiş, farklı görüş ve önerilerin ileri sürülmesine neden olmuştur.

Bizans'ın Konstantinopolis'ten doğuya giden en önemli askeri rotalarından birisinin Mekece (Malagina), Eskişehir (Dorylaion) ve Amorion üzerinden Kilikya kapılarına yöneldiği bilinmektedir. Bu yolun yalnız yolcular ve küçük gruplar için de en kolay ve kısa yol olduğu düşünülmektedir. Ancak Amorion'dan sonra iki farklı rota verilir. Bu rotalardan birisi Denizli (Laodiceia), Kambusta ve Konya (İkonion) üzerinden; diğeri Aksaray (Archeilais) ya da Hasan Dağı'nın batısından geçerek Kemerhisar (Tyana) üzerinden Kilikya Kapılarına yönelmektedir²¹. Aksaray ve Kemerhisar üzerinden geçen rota daha kısadır. Özellikle kapılardan geçerek gelen Araplara karşı İkonoklast

²⁰ Kuzey Ambar (H. Mikael) Kilisesi'nin kitabesi 751-752 tarihlidir (Hild ve Restle 1981: 254; Ötüken, 1990: 6;). Direkli Kilise'nin kuzey yan apsis ve ana apsisde yer alan kitabesinden, 976-1025 yılları arasında İmparator II. Basileios ve kardeşi VIII. Konstantinos'un ortak imparatorlukları döneminde yapıldığı ya da resim programının tamamlandığı anlaşılmaktadır (Lafontaine-Dosogne, 1963, s. ; Thierry ve Thierry, 1963, s. 185; Restle, 1969, s. 178-179; Hild ve Restle, 1981, s. 257; Rodley, 1985, s. 94; Ötüken, 1990, s. 46-47; Jolivet-Levy, 1991, s. 323-324). Yaprahisar'daki Alaygediği ve Yazılı Kilise'deki iki mezar kitabesinden ilkinin 1023, ikincisinin ise 1024 tarihli olduğu anlaşılmaktadır (Ötüken 1990: 6). Kırk Dam Altı Kilisesi'ndeki kitabede Sultan II. Mesut (1282-1304) ve İmparator II. Andronikos'un (1282-1304) isimlerinin yer almasından dolayı yapı 1282-1304 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Lafontaine-Dosogne, 1963, s. ; Thierry ve Thierry, 1963, Restle 1969: 176-177; Hild ve Restle 1981: 255; Ötüken 1990: 6).

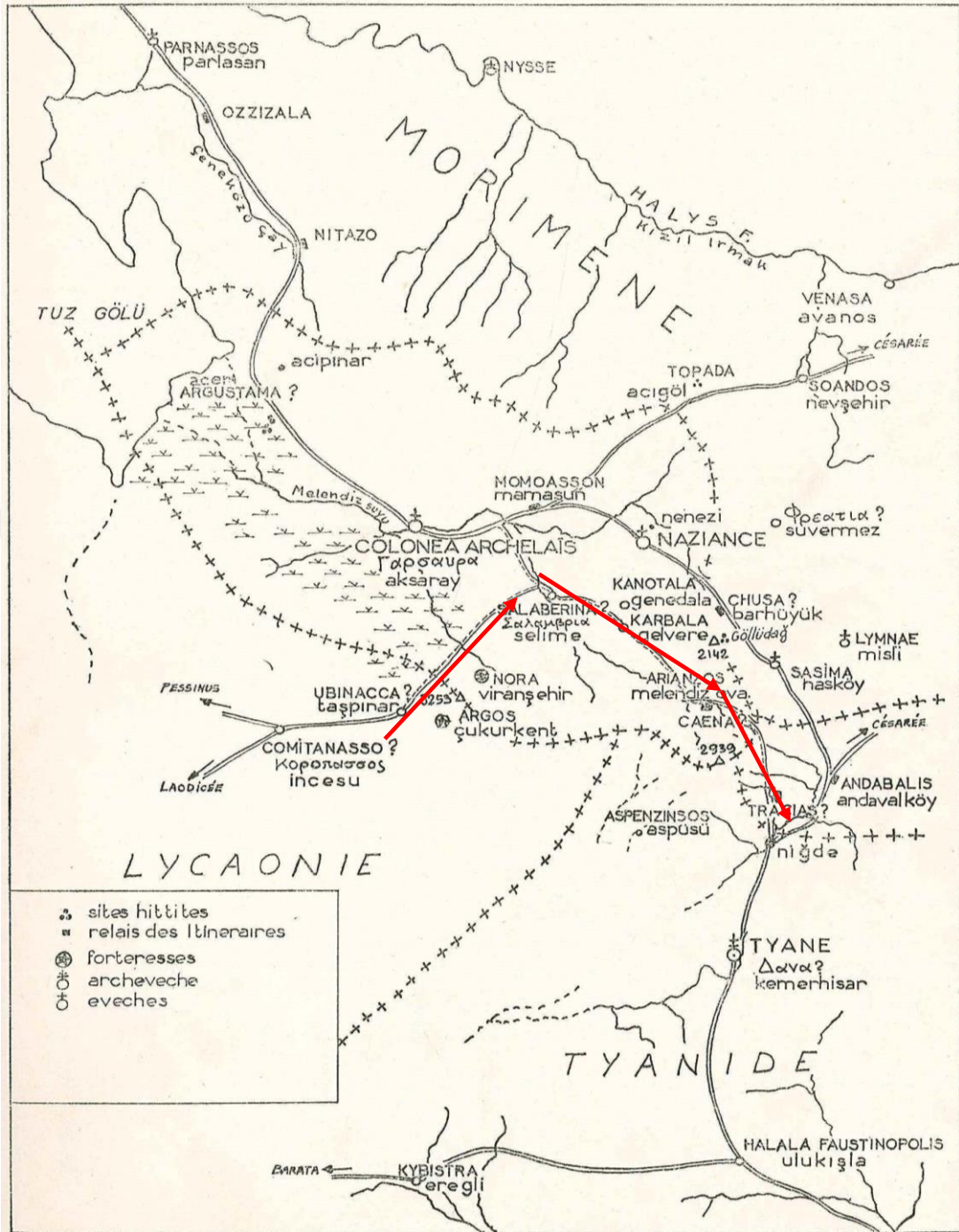
²¹ Kambusta'nın günümüzde hangi yerleşime karşılık geldiği, tarafımızdan tespit edilememiştir.

imparatorlar tarafından korunmuştur. İşaret ateşlerinden oluşan bir haberleşme ağına sahiptir (Ramsey, 1890, s. 198).

Yol haritalarında Ihlara Vadisi bir güzergah olarak görünmemektedir. Ancak, haritalarda Salaberina, Salambria, Seleoberroia gibi farklı şekillerde aktarılan yerleşimin Selime kasabası olduğu ve Selime'nin Bizans'ın askeri ve hac yolları üzerinde olduğu düşünülmektedir. Itinerary Antonin'de Hasan Dağı çevresinden geçen rotada vadinin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, Peutinger Table, bu bölgeden geçen yolun rotasını farklı vermektedir. Aksaray'dan geçen yol Ubinacca, Salaberina, Caena, Tracia ve Tyana üzerinden Kilikya kapılarına yönelmektedir (Itinerary Anciens, 1845, s. 267-268, Thierry ve Thierry, 1963, s.)²² (Çizim 3). Ptolemy, güzergahta Selime'nin olduğu konumu Salambria ya da Arauraka olarak vermektedir (1845, s. 30). Ancak Arauraka Itenary Antonin'de Satala-Melitene arasındaki askeri yolda Satala'nın 72 km. güneyinde verilmektedir. Ramsay, Salambria'nın da Salaberina ile aynı olduğunu ve Ptolemy tarafından konumunun yanlış gösterildiğini ifade etmektedir. Ramsay'e göre Salaberina Selime'dir. Thierry'ler de Ramsay'in görüşünü kabul etmiştir. Ancak Hild ve Restle Selime'yi Wadi Salamun olarak göstermiş, Salaberina'yı da farklı bir yerleşim olarak ayrı bir konumda vermiştir²³ (Çizim 4) (Ramsay, 1890, s. 286; Thierry ve Thierry, 1963, s. 6-7; Hild, 1977, s. 41-59; Hild ve Restle, 1981, 255).

²² Caena, Tyana ve Pylai Kilikyası arasındaki hac rotasının ikinci durağıdır. Podandos'tan 19 km. önce olmakla birlikte tam konumu bilinmemektedir. Tabula Peutingeriana'da Caena istasyonu muhtemelen yanlış olarak Koloneia (Aksaray) ve Tyana arasında gösterilmiştir (Hild ve Restle, 1981, s. 160). Hasan Dağı'nın batısından geçen A1 Rotasının eski bir köprüden geçtiği ve neredeyse bütün devşirme malzemelerinin Kınık Ören'deki hanın yakınındaki Bizans kilisesinde kullanılmış olabileceği ifade edilmektedir. Bu durağın da Peutigeriana'daki Tracias (Drizon) olduğu tahmin edilmektedir. Tracias ya da Drizon bugünkü Kınık örenleri Harabeleri'dir ve Niğde (Nakida) ve Altunhisar (Antigus) arasında, Altunhisar'ın yaklaşık 6 km. güneyinde yer almaktadır (Hild ve Restle, 1981, s. 52).

²³ Hild ve Restle muhtemelen Arap kaynaklarına dayanarak Selime'yi Salaberina ya da Salambria olarak değil Wadi Salamun olarak kabul etmişlerdir.

Çizim 3. Bizans askeri ve hac yolları (Thierry, 1963)

Hild ve Restle'nin konumlandırmasına göre Bizans güzergahlarında görülen Salaberina ya da Salambria Selime'ye karşılık gelmemektedir. Ancak yol haritalarına bakıldığında, Salambria ya da Salaberina'nın antik yollar üzerinde olduğu ve durak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Wadi Salamun antik ve Ortaçağ'ın hiçbir yol haritasında görünmemektedir. Bu durumda Hild ve Restle'nin görüşü Selime'nin bir güzergah olarak kullanılmadığını düşündürmektedir. Ancak Selime kasabasının Ihlara Vadisi'nin kuzey girişini koruduğu ve askeri bir toplanma noktası olduğu arkeolojik verilerle desteklenmektedir. Antik yol haritalarında Ihlara Vadisi'nin güneyinin yollarla bir bağlantısı kurulamamıştır. Ancak Rott, vadinin bu kesiminde burç alıntıları gördüğünü ifade etmiştir. Ainsworth da kaya mimarisinin hakim olduğu vadide kemerler gördüğünü ifade etmiştir. Eğer Rott ve Ainsworth'un aktardığı bilgiler doğru ise, vadinin bu kesimlerinde kale ya da sur duvarlarının olduğu, vadinin güneyden de bağlantısının olduğu ve burada bulunan kalenin vadiyi bu yönden koruduğu akla gelmektedir. Her ne kadar antik yol haritaları, vadiyi bu yönden yollarla bağlantılandıramasa da belki de yapılacak ayrıntılı arazi çalışmaları böyle bir bağlantıyı ortaya çıkarabilecektir.

Konumu itibariyle vadinin kuzeyinde konumlanan Selime'nin, antik yol haritalarında görülen duraklardan birisine karşılık gelmesi beklenmeli, Ihlara Vadisi'nin sadece vadide yerleşenler tarafından mı kullanıldığı, yoksa askeri ve hac yollarını kullananlar tarafından da kullanılıp kullanılmadığı, ya da ziyaret edilip edilmediği sorusuna yanıt aranmalıdır.

Ihlara Vadisi kiliselerinde gömülen kişilerin mezar yazıtlarında da belirtildiği üzere, inananlardan bekledikleri dualar belki de sadece Ihlara Vadisi'nin yerleşik halkından değil, vadiyi ziyaret edenlerden de beklenmektedir.

1.3. ETİMOLOJİK KÖKEN

Kapadokya bölgesindeki yerleşimlerin tarih içinde isimlerinin pek çok kez değişmiş olması ve dönem kaynaklarının azlığı bölgenin tarihini anlamayı güçleştirmektedir. Eski isimler çeşitli varyasyonlara sahiptir ve modern isimleri ile bağdaştırılmaları oldukça güçtür. Antik çağlarda şehirlerin isimleri pek değişiklik göstermezken, Ortaçağ'da isimlerin değişmeye başladığı, fakat Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki varlığı devam ettiği sürece de Bizans dönemi isimlerinin korunduğu görülür. Ancak, Thierry'ler bu isimlerle Arap kroniklerinde ve Ermeni metinlerinde farklı şekillerde karşılaşılabileceğine de dikkat çekerler. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yerleşimlerin Yunanca ve Türkçe olmak üzere iki isminin olduğu ve Türkçe isimlerin genellikle Yunanca isimlerden tüetildiği belirtilir. Thierry'lere göre Türkçe isimler Yunanca isimlerden etkilendiği için genelde anlamsızdır. Bazen Yunanca isimler Türkçede anlamlı olabilmeleri için tamamen değiştirilmişler, Lozan Mübadelesinden sonra ise tamamen Türkçeleştirilmişlerdir (Thierry ve Thierry, 1963; 3, 4). Bu durum tarihi kaynaklarda karşılaşılan yer adlarının bugün hangi şehre, kasabaya ya da köye ait olduğunu anlamayı güçleştirmektedir. Araştırmacılar gerek askeri ve hac güzergahlarındaki konum, gerekse fonetik benzerliklerle yerleşim adlarının karşılıklarını bulmaya ve yerleşimlerin Ortaçağ ve Bizans tarihini aydınlatmaya çalışmışlardır.

Bizans kaynaklarında Ihlara Vadisi ile ilgili bilgilere rastlanmamakta, orijinal adı bilinmemektedir. Vadi, bilimsel yayınlarda Peristrema ya da Türkçe adıyla Ihlara Vadisi olarak karşımıza çıkar. 19. yüzyılda, bölgenin yerlisi olan rahip Levides vadinin orijinal adını Peristrema olarak verir. Bununla birlikte bazı İslam kaynaklarında Vadi-Sâlamun şeklinde yer aldığı da görülür (Levides, 1849, s. 117; Konyalı, 1974, s. 1836). Yine İslam kaynakları vadi yerleşimleri ile ilgili bazı bilgiler içermeleri açısından da önem taşımaktadırlar.

Kerim-üd-din Mahmud'un Müsameret-ül Ahbar ve Müsayeret-ül Ahyar isimli farsça tarihinde Selime kasabası, Kale-i Sâlime, Sâlime, Vilâyet-i Sâlime gibi farklı şekillerde yer almakta ve burada geçen birtakım olaylar anlatılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre aynı tarihçi Ihlara'dan da söz etmektedir, ancak bu konuda da görüş ayrılıkları dikkat çeker. Kerim-üd-din Mahmud, 1298 ve 1299'da Buğdın oğlu Bedreddin ile kardeşinin, müstahkem yerlerden olan Haliyre köyünün mağaralarına girdiklerini, tanıdık, yabancı

üç yüz erkek harami süvarinin de onlarla birlikte buraya sığındığını belirtmiştir (Turan, 1944; Öztürk, 2000, s. 204-205). Konyalı, köyün adını *مربواح* yani Helvabre olarak okumuştur ve *Müsameret-ül Ahbar*'ı çeviren ya da gözden geçirenlerin köyün adını Haliyre ya da Hilize gibi yanlış şekillerde okuduklarını ifade eder. Ötüken, olayın geçtiği köyün adını Hilîre yani Ihlara olarak aktarmıştır. Konyalı bu yerin fonetik benzerlikten dolayı Aksaray'ın Taşpınar bucağına bağlı Helvadere köyü olmasının daha muhtemel görüldüğünü belirtir (Konyalı, 1974, s. 1838; Ötüken, 1990, s. 13).

Bir diğer İslam dönemi kaynağı, Selçuklu sultanı II. Keykavus'un *Mülkname* ya da *Şiranamesi*dir . *Mülkname*'de, günümüzde Ihlara Vadisi'nin tüm yerleşimleri ile birlikte bağlı olduğu Güzelyurt diğer adıyla Gelveri (Kerfeli) ilçesi, Selime (Sâlime ya da Selma) nahiyesinin bir köyü olarak yer alır. Selime ve Gelveri, Selçuklular zamanında H. 683, M. 1284-1285'te mülk olarak satılmışlardır. Aynı mülknamede Belisırma'dan "Birisima" adı ile, Gelveri'nin güney sınırında bulunan bir köy olarak söz edilir. 1582 tarihli Aksaray Mufassalında da Belisırma şeklinde, Niğde'de "dârü'z-zâkirîn" medresesinin vakfı olduğu belirtilmektedir. 15. ve 16. yüzyıla ait vakıf defterleri "Ihlâdere" ve "Belisırma"nın Aksaray'ın Bekir kazasına bağlı küçük köyler olduğunu belgelemektedir (Sahillioğlu, 1969, s. 60-62; Ötüken, 1990, s. 13).

20. yüzyılın başlarında vadiyi ziyaret eden Bell, vadideki Karagedik Kilisesi'nden İlanlı kilise olarak söz ederken Irkhala Dere'de Pelistrema yakınında olduğunu ifade etmiştir. Kilisenin bulunduğu yerleşimi Pelistrema, vadiyi ise Irkhala Dere olarak belirtir. Ayrıca Komnenos döneminin beş kubbeli tipinin bir örneğini Irkhala Dere'deki Ala Kilise'de gördüğünü söyler. Bell ile yakın tarihlerde vadiyi ziyaret eden Rott, vadiden Peristrema olarak söz eder. Ihlara buradaki bir yerleşimdir (Rott, 1908, s. 268-276; Ramsay ve Bell, 1909, s. 418, 422). Birbirini takip eden yıllarda vadiye giden her iki araştırmacının vadiden Peristrema ve Irkhala Dere olarak söz etmeleri, belki de o dönemde vadi için her iki ismin de kullanılıyor olabileceğini düşündürür.

Vadi ve Ihlara, Belisırma yerleşimlerinin adlarının etimolojik kökenine bakıldığında Peristrema kelimesinin, vadinin ortasından akan Melendiz Suyu'nun antik Yunancadaki adı olduğu düşünülmektedir. Ancak antik ya da Ortaçağ Yunan metinlerinde Peristrema'ya bir ad ya da kelime olarak rastlanmamaktadır (Hild ve Restle, 1981, s. 254-257; Thierry ve Thierry, 1963, s. 31-38; Kalas, 2000, s. 69). Kalas, Peristremma'nın

dönmeç ya da kıvrılmak anlamına gelen "στρέΦω" kelimesinden türetilmiş olabileceğini, Türkçede dönemeç ya da büklüm / kıvrım anlamına gelen Melendiz ile birlikte de nehrin kıvrımlı yapısını ifade ettiğini belirtmiştir (Kalas, 2000, s. 69).

Ihlara'nın adının, yerleşimin sıcak su kaynağına yakınlığından dolayı ılık su anlamına gelen "χλιαρά νερά"dan, Belisırma'nın adının da "Peristremma"dan türetilmiş olabileceği düşünülmektedir (Thierry and Thierry, 1963; Kalas, 2000, s. 70). Belisırma'nın adını, beli sırmalı bir kahramandan aldığı yönünde bir inanış olmakla birlikte Kalas, yerleşimin adının etimolojik kökenini her iki kelimeyi ayrı değerlendirerek açıklamaya çalışmıştır. Buna göre "bel", göbek ya da bir dağ geçidinde büklümdür ve "i" eki alarak berrak / gümüş ya da berrak yer anlamına gelen "sırma" sözcüğü ile birleşmiştir (Kalas, 2000, s. 70).

Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethinin Patrikhane'nin, Kapadokya'daki idari etkinliğini değiştirmede, metropolit ve piskoposların, 14. yüzyıldan sonra sayıları ve statüleri azalmakla birlikte, görevlerine devam ettikleri belirtilmektedir (Ötügen, 1990, s. 5). Kapadokya'daki bazı yerleşimlerde de Hıristiyan varlığı 1923'teki nüfus mübadelesine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla yerleşimlerin, araştırmacıların bölgeyi ziyaret ettikleri tarihlerde kısmen de olsa orijinal isimlerini koruduklarını ve belki de vadi için hem Ihlara'yı hem de Peristrema'yı kullandıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Yapılan incelemelerde vadinin, yabancı araştırmacılar tarafından Peristrema, yerli araştırmacılar tarafından ise Ihlara Vadisi olarak adlandırıldığı anlaşılır. Vadinin orijinal adının Peristrema olması yukarıda da belirttiğimiz sebeplerden, akla daha yakın gelir. Ancak yapılan yayın ve dönem kaynağı taramalarında Peristrema adının geçtiği ya da vadinin tarihini bu isimle aydınlayabilecek bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, özellikle İslam kaynaklarında ve yol haritalarında Selime hakkında bilgilere rastlanması, vadinin adının bazı araştırmacılarca Selime'nin Ortaçağ adlarından biri olan Vadi Salamun olarak anılmasına da neden olmuştur. Ancak o dönemde Selime kasabasının özellikle öne çıkmasının, yerleşimin stratejik konumu ve önemi ile ilişkilendirilmesi gerektiği ve tüm vadiyi karşılayan bir isim olmadığının düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz.

2. BÖLÜM

KATALOG

2.1. KATALOG TANITIMI

Katalog bölümü, Ihlara ve Belisırma yerleşimindeki otuz dokuz ibadet mekanının plan tiplerine göre sırasıyla tek nefli, iki nefli, haç, kapalı Yunan haçı ve çokgen planlı kiliseler olmak üzere beş grupta sınıflandırılmasıyla oluşturulmuştur. Sıralama oluşturulurken, her bir kilisenin, dahil olduğu plan tipi ve vadi içerisindeki konumu dikkate alınmış, her plan tipi için, tasvire kuzeyden ve doğu yamaçtan başlanmıştır. Kiliselere ait rölöve çizimleri ve görseller, metin içinde göndermelerle ilgili yerlerde verilmiş, numaralandırma sistemine tezin ilk görselinden ve çiziminden başlanmıştır. Aynı yöntem tez sonuna kadar sürdürülmüştür.

Adı: Kiliselerin orijinal ve/veya yerel adları, adların yayınlardaki farklı yazılımları verilmiştir. Yeni tespit edilen ya da daha önce yayınlarda yer almamış kiliseler, vadi içerisindeki konumlarına göre tarafımızdan numara verilerek isimlendirilmiştir.

Yeri: Kiliselerin vadi ve yerleşim içerisindeki konum ve ulaşım bilgilerinin belirtildiği bölümdür. Bu bölümde kiliselerin vadi içerisindeki konumu ve yakındaki kiliselere olan mesafeleri verilmiş, genel fotoğraflara işlenen şekillerle de yakınlıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Plan tasviri yapılacak olan asıl yapı, sadece kırmızı ok (↓) ile, yakınındaki kilise ya da belirleyici yapılar ise siyah ok (↓) ile konum fotoğrafı üzerinde belirtilmiş ve hangi yapı olduğu metin kutusu içine yazılmıştır. Ancak vadinin gerek kıvrımlı yapısı, gerekse kayalıkların ve bitki örtüsünün görüş alanını daraltması, her yapı için genel ya da konum fotoğrafının çekilmesini güçleştirdiğinden, bu yöntem her yapı için mümkün olamamıştır. Bu durumdaki kiliseler için, giriş bölümünü içeren en genel fotoğraflar kullanılmaya çalışılmıştır.

Yayın: Yapı ile ilgili ulaşılabilen birincil ve eğer var ise monografik yayınlar kronolojik düzende verilmiş, yapının özellikle hangi açılardan ele alındığı, tanıtımında nasıl bir yöntem izlendiği irdelenmiştir. Yayınlarda, eğer yapı

ile ilgili önceki yayınlardan farklı ve özellikle vurgulananan bilgiler var ise, bu bilgiler özetlenmeye çalışılmıştır. İlgili maddede, yapı ile ilgili her yayına değil, önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunan araştırmacıların yayınlarına yer verilmiştir.

Yazıt: Vadinin özellikle duvar resimli kiliselerinden bazıları, yazıt ve kitabeleri ile günümüze gelebilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu dua yazıtı, ilahi ya da duvar resimlerini oluşturan sahneler ya da figürler ile ilişkili litürjik metinler olmakla birlikte aralarında tarih, bani bilgisi içeren ve ayrıca sosyal yapıya ışık tutan kitabeler de bulunur. Tarih ve bani kitabeleri, vadinin sosyal yapısını anlamaya çalıştığımız noktada çok önemli dönem verileri olduklarından bölümde sadece bu kitabeler, eski ve günümüz Yunancası ile yazılışları ve mümkün olabildiği ölçüde Türkçe çevirileri ile birlikte verilmiştir.

Tarih: Araştırmacıların yapı hakkındaki tarihlendirme önerileri gerekçeleri ile birlikte kronolojik düzende verilmeye çalışılmıştır. Thierryler 1963 tarihli monografik çalışmalarında, Peristremma başlığı altında vadiyi genel olarak değerlendirdikleri bölümde kataloğa dahil etmedikleri diğer yapılardan da söz eder ve tarihlendirme önerilerinde bulunurlar. Bu sebeple Thierrylerin çalışması, bu yapılar için yayın bölümünde ayrıca belirtilmemiş ancak tarihlendirme önerileri, tarih maddesi altında sunulmuştur.

Bugünkü Durumu: Kiliselerin mevcut durumu, mimari ve resim / süsleme programı olmak üzere iki alt başlıkta anlatılmıştır.

Mimari: Yapının kaya kütesine göre konumu belirtildikten sonra, tek bir kilise ise, sırasıyla naos, apsis ve eğer var ise giriş mekanı ya da narteksteki tahribatlar; eğer tanıtılan yapı bir kompleks ise, kiliseden başlayarak, kompleksi oluşturan diğer birimlerdeki tahribatlar mekanlara verilen numara düzeninde ayrıntılı bir biçimde anlatılmaya çalışılmıştır.

Resim / Süsleme Programı: Kilisenin duvar resimlerinde oluşan tahribat ya da bozulmalar, mimaride izlenen sistematik anlatım ile aktarılmıştır.

Mimari Tanıtım: Kiliselerin plan tasviri ve iç tanıtım olmak üzere iki alt başlıkta tanıtıldığı bölümdür.

Plan: Kiliseler plan özelliklerine göre tasvir edilmiştir. Herhangi bir yapı topluluğuna dahil olmayıp, kendi birimleriyle günümüze gelen kiliselerde tasvire naostan başlanmış, apsis, eğer var ise giriş mekanı ya da narteks ve ek mekanların (mezar şapeli, parekklesion ve işlevi belirlenememiş mekanlar gibi) tasviri ile devam edilmiştir. Anlatımın ve planın anlaşılabilirliğini desteklemek amacıyla, kiliselerdeki ek mekanlardan işlevi belirlenememiş olanlar tarafımızdan Mekan olarak isimlendirilmiş, naos ile ilişki ve mesafeleri göz önünde bulundurularak numaralandırılmış, plana işlenmiştir. Büyük yapı topluluklarının şapeli olarak günümüze gelen kiliselerde (Karanlık Kale ve Sümbüllü Kiliseler gibi), kilise her ne kadar yapı topluluğunun ana yapısı olmasa ve kompleksin merkezini oluşturmasa da, katalog bölümü kilise plan tiplerine göre oluşturulduğu ve sonunda tezin de temel hedeflerinden olan plan tipolojisi değerlendirmesinin yapılması amaçlandığından her bir kilise ana yapı gibi kabul edilmiş ve tasvire kiliseden başlanmış, yukarıda söz ettiğimiz isimlendirme ve numaralandırma yöntemi ile plan tasvirleri yapılmıştır.

Katalog bölümünü oluşturan otuz dokuz kilise için ayrı ayrı tüm ölçülerin verilmesi, hem tezin hacmini artıracak hem de yazım sürecini uzatacak ve halihazırda her bir kilise ve yapı topluluğu için ölçekli çizime yer verildiği için, en-boy gibi genel ölçüler haricinde ölçü verilmemiştir.

İç Tanıtım: Kiliseleri oluşturan birimlerin yükseklik ölçülerinin verildiği, kemer, kapı, niş gibi planda biçimi anlaşılabilen mimari elemanların tasvir edildiği bölümde, her bir kilise için en az bir kesit kullanılmıştır (yer verilen kesit sayısı, kilise ve yapı topluluğunun büyüklüğüne göre değişiklik gösterebilmiştir). Kesitlerde tüm mimari öğelerin görülmesi mümkün olmadığından, tasvirler kesitlere göre değil ancak, plan tasvirinde izlenen sıra ile (naos, apsis, giriş mekanı, narteks ve ek mekanlar) kesitlere göndermede bulunularak yapılmıştır.

Kaya kiliselerinin ve bağlantılı birimlerin zeminleri gerek kaya oluşumu olmaları, gerek içeri dolan toprak, gerekse de zaman içerisinde zeminlere açılan oyuklarla düzensiz bir görünüme sahip olmuştur. Bu durum sağlıklı yükseklik ölçüsü vermeyi güçleştirmiş, ± 0.00 m. kotunun aynı kilisede farklı seviyelerden geçmesine neden olmuştur. ± 0.00 m. kotu naos, apsis ve giriş mekanı ya da nartekste de farklı seviyelerden geçtiği, ve apsisler genellikle naos zemininin de yukarısında olduğu için kot, hem orijinal zemin olduğu düşünülen en derin yerden alınmış, hem de kiliseyi oluşturan birimler için, eğer kot farkı çok belirgin ise, ayrı ayrı verilmiştir. Verilen ölçüler, plan tasvirinde olduğu gibi genel yükseklik ölçüleridir.

Resim / Süsleme Programı: Tez kapsamında ele alınan otuz dokuz kiliseden yirmisi önceki çalışmalarda duvar resimleri ile ikonografik ve üslupsal açıdan değerlendirilmiş ve yayınlarda yer almış, ancak duvar resimsiz ya da sadece aşı boyası bezemelere sahip kiliseler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu sebeple bu bölümde yirmi kilisenin duvar resimleri ikonografik çözümlene ile değil, ancak sahne adları ve perspektif çizimlerde konumları belirtilerek; daha önce çalışılmamış ve ilk olarak tezimizde yer verilen on dokuz kilisenin resim ve süsleme programı ise ayrıntılı olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Cephe Düzenlemesi: Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde bazı kilise ve yapı topluluklarının cephelerinin mimari elamanlarla, özellikle hareketlendirildiği ve vurgulandığı görülür. Bu başlık altında, yapıların cephe düzenlemesi tasvirleri yapılmış ve cephe çizimlerine yer verilmiştir.

Ara Değerlendirme: Katalog bölümünde plan tasviri yapılan kiliselerin plan özelliklerinin, her plan tipinin kendi kategorisinde değerlendirildiği ve her plan tipinin sonunda yer verdiğimiz bölümdür. Plan tiplerinin ana ve alt sınıflandırmalarını oluşturan kiliselerin, ait oldukları gruptaki yapılarla, boyut, ek mekanlar, kaya kütesine göre yönelim, konum, girişlerin yönü, plan özellikleri ve örtü sistemi açısından benzerlik ve farklılıklarının bir arada görülerek, yapılan değerlendirmenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla her ara değerlendirmenin sonuna plan çizimlerinin

belli bir oran dahilinde küçültülerek yerleştirildiği tablolara yer verilmiştir²⁴.

---

²⁴ Kırk Dam Altı Kilisesi, kendi plan tipindeki tek örnek olduğu için ara değerlendirmesi yapılmamıştır.

2.2. BELİSİRMA VE IHLARA YERLEŞİMLERİNDEKİ KİLİSELERİNİN LİSTESİ

2.2.1. Belısırma Kiliseleri

1. Kilise 1 (doğu yamaç)
2. Ala Kilise (doğu yamaç)
3. Küçük Ala Kilise (doğu yamaç)
4. Kilise 2 (doğu yamaç)
5. Kilise 3 (doğu yamaç)
6. Kilise 4 (doğu yamaç)
7. Kilise 5 (doğu yamaç)
8. Kilise 6 (doğu yamaç)
9. Kilise 7 (doğu yamaç)
10. Bezirana Kilisesi (doğu yamaç)
11. Karagedik b Kilisesi (doğu yamaç)
12. Karagedik c Kilisesi (doğu yamaç)
13. Karagedik a Kilisesi (doğu yamaç)
14. Kilise 17 (batı yamaç)
15. Kırkdam Altı Kilisesi (batı yamaç)
16. Bahattin Samanlığı Kilisesi (batı yamaç)
17. Direkli Kilise (batı yamaç)
18. Kilise 18 (batı yamaç)
19. Açık el Ağa (Batkın) Kilisesi (batı yamaç)

2.2.2. İhlara Kiliseleri

1. Alçak (Alaca) Kaya Altı Kilisesi (doğu yamaç)
2. Ballı Kilise (doğu yamaç)
3. Kilise 8 (doğu yamaç)
4. Kilise 9 (doğu yamaç)
5. Yılanlı Kilise (doğu yamaç)
6. Kilise 10 (doğu yamaç)
7. Karanlık Kale Kilisesi ve Yapı Topluluğu (doğu yamaç)
8. Eğritaş Kilisesi (doğu yamaç)
9. Kilise 11 (doğu yamaç)
10. Kilise 12 (doğu yamaç)
11. Kilise 13 (doğu yamaç)
12. Kilise 14 (batı yamaç)
13. Kuzey Ambar Kilisesi (batı yamaç)
14. Kokar Kilise (batı yamaç)
15. Pürenli Seki Kilisesi (batı yamaç)
16. Kilise 15 (batı yamaç)
17. Ağaç Altı Kilisesi (batı yamaç)
18. Sümbüllü Kilise (batı yamaç)
19. Eski (Kara) Baca Kilisesi (batı yamaç)
20. Kilise 16 (batı yamaç)

2.3. TEK NEFLİ KİLİSELER

2.3.1. Katalog No. 1: Kilise 1

Adı: Kilise 1²⁵

Yeri: Yapı, vadinin doğu yamacında kuzeyden ilk kilisedir. Ala Kilise'nin 200.00 m. kuzeybatısında, yamacın girinti yaptığı bölümde yer alır. Vadi tabanının yaklaşık 40.00 m. yukarısında bulunan kilise, kaya kütesinin güney cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 2-4).

Resim 2. Kilise 1, konum, kuzeydoğuya bakış

²⁵ Kilise 8 Eylül 2014'te müze görevlisi Mehmet Kestek'in rehberliği ile tespit edilmiştir. Kare Kilise adını verdikleri yapı, tez için oluşturduğumuz sistematik dizilim doğrultusunda, vadi içindeki konumuna göre tarafımızdan Kilise 1 olarak isimlendirilmiştir. 30.06.2016 tarihinde tekrar ziyaret edilen yapının rölöve çizimleri yapılmış, mevcut durumuyla fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Resim 3. Kilise 1, konum, kuzeye bakış

Resim 4. Kilise 1, giriş, kuzeye bakış

Yayın: -

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kaya kütlesinin güney cephesine oyulan kilise, batısındaki giriş mekanı ile birlikte doğu-batı yönünde uzanır. Giriş mekanına ulaşımı sağlayan orijinal basamaklar bugün mevcut olmadığından, yığma taşlarla oluşturulan basamaklarla yapıya girilir (Resim 4). Günümüzde, samanlık ya da depo olarak kullanılan kilisenin naos tonozunda ve beden duvarlarında çatlaklar ve yarıklar görülür. Güney duvar ekseninin doğusundaki açıklık olasılıkla sonraki dönemlerde oyulmuş ve yaklaşık 1.00 m. yüksekliğe kadar yığma taş ile doldurulmuştur. Apsis ile naosu birbirinden ayıran templon levhaları özellikle alt seviyede aşınmış, zeminden apsis çıkışı sağlayan basamak yok olmuştur. Apsis yarım yuvarlağı içinde doğu duvara bitişik altar, üst bölümde aşınmıştır. Altar ile templon levhaları arasındaki oturma sekisi güney duvarda sağlam, kuzey duvarda ise kısmen tahrip olmuştur.

Giriş mekanının zaman içerisindeki kullanımına bağlı olarak zemine düzensiz oyuklar açılmış, mekan yükselmiştir. Batı duvar ekseninin güneyi moloz taş ile örülmüştür. Mekanın beden duvarlarında ve örtüde çatlaklar ve kırıklar görülür.

Resim / Bezeme Programı: Doğrudan duvar yüzeyine, aşı boyası ile yapılan bezemeler, naos tonozu, apsis zafer kemeri ve kuzey duvarda kısmen tahrip olmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğuda apsis, batıda giriş mekanı ile sınırlanan naos, 3.65 x 2.64 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü naosun batı duvar ekseninin güneyindeki kapı, giriş mekanı ile bağlantıyı sağlar (Resim 5-6). Kuzey duvarda, yaklaşık eş genişlik ve derinlikte biri ekseninde, biri eksenin batısı diğeri doğusunda üç niş bulunur. Güney duvarda tekrarlanan nişler, kuzey duvardakiler ile yaklaşık simetrik ancak farklı boyutlardadır (Çizim 5) (Resim 7-8). Eksenin doğusundaki niş, güney duvarındaki düzensiz bir pencere açıklığı ile son bulur.

Naosun doğu duvar ekseninde, ana kaya kütesinin sınırladığı apsis yer alır. Batıda templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvara bitişik, ekseninde bulunan kübik altar, kuzey ve güneyindeki oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanır. Altarın yukarısında, ekseninde bir niş yer alır (Resim 9-10).

Resim 5. Kilise 1, naos, doğuya bakış

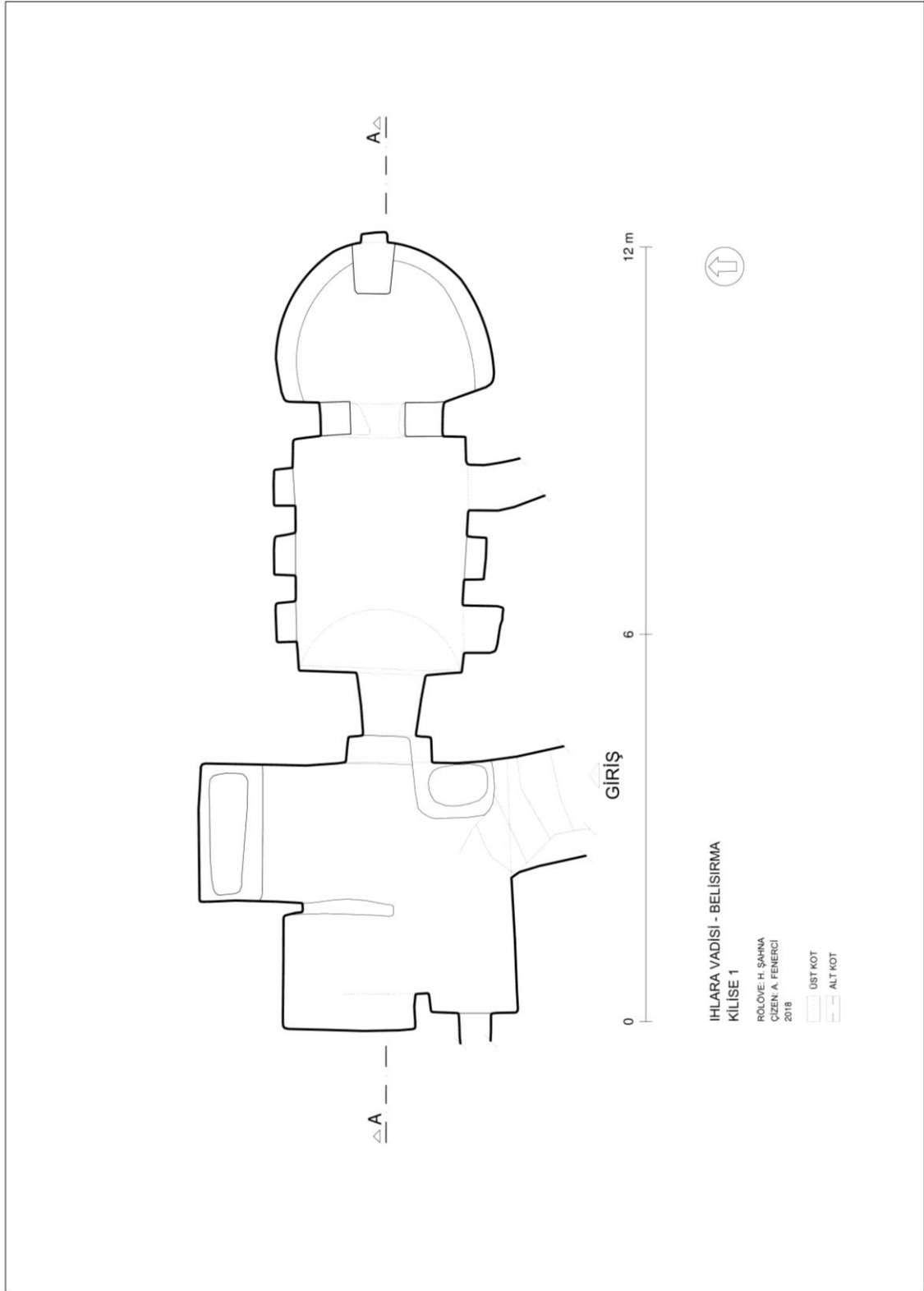
Resim 6. Kilise 1, naos, batıya bakış

Resim 7. Kilise 1, naos, kuzey duvar

Resim 8. Kilise 1, naos, güney duvar

Çizim 5. Kilise 1, plan

Resim 9. Kilise 1, naostan apsise bakış

Resim 10. Kilise 1, altar ve oturma sekileri

Naosun batısındaki giriş mekânı, 4.55 x. 4.23 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı, düz tavan örtülüdür (Resim 11). Güney duvar ekseninin doğusunda, basamaklarla çıkılan ve yapıya ulaşımı sağlayan giriş kapısı bulunur. Batı duvar ekseninin güneyinde, farklı bir mekana açılan pencere, kuzeyinde bir niş yer alır. Kuzey duvar ekseninin batı ve doğusuna oyulan iki nişten batıdaki, batı duvar ekseninin kuzeyindeki niş ile kesişir. Doğudaki nişin zeminine doğu-batı yönünde uzanan bir mezar oyulmuştur. Doğu duvar ekseninin güneyindeki kapı ile naosa girilir. Niş içinde yer alan kapının güneyinde, yaklaşık 0.70 m çapında bir oyuk bulunur (Çizim 5) (Resim 11-12).

Resim 11. Kilise 1, giriş mekânı, kuzeydoğuya bakış Resim 12. Kilise 1, giriş mekânı, batıya bakış

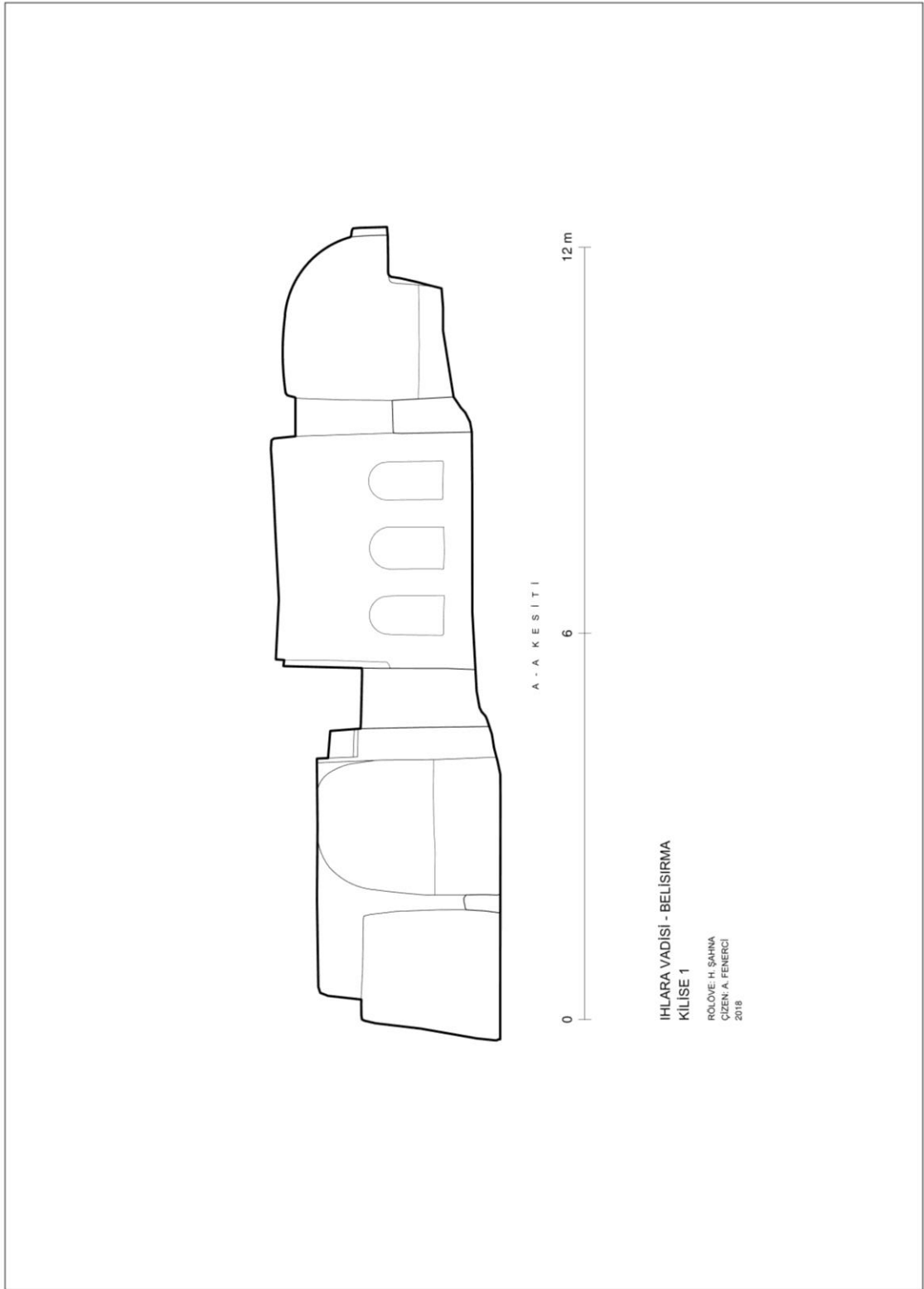
İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir²⁶. Yuvarlak kemerli niş içine oyulmuş, dikdörtgen kapı ile naosa girilir. Naos tonozu, zemin seviyesinden 3.02 m. yüksekliktedir. Kuzey duvarda yer alan yuvarlak kemerli üç niş, zeminin 0.40 m. yukarısına oyulmuştur (Çizim 6). Güney duvarda, eksenindeki niş yuvarlak kemerli, eksenin doğusundaki niş dikdörtgen çerçevesi, batısındaki niş ise düzgün olmayan yuvarlak kemerlidir. Doğu ve batıda bulunan nişler olasılıkla sonraki dönemde zemine kadar oyulurken, eksenindeki niş, kuzey duvardaki nişler gibi, zeminin 0.40 m. yukarısında yer alır. Doğudaki niş alt seviyede taş ile doldurulmuş ve güneyine küçük bir pencere açılmıştır (Resim 8).

Doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininin bir basamak yukarisındadır. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsis, 2.57 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülüdür (Çizim 6). Altar ile templan levhalarını birbirine bağlayan oturma sekileri, altarın yaklaşık yarı yüksekliğindedir. Altarın yukarisına oyulan niş yuvarlak kemerlidir (Resim 9-10).

Giriş mekanına ulaşımı sağlayan yuvarlak kemerli kapı, alt seviyede oyulmuş, böylece daha yüksek bir giriş elde edilmiştir (Resim 13). Batı duvar ekseninin güneyindeki moloz duvar 1.00 m. yükseklikten başlayıp örtü seviyesine kadar devam eder. Eksenin kuzeyinde zemine kadar oyulan niş yuvarlak kemerlidir. Kuzey duvar ekseninin batısındaki dikdörtgen niş, batı duvardaki niş ile yaklaşık eş yüksekliktedir ve zemine kadar oyulmuştur. Bu bölümde köşe duvarının yıkılması ya da sonradan oyulması sonucunda nişler birleşmiştir. Eksenin doğusunda arkosolium yer alır. Doğu duvarda naosa giriş sağlayan kapı, giriş mekanı zemininin yaklaşık iki basamak yukarisındadır. Eksenin güneyinde, eşik seviyesinden başlayan oyuk zemine kadar devam eder (Resim 11).

²⁶ Kiliseden ± 0.00 m. kotu alınmadığından, yükseklikler zemin seviyesine göre verilmiştir.

Çizim 6. Kilise 1, A-A kesiti, kuzeye bakış

Resim 13. Kilise 1, giriş mekanı, kapıya bakış

Resim / Bezeme Programı: Naos, doğrudan duvar yüzeyine, aşı boyası ile yapılmış çoğunluğu geometrik motiflerden oluşan bezemelere sahiptir. Bezemeler, naos tonozu, doğu ve kuzey duvarlar ile apsisde yoğunlaşır (Resim 14-15).

Naos tonozundaki bezemeler kesme taş taklididir. Tonoz başlangıç seviyesinde uçları birleştirilmiş iki sıra zikzak motifi ile oluşturulmuş imitasyon silme, apsis yarım kubbesi ve apsis zafer kemeri başlangıç seviyelerinde de devam eder. Silme, bir dolu bir boş üçgen motifleri şeklinde, naos doğu ve batı duvarında tonoz yayı oluşturacak şekilde tekrar kullanılmıştır. Apsis zafer kemeri boyunca devam eden zikzak motifleri ile, kemer yayı vurgulanmıştır. Kuzey duvardaki zikzak motifleri, kemer başlangıç seviyesinden başlayarak kemer içlerinde imitasyon silme, dışarıda da kemer yayı oluşturacak şekilde tüm duvar boyunca devam etmiş, apsis zafer kemerini vurgulayan zikzak motifi ile birleşmiştir.

Apsis zafer kemerinin iç yüzeyi içi boş üçgen motifleri ile doldurulmuştur. Kuzey duvarın eksenindeki ve eksenin batısındaki iki nişin kemer boşluğunda, eşit kollu haç motifi bulunur. Haç, kırmızı, dairesel zemin üzerindedir ve haç kollarının uçları yuvarlatılmıştır. Eksendeki niş ile eksenin doğusundaki nişlerin arasında ise, zikzak motifinin hemen altında başka bir haç motifi daha görülür. Güney duvarda eksendeki niş ile eksenin doğusundaki niş arasında, kırmızı dairesel zeminde dört kolu eşit haç motifi görülür. Aynı motif doğu duvar ekseninin güneyinde tekrarlanmıştır. Haçların uçları, kuzey duvardaki haçta olduğu gibi yuvarlatılmıştır. Apsis yarım yuvarlağı içinde, doğu duvarda eksende daire içine alınmış bir haç, bu haçın hemen altında ve güney duvarında daha küçük iki haç daha bulunur. Dairesel çerçeve içindeki haçların şekli anlaşılammamaktadır (Resim 16).

Resim 14. Kilise 1, naos tonozu, doğu duvar

Resim 15. Kilise 1, naos, kuzey duvar

Resim 16. Kilise 1, apsis bezemeleri

2.3.2. Katalog No. 2: Kilise 3

Adı: Kilise 3²⁷

Yeri: Kilise, Belisırma'da, vadinin doğu yamacında yer alır. Kilise 2'den doğu yamaç boyunca yaklaşık 330.00 m. güneye devam edildiğinde ulaşılan ilk kilisedir. Vadi tabanının 55.00 m. yukarısında yer alır (Çizim 170) (Resim 17-18).

Resim 17. Kilise 3, konum, doğuya bakış

Resim 18. Kilise 3, giriş, doğuya bakış

²⁷ Aksaray Müze Müdürlüğü tarafından Kilise 1 adıyla tescil edilen yapı, 5 Nisan 2014 tarihinde tarafımızdan ziyaret edilmiş, yeni tespit edilen kiliselerle birlikte, vadi içindeki konumu göz önünde bulundurularak Kilise 3 olarak isimlendirilmiştir. Yapı ayrıca, rölöve çizimlerinin yapılabilmesi ve fotoğraflarla belgelenebilmesi için 12.06.2014 tarihinde tekrar ziyaret edilmiştir.

Yayın: -

Yazıt - Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

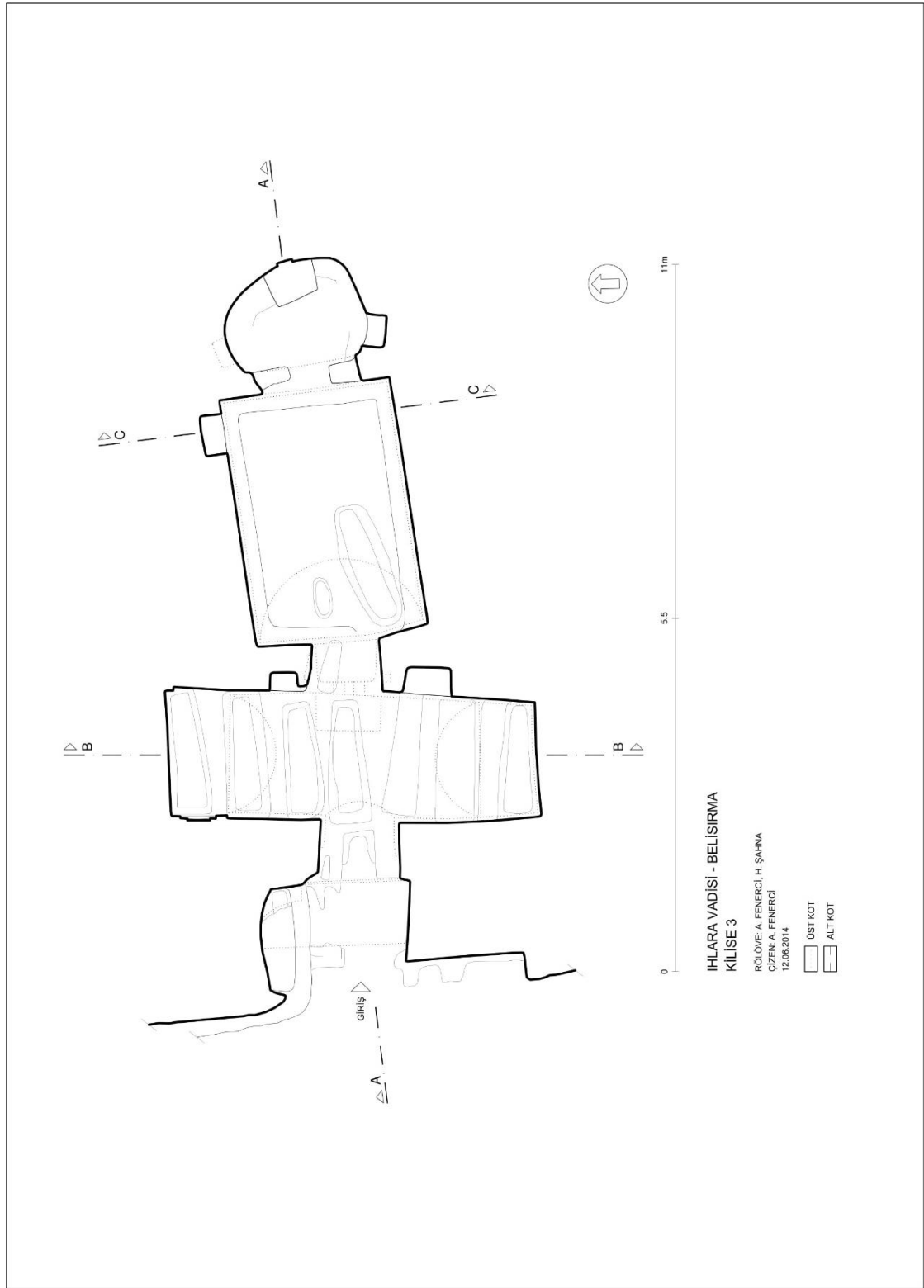
Mimari: Kilise, batısındaki narteks ve portiko ile birlikte, kaya kütesinin batı cephesine oyulmuştur. Günümüze iyi durumda gelen kilisenin naosunu alt seviyede çevreleyen oturma sekisi güneybatıda aşınmıştır. Naosun doğusunda kuzey templon levhası kırılmış, güney templon levhası kısmen tahrip olmuştur. Apsis yarım yuvarlağı içindeki oturma sekisi kuzey ve güneyde büyük oranda haraptır. Narteks ile naosu birbirine bağlayan kapının kuzey duvarında koparak dökülmeler görülür. Narteksi çevreleyen silme, özellikle doğu ve batı duvarlarda aşınmıştır. Portikonun batısı, tonozu ile birlikte yıkıktır.

Resim Programı: Doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılan bezemeler kısmen günümüze gelebilmiştir. Narteksin kuzey ve güneyindeki arkosolium tipi mezarların batı duvarlarındaki sıva üzerine yapılan bezemeler güçlükle tanımlanabilmektedir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğuda apsis, batıda narteks ile sınırlanan naos tek neflidir. Doğu-batı yönünde 4.07 m., kuzey-güney yönünde 2.77 m., uzunlamasına dikdörtgen planlı, aynı doğrultuda beşik tonoz örtülüdür. Üst bölümde, basit profilli silme, alt bölümde oturma sekisi ile dört yönden çevrelenen naosa batı duvar eksenindeki kapı ile girilir. Batı duvar önünde, zemine, biri eksenin kuzeyinde, diğeri eksenin güneyinde olmak üzere iki mezar oyulmuştur. Kuzey duvar ekseninin doğusunda bir niş yer alır.

Doğu duvar ekseninde, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis yer alır. Yarım kubbe ile örtülü apsis, templon levhaları ile naostan ayrılır. Apsis doğu duvarına bitişik eksende yer alan altar, kuzey ve güneyine bitişik oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanır. Apsisin doğu duvar ekseninde bir, güney ve kuzey duvarlarda karşılıklı birer niş bulunur; güney duvardaki niş daha büyüktür (Çizim 7) (Resim 19- 20).

Çizim 7. Kilise 3, plan

Resim 19. Kilsie 3, naos, doğuya bakış

Resim 20. Kilise 3, apsisten batıya bakış

Narteks, 5.85 x 1.95 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü narteks, kuzey ve güneyde birer arkosolium ile son bulur. Arkosoliumların zeminine doğu-batı doğrultulu birer mezar oyulmuştur. Üst seviyede basit profilli silme, narteksi dört yönden çevreler. Batı duvar eksenindeki kapı ile portikoya, doğu duvar eksenindeki kapı ile naosa bağlanır. Naosa geçiş sağlayan kapının üst bölümünde ikiz pencere, kapının kuzey duvarı önünde, zeminde bir mezar yer alır. Doğu duvar ekseninin kuzey ve güneyinde birer niş bulunur (Çizim 7) (Resim 21-22).

Resim 21. Kilise 3, narteks, güneye bakış

Resim 22. Kilise 3, narteks, kuzeye bakış

Portiko, düzgün olmayan dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Kuzeyinde bir arkosolium, zemininde küçük bir mezar yer alır. Doğusundaki beşik tonoz örtülü açıklık nartekse geçiş sağlar (Resim 23).

Resim 23. Kilise 3, portiko, doğuya bakış

İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir²⁸. 3.04 m. yükseklikteki naosa, dikdörtgen kapı ile girilir. Kapının yukarısında, naos yönünde yuvarlak kemerli niş içine açılmış ikiz pencere bulunur (Çizim 8). Naos tonozu, tonoz başlangıç seviyesinde, basit profilli silmeye oturur. Naosu alt seviyede dolanan oturma sekisi 0.30 m. yükseklikindedir. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki yuvarlak kemerli niş, templon levhalarının üst hizasından itibaren yükselir.

Doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininin yaklaşık bir basamak yukarısındadır. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsis, 2.03 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu ve kuzey duvardaki nişler yuvarlak kemerlidir (Çizim 8, 9) (Resim 24-25).

²⁸ ± 0.00 kotu 0.92 m. yükseklikten alınmıştır.

Resim 24. Kilise 3, naos, batıya bakış

Resim 25. Kilise 3, naos, kuzeydoğuya bakış

Narteks zemini düzensizdir²⁹. 1.72 m. yükseklikteki narteksi tonoz başlangıç seviyesinde dolanan silme, batı duvardaki açıklık, tonoz alınlıkları ile kuzey ve güney arkosoliumlar boyunca devam eder. Arkosoliumlar ile narteks zeminine oyulan mezarların derinlikleri birbirinden farklıdır³⁰. Narteksten naosa geçiş sağlayan kapının üst bölümündeki merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli ikiz pencere bu yönde dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Doğu duvar ekseninin kuzey ve güneyindeki iki niş yuvarlak kemerlidir (Çizim 8-9) (Resim 26).

Batıdaki portiko ile narteksi birbirine bağlayan tonozlu girişin yüksekliği 1.50 m., mekanın yüksekliği 1.58 m.dir. Kuzey duvarında düzensiz oyuklar görülür (Çizim 8) (Resim 27).

Resim 26. Kilise 3, narteks, doğuya bakış

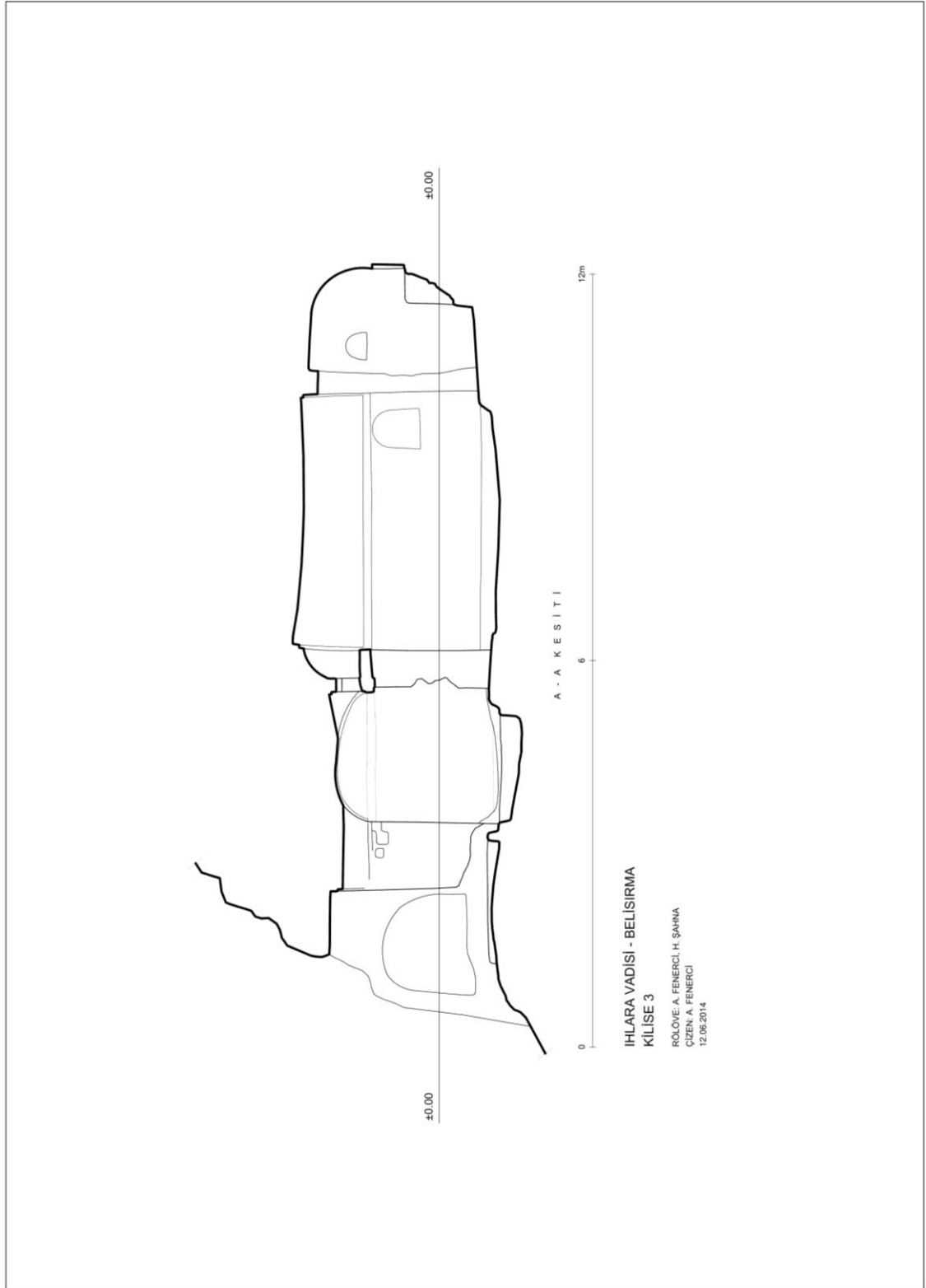

Resim 27. Kilise 3, giriş mekanı, doğuya bakış

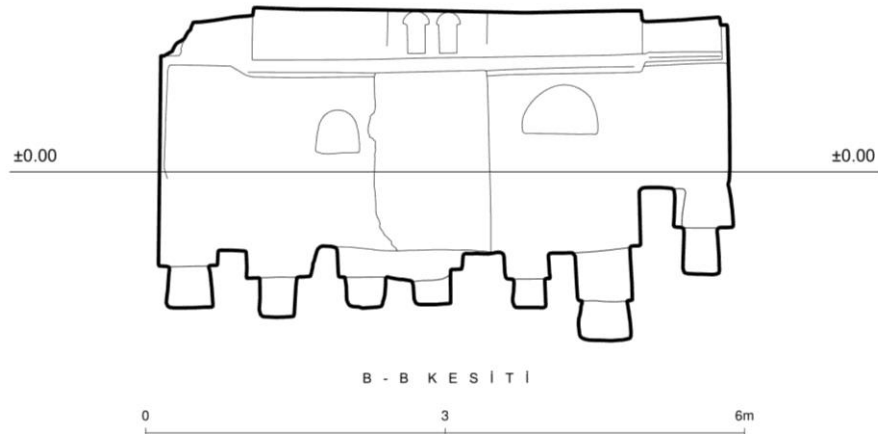
²⁹ ± 0.00 kotu naostaki gibi 0.92 m.den geçmektedir ancak, zemine oyulan mezarlardan dolayı 1.29 m. derinliğe kadar inen bölümler vardır.

³⁰ Kuzey arkosolium kemerinin yüksekliği 1.59 m., güney arkosolium kemerinin yüksekliği 1.53. m.dir. Mezarların derinlikleri 0.53 m. ile 0.25 m. arasında değişiklik gösterir.

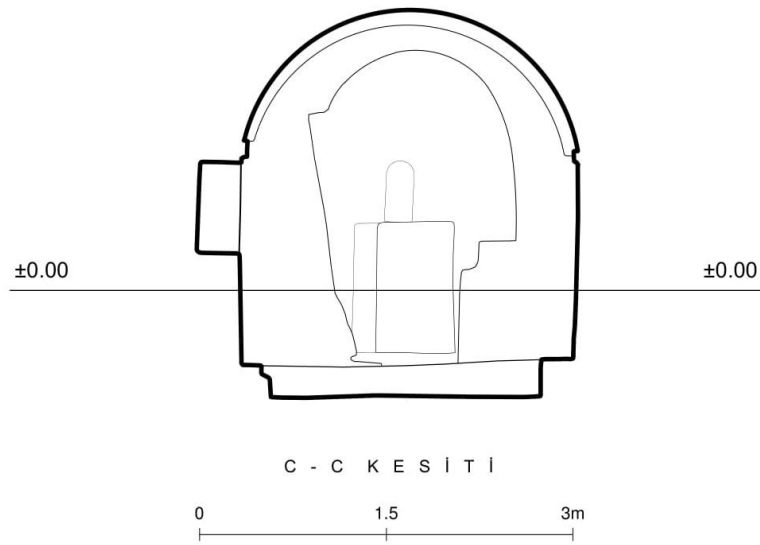
Çizim 8. Kilise 3, A-A kesiti, naos, narteks, giriş mekanı, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 3

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 9. Kilise 3, B-B kesiti, narteks, doğuya bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 3

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 10. Kilise 3, C-C kesiti, apsise bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin duvar resimleri naos, narteks ve portikoda görülür. Bezemeler, doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası bezemeler ile, sıva üzerine yapılmış bezemelerden oluşur. Naos bezemeleri, tonoz başlangıç seviyesindeki silmede, uçları birbirine değen ters zikzaklardan oluşur. Hatları kırmızı ile belirlenen zikzaklar arasındaki boşluklar beyaz, zikzaklar ise siyah ile boyanmıştır (Resim 28).

Resim 28. Kilise 3, naos, güney duvar silmesi

Narteks bezemeleri, silmelerde, ikiz pencerede ve arkosoliumlarda görülür. Silmelerdeki bezemeler doğu ve batı duvarda ters üçgenlerle oluşturulmuş, üçgenlerin sınırları ve ortaları kırmızı ile boyanmıştır. Arkosolium kemerleri boyunca devam eden silmeler bu bölümde duvar yüzeyinde dörtgen motifleri oluşturarak devam etmiştir. Silmeler kırmızı ile bir dolu bir boş bırakılarak bezenmiş, boş bırakılan dörtgenlerin merkezine kırmızı ile birer benek yapılmıştır. Batı duvarda, girişin güneyinde basit bir haç görülür. Naos girişi üzerindeki ikiz pencerenin çevresi, aşı boyası bezemelerin en yoğun görüldüğü bölümdür. Pencerelelerin iki yanında uçları yuvarlakla sonlanan eşit kollu iki haç yer alır. Kuzeydeki haç daha küçüktür ve bir çember ile çevrelenmiştir. Kırmızı zemin üzerine yapılan haç motifini çevreleyen çember altta kaideye oturtulmuştur. Güneydeki daha büyük haç, doğrudan kırmızı dairesel bir zemin üzerine bezenmiştir. Pencerelelerin etrafında çizgisel bezemeler de görülür. Zikzak motifleri ile ikiz pencerelelerin yuvarlak kemer formu vurgulanmıştır (Resim 29-30).

Resim 29. Kilise 3, narteks, doğu duvar

Resim 30. Kilise 3, narteks, güney arkosolium

Güney arkosoliumun batı duvarında, beyaz sıva üzerine siyah, sarı, kırmızı ve beyaz ile oluşturulmuş süslemeler görülür. Merkezde uçları yuvarlatılmış eşit kollu bir haç bulunur. Sarı zemin üzerine beyaz ile yapılan haç, hem haç kolları uçlarında hem de dışta siyah ve siyah-kırmızı dairesel çember içine alınmıştır. İki çember arasındaki beyaz zemin, siyah, sarı, kırmızı beneklerle doldurulmuştur. İçteki çember kırmızı ve sarı renkli dalga bezemesi ile çevrelenir. Dıştaki çember, içte, kırmızı, siyah ve sarı renklerden oluşan ve uçları birbirine değen yarım dairelerle bezenmiştir. En dışta iç içe kare iki çerçeve görülür. Dıştaki çember ile içteki çerçeve arasındaki zemin, aynı çember içinde olduğu gibi siyah, sarı ve kırmızı beneklerle doldurulmuştur. İç ve dış çerçeve kırmızıdır. Çerçevelerin arası birbirine dört yapraklı çiçeklerle bağlanan dikey dörtgen motifleri ile bezenmiştir. Çiçek ve dörtgen motiflerinin hatları siyah ile belirlenmiş, içe doğru kırmızı ve sarı ile boyanmıştır. Çiçeklerin merkezi kırmızı, yaprakları sarıdır (Resim 31). Benzer kompozisyonun güney arkosolium doğu duvarı, kuzey arkosolium batı ve doğu duvarında da tekrarlandığı düşünülür ancak, mevcut izler tanımlamayı güçleştirmiştir (Resim 32).

Resim 31. Kilise 3, güney arkosolium, batı duvar

Resim 32. Kilise 3, güney arkosolium, doğu duvar

Yapıdaki bir diğer bezeme programı portikoda yer alır. Bezeme, kırmızı ve siyah zikzaklarla oluşturulmuş, zikzakların sivri uçlarına siyah beneklerle bezenmiştir (Resim 33).

Resim 33. Kilise 3, portiko bezeme programı

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.3. Katalog No. 3: Kilise 5

Adı: Kilise 5³¹

Yeri: Kilise, Belisırma'da vadinin doğu yamacında yer alır. Melendiz'in Belisırma'dan sonra doğuya doğru ilk büyük girinti yaptığı mevkide, vadi tabanının 70.00 m. yukarisindedir. Kilise 4'ün 15.00 m. güneyinde, aynı kaya kütesine, batı cepheye oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 34).

Resim 34. Kilise 5, doğuya bakış

Yayın: -

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise, batısındaki giriş bölümü ile birlikte kaya kütesinin batı cephesine oyulmuştur. Kilisenin batı cephesi, giriş ve giriş mekanı dahil uçmuştur. Naos batı

³¹ Yapı 15-17.06.2014 tarihlerinde tarafımızdan ziyaret edilmiş, rölöveleri çıkarılarak fotoğraflarla belgelenmiştir. Vadi içerisindeki konumuna göre Kilise 5 adıyla tezimizde yer verilmiştir.

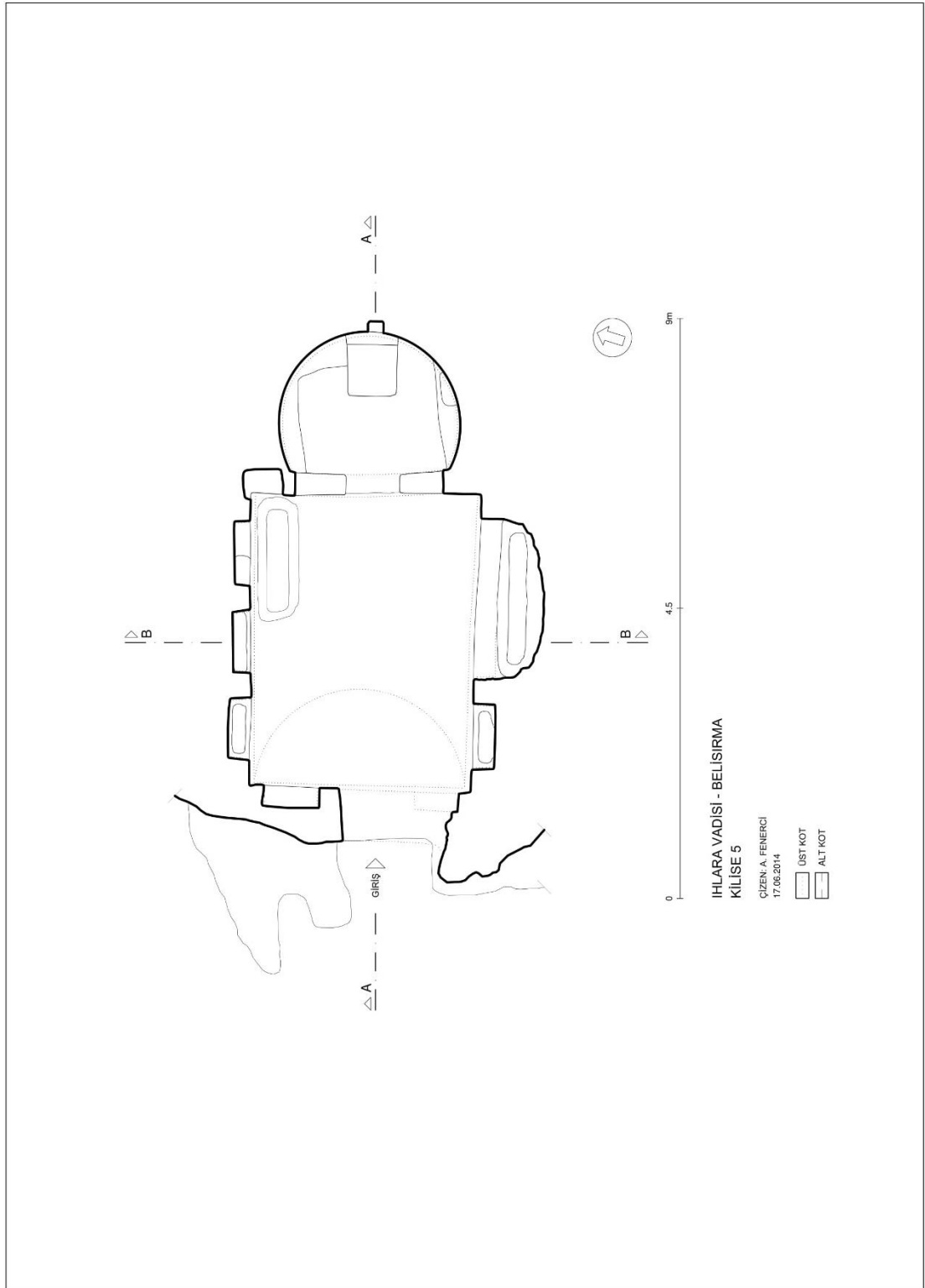
duvarında eksenin güneyindeki nişin alt bölümü yıkıktır. Doğuda, güney templon levhasının üst bölümü aşınmış, apsis yarım yuvarlağı içinde altar ve güney templon levhası arasındaki oturma sekisi tahrip olmuştur. Mevcut izlerden, zaman içerisinde ahır olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Resim / Bezeme Programı: Doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılan bezemeler kısmen tahrip olmuştur. Tahribattan, özellikle kemerlerdeki bezemelerin etkilendiği görülür.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğuda apsis, batıda giriş mekanı ile sınırlanan naos, 4.48 x 3.41 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü naosu, üst seviyede basit profilli silme dört yönden çevreler. Batı duvar ekseninin güneyinde giriş, eksenin kuzey ve güneyinde birer niş yer alır. Kuzey duvarda, biri eksende, diğer ikisi eksenin doğu ve batısında üç niş bulunur. Zeminlerinde doğu-batı doğrultulu birer mezar bulunan nişler, yaklaşık eş genişlik ve derinlikte. Doğudaki nişin önünde, naos zemininde yine doğu-batı doğrultulu bir yetişkin mezarı daha görülür. Güney duvarda, biri eksenin doğusunda, diğeri batısında iki niş vardır³². Eksenin batısındaki niş, kuzey duvar ekseninin batısındaki ile yaklaşık simetrik, eş genişlik ve derinlikte, zeminine doğu-batı yönünde uzanan bir mezar oyulmuştur. Doğudaki düzensiz ancak daha geniş ve derin nişin zemininde doğu-batı doğrultusunda uzanan bir mezar yer alır (Çizim 11) (Resim 35-36).

³² Güney duvardaki niş sayısı muhtemelen üçtür ve kuzey duvardakiler ile yaklaşık simetrik, eş genişlik ve derinlikte, ancak olasılıkla eksenin doğusundaki nişin zeminindeki mezarın oyulabilmesi için, orijinalde eksen ve eksenin doğusunda bulunan iki niş oyularak tek bir nişe dönüştürülmüştür.

Çizim 11. Kilise 5, plan

Resim 35. Kilise 5, naos, doğuya bakış

Resim 36. Kilise 5, naos, batıya bakış

Doğu duvar ekseninde apsis, eksenin kuzeyinde bir niş bulunur. Ana kaya kütle ile sınırlanan apsis, batıdaki templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülüdür. Basit profilli silme, apsis yarım yuvarlağı boyunca devam eder. Doğu duvara bitişik altar, kuzey ve güneyden oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanır. Kuzey oturma sekisi, kuzey doğu köşede kavis yaparak devam eder. Altarın üst bölümünde bulunan niş eksenin güneyindedir (Çizim 11) (Resim 37-38).

Naosun batısındaki kapı, bugün yıkık olan giriş mekanına açılır. Mekanın kuzey duvarı önünde, zeminde, doğu-batı doğrultulu bir çocuk mezarı bulunur (Çizim 11).

Resim 37. Kilise 5, apstise bakış

Resim 38. Kilise 5, apsis, kuzeye bakış

İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir³³. Dikdörtgen kapı ile girilen naosun 2.65 m. yükseklikteki tonozu, başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile vurgulanır. Kuzey duvarda bulunan yuvarlak kemerli üç niş, kemer başlangıç seviyesinde silme ile çevrelenir. Yaklaşık eş yükseklikteki nişler, zeminin yaklaşık 0.40 m. yukarısına oyulmuştur. Kemer aralarında iki adet dörtgen kabartma bulunur (Çizim 12). Aynı düzenleme güney duvarda da tekrarlanmış ancak eksen ve eksenin doğusundaki nişler sonradan oyularak düzensiz tek bir nişe dönüştürülmüştür (Resim 39-40).

Doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininden bir basamak yukarıdadır. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. 2.19 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülü apsisi çevreleyen silme, yarım kubbe başlangıç seviyesinden başlar. Altar ile templon levhaları, altın yaklaşık yarı yüksekliğindeki oturma sekileri ile birbirine bağlanır (Çizim 12-13).

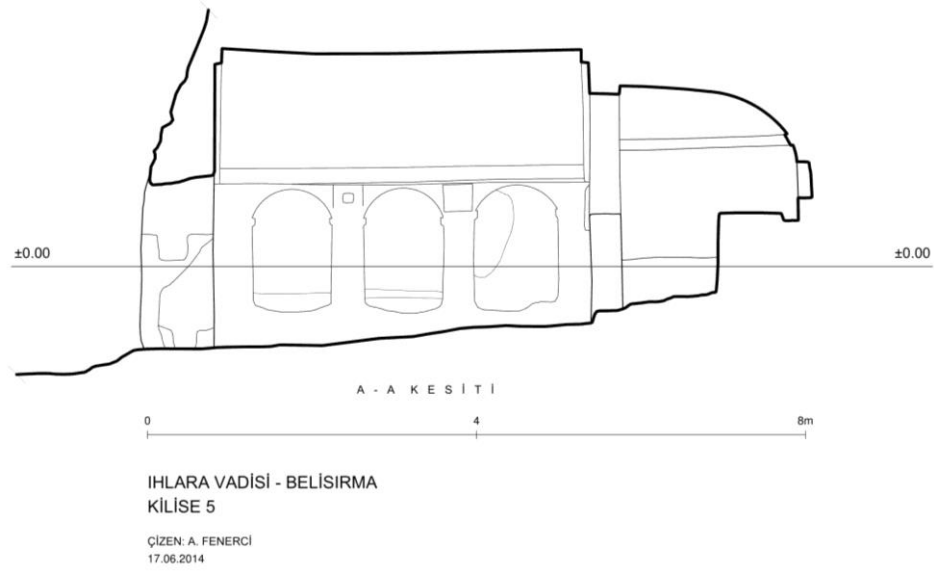

Resim 39. Kilise 5, naos, kuzey duvar

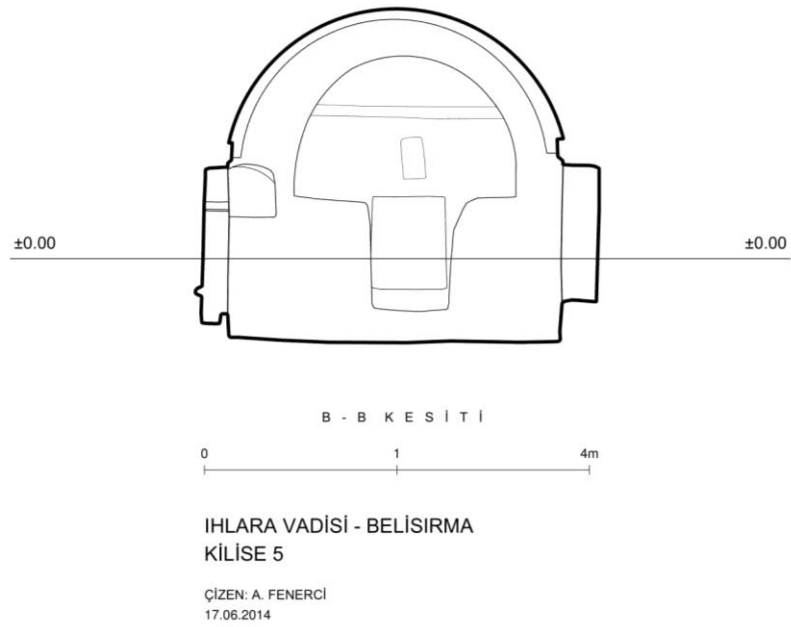

Resim 40. Kilise 5, naos, güney duvar

³³ ± 0.00 m. kotu 0.95 m.den alınmıştır.

Çizim 12. Kilise 5, A-A kesiti, kuzeye bakış

Çizim 13. Kilise 5, B-B kesiti, apsis bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin bezeme programı naos ve apsiste görülür. Naos tonozu, kırmızı aşboyası ile imitasyon kesmetaş bezemelere sahiptir. Tonoz başlangıç seviyesindeki silmede uygulanan kıvrık dal motifi olasılıkla alınlıklarda da devam eder ancak neredeyse tümüyle yok olmuştur (Resim 41). Kuzey ve güney duvar nişlerinin kemerlerini çevreleyen imitasyon silmede bir ters bir düz sıralanan iç içe üçgen motifler bulunur. Kemer aralarındaki kabartmalar üzerinde ve nişlerin duvarlarında dört kolu eşit haç motifleri, kemer köşelerinde ise çeşitli hayvan tasvirleri yer alır. Kuzey duvar eksen ve eksenin doğusundaki nişlerin kemer köşelerinde kuş, güney duvarda eksenin doğusundaki nişin kemer köşesinde ise fantastik, dört ayaklı bir hayvan tasviri görülür. Eksenin batısındaki niş ile eksenindeki nişin kemer köşesinde ağaç motifi işlenmiştir (Resim 42-44).

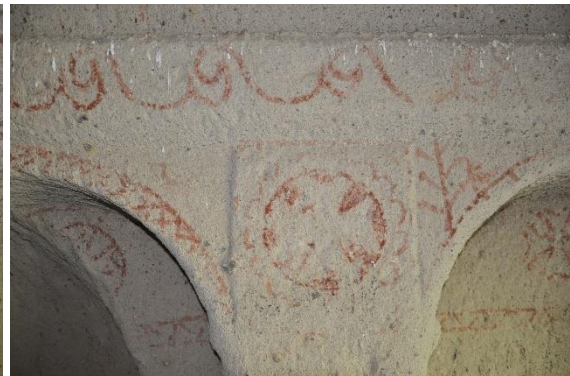
Resim 41. Kilise 5, naos tonozu ve silme

Resim 42. Kilise 5, kuzey duvar, kuş tasviri

Resim 43. Kilise 5, güney duvar, dört ayaklı hayvan

Resim 44. Kilise 5, güney duvar, ağaç tasviri

Doğu duvarda apsis zafer kemeri düğüm motifi ile vurgulanırken, kemer iç yüzeyi, uçları birbirini ile birleşen iç içe ikili yarım daire motifler ve bunların arasındaki kırmızı noktalarla doldurulmuştur. Apsis yarım yuvarlağını, kubbe başlangıç seviyesinde çevreleyen silmede, naos kemerlerini vurgulayan silmelerdeki üçgen motifleri tekrarlanmıştır. Kuzey

ve güney duvarda karşılıklı, yaklaşık simetrik dört kolu eşit haç motifleri, naostakiler gibi kırmızı zemin üzerinde yer alır (Resim 45-46).

Resim 45. Kilise 5, apsis zafer kemeri bezemesi

Resim 46. Kilise 5, apsis güney duvar silmesi

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.4. Katalog No. 4: Kilise 6

Adı: Kilise 6³⁴

Yeri: Belisırma'da, vadinin doğu yamacında bulunan kilise, Kilise 5'in 10.00 m. güneyinde, vadi tabanının 75.00 m. yukarisındadır. Kaya kütlesinin batı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 47).

Resim 47. Kilise 6, güneydoğuya bakış

Yayın: -

Yazıt –Kitabe:

Tarih: -

Bugünkü Durumu: Narteksin de bulunduğu batı cephe büyük oranda uçmuştur³⁵. Kilise muhtemelen kaçak kazılarla tahrip edilmiş, naosa dolan toprak, zemini yükseltmiştir.

³⁴ Yapı 15.06.2014 tarihinde tarafımızdan ziyaret edilmiş, rölöveleri çıkarılarak ve fotoğrafları çekilerek mevcut durumuyla belgelenmiştir. Vadi içerisindeki konumu dolayısıyla, tarafımızdan Kilise 6 olarak isimlendirilmiştir.

³⁵ Kilisenin batısı yıkık olduğu için bu bölümde narteks mi yoksa giriş mekanı mı olduğu anlaşılamamıştır. Ancak gerek naosun batısında kuzey güney doğrultusunda uzanması, gerekse büyüklüğü bu bölümün narteks olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple bu bölüm tasvirde narteks olarak değerlendirilmiştir.

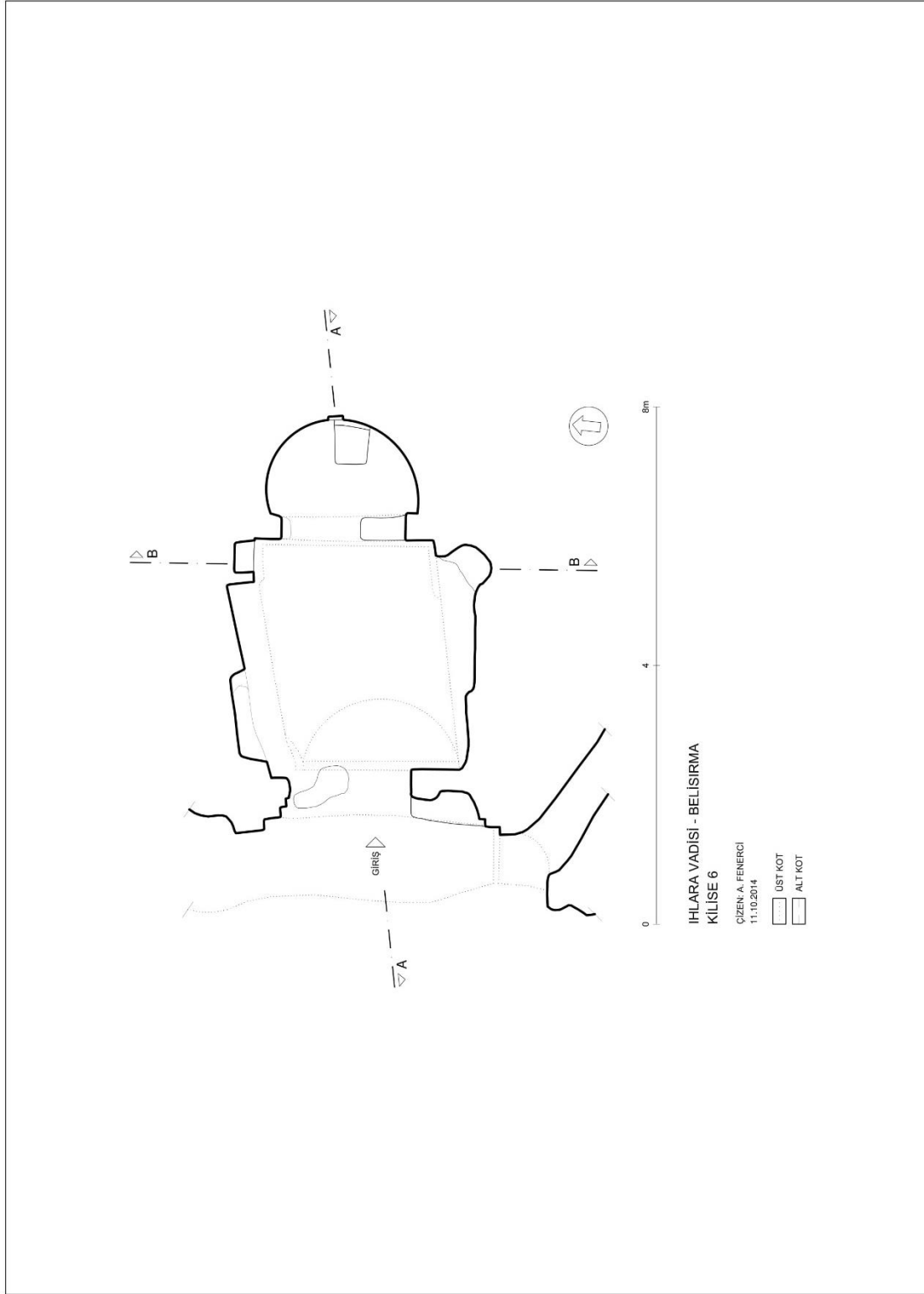
Naos kapısı, kuzey yönünde yıkıktır. Kuzey ve güney duvarlarda muhtemelen karşılıklı simetrik üçer niş düzensiz oyuklara dönüşmüştür. Naosu, tonoz başlangıç seviyesinde dolanan silme kuzey ve güney duvarlarda, özellikle eksenin batısında kırılmıştır. Doğuda, güney templon levhası yıkılmış, kuzey templon levhası üst bölümde kısmen tahrip olmuştur. Apsis yarım yuvarlağı toprak ile dolmuş, altar kırılmış ve aşınmıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilisenin naosu, 3.61 x 2.77 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü naos, üst bölümde basit profilli silme ile çevrelenir. Batı duvar ekseninde narteks ile bağlantıyı sağlayan giriş, kuzey duvarda biri eksenin batısı, diğeri doğusunda iki niş yer alır. Nişlerin derinlik ve genişlikleri birbirinden farklıdır. Güney duvarda düzensiz oyuklar görülür (Çizim 14) (Resim 48-49).

Naosun doğu duvar ekseninde yer alan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Ana kaya kütesinin sınırladığı apsis, batıdaki templon levhaları ile naostan ayrılır. Doğu duvarına bitişik altar yaklaşık ekseninde, altının yukarısındaki niş eksenin kuzeyindedir (Çizim 14).

Narteks, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Üst bölümde basit profilli silme, narteks duvarları boyunca devam eder. Doğu duvar ekseninde naosa açılan kapı; eksenin güneyinde küçük bir oyuk görülür. Narteksin güneyindeki tünel, kilisenin bu yönündeki mekanlarla bağlantıyı sağlar ancak mekanların kilise ile bağlantısı henüz tespit edilememiştir. (Çizim 14) (Resim 50).

Çizim 14. Kilise 6, plan

Resim 48. Kilise 6, naos, doğuya bakış

Resim 49. Kilise 6, naos, batıya bakış

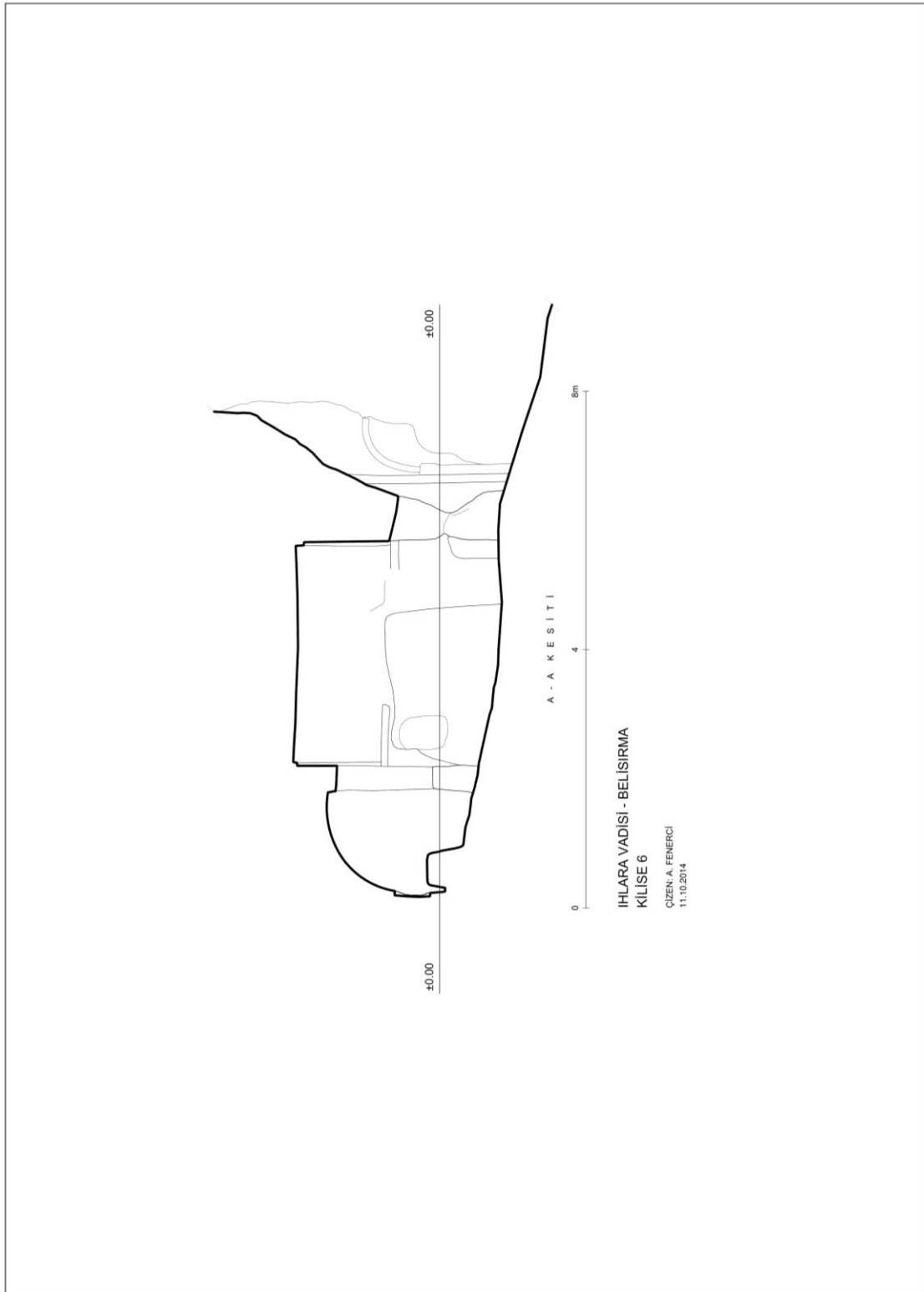
Resim 50. Kilise 6, nartekse bakış

İç Tanıtım:

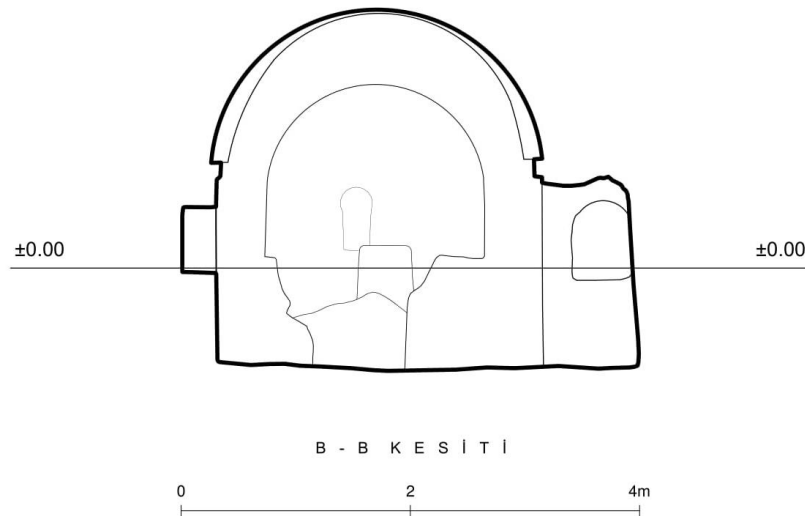
Naos zemini düzensizdir³⁶. 2.25 m. yükseklikteki naos tonozunun başlangıcı, basit profilli silme ile belirlenir. Narteks ile bağlantı, yuvarlak kemerli kapı ile sağlanır. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki yuvarlak kemerli niş, templon levhalarının üst sınırı ile aynı hizadan yükselir. Naosun güney duvarında eksenin doğusundaki oyuk, silmenin alt hizasından başlayıp zemine kadar devam eder (Çizim 15).

Doğuda, naos ile yaklaşık eş seviyedeki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Apsis, 1.73 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülüdür. Altarın yukarısındaki niş yuvarlak kemerlidir (Çizim 16) (Resim 51-52).

³⁶ ±0.00 m. kotu 0.91 m.den geçer

Çizim 15. Kilise 6, A-A Kesiti, güneye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 6

ÇİZEN: A. FENERCİ
11.10.2014

Çizim 16. Kilise 6, B-B Kesiti, doğuya bakış

Resim 51. Kilise 6, naos, kuzeye bakış

Resim 52. Kilise 6, naos, apsis bakış

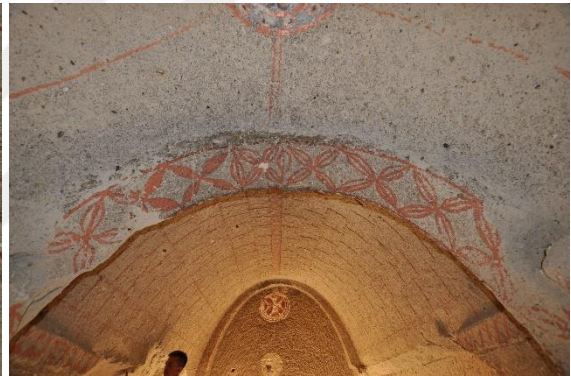
Resim / Bezeme Programı: Kilisenin bezeme programı naos, apsis ve narteksteki doğrudan duvar yüzeyine ve sıva üzerine aşiboyası bezemelerden oluşur. Naos tonozu imitasyon kesmetaş bezeme ile doldurulmuş, bezeme, doğu-batı ekseninde uçları birbirine değen zikkazaklardan oluşan bir bordürle ikiye bölünmüştür. Bordürdeki bezemenin tonoz başlangıcını vurgulayan silmede, güney duvarda içleri dolu olacak şekilde tekrar uygulandığı görülür. Naos kuzey ve güney duvarlarındaki nişlerin yuvarlak kemerleri kırmızı, siyah ve beyaz ile oluşturulan zikkazak motifi ile belirlenir. Tonoz

aynalıklarında kırmızı ve beyaz ile oluşturulmuş, madalyonlar içinde dört kolu eşit haç motifleri bulunur. Doğu tonoz aynalığındaki haç daha küçüktür ve beyaz daha yoğun kullanılmıştır (Resim 53).

Apsis zafer kemeri içi boş zikzak motifi ile vurgulanmış, zikzakların araları kırmızı ile boyanmıştır. Zafer kemerinin iç yüzeyinde, dört yapraklı bitkisel bezemeye yer verilmiş, yapraklar yer yer kırmızı ile doldurulmuş, ancak çoğunlukla boş bırakılmıştır. Apsis yarım kubbesi başlangıcında imitasyon silme, kırmızı bordür içinde iki sıra ters yarım yuvarlaklarla oluşturulmuş, içlerine siyah benekler yapılmış, bordüre gelişigüzel beyaz benekler atılmıştır. Yarım kubbe merkezinde siyah ve kırmızı ile oluşturulan madalyon üç yönden dağılan çizgilerle silme ve zafer kemerine bağlanır. Eksende ve eksenin kuzey ve güneyinde buhurdan tasviri yer alır (Resim 54).

Resim 53. Kilise 6, naos tonoz aynalığı

Resim 54. Kilise 6, apsisten batıya bakış

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.5. Katalog No. 5: Kilise 7

Adı: Kilise 7³⁷

Yeri: Kilise, Belısırma'da vadinin doğu yamacındadır. Kilise 6'dan yamaç boyunca 110.00 m. güneye gidildiğinde ulaşılan kilise, Bezirana Kilisesi'nin 5.00 m., Karagedik Kilise'nin 85.00 m. kuzeyinde yer alır. Vadi tabanınının 60.00 m. yukarısındaki yapı, kaya kütlesinin kuzeybatı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 55).

Resim 55. Kilise 7, güneydoğuya bakış

Yayın: -

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu: Kilise, doğu yamacın kuzey cephesine oyulmuştur. Naos tavanında ve kuzey, güney duvarları boyunca büyük çatlaklar ve yarıklar mevcuttur. Güney

³⁷ Yapı 05.04.2014 ve 12.06.2014 tarihlerinde iki kez ziyaret edilmiş, rölöve çizimleri ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Vadi içindeki konumundan dolayı tarafımızdan Kilise 7 olarak isimlendirilmiştir.

duvardaki oturma sekisinin eksenden batıya doğru devam eden bölümü ile naosun güneybatı köşe duvarı yıkılmıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos 3.46 x 2.70 m. ölçülerinde kuzey-güney yönünde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü naosun kuzey ve güney duvarlarında oturma sekisi yer alır. Batı duvardaki giriş kapısı, eksenin kuzeyindedir. Kuzey duvarda biri eksende diğeri eksenin doğusunda iki niş bulunur (Resim 56-57) (Çizim 17).

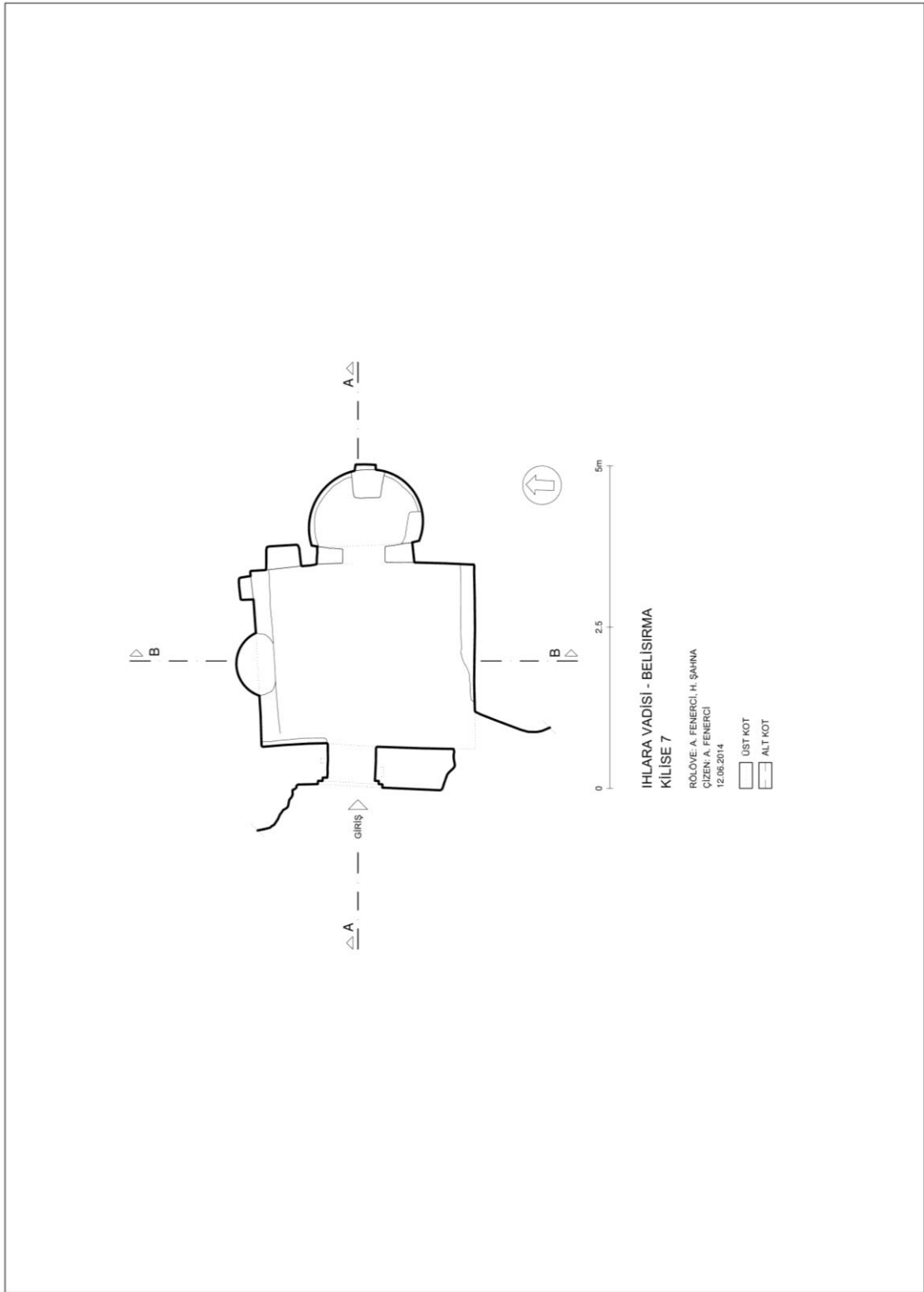
Doğu duvar ekseninde apsis, eksenin kuzeyinde bir niş yer alır (Resim 56). Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Doğuda ana kaya kütle, batıda templon levhaları ile sınırlanan apsisin güney duvarında templon levhasına bitişik oturma sekisi görülür. Doğu duvarı ekseninde bulunan dikdörtgen altanın yukarısına, eksenin kuzeyine bir niş oyulmuştur (Çizim 17).

Resim 56. Kilise 7, naos, doğuya bakış

Resim 57. Kilise 7, naos, batıya bakış

Çizim 17. KİLİSE 7, plan

İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir³⁸. 0.96 m. yükseklikteki naosun kuzey ve güney duvarında tahrip olan oturma sekisi, zeminden 0.42 m. yüksekliktedir. Kuzey ve doğu duvarda yuvarlak kemerli nişler bulunur. Kuzey duvar eksenindeki niş oturma sekisinden, eksenin doğusundaki niş templon levhalarının üst hizasından itibaren yükselir. Doğu duvardaki niş, kuzey duvarın doğusundaki niş ile eş seviyededir. Naosa giriş sağlayan dikdörtgen kapı dışarıda iki kademeli profilli çerçeve içinde yer alır. Yuvarlak kemerli kapı alınlığında, yine yuvarlak kemerli, yüzeysel iki niş bulunur (Çizim 18).

Naosu doğuda sınırlayan apsis, naos ile yaklaşık eş düzlemde yer alır. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı zafer kemeri ile naosa açılır. 1.17 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülü apsisin doğu duvar eksenindeki niş yuvarlak kemerlidir (Çizim 19) (Resim 58-59).

Resim 58. Kilise 7, naos, kuzeydoğuya bakış

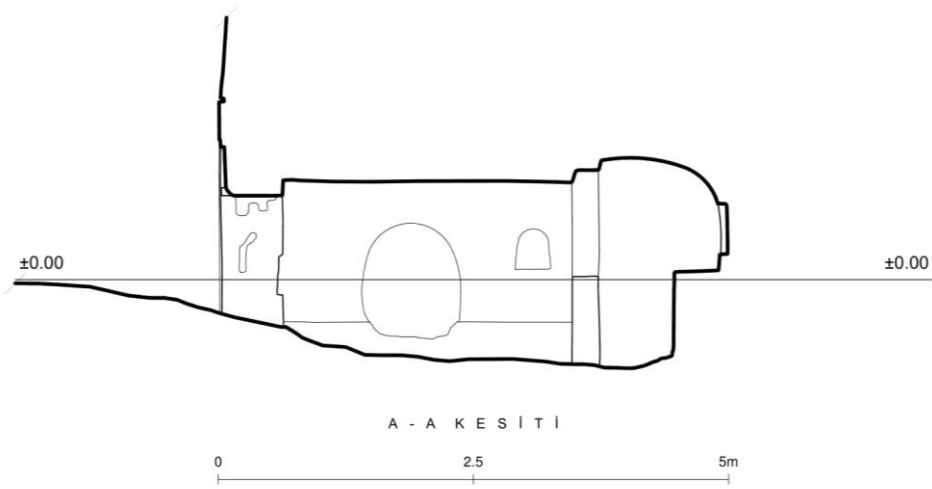
Resim 59. Kilise 7, naos, güneybatıya bakış

Resim / Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi: -

³⁸ ±0.00 m. kotu 0.87 m. yükseklikten alınmıştır.

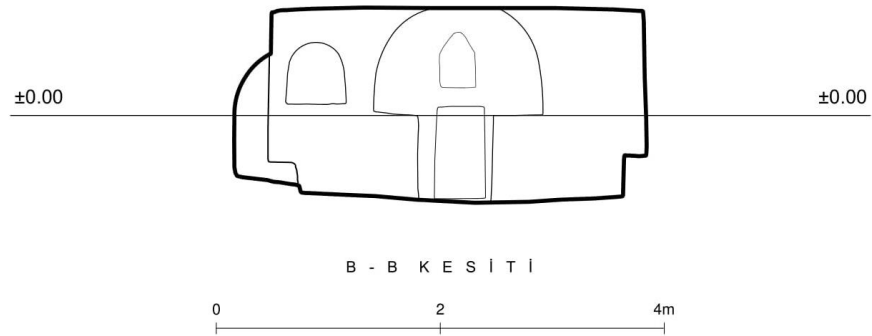

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 7

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 18. Kilise 7, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 7

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 19. Kilise 7, B-B kesiti, doğuya bakış

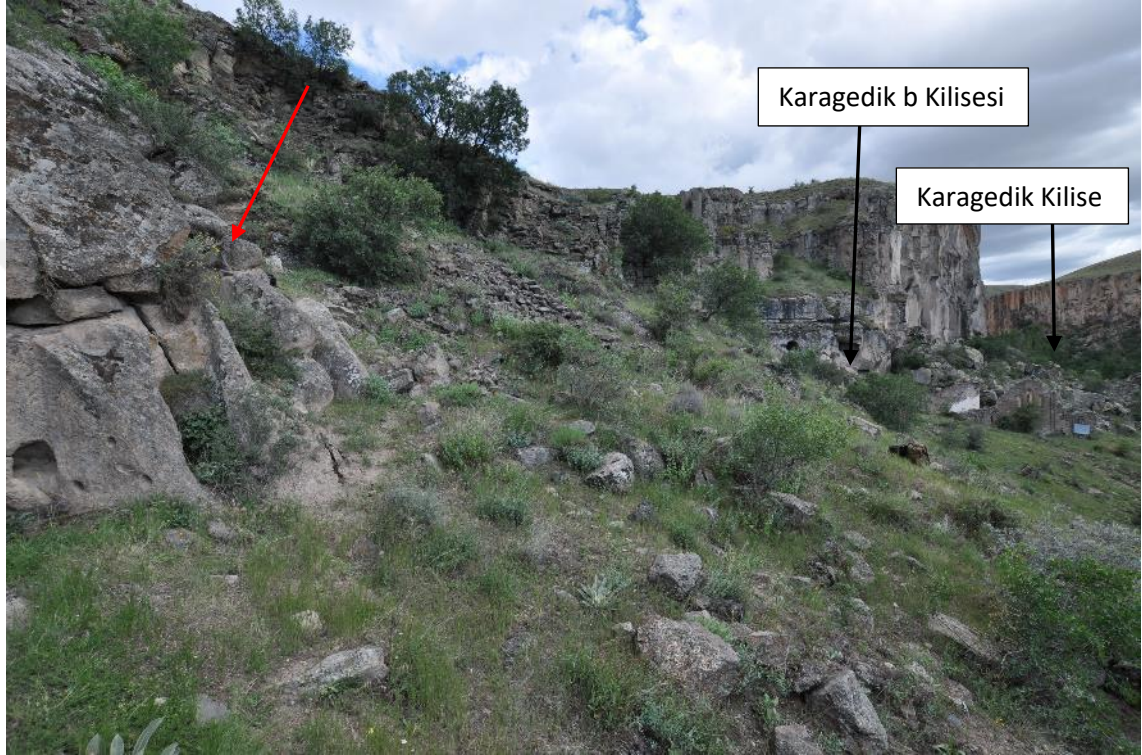
Resim / Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.6. Katalog No. 6: Bezirana Kilise

Adı: Bezirana / Bezirhane Kilise

Yeri: Yapı Belısırma'da, vadinin doğu yamacında yer alır. Kilise 7'nin 5.00 m. güneyi, Karagedik b Kilisesi'nin 80.00 m. kuzeyindeki yapı, vadi yamacının 75.00 m. yukarisındadır. Kaya kütesinin batı yamacına oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 60-61).

Resim 60. Bezirana Kilisesi konum, güneye bakış

Resim 61. Bezirana Kilisesi, giriş, kuzeybatıya bakış

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de, 1963, s. 154-155

Yapı, Bezirana Kilisesi adıyla tanıtılmış, naos duvar resimlerinde oluşan tahribatın insan eliyle değil, doğal yollarla oluştuğu ifade edilmiştir. Duvar resimlerinin kilise içindeki dağılımını veren araştırmacı yapı ile ilgili tarihlendirme önerisinde bulunur.

Lafontaine-Dosogne, J. de, 1968, s. 291-301

Yapı ile ilgili ulaşılabilen en erken tarihli monografik yayın olması açısından önemlidir. Daha önceki yayınında kısaca değindiği yapının, mimari ve resim programıyla daha etraflıca ele alınması gerektiği düşüncesiyle yayınına kaleme aldığını belirten araştırmacı, bu yayında ayrıntılı bir plan tasviri ve mimari değerlendirme yapar. Naosun beden duvarlarını hareketlendiren yuvarlak kemerli kör nişlerin aslında Kapadokya'daki cephe düzenlemelerinde görüldüğünü vurgulayan araştırmacı yapıyı bu yönüyle Göreme'deki Tokalı Kilise ile karşılaştırır. Desteklere oturan kemerlerle oluşturulan iç düzenlemenin Konstantinopolis ve Balkan mimarisinde görüldüğünü, diğer taraftan naosun düz tavan ile örtülüp haç kabartması ile bezendiği örnekler ile de Kapadokya'nın erken dönem yapılarında hatta İkonoklast dönemden itibaren karşılaşıldığını, yapının bu yönüyle hem Kapadokya'nın eski hem de bazı öğeleri ile daha yeni ve daha Bizanslı olduğunu ifade eder. Duvar resimlerini de ayrıntılı bir biçimde ele alan araştırmacı, hem yazıt, hem bitkisel bezeme hem de figürlü kompozisyonları, Kapadokya ve Bizans geleneğinde değerlendirerek, ayrı ayrı işaret ettikleri yüzyıllara dikkat çeker. Örneğin, kemerlerin oturduğu desteklerin başlıklarındaki geniş yapraklı bitkisel bezemenin 11. ve 12. yüzyılların bir geleneği olduğunu söylerken, altların batı cephesindeki haç motifinin Kapadokya'da sık karşılaşılan bir örnek olmakla birlikte, motife eşlik eden yazıtın paleografik değerlendirmesine göre 12. ve 13. yüzyıl özelliklerini yansıttığını belirtir. Araştırmacı yayının sonunda tarihlendirme önerisinde bulunur.

Ötüken, S. Y., 1990, s. 45-46

Yapı, tek nefli uzunlamasına dikdörtgen planlı (Tip 1a) kiliseler kategorisinde değerlendirilmiş, çok kısa plan tasviri yapıldıktan sonra resim programını oluşturan sahneler konumları ile birlikte verilmiştir.

Jolivet-Levy, C., 1991, s. 315-317

Kilisenin girişini bulamadıklarını belirten araştırmacı, yapıyı manastır topluluğunun kilisesi olarak tanıtmış ve kısa bir plan tasviri yapmıştır. Oldukça kaliteli ancak iyi korunamamış duvar resilerinin nereden zarar gördüğünü belirterek yine kısaca naos resim programını tanıttıktan sonra, ayrıntılı olarak apsis resim programını değerlendirmiştir.

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: Naos tavanındaki Vaftiz ve Başkalaşım sahnelerinin Kapadokya bölgesi örneklerine göre kaliteli ve çarpıcı bir özellik gösterdiğini belirten Lafontaine-Dosogne, duvar resimlerini 12. yüzyıl sonu ya da 13. yüzyıl başlarına tarihler. Jolivet-Levy, duvar resimlerinin Bizans üslubunu yansıttığını söyleyerek 13. yüzyılın ikinci yarısını önerir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise, kuzeybatısındaki Mekan 1 ve güneydoğudaki mezar odası olduğunu düşündüğümüz Mekan 2 ile birlikte yamaca dik, doğu-batı yönünde uzanır³⁹. Yapının batısı, düşen kaya parçaları ve toprak dolgu nedeniyle neredeyse tümüyle kapanmış ve yapı zeminin aşağısında kalmıştır. Bugün, kaya kütlelerinin batısındaki oldukça küçük bir açıklık kiliseye giriş sağlar. Kilisenin bölümleri, kaçak kazılar ve toprak zeminin içeri akması sonucu büyük oranda toprak ile dolduğundan, naosun orijinal girişi bulunamamış, mekanlara girilememiş ve birimlerin birbirleri ile olan bağlantıları anlaşılammıştır.

Naos önemli ölçüde haraptır. Toprak dolgu özellikle batı duvar önüne birikmiştir. Kuzey duvardaki nişlerin arasında bulunan destek, kemer başlangıç seviyesinden aşağıda kırıktır. Güney duvarda eksenin doğu ve batısında bulunan girişler toprak ile dolmuş, özellikle batıdaki tamamen kapanmıştır. Duvarlardaki nişlerin genişlik ve derinlikleri sonraki müdahaleler ile değişmiş, nişler büyük ölçüde orijinalliklerini yitirmiştir. Doğu duvar eksenindeki apsisi naostan ayıran templon levhalarından kuzeydeki üst bölümde kırıktır. Doğu duvara bitişik altarın batısı, kuzey duvardaki oturma sekisi önemli ölçüde haraptır.

³⁹ Mezar odası olduğunu düşündüğümüz mekanın içindeki toprak dolgu, eğer burası mezar mekanı ise içeride olması muhtemel mezarları görmemizi imkansızlaştırdığından mezar odası olarak değil, Mekan 2 olarak anılacaktır.

Güneydoğuda bulunan Mekan 2'nin girişi ile içi toprakla doludur. Batı duvarında olasılıkla bir kapı vardır ancak toprak ile dolduğundan bağlantısı anlaşılammıştır.

Bugün kiliseye ulaşımı sağlayan Mekan 1'in önu kaya parçaları ile kapanmış, içeri dolan toprak ile zemin yükselmiştir. Doğu duvar köşesine sonradan açılan oyuk ile naosa ulaşım sağlanmıştır.

Resim / Bezeme Programı: Günümüze ulaşan izlerden, naosun duvar resimleri ile kaplı olduğu anlaşılır ancak resimler önemli ölçüde haraptır. Resimler, is tabakasının yanı sıra, yer yer küf katmanının da altında kalmıştır. Örtü resim programının, özellikle batı yarısı tamamen dökülmüştür. Batı duvar ekseninin kuzeyindeki nişin duvar resmi, buraya açılan oyuk ile yok edilmiştir. Kuzey duvar ekseninin batısındaki nişin içindeki duvar resmi tümüyle dökülmüş, eksenin doğusundaki nişte yer alan figürün alt bölümü, buraya sonradan açılan niş ile kesilmiştir. Güney duvardaki resimlerden pek iz kalmamıştır. Apsiste resim programını oluşturan figürlerin gözleri ve yüzleri kazınmış, figürlerin ellerinde tuttıkları rulolardaki yazıtlara kısmen zarar verilmiştir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilisenin tek nefli naosu, 4.11 x 3.00 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Doğuda apsis, batıda giriş mekanı ile sınırlanan naos düz tavan ile örtülüdür. Örtüde, dikdörtgen çerçeve içinde, boydan boya büyük bir haç kabartması görülür. Batı duvarda, biri eksende, biri eksenin kuzeyi, diğeri güneyinde yaklaşık eş genişlik ve derinlikte üç niş bulunur⁴⁰. Eksenin kuzeyindeki niş naosa giriş sağlar. Kuzey duvar da biri eksende, diğeri eksenin doğu ve batısındaki üç niş ile hareketlendirilmiştir. Eksenin doğusundaki niş farklı genişlik ve derinliktedir. Niş, kuzeye doğru derin oyularak tonoz ile örtülmüştür. Kuzey duvarında ikinci bir niş daha yer alır. Güney duvarda biri eksende, diğeri eksenin doğu ve batısında, kuzey duvardakiler ile yaklaşık simetrik üç niş bulunur. Doğu ve batıdaki nişlerin içine biri Mekan 2'ye diğeri başka bir ek mekana geçiş sağlayan kapılar açılmıştır (Çizim 20) (Resim 62-63).

⁴⁰ Eksendeki niş, kilisenin orijinal girişi olmalıdır ancak lento seviyesine kadar toprak ile dolu olduğu için, bu görüş tahminden öteye gidememektedir.

Doğu duvarda ekseninde apsis, eksenin kuzey ve güneyinde birer niş bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsisin doğu sınırı ana kaya kütleli, batı sınırı ise templon levhaları ile belirlenir. Doğu duvar ekseninde, kuzeyden ve güneyden oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanan altar yer alır. Kuzey duvar ekseninin batısına bir niş oyulmuştur.

Naosun güney doğusundaki Mekan 2, kuzey duvarına açılan kapı ile naosa bağlanır. 3.45 x 2.77 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı mekan düz tavan ile örtülüdür. Kuzey duvar ekseninin batısında yarım yuvarlak bir niş, batı duvar ekseninin kuzeyinde bir geçiş bulunur.

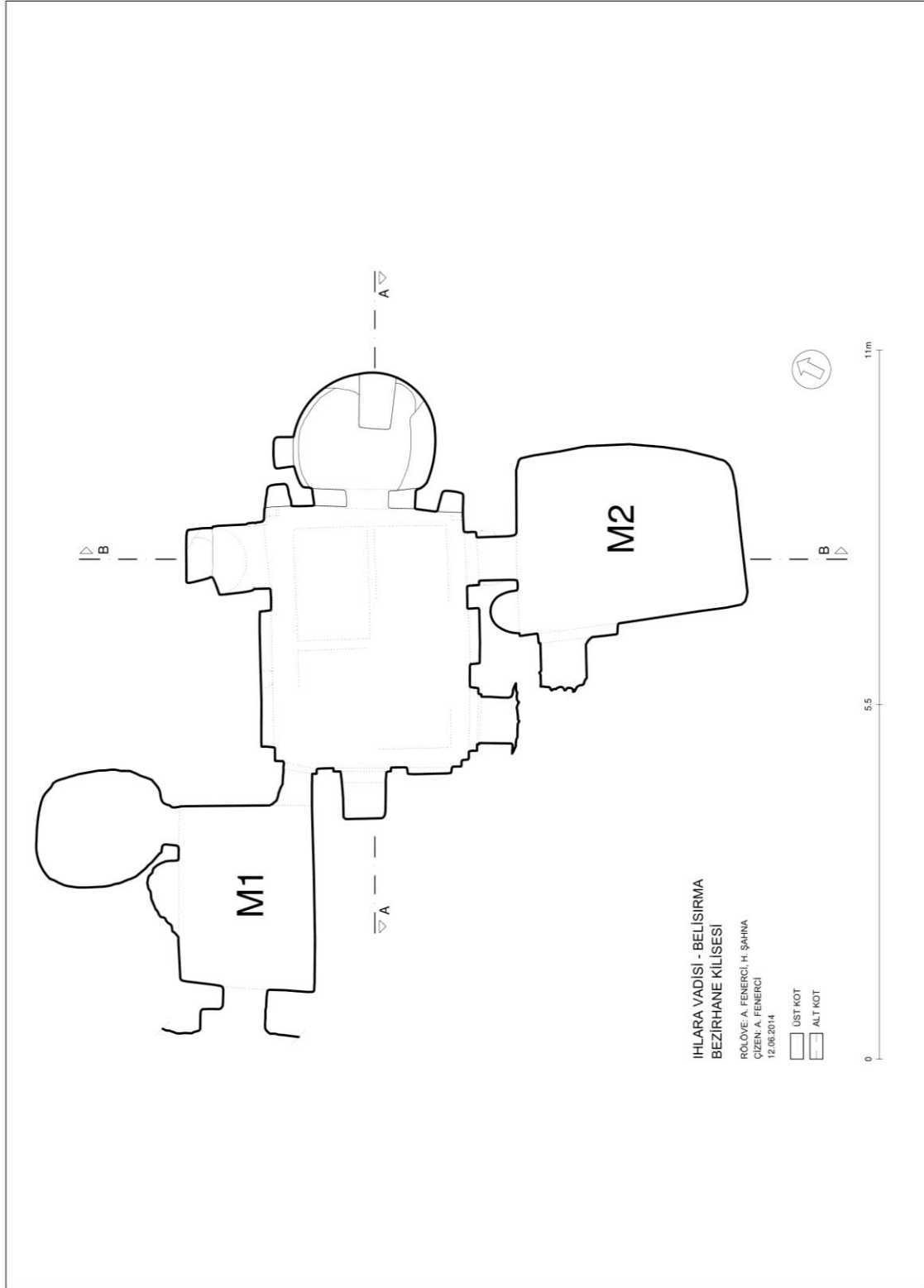
Kilisenin kuzeybatısındaki Mekan 1, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, düz tavan ile örtülüdür. Batı duvar ekseninde kilisenin girişi, doğu duvar güney köşesinde naosa açılan giriş bulunur. Kuzey duvar ekseninin doğusunda düzensiz bir mekan görülür (Çizim 20) (Resim 64-65).

Resim 62. Bezirana Kilisesi, naos, doğuya bakış

Resim 63. Bezirana Kilisesi, apsisten batıya bakış

Çizim 20. Bezirana Kilisesi, plan

Resim 64. Bezirana Kilisesi, Mekan 2, güneybatıya bakış

Resim 65. Bezirana Kilisesi, Mekan 1, kuzeydoğuya bakış

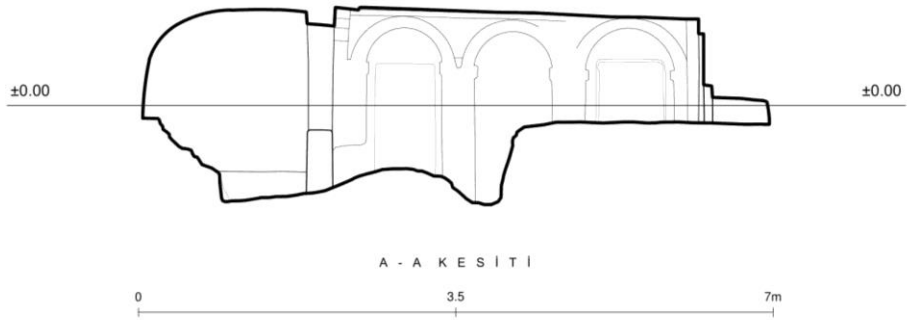
İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir⁴¹. Naosu örten düz tavan 1.08 m. yüksekliktedir. Beden duvarları ile örtünün kesiştiği bölümde basit profilli silme naosu çevreler. Batı duvara oyulan yuvarlak kemerli üç nişten eksendeki, merkezinde dikdörtgen kapıyı içerir. Nişlerdeki yuvarlak kemer, kuzey ve güney duvarda, zemine kadar devam eden nişlerde de aynı şekilde tekrarlanır. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki nişin kuzey duvarına oyulan niş de yuvarlak kemerlidir. Güney duvar ekseninin doğu ve batısındaki dikdörtgen kapılar, içinde buldukları nişlerin kemerleri ile yuvarlak kemerli birer alınlığa sahip olmuştur. Niş kemerlerini, kemer yayı boyunca devam ederek vurgulayan silmeler, kemer başlangıç seviyesinde birleşmiş, kemerlerin desteklere oturduğu bölümde birer başlığa dönüşmüştür (Çizim 21) (Resim 66-68).

Doğu duvar eksenindeki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. 0.90 m. yükseklikteki zafer kemeri geniş bir silme ile vurgulanır. Apsis yarım kubbesi 1.05 m. yüksekliktedir. Doğu duvar ekseninin kuzey ve güneyinde, templon levhalarının yaklaşık üst hizasından başlayarak yükselen, yuvarlak kemerli birer niş bulunur. Zafer kemeri ile nişlerin arasında birer pilaster yükselir. Zafer kemerini çevreleyen silme ve pilaster başlıkları, üst bölümde naosu dolanan basit profilli silme ile kesişir (Çizim 22) (Resim 69).

Güneydoğu köşedeki Mekan 2'ye yuvarlak kemer alınlıklı, dikdörtgen kapı ile girilir. Mekanın mevcut yüksekliği 0.80 m.dir.

⁴¹ Naos toprak ile dolu olduğundan ± 0.00 m. kotu apsisten alınmıştır. Kot, 1.05 m. yükseklikten geçer.

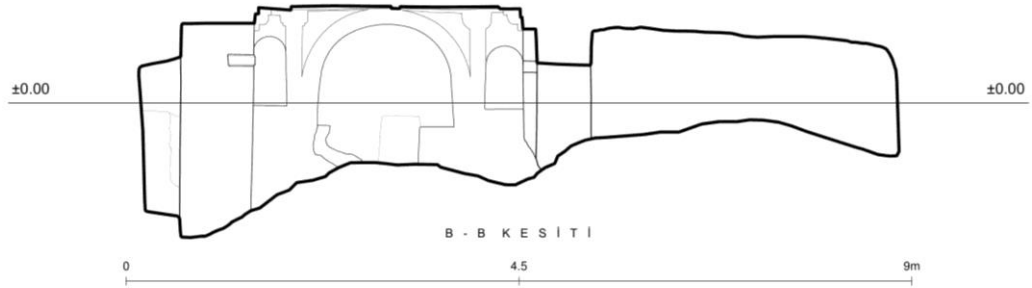

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
BEZİRHANE KİLİSESİ

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 21. Bezirana Kilisesi, A-A kesiti, güneye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
BEZİRHANE KİLİSESİ

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 22. Bezirana Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim 66. Bezirana Kilisesi, naos örtüsü, batıya bakış

Resim 67. Bezirana Kilisesi, naos, güney ve batı duvar

Resim 68. Bezirana Kilisesi, naos, kuzey duvar

Resim 69. Bezirana Kilisesi, apside bakış

Bezeme / Resim Programı: Kilisenin duvar resmi programı naos duvarları, tavanı ve apsisteki kompozisyonlardan oluşur. Apsis resim programı, yarım kubbe başlangıcında, kırmızı bir şerit ile ikiye bölünmüştür. Üstte, büst şeklinde tasvir edilmiş İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya ile Deesis sahnesi (B) (Resim 70), altta eksenle baldaken ile birlikte Kutsal Masa tasviri bulunur. Masanın üzerinde paten ve kalıs, yukarıda Kutsal Ruhu simgeleyen beyaz güvercin, her iki tarafta iki küçük melek figürü yer alır. Kompozisyon, merkeze doğru yönelen kilise babalarının tasvirleri ile tamamlanır. Altarın solunda ve sağında Büyük Basileios (solda) (303) ile Ioannes Khryzostomos (sağda) (306) yer alır. Basileios'un yanında Nazianslı Gregorios (304), Gregorios'un yanında Athanasios (301); Khryzostomos'un yanında Amphilokhios (325) ve onun yanında Aziz Nikolaos (307) resmedilmiştir. Apsis kuzey duvarına açılan küçük nişte Emanuel İsa (D), yukarısında Deesis (B), kuzey duvarın sonunda Stephanos (183) olduğu tahmin edilen bir diyakoz tasviri bulunur. Naos tavanında Vaftiz (LXX) ve Başkalaşım (CXXIII), batı duvar eksenindeki nişin kemer alınlığında Fırında Üç İbrani Genci (F), kuzey duvar ekseninin

doğusundaki payede Aziz Nikolaos (307)'un tasviri yer alır (Lafontaine-Dosogne, 1963; Lafontaine-Dosogne, 1968; Ötüken, 1990; Jolivet-Levy, 1991).

Resim 70. Bezirana Kilisesi, apsis yarım kubbesi Deesis sahnesi

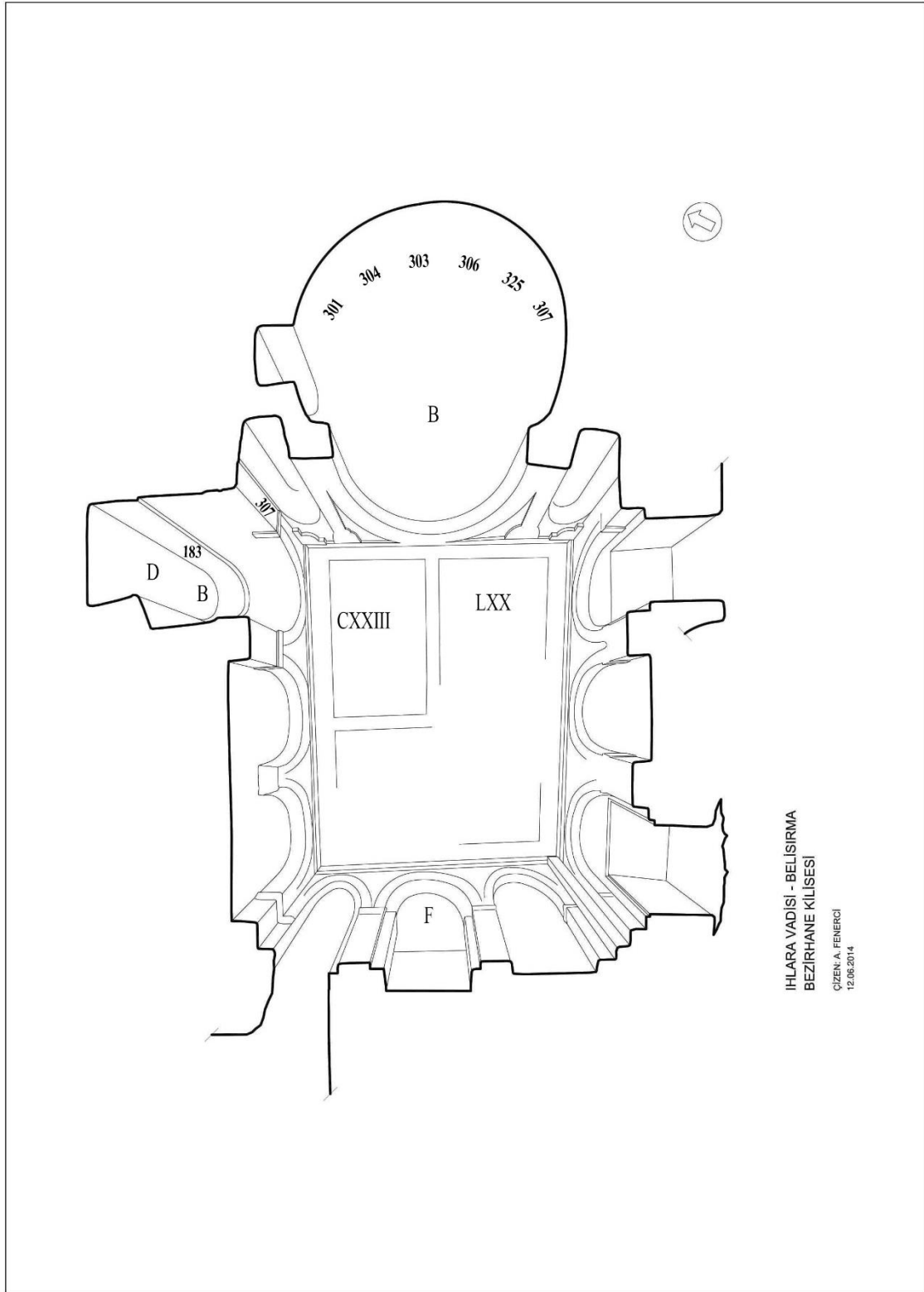
Resim 71. Bezirana Kilisesi, apsis resim programı

Resim 72. Bezirana Kilisesi, Vaftiz

Resim 73. Bezirana Kilisesi, Fırında Üç İbrani Genci

Cephe Düzenlemesi: -

Çizim 23. Bezirana Kilisesi, duvar resimlerinin mekan içindeki dağılımı

2.3.7. Katalog No. 7: Karagedik b Kilisesi

Adı: Karagedik b Kilisesi⁴²

Yeri: Belisırma'da, doğu yamaçta Bezirhane Kilisesi'nin 80.00 m. güneybatısında, vadi tabanının 75.00 m. yukarısındadır. Kaya kütesinin batı yamacına oyulan kilisenin batısında Karagedik Kilise bulunur (Çizim 170) (Resim 74-76).

Resim 74. Karagedik b Kilisesi, doğuya bakış

Resim 75. Karagedik Kiliseye bakış

Resim 76. Karagedik b Kilisesi, doğuya bakış

Yayın: Thierry, N., 1974, s. 187.

⁴² Yapı 05.04.2014 ve 12.06.2014 tarihlerinde iki kez ziyaret edilmiş, rölövelerinin çizilmesi ve fotoğraflarının çekilmesiyle belgelenmiştir.

Karagedik Kilisesi'nin yakınındaki küçük şapel olarak tanımlanmış, duvar resimlerine göre tarihlendirme önerisinde bulunulmuştur.

Hild, F.-Restle, M.1981, s. 255

Yayında yapı, vadinin tek duvar yapısı olan Karagedik Kilise'nin şapeli olarak tanıtılmıştır. Buna göre kilisenin biri solda diğeri sağda olmak üzere iki şapeli vardır ve bu şapellerden birinde bani tasviri ile savaşçı aziz, diğesinde Konstantin ve Helana tasviri bulunur. Araştırmacılar yapıyı ayrıca isimlendirmemişler, bunun yerine kiliseleri konumlandıkları vadi çiziminde, soldaki şapel olarak belirtmişlerdir.

Ötüken, Y., 1990, s. 54

Yapı yayında Karagedik b Kilisesi olarak tanıtılmıştır. Karagedik Kilise ile herhangi bir bağlantısının vurgulanmadığı yayında yapı, tipoloji değerlendirmesine göre Tip 1 a, tek nefli, beşik tonozlu, bir apsisli kilise kategorisinde ele alınmıştır. Araştırmacı, kilisedeki tek tasvir olarak Konstantin ve Helena'ya işaret etmiştir.

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: Thierry, kilisenin tek figürlü bezemesi olan Konstantin ve Helena tasvirindeki iyi korunmuş imparatorluk giysisi ve oldukça kaliteli işçilikten yola çıkarak, tasvirin 11. yüzyılın ilk yarısına ait olabileceğini belirtir.

Bugünkü Durumu: Kaya kütesinin batı cephesine açılan kapı ile önce nartekse, oradan naosa geçilir. Narteks girişine zamanla toprak birikmesi ve önündeki zeminin zamanla yükselmesi sonucu giriş neredeyse tümüyle kapanmış, nartekse ancak sürünerek girmek mümkün olabilmıştır. Aynı şekilde narteks, naos girişi ve naos da toprak yığını ile dolmuştur. Naos tonozu ve duvarlarında yarıklar mevcuttur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğuda apsis, batıda narteks ile sınırlanan naos, 2.56 x 1.91 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü nasosa batı duvar eksenindeki kapı ile girilir. Kuzey duvar ekseninin doğusunda bir niş, alt seviyede oturma sekisinin küçük bir bölümü görülür (Çizim 24).

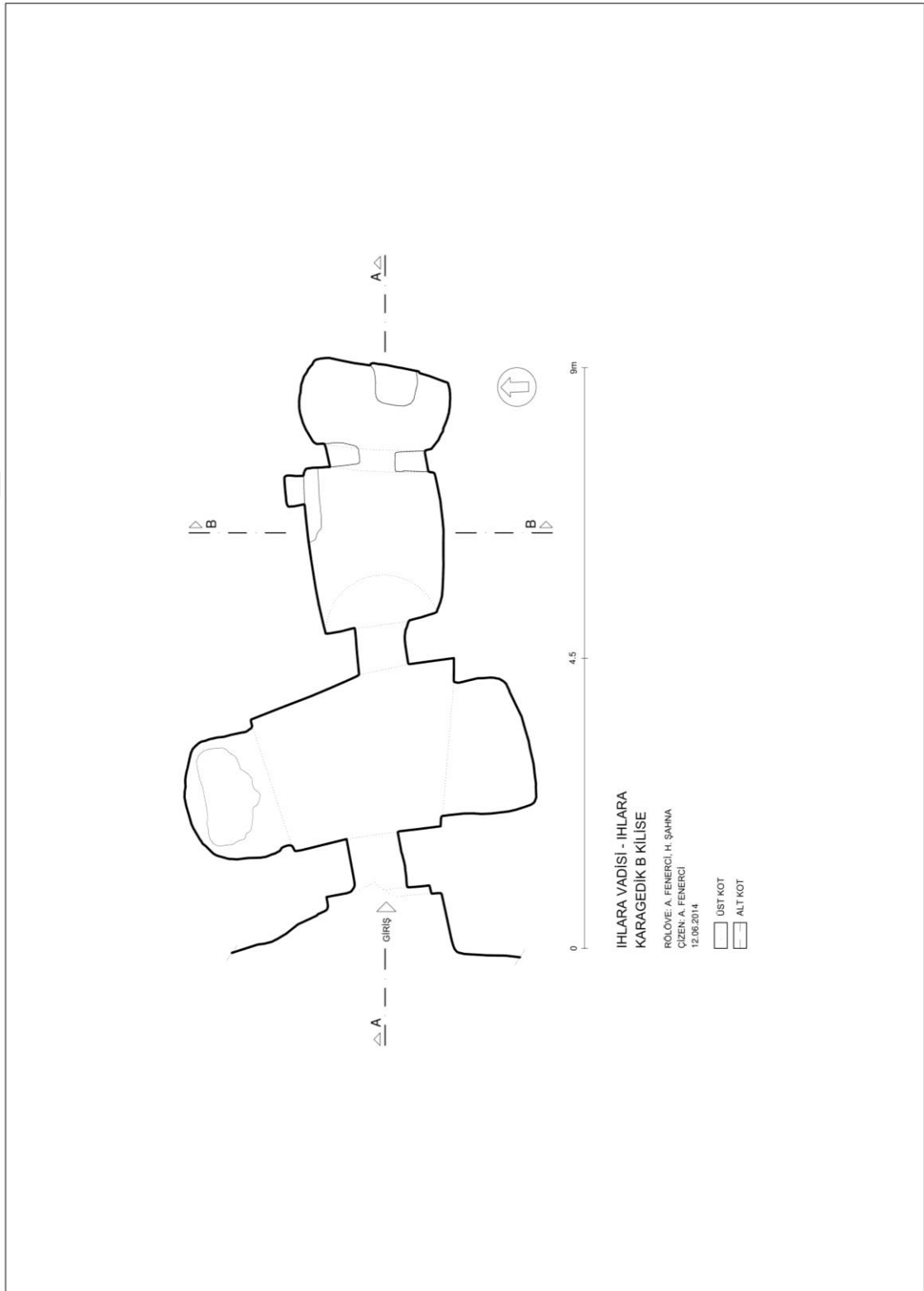
Doğu duvar ekseninde, templon levhaları ile naostan ayrılan apsis yer alır. Doğudaki ana kaya kütle, apsisin doğu sınırını belirler. Yarım kubbe ile örtülü, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsisin doğu duvarı düzdür. Eksende kayadan oyma altar, altanın yukarısında, altar ile yaklaşık eş genişlikte niş bulunur (Resim 77-78).

Resim 77. Karagedik b Kilisesi, naos, doğuya bakış (Fenerci, 2014)

Resim 78. Karagedik b Kilisesi, naos, batıya bakış

Naosun batısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Batı duvar eksenindeki kapı ile girilen narteks, düz tavan örtülüdür. Kuzeyden ve güneyden birer arkosolium ile sınırlanan narteks, arkosoliumlar dahil, 5.18 m uzunluk, 2.57 m. genişliktedir. Kuzeydeki arkosoliumun zemininde doğu-batı doğrultusunda uzanan bir yetişkin mezarı görülür. Doğu duvarı ekseninde naosa geçiş sağlayan kapı bulunur (Çizim 24) (Resim 79-80).

Çizim 24. Karagedik b Kilisesi, plan

Resim 79. Karagedik b Kilisesi, narteks, güneye bakış

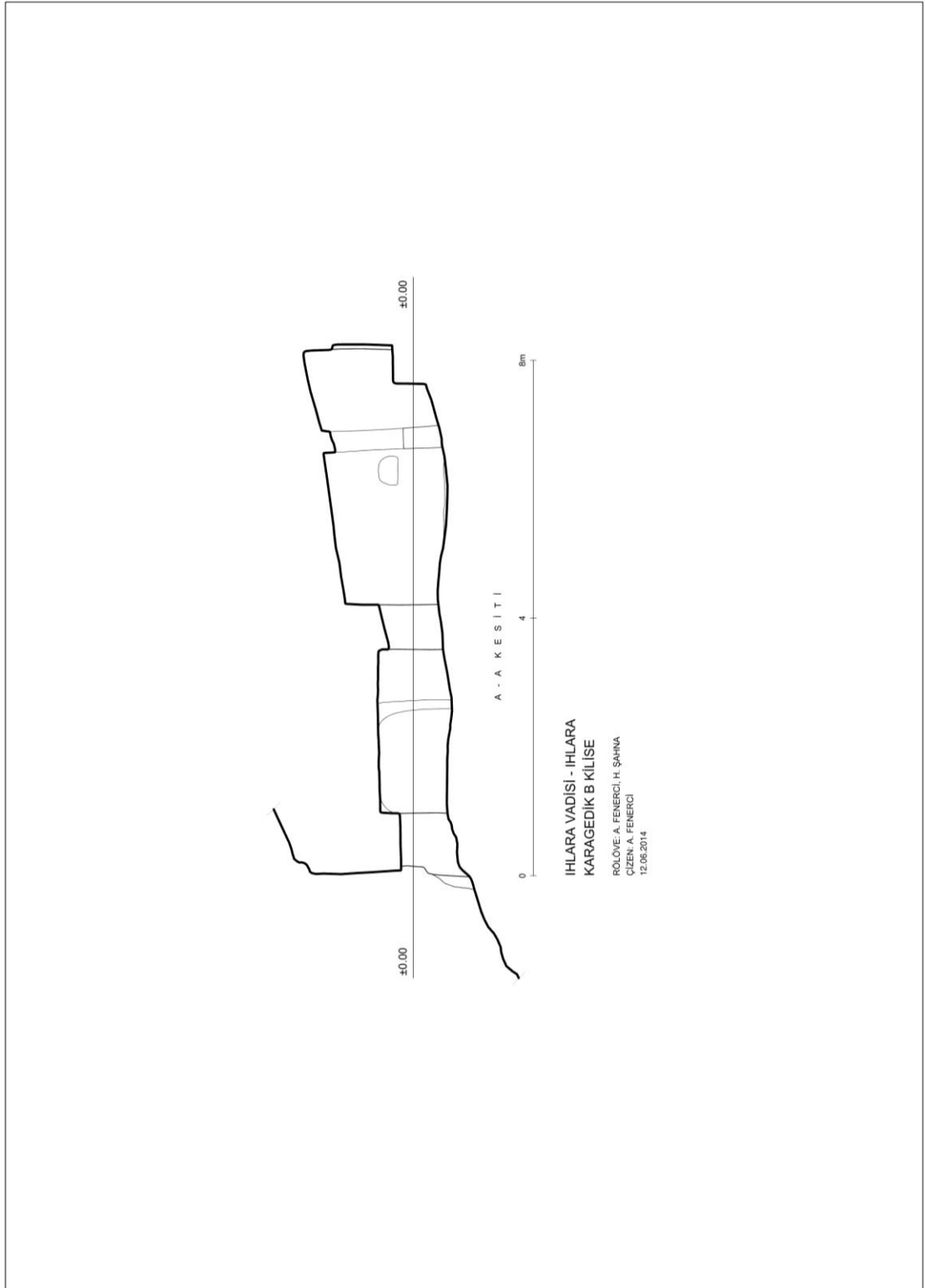
Resim 80. Karagedik b Kilisesi, narteks, kuzeye bakış

İç Tanıtım:

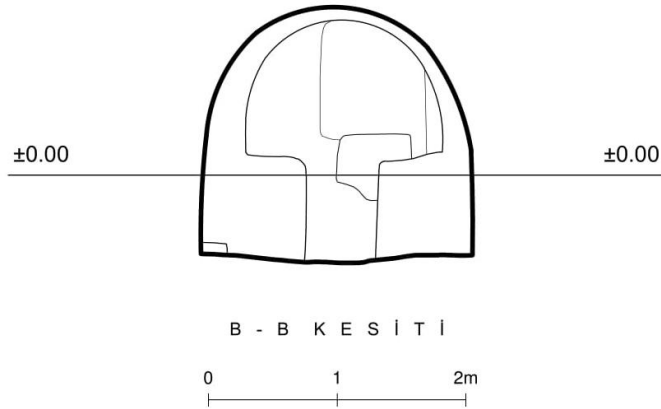
Zemini düzensiz olan naosun tonoz yüksekliği 1.39 m.dir. Batı duvar eksenindeki dikdörtgen kapı, narteks ile bağlantıyı sağlar. Kuzey duvar ekseninin doğusunda yuvarlak kemerli bir niş bulunur. 1.20 m. yükseklikte, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsis, 1.43 m. yükseklikte yarım kubbe ile örtülüdür. Kübik altarnın yukarısında bulunan niş yuvarlak kemerlidir (Resim 81).

Narteks tavanı, naos tonozundan alçaktır⁴³. Kuzey ve güney duvarlardaki arkosoliumlar, narteks örtüsü ile eş yüksekliktedir. Nartekse giriş sağlayan dikdörtgen kapı günümüzde 0.22 m. yüksekliğe sahiptir (Çizim 25) (Resim 82).

⁴³ Narteks yüksekliği 0.58 m.dir.

Çizim 25. Karagedik b Kilisesi, A-A kesiti, kuzeye bakış

**İHLARA VADİSİ - İHLARA
KARAGEDİK B KİLİSE**

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
12.06.2014

Çizim 26. Karagedik b Kilisesi, B-B kesiti, apside bakış

Resim 81. Karagedik b Kilisesi, apsisten batıya bakış

Resim 82. Karagedik b Kilisesi, narteks, batıya bakış

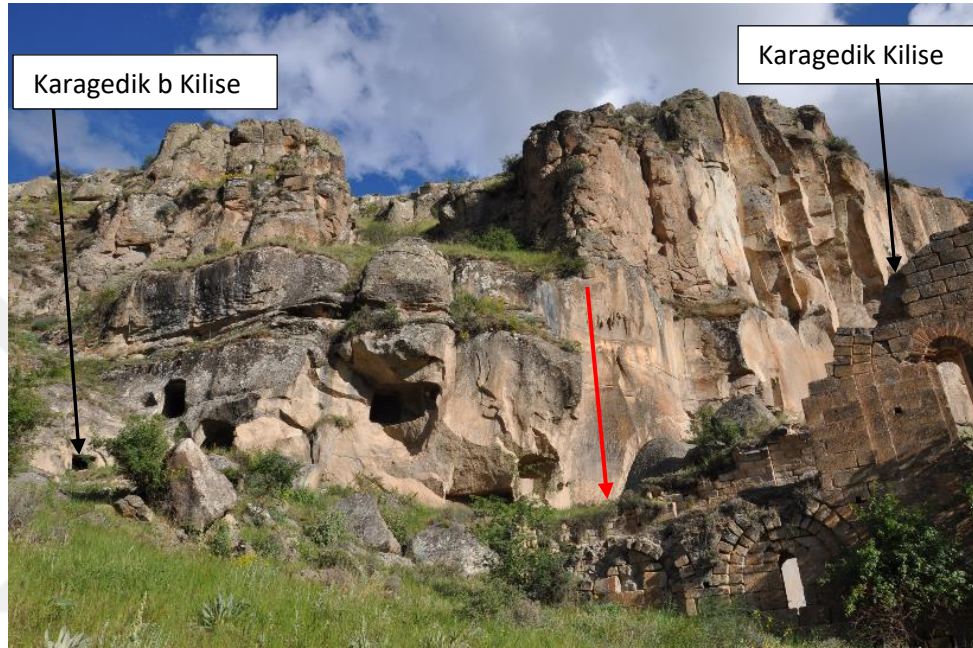
Resim / Bezeme Programı: Yapıdaki tek figürlü kompozisyon, narteksin doğu duvarında, eksenin kuzeyindeki Konstantin ve Helena tasviridir. Ortada büyük bir haçın solunda Konstantin (501), sağında Helena (502), imparatorluk kıyafetleri içinde, başları haleli tasvir edilmişlerdir.

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.8. Katalog No. 8: Karagedik c Kilisesi

Adı: Karagedik c Kilisesi⁴⁴

Yeri: Kilise, Belısırma'da, vadinin doğu yamacında yer alır. Karagedik Kilise'nin kuzey doğusunda, Karagedik B kilisesinin yaklaşık 20.00 m. güneyinde, aynı kaya kütesine oyulmuştur. Vadi tabanına mesafesi 70.00 m.dir (Çizim 170) (Resim 83-85).

Resim 83. Karagedik c Kilisesi konum, güneydoğuya bakış

Resim 84. Karagedik c Kilisesi, giriş

Resim 85. Karagedik c Kilisesi, giriş

⁴⁴ Yapı, Karabük Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi A. Nazlı Soykan'ın Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Karagedik Kilise'yi konu alan yüksek lisans tez çalışması sırasında tespit edilmiş, mimar Aykut Fenerci ile birlikte ilk olarak rölöveleri çıkarılmıştır. Tezde, sözü geçen çizimler düzeltilerek kullanılmıştır.

Yayın: Şahna, H. ve Soykan, A. N., 2016, s. 105-118.

Yayında yapı, vadinin tek kagir kilisesi Karagedik Kilise'ye yakınlığından ve Karagedik a ve b kiliselerinin isimlendirilme mantığından yola çıkılarak Karagedik c Kilisesi olarak isimlendirilmiştir. Kilisenin yazıtları yayında ilk defa okunmuş ve Türkçe çevirisine yer verilmiştir. Yapı, mimari açıdan ele alınarak değerlendirilmiş, duvar resimleri ise değerlendirilmeden yüzeysel olarak tanıtılmıştır.

Yazıt - Kitabe: Yapıda biri apsisde, ikisi naos ile mezar şapeli arasındaki kemer yüzeyinde olmak üzere üç yazıt bulunur. Ana apsisdeki yazıt ökaristik ilahi, kemer yüzeyinde bulunanlar ise mezar yazıtıdır⁴⁵.

Ana apsis eksenindeki nişte başlayıp, eksenin güneyindeki nişte devam eden ökaristik ilahi eksenin kuzeyindeki nişte sona erer (Resim 4)⁴⁶. Yazıt;

“Αγιος Αγιος Αγιος Κύριος Σαβαώθ πλήρης ο ουρανός και η γη της δόξης σου.”

“*Kutsal Kutsal Kutsal Ev Sahibi Tanrı, cennet ve dünya senin zaferinle dolu.*”

şeklinde okunmuş ve tercüme edilmiştir⁴⁷.

⁴⁵ 12. yüzyılda önemli ölçüde son şeklini alan liturji, ekmek ve şarabın hazırlandığı prothesis töreni; koro tarafından söylenen psalm (ilahi), incil metinleri, tevrattan psalmeler veya peygamber sözlerini içeren antiphon, liturjik dualar olan litanileri ve duaların ibadetine girişi içeren enarxis; Kutsal kitap liturjisi ve ökaristi liturjisi olmak üzere dört bölümden oluşur (Acara, 1998, s. 188-189).

⁴⁶ Tez kapsamında, yazıt başlığı altında ilahi, dua ya da sahnelere eşlik eden yazıtlara yer verilmemiştir. Ancak bu kilisenin yazıtı ilk defa tarafımızdan yayınlandığı için tezde yer verilmiştir.

⁴⁷ Yazıtların modern Yunanca ve İngilizceye çevirileri University of Oxford, Lineacre College'da ziyaretçi araştırmacı olarak bulunan Eftymios Rizos tarafından, İngilizceden Türkçeye çevirileri ise Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü araştırma görevlilerinden H. Ceylan Karaca'nın da yardımları ile yazarlar tarafından yapılmıştır. Yazıtların modern Yunancadan Türkçeye çevirileri sırasında da Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Doktora öğrencisi Pınar Serdar'dan yardım alınmıştır.

Resim 86. Karagedik c Kilisesi, ana apsis, ökaristik ilahi

Kilisenin güneyinde, mezar şapeli ile naosu birbirinden ayıran kemerin iç yüzeyindeki iki yazıt, mezar yazıtıdır ve alt seviyedeki yazıt muhtemelen tarih bilgisi içermektedir ancak bu kısım okunamamıştır (Resim 87). Üstteki yazıt, Rizos tarafından

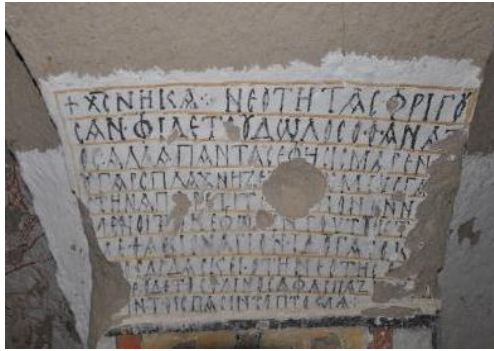
“+X(ριστὸς) Νηκά! Νεότητα σφρίγουσαν φίδετε οὐδώλος ὁ θάνατος, ἀλλὰ πάντας εφ’ ησικ μαρέν[η οὐ γὰρ σπλακνήζετε] ε νω[μωσ γὰρ ἐστὴν ἄπ[α]ρέτιτος [τό] ηον ὄν ν[εμόμενοι τὴν ἐφωρον τούτου κτ[ώ-]μεθα βίον ἁγιον. Ἴδου γὰρ ὁ Κ[ύρι]ος διδάσκει ὄτη νεότης οὐ [.....]ε οὐδὲ τὸ σθαίνος ἀφαρπάζ[ι κοι.....]ιν τοῖς πάσιν τὸ πτόμαί.”

şeklinde okunmuş,

“Muzaffer Mesih! Ölüm gençliği tanımaz, merhametsiz olduğu için tüm gençliği yok eder. Bu dünyadayken yaşamımızın kutsiyetini korumak değişmez bir kuraldır. Çünkü Tanrı bize gençliğin kalıcı olmadığını öğretir ve güç [.....]”⁴⁸

olarak tercüme edilmiştir (Çizim 27) (Resim 87) (Şahna ve Soykan, 2016, s. 105-118).

⁴⁸ Yazıtın devamı tam olarak okunamamıştır. Okunabilen kelimelerden yazıtın “güç biter/gider, çünkü herkes ölümlüdür/ölür” şekline devam ettiğini düşünmekteyiz.

Resim 87. Karagedik c Kilisesi, Kemer iç yüzeyi, üstteki yazıt (Fenerci, 2011)

Çizim 27. Karagedik c Kilisesi, Kemer iç yüzeyi, üstteki yazıt (Fenerci, 2011)

Alt seviyede bulunan yazıt, bir haç motifiin iki yanında ikiye bölünerek yazılmıştır. Haçın solundan başlayan yazıt;

“(Sol) ὑπὲρ ἀναπαύσεως τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Κωνσταντίνου

(Sağ) Κ(ε) κυμη(ται) δέ μηνί Ἰουλίῳ (...)(...)”

“Tanrının hizmetkarının ebedi istirahati için, Konstantinos, O Temmuz ayında uykuya daldı (...)(...)”⁴⁹

şeklinde okunmuş ve tercüme edilmiştir (Çizim 28) (Resim 88) (Şahna ve Soykan, 2016, s. 105-118).

Resim 88. Karagedik c Kilisesi Kemer iç yüzeyi, alt seviyedeki yazıt (Fenerci, 2011)

Çizim 28. Kemer iç yüzeyi, alt seviyedeki yazıt (Fenerci, 2011)

⁴⁹ Yazıtın bu bölümünde muhtemelen yıl bilgisi yer almaktadır, ancak okunamamıştır.

Tarih: -

Bugünkü Durumu: Yapı, kaya kütlelerinin gerisinde, güneyindeki mezar şapeli ile birlikte kuzey-güney yönünde uzanır. Naos kuzeyde, mezar şapeli güneyde yer alır. Naosun batısı büyük oranda tahrip olduğu için bu bölümde giriş mekanı ya da nerteksin olup olmadığı anlaşılamamıştır. Naos, apsis ve mezar şapeli üstteki kayaların çökmesi, olasılıkla girişteki toprak zeminin içeri kayması ve kaçak kazılar sonucunda neredeyse tamamen toprak ile dolmuştur (Şahna-Soykan, 2016, s. 105). Naos tonozunun batısı yıkılmış, düşen parçalar, toprak yığın ile birlikte girişi kapatmıştır. Templon levhaları ve altınlar, toprak yığının altındadır.

Mimari Tanıtım

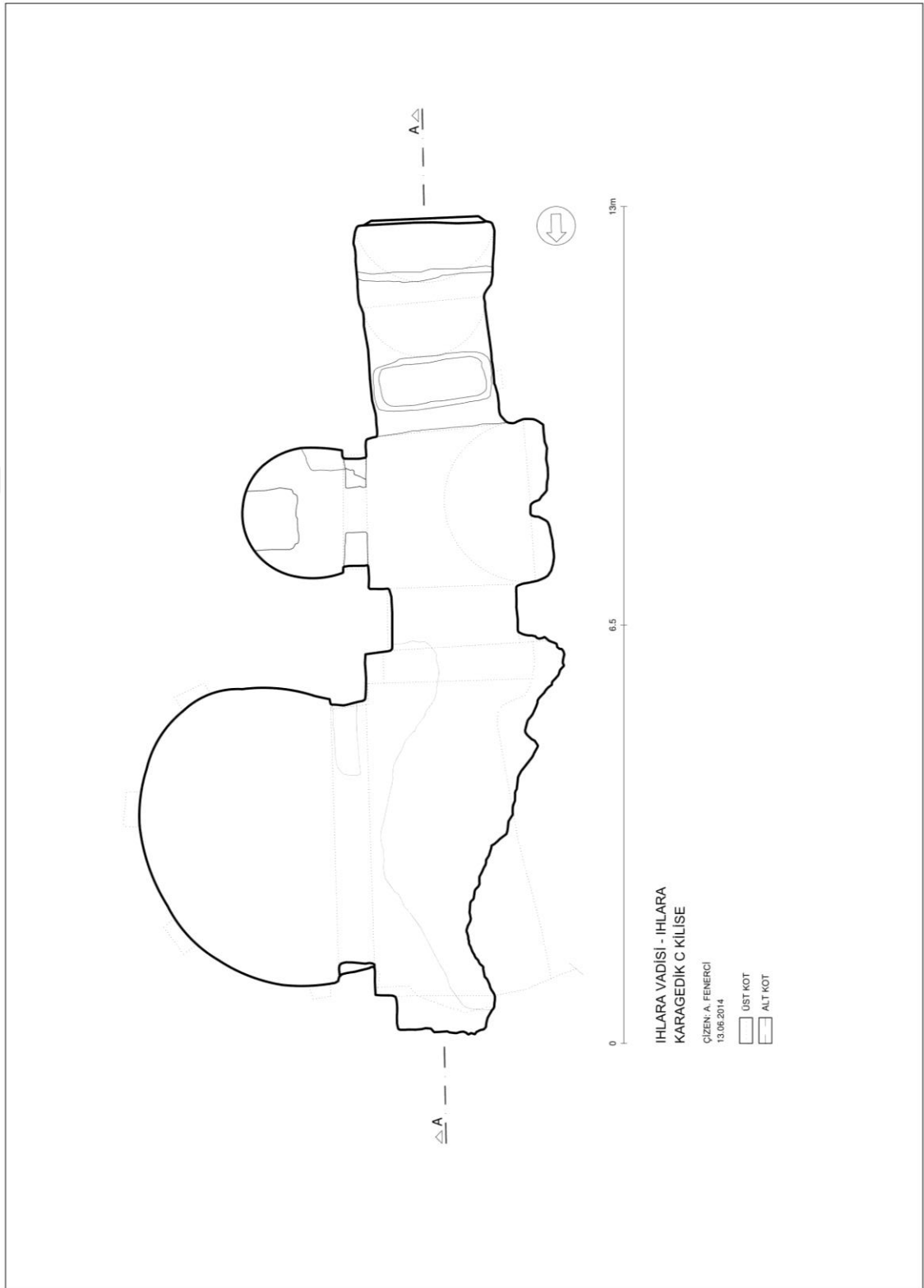
Plan: Naosun doğusunda apsis, güneyinde mezar şapeli bulunur. Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü naosun güney duvar ekseninin doğusunda, mezar şapeline geçişi sağlayan kemerli açıklık yer alır⁵⁰.

Naos doğu duvarı ekseninde, naos ile yaklaşık eş genişlikteki apsis bulunur. Doğuda ana kaya kütlelerinin sınırladığı apsis, batıda templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvarında biri eksende, diğer ikisi eksenin kuzeyinde ve güneyinde üç, kuzey duvar ekseninin batısında bir niş vardır (Çizim 29) (Resim 89-90).

Güneydeki mezar şapeli, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü naosun batı duvar ekseninin kuzey ve güneyinde düzensiz iki niş bulunur. Kuzeyindeki kemerli açıklık ile kiliseye bağlanan şapelin güney duvarı ekseninde derin bir arkosolium yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve beşik tonoz ile örtülü arkosoliumun zeminine doğu-batı doğrultusunda iki yetişkin mezarı oyulmuştur. Arkosoliumun batı duvarında, eksenin kuzeyinde küçük bir niş vardır. Doğu duvar ekseninde, batıda templon levhaları ile naostan ayrılan merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsis yer alır. Yaklaşık eksende altın, altınların yukarısında bir niş bulunur (Çizim 29) (Resim 91-92).

⁵⁰ Naosun genişliği içten içe 4.80, mevcut uzunluğu apsise kadar 1.86 m.dir.

Çizim 29. Karagedik c Kilisesi, plan

Resim 89. Karagedik c Kilisesi, naos, güneydoğuya Resim 90. Karagedik c Kilisesi, apsisten batıya bakış bakış

Resim 91. Karagedik c Kilisesi, mezar şapeli, doğuya bakış

Resim 92. Karagedik c Kilisesi, mezar şapeli, güneye bakış

İç Tanıtım:

Zemini düzensiz olan naosa, bugün yıkık olan batı duvardan girilir, orijinal giriş bu duvarda olmalıdır. Naos ile mezar şapeli, güneyde, dikdörtgen çerçeve içinde yuvarlak kemerli açıklık ile birbirine bağlanır. Doğuda, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsis vardır. Apsisin doğu ve kuzey duvarına yuvarlak kemerli nişler oyulmuştur.

Mezar şapelinin güney duvar eksenindeki arkosolium, şapel zemininin yaklaşık 1.00 m yukarisındadır. Batı duvarında bulunan nişler yuvarlak kemerlidir. Naosun doğusunda bulunan apsis yaklaşık 0.40 m yükseklikteki bir basamak ile ulaşılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsisin, doğu duvara bitişik kübik altarnın yukarisındaki niş yuvarlak kemerlidir (Resim 93-94) (Çizim 30).

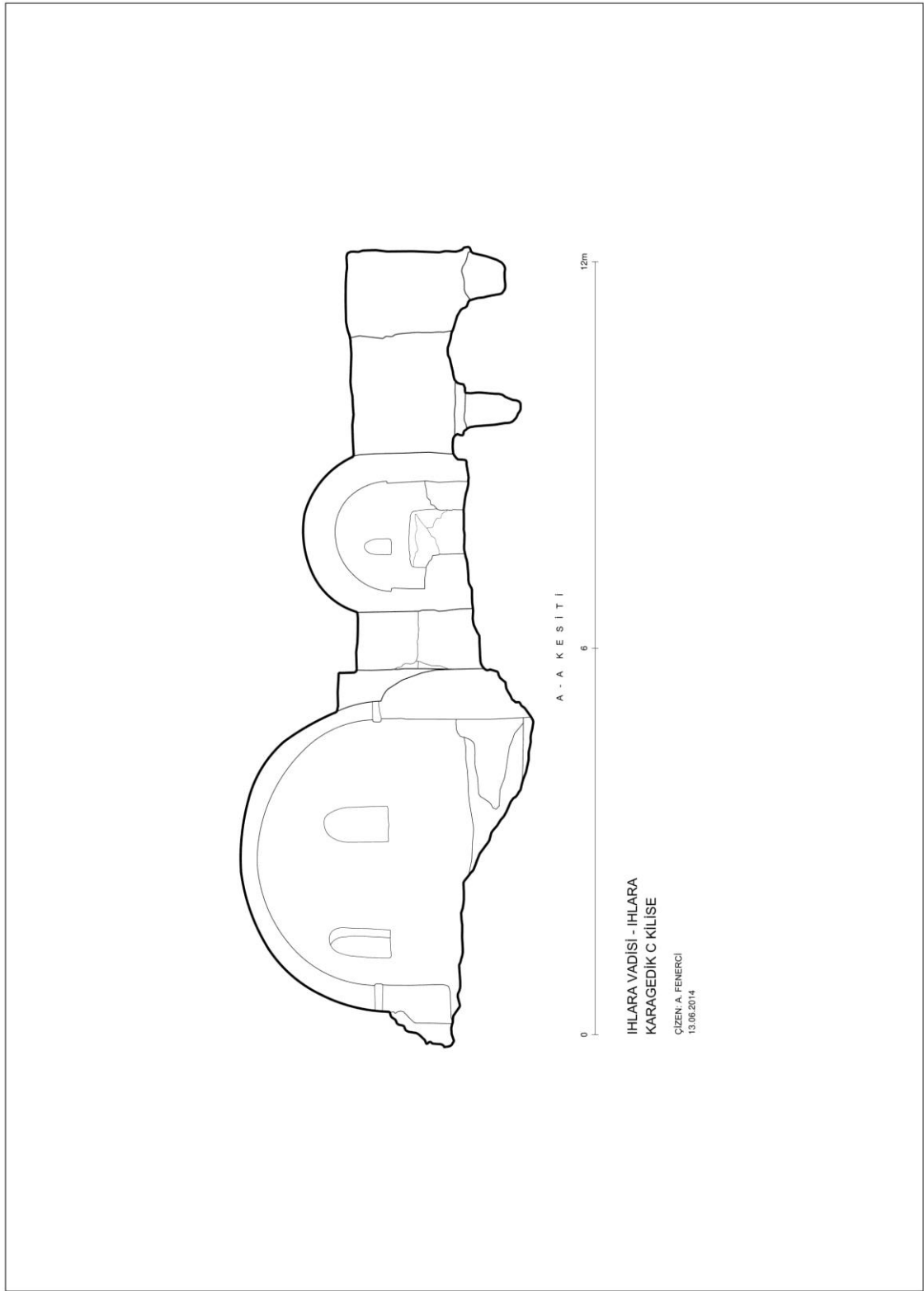

Resim 93. Karakedik c Kilisesi, apside bakış

Resim 94. Karagedik c Kilisesi, mezar şapeline geçiş

Çizim 30. Karagedik c Kilisesi, A-A kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Yapının duvar resimleri, apsis yarım yuvarlağı içindeki figürlü kompozisyonlar ile, kilisenin farklı yerlerine dağılmış haç motiflerinden oluşur. Apsis resim programının kompozisyonunu, beyaz zemin üzerine kırmızı aşı boyası ile yapılan iki başmelek figürü oluşturur. Duvar ekseninde, meleklerin arasında olasılıkla bir figür daha yer alır, ancak meleklerle birlikte bu figürün de yüzü tahrip edildiğinden seçilememektedir, ancak olasılıkla Meryem tasviridir (Resim 95). Eksenin kuzey ve güneyindeki nişler içinde gövdesi birbirini çapraz kesen çizgilerle bezenmiş dört kolu eşit haç motifleri vardır. Apsis zafer kemerinin güney ayağında bitkisel motifler arasına serpiştirilmiş hayvan ve haç motifleri, güney templon levhasının batı cephesi ve kemer ayağının kuzey cephesinde de devam eder (Resim 96-97). Haç motifleri, apsisteki haçlarda olduğu gibi, kesişen çizgilerle doldurulmuştur.

Naos ile mezar şapelini ayıran kemerin iç yüzündeki yazıt kırmızı çerçevesi, sarı zemin üzerine siyah ile oluşturulmuş patriklik haçının iki yanında yer alır.

Arkosolium duvarlarında, daha özenle oluşturulmuş, uçları birer damla ile sonlanan, batı kolu uzatılmış üç haç bulunur. Hatları siyah ile belirlenen haçlar kırmızı ile boyanmış, haçın kolları arasında kalan boşluklar kırmızı iri beneklerle doldurulmuştur (Resim 98).

Resim 95. Karagedik c Kilisesi, melek tasvirleri

Resim 96. Karagedik c Kilisesi, apsis doğu duvarında haç motifi

Resim 97. Karagedik c Kilisesi, zafer kemeri güney duvarı

Resim 98. Karagedik c Kilisesi, arkosoliumdaki haç motifi

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.9. Katalog No. 9: Karagedik a Kilisesi

Adı: Karagedik a Kilisesi⁵¹

Yeri: Karagedik c Kilisesi'nden yamaç boyunca 20.00 m. güneye gidildiğinde ulaşılan kilisedir. Vadinin 70.00 m. yukarısındaki yapının girişi kaya kütesinin batı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 99).

Resim 99. Karagedik a Kilisesi, doğuya bakış

Yayın: Thierry, N., 1974, s. 187

Yayında, Karagedik Kilisesi yakınındaki küçük şapel olarak tanıtılan yapının narteks duvar resimleri kısaca tanıtılmış, okunabildiği kadarıyla yazıt bilgisi verilmiştir.

Hild, F.-Restle, M.1981, S. 255

Yapı, vadinin tek duvar yapısı olan Karagedik Kilise'nin şapeli olarak tanıtılmıştır. Buna göre kilisenin biri solda diğeri sağda olmak üzere iki şapeli vardır ve bu şapellerden birinde bani tasviri ile savaşçı aziz, diğesinde Konstantin ve Helana tasviri bulunur.

⁵¹ Yapı tarafımızdan 09.09.2014 tarihinde görülmüş, fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Araştırmacılar yapıyı ayrıca isimlendirmemişler, bunun yerine kiliseleri konumlandıkları vadi çiziminde, sağdaki şapel olarak belirtmişlerdir.

Ötüken, Y., 1990, s. 54

Yapı, araştırmacı tarafından Karagedik a Kilisesi olarak isimlendirilmiştir. Karagedik Kilise ile herhangi bir bağlantısının vurgulanmadığı yayında yapı, Tip 1 a, tek nefli, beşik tonozlu, tek apsisli kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Bir asker aziz ve bani tasvirleri, kilisenin duvar resimleri olarak belirtilmiştir.

Yazıt-Kitabe: Yazıt, narteksin doğu duvarındaki bani tasvirli duvar resminde, baninin başının üst bölümünde yer alır. Yazıt muhtemelen bani ve tarih bilgisi içermektedir ancak, oldukça harap durumda olduğundan okunamamıştır (Resim 2). Thierry yazıtın sadece “Eylülün ilk günü” kısmını okuyabilmiştir (1974, s. 187).

Resim 100. Karagedik a Kilisesi, narteks doğu duvarı, bani kitabesi

Tarih: Thierry, narteksten naosa geçiş sağlayan kapının sağındaki asker aziz tasvirinden hareketle yapının duvar resimlerini 10. yy. ortasına tarihler.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kaya kütesinin batı cephesine açılan giriş ile önce nartekse, oradan naosa ulaşılır. Naos tonozu ve duvarları boyunca derin yarıklar ve çatlaklar görülür. Naos, olasılıkla kaçak kazılar sırasında tahrip olmuş, zemini toprak ile dolmuştur. Güney duvarındaki üç niş, kuzey duvarda da aynı şekilde tekrarlanmış olmalıdır, ancak kuzey

duvarın eksen ve eksenin batısındaki nişler muhtemelen sonraki dönemde oyularak birleşmiş ve silme seviyesine kadar yükseltilmiştir. Güney duvar eksen ve eksenin batısındaki niş arasında kalan duvar kırılmış, kırılan parçalar naos zeminine dolmuştur. Narteksin özellikle güneyinde tahribat söz konusudur. Doğu duvar ekseninin güneyi harap olmuş, kopan parçalar narteks zeminine düşmüştür.

Resim Programı: Kilisenin resim ve bezeme programı naosta ve nartekte görülür. Naosun aşu boyası bezemeleri iyi durumdadır. Narteks doğu duvarı ekseninin güneyindeki bani tasvirini içeren duvar resmi tahrip edilmiş, figürlerin özellikle yüzleri kazınmıştır. Çerçeve içine alınmış duvar resmindeki yazıt da kazındığından, yazıtı oluşturan harfler seçilememiştir. Duvar resminin güneye doğru devam ettiği, çerçeve izlerinden ve narteks zeminine düşen parçalardan anlaşılabilir ancak, kompozisyon tanımlanamamıştır. Batı duvar ekseninin güneyindeki nişin alt bölümünde de çerçeve ve sıva izleri görülebilmektedir, olasılıkla nişin oyulabilmesi için duvar resmi tahrip edilmiştir. Eksenin kuzeyindeki, aziz tasvirinin yüzü, doğu duvardakiler gibi kazınmıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilisenin tek nefli naosu, 3.49 x 2.09 m. ölçülerinde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü naos, üst bölümde dört yönden silme ile çevrelenir. Batı duvar ekseninin güneyindeki kapı naosa giriş sağlar. Kuzey duvarda biri eksende, diğerleri eksenin batısında ve doğusunda, farklı genişlik ve derinlikte üç niş bulunur⁵². Nişler, güney duvarda da karşılıklı simetrik, yaklaşık eş genişlik ve derinlikte tekrarlanmıştır.

Doğu duvar ekseninde, naos ile yaklaşık eş genişlikteki apsis bulunur. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsis batıda templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvarına bitişik altar eksende yer alır. Kuzey ve güney duvarlarında, karşılıklı simetrik oturma sekileri templon levhalarına bitişiktir (Çizim 31) (Resim 101-104).

⁵² Eksenin batısındaki niş, batıya doğru genişletilmiştir.

Naosun batısında 6.55 x 1.94 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. Batı duvar eksenindeki kapı ile girilen narteksin, naos ile bağlantısı doğu duvarda, aynı eksenindeki kapı ile sağlanır. Beşik tonoz ile örtülü narteks, kuzey ve güneyde tonozlu birer mekan ile sınırlanır. Mekanların zeminine doğu-batı doğrultusunda yetişkin mezarları oyulmuştur. Batı duvar ekseninin güneyinde, zeminine mezar oyulu bir niş bulunur (Çizim 31) (Resim 105-106).

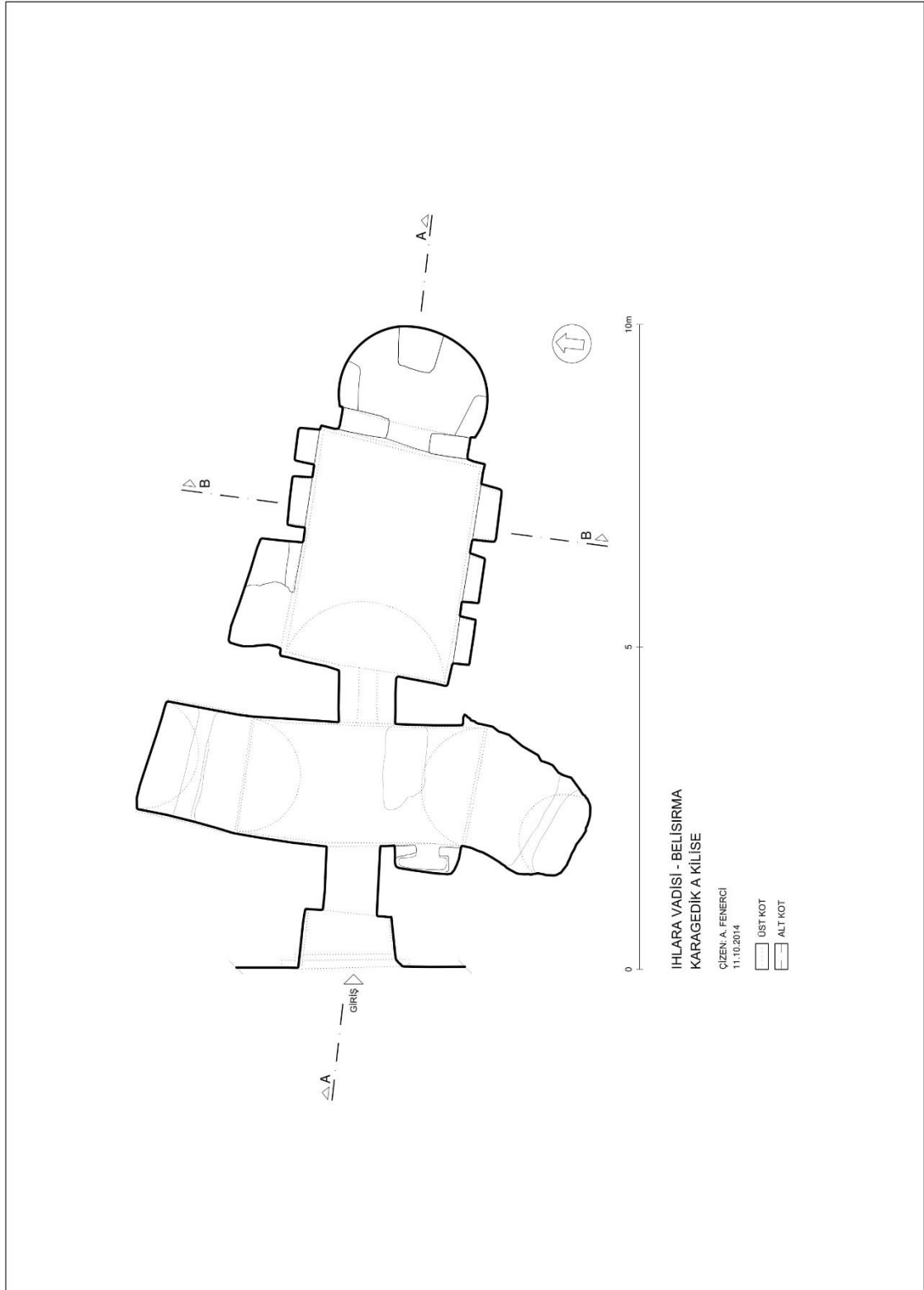
Narteksin batısında kilisenin tonozlu girişi vardır. Tonoz ile örtülü mekan 1.92 x 0.92 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır.

Resim 101. Karagedik a Kilisesi, naos, doğuya bakış Resim 102. Karagedik a Kilisesi, naos, batıya bakış

Resim 103. Karagedik a Kilisesi, naos, apsise bakış Resim 104. Karagedik a Kilisesi, apsis, güney templon levhası, oturma sekisi, altar

Çizim 31. Karagedik a Kilisesi, plan

Resim 105. Karagedik a Kilisesi, narteks, güneye bakış

Resim 106. Karagedik a Kilisesi, narteks, kuzeye bakış

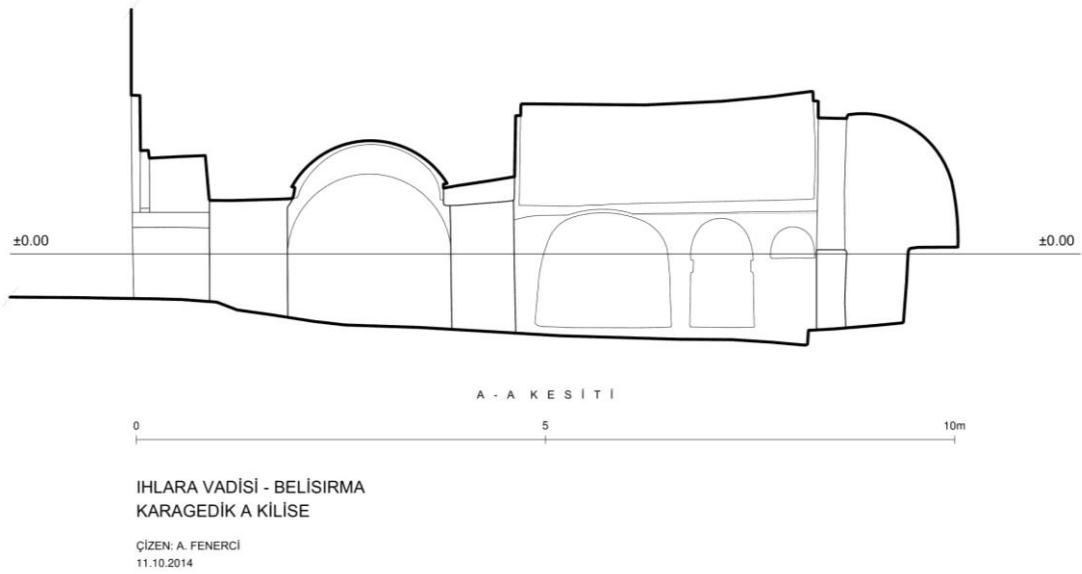
İç Tanıtım:

Kilisenin zemini düzensizdir⁵³. Dikdörtgen kapı ile girilen naos, 1.99 m. yükseklikteki beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz başlangıcı, basit profilli silme ile vurgulanır. Kuzey duvardaki yuvarlak kemerli nişlerden eksenin batısındaki, tonoz başlangıç seviyesine kadar oyulmuştur. Eksendeki nişin, kemer başlangıç seviyesinde başlayan silme ile şekli vurgulanmıştır. Eksenin batısındaki niş zemine kadar oyulurken, kuzey ve güney duvarda karşılıklı yaklaşık simetrik yuvarlak kemerli nişler zeminin 0.40 m. yukarısına oyulmuştur (Çizim 32-33).

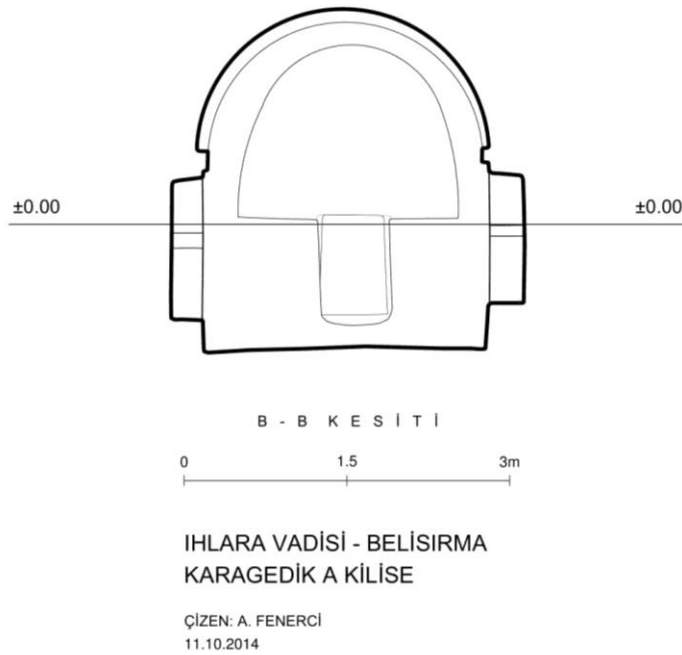
Doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininin bir basamak yukarısındadır. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsisin yarım kubbesi 1.70 m. yükseklikte (Çizim 33).

Narteksi örten 1.38 m. yükseklikteki tonozun başlangıcı, basit profilli silme ile belirlenir. Nartekse giriş sağlayan dikdörtgen kapı dikdörtgen çerçeve içine alınmış yuvarlak kemerli bir niş içinde yer alır (Çizim 32).

⁵³ ±0.00 m. kotu naosta 1.12 m., nartekste 0.88 m., girişte 0.54 m. yükseklikten geçmektedir.

Çizim 32. Karagedik a Kilise, A-A kesiti, kuzeye bakış

Çizim 33. Karagedik a Kilise, B-B kesiti doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin resim programını naostaki aşı boyası bezemeler ile narteksteki figürlü tasvirler oluşturur. Naos tonozu, imitasyon kesmetaş bezeme ile

doldurulmuştur. Tonoz başlangıcını vurgulayan silme uçları birbirine değen bir ters bir düz üçgen motifleri ile bezenmiş, üçgenlerin içi kırmızı ile boyanmıştır. Tonoz aynalığını belirleyen silmede yatay çizgilere yer verilmiştir. Kuzey ve güney duvarlarda, yuvarlak kemer köşelerinde kırmızı zeminde dört kolu eşit, uçları yuvarlatılmış haç motifleri bulunur. Tonoz başlangıç silmesindeki bezemenin, kemer başlangıçlarında da aynı şekilde uygulandığı görülür. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki olasılıkla prothesis nişinin altında, templan levhaları ile altarın batı cephesinde, naos girişinin kuzey ve güneyine batı kolu uzun, uçları yuvarlatılmış haç motifleri işlenmiştir (Resim 101-104).

Narteksteki figürlü tasvirler, narteks batı duvarında girişin kuzeyi, doğu duvarında naos girişinin güneyinde bulunur. Batı duvarda tanımlanamayan aziz tasviri, doğu duvarda ise bani tasviri yer alır. Narteks girişindeki tasvir olasılıkla bir aziz tasviridir, ancak tanımlanamamıştır. Kırmızı çerçeve içinde beyaz zemine işlenen figür, ayaklarına kadar devam eden kırmızı bir giysi giyer. Sol elinden orans duruşta dua ettiği anlaşılır (Resim 107).

Doğu duvarda naos girişinin güneyindeki tasvir kırmızı çerçeve içinde gri zemin üzerinde yer alır. Zemin aşağıda yeşile döner. Solda olasılıkla bani figürü beyaz uzun bir giysi ile resmedilmiştir (Z). Vücudu, başı ve elleri sağdaki figüre yöneliktir. Sağdaki figür ya imparatorluk giysisi ya da askeri kıyafetlerle resmedilmiştir. Başlı haleli tanımlanamayan figürün giysisi değerli taşlarla bezenmiştir (250). Figürün sağ eli havada durur (Resim 108).

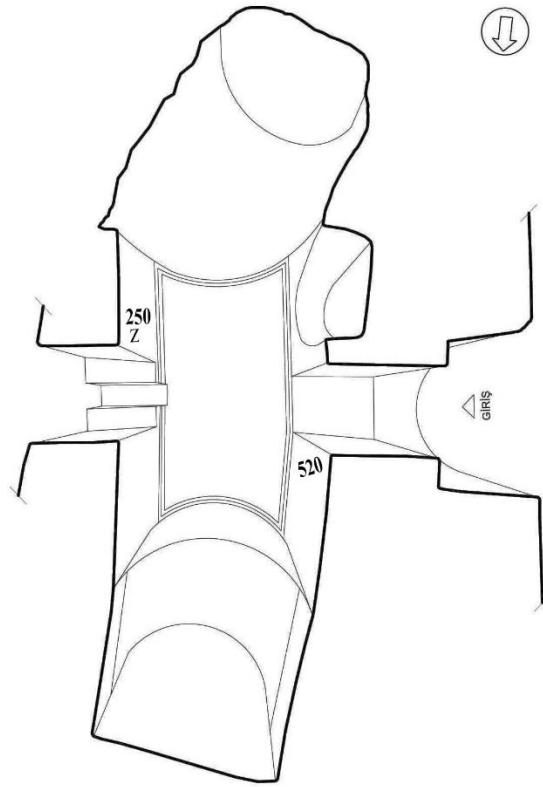

Resim 107. Karagedik a Kilisesi, narteks batı duvarındaki aziz tasviri

Resim 108. Karagedik a Kilisesi, narteks doğu duvarındaki bani tasviri

Cephe Düzenlemesi: -

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KARAGEDİK A KİLİSE

ÇİZEN: A. FENERCİ
11.10.2014.

2.3.10. Katalog No. 10: Kilise 8

Adı: Kilise 8⁵⁴

Yeri: Ihlara'da, vadinin doğu yamacındaki kilise Ballı Kilise'nin 125.00 m. güneyinde, Kilise 9'un 45.00 m. kuzeyindedir. Vadi tabanının 40 m. yukarısındaki kilise, kaya kütesinin batı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 109).

Resim 109. Kilise 8 konum, güneybatıya bakış

Yayın: -

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu: -

Mimari: Naosun kuzey duvarında sonradan açılan düzensiz nişler bulunur. Batı duvarda yer alan kapının kuzey ve güneyinde, kayalar koparak zemine düşmüştür. Kuzey duvar

⁵⁴ Kilise, 13.06.2014 tarihinde Müze görevlisi Mehmet Kestek rehberliğinde tespit edilmiş, fotoğrafları çekilip, rölöveleri çıkarılarak belgelenmiştir. Vadi içerisindeki konumuna göre tarafımdan Kilise 8 olarak isimlendirilmiştir.

önündeki oturma sekisi yer yer tahrip olmuş, kısmen toprak, kısmen kopan kayaların altında kalmıştır. Naos tonozunda başlayan yarık, doğu duvar boyunca devam eder.

Resim / Bezeme Programı: Kilisede herhangi bezemeye rastlanmamıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos 4.09 x 3.31 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan naos, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Zeminde, kuzey duvar önünde ikisi doğu-batı, biri kuzey-güney doğrultulu üç mezar, güney duvar önünde eksenin doğusunda doğu-batı doğrultulu bir mezar yer alır. Batı duvar ekseninde giriş kapısı, eksenin kuzeyinde bir niş bulunur. Nişin zeminine kuzey-güney doğrultusunda mezar oyulmuştur. Kuzey duvarda biri ekseninde, biri eksenin batısı, diğeri doğusunda farklı genişlik ve derinlikte üç niş yer alır. Nişlerin zemininde doğu-batı doğrultusunda uzanan mezarlar, eksenin batısındaki nişin üst bölümünde küçük bir oyuk bulunur (Resim 110-112) (Çizim 34).

Doğu duvar ekseninde apsis, eksenin kuzeyinde yarım yuvarlak bir niş vardır. Doğuda ana kaya kütle ile sınırlanan apsis, batıdaki templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvarı ekseninde yer alan kübik altar, güneyden oturma sekisi ile güney templon levhasına bağlanır⁵⁵ (Resim 113).

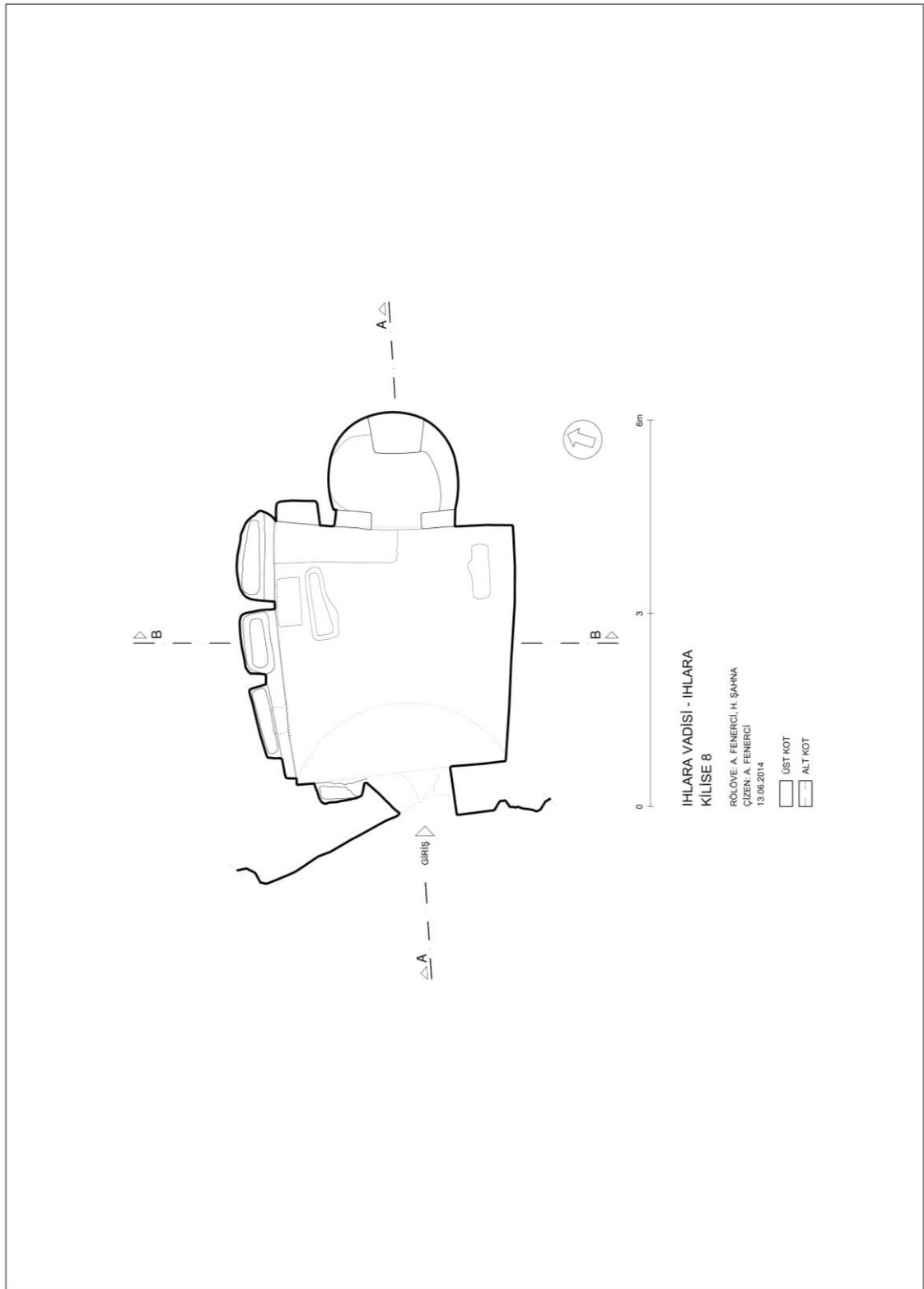

Resim 110. Kilise 8, naos, doğuya bakış

Resim 111. Kilise 8, naos, batıya bakış

⁵⁵ Oturma sekisi, altardan templon levhasına yaklaştıkça daralır.

Çizim 34. Kilise 8, plan

Resim 112. Kilise 8, naos zeminindeki mezarlar

Resim 113. Kilise 8, apsis, oturma sekisi

İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir⁵⁶. Batı duvar eksenindeki dikdörtgen kapı ile naosa girilir. Naos tonozunun yüksekliği 2.61 m.dir. Batı ve kuzey duvarda yuvarlak kemerli nişler bulunur. Kuzey duvar eksenindeki ve eksenin batısındaki nişlerin arası ile batıdaki nişin sol köşesinde yuvarlak kemer izleri görülür. Üst seviyedeki niş, kare çerçeve içinde yer alır (Resim 114).

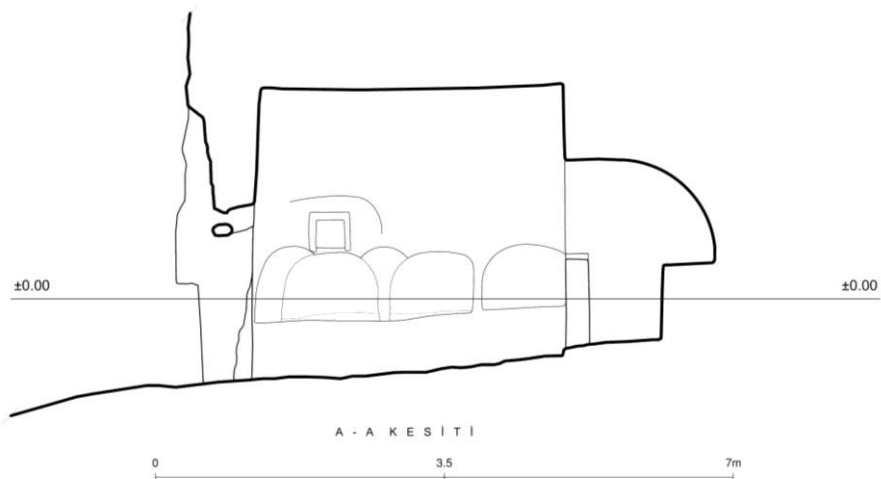
Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsise yaklaşık 0.30 m. yükseklikteki bir basamak ile ulaşılır. Apsis, 1.68 m. yükseklikteki merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeği ile naosa açılır. Doğu duvar ekseninin kuzeyine oyulan yuvarlak kemerli niş, templon levhaları ile yaklaşık eş seviyeden yükselir (Çizim 35-36) (Resim 115).

Resim 114. Kilise 8, naos, kuzey duvar

Resim 115. Kilise 8, apsise bakış (Fenerci, 2014)

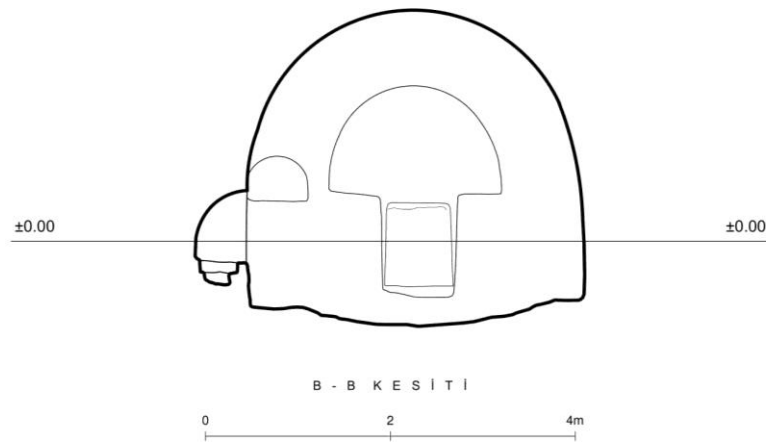
⁵⁶ ±0.00 m. kotu naosta 0.82 m., apsiste 0.49 m., kapıda 0.98 m.den geçmektedir.

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 8

ROLOVE: A. FENERCI, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCI
13.06.2014

Çizim 35. Kilise 8, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 8

ROLOVE: A. FENERCI, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCI
13.06.2014

Çizim 36. Kilise 8, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.11. Katalog No. 11: Kilise 9

Adı: Kilise 9⁵⁷

Yeri: Ihlara'da, vadinin doğu yamacında yer alır. Kilise 9'un 45.00 m. güneyinde, Yılanlı Kilise'nin 25.00 m kuzeyinde bulunan yapı vadi tabanının yaklaşık 30.00 m. yukarısındadır. Kaya kütlelerinin güney cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 116).

Resim 116. Kilise 9, konum, kuzeye bakış

Yayın: -

Yazıt - Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu: Kilise, güneyindeki portiko ile birlikte kaya kütlelerinin gerisinde doğu-batı yönünde uzanır. Önce giriş mekanına, oradan kuzeydeki naosa ulaşılır. Naosun batı ve güney duvarından koparak düşen parçalar zemini doldurmuştur. Doğuda kuzey templon levhası harap, güney templon levhası tahrip olmuştur. Portikonun batısı uçmuş,

⁵⁷ Yapı, 13.06.2014 tarihinde tarafımızdan görülmüş, ölçüleri alınarak rölöveleri çıkarılmış, fotoğraflarla belgelenmiştir. Vadi içindeki konumuna göre tezde, tarafımdan Kilise 9 olarak isimlendirilmiştir.

zemini toprak ile dolmuştur. Toprak dolgu kiliseye geçişi güçleştirmiş, portikonun doğusundaki kemerli bölümü tanımlamayı imkansızlaştırmıştır (Resim 117-118).

Resim 117. Kilise 9, naos girişi, kuzeye bakış

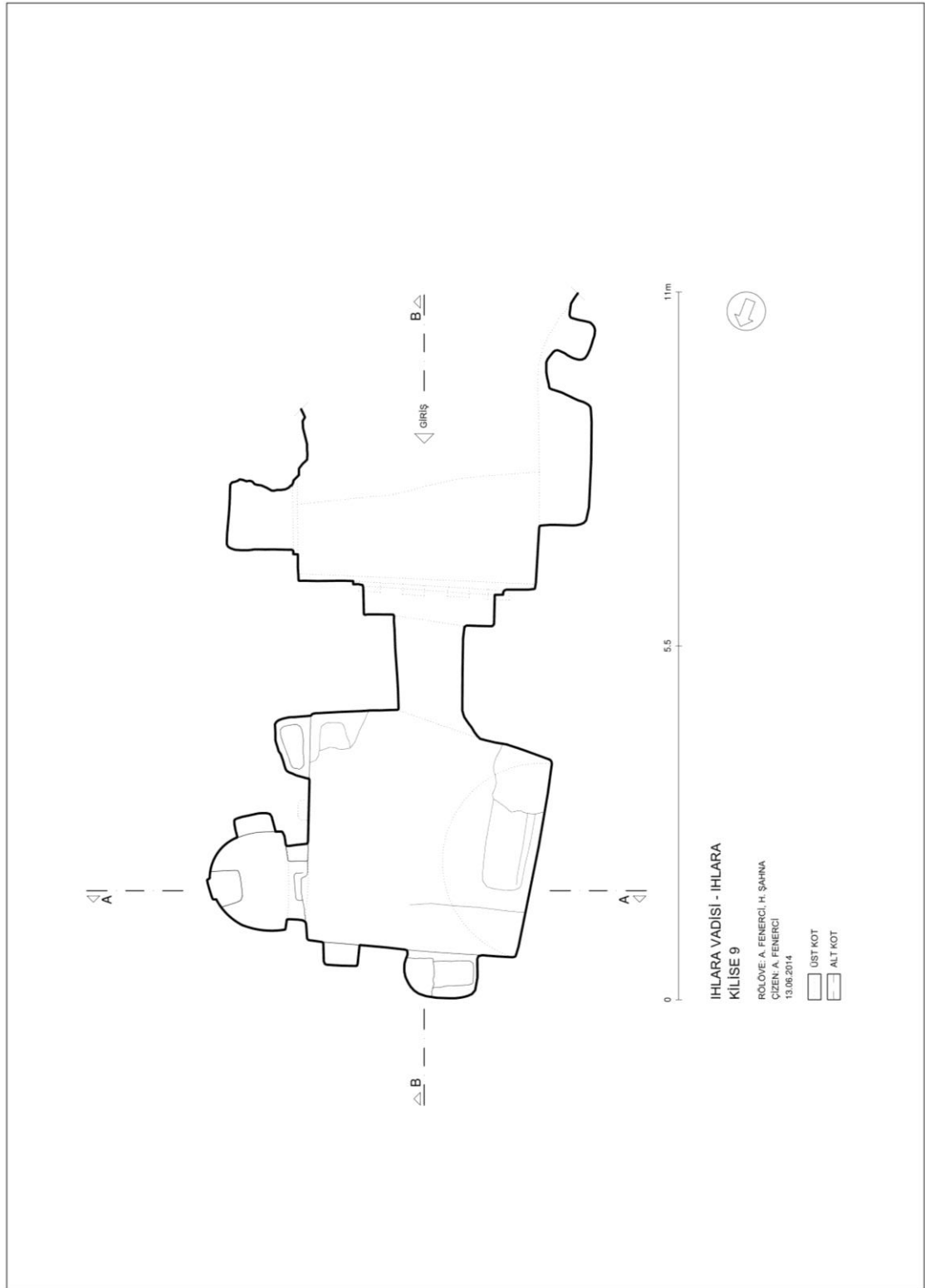
Resim 118. Kilise 9, giriş mekanı, doğuya bakış

Mimari Tanıtım:

Plan: Naosun doğusunda apsis, güneyinde portiko bulunur. Kareye yakın dikdörtgen planlı naos, doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz ile örtülü olup, eksenin doğusunda, kuzey-güney yönünde daha geniştir⁵⁸. Kuzey duvarda biri eksenin batısında biri eksenin doğusunda, farklı genişlik ve derinlikte iki niş bulunur. Batıdaki nişin zemininde çocuk mezarı vardır. Güney duvarda yaklaşık eksenindeki kapı, giriş mekanına açılır. Zemininde, batı duvar önüne biri kuzey-güney, biri doğu-batı doğrultulu iki, kuzey duvar önüne kuzey-güney doğrultulu iki, güney duvar önüne kuzey-güney doğrultulu bir yetişkin mezarı oyulmuştur.

Naosun doğusunda, doğu duvar ekseninin kuzeyinde apsis, eksenin güneyinde niş bulunur. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsis, batıdaki tempon levhası ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvarına bitişik altar eksenin kuzeyindedir. Apsiste, biri altarın yukarısında diğeri güney duvarında iki niş görülür. Naos doğu duvar ekseninin güneyindeki düzensiz nişin zeminine bir çocuk mezarı oyulmuştur (Çizim 37) (Resim 119-120).

⁵⁸ Naosun genişliği doğuda 3.60 m., batıda 3.11 m.dir. Uzunluğu, kuzeyde 3.24 m., ekseninde, 3.52, güneyde ise yaklaşık 3.70 m.dir. Naos duvarlarına sonraki dönemlerde yapılan müdahaleler ölçülerin bu denli farklılaşmasına ve naosun düzensiz bir görünüme kavuşmasına neden olmuş olmalıdır. Naosun genel ölçüleri tarafımızdan orijinal ölçüler olduğuna düşündüğümüz 3.52 x 3.11 m. olarak kabul edilmiş, plan değerlendirmesi bu ölçüler esas alınarak yapılmıştır.

Çizim 37. Kilise 9, plan

Resim 119. Kilise 9, naos, kuzeydoğuya bakış

Resim 120. Kilise 9, naos, güneybatıya bakış

Güneydeki portiko, düz tavan örtülü, yaklaşık dikdörtgen planlıdır⁵⁹. Batı duvarında düzensiz oyulmuş iki niş yer alır. Eksendeki nişin zemininde mezar oyuğu görülür. Kuzey duvarda kiliseye geçişi sağlayan derin kapı, kapının üst bölümünde beş niş bulunur. Nişlerden ikisi eksenin batısında üçü eksenin doğusundadır. Batıdan itibaren ilk dört niş bir grup oluşturacak şekilde eş uzaklık, genişlik ve derinlikte iken, eksenin doğusundaki beşinci niş biraz daha uzağa oyulmuştur⁶⁰. Doğu duvarı ekseninde, batı duvardaki ile yaklaşık simetrik bir diğer niş bulunur (Resim 121-122).

Resim 121. Kilise 9, portiko, kuzeye bakış

Resim 122. Kilise 9, portiko, kuzeye bakış

⁵⁹ Portikonun batısı uçtuğu için uzunluğu ölçülememiştir, genişliği 3.18 m.dir.

⁶⁰ Nişler arasındaki mesafe 0.12 m. iken en doğudaki nişin dördüncü nişe uzaklığı 0.30 m.dir.

İç Tanıtım

Naosun zemini düzensizdir.⁶¹ Dikdörtgen kapı ile girilen naosun tonoz yüksekliği 1.93 m.dir. Kuzey duvarda eksenin batısındaki yuvarlak kemerli niş sonradan oyulduğu için düzensizdir. Eksenin doğusundaki yuvarlak kemerli niş, temlon levhalarının üst hizasından itibaren yükselir.

Doğuda naos zemininin yaklaşık bir basamak yukarısındaki apsis bulunur. Templon levhaları ile naosun ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Apsis, 1.39 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülüdür. Naos doğu duvar ekseninin güneyindeki niş muhtemelen sonradan oyulduğundan düzensizdir (Çizim 38-39) (Resim 123-124)

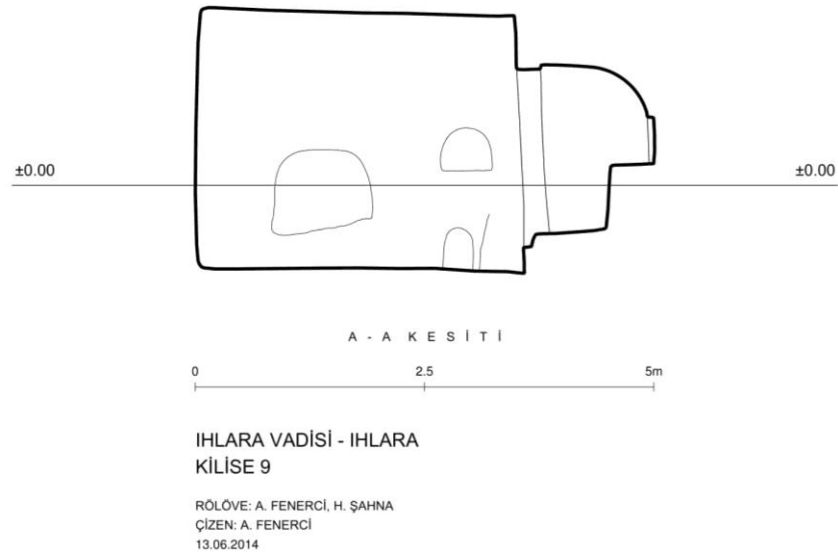
Resim 123. Naos, kuzeye bakış

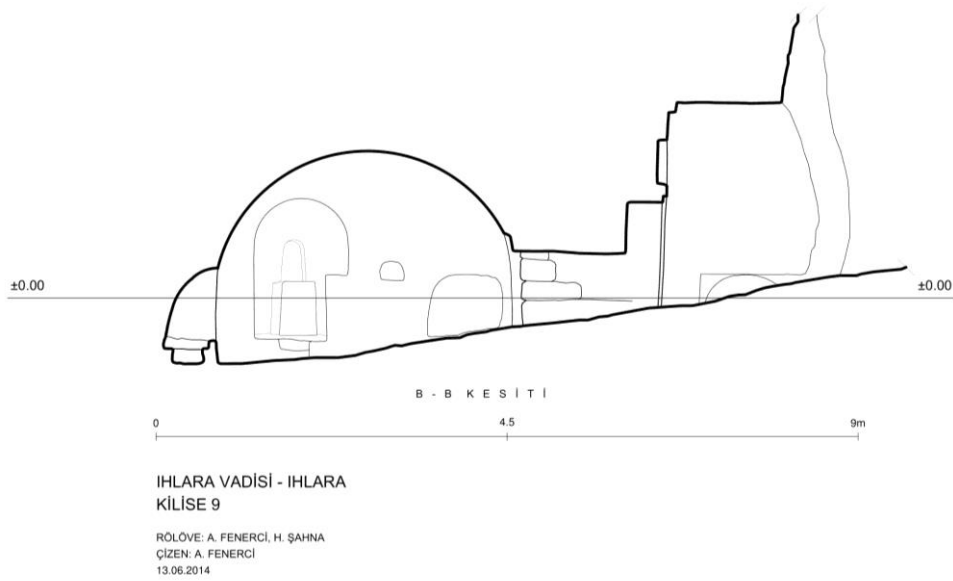
Resim 124. Naos, doğuya bakış

Portikoyu örten düz tavan, naos tonozundan yüksektir. Beden duvarları ile örtünün birleştiği bölümde basit profilli silme ile çevrelenir. Kuzey duvarında, naos ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen kapı, dikdörtgen çerçeve içine alınmış yuvarlak kemerli niş içinde yer alır. Kapı zaman içerisinde toprak ile dolduğundan mevcut yüksekliği kuzeyde 0.97 m., güneyde 0.57 m.dir (Resim 120, 122). Kapı üzerinde yer alan yuvarlak kemerli nişlerin ikisi eksenin batısında, üçü eksenin doğusundadır (Çizim 38-39) (Resim 122).

⁶¹ ±0.00 kotu 0.90 m. yükseklikten alınmıştır.

Çizim 38. Kilise 9, A-A kesiti, naos, kuzeye bakış

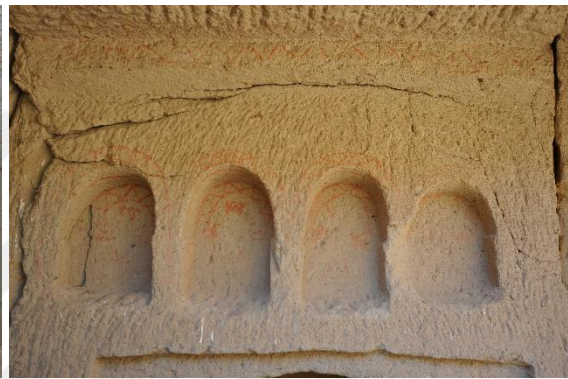
Çizim 39. Kilise 9, B-B kesiti, naos ve portiko, doğuya bakış

Resim Programı / Süsleme Programı: Kilise ve giriş mekanının süsleme programında, doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılan bezemeler hakimdir. Naosu örten beşik tonoz kesme taş taklidi, doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası süslemelerle bezenmiştir.

Doğu ve batı duvarların tonoz başlangıç seviyelerinde benzer süsleme görülür. Apsis zafer kemeri, kemer formu oluşturacak şekilde aşı boyası zigzag motifleriyle çevrenmiştir (Resim 125). Portikodan kiliseye geçiş sağlayan kapının alınlığında, kapı üzerindeki yuvarlak kemerli nişler içinde haç motifleri; kemer yaylarında ve nişler içerisindeki haçların etrafında kemer formu oluşturan zigzag motifleri uygulanmıştır. Zigzag motifleri, portikoyu üst seviyede dolanan silmede de tekrarlanmıştır. Doğu duvardaki nişin kemer köşelerinde kazıma yoluyla oluşturulan haç motiflerinde de aşı boyası kullanılmıştır (Resim 126).

Resim 125. Kilise 9, naos bezemeleri

Resim 126. Kilise 9, naos giriş kapısı (Fenerci, 2014)

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.12. Katalog No. 12: Kilise 10

Adı: Kilise 10⁶²

Yeri: Kilise, Ihlara'da, vadinin doğu yamacında, Yılanlı Kilise'nin 235.00 m. güneyinde, vadi tabanının 30.00 m. yukarisındadır (Çizim 170) (Resim 127).

Resim 127. Kilise 10 konum, doğuya bakış

Yayın: -

Yazıt - Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu: Kilise, batısındaki portiko ile birlikte kaya kütlesinin kuzeydoğu cephesine oyulmuştur. Günümüze önemli ölçüde sağlam şekilde ulaşan yapıda kısmen tahribatlar görülür. Naosun doğusunda, altarın üst köşelerinde ve güney templon levhasının üst bölümünde küçük tahribatlar görülürken, kuzey templon levhası neredeyse

⁶² Yapı, Aksaray Müze Müdürlüğü tarafından yürütölen çalışmalarda Boyalı Kilise adıyla tescil edilmiştir. 06.04.2014 ve 11.06.2014 tarihlerinde tarafımızdan iki kez ziyaret edilen yapı rölövesi çizilerek ve fotoğraflanarak belgelenmiş, vadi içindeki konumuna göre tez çalışmamızda Kilise 10 olarak isimlendirilmiştir.

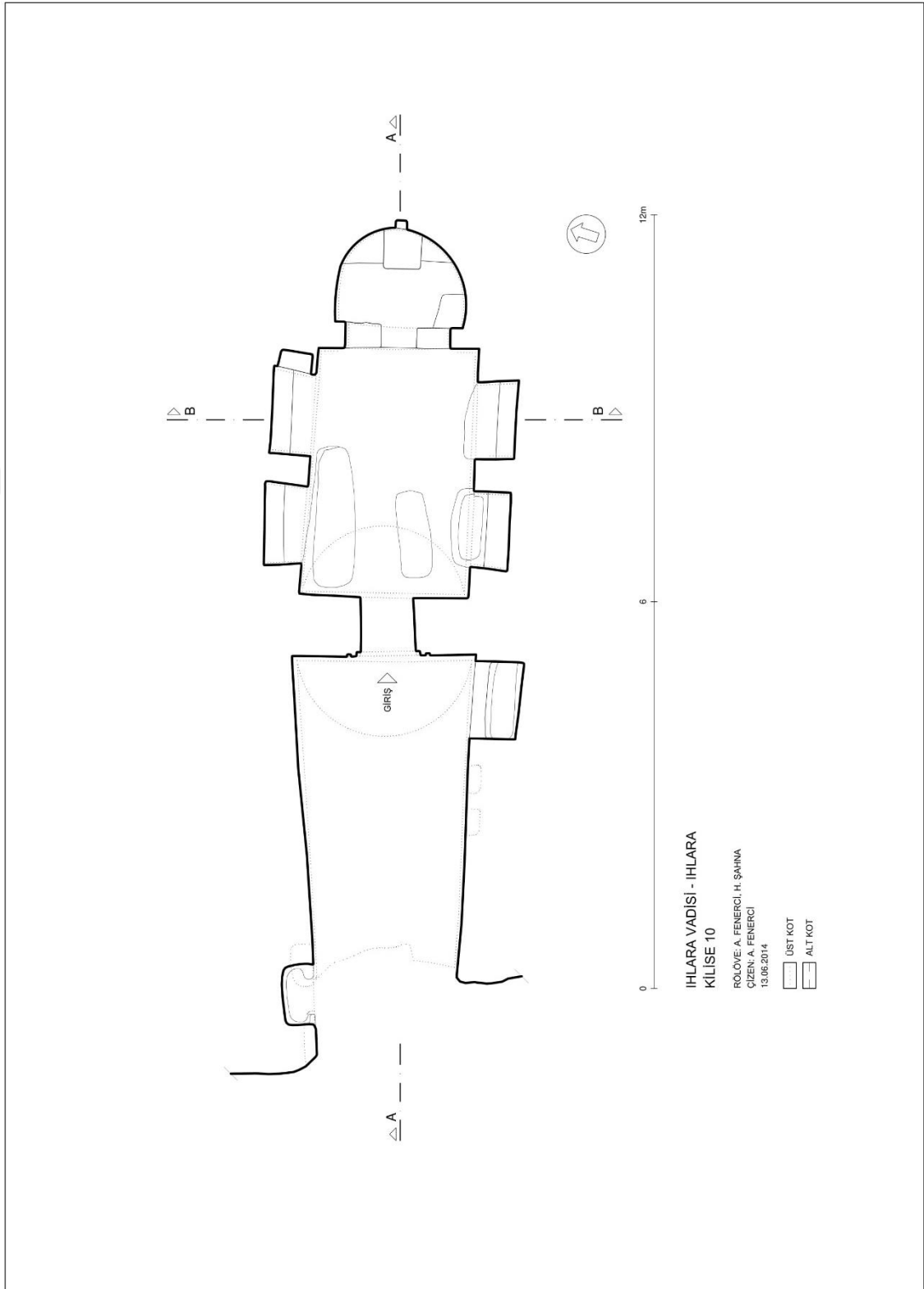
tümüyle yıkılmıştır. Narteksin batısı kısmen uçmuş, tonozda, kuzey ve güney duvarda kopmalar ve derin yarıklar oluşmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğuda apsis, batıda portiko ile sınırlanan naos, doğu-batı doğrultusunda 4.03 x 2.62 m. ölçülerinde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü naosa, batı duvar eksenindeki kapı ile girilir. Kuzey duvarda biri eksenin batısında diğeri doğusunda iki niş yer alır. Doğudaki nişin doğu duvarına küçük bir niş oyulmuştur. Kuzey duvardaki nişler, güney duvarda yaklaşık simetrik ve yaklaşık eş boyutlarda tekrarlanmıştır. Hem kuzey hem de güney duvar nişlerinin içinde birer seki bulunur. Naos zeminine biri giriş önü, biri kuzey duvar batı niş önü, ikisi güney duvar nişlerindeki sekilerin önü olmak üzere doğu-batı doğrultulu dört mezar oyulmuştur (Çizim 40) (Resim 128-130).

Naosun doğu duvarı ekseninde, naos ile yaklaşık eş genişlikteki apsis yer alır. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsis, batıda templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Basit profilli silme, apsis yarım yuvarlağı boyunca apsisi dolandır. Doğru duvarına bitişik altar, kuzey ve güneyden oturma sekileri ile desteklenir. Apsiste, güney templon levhasına bitişik bir oturma sekisi daha bulunur. Doğru duvar eksenindeki altarin yukarisına, yine eksende küçük bir niş oyulmuştur (Resim 131).

Portiko, 4.97 x 2.86 m. ölçülerinde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Doğru-batı doğrultusunda uzanan mekan aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzey, güney ve doğu yönlerden basit profilli silme ile çevrelenen portiko, doğu duvar eksenindeki kapı ile naosa bağlanır. Kuzey duvar ekseninin batısında zeminine mezar oyulmuş bir niş bulunur. Nişin üst bölümünde düzensiz iki niş daha görülür, bu nişlerin zeminine de mezar oyulmuştur. Güney duvar ekseninin doğusunda, mekanın orijinal nişi yer alır, zemininde yetişkin mezarı vardır (Resim 132-133).

Çizim 40. Kilise 10, plan

Resim 128. Kilise 10, naos, doğuya bakış

Resim 129. Kilise 10, naos, batıya bakış

Resim 130. Kilise 10, naos zemini mezarlar

Resim 131. Kilise 10, altar ve oturma sekileri

Resim 132. Kilise 10, portiko, doğuya bakış

Resim 133. Kilise 10, portiko, batıya bakış (Fenerci, 2014)

İç tanıtım:

Naosun zemini düzensizdir⁶³. Tonoz yüksekliği 2.70 m. ölçülmüştür. Naosu tonoz başlangıç seviyesinde çevreleyen basit profilli silme, apsis zafer kemerinde kesintiye uğrar. Batı duvar eksenindeki dikdörtgen kapı, kiliseye ulaşımı sağlar. Kuzey ve güney

⁶³ ±0.00 m. kotu naosta 0.85 m., nartekste 1.10 m.den geçmektedir.

duvarda yaklaşık eş yükseklikte, zemine kadar devam eden yuvarlak kemerli nişler, kemer başlangıç seviyesinde silme ile vurgulanır. Nişlerin içindeki sekilerin zemin seviyesinden yüksekliği 0.49 m.dir. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki nişin doğu duvarına oyulan yuvarlak kemerli niş, silmenin hemen altında yer alır. Kuzey ve güney duvardaki nişlerin kemer aralarında, kemer başlangıç seviyesi hizasında kabartma madalyonlar, madalyonlar içinde ise kabartma haç motifleri görülür. Haç motifleri batı duvar tonoz alınlığı ile, apsis zafer kemeri alınlığında tekrarlanır (Çizim 41) (Resim 134-135).

Doğu duvar eksenindeki apsis, 2.24 m. yükseklikteki merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Yüksek tempon levhaları ile sınırlanan apsis, 2.36 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülüdür. Zafer kemeri başlangıç seviyesinde başlayan basit profilli silme, apsis yarım kubbesi başlangıç seviyesinde devam ederek tüm apsisi dolandır. Altarın yukarısına yuvarlak kemerli bir niş oyulmuştur (Çizim 42).

Düzensiz portiko zemini, kilisenin zemininden yaklaşık 0.35 m. daha aşağıdadır. 2.24 m. yükseklikteki mekan da tonoz başlangıç seviyesinde silme ile çevrelenir. Doğu duvarında yuvarlak kemerli niş içinde yer alan dikdörtgen kapı, iki kademeli profilli çerçeve ile vurgulanır. Kuzey duvarında farklı seviyelerde ve boyutlarda oyuklar ve nişler bulunur. Güney duvar ekseninin doğusundaki arkosolium tipindeki niş yuvarlak kemerlidir (Çizim 41) (Resim 136-137).

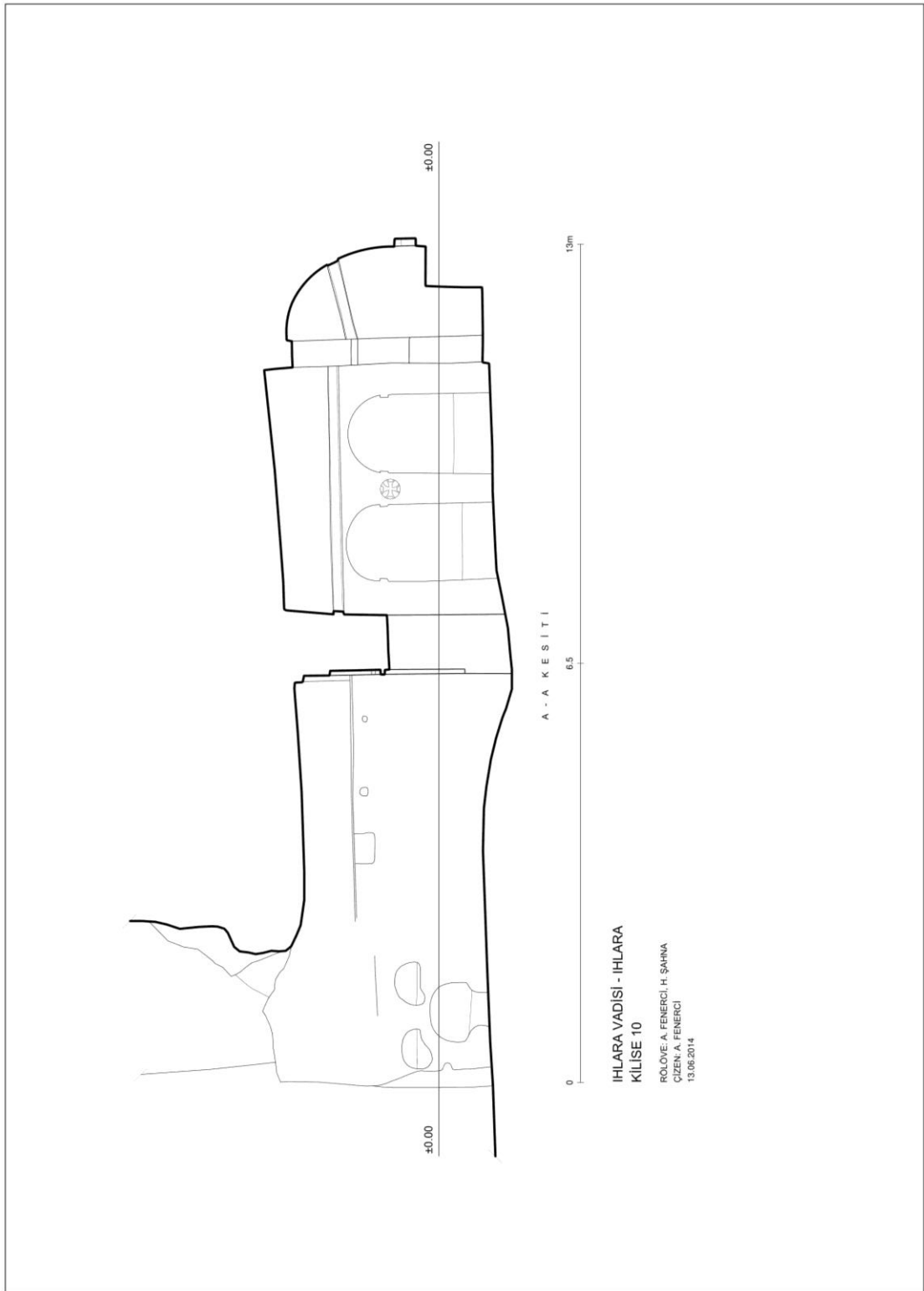

Resim 134. Kilise 10, naos, kuzey duvar

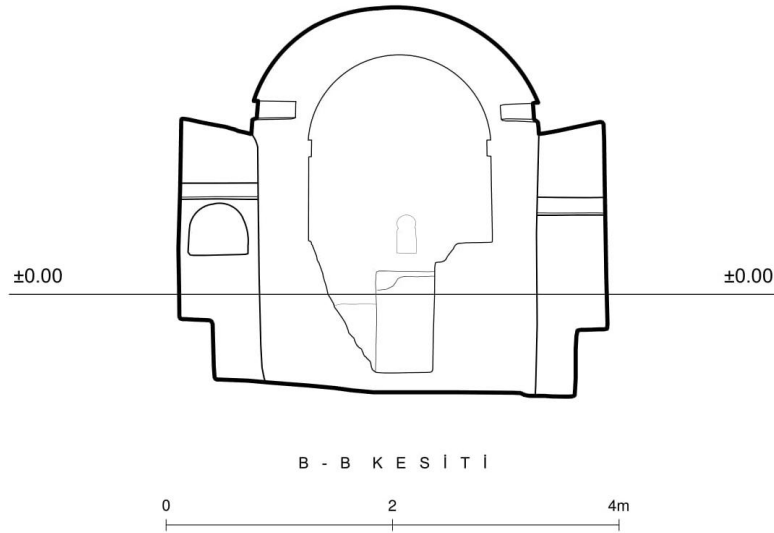

Resim 135. Kilise 10, naos, güney duvar

Çizim 41. Kilise 10, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 10

RÖLÖVE: A. FENERCI, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCI
13.06.2014

Çizim 42. Kilise 10, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim 136. Kilise 10, narteks, kuzeydoğuya bakış   Resim 137. Kilise 10, güneye bakış (Fenerci, 2014)

Resim / Bezeme Programı: Kilise ve nartekste doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılmış geometrik bezemeler ile kabartma haç motifleri hakim kompozisyonu oluşturur. Naos tonozunda kesme taş taklidi bezeme görülürken, silmelerde eğik çizgilerin oluşturduğu bezemeler yer alır. Nişlerin kemer yayları çizgisel bezemelerle vurgulanır. Apsis zafer kemeri alınlığında, kuzey ve güney duvar nişlerinin arasında, batı duvar tonoz

alınlığında kabartma haç motifleri uygulanmıştır. Altarın batı cephesinde, çerçeve içinde keşişen çizgilerle oluşturulmuş bezeme vardır. Naos süsleme programı nartekste de benzer şekilde tekrarlanır. Tonozda kesme taş taklidi bezeme, silmelerde eğik çizgiler hakimdir. Kapı alınlığında madalyon içindeki kabartma haç motifi, güneyde kazıma tekniğinde karşımıza çıkar. Kapıyı çevreleyen profilli çerçeve zikzak motifi ile vurgulanmıştır (Resim 138-141).

Resim 138. Kilise 10, naos, kuzey duvarındaki nişler Resim 139. Kilise 10, apsis zafer kemeri

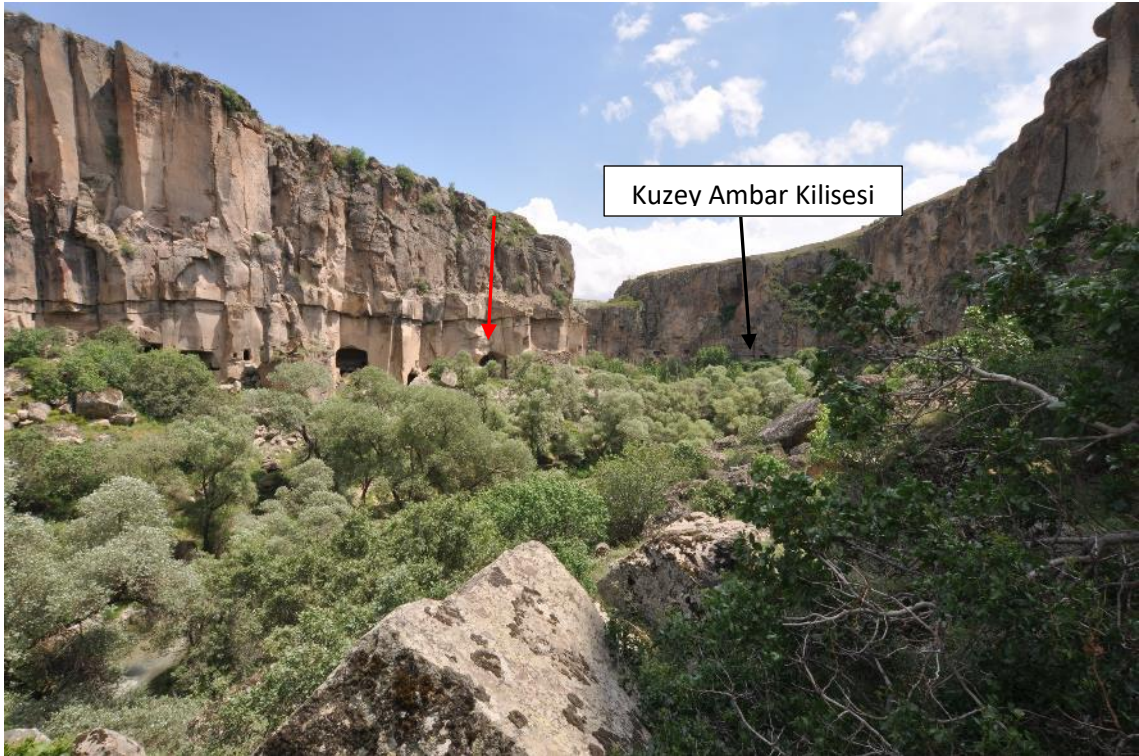
Resim 140. Kilise 10, narteks tonozu

Resim 141. Kilise 10, giriş kapısı

2.3.13. Katalog No. 13: Eğri Taş Kilisesi

Adı: Eğri Taş Kilisesi

Yeri: Karanlık Kale yapı topluluğunun 200.00 m. güneyi, Kilise 12'nin 65.00 m. kuzeyinde, Kuzey Ambar Kilisesi'nin 130.00 m. kuzey batısında bulunan yapı, vadi tabanının 20.00 m yukarisındadır. Kaya kütleinin batı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 142-143).

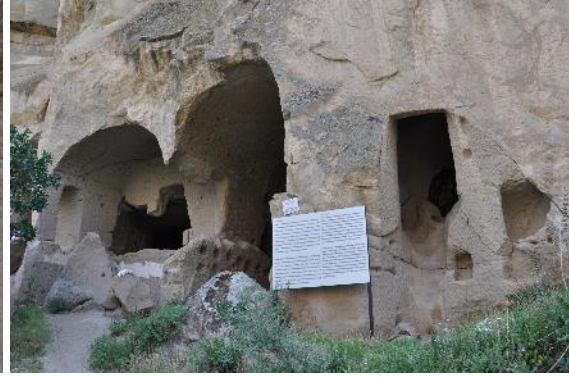
Resim 142. Eğri Taş Kilisesi konum, güneye bakış

Resim 143. Eğri Taş Kilisesi konum, güneydoğuya bakış

Resim 144. Eğri Taş Kilisesi ve yapı kompleksi doğuya bakış

Resim 145. Eğri Taş Kilisesi ve yapı kompleksi, kuzeydoğuya bakış (fenerci, 2014)

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de., 1963, s. 167-168

Kilise, vadideki en büyük manastırın kilisesi olarak tanımlanır. Farklı seviyelerdeki odalardan oluşan kompleksin, farklı dönemlere ait olabileceğini belirten araştırmacı, manastırın da bu sebeple yüzyıllar boyunca kullanılmış olabileceğini belirtir. Kilisenin duvar resimlerini oluşturan sahnelerin mekânsal dağılımını ve alttaki mezar odasındaki yazıtların okunuş ve çevirilerini verir. Kilisenin duvar resimlerini Ağaç Altı, Kokar, Yılanlı, Pürenli Seki kiliseleri ile karşılaştırarak tarihlendirme önerisinde bulunur.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1963, s. 39-72.

Yapının en ayrıntılı tanıtıldığı yayın olması açısından önem taşıyan eserde kilisenin tanıtımına, sadece alttaki mezar mekanı ve kuzey ve güneyindeki ek mekanları içeren ölçekli çizimi ile birlikte kısa mimari tasvir ile başlanmıştır. Naosun genel ölçülerini veren araştırmacılar, naosa girişin batıdan ve olasılıkla alttaki mezar odasının içindeki bir merdiven aracılığıyla sağlanmış olabileceğini ifade ederler. Kilisenin etrafındaki mekanların, bir nekropolise ait olduğunu, naosun yıkılan tonozunun alttaki mezar mekanının zeminindeki mezarlara zarar vermiş olabileceğini ileri sürerler. Thierryler, yapı kompleksini vadideki en büyük nekropolis olarak tanımlarlar. Kompleksin kuzeyindeki yaşam alanı olabileceğini düşündükleri oda ya da mekanların, bu bölgedeki manastır yaşamına ait olabileceğini ve kilisenin vadideki en eski yapı olabileceğini belirtirler. Yayın, kilisenin önce apsis, sonra naos ve e mekanlarındaki duvar resimlerinin tanıtımı ile devam eder. Naos resim programını oluşturan sahnelerin ayrıntılı bir şekilde tek tek ele alındığı yayında ayrıca sahnelerin çizimlerine de yer verilmiştir. Yapıdaki yazıtların epigrafik açıdan değerlendirildiği bölümde, yazı karakterleri arkaik kiliseler

grubunda değerlendirilen Eustathios ve Belli Kiliseler ile karşılaştırılır ve vadi içinde özellikle Yılanlı Kilise'deki yazı karakteri ile benzerliği üzerinde durulur. Naos ve mezar mekanlarındaki yazıtların eski ve günümüz Yunancası ile yazılış ve çevirilerine yer verilmiştir.

Restle, M., 1969, s. 169-171.

İki katlı olduğu belirtilen yapının, alttaki mezar şapelinin kuzey ve güneye devam ettiğini belirten araştırmacı, naos tonozundaki haç motifini Kokar Kilise'nin naos tonozundaki motif ile karşılaştırıp, resim programının bugünkü koruma durumu ile ilgili kısaca bilgi verir. Naos resim programının oluşturan sahnelere kısaca değindikten sonra, duvar resimlerini teknik açıdan değerlendirir. Buna göre resimlerde kullanılan basit ya da ilkel denebilecek teknik, vadinin diğer kiliseleri Kokar, Pürenli Seki ve Yılanlı Kilise'de görülür. Kırmızı, yeşil, aşı boyası ve sarının hakim olduğu canlı renklerin yanı sıra gri, kahverengi ve siyaha yakın koyu renkler de kullanılmıştır.

Ötüken, S. Y. 1990, s. 47-48.

Yapı Tip 1 a, tek nefli uzunlamasına dikdörtgen planlı kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Doğu duvardaki bani kitabesinin Türkçe çevirisine yer verildiği yayın, duvar resimlerini oluşturan sahnelerin mekânsal dağılımı ile sona ermiştir.

Oikonomides, N., 1992, s. 501-506.

Araştırmacı, Eğri Taş Kilisesi'nin bani kitabesini konu aldığı eserinde daha önce araştırmacılarca okunamayan ya da farklı okunan bölümler için yeni öneriler getirmiş, yazıtı önemli ölçüde tamamlamıştır. Bunu yaparken yazıtı Kapadokya'daki diğer örnekler ile karşılaştırmış ve yazıtın tarihini de ortaya çıkaran bir sonuç sunmuştur. Oikonomides'e göre yazıt, hem kilisenin hem de banisinin adını vermesi açısından önemlidir. Yazıt ve duvar resimlerinin çağdaş olmayabileceğini belirten araştırmacı, yazıtın naos duvar resimlerinden sonra yazılmış olabileceğini de belirtir ancak bunu sadece bir görüş olarak sunar, yayının asıl konusunun bu problem olmadığını belirterek bu görüşü üzerinde durmaz.

Yazıt – Kitabe: Yapı kompleksindeki yazıtlar kilise ve alttaki Mekan 1 olarak adlandırdığımız mezar odasının arkosoliumlarında bulunur. Kilisenin yazıtı, naos doğu

duvarı ekseninin güneyinde hem kilisenin adandığı kişi hem de duvar resimlerinin kim tarafından yaptırıldığı bilgisini içeren bani kitabesidir (Resim 146). Kitabeye, araştırmacılarca farklı şekillerde okunmuştur.

Resim 146. Eğri Taş Kilisesi, bani kitabesi

Thierry'ler,

+ Ἐκαλ(ι)εργήθη ὁ ναδς τῆς Πα[ναγ]ία[ς Θεο]εο[τόκου...] [...Χρισ]τοφόρ[ου] τ(οῦ) δ[ού]λ[ου τ] (οῦ) Θε(ο)ῦ κ(αὶ) [τῆς] Παναγ(ι)α[ς Θεο]εοτόκ(ου) σπαθαροκαν[δ]ιδάτ(ου) [κ] (αὶ) τρουμάρχ(ου) Σπαδιάτα κ(αὶ) Πατες... (6). Şeklinde okumuşlardır. Buna göre yazıtta “Kutsal Tanrı Anasının bu mabedi ..... Spadiate ve Pates’in spathorokandidat ve tourmakos’u Khristophoros tarafından bezenmiştir” yazılıdır.

Thierryler, yazıtta geçen bani Khristopohoros’un spathorokandidat ve tourmakos ünvanlarından dolayı Toroslarda, bölgenin sınır güvenliğini sağlamakla görevli askeri bir komutan olabileceğini belirtirler. Ayrıca yazıttan, kilisenin Tanrı Anası’na (Theotokos) adandığı anlaşılır. Yazıtın altında kadın aziz figürünün ayaklarının yanında resmedilen

kadın hayırseverin spathorokandidat ve tourmakos ile çağdaş olmadığı ifade edilir. Azize ve hayırseverin kıyafetlerinden, resimde kullanılan renklerden dolayı bu tasvirinin kilisenin geri kalan duvar resimleri ile örtüşmediğini, bağışçının spathorokandidat ve tourmakos ailesi ile ilişkilendirilemeyeceğini, bunun yerine kiliseye daha sonraki dönemlerde olasılıkla 11. yüzyılda bağışta bulunan bir hayırsever olabileceğini ileri sürerler.

Yazıtı, ulaşabildiğimiz kadarı ile son okuyan Oikonomides'tir. Oikonomides yazıtı;

<p>+ ΕΚΑΛΗΕΡΓΗΘΗΟΝΑ ΟΣΤΗΣΠΑ.ΑΓΙΑ.ΕΘ 3 ...ΕΤ.....Σ.Χ.ΛΙ .....ΚΟC.. .....ΚΟC.. 6 ....ΡΟΜ..... .....ΤΙΝΟ..... 9 .....ΤΟΦΟΡ..... .....ΤΣΔ.Λ... ...ΣΟΥΚΕ... 12 ΠΑΝΑΓΗΑ.Ε ΟΤΟΚΣΠΑΘΑ ΡΟΚΑΝ.ΙΔΑ <i>vacat</i> 15 ΤΣ.ΕΤΡΣΜΑΡ ΧΣΠΑΔΙΑΤΕΙ ΚΕΠΑΤΕC... 18 ΧΕ.ΕΥ... ...ΑΜΗ.</p>	<p>+ Έκαληεργήθη ό να- ός τής Πα[ν]αγία[ς Θ]εο- [τόκ(ου)] έτ[(ος) κόσμου] ζ χ[ι]λι- [οστόν τετρα]κοσ[ιο-] [στόν τρια]κοσ[τόν] [.....] + [έπι β-] [ασιλέων] 'Ρομ[ανού, Κ-] [ωνσταν]τίνο[υ και] [Χρισ]τοφόρ[ου, διά] [συνδρ(ομης)] τοῦ δ[ού]λ[ου] [τ]οῦ Θ(εο)ῦ κέ [τῆς] Παναγήα[ς Θε- στόκου, σπαθα- ροκαν[δ]ιδά- του [κ]έ τρουμάρ- χου {ς} Παδιάτει κέ πά <v> τες [εῦ-] χε[σθ]ε ὑ[π]έρ [αὐτ(οῦ)], ἀμη[v].</p>
---	--

şeklinde tamamlamıştır. Oikonomides, tarihe işaret eden kelime grubunun genellikle έτος κόσμου ya da έτος ya da έτους sözcükleriyle ifade edildiğini, kronolojik sebeplerle de bu sözcük gruplarından έτος κόσμου 'yu benimsediğini ifade etmiştir. Yazıtın dördüncü satırından tarih ve buna karşılık gelen imparatorların tespit edilebileceğini belirten araştırmacı bunun için 6., 7., 8. ve 9. satırlardan da yararlanır. Kapadokya'da İmparator adları ile sık karşılaşıldığını, bunun için έπι βασιλείας ya da çok daha yaygın bir şekilde έπι βασιλέων kelimelerinin kullanıldığını söyleyerek İmparator isimlerini tespit etmenin, yazıtın tarihini yaklaşık olarak da olsa tahmin etmeye yardımcı olacağını söyler. Yazıtta geçen Khristopohoros'un imparator adı olup olmayacağını imparatorların tahta çıkış ve tahta buldukları tarihler üzerinden sorguladıktan sonra aslında Χρισ]τοφόρ[ου kelimesi ile τοῦ kelimelerinin birbirinden uzak olduğunu, bu sebeple de Khristopohoros'un imparator değil bani olabileceği ihtimali üzerinde durmuş ancak sonunda yazıtta geçen Padiates'in bani olduğu sonucuna varmıştır. Oikonomides baninin ünvanı olan *spatharokandidatosun*, baninin yerel aristokrasiye mensup olduğunu

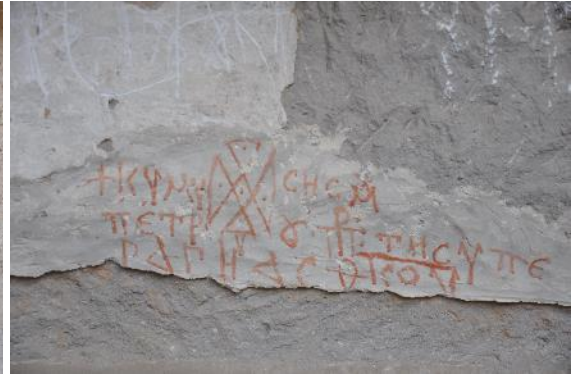

gösterdiğini, bu ünvanın imparatorluk hiyerarşisinin orta tabakasına işaret ettiğini ve baniye de olasılıkla bu ünvanın 10. yüzyılda verilmiş olabileceğini belirtir. Bani ayrıca taşradaki askeri yönetimin de yüksek bir kademesindedir. Yazarın ifade ettiğine göre bir tourmarches olmak strategosun üçüncü yardımcısı olmak anlamına gelir.

Oikonomides'in tamamladığı yazıtın Türkçe çevirisi;

“Kutsal Bakire'nin kilisesi, Romanus, Konstantin ve Khristophorus'un hükümdarlığı döneminde 6430 tarihinde, Tanrı'nın ve Kutsal Bakire'nin sadık hizmetkarı spatharokandidat ve tourmarches Padiates'in harcamalarıyla duvar resimleri ile bezendi, hepimiz onun için dua edin, amin”.

Kilise'de bani kitabesinden başka, mezar odasındaki arkosoliumlara yazılmış yazıtlar da bulunur. Thierry'ler, arkosoliumlardaki yazıtları da okumuş ve çevirilerine yayında yer vermişlerdir. Buna göre doğu duvarda, eksenin kuzeyindeki arkosoliumun yazıtı, bani kitabesi ile birlikte kilisenin ithaf edildiği kişinin bilgisini içermesi açısından tamamlayıcı nitelik taşır (Resim 147-148).

Resim 147. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 1, doğu duvar mezar yazıtı

Resim 148. Eğri Taş Kilisesi Mekan 1, doğu duvar, mezar yazıtı ayrıntı

Thierryler tarafından,

+κ(οι)μησις μ(ονα)ρχ(οῦ) Πέτρου πρ(εσβυτέρου) τῆς ὑπεραγ(ί)ας Θεοτόκου

şeklinde okunan yazıtta “Theotokos'un kilisesinin rahibi, keşiş Petrus'un mezarı” yazılıdır. Oikonomides bu yazıtın, kilisenin bani tarafından Meryem'e adanışını

vurguladığını ve Eğritaş Kilisesi'nin de olasılıkla yakındaki Karanlık Kale Manastırı'ndan düzenli olarak gelen rahiplere sahip olduğunu gösterebileceğini ifade etmiştir.

Mezar odasında Thierry'ler tarafından okunan bir diğer yazıt, mezarda yatan kişinin ismini vermesi açısından önemlidir (Resim 149-150). Yazıt güney duvarda eksende yer alır.

Resim 149. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 1, güney duvardaki mezar yazıtı

Resim 150. Eğri Taş Kilisei, Mekan 1, güney duvardaki mezar yazıtı ayrıntı

+ 'Ενθα κατάκ(ει) τ (αι) (ό) δοῦλος τοῦ θε(ο)ῦ Θεόγν(ω)στος μετατεθ(ει)ς
ἐκ τοῦ ἐ(μ)οῦ μ(η)νὶ φεβρουαρ(ι)ῶ ... [τ]ῆς ἰ [ἰν(δικτιῶνος)] Λέ(ω)ν

Yazıtta, “Tanrının hizmetkârı Theognoste burada yatar, burada beni Şubat ayının onuncu gününde kim bıraktı / bırakan” yazılıdır.

Aynı yazıt Lafontaine-Dosogne tarafından

+ 'Ενθ[α]κατακτητε ο δουλος του θε(ο)υ...ογνεστος Μ(οναχος?) τατεθης
του εηου μινι φεβρουαρηω ηκαστ. şeklinde okunmuştur.

Lafontaine-Dosogne'nin çevirisinde mezarda yatan kişi hakkında bilgi yer almaz. Sadece ay ve gün bilgisi bulunur ki burada onuncu değil, yirminci günü yazılıdır.

Kilisedeki diğer yazıtlar, ya dua içermekte ya da mezarda gömülü olan kişinin ne zaman öldüğüne dair sadece ay bilgisi vermektedir.

Tarih: Lafontaine-Dosogne, Eğritaş Kilisesi'nin resim programını Ağaç Altı, Yılanlı, Kokar ve Pürenli Seki Kiliseleri ile karşılaştırır ve üslup, ikonografi ilişkisinden yola çıkarak tarihlendirme önerisinde bulunmaya çalışır. Yılanlı Kilise haricindeki dört kilise,

İsa'nın yaşamından sahnelerin oluşturduğu resim programına sahiptir. Bunlardan özellikle Eğritaş, Kokar ve Pürenli Seki kiliseleri Göreme'de, Jerphanion tarafından 10. yüzyıla tarihlendirilen kiliselerle benzerlik gösterirler⁶⁴. Yılanlı, Pürenli Seki ve Kokar kiliselerde bulunan Son Yargı sahnesi olasılıkla Eğri Taş'ta da vardır ve çoğu yok olmuş olsa da izlerini görebilmek mümkündür. Bu sahnenin varlığı da Kapadokya'da geç bir dönemi olasılıkla da 13. yüzyıl başlarını işaret eder. Ancak yine de Lafontaine-Dosognebu kiliselerin Bizans'tan çok Kıpti Sanatın özelliklerini yansıttığını belirtir. Ayakta duran martir figürleri üç kilisede ortaktır. Daniel aslanlar arasında tasviri sadece Kokar'da yoktur. Yılanlı Kilise'deki kabartma haç haricinde dört kilisenin naosunda haç tasvirinin bulunması ve haçın bu şekilde tasvir edilmesinin vadideki diğer kiliselerde görülmemesinden ve Eğri Taş'taki sahnelerin içerdiği figürlerin özellikle Ağaç Altı haricindeki kiliselerde benzer şekilde uygulanışından dolayı araştırmacı bu kiliseleri birlikte değerlendirir ve tarihlendirmesini bu temele oturtur ve Ağaç Altı Kilisesi'nin bu gruptaki en erken tarihli yapı olduğunu ve diğer dört kilisenin çağdaş olduğunu öne sürer. Bu dört kilisenin duvar resimlerinin de 10. ve 11. yüzyıl Ermeni el yazmaları ile benzerliğinden dolayı 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenir.

Oikonomides aynı tarih önerisini, bani kitabesinden yola çıkarak öne sürer. Bani kitabesi Romanos, Konstantin ve Khristopohoros'un hükümdarlığı döneminde yazılmış olmalıdır. Araştırmacıya göre, Romanos, 920 yılında taç giyen Romanos I. Lekapenus, Konstantine, 908'de tahta geçip 959'da ölen Konstantine VII. Porphyrogenitus, Khristopohoros ise 921 yılında taç hiyen Khritopohoros Lecapenus olmalıdır. Bu imparatorlar döneminden çıkan tarih 10. yüzyıldır.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı kompleksi, kilise ve birbiri ile bağlantılı mezar odaları ve işlevi belirlenemeyen mekanlardan oluşur⁶⁵ (Çizim 43). Birimler, özellikle kilisenin güneyinde yoğunlaşır. Yapmış olduğumuz numaralandırma sistemine göre Mekan 1 kilisenin alt

⁶⁴ Kiliseler için bkz. Jerphanion 1925-42, 1. Cilt, s. 72.

⁶⁵ Yapı kompleksini oluşturan birimler ilk defa tarafımızdan en kapsamlı hali ile numaralandırılarak tanıtılacaktır. Buna göre yapı kompleksi kilise, kilisenin altında Mekan 1, güneye doğru Mekan 2, 3, 4, 4a, 5, 5a, 6, 7 ve kilisenin kuzeyinde Mekan 8 olmak üzere on bir birimden oluşur. Mekan 8'in kuzeyinde üç mekan ve kaya kütesinin kuzeyde büküldüğü yere kadar pek çok kayaya oyma mekan daha bulunur ancak kilise ve kompleksle organik bağı olmadığı ve ilişkisi anlaşılmadığı için kompleksin dışında tutulmuşlardır.

kotunda, Mekan 2 kilisenin güneyinde yer alır. Mekan 2'nin güneyinde Mekan 3, Mekan 3'ün batısında Mekan 4 ve 4a, güneyinde Mekan 5 ve 5a bulunur. Mekan 5a'dan Mekan 6'ya, oradan da kompleksin güney sınırını belirleyen Mekan 7'ye geçilir. Kompleksin kuzey sınırı, kilise ve Mekan 1'in kuzeyindeki Mekan 8 ile belirlenir.

Kompleksin oyulduğu ana kaya kütesinin batısı uçtuğundan, kompleksi oluşturan birimlerden kilise, Mekan 1, 4, 5, 5a ve 7'nin de batısı bugün yoktur. Kilise ve Mekan 1'i birbirinden ayıran olasılıkla ahşap zemin ve aynı zamanda Mekan 1'in örtüsü tamamen yok olmuştur. Kiliseyi örten tonozun batı yarısı uçmuş, kuzey duvar ekseninin batısındaki niş harap olmuştur.

Mekan 1'in tavanı ve batısı uçmuştur. Mekanın zemininde koparak düşen kayalar görülür. Zeminin zaman içerisinde dolarak yükseldiği, özellikle doğu duvar ile zeminin birleştiği bölümde yazıtlar içeren yuvarlak kemerlerden anlaşılır. Doğru duvar ekseninin kuzeyinde dikey dikdörtgen iki nişi birbirinden ayıran ayağın alt bölümü kırılmış zeminine mezar oyulmuştur.

Mekan 2'nin zemini yok olmuş, duvarlarında kırılmalar meydana gelmiştir. Mekan 3 özellikle batıda tahrip olmuş, Mekan 4'e açılan kapı ve olasılıkla pencereyi ayıran paye kırılmıştır. Mekan 4'ün batısı ve güneyde Mekan 5a ile bağlantı sağlayan kapının batısı yıkıktır. Mekan 4 ile 4a'yı ayıran ahşap zemin yoktur. Mekan 5 ve 5a'yı birbirinden ayıran ahşap zemin yok olmuş, zemini taşıyan hatıl yuvaları tahrip olmuştur. Mekan 6, büyük ölçüde sağlamdır, duvarlarında çok az tahribat görülür. Mekan 7'nin batısı ve güney duvarı uçmuş, zemin toprak ile dolmuştur. Mekan 8'in batısında düz tavan ile örtülü bölüm yıkılmış, zemindeki mezarlar zarar görmüştür.

Resim / Bezeme Programı: Kilise, Mekan 2, 6 ve 8'de duvar resimleri, Mekan 1 ve 3'te sıva üzerine aşiboyası, Mekan 6 ve 7'de doğrudan duvar yüzeyine aşiboyası ile yapılmış bezemeler görülür.

Kilisenin batısı uçtuğundan özellikle naos tonozunun batısı ile kuzey duvar ekseninin batısındaki duvar resimleri tümüyle yok olmuştur. Naos tonozu, duvarları ve apsisindeki resimler de olasılıkla atılan taşlarla tahrip edilmiş, figürlerin özellikle yüzleri zarar görmüş, büyük çoğunluğu özellikle kazınmıştır. Kuzey, güney ve doğu duvarlardaki

duvar resimleri döküldüğünden, kompozisyonlar güçlükle seçilebilmekte, doğu duvardaki yazıt güçlükle okunabilmektedir.

Mekan 2'nin doğu duvarındaki figürlerin yüzleri tahrip edilmiş, güney duvardaki resimlerde ise figürlerin yüzlerinin olduğu bölümlerin sıvaları dökülmüştür. Benzer şekilde batı duvardaki figürlü tasvirler ile örtüdeki bezmelerin sıvaları neredeyse tümüyle yok olmuştur. Mekan 6'da arkosolium nişi içindeki kompozisyonda figürlerin yüzü tahrip edilmiş, duvar resmi sıvaları yer yer dökülmüştür. Mekan 8'de de haç motifleri, figürlü bezemeler, şematik şekiller ve mimari formlarla oluşturulan programda haçlar ve figürler harap durumdadır.

Mekan 1'de sıva üzerine aşı boyası ile yapılan haç motifleri, bitkisel bezemeler ve yazıtlar tahrip edilmiştir. Mekan 3'ün batı ve güney duvarındaki sıvalar önemli ölçüde dökülmüş, doğu duvardaki aşiboyası bezeme büyük oranda sağlam şekilde günümüze ulaşmıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğuda apsis ile sınırlanan naos, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı, tek nefli, beşik tonoz ile örtülüdür. Naosun genişliği 5.53 m., nispeten sağlam olan güney duvar uzunluğu 10.11 m.dir. Güney duvar ekseninin doğusunda bir niş, yaklaşık ekseninde Mekan 2'ye geçiş sağlayan kapı bulunur. Naosun ahşap zeminini taşıyan hatılların oturduğu yuvalar güney duvarda görülür. Kuzey duvara, biri eksenin doğusu biri yaklaşık eksene iki niş oyulmuştur (Çizim 43) (Resim 151).

Doğu duvar ekseninde merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis yer alır. Doğuda ana kaya kütlesi ile sınırlanan apsis batıda doğrudan naosa açılır. Yarım kubbe ile örtülü apsisin doğu duvar ekseninde küçük bir niş vardır (Çizim 43-44) (147).

Resim 151. Eğri Taş Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış

Resim 152. Eğri Taş Kilisesi, naos, kuzeydoğuya bakış

Kilisenin alt kotundaki Mekan 1, kilise ile yaklaşık eş genişlik ve uzunlukta, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Doğu duvarında ikisi eksenin kuzeyinde bitişik, biri yaklaşık eksende, biri güneyinde dört niş bulunur. Kuzey ve güneydeki nişlerin zeminine kuzey-güney doğrultulu birer, eksendeki nişin zeminine doğu-batı doğrultulu üç mezar oyulmuştur (Çizim 43) (Resim 151-152). Kuzey duvar ekseninin doğusunda bir niş, yaklaşık ekseninde Mekan 8'e ulaşımı sağlayan geçit bulunur. Güney duvarda biri yaklaşık eksende, biri eksenin doğusunda iki niş, eksenin batısında Mekan 3'e geçiş sağlayan, tünel giriş yer alır. Nişlerin zeminine, doğu-batı doğrultulu mezarlar oyulmuştur (Çizim 44).

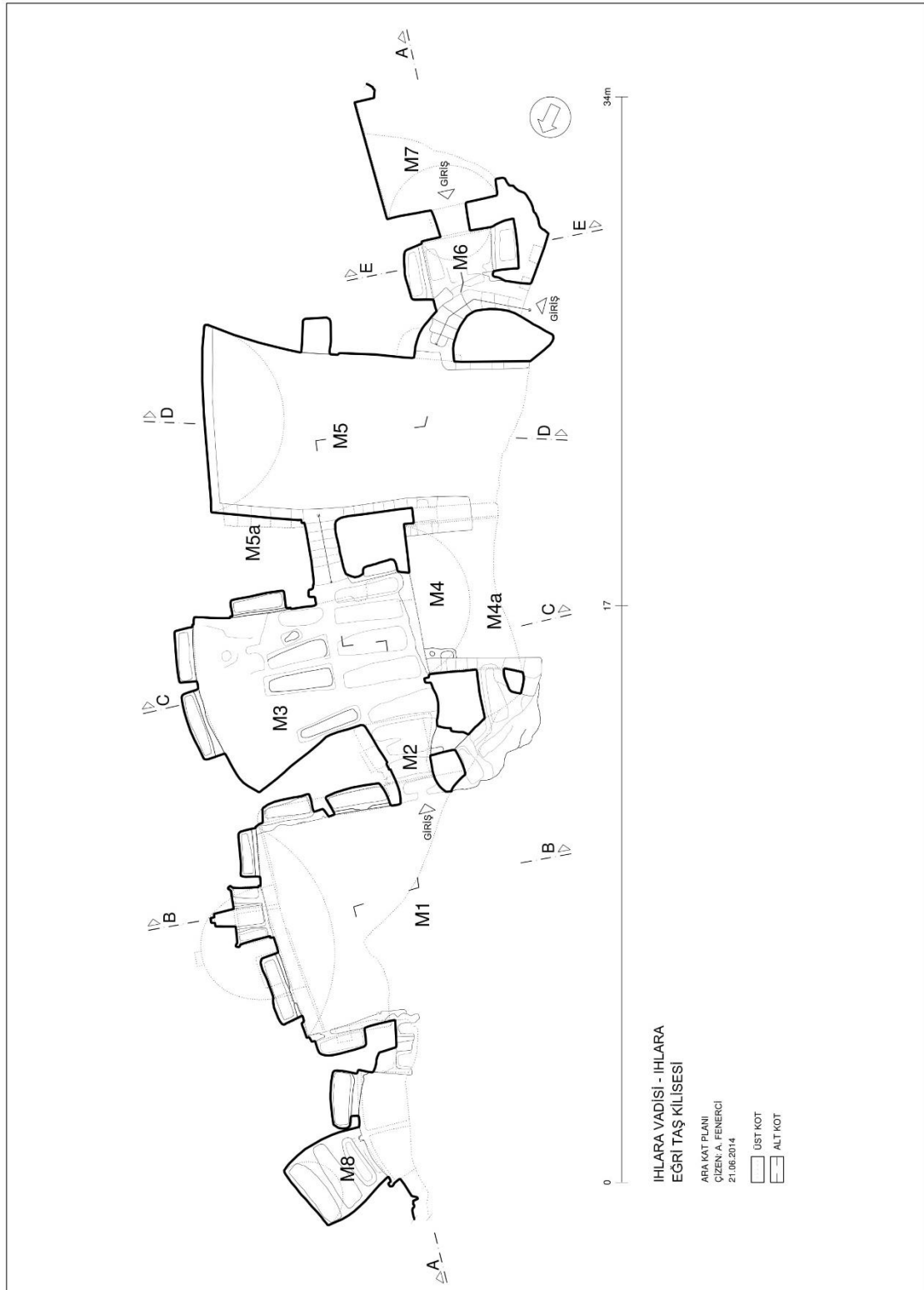
Kilisenin güneyinde bir kapı ile ulaşılan Mekan 2, düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Düz tavan örtülü mekanın ahşap zemini, Mekan 1 ile aynı kottaki Mekan 3'e geçiş sağlayan geçidin de tavanını oluşturur. Geçit, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve zeminine doğu-batı doğrultulu dört mezar oyulmuştur⁶⁶. Doğu duvarında bir niş yer alır (Resim 153-154).

⁶⁶ Geçidin uzunluğu 2.63 m.dir.

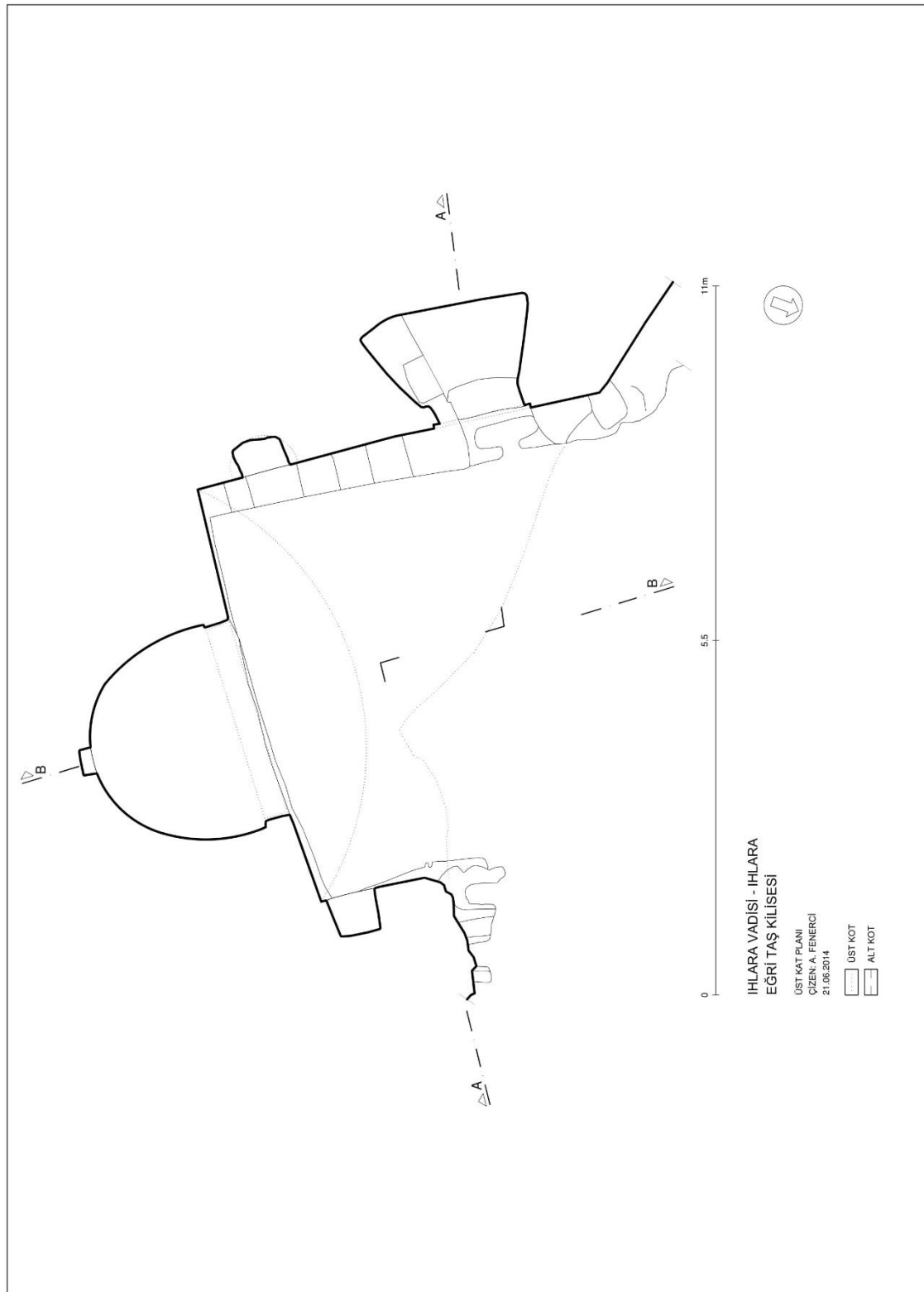
Resim 153. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, tavana bakış Resim 154. Eğri Taş Kilisesi, geçit, güneye bakış Mekan 3, doğu-batı doğrultusunda 6.28 x 3.78 m. ölçülerinde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü mekanın zeminine doğu-batı yönünde uzanan on mezar oyulmuştur. Mekanın batı duvarında Mekan 4'e açılan bir kapı bulunur. Kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı ile Mekan 1'e bağlanan oda, güney duvar ekseninin batısında bir geçide açılan kapı ile de Mekan 5'e bağlanır⁶⁷. Güney duvar ekseninin doğusunda bir, eksenin batısında bir olmak üzere iki niş vardır. Nişlerin zeminine doğu-batı yönünde uzanan mezarlar oyulmuştur. Doğu duvarda biri eksenin kuzeyinde, diğeri güneyinde iki niş, nişlerin zemininde kuzey-güney doğrultulu birer mezar yer alır (Resim 155).

⁶⁷ Kuzey duvardaki kapının bu yöndeki mevcut genişliği 2.30 m., güney duvardaki kapının genişliği 1.66 m.dir. Geçidin uzunluğu 2.43 m.dir.

Çizim 43. Eğri Taş yapı kompleksi, ara kat planı

Çizim 44. Eğri Taş Kilisesi, üst kat planı

Mekan 3'ün batısında doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü Mekan 4 bulunur. Mekanın kuzey ve güney duvarlarında, zemini taşıyan hatılların oturduğu yuvalar görülür. Doğu duvar eksenindeki açıklık ile Mekan 3, güney duvar ekseninin doğusundaki açıklık ile Mekan 5'e bağlanan Mekan 4, kuzey duvar eksenindeki açıklık ile de kilisenin güneyine açılır. Mekan 4'ün alt kotunda yaklaşık kare planlı Mekan 4a bulunur. Doğuda ana kaya kütle ile sınırlanan Mekan 4a, güneyde Mekan 5a, kuzeyde Mekan 1'in güneyi ile sınırlanır. Bu bölümde zemine kuzey-güney yönünde iki mezar oyulmuştur (Çizim 43) (Resim 156).

Mekan 3, 4 ve 4a'nın güneyinde Mekan 5 ve 5a bulunur. Mekan 3'ün güney duvarına açılan basamaklı geçit Mekan 5 ve 5a'ya geçiş sağlar (Resim 157). Doğu-batı yönünde uzunlamasına dikdörtgen planlı Mekan 5a, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. 5.42 m. genişlikteki mekanın uzunluğu kuzey duvarda 5.99 m., güney duvarda yaklaşık 9.15 m.dir. Kuzey duvarında ahşap zemini taşıyan hatılların oturduğu yuvalar görülür. Hatıl yuvalarını kesen açıklık ile Mekan 3'e bağlanır. Güney duvarın yaklaşık ekseninde bir niş, eksenin batısında Mekan 6'ya geçiş sağlayan kapı bulunur (Resim 158).

Mekan 5a'nın alt kotunda, eş genişlik ve uzunlukta, aynı doğrultuda dikdörtgen planlı Mekan 5 yer alır. Mekan 5a'nın ahşap zemini, Mekan 5'in tavanını oluşturur. Kuzey duvarında, biri ekseninde, ikisi eksenin batısı, biri doğusunda dört niş; güney duvarda ekseninde kapı, ikisi eksenin batısı, biri eksenin doğusunda üç niş, doğu duvarda biri eksenin kuzeyi, diğeri eksenin güneyinde iki niş bulunur. Güney duvar eksenindeki kapı merkezi içeride yarım yuvarlak bir oyuğa açılır. Oyuğun batı duvarına bir niş oyulmuştur (Resim 159). Farklı genişlik ve derinlikteki nişlerin zeminine mezarlar oyulmuştur. Kuzey ve güney duvardaki mezarlar doğu-batı, doğu duvardaki mezarlar kuzey-güney yönünde uzanır (Çizim 43-45)

Resim 155. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 3, kuzeydoğuya bakış

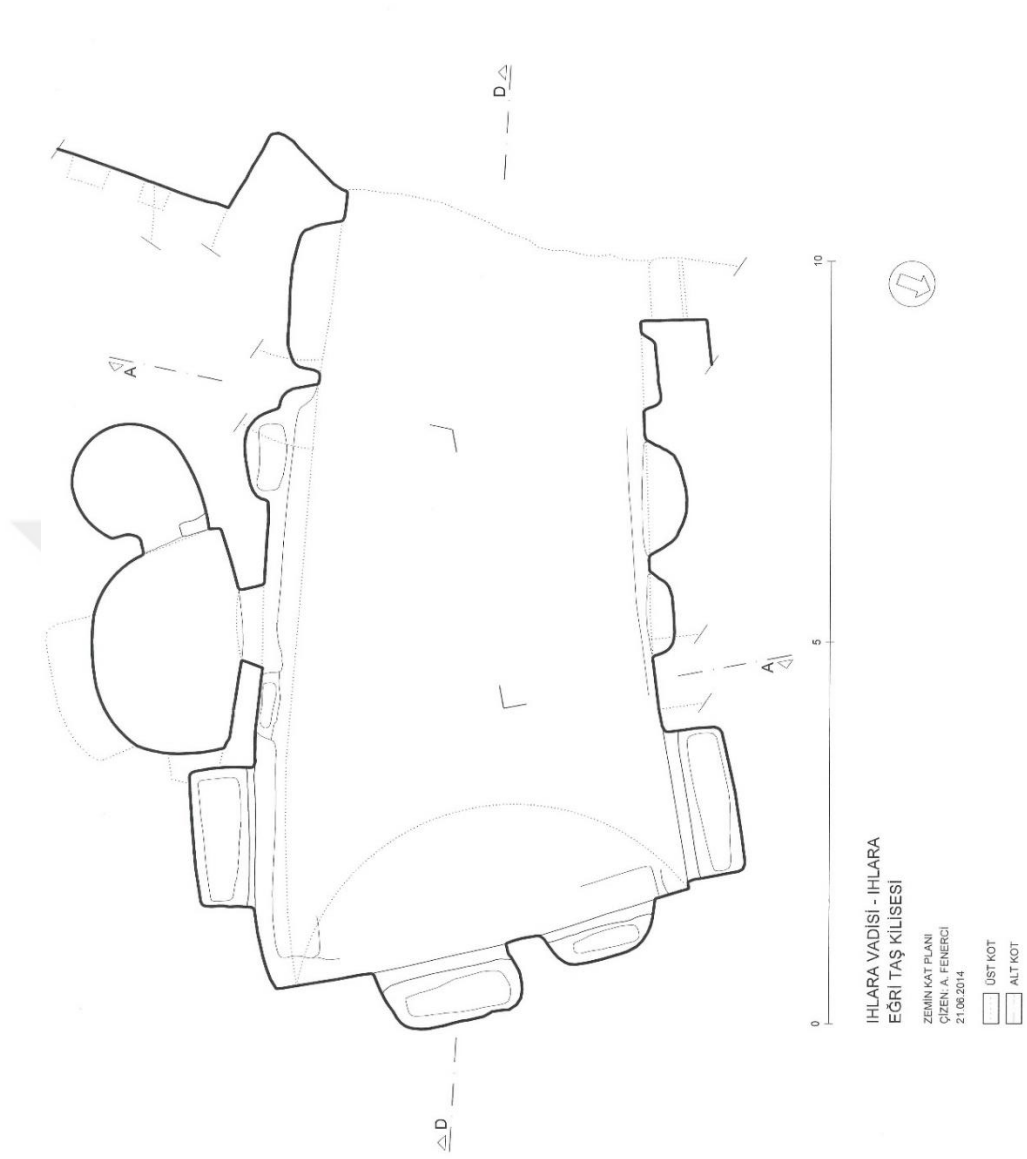
Resim 156. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 4 ve 4a, doğuya bakış

Resim 157. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5 ve 5a kuzey duvar

Resim 158. Eğri Taş Kilisesi Mekan 5 ve 5a güneydoğuya bakış

Çizim 45. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5, plan

Resim 159. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5, batı duvardaki niş

Mekan 5'in güney duvarındaki açıklıktan, zemine oyulan basamaklar ile Mekan 6'ya geçilir. Basamaklar hem Mekan 6 hem de dışarı ile bağlantıyı sağlar. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekan, kuzey-güney yönünde beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu ve batıda mekanı sınırlayan arkosoliumların zeminine kuzey-güney yönünde uzanan birer mezar oyulmuştur. Güney duvar eksenindeki kapı Mekan 7'ye açılır (Resim 160-163).

Resim 160. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 5 ve 6'yı bağlayan geçit

Resim 161. Eğri Taş Kilisesi Mekan 6, güneye bakış

Kompleksi güneyden sınırlayan Mekan 7, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. 3.35 m. genişlikteki mekan 3.58 m. uzunluktadır.

Resim 162. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 6, kuzeydoğuya bakış

Resim 163. Eğri Taş Kilisesi Mekan 7, kuzeydoğuya bakış

Kompleksin kuzey sınırını oluşturan Mekan 8'e Mekan 1'in kuzey duvarındaki kapının açıldığı bir geçit ile ulaşılır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan geçidin zemininde doğu-batı yönünde uzanan üç mezar vardır. Batısı uçmuş olan mekanın şekli anlaşılamamıştır. Doğu duvar ekseninin güneyinde zeminine mezar oyulmuş bir niş, kuzeyinde 2.55 x 2.06 m. ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen planlı arkosolium yer alır. Doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz ile örtülü mekanın zeminine kuzey-güney yönünde uzanan üç mezar oyulmuştur (Çizim 43) (Resim 164-165).

Resim 164. Eğri Taş Kilisesi, geçit, doğu duvar

Resim 165. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 8, doğuya bakış

İç Tanıtım: Yapı kompleksini oluşturan birimlerin zemini düzensizdir⁶⁸ (Çizim 46). Naos tonozunun kottan yüksekliği 5.42 m.dir. Kuzey duvar ekseninin doğu ve batısına oyulan nişler dikdörtgen, güney duvar ekseninin doğusuna oyulan niş yuvarlak kemerlidir. Güneydeki Mekan 2'ye dikdörtgen kapı ile geçilir.

Doğuda naos ile yaklaşık aynı seviyedeki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Kemer, kuzey ve güneyde pilasterlara oturur. Doğü duvar eksenine oyulan niş dikdörtgen çerçeve içinde yer alır (Çizim 46-47).

Mekan 1'in güney duvarında farklı seviye ve yükseklikte, arkosolium tipinde iki niş bulunur. Eksenin doğusundaki niş dikdörtgen çerçeve içinde yer alır. Eksenin batısında Mekan 3'e ulaşımı sağlayan geçide dikdörtgen kapı ile geçilir. Doğü duvar eksenindeki dikdörtgen niş, kilise ve Mekan 1'i ayıran ahşap zemini keser. Niş, doğü duvarındaki dikdörtgen küçük bir niş ile sona erer. Eksenin kuzeyinde bir destek ile birbirinden ayrılan dikdörtgen iki niş, eksenin güneyinde arkosolium vardır. Nişler zeminin yaklaşık 0.40 m. yukarısına oyulmuştur. Nişlerin alt seviyesinde, zemine gömülmüş yuvarlak kemerli dört niş daha görülür.

Mekan 2, 3.43 m. yüksekliğe sahiptir. Mekanın alt kotundaki 1.13 m. yükseklikteki geçidin doğü duvarındaki niş dikdörtgendir (Çizim 46).

Mekan 3, 1.19 m. yüksekliktedir. Doğü duvardaki yuvarlak kemerli, arkosolium nişlerinin yükseklikleri birbirinden farklıdır. Güney duvardaki yuvarlak kemerli arkosolium nişinin batısında Mekan 5 ve 5a'ya açılan 0.46 m. yükseklikteki kapı dikdörtgendir. Mekanlar birbirine 0.13 m. yükseklikteki geçit ile bağlanır. Batıdaki Mekan 4, 3.28 m. yüksekliktedir. Mekan, Mekan 3, 5 ve 1'e dikdörtgen birer açıklık ile bağlanır (Çizim 48).

Mekan 5'in, Mekan 5a'dan ayrıldığı hatıl yuvalarına kadar yüksekliği 3.51 m.dir. Güney duvar ekseninde Mekan 6'ya geçiş sağlayan kapı ile güney duvarda Mekan 3'e açılan kapı dikdörtgendir⁶⁹. Mekan 5a, hatıl yuvalarına kadar 2.31 m. yüksekliktedir. Kuzey ve

⁶⁸ ±0.00 m. kotu 0.85 m.den geçer.

⁶⁹ Güneydeki açıklığın orijinalde kapı olup olmadığını söylemek güçtür. Öyle ki geçit boyunca devam eden biri, doğrudan Mekan 5 ya da 5a'ya değil, bu iki mekanı birbirinden ayıran ahşap zemine denk gelir. Dolayısıyla bu açıklığın orijinalde Mekan 5'e açılan bir pencere olduğu, sonradan ahşap zeminin de yok olmasıyla 5a'ya ulaşabilmek için basamaklı bir geçide dönüştürüldüğü düşünülebilir.

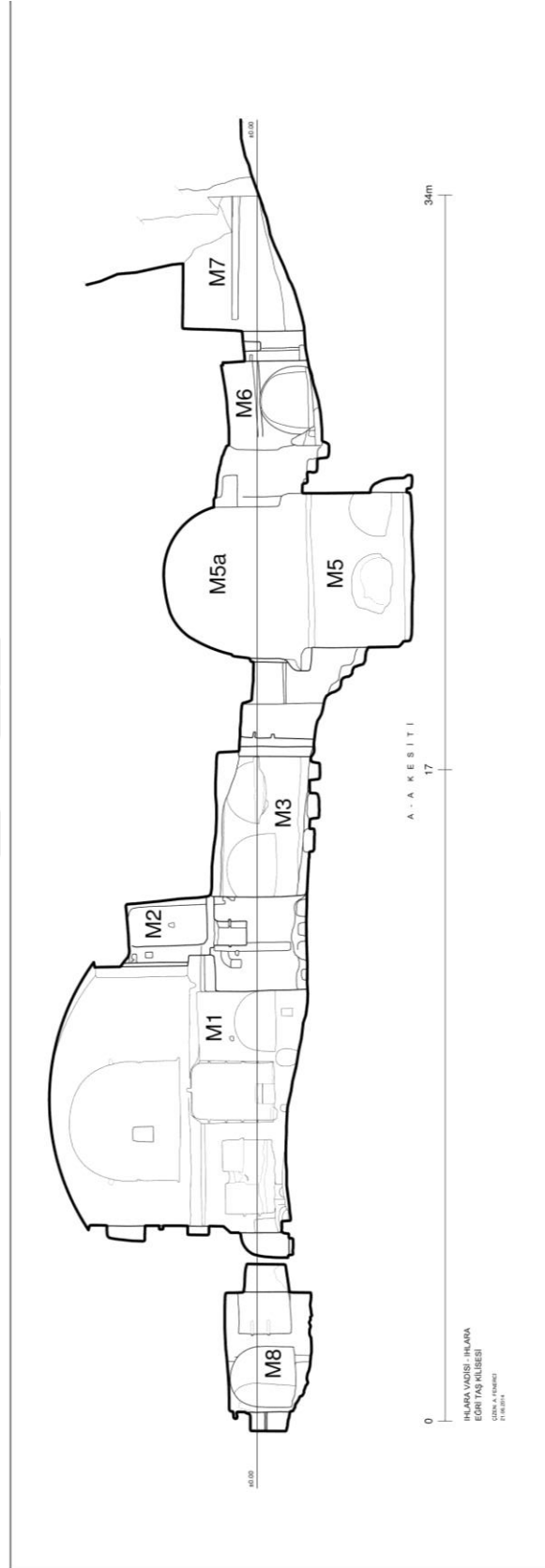
güney duvarına yuvarlak kemerli nişler oyulan mekanın güney duvar eksenindeki dikdörtgen kapı içeride kuzey, güney ve batıdan ana kaya kütlesi ile sınırlanan oyuğa açılır (Çizim 50).

Mekan 6'ya geçiş sağlayan basamaklı geçit ± 0.00 m. kotunun 1.07 m. yukarisındadır. 0.90 m. yükseklikteki Mekan 6, doğudan ve batıdan birer arkosolium ile sınırlanır. Güney duvar eksenindeki dikdörtgen kapı ile Mekan 7'ye geçilir (Çizim 46, 49).

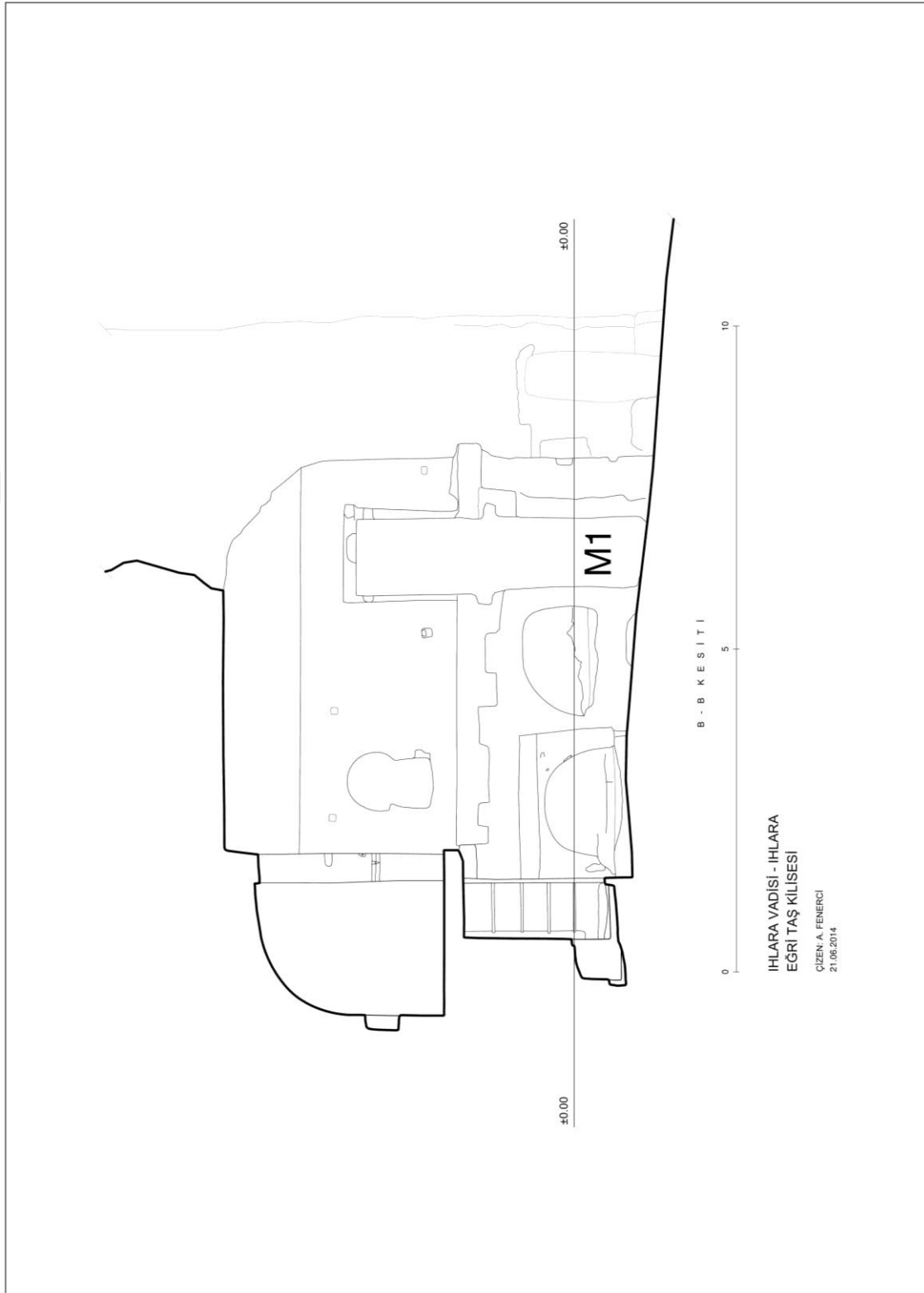
Kompleksin kuzey ucundaki Mekan 8'in önünde 0.86 m. yükseklikte düz tavan görülür. Arkosolium ve dikdörtgen mezar bunun gerisine oyulmuştur. Yuvarlak kemerli arkosoliumun yüksekliği 0.70 m., dikdörtgen mezar nişinin yüksekliği 0.52 m.dir.

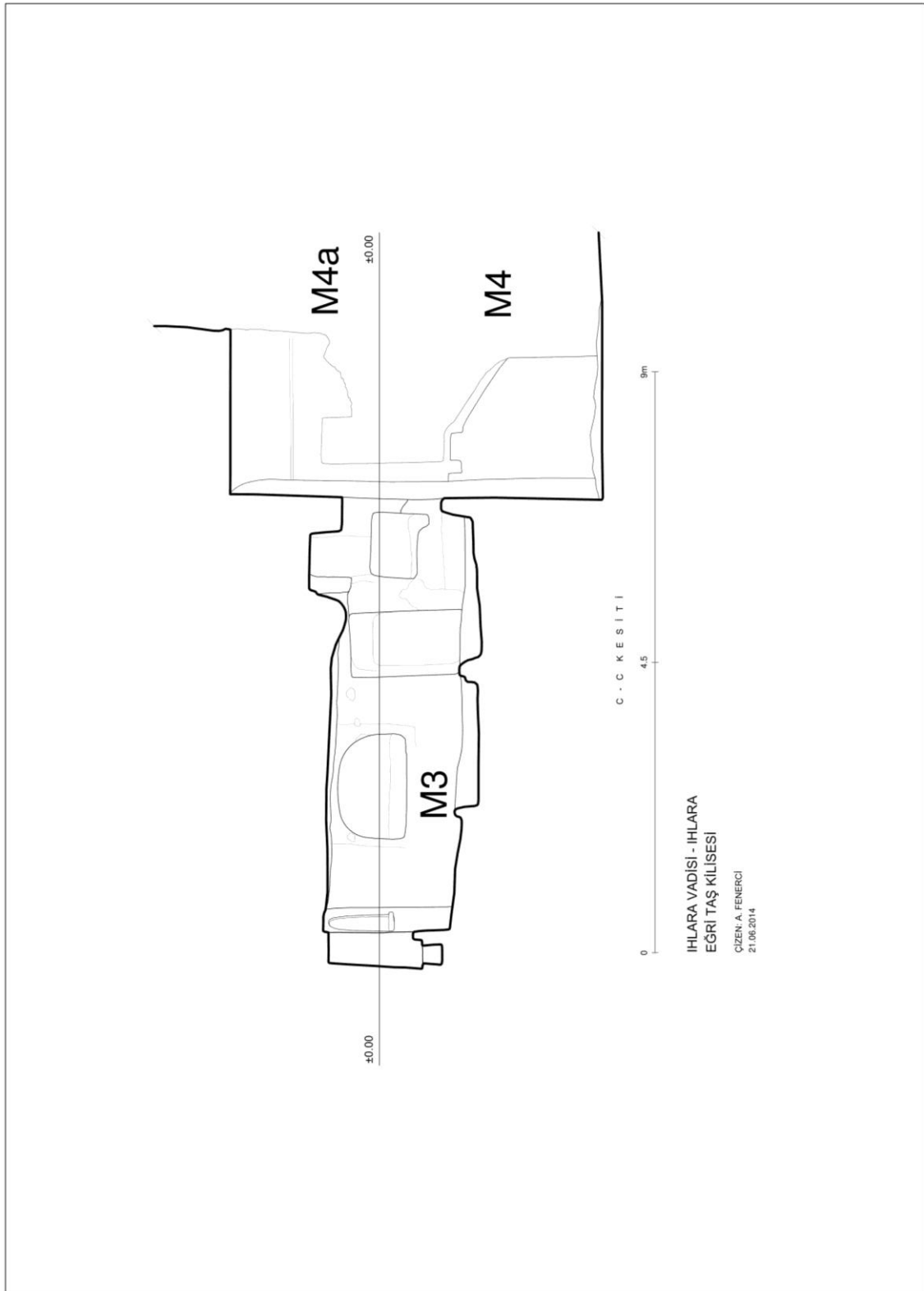

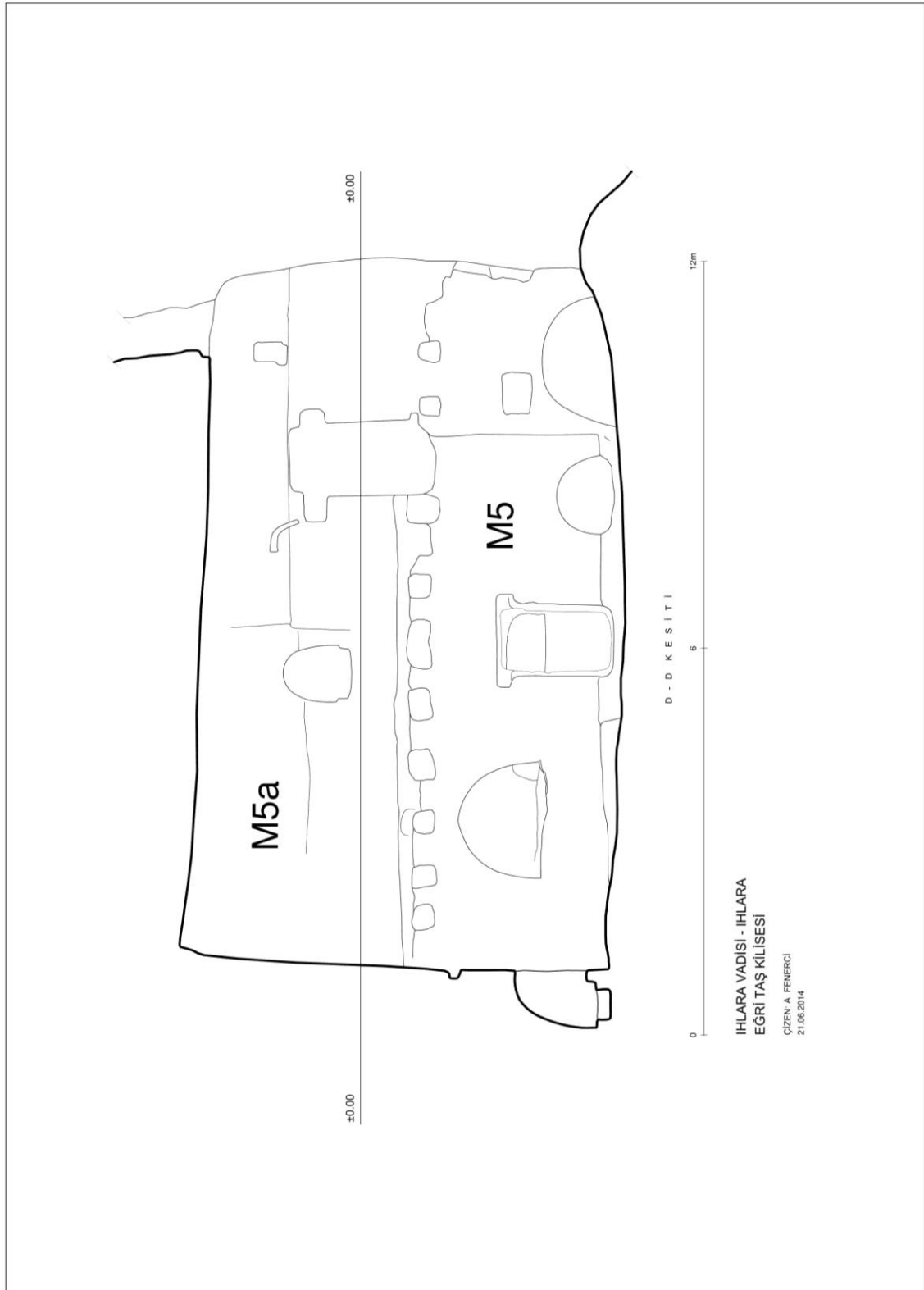
Çizim 46. Eğri Taş Kilisesi, A-A kesiti doğuya bakış

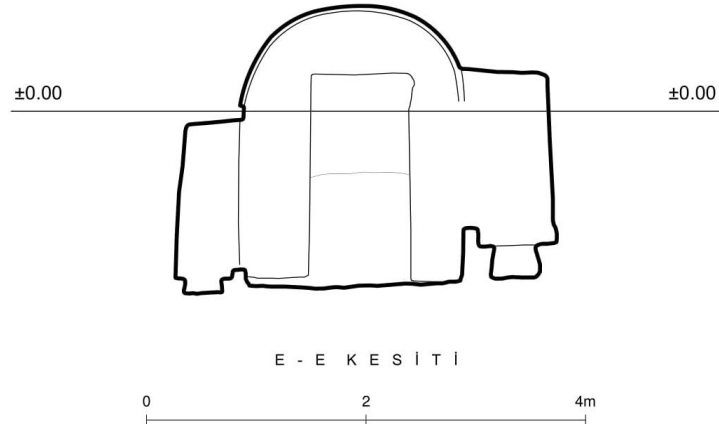
Çizim 47. Eğri Taş Kilisesi, B-B kesiti, kilise ve Mekan 1 güney duvar

Çizim 48.Eğri Taş Kilisesi, C-C kesiti, Mekan 3, 4 ve 4a güney duvar

Çizim 49. Eğri Taş Kilisesi, D-D kesiti, Mekan 5, 5a güney duvar

IHLARA VADİSİ - IHLARA
EĞRİ TAŞ KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
21.06.2014

Çizim 50. Eğri Taş Kilisesi, E-E kesiti, Mekan 6 güney duvar

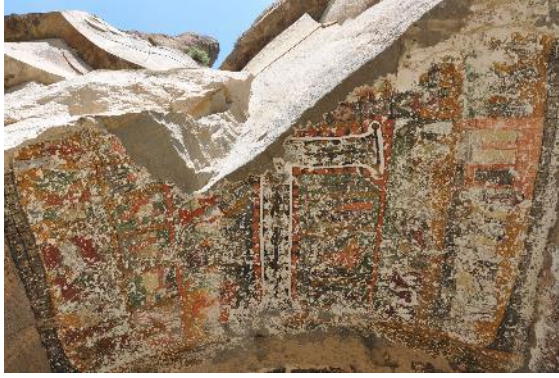
Resim / Bezeme Programı: Kilisenin duvar resimleri naos tonoz ve duvarları ile apsiste yer alır. Apsis resim programı, yarım kubbe başlangıcındaki şerit ile ikiye ayrılır. Yarım kubbede İsa (D), altta tanımlanamayan figürler yer alır. Ancak eksendeki figürün Meryem (C), iki yanında ise baş meleklerin olduğu tahmin edilir. Bu bölümde ayrıca tanımlanamayan aziz tasvirleri de yer alır (Resim 166-167).

Resim 166. Eğri Taş Kilisesi, apsis resim programı

Resim 167. Eğri Taş Kilisesi, apsis resim programı
ayrıntı

Naos resim programı, tonozdaki büyük haç motifi ile ikiye ayrılır. Her bir yarıda İsa siklusunun yer aldığı sahneler üçer şerit halinde resmedilmiştir (Resim 168).

Resim 168. Eğri Taş Kilisesi, naos tonozu

Resim 169. Eğri Taş Kilisesi, tonoz güney yarısı

Tonoz güney yarısında üst şeritte doğudan batıya doğru: Müjde (LI), Ziyaret (LII); orta şeritte Doğum (LVIII) (sahne Müneccimlerin gelişi, doğum, ilk banyo ve çoban sahneleri ile birlikte oluşturulmuştur); alt şeritte Yusuf'un Rüyası (LX), Mısır'a Kaçış (LXI), Masumların Katli (LXII); güney duvarda Vaftiz (LXX), Kudüs'e Giriş (D1) sahneleri yer alır (Resim 169-170).

Resim 170. Eğri Taş Kilisesi, güney duvar ayrıntı

Resim 171. Eğri Taş Kilisesi, tonoz kuzey yarısı

Tonoz kuzey yarısında üst şeritte Başmelekler (a, b) arasında Theotokos (C), ortada doğudan batıya doğru, Müjde (LI), Müneccimlerin Tapınması (LIX), altta Petrus'un İnkarı (DVIII), Ayakların Yıkanması (DIII) Gestemani tasviri yer alır (Resim 171-172) (Çizim 51) .

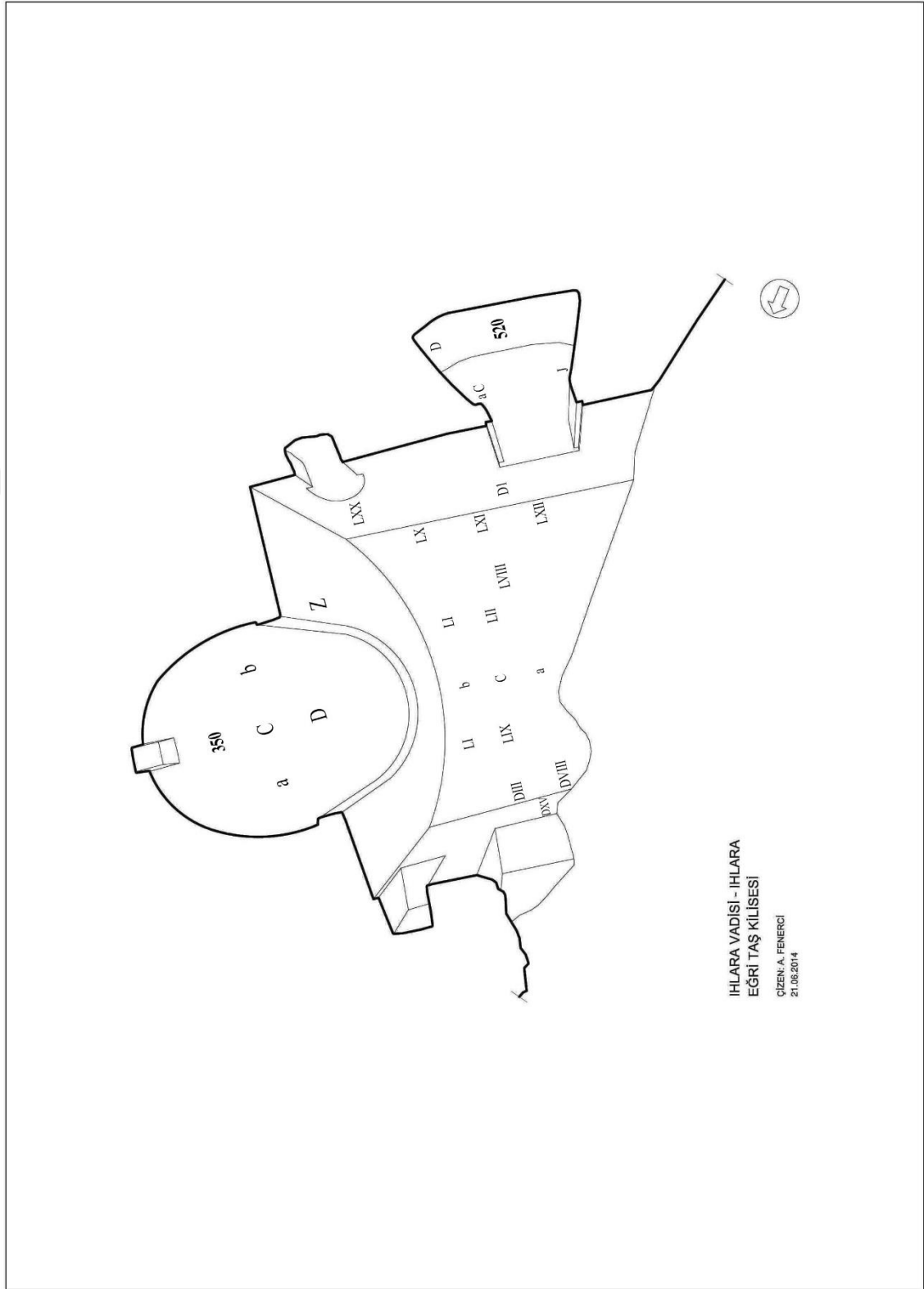

Resim 172. Eğri Taş Kilisesi, tonoz kuzey yarısı   Resim 173. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, doğu duvar
Mekan 2'nin doğu duvarında eksenin kuzeyinde baş melek Mikhael (a), güneyinde Meryem (C); güney duvarda eksenin doğusunda İsa (D) ekseninde tanımlanamayan iki figür (520); eksenin batısında üç figür ve bir melek tasviri yer alır (i) (Resim 173-174) (Çizim 52).

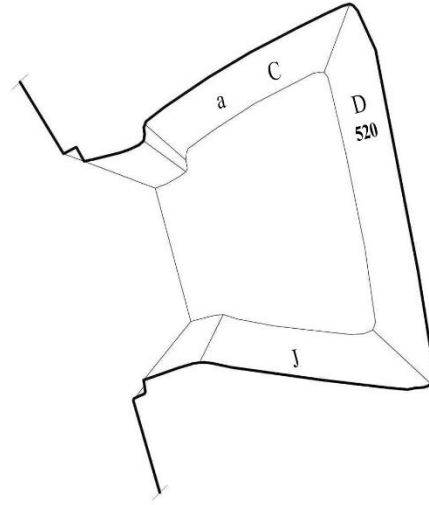
Resim 174. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, güney duvar   Resim 175. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 6, kuzey duvar
Mekan 6'nın kuzey duvarında arkosolium içinde Deesis sahnesi (B) ve tanımlanamayan bir kadın tasviri bulunur (Çizim 53) (Resim 175).

Cephe Düzenlemesi: -

Çizim 51. Eğri Taş Kilisesi, kilise resim programını oluşturan sahnelerin mekansal dağılımı

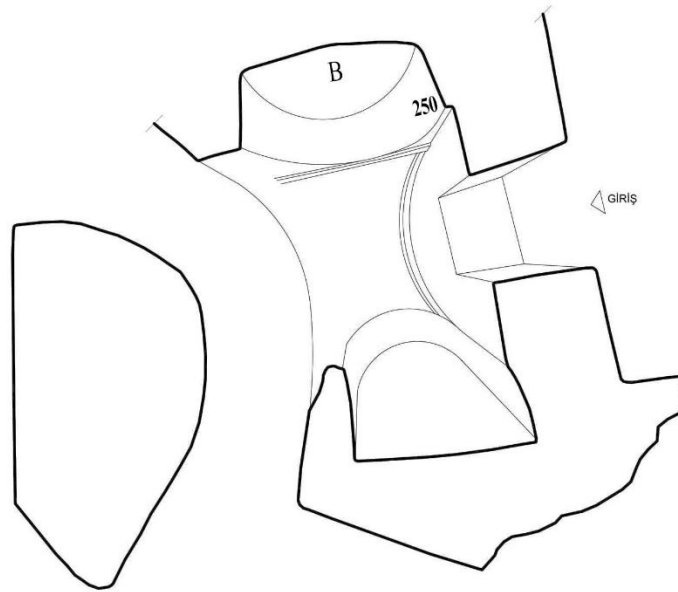

IHLARA VADİSİ - IHLARA
EĞRİ TAŞ KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
21.06.2014

Çizim 52. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 2, resim programının mekansal dağılımı

IHLARA VADİSİ - IHLARA
EĞRİ TAŞ KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
21.06.2014

Çizim 53. Eğri Taş Kilisesi, Mekan 6, resim programının mekansal dağılımı

2.3.14. Katalog No. 14: Kilise 11

Adı: Kilise 11⁷⁰

Yeri: Kilise Ihlara'da, vadinin doğu yamacında bulunur. Eğritaş Kilisesi'nden doğu yamaç boyunca yaklaşık 75.00 m. güneye devam edildiğinde ulaşılan ilk kilisedir. Batı yamaçta bulunan Kuzey Ambar Kilisesi'nin karşısında yer alır. Vadi tabanının 35.00 m. yukarısındaki yapının girişi, kaya kütlelerinin güney cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 176-178)

Resim 176. Kilise 11 konum, güneydoğuya bakış

⁷⁰ Yapı 06.04.2014 tarihinde tarafımızdan tespit edilmiş, 14.06.2014 tarihinde rölöveleri çıkarılarak ve fotoğraflanarak belgelenmiştir. Yapı vadi içindeki konumu dikkate alınarak tarafımızdan Kilise 11 olarak isimlendirilmiştir.

Resim 177. Kilise 11, güneydoğuya bakış

Resim 178. Kilise 11, giriş

Yayın: -

Yazıt - Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilisenin güneyinde olasılıkla bir giriş mekanı bulunur ancak, cephe uçtuğundan anlaşılamamaktadır. Kilisenin vadiye bakan güney cephesi büyük oranda uçmuş, yukarıdan kopan kayalar ile kilisenin önü kapanmıştır. Naosu örten düz tavanda görülen yarık, apsis yarım kubbesi ve yarım yuvarlağı, oradan da altar boyunca devam eder. Güney tempon levhasının üst bölümü, kuzey tempon levhasının ise büyük bir bölümü kırılmıştır. Kilisenin zeminine oyulan mezarlar, kopan kayalardan zarar görmüştür.

Resim Programı: Mevcut izlerden kilisenin tamamının, naosun üzerini örten düz tavan da dahil olmak üzere duvar resimleri ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır, ancak sadece kuzey duvarın küçük bir bölümü ile doğu duvar ve giriş mekanındaki duvar resimlerinin bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Duvar resimlerinin üzerini kaplayan kalın is tabakası hem tasvirlerin hem de kullanılan renklerin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Kilisenin batısındaki resim programının çok az bir bölümü seçilebilmektedir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı kilisenin naosu, doğuda apsis ile sınırlanır. Naos, 3.65 x 2.76 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, düz tavan ile örtülüdür. Naos zemininin neredeyse tümünde farklı boyutlarda, doğu-batı doğrultusunda yetişkin mezarları görülür. Giriş kapısı, büyük bir bölümü yıkık olan güney duvardadır (Resim 179-180). Batı duvarda eksenin kuzeyinde bir niş yer alır. Kuzey duvarda, biri eksenin batısında diğeri doğusunda iki nişten batıdaki daha geniş ve derindir. Batıdaki nişin içine doğu-batı doğrultulu iki yetişkin mezarı oyulmuştur (Çizim 54) (Resim 181).

Doğu duvar ekseninde templon levhaları ile naostan ayrılan apsis yer alır. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvar eksenindeki altar, kuzey ve güneyden oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanır. Altarın yukarısına küçük bir niş oyulmuştur (Çizim 54) (Resim 182).

Resim 179. Kilise 11, naos, güneye bakış

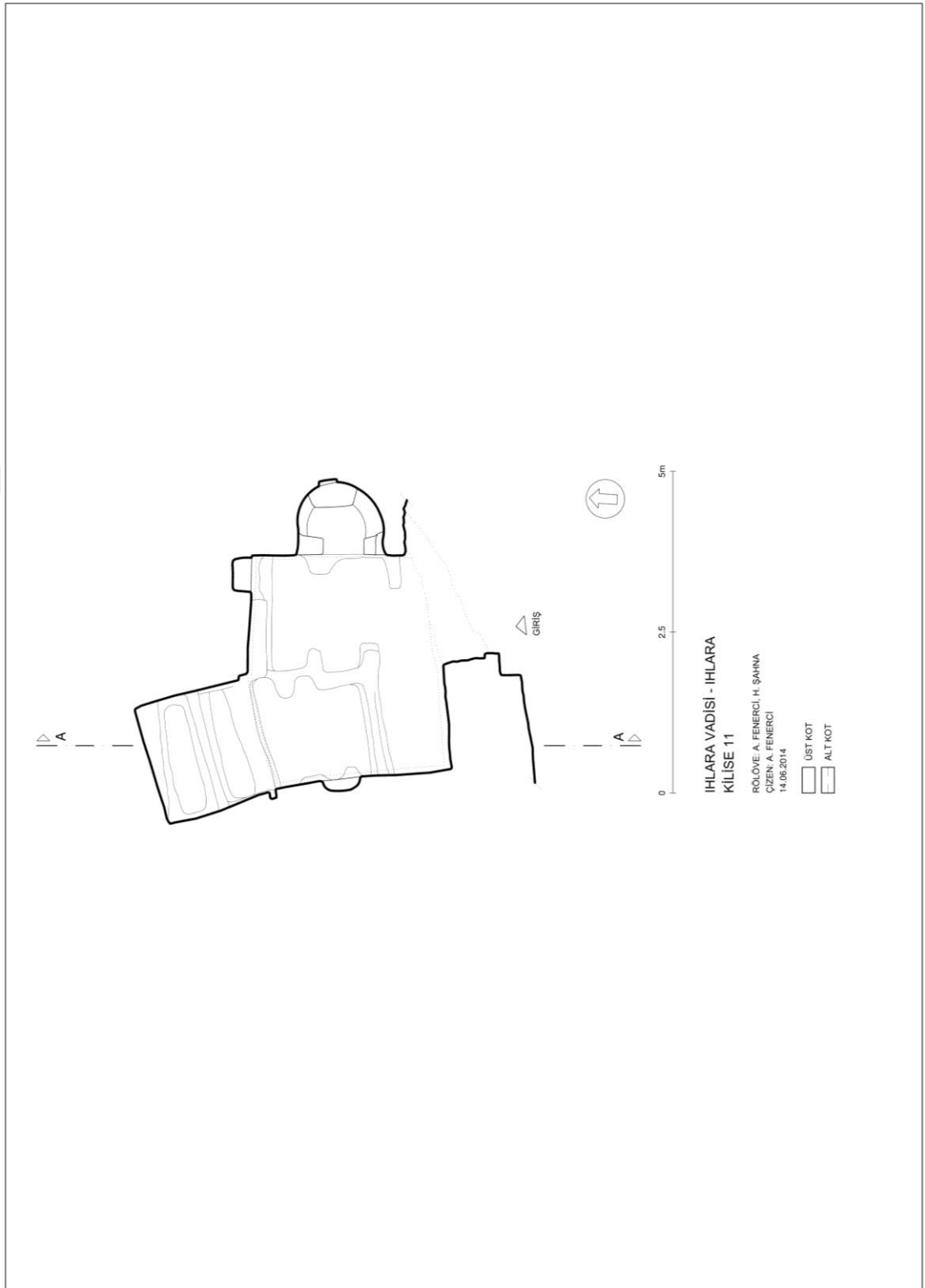
Resim 180. Kilise 11, naos batıya bakış

Resim 181. Kilise 11, naos zemini

Resim 182. Kilise 11, naos, doğuya bakış

Çizim 54. Kilise 11, plan

İç Tanıtım:

Kilisenin olasılıkla farklı dönemlerdeki kullanımının bir sonucu olarak naos zemininin tamamında oyuklar görülür. Bunlardan bazıları mezar, bazıları da düzensiz oyuklardır⁷¹. 1.19 m. yükseklikteki naos, örtü hizasında basit profilli silme ile çevrelenir. Batı duvar eksenindeki yuvarlak kemerli niş, zeminle neredeyse eş seviyededir. Kuzey duvar ekseninin batısında 1.28 m. yüksekliğindeki derin dikdörtgen niş, naos zemininin yukarisındadır. Bu bölümdeki iki mezar, naos zeminine doğru kademeli olarak oyulmuştur. Eksenin doğusunda, templon levhalarının üst hizası ile aynı seviyeden itibaren yükselen niş yuvarlak kemerlidir.

Doğu duvar ekseninde, naos zemininin yaklaşık iki basamak yukarisındaki apsis bulunur. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsis yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Apsisin ekseninde, altarn yukarisındaki niş, merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir (Çizim 55) (Resim 183-184).

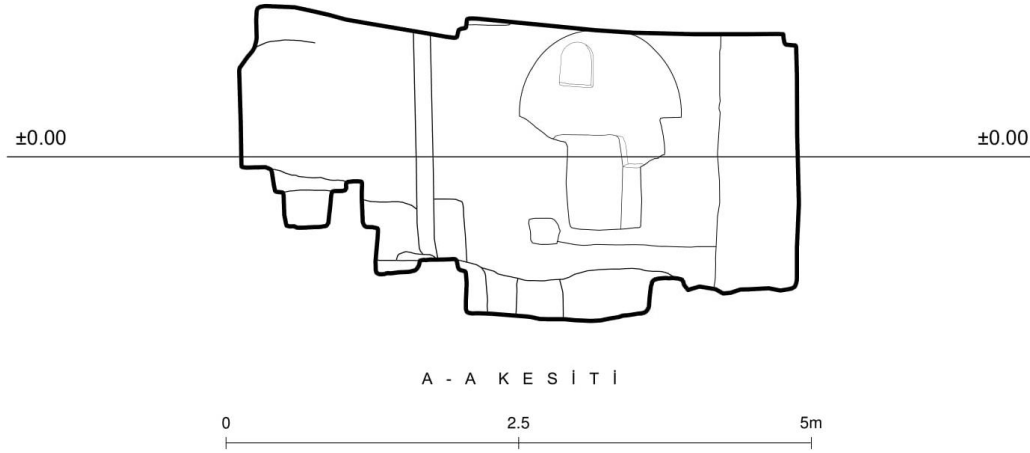

Resim 183. Naos, kuzey duvar (Fenerci 2014)

Resim 184. Apsise bakış

⁷¹ Bu durum naos zemininden yükseklik ölçüsü almayı güçleştirdiğinden, kilise için ± 0.00 kotu naosun en derin noktası olan 1.40 m.den alınmış, genel yükseklikler ± 0.00 kotuna göre verilmiştir.

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 11

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
14.06.2014

Çizim 55. Kilise 11, A-A kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Duvar resimleri, bitkisel ve geometrik bezemeler ile figürlü tasvirlerden oluşur. Kompozisyonlardaki hakim renkler kırmızı, sarı, yeşil ve turuncudur. Naos kuzey duvarı, örtü ve doğu duvardan turuncu bir şerit ile ayrılır. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki yuvarlak kemerli nişin üst bölümünde yine turuncu bir çerçeve içine alınmış haç motifi görülür. Çerçevenin sol ve sağında kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezeme seçilebilmektedir. Doğu duvarda, eksenin kuzeyinde yuvarlak kemerli çerçeve içinde tanımlanamayan bir aziz tasviri yer alır (520). Aziz bu şekliyle bir mimari öge içine yerleştirilmiştir. Muhtemelen orans duruşlu azizin başı sarı hale içine alınmış, halenin etrafı incilerle çevrelenmiştir. Benzer şekilde, yuvarlak kemer de beyaz renkteki incilerle vurgulanmıştır. Kemerin etrafında, kırmızı ve sarı renkteki beneklerle oluşturulan bezemeler ve aralarındaki çapraz kesişen çizgiler ile kompozisyon oluşturulmuştur.

Apsis yarım yuvarlağı içinde figürlü bezemeler ile geometrik ve bitkisel bezemeler bir arada kullanılmış, duvarlar boş bırakılmamacasına bezenmiştir. Kuzey duvarda Meryem,

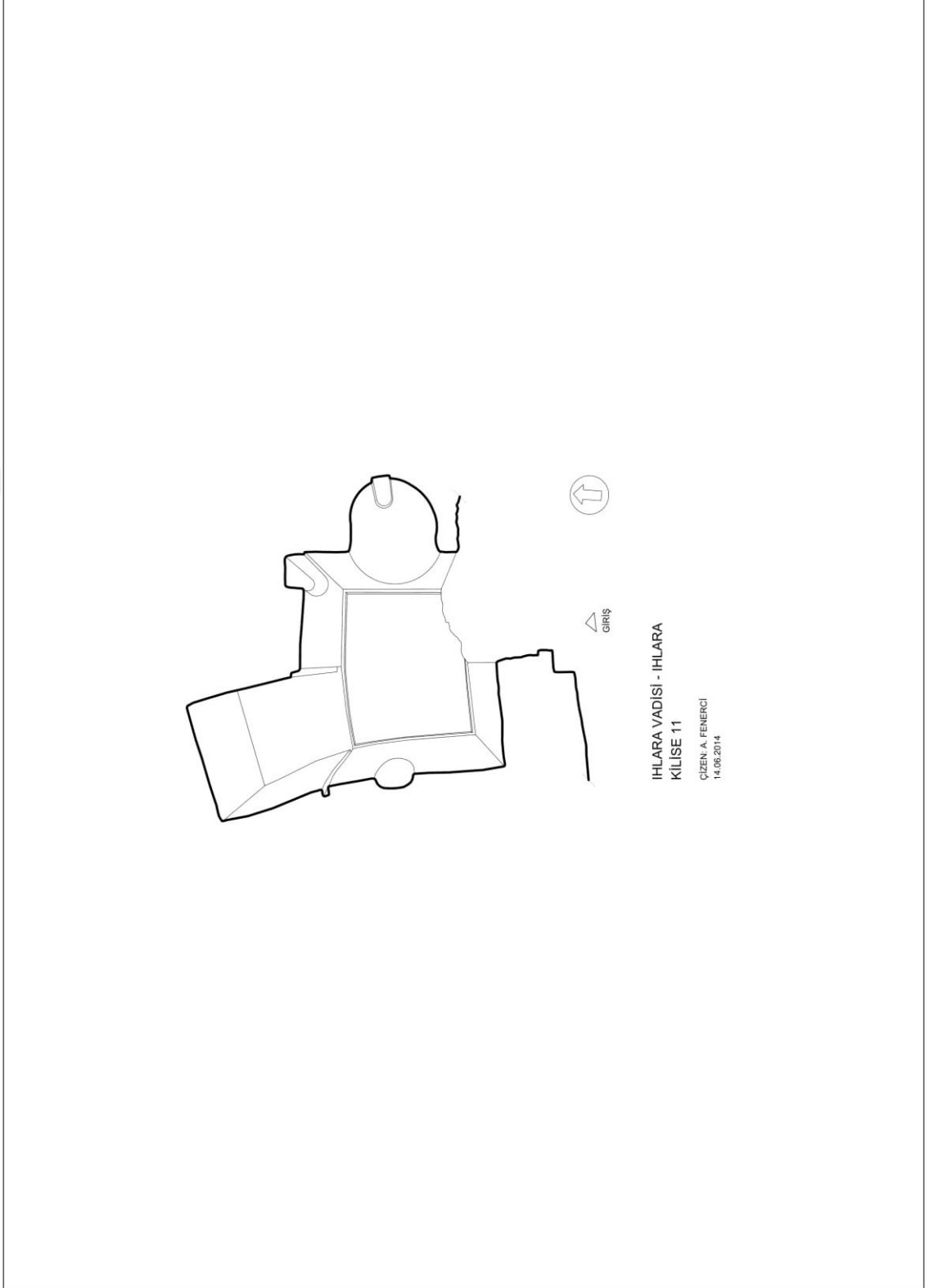
kucağında çocuk İsa ile birlikte resmedilmiştir (C)⁷². Tasvir, iki yanındaki kıvrık dallardan oluşan şeritlerle sınırlandırılır. Kuzey duvardaki yuvarlak kemerli nişteki haç motifi, apsis doğu duvarındaki niş içinde de tekrarlanır. Apsis güney duvarındaki bezemeler seçilememiştir, ancak burada bir başmelek tasvirinin olduğu güçlükle anlaşılabilir (i). Naos girişini kapatan büyük kaya kütesinde yuvarlak kemer içinde tanımlanamayan bir figür yer alır (Çizim 57) (Resim 185-187).

Cephe Düzenlemesi: -

⁷² Meryem figürünün, yol gösteren anlamına gelen Hodegetria Meryem olduğunu düşünmekteyiz. Meryem'in bu tipinde, Meryem sol kolunda ya da sol dizinde Emmanuel İsa'yı taşıırken sağ eliyle İsa'yı işaret eder. İkonoklasms sonrasında annenin başı çocuğuna doğru hafifçe eğilmiştir ancak 10. yüzyıl ile birlikte anne ve çocuğun bu fiziksel yakınlığı azalmıştır. Kapadokya bölgesindeki Hodegetria Meryem tasvirlerinin çoğu, apsis yarım kubbeleri ve apsis duvarlarında, naosta ise duvarlarda, tonoz alınlıklarında, narteks ya da giriş mekanlarında karşımıza çıkar. Meryem tasvirlerinin yan apsislerde yer aldığı örneklerde Meryem ek başına tasvir edilir. Apsis örneklerinde ise, genellikle başmelekler, azizler ya da piskoposlarla birlikte resmedilir (Türker, 2009, s. 103-124).

Çizim 56. KİLİSE 11, resim programının mekansal dağılımı

Resim 185. Doğu duvar, aziz tasviri

Resim 186. Apsis, Meryem ve çocuk İsa

Resim 187. Giriş mekanındaki duvar resmi kalıntısı

2.3.15. Katalog No. 15: Kilise 12

Adı: Kilise 12⁷³

Yeri: Yapı kompleksi Ihlara'da, vadinin doğu yamacında yer alır. Kilise 11'den yamaç boyunca güneye devam edildiğinde, Melendiz'in batıya doğru ilk büküldüğü yeri döndükten sonra ulaşılan kilisedir. Kilise 11'e 710.00 m., vadi tabanına 15.00 m. uzaklıktadır. Kilise 13 ve işlevi belirlenemeyen kayaya oyma diğer mekanlar ile aynı kaya kütesine, batı cepheye oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 188).

Resim 188. Kilise 12, konum, doğuya bakış

Yayın: -

Yazıt - Kitabe: -

Tarih: -

⁷³ Yapı 06.04.2014 tarihinde tarafımızdan tespit edilmiş, 14.06.2014 tarihinde rölöveleri çizilmiştir. Vadi içindeki konumuna göre yapı tarafımızdan Kilise 12 olarak isimlendirilmiştir.

Bugünkü Durumu: Kilise, batısındaki portiko ile birlikte doğu-batı yönünde uzanır⁷⁴. Naos beden duvarları ve örtüsünde büyük yarıklar görülür. Büyük oranda yıkılmış olan güney duvarda orijinalde bir kapı ya da kemerli bir açıklık olup olmadığı anlaşılamamıştır, ancak mevcut açıklık, güneydeki ek mekan ile naos arasında geçiş sağlamıştır. Doğu duvarda kuzey templon levhası apsis zeminine kadar kırıktır. Altar, duvar ile hem yüz olacak ölçüde kırılmış ve aşınmış, güney templon levhasına bitişik oturma sekisi neredeyse tümüyle yok olmuştur.

Portikonun batısı, örtünün yarısı ile birlikte uçmuştur. Örtüde başlayan kırılma kuzey ve güney duvarlar boyunca devam eder. Kuzey duvarındaki niş harap olmuştur. Mekanın kuzey ve güney duvarlarında ayrıca yatay devam eden yarıklar görülür.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos, doğuda apsis, batıda portiko ile sınırlanır. 2.86 x 2.60 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı naos, kubbemsi tonoz ile örtülüdür. Dört yönden kemerlere oturan tonozun köşelerinde tromp benzeri kabartma uygulamalar görülür. Naos zemini dört yönden oturma sekisi ile çevrelenir. Batı duvarı ekseninde, portiko ile bağlantıyı sağlayan kapı, kuzey duvarda biri eksenin batısında, diğeri doğusunda iki niş yer alır. Daha geniş ve derin olan batıdaki nişin zeminine, doğu-batı doğrultulu bir yetişkin mezarı oyulmuştur. Güney duvarda, yaklaşık eksenden doğu duvara kadar devam eden açıklık, kilisenin güneyindeki işlevi belirlenemeyen mekana açılır.

Doğu duvar ekseninde, templon levhaları ile naostan ayrılan apsis bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvarı ekseninde, ana kayaya bitişik altar, altarın yukarısında ise küçük bir niş yer alır. Güney templon levhasına bitişik oturma sekisinin çok az bir bölümü görülebilir (Çizim 57) (Resim 2-5).

Naosun batısındaki, 2.68 x 2.29 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı portiko, üçgenlerle geçilen çokgen tavan ile örtülüdür. Zeminine doğu-batı doğrultulu dört yetişkin mezarı oyulmuştur. Doğu duvar ekseninin güneyindeki dikdörtgen kapı naosa

⁷⁴ Kilisenin güneyinde işlevi belirlenemeyen mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanların ilk yapımdan itibaren kilise ile birlikte tasarlanıp tasarlanmadıkları, kompleksin bir parçası olup olmadıkları anlaşılamadığından tasvirleri yapılmamıştır. Kilise ile bağlantıları anlaşıldığı takdirde tasvirleri yapılacak ve komplekse dahil edileceklerdir.

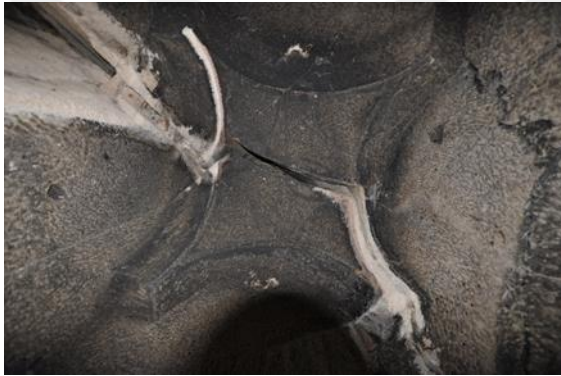
geçiş sağlar. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki dikdörtgen nişin zeminine bir yetişkin mezarı oyulmuştur (Çizim 57) (Resim 189-194).

Resim 189. Naos, doğuya bakış

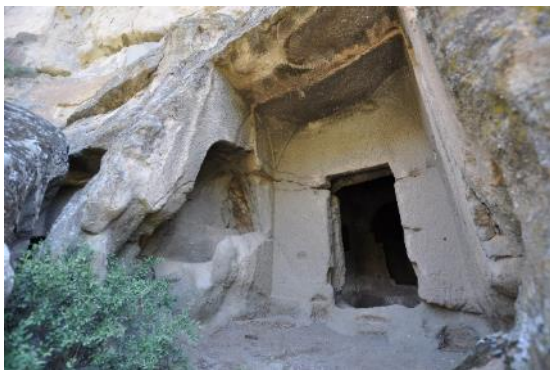
Resim 190. Naos, güneybatıya bakış

Resim 191. Naos tonozu

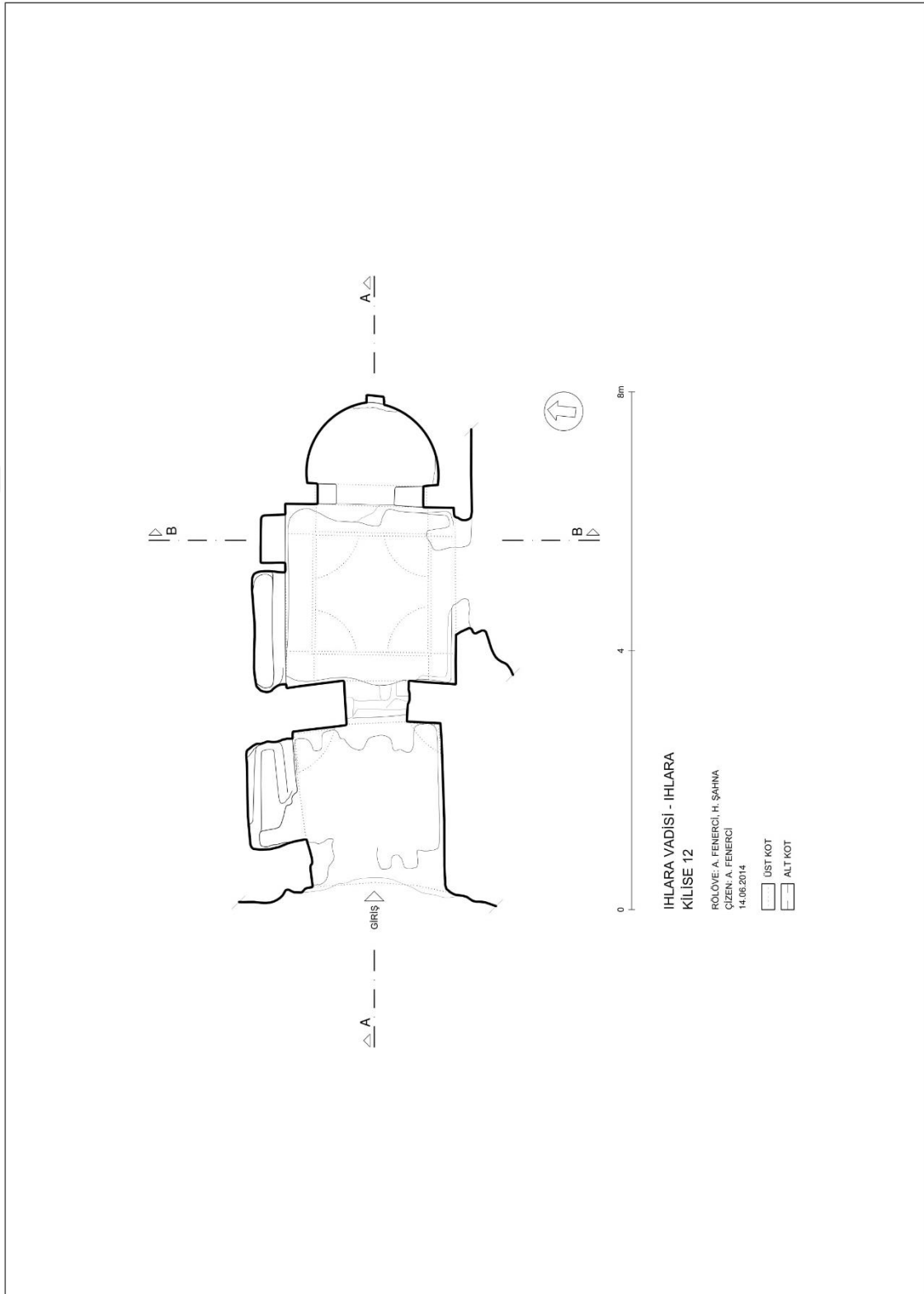
Resim 192. Naos zemini, batıya bakış

Resim 193. Portiko, doğuya bakış

Resim 194. Portiko, örtü

Çizim 57. Kilise 12, plan

İç Tanıtım

Naos zemini düzensizdir⁷⁵. Naosu örten kubbemsi tonoz, havada asılı gibi duran, desteksiz kemerlere oturur. Naosun yüksekliği 2.22 m., kemerlerin yüksekliği 1.53 m.dir. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki orijinal niş yuvarlak kemerlidir. Niş, naos ile apsisi birbirinden ayıran yüksek temlon levhalarının üst hizası ile aynı seviyeden yükselir. Doğu duvarda merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsis, naos zemininin iki basamak yukarisındadır. Apsis zafer kemeri 1.56 m., yarım kubbesi 1.65 m. yüksekliğe sahiptir. Doğu duvar ekseninde altarin yukarisındaki niş merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir (Çizim 58-59) (Resim 195).

Batıdaki portikoya, naosun batı duvarındaki dikdörtgen kapı ile geçilir. Mekanı örten tavanın yüksekliği 1.95 m., geçiş elemanlarının yüksekliği 1.26 m.dir. Kuzey duvardaki arkosoliumun alt bölümünde düzensiz oyuklar görülür (Çizim 58-59) (Resim 190, 193).

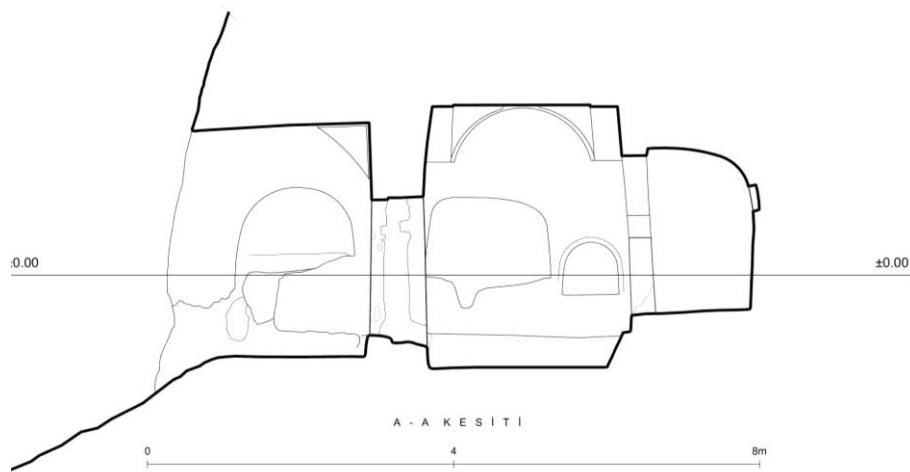

Resim 195. Apsise bakış

Resim / Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi: -

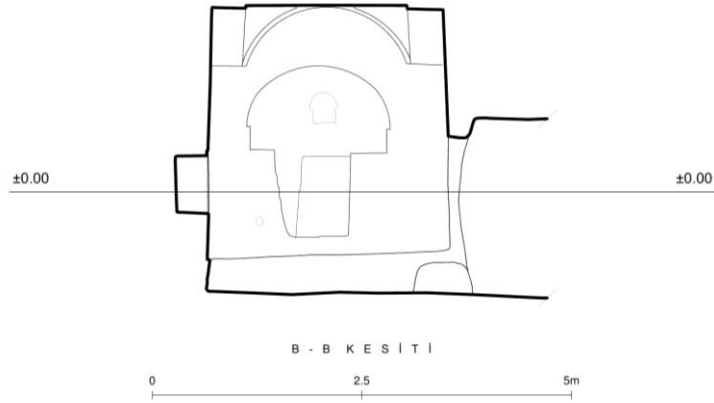
⁷⁵ ±0.00 m. kotu naosta 1.22 m., giriş mekanında 1.30 m.'den alınmıştır. Kot, apsiste 0.44 m.den geçer.

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 12

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
14.06.2014

Çizim 58. Kilise 12, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 12

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
14.06.2014

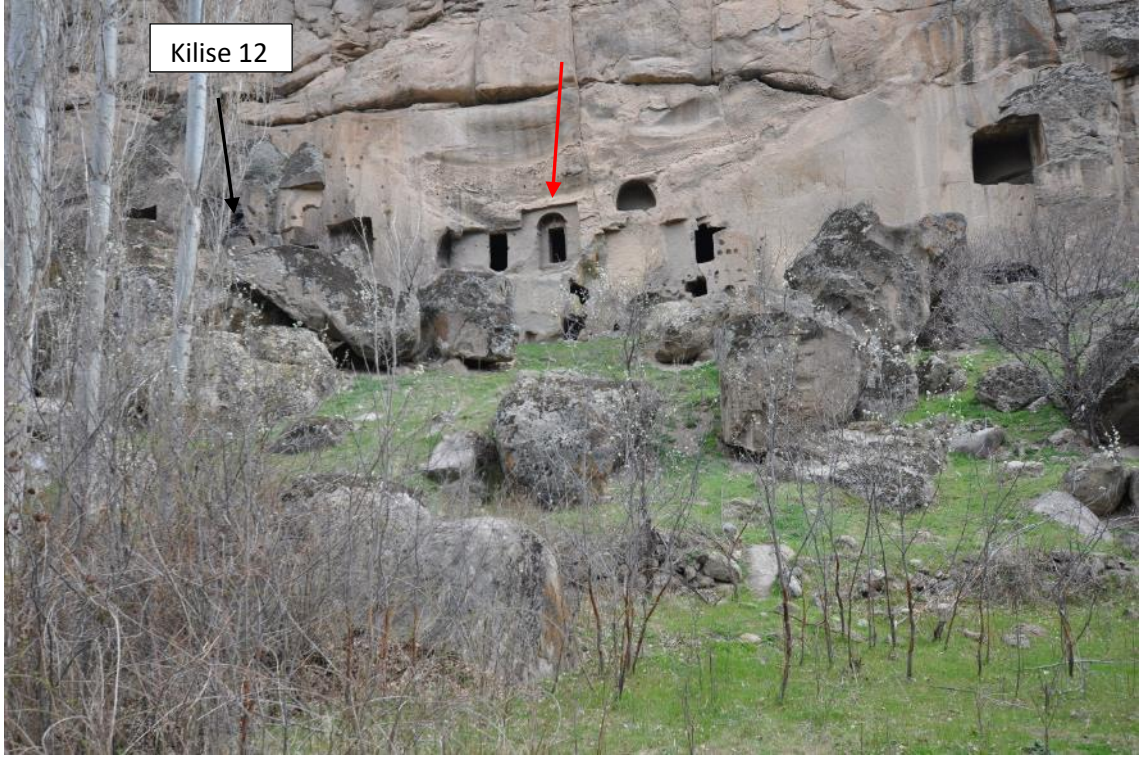
Çizim 59. B-B kesiti, doğuya bakış

2.3.16. Katalog No. 16: Kilise 13

Adı: Kilise 13⁷⁶

Yeri: Ihlara'da yer alan kilise, Kilise 13'ün 15.00 m. güneyinde, doğu yamaçtaki son kilisedir. Kilisenin bulunduğu kaya kütleşi vadi tabanının 15.00 m. yukarisındadır (Çizim 170) (Resim 196).

Resim 196. Kilise 13, genel görünüm doğuya bakış

Yayın: -

Yazıt - Kitabe: -

Tarih: -

⁷⁶ Kilise 12 ve Kilise 13'ün bulunduğu konum, Thierryler tarafından hazırlanan vadi çiziminde Kemer Kilise olarak belirtilmiştir. Ancak yaptığım incelemede yapının, Viranşehir'deki Kemer Kilise olduğunu tespit ettim. Thierryler Kemer Kilise için kullandıkları resimde Viranşehir'deki kiliseye gönderme yapmıştır. Kilise yanlış bir biçimde Ihlara Vadisi'nde, yanlış konumda gösterilmiştir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Naos ve giriş mekanından oluşan kilisede naos doğuda, giriş mekanı batıda yer alır. Naos güney duvarında arkosolium tipindeki mezar, oyuğun başladığı bölümde kısmen tahrip olmuştur. Naos ile apsisi ayıran templon levhalarından güneydeki üst seviyede kırıktır. Apsis yarım yuvarlağı içinde altar yoktur.

Giriş mekanının batısı uçmuştur. Yapıya ulaşımı sağlayan merdivenler batıdadır, ancak olasılıkla yapının bu yönündeki tahribattan etkilenmiştir.

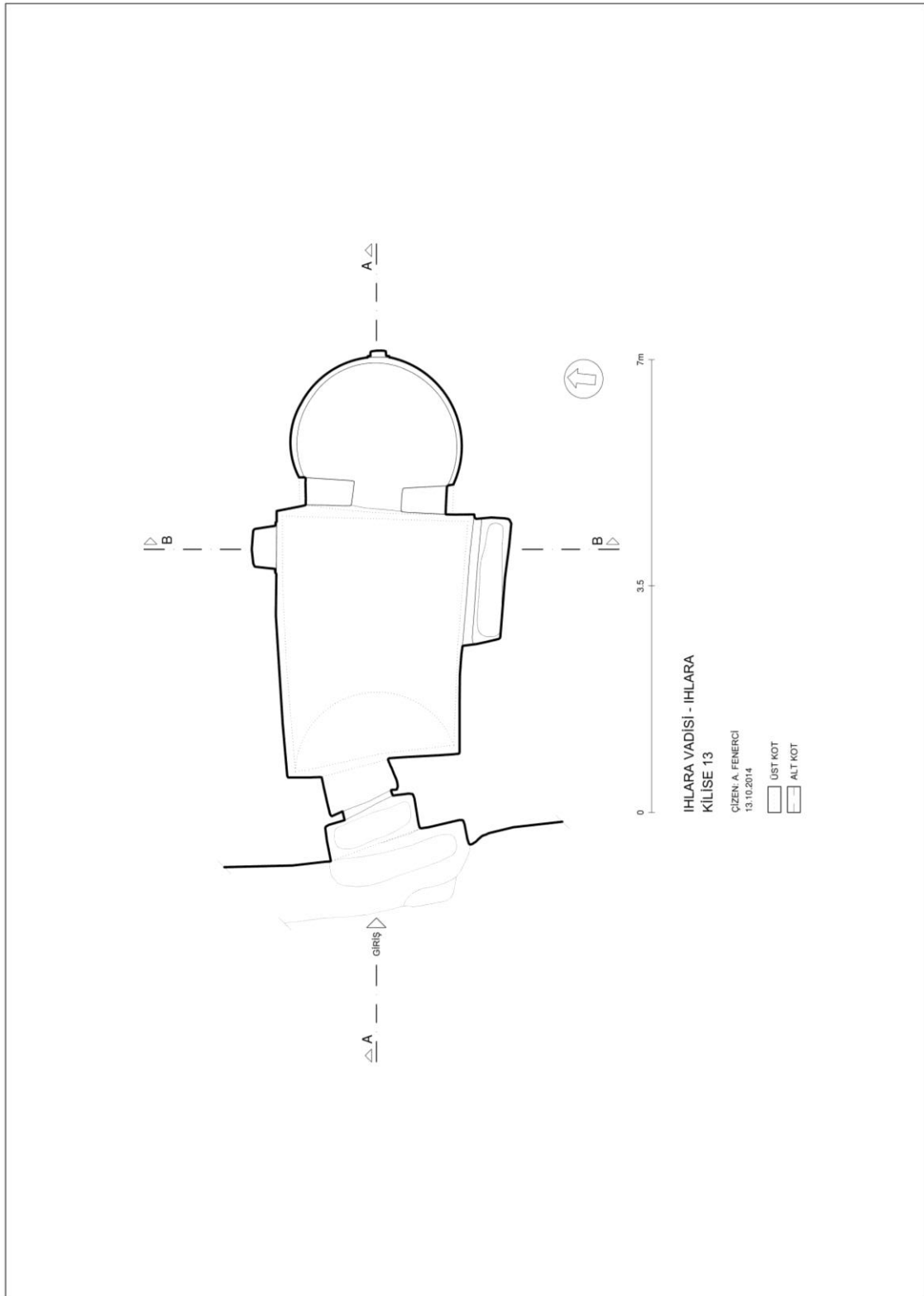
Resim / Bezeme Programı: Kiliseye giriş sağlayan kapının kemer alınlığında Deesis sahnesi kısmen sağlam şekilde günümüze gelebilmiştir. Figürlü tasvirlerin özellikle gözleri ve yüzleri tahrip edilmiştir. Kemerin üst bölümünde de duvar resminin olduğu siva izlerinden anlaşılabilir, ancak bu bölüm herhangi bir kompozisyon veremeyecek ölçüde zarar görmüştür.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı naos, 4.11 x 3.02 m. ölçülerindedir. Beşik tonoz ile örtülü naosa, batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile girilir. Üst bölümde silme, naosu dört yönden çevreler. Kuzey duvar ekseninin doğusunda bir niş bulunur. Güney duvar ekseninin doğusundaki geniş ve derin nişin zemininde doğu-batı doğrultulu bir yetişkin mezarı yer alır (Çizim 60) (Resim 197-198).

Doğu duvar ekseninde, templon levhaları ile naostan ayrılan apsisi bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülü apsisi doğuda ana kaya kütle ile sınırlanır. Apsisi yarım yuvarlağı, templon üst hizasında, 0.09 m. genişler (Resim 198). Doğu duvarda, eksenin kuzeyinde küçük bir niş yer alır.

Kilisenin batısındaki giriş mekanı, kademeli bir kapı ile naosa bağlanır. Kapının ve giriş mekanının zeminine kuzey-güney doğrultusunda uzanan birer mezar oyulmuştur (Çizim 60) (Resim 201-202).

Çizim 60. Kilise 13, plan

Resim 197. Kilise 13, naos, doğuya bakış

Resim 198. Kilise 13, apsisten batıya bakış

Resim 199. Kilise 13, naos kapısına bakış

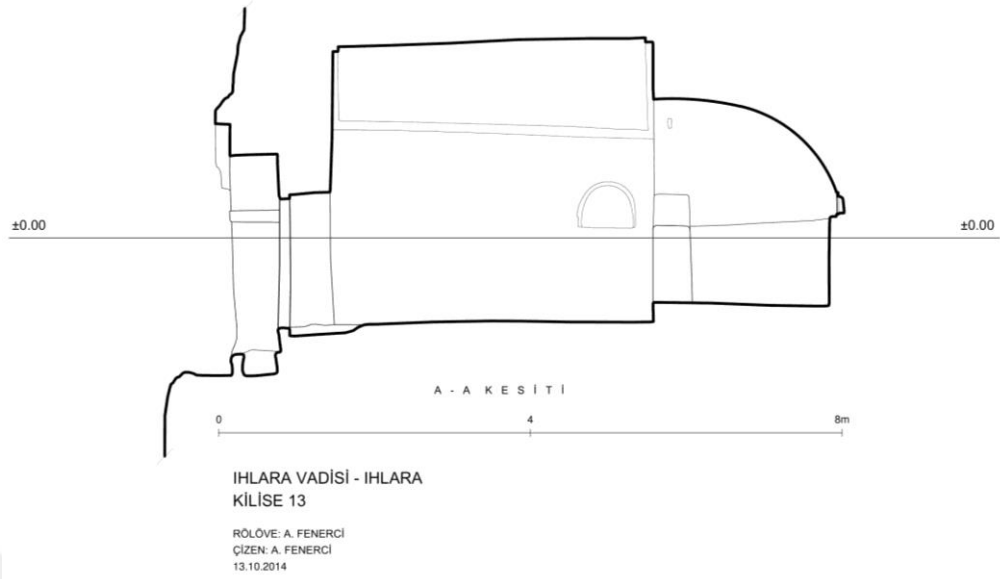

Resim 200. Kilise 13, naostan, batıdaki kapıya bakış

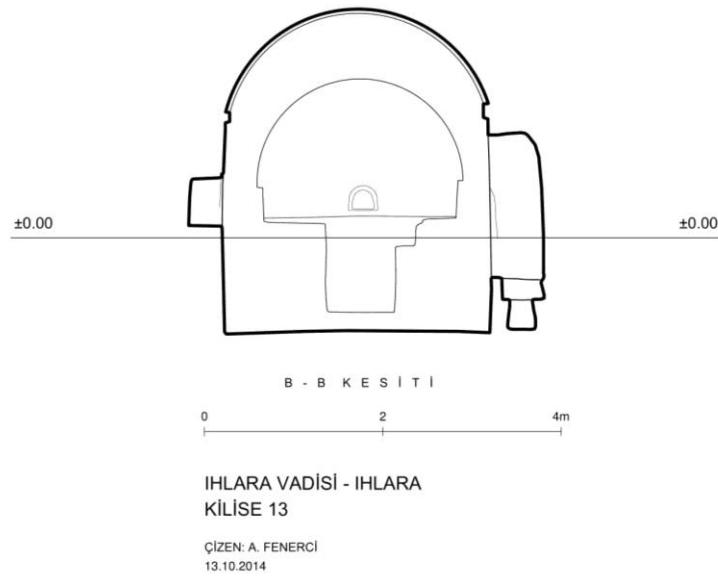
İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir. Naos tonozunun zemin seviyesinden yüksekliği 3.64 m.dir. Naosu üst seviyede çevreleyen silme, aynı zamanda tonoz başlangıcını da belirler. Kuzey duvarda eksenin doğusundaki niş yuvarlak kemerlidir. Doğuda apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Kemer, alt bölümde 0.09 m. daralarak templon levhaları ile birleşir. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki niş merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir (Çizim 61-62) (Resim 201-202).

Naos ile giriş mekanını birbirine bağlayan dikdörtgen kapı, yuvarlak kemerli niş içinde yer alır. Kemerin başlangıcı basit profilli silme ile belirlenir (Resim 199).

Çizim 61. Kilise 13, A-A kesiti, kuzeye bakış

Çizim 62. Kilise 13, B-B kesiti, apside bakış

Resim 201. Kilise 13, naos kuzeybatıya bakış

Resim 202. Kilise 13, naos güneye bakış

Resim / Bezeme Programı: Yapıya ait tek tasvir, giriş mekanı kapı alınlığındaki Deesis sahnesidir. Kompozisyonun merkezinde bulunan İsa büst halinde resmedilmiştir. Başı haleledir, sol elinde İncil'i tutarken sağ eli ile takdis işareti yapar. Yüzü büyük oranda tahrip olmuştur. İsa'nın solunda Meryem, sağında Vaftizci Yahya bulunur. Her iki figürün de bel hizasından aşağısı tasvir edilmemiştir. Meryem'in solunda küçük boyutlarda, ayakta duran bir kadın figürü, olasılıkla bani, Vaftizci Yahya'nın sağında ise yine hemen hemen aynı boyutlarda diz çökmüş bir erkek figürü dikkat çeker. Soldaki kadın figürü, koyu kahverengi bir elbise giymiştir. Beyaz baş örtüsü doğulu özellikler yansıtır. Sağdaki erkek figür, ayağına kadar uzanan beyaz bir kıyafet ile resmedilmiştir. Bu figürün de kıyafetleri doğulu özellikleri ile dikkat çeker. Her iki figürün elleri, Meryem ve Vaftizci Yahya'da olduğu gibi İsa'ya yöneliktir⁷⁷ (Resim 203).

Cephe Düzenlemesi: -

⁷⁷ Yapının bir kompleksin parçası mı yoksa bağımsız bir yapı mı olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Yapı ile aynı kaya külesine oyulmuş işlevi belirlenemeyen başka yapıların olması dikkat çekicidir. Ayrıca yapının bir kilise değil de mezar şapeli olması ihtimal dahilindedir. Öyle ki giriş mekanı kapı alınlığında, bani tasvirlerini de içeren Deesis sahnesi, özellikle on birinci yüzyıldan itibaren mezar şapelleri ya da mezar yapılarının girişlerinde sıkça tercih edilen bir kompozisyon olarak karşımıza çıkar. Bu durumda yapı belki de Kilise 12 ve işlevi belirlenemeyen diğer mekanlar ile birlikte tek bir yapı topluluğuna aittir ve kompleksin mezar şapelidir.

Resim 203. Kilise 13, naos kapı alınlığında Deesis sahnesi

2.3.17. Katalog No. 17: Kuzey Ambar Kilisesi

Adı: Kuzey Ambar Kilisesi⁷⁸

Yeri: Ihlara'da, vadinin batı yamacında yer alır. Kilise 14'ün 380.00 m. kuzey, Kokar Kilise'nin 280.00 m. güneyindeki yapı, doğu yamaçtaki Kilise 13'ün de yaklaşık simetriğindedir. Vadi tabanının 30.00 m. yukarısına, kaya kütesinin kuzey cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 204).

Resim 204. Kuzey Ambar Kilisesi, Kilise 12'den kuzeybatıya bakış

⁷⁸ Kilise 06.04.2014 ve 10.09.2014 tarihlerinde olmak üzere iki kez görülmüş, ilk ziyarette fotoğrafları çekilerek rölöve çizimleri yapılmış, ikinci gezide yazıtlar not edilmeye çalışılmıştır.

Resim 205. Kuzey Ambar Kilisesi, konum, güneydoğuya bakış

Resim 206. Kuzey Ambar Kilisesi konum ve giriş, doğuya bakış

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de 1963, s. 173

Araştırmacı yapıdan, Uzun Ağıl Manastırı'nın doğu ucunda yer alan kilise olarak söz eder. Kilise ile ilgili aktarılan tek bilgi bir yazıtın varlığı ve bu yazıtta eşlik eden iki aziz figürüdür. Yazıtın yazı karakterinden yola çıkılarak tarihlendirme önerisinde bulunulmuştur.

Thierry, N. 1974, s. 188

Araştırmacı, kilise ile ilgili herhangi bir tanıtıcı bilgiye değinmeden, yazıtın, yayın dilindeki tercümesine ve duvar resmi evreleri hakkındaki görüşlerine yer verir. Yazıt ve duvar resimlerinden hareketle tarihlendirme önerisinde bulunur.

Restle, M. 1978, s. 1075, 1077, 1079

Kilisenin “Kuzey Ambar Kilise” adıyla yer aldığı yayında Restle, yapıyı özellikle yazıtı açısından değerlendirmiş ve tarihlendirme önerilerini sorgulayarak yeni önerilerde bulunmuştur.

Ötüken, Y., 1990, s. 58

Yayında yapının ilk adı olarak Kuzey Ambar Kilisesi, diğer isimleri olarak da Uzun Ağıl ve Archistrategos Mikael parantez içinde verilmiştir. Kilise, Tip 1a tek nefli, uzunlamasına dikdörtgen planlı kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Güney duvardaki yazıtın Türkçe çevirisi harflerin okunabildiği kadarıyla, tamamlanmadan verilmiştir. Yapı ile ilgili herhangi bir tarihlendirme önerisinde bulunulmamış, diğer araştırmacıların tarih önerileri sunulmuştur.

Jolivet-Levy, C., 1991, s. 299-300

Yapı, Saint-Michel (Kuzey Ambar Kilisesi) adıyla tanıtılmıştır. Araştırmacıya göre yapı, manastır kompleksine ait mekanlarla çevrelenmiştir. Yayında kısa bir plan tasvirinin ardından ayrıntılı duvar resmi tasviri yapılmış ve tarihlendirme önerisinde bulunulmuştur. Yapının duvar resimlerinde birden fazla dönem tespit eden araştırmacıya göre, apsis yarım kubbesi ve zafer kemerinin oturduğu payeler ilk evreye, apsis duvarı ve naos sonraki evreye ait olmalıdır.

Yazıt-Kitabe: Naosun güney duvarında bani kitabesi yer alır (Resim 207). Kitabenin eski ve günümüz Yunancasına çevirisine hiçbir yayında rastlanmamıştır, ancak yazıtın yayın dilindeki çevirisini ilk olarak Thierry'ler yapmıştır. Kitabe, Oxford'da yürüttüğümüz çalışmalar sırasında Rizos'a okutulmuş, ancak kötü durumda olan yazıtın tam çevirisi yapılamamıştır.

Resim 207. Kuzey Ambar Kilisesi, bani kitabesi

Yazıt Rizos tarafından,

Ἐκαληεργίθι ὡ ναός τοῦ ἁγίου [ἀρ]χιστρατήγου Μ(ικαήλ) δηά συνδρομῆς Ἀρσενίου μ(οναχού) κ(αί) προτοσηθαρίου τουρμάρχου şeklinde okunmuştur.

Yazıtta, kilise, keşiş Arsenios ve oğlu Theophylaktos'un yardımları ile, İmparator Porphyrogennetus'un hükümdarlığı döneminde, cennet ordularının kumandanı adına protospatharios Scholes tarafından dekore edilmiştir ya da resimlenmiştir / bezenmiştir yazılıdır.

Tarih: Lafontaine-Dosogne, yazıtın yazı karakterinin 13. yüzyıla ait olabileceğini belirtirken, Jolivet-Levy, naos ve apsis resim programının da dahil olduğu ikinci evreye ait olabileceğini ileri sürer. Buna göre cennet ordularının kumandanı Başmelek Mikhael'e adanan kilisenin duvar resimleri, keşiş Arsenios ve oğlu Theophylaktos ve İmparator Porphyrogennetus'un döneminden gelen protospatharios Scholes tarafından yapılmıştır. Thierry yapının VIII. Konstantinos (1025-1028)'tan ziyade Theodora (1055-1056) dönemine ait olabileceğini ileri sürer. Jolivet-Levy buradan yola çıkarak yapının duvar resimlerinin ilk evresini 8. yüzyıl ortalarına, ikinci evresini 11. yüzyıla tarihler. Restle yapıda 6260 (751/752) tarihini okur ve yapı için 8. yüzyıl ortalarını önerir. Yazı karakterinden yola çıkarak yazıtı, vadinin bir diğer kilisesi olan Kırk Dam Altı Kilise'nin yazıtı ile paleografik açıdan karşılaştıran Restle'ye göre yazıt, 13. yüzyıl ya da 14. yüzyıl başlarında yenilenmiş olmalıdır.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise, güney batısındaki Mekan 1 ile birlikte, kaya kütesinin kuzey cephesine oyulmuştur⁷⁹. Kilise doğuda, Mekan 1 güneybatıda, giriş batıda yer alır. Kilise, bir deprem ya da sarsıntıda tamamen yıkılabilecek ölçüde harap olmuştur. Naos tonozu kırılarak ikiye ayrılmıştır. Batı duvardan başlayıp apsis zeminine kadar devam eden kırılma kiliseyi de boydan boya ikiye ayırmıştır. Bu kırılma ile tonozun batısından büyük bir kaya kütesi düşmüş ve naos zemini tonozdan düşen kayalarla neredeyse tümüyle kaplanmıştır. Kuzey templon levhası yok olmuş, apsis doğu duvarı özellikle eksenin kuzeyinde yıkılmıştır. Bu bölümde yer alan kuzey oturma sekisi düşen kayalarla kırıldığı için çok az bir bölümü görülebilmektedir. Altarın naosa bakan cephesi orta bölümde kırıktır.

⁷⁹ Kilisenin bir yapı kompleksi ya da manastır topluluğuna mı ait olduğu tartışmalıdır. Bu sebeple tezde sadece kilise ile organik bağlantısı olan Mekan 1 plan tasvirine dahil edilmiştir.

Giriş mekanının güneyi yıkılmış, aynı kilise gibi giriş de ikiye ayrılmıştır. Ana kaya külesinden kopan parçalar girişi büyük oranda kapatmıştır.

Resim / Bezeme Programı:

Gerek insan müdahalesi, gerek is tabakası, gerekse kilisede oluşan kırılma duvar resimlerine önemli ölçüde zarar vermiştir. Figürlü tasvirlerin özellikle yüzleri kazınmış, güney duvardaki bani kitabesi alt bölümde tahrip edilmiştir. Apsis yarım kubbesinde ilk evreye ait yazıt, yer yer ikinci evre duvar resminin altında kalmış ve okunamayacak derecede zarar görmüştür.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilisenin naosu, doğuda apsis, batıda giriş ile sınırlanır. 4.19 x 3.13 m. ölçülerinde, uzunlamasına dikdörtgen planlı naos, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Naosa, batı duvar eksenindeki kapı ile girilir. Kuzey duvarda biri eksenin batısında, diğeri doğusunda farklı genişlik ve derinlikte iki niş vardır⁸⁰. Batıdaki nişin zeminine doğu-batı doğrultusunda bir yetişkin mezarı oyulmuştur. Güney duvarda biri eksende, biri eksenin doğusunda iki niş, eksenin batısında ise Mekan 1'e geçiş sağlayan kapı yer alır⁸¹ (Çizim 63).

Naosun doğu duvar ekseninde merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis bulunur. Yarım kubbe ile örtülü apsis, doğuda ana kaya külesi, batıda templon levhaları ile sınırlanır. Doğu duvara bitişik altar, yukarıdaki niş ile birlikte ekseninin güneyindedir. Altar, kuzey ve güneyine bitişik oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanır (Resim 208-210).

Naosun güneybatısındaki kapı ile ulaşılan Mekan 1, 3.79 x 2.04 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda enlemesine dikdörtgen planlıdır. Düz tavan örtülü mekanın kapısı

⁸⁰ Batıdaki niş 1.98 m. genişlik, 0.43 m. derinlik; doğudaki niş 0.84 m. genişlik, 0.35 m. derinlikte. Kuzey duvarda olasılıkla, orijinalde, eş genişlik ve derinlikte üç niş vardır, ancak eksendeki ve eksenin batısındaki niş sonradan birleştirilerek tek bir niş haline getirilmiş ve zeminine mezar oyulmuş olmalıdır.

⁸¹ Eksenin doğusundaki niş 0.80 m. genişlik, 0.33 m. derinlik; eksendeki niş 0.84 m. genişlik, 0.34 m. derinlik; eksenin batısındaki giriş 0.89 m. genişlik, 0.76 m. derinlikte. Kuzey duvar ve güney duvardaki nişler orijinalde karşılıklı simetrik, eş genişlik ve derinlikte olmalıdır. Ancak hem kuzey duvarda nişlerin birleştirilmesi hem de güney duvarda eksenin batısındaki nişe giriş açılması nişlerin orijinalliğini bozmuş olmalıdır. Bu durumda mezar odası sonradan, belki de ikinci evre duvar resimleri ile aynı dönemde eklenmiş olabilir. Kuzey duvardaki nişin zeminine oyulan mezar da Mekan 1'in yeterli gelmemesinden dolayı, Mekan 1'den de sonra açılmış olabilir.

kuzey duvar ekseninde yer alır. Mekanı güneyde sınırlayan arkosoliumun zemininde doğu-batı yönünde uzanan bir yetişkin mezarı bulunur. Doğu duvar ekseninin kuzeyinde alt alta oyulmuş iki nişten alttakinin zemininde kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir bebek mezarı görülür. Mekanın zeminine de doğu-batı doğrultusunda uzanan iki mezar oyulmuştur (Resim 211).

Resim 208. Naos, doğuya bakış

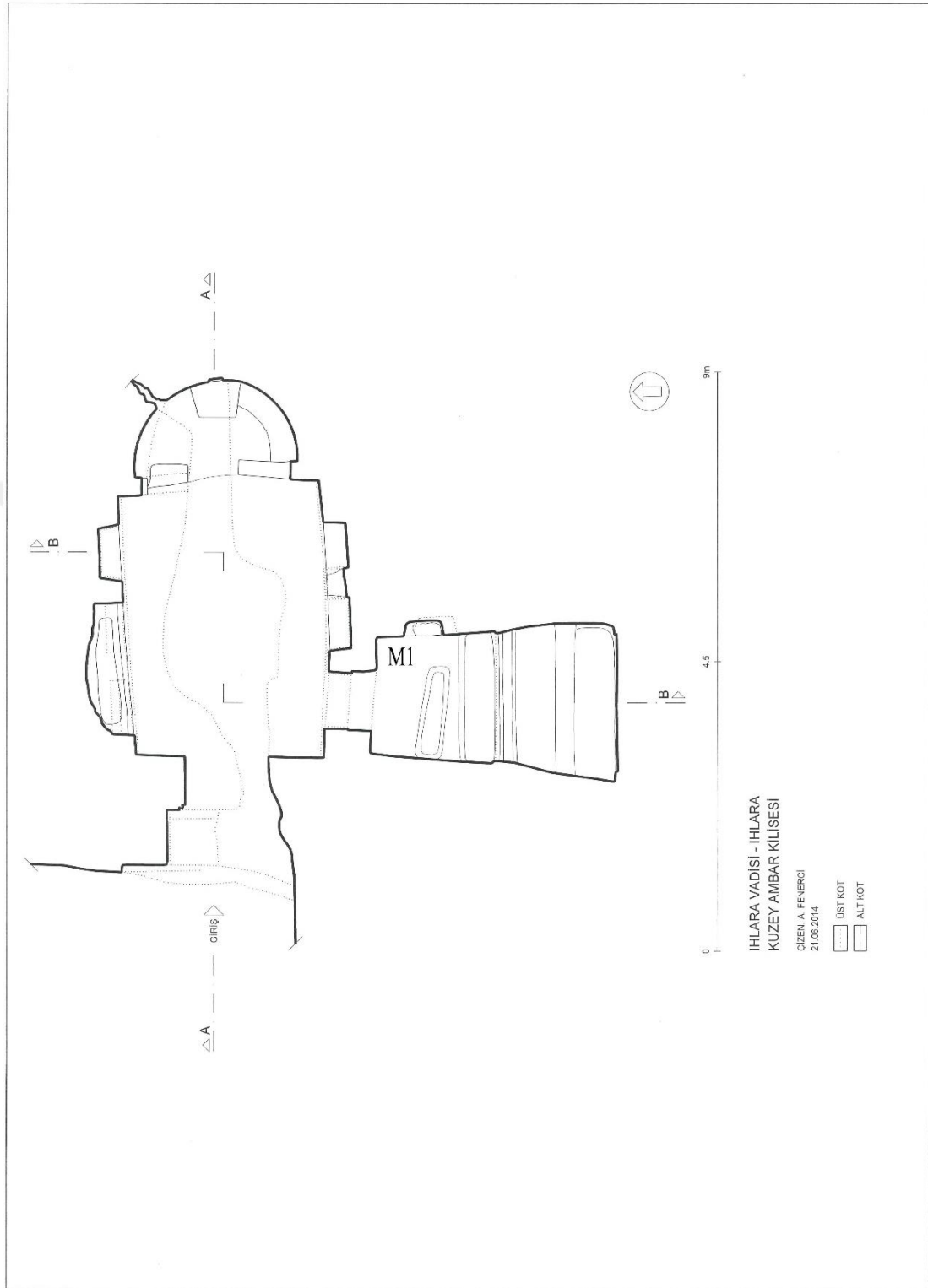
Resim 209. Naos, batıya bakış

Resim 210. Apsis yarım yuvarlağı

Resim 211. Mekan 1, güneye bakış

Çizim 63. Kuzey Ambar Kilisesi, plan

İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir⁸². Naosa batı duvar eksenindeki dikdörtgen kapı ile girilir. Doğu-batı yönünde kırılan naos tonozu kuzeye doğru açıldığından bu yöndeki yüksekliği daha azdır⁸³. Tonoz başlangıç seviyesindeki basit profilli silme kuzey ve güney duvarlar boyunca devam ederek doğuda apsis zafer kemeri ile birleşir. Naos kuzey ve güney duvarındaki nişler merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir. Nişler, zeminin yaklaşık 0.50 m. yukarisından başlayarak yükselir. Kemer başlangıç seviyesinden itibaren nişleri üç yönden dolanan basit profilli silme, nişlerin arasındaki pilasterlar için de başlık oluşturarak doğu duvara kadar kesintisiz devam eder (Çizim 64) (Resim 212-214).

Doğu duvar eksenindeki apsis, basık zafer kemeri ile naosa açılır. Naostan tonoz başlangıç seviyesinde gelen silme, kemer başlangıç seviyesinde zafer kemeri ile birleşerek kemer ile pilasterlarının birbirinden ayırır. Zafer kemerinin yüksekliği kuzeyde 2.03 m., güneyde 2.38 m.dir. Altarın yukarisındaki niş merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir (Çizim 65) (Resim 215).

Güneydeki Mekan 1'e dikdörtgen kapı ile girilir. Mekanın yüksekliği, mezarlar hariç yaklaşık 1.77 m.dir. Doğu duvar ekseninin kuzeyinde, üstte dikdörtgen çerçeve içinde yuvarlak kemerli, altta yuvarlak kemerli iki niş bulunur (Çizim 65).

Kilisenin girişi dikdörtgen çerçeve içinde, 1.44 m. yüksekliğe sahip tonozlu bir niş içinde yer alır. Tonoz başlangıç seviyesinde iki kademeli silme, kuzey ve güney duvarda devam eder. Kapının kuzey sövesi iki kademeli silme ile profillendirilmiştir.

⁸² ±0.00 m. kotu naos zeminindeki düzensizlikten dolayı farklı yüksekliklerden geçmektedir. Ancak bu kilise için ±0.00 m. kotu tarafımızdan 0.66 m. olarak kabul edilmiş ve ölçüler bu yüksekliğe göre verilmiştir.

⁸³ Tonozun yüksekliği kuzeyde 2.18 m., güneyde 2.55 m.dir.

Resim 212. Naos, kuzey duvar

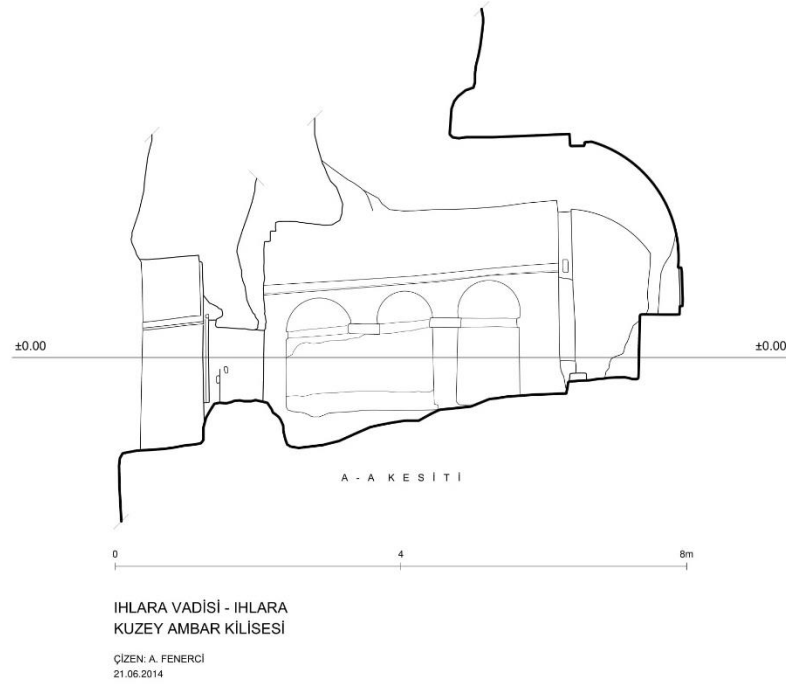
Resim 213. Naos, kuzey duvar

Resim 214. Kuzey Ambar Kilisesi, naos, güney duvar

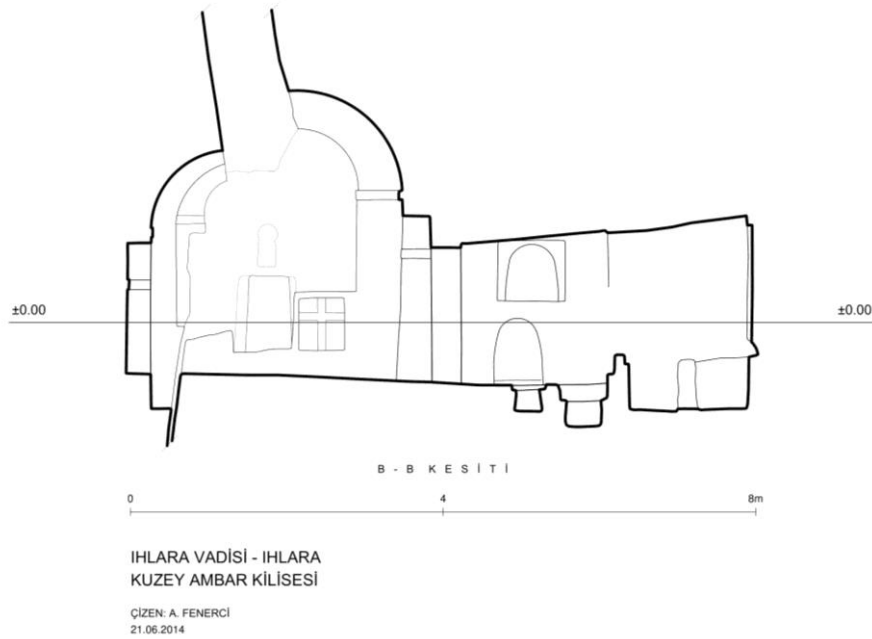

Resim 215. Kuzey Ambar Kilisesi apsis zafer kemberi ve kubbesi

Çizim 64. Kuzey Ambar Kilisesi, A-A kesiti, kuzeye bakış

Çizim 65. Kuzey Ambar Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin duvar resimleri tek figürlerden oluşmaktadır. Apsis yarım kubbesinde İsa, iki yanında başmeleklerle birlikte resmedilmiştir. Burada olasılıkla Theotokos tasvirinin yok olduğu düşünülür. Başmeleklerin yanında azizler Paulus ve Blaise'nin tasvirleri yer alır. Naostaki figürler güçlükle tanımlanabilmiştir. Doğu duvarda ve naos kuzey duvarında tanımlanabilen tasvirler, azizler Leontios ve Georgios'a aittir (Resim 216-217).

Resim 216. Kuzey Ambar Kilisesi, apsis resim programı

Resim 217. Kuzey Ambar Kilisesi, kuzey duvar

Cephe Düzenlemesi: -

2.3.18. Katalog No. 18: Kilise 15

Adı: Kilise 15⁸⁴

Yeri: Yapı Ihlara'da, vadinin batı yamacında Pürenli Seki Kilisesi'nin 35.00 m. kuzeyindedir. Vadi tabanının 25.00 m. yukarısındaki yapı, kaya kütlesinin kuzey cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 218).

Resim 218. Kilise 15, konum, güneye bakış

Yayın: -

Yazıt – Kitabe:

Tarih: -

---

⁸⁴ Yapı 06.04.2014 ve 14.06.2014 tarihleri arasında ziyaret edilmiş, rölöveleri çizilerek ve fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Aksaray Müze Müdürlüğü tarafından Kilise 3 adıyla tescil edilen yapı, tezimizde Kilise 15 adıyla yer almıştır.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kiliseye giriş sağlayan merdiven aşındığı için kapı yukarıda kalmış, bu durum yapıya girişi güçleştirmiştir. Naos tonozunun kuzeyinden başlayan bir yarık güney duvarda da devam ederek zemine kadar iner. Zemine oyulan mezarlar yer yer kırılmış, muhtemelen sonraki dönemlerde açılan oyuklar zeminin orijinal yapısını bozmuştur. Bu oyuklar, naosun olduğundan daha yüksek algılanmasına sebep olmaktadır. Kuzey duvar yüzeyinden koparak düşen parçalar bugün naos zemininde görülebilir. Özellikle kapı çevresindeki kopmalar kapıyı naos yönünde genişletmiştir. Doğuda apsise çıkışı sağlayan basamak yok olduğundan, zaten yukarıda olan apsis, zeminin çok daha yukarısında kalmıştır. Apsise, olasılıkla, orijinalde en az iki basamak ile çıkış sağlanıyor olmalıdır. Güney templon levhasının üst bölümü kırıktır. Apsisin kuzey duvarına büyük bir oyuk açılmıştır.

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin özellikle kuzey duvarında yer yer sıva izleri görülebilmektedir ancak neredeyse tümüyle yok olmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı naos, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür⁸⁵. Üst bölümde kuzey hariç üç yönden silme ile çevrelenen naosun zemininde mezarlar ve düzensiz oyuklar görülür⁸⁶. Kuzey duvar ekseninde, naosun derin tünel girişi, girişin üst bölümünde bir pencere bulunur. Kuzey duvar ekseninin doğusunda küçük bir niş, güney duvarda biri ekseninde, biri eksenin doğusu diğeri batısında, farklı genişlik ve derinlikte üç niş yer alır. Eksendeki nişin zeminine bir çocuk mezarı oyulmuştur.

Doğu duvarda, eksenin güneyinde apsis, eksenin kuzeyinde bir giriş yer alır. Doğuda ana kaya kütlesi, batıda templon levhalarının sınırladığı apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak

⁸⁵ Kilise olasılıkla, özellikle güney duvara açılan nişlerle orijinallliğini yitirmiş, asimetrik bir görünüm kazanmıştır. Bu durum, naos için genel ölçü vermeyi güçleştirdiğinden en, boy ölçüsü verilememiştir.

⁸⁶ Oyukların bazıları mezar oyukları iken, çoğunluğu muhtemelen sonradan açılan düzensiz oyuklardır. Mezarlardan biri kuzey duvar önünde kuzey-güney doğrultulu yetişkin mezarı, biri naosun merkezinde doğu-batı doğrultulu yetişkin mezarı, biri güney duvar önünde güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu çocuk mezarı, biri batı duvar önünde kuzey-güney doğrultulu yetişkin mezarıdır. Bu mezarlara da sonraki dönemlerde müdahale edilmiş, formları bozulmuş ya da kırılmıştır. Mezarlardan kuzey ve batı duvar önündekiler kuzey-güney doğrultulu, merkezdeki doğu-batı doğrultulu uzanır.

planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvara bitişik altar, güneyindeki oturma sekisi ile güney templan levhasına bağlanır. Naos doğu duvar ekseninin kuzeyindeki giriş, bir bölümü apsisin altında kalan, yarım daire planlı küçük bir mekana geçiş sağlar. Planı anlaşılmalı olan mekanın doğu duvarında biri ekseninde diğeri eksenin güneyinde iki niş yer alır⁸⁷ (Çizim 66) (Resim 219-222).

Resim 219. Kilise 15, naos, doğuya bakış

Resim 220. Kilise 15, naos, batıya bakış

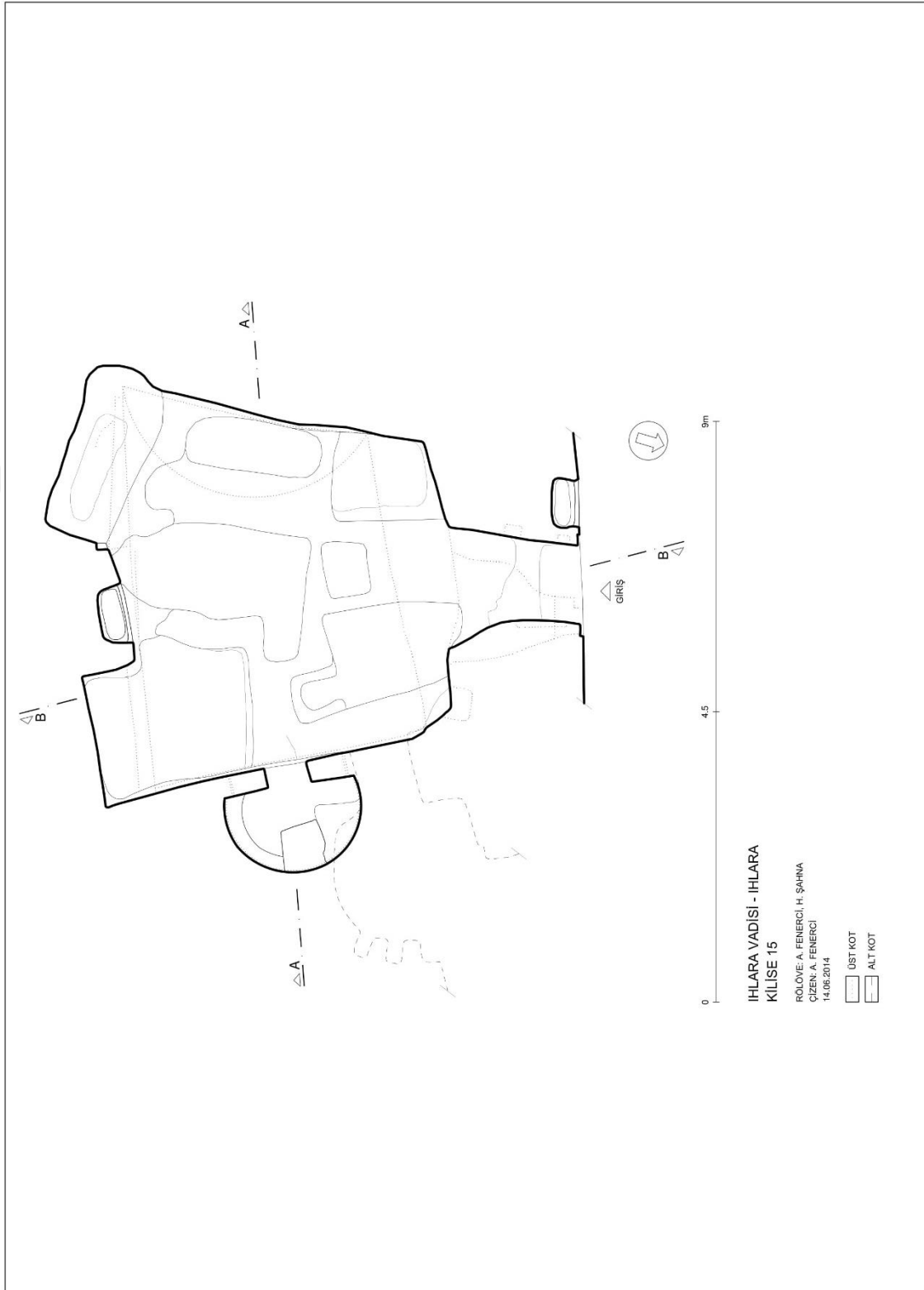

Resim 221. Kilise 15, naos zemini, batıya bakış

Resim 222. Kilise 15, apsisin alt bölümündeki mekan

⁸⁷ Mekanın genişliği 2.09 m.dir. Mekanın kuzeydoğu duvarı yıkık olduğundan net bir uzunluk ölçüsü alınamamıştır, ancak yaklaşık 2.20 m. olmalıdır

Çizim 66. Kilise 15, plan

İç Tanıtım⁸⁸:

Naos tonozunun yüksekliği 4.01 m.dir. Naosu tonoz başlangıç seviyesinde dolanan silme, güney duvarda, nişlerin olduğu bölümde kesintiye uğrar. Silme, güney duvarda basit profilli iken, doğu ve batı tonoz alınlığında iki kademelidir. Naos giriş kapısının yukarısındaki pencere dikdörtgen çerçeveli, eksenin doğusundaki niş yuvarlak kemerlidir. Güney duvardaki yuvarlak kemerli üç nişten eksenin doğu ve batısındaki yaklaşık eş yüksekliktedir (Çizim 67) (Resim 223-224).

Naos zemininin yaklaşık iki basamak yukarısındaki apsis, 3.50 m. yükseklikteki merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Zafer kemeri başlangıç seviyesinden başlayan basit profilli silme, apsis yarım yuvarlağı boyunca devam eder⁸⁹. Altar, üst bölümünde silme ile vurgulanmıştır (Çizim 67-68) (Resim 225-226).

Resim 223. Naos kuzeye bakış

Resim 224. Naos, güneye bakış

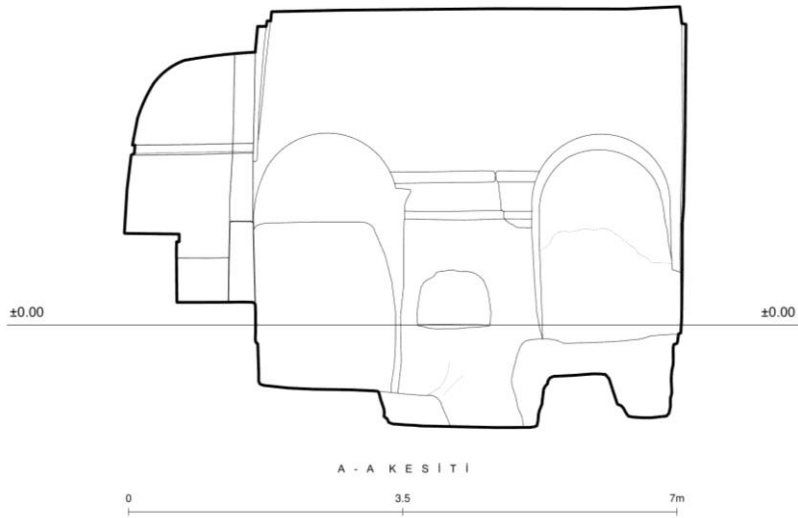
Resim 225. Apsise bakış

Resim 226. Altar ve oturma sekisi

⁸⁸ ±0.00 m. kotu 1.49 m.den alınmıştır.

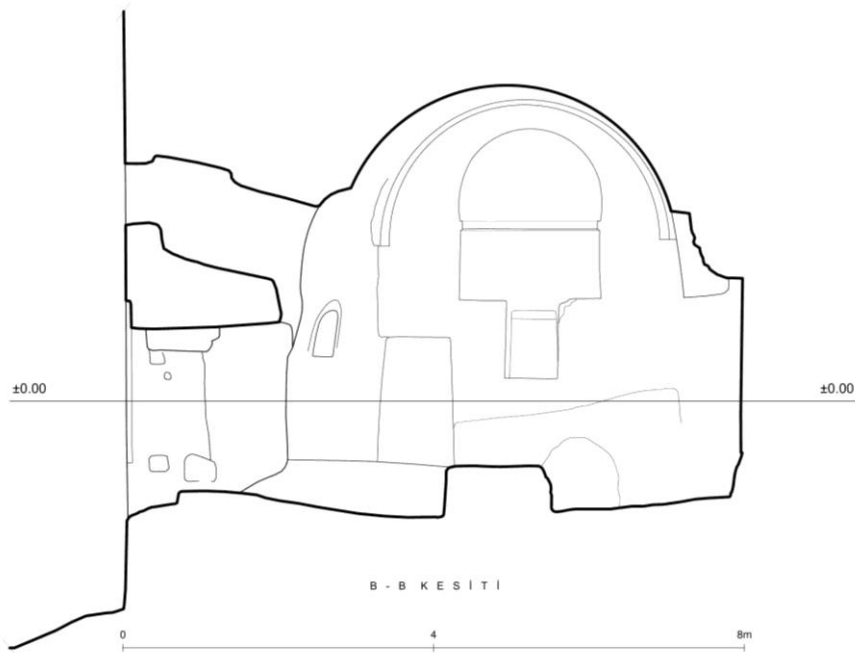
⁸⁹ Zafer kemeri bu düzenlemesiyle sanki duvar payelerine oturur gibidir.

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 15

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
14.06.2014

Çizim 67. Kilise 15, A-A kesiti, güneye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 15

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
14.06.2014

Çizim 68. Kilise 15, B-B kesiti, doğuya bakış

2.3.19. Katalog No. 19: Kokar Kilise

Adı: Kokar Kilise

Yeri: Kilise Ihlara'da, vadinin batı yamacında bulunur. Kuzey Ambar Kilisesi'nin 280.00 kuzeyinde bulunan yapı, Pürenli Seki Kilisesi'nin 65.00 m. güneyi, doğu yamaçtaki Karanlık Kale yapı topluluğunun yaklaşık simetriğindedir. Vadi tabanının 40.00 m. yukarısındaki kilise, kaya kütlelerinin doğu cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 227).

Resim 227. Kokar Kilise, batıya bakış

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de., 1963, s. 166-167.

Araştırmacı kilisenin, batısındaki mekan ile birlikte iki ayrı birimden oluştuğunu ifade eder. Yapının orijinal girişinin kuzeybatı köşede olduğunu belirten araştırmacı kısaca duvar resimlerini tanıtmış ve resim programının Yılanlı Kilise'nin narteks, Pürenli Seki Kilisesi'nin naos resimleri ile benzerliğine dikkat çekmiştir. Naostaki sembolik tasvirlerin mekânsal dağılımını aktaran araştırmacı tarih önerisi getirmemiştir.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1963, s.

Yayında kilisenin ölçekli çizimi eşliğinde öncelikle kısa plan tasviri yapılmıştır. yapıya bugün yıkık olan apsisin zafer kemerinden girildiğini belirten araştırmacılar, yapının

orijinal girişinin kuzeybatı köşede bulunduğunu ve kapıya ulaşım sağlayan geçidin zamanla kapandığını ifade ederler. Yapının batısında sonradan eklenen iki mezar odası bulunur ve buraya ulaşım ve aydınlatmanın sağlanabilmesi için naos batı duvarındaki duvar resimleri tahrip edilmiştir. Araştırmacıların sahnelerin ayrı ayrı tasvirlerini yapmış, sahnelere eşlik eden dua yazıtlarının çevirilerine yer vermişlerdir. Yazıtlardaki yazı karakterini vadideki Pürenli Seki, Yılanlı Kilise, vadi dışından ise Çavuşin Büyük Güvercinlik, Eustathios ve Tavşanlı kiliseleri ile karşılaştırarak Kıpti alfabesi ile benzerliklerine dikkat çekerler. Duvar resimlerini yapan ustanın kullandığı renkler ve fırçayı uygulamadaki tekniğini irdeleyen araştırmacılar, naos tonozundaki haç motifini Yılanlı ve Eğri Taş kiliseleri ile karşılaştırırlar.

Restle, M. 1969, s. 168-169.

Yapı kompleksinin kısa bir mimari tanıtımının yapıldığı yayında kısaca, kilisenin ve duvar resimlerinin mevcut durumuna değinilmiştir. Apsis ve batı duvardakiler haricinde duvar resimlerinin korunabildiğini ifade eden araştırmacı, mevcut duvar resimlerinden ulaşılabilen konumdakilerin yazılar ve kazımlar ile zarar gördüğünü söyler. Duvar resmi sıvalarını teknik açıdan inceleyen araştırmacı kum karışımı ile birlikte saman ve tutkallı alçı tabanın sıva zemini olarak kullanıldığını belirtir. Duvar resimlerinde kullanılan renklerin dağılımını da veren Restle, drapelerde ve kumaş kıvrımlarında uygulanan farklı tekniklerin kilisede iki farklı resim ustasının çalışmış olabileceğini gösterdiğini ifade eder. Duvar resmi zeminlerinde uygulanan farklı renklerin de bu görüşü destekleyebileceğini ileri sürer. Bununla birlikte araştırmacıya göre duvar resimlerindeki tüm figürlerin yüzleri tek bir elden ancak sahneler farklı iki elden çıkmış olmalıdır.

Yazıt – Kitabe:

Tarih:

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise ve mezar şapeli oluşan yapıda, kilise doğuda, şapel batıda yer alır. Kilisenin doğusu uçtuğundan, yapıya bu yöndeki yıkık apsisten girilir. Naos kuzey duvar ekseninin doğusunda derin bir yarık zemine kadar devam eder. Duvar burada tonoz

başlangıç seviyesinden aşağı doğru tahrip olmuştur. Kuzeybatı köşede, kilisenin orijinal girişinin olduğu kısım toprak ile dolduğundan giriş neredeyse tümüyle kapanmıştır.

Batıdaki iki nefli mezar şapeli önemli ölçüde sağlamdır. Batı nef, batı templon levhası kırıktır. Duvarlarda fazla derin olmayan yarıklar görülür.

Resim / Bezeme Programı: Yapının resim programı naosta duvar resimlerinden, mezar şapelinde ise doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası bezemelerden oluşur. Naos duvar resimlerini oluşturan figürlü kompozisyonlar tahrip edilmiştir. Özellikle yüzleri ve gözleri bilinçli bir şekilde kazınmıştır. Alt seviyedeki kompozisyonlar çok daha kötü durumdadır. Batı duvara kapı ve pencere açabilmek için, buradaki sahneler tahrip edilmiştir. Benzer şekilde kuzey duvar ekseninin batısına sonradan açılan niş, buradaki sahneyi kesmiştir. Mezar şapeli bezemeleri iyi durumdadır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos, doğuda apsis, batıda mezar şapeli ile sınırlanır. Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı, tek nefli naos, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür⁹⁰. Kuzey duvar ekseninin batısında kilisenin orijinal girişi, girişin sağında ve eksenin doğusunda birer niş bulunur. Kuzey ve güney duvarda birer oturma sekisi vardır. Doğu duvardan başlayan oturma sekilerinden güneydeki, güney duvar boyunca devam ederken, kuzeydeki, eksenin batısındaki nişin hizasında sona erer. Batı duvar ekseninin kuzeyinde mezar şapeline geçiş sağlayan kapı, güneyinde ise şapele açılan pencere yer alır. Naos tonozu doğuda üç kademe alçalarak apsis zafer kemeri ile birleşir. Zemine, doğu-batı yönünde bir, kuzey-güney yönünde dört mezar oyulmuştur. (Çizim 69) (Resim 228-231).

⁹⁰ Kilisenin planı, tezimizdeki rölöve çizimlerini yapan Mimar Aykut Fenerci tarafından bir lisans tezi kapsamında daha önce çizildiğinden, söz konusu çizimler düzeltilerek ve geliştirilerek tezimizde tekrar kullanılmıştır. Kilisenin eskiz çizimleri bulunmadığından, genel ölçüler de dahil olmak üzere yapıyla ilgili herhangi bir ölçü verilememiştir.

Resim 228. Kokar Kilise, naos, batıya bakış

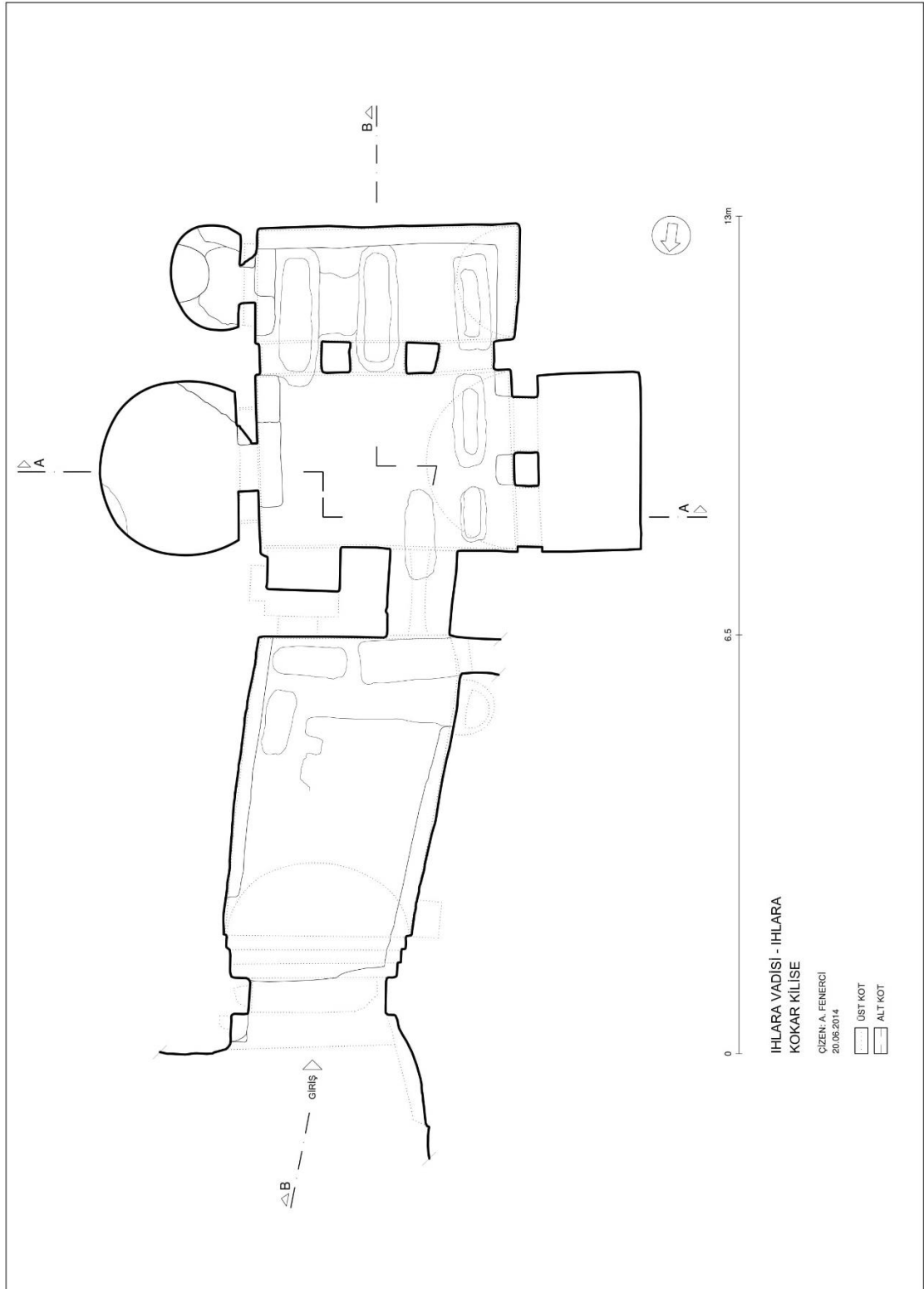
Resim 229. Kokar Kilise, naos, doğuya bakış

Resim 230. Kokar Kilise, naos, kuzey duvar

Resim 231. Kokar Kilise, naos tonozu, doğuya bakış

Çizim 69. Kokar Kilise, plan

Batıdaki mezar şapeli, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve birbirine paralel iki neflidir. Nefler iki paye tarafından taşınan, üçlü kemer açıklığı ile birbirinden ayrılır. Doğuda birer apsis ile son bulan nefler, kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür (Resim 232-233). Naosa giriş, doğu nefin doğu duvar ekseninin kuzeyindeki derin kapı açıklığı ile sağlanır. Daha geniş ve büyük olan nefin doğu duvar ekseninin güneyinde, niş içinde, kiliseye açılan bir pencere, nişin doğu duvarında yarım yuvarlak bir niş bulunur (Resim 234). Nefin zemininde, eksenin kuzeyinde doğu-batı yönünde uzanan üç mezar vardır. Nef kuzeyde, kare bir paye tarafından taşınan iki kemerli arkad dizisiyle ulaşılan bir mekan ile sona erer. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekan, düz tavan ile örtülüdür. Naosun güney duvar ekseninde, naos ile eş genişlikteki apsis yer alır. Güneyden ana kaya kütle ile sınırlanan apsisin batı sınırını templon levhaları belirler (Resim 232). Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Batı duvarında, batı templon levhasına bitişik oturma sırası vardır (Çizim 69).

Daha küçük boyutlardaki batı nef, doğusundaki arkad dizisi ile doğu nefe bağlanır. Nefin güney, batı ve kuzey duvarı boyunca bir oturma sırası devam eder. Zeminine doğu-batı doğrultusunda uzanan üç mezar oyulmuştur. Güney duvar ekseninde, naos ile eş genişlikteki apsis bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülü apsis, templon levhaları ile naostan ayrılır. Güney duvar ekseninde, doğu duvara bitişik altar, doğu ve batıdan birer oturma sekisi ile templon levhalarına bağlanır (Çizim 69) (Resim 235).

Resim 232. Kokar Kilise, doğu nef, güneye bakış

Resim 233. Kokar Kilise, doğu nef, kuzeybatıya bakış

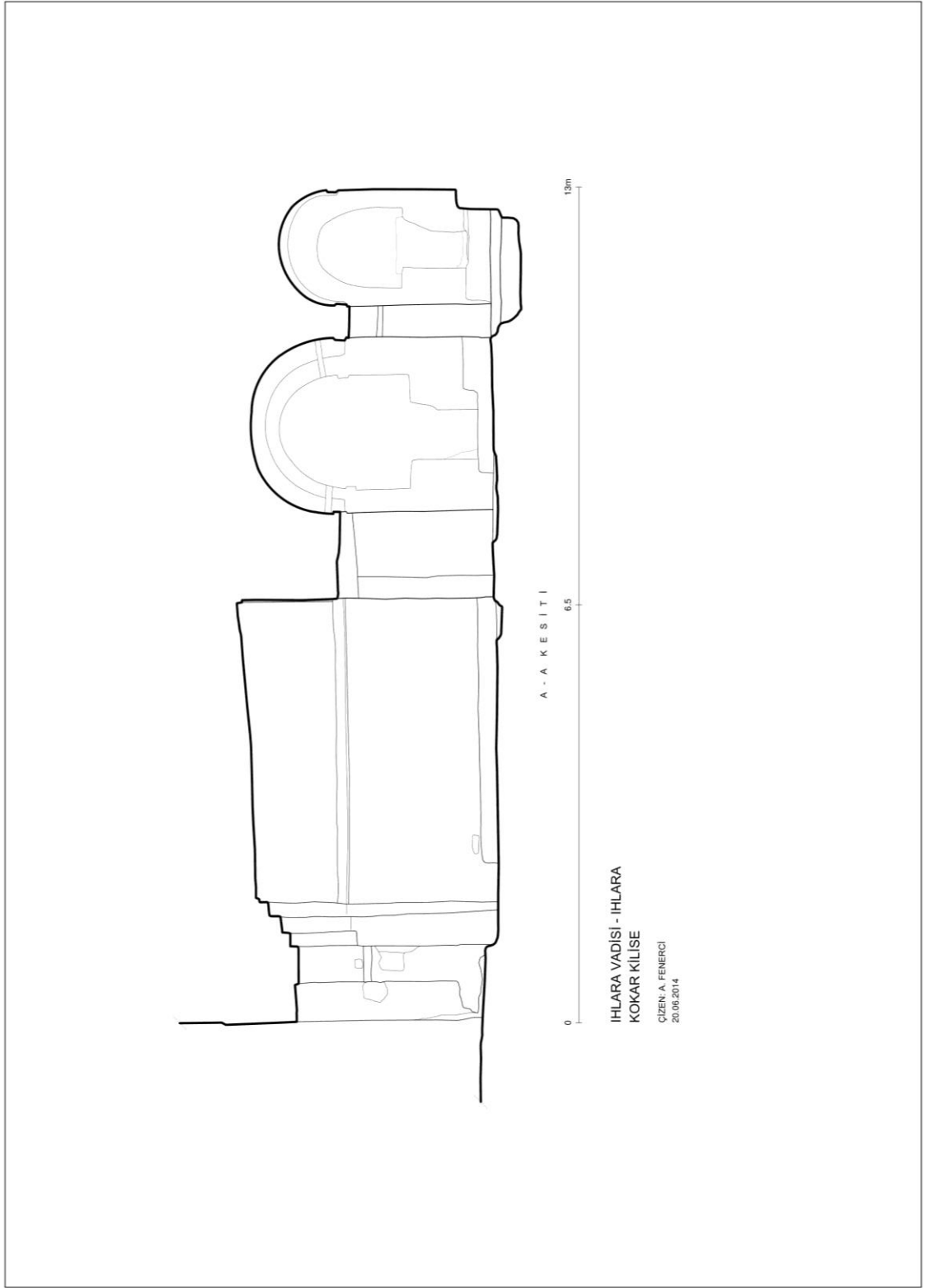
Resim 234. Kokar Kilise, doğu nef, doğu duvar

Resim 235. Kokar Kilise, batı nef, güneye bakış

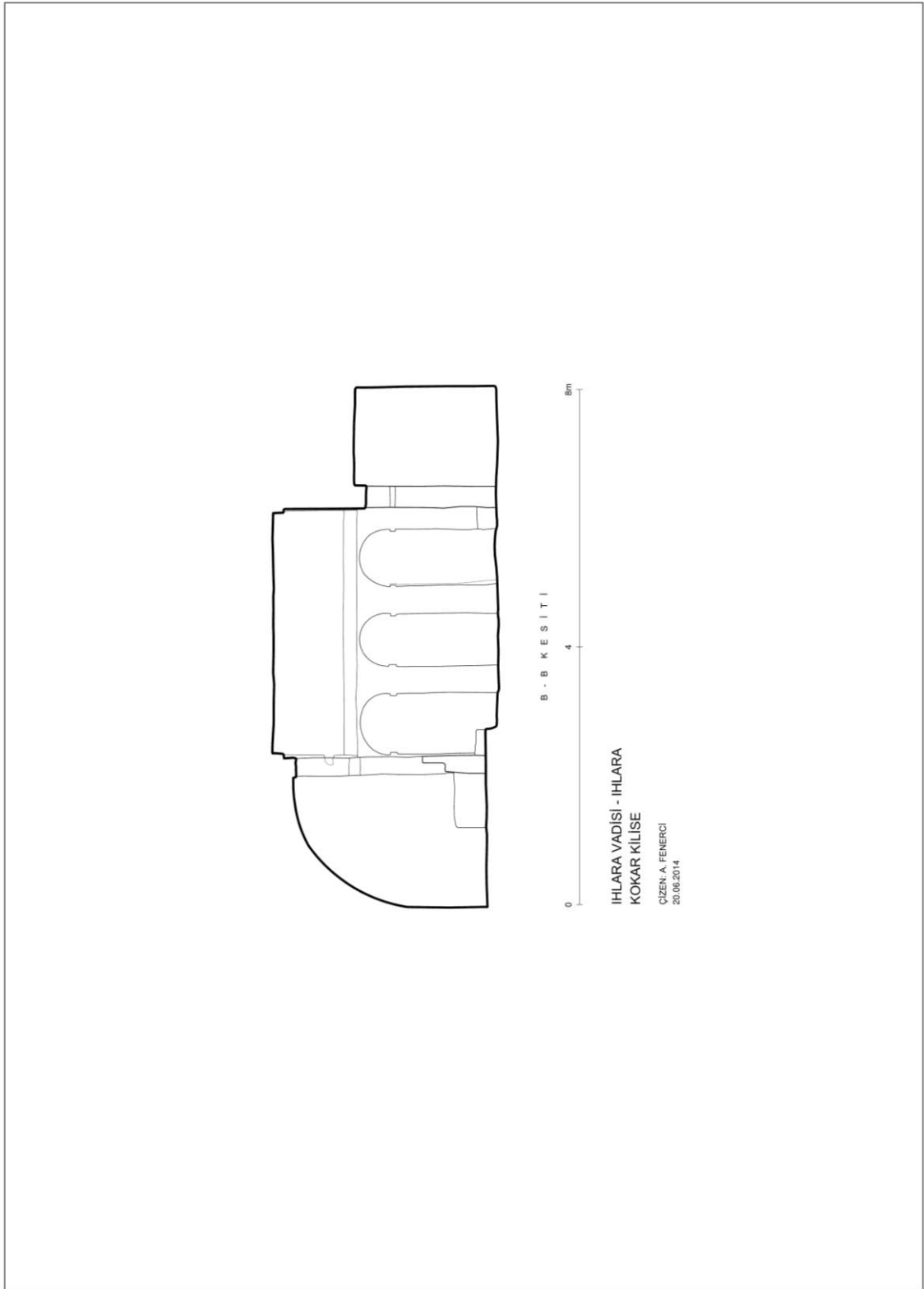
İç Tanıtım: Naos, tonoz başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile çevrelenir. Tonz, doğuda üç kademe alçalarak, tonoz başlangıç seviyesine kadar iner. Kuzey duvardaki orijinal giriş yer altında bir geçide açılır. Duvar ekseninin batı ve doğusunda farklı yükseklikte yuvarlak kemerli iki niş bulunur. Naos ile mezar şapeli arasındaki bağlantı dikdörtgen kapı açıklığı ile sağlanır (Çizim 70).

Mezar şapelinin doğu nef tonozu, başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile vurgulanır. Doğu duvar ekseninin kuzeyinde dikdörtgen kapı, güneyinde zemine kadar devam eden yuvarlak kemerli bir niş yer alır. Naosa açılan dikdörtgen pencere, nişin doğu duvarına oyulmuştur. Nişin güney duvarında pencere ile aynı seviyeden yükselen yuvarlak kemerli bir niş daha bulunur. Nef, kuzeyindeki mekana yuvarlak kemerli arkad dizisi ile bağlanır. Ortada kare ayağa, yanlarda pilasterlara oturan kemerler, kemer başlangıç seviyesinde silme ile vurgulanmıştır. Batıdaki yuvarlak kemerli arkad dizisi batı nefe açılır. Güney duvarda, nef zeminin bir basamak yukarısındaki apsis, yüksek templon levhaları ile naostan ayrılır. Zafer kemeri, merkezi içeride yarım yuvarlaktır.

Batı nefin güneyinde, bir basamak ile çıkılan apsis yer alır. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır.

Çizim 70. Kokar Kilise, A-A kesiti, güneye bakış

Çizim 71. Kokar Kilise, mezar şapeli, doğu nef batıya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin duvar resimleri, apsis günümüzde yıkık olduğu için naosta görülür. Tonozda Göğe Yükseliş (DXX), Pentekost (DXXI); tonoz batı alınlığında Deesis (B); naos güney duvarında batıdan doğuya doğru Müjde (LI), Ziyaret (LII), Su Deneyi (LIII), Doğum (LVIII), Münecimlerin Tapınması (LIX); naos batı duvarında Philoxenia (E), Mısır'a Kaçış (LXI), Son Akşam Yemeği (DII); naos kuzey duvarında Yahuda'nın İhaneti (DV), İsa Golgotha Yolunda (DV/1), İsa Anna ve Kaiaphas Önünde (DVI), Çarmıh (DX) ve Mezara Konuluş (DXIII), kapının yanında Fırında Üç İbrani Genci (F) sahneleri yer alır. Tek figürler ise tonozda yer alır. Tonoz güney yarısındaki figürler; Markus (52), Petrus (61), Andreas (63), Philippus (67), Bartholomeos (68) ve Genç Yusuf (69); kuzey yarısındaki figürler Matta (51), Lukas (53), Ioannes (54), Yusuf (64) ve Simon (71) ve Thomas'tır (74) (Resim 236-240).

Resim 236. Kokar Kilise, naos tonozu

Resim 237. Kokar Kilise, naos batı duvarı

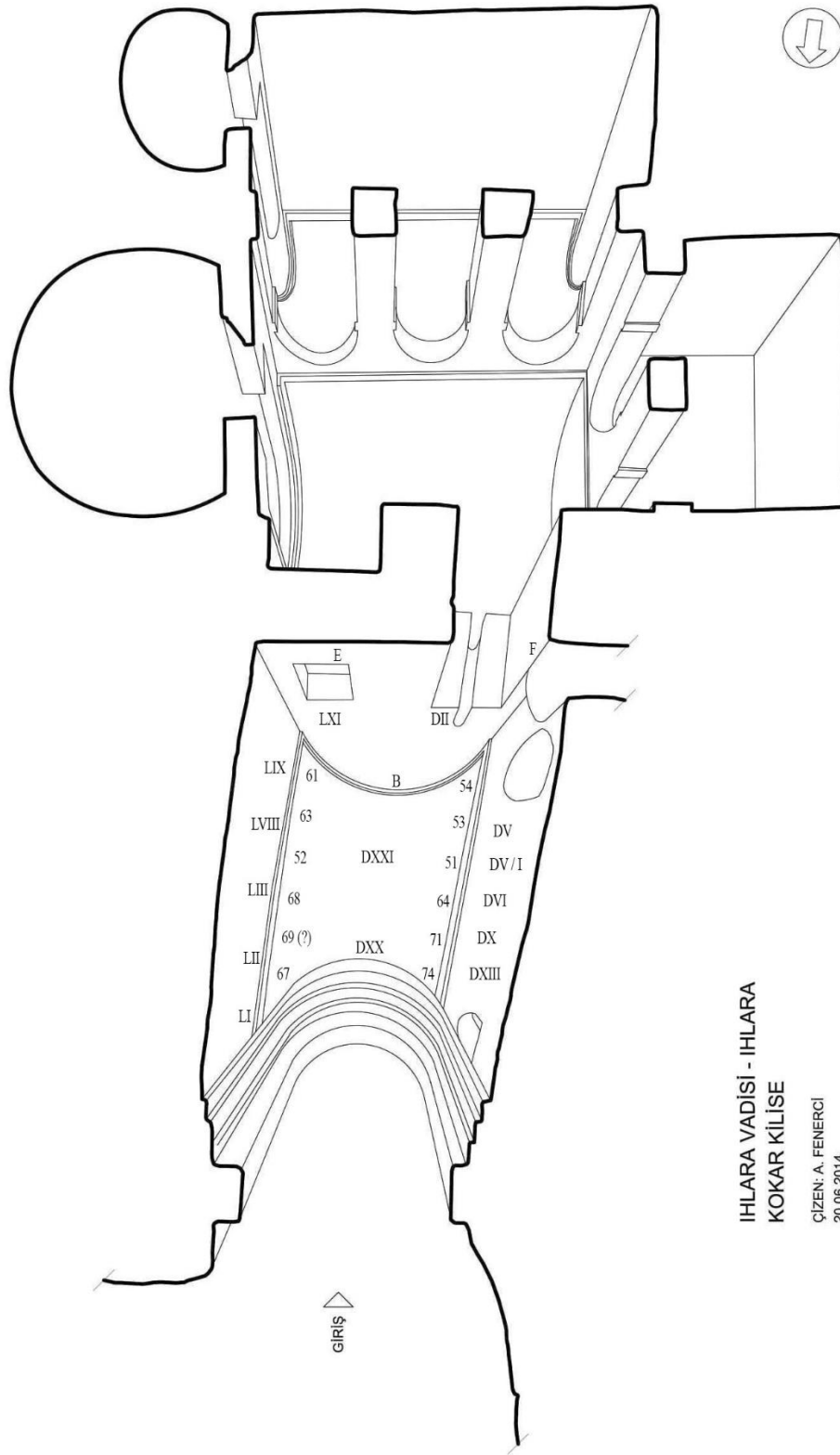

Resim 238. Kokar Kilise, naos güney duvar

Resim 239. Kokar Kilise, naos kuzey duvar

Cephe Düzenlemesi: -

Çizim 72. Kokar Kilise, resim programının mekânsal dağılımı

2.3.20. Katalog No. 20: Bahattin Samanlığı Kilisesi

Adı: Bahattin Samanlığı Kilisesi

Yeri: Kilise Belisırma'da, Direkli Kilise'nin 40.00 m. güneyindedir. Kaya kütleinin güneyine oyulan yapı, vadi tabanının 45.00 m. yukarısındadır (Çizim 170) (Resim 240).

Resim 240. Bahattin Samanlığı Kilisesi, konum, kuzeye bakış

Yayın: Thierry, N. ve Thierry, M., 1961, s. 427-428.

Yayında kısa bir mimari tasvir yapılmış, duvar resimleri kısaca tanıtılmıştır. İsa siklusundan oluşan duvar resmi programının kilise içindeki dağılımının verildiği yayında sahnelerin üslupsal sınıflandırması yapılmıştır. Buna göre Müjde, Elizabeth'in Kaçışı, Mabede Takdim ve Vaftiz sahneleri Bizans; Ziyaret, Su Deneyi, Beytüllahim'e Yolculuk, Doğum, Kahin Kralların Secdesi, Yusuf'un Rüyası, Mısır'a Kaçış, Masumların Katli, Yahuda'nın Öpücüğü ve Çarmıh sahneleri arkaik üsluptadır. Ağırlıklı olarak arkaik üslupta meydana getirilen duvar resimlerinin Göreme'deki arkaik grup kiliseleri ile karşılaştırılabileceğini ifade eden araştırmacılar, buradan hareketle yapı için tarihlendirme önerisinde bulunmuşlardır.

Ötüken, Y. 1990, s. 44-45.

Yapı, Tip 1a, tek nefli uzunlamasına dikdörtgen planlı kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Kısa bir mimari tanıtımın ardından duvar resimlerinin kilise içindeki dağılımı ve önceki araştırmacıların sunduğu tarihlendirme önerileri verilmiştir.

Jolivet-Levy, C. 1991, s. 320-321.

Yapının, Bahattin Samanlığı ve Aziz Konstantin isimleri ile tanıtıldığı yayında kısa mimari tasvir, temel ölçüler verilerek yapılmıştır. Arkaik üsluptaki İsa siklusunun kilise içindeki dağılımı aktaran araştırmacı yayındaki diğer yapılarda olduğu gibi apsis resim programını daha ayrıntılı ele almış ve değerlendirmiştir. Yapı ile ilgili tarihlendirme önerisinde bulunmayan araştırmacı Lafontaine-Dosogne, Thierry ve Restle'nin önerdiği tarihleri aktarmıştır.

Jolivet-Levy, C., 2009, s. 81-110.

Yayın, yapı ile ilgili ulaşabildiğimiz ilk monografik eserdir. Eserde yapı güneyindeki kayaya oyma yapı topluluğu ile birlikte değerlendirilmiş ve naostaki bani kitabesinden de yola çıkılarak yapı kompleksinin başkent kökenli bir ordu komutanının konutu, kilisenin de bu yapı kompleksinin mezar kilisesi olduğu ileri sürülmüştür. Yayında yapı kompleksinin ölçekli çizimine de yer verilmiştir. Araştırmacı kuzey duvardaki nişlerin zemininde orijinalde mezar olabileceğini ileri sürerek yapıyı bir mezar kilisesi olarak tanımlar. Duvar resimlerinin de ayrıntılı bir şekilde incelendiği yayında figürlerin ifadelerindeki canlılık ve gerçekçilik Makedonya Hanedanlığı dönemi (867-1081) Konstantinopolis yapıları ve o dönemin el yazmalarındaki üslup ile karşılaştırılmıştır. Duvar resimlerindeki başkent etkisinin, yapının banisinin başkent kökenli ve duvar resmi ustasının da başkentli olmasından kaynaklanabileceğini düşünen araştırmacı bu yönde bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Yapının duvar resimlerini, vadinin tek kagir yapısı Karagedik Kilise'nin duvar resimleri ile de karşılaştıran yazar, her iki yapının aynı askeri elit gruba ait olabileceğini ve taşradaki prestij yapıları olabileceğini ifade etmiştir.

Yazıt – Kitabe: Kilise, apsis yarım kubbesi ve naos tonozu başlangıç seviyelerinde yazıtlarla çevrilidir, ancak yazıtlar oldukça kötü durumdadır. Bu durum yazıtların araştırmacılarca farklı şekillerde okunmasına ve yorumlanmasına sebep olmuştur.

Naosu üç yönden çevreleyen yazıt bani kitabesidir. Güney duvar güney doğu köşede başlayan yazıt, kuzey duvar kuzey doğu köşede ise sona erer. Bani bilgileri güney duvarda okunur (Resim 241). Rizos bu bölümü;

"Ἐμέ βασιλικός πρωτοσπαθάριος καί τοποτηρητής των σχολών ἀνιστόρησεν" şeklinde okurken, Jolivet-Levy;

"Ἐδὸς βασιλικὸς πρωτοσπαθάρης καί τοποτερετής τὸν σχολὸν ἀνηστόρησεν...ἸΕΡΑΡΧΑ
ΩΗΟΘΘ...κ(αί)ἡζ᾿αῖσ[ιν τῶν ἁμαρτιῶν...?]" şeklinde okumuştur.

Resim 241. Bahattin Samanlıği Kilisesi, güney duvar, silmedeki bani kitabesi

Kitabede "*askeri sınıfın (scholae) bir imparatorluk protospatharios ve topoteretes'i beni süsledi*" yazılıdır. Rizos'a göre kitabe baninin adı ile son bulmaktadır ancak bu bölüm tahrip olduğu için okunamamıştır. Jolivet-Levy, resim programının banisinin, kitabede geçen *protospatharios* ve *topotereres* unvanlarından dolayı aristokrasinin ya da asker elitlerinin bir üyesi olduğunu ifade etmektedir. Hatta baninin adının aristokrat ailelerde yaygın bir isim olan Bardas ve kilisenin, baninin özel şapeli olabileceğini belirtmektedir. Yine Jolivet-Levy'e göre bani muhtemelen Kapadokyalıdır ve Konstantinopolis'te atanmış, elit tagmataya kumanda eden yüksek rütbeli bir askerdir (2009, s. 81).

Kilisenin diğer kitabesi apsis yarım yuvarlağındaki litürjik yazıttır (Resim 242). Yazıt Rizos tarafından;

+ ἴσελθε, ὦ θύτα, θύσαι χριστου τό σωμα. Θεός πρόκειται [.....] ἄρτω μελίξεις τρέφο
 τοὺς ἀζίως ἀνθρώπους(;) [...] θεοφόρους ὄντας τῆς μυστικῆς ἱερατεὺς ἔκλειν Jolivet
 Levy tarafından ise;

Ἰσξελθαι θοίτα θύσε Χ(ριστο)ῦ τῷ σόμα Θ(εός) πρόκη[ται...] αὐτῷ μελίξο κ(αι) τρέφο
 τοὺς ἀξήους ἄ(ν)θροπε φρ[ίζον μὴ φάγης ἀναξίως?] ἔκλειν okunmuştur.

Resim 242. Bahattin Samanlıği Kilisesi, apsis, ökaristik ilahi

Tarih: Thierry'ler daha çok arkaik üslupta oluşturulan duvar resimlerinin Göreme arkaik grup kiliseleri ile karşılaştırılabileceğini ve böylece 10. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceğini ifade ederler (Thierry ve Thierry, 1961, s. 428).

Bugünkü Durumu:

Mimari: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilisenin kuzeyinde naos, güneyinde giriş mekanı bulunur. Kaya kütesinin güney cephesine oyulan kilisenin güneyi uçmuştur. Naosun güney duvarı özellikle kapının olduğu bölümde haraptır. Kapı ve kapının doğusundaki niş, kemer başlangıç seviyesinden aşağıda tahrip olmuştur. Kuzey, güney ve batı duvardaki nişler, olasılıkla sonraki dönemlerde zemine kadar oyulmuştur. Naosun doğusundaki templan levhalarından kuzeydeki tamamen yok olmuş, güneydeki sadece altta az bir bölümü ile günümüze gelebilmiştir. Apsisyarım kubbesinde başlayan geniş bir

yarık, ikiye ayrılarak kuzey ve güney duvarlar boyunca zemine kadar devam eder. Eksendeki altar neredeyse tümüyle yok olmuştur. Üst bölümü yığma taş ile kapalıdır.

Resim / Bezeme Programı: Naos ve apsisi tümüyle kaplayan duvar resimleri kalın bir is tabakası altında olduğundan renkleri ve kompozisyonları güçlkle seçilebilmektedir. Kompozisyonlardaki figürlerin özellikle göz ve yüzlerinin tahrip edildiği dikkat çeker. Bu tahribatın haricinde kompozisyonlar genel olarak örtüde ve duvarların üst bölümlerinde sağlamken, alt seviyelerde haraptır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda, uzunlamasına dikdörtgen planlı naosun doğusunda apsis, güneyinde giriş mekanı bulunur. 5.00 x 3.80 m. ölçülerindeki naos, beşik tonoz ile örtülüdür. Üst bölümde silme ile çevrelenen naosun zemininde, kuzeybatı köşede düzensiz bir oyuk görülür. Güney duvar ekseninde naosa giriş sağlayan kapı, eksenin doğu ve batısında farklı genişlik ancak eş derinlikte iki niş bulunur. Batı duvarda biri eksenin kuzeyi, diğeri güneyinde iki niş; kuzey duvarda, eksenin doğusunda ve batısında olmak üzere birer niş vardır. Aynı duvara oyulan nişler eş genişlik ve derinliktedir. Eksenin doğusundaki nişin doğu duvarına da niş oyulmuştur (Çizim 73) (Resim 243-245).

Doğu duvar ekseninde, naos ile yaklaşık eş genişlikteki apsis bulunur. Doğuda ana kaya kütlesi, batıda templon levhalarının sınırladığı apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Üst seviyede basit profilli silme, apsis yarım yuvarlağı ve zafer kemeri boyunca devam eder. Doğu duvar ekseninde altar, güney duvar ekseninin batısında bir niş bulunur (Resim 246).

Güneydeki doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonoz ile örtülü giriş mekanı, mevcut haliyle 2.78 m. uzunluktadır. Kuzey duvar ekseninin batısına açılan derin kapı naosa geçiş sağlar. Eksenin doğusuna bir niş oyulmuştur.

Resim 243. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, doğuya bakış

Resim 244. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, batıya bakış

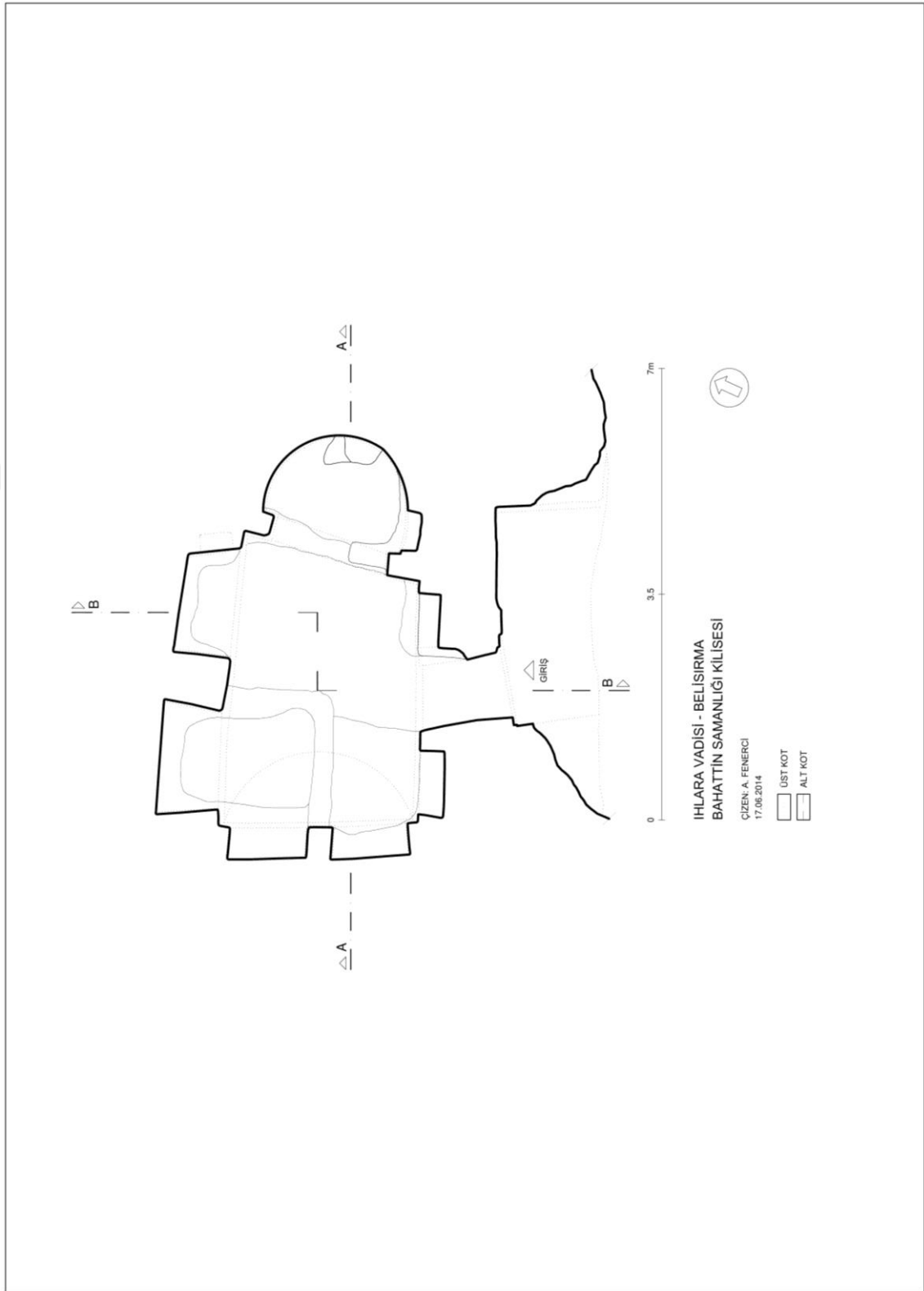

Resim 245. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, batı duvar

Resim 246. Bahattin Samanlığı Kilisesi, apside bakış

Çizim 73. Bahattin Samanlığı Kilisesi, plan

İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir⁹¹. 3.48 m. yükseklikteki naosa giriş, iki kademeli silme ile çevrelenmiş dikdörtgen kapı ile sağlanır. Kapı, naos yönünde yuvarlak kemerli niş içinde yer alır. Naos tonozunun başlangıcı, basit profilli silme ile belirlenir. Naosu üç yönden çevreleyen silme, apsis zafer kemeri ve yarım yuvarlağı boyunca kesintisiz devam eder. Batı tonoz alınlığı bir pilaster ile ikiye ayrılır. Kuzey, güney ve batı duvarlar merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Zemine kadar oyulan nişler, basit profilli silme ile vurgulanır. Kemer başlangıç seviyesindeki silme, kemer yayları ve kemerler arasındaki desteklerin başlıklarında da devam eder.

Doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininin bir basamak yukarisındadır. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsisin zafer kemeri 2.92 m., yarım kubbesi 3.01 m. yüksekliktedir. Güney duvarına oyulan niş yuvarlak kemerlidir (Çizim 74-75) (Resim 247-249).

Naos ile giriş mekanı, 1.40 m. yükseklikteki dikdörtgen kapı ile birbirine bağlanır (Resim 250).

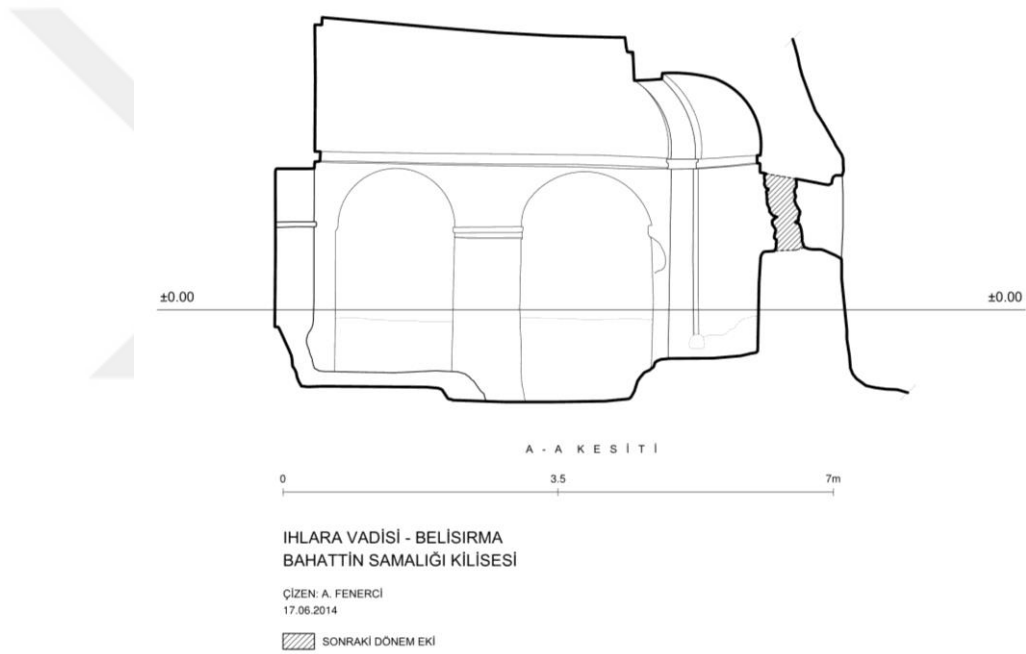
Resim 247. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos tonozu Resim 248. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos güney duvar

⁹¹ ±0.00 m. kotu 1.20 m. yükseklikten alınmıştır.

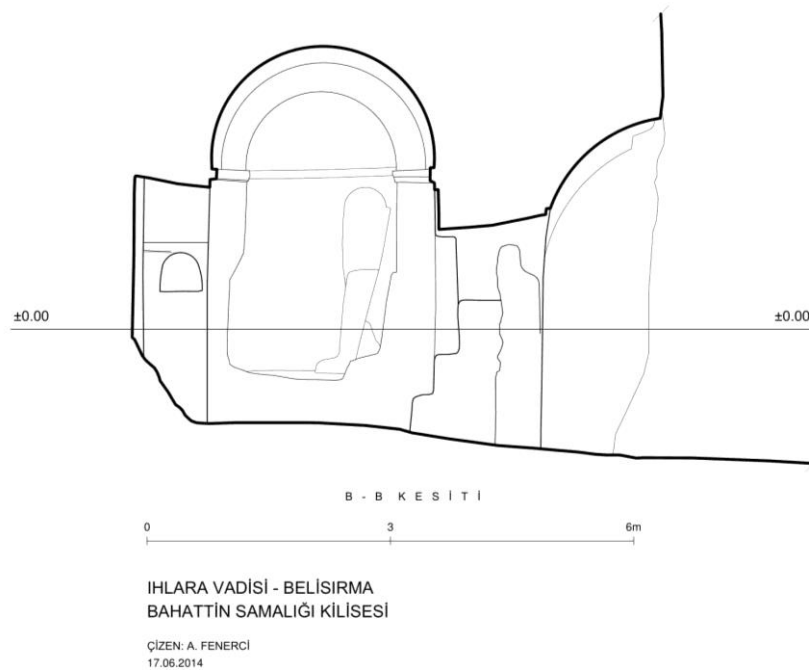

Resim 249. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos, kuzey duvar

Resim 250. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos giriş kapısı

Çizim 74. Bahattin Samanlığı Kilisesi, A-A Kesiti, kuzeye bakış

Çizim 75. Bahattin Samanlıği Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin duvar resimleri, apsiste ve naosta görülür. Thierryler, Kapadokya'daki Arkaik kiliselerde görüldüğü gibi tonozların ve duvarların İsa'nın çocukluk ve yaşamından sahneleri içeren İsa siklusuna ayrıldığını ve siklusun burada oldukça ayrıntı ile ele alındığını belirtirler. Siklusu oluşturan sahnelerden başka aziz tasvirlerinden oluşan tek figürler naos boyunca dağınık halde karşımıza çıkar. Apsis yarım kubbesinde İsa (D); tonoz güney yarısı üst şeritte Müjde (LI), Ziyaret (LII), Su Deneyi (LIII), Beytullahim'e Yolculuk (LVII) (Resim 251); batı tympanumda Doğum (LVIII); tonoz kuzey yarısı üst şeritte Kahin Kralların Secdesi (LIX), Yusuf'un Rüyası (LX), Mısır'a Kaçış (LXI); tonoz güney yarısı altta Masumların Katli (LXII), Zekeriya'nın Öldürülmesi (LXIV), Elizabeth'in Kaçışı (LXV); tonoz kuzey yarısı alt şeritte Mabede Takdim (LXIII), Vaftiz (LXX) sahnesi yer alır ve siklus duvarlarda devam eder (Resim 252): doğu duvar ekseninin doğusundaki nişte Lazarus'un Dirilişi (CXIX), batısındaki nişte Kudüs'e Giriş (DI); batı duvar ekseninin güneyindeki nişte Son Akşam Yemeği (DII), kuzeyindeki nişte tanımlanamayan bir sahne; kuzey duvar ekseninin batısındaki nişin batı duvarında Yahuda'nın İhaneti (DV), kuzey duvarında Çarmıh (DX), doğu duvarında Mezara Konuluş (DXIII); kuzey duvar ekseninin doğusundaki nişin

kuzey duvarında Anastasis (DXIV), batı duvarında Mezar Başında Kadınlar (DXV), doğu duvarında İsa'nın Mecdelli Meryem'e Görünmesi (DXVI) sahneleri yer alır. Kuzey duvarda, niş kemerlerinin arasındaki duvarda batıdan doğuya doğru Florus (188), Laurus (189), Orestes (133); karşıda güney duvarda, kapının ki yanında iki martir; apsis zafer kemeri batı alınlığında madalyon içinde İsa ve iki yanında melekler; zafer kemeri iç yüzeyinde peygamber tasvirleri yer alır.

Resim 251. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos tonozu ve güney duvar

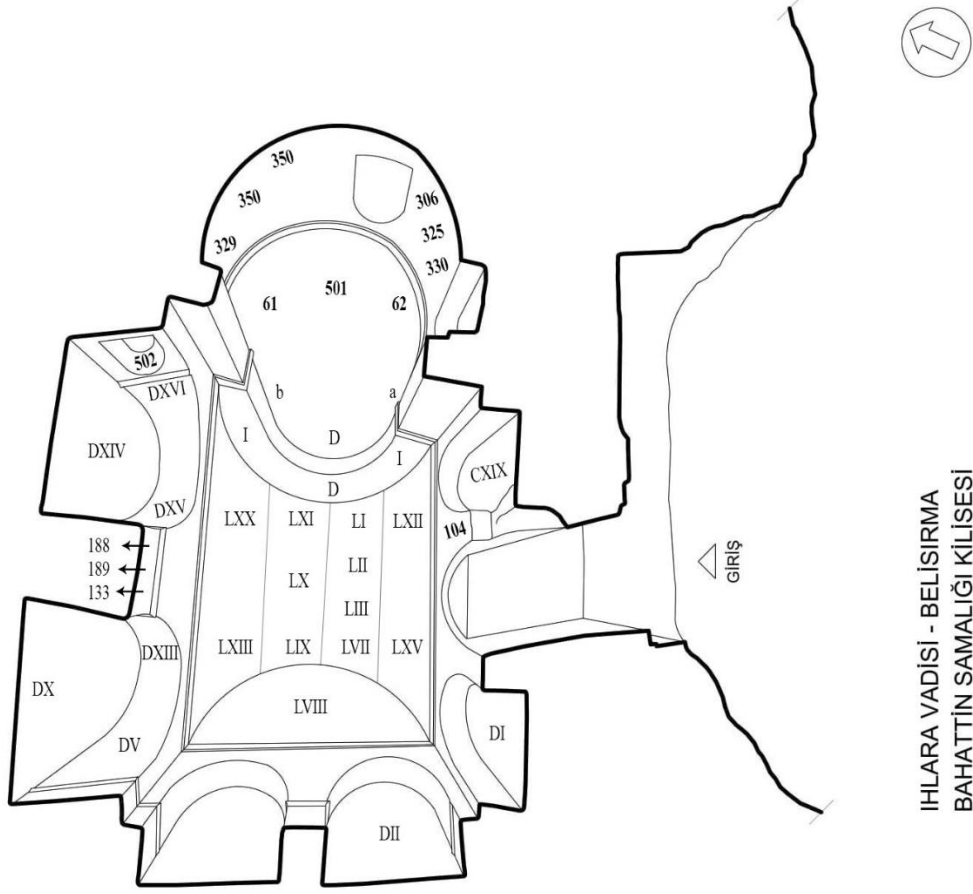

Resim 252. Bahattin Samanlığı Kilisesi, naos tonozu kuzey yarı

Resim 253. Bahattin Samanlığı Kilisesi, batı tympanum

Cephe Düzenlemesi: -

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
BAHATTIN SAMANLIĞI KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
17.06.2014

Çizim 76. Bahattin Samanlığı Kilisesi, duvar resimleri mekânsal dağılımları

2.3.21. Katalog No. 21: Açıklık Ağa Kilisesi

Adı: Açıklık Ağa (Batkın) Kilise

Yeri: Kilise, Belısırma girişindeki seyir terasının altında kalan kaya kütlesine oyulmuştur. Batı yamaçtaki kuzeyden ilk kilise olan yapı vadi tabanının 40.00 m. yukarisındadır (Çizim 170) (Resim 254).

Resim 254. Açıklık Ağa Kilisesi, konum, batıya bakış

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de, 1963, s. 143-144.

Yapı yayında Açıklık Ağa Kilisesi adıyla küçük, tonozlu bir bazilika olarak tanıtılmıştır. Sahneleri, sadece mekânsal dağılım içinde sıralayan araştırmacı duvar resimlerini herhangi bir gerekçe ve atıf göstermeden tarihlendirmiştir.

Thierry, N. 1968, s. 33-69.

Yayın, Açıklık Ağa Kilisesi ile ilgili ilk monografik yayın olması açısından önemlidir. Yapı, mimari ve resim programı açısından ayrıntılı şekilde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ölçekli çizimin de yer aldığı yayında kilisenin, özellikle geniş zafer kemeri, naosta başlayıp apsise kadar devam eden ve zafer kemerinde bir nevi paye görevi

gören, apsisin yüksekliğini ikiye bölen korniş düzenlemesiyle sanatın en verimli, zengin dönemine işaret ettiği vurgulanmıştır. Buna göre yapıdaki korniş düzenlemesi Arapların Anadolu'ya gelmesinden önce, antik mimarının de bir devamı olarak Vaftizci Yahya Kilisesi, Durmuş Kadir Kilisesi gibi bölgedeki pek çok yapıda ve özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda inşa edilen yapılarda uygulanmıştır.

Hild, F. ve Restle, M., 1981, s. 257

Açıkel Ağa Kilisesi adıyla tanıtılan yapının Açık Ağıc ve Batkın olarak da bilinen diğer iki ismi parantez içinde verilmiştir. Plan tipi ve resim programının çok kısa tanıtıldığı yayında apsis resim programı Sinasos'taki Kutsal Havariler Kilisesi apsis programı ve 9. yüzyıl İstanbul el yazmaları ile karşılaştırılmış ve 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Ötüken, Y., 1990, s. 41

Açıkel Ağa (Batkın) Kilisesi adıyla tanıtılan yapı Tip 1a, uzunlamasına dikdörtgen planlı kilise kategorisinde değerlendirilmiş, apsisten başlayarak, duvar resimlerinin kilise içindeki dağılımı verilmiştir.

Jolivet-Levy, C., 1991, s. 327-329

Yapı, Açıkel Ağa Kilisesi adıyla tanıtılmıştır. Kısa bir plan tasvirinin ardından naostan başlayarak, resim programını oluşturan sahneler isimleri sıralanmıştır. Apsis resim programını ayrıntılı olarak ele alan araştırmacı, bugün neredeyse tümüyle yok olmuş programı oluşturan figür ve tasvirleri tanımlamaya çalışmış ve öneriler sunmuştur.

Yazıt -Kitabe: Apsis zafer kemerinde dua yazıtı bulunur (Resim 2). İlk olarak Thierry yazıtı <σκηνης ἀληθι> νη <ς> ἦν ξεν ἔπηξεν χύριος χαι οὐχ ἄνθρωπος. βοηθήση αὐτήν ὁ θεὸς το ... şeklinde okumuş ve “(de) la tente que le Seigneur et non l’homme a dressée, Dieu lui soit en secours” olarak tercüme etmiştir.

Jolivet-Levy tarafından [...σκηνης της ἀληθι]νεί(ς) εἶν ἔπηξεν Κ(ύριος)ς κὲ οὐκ ἄνθρωπος, βοειθήση αὐτήν ὁ Θ(εός) ΤΟ ... şeklinde okunan yazıt sadece tek bir kelime fark ile“(de) la tente véritable que le Seigneur et non l’homme a dressée, Dieu lui soit en secours” şeklinde tercüme edilmiştir.

Resim 255. Apsis zafer kemerindeki dua yazıtı

Tarih: Duvar resimleri 9. yüzyıl ya da 10. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir.

Bugünkü Durumu: Kaya kütesinin doğu cephesine oyulan kilise, kuzeyindeki narteks ile birlikte doğu-batı yönünde uzanır. Naosu üst bölümde çevreleyen silme güney duvarda neredeyse tümüyle yok olmuş, kuzey duvarda aşınmıştır. Naos girişi demir parmaklıklı kapı ile kapatılmış, olasılıkla kapının takılıp sökülmesi sırasında giriş zarar görmüştür. Kuzeybatı duvarı köşesine, yakın tarihte bir oyuk açılmıştır. Kuzey duvardaki oturma sekisi büyük ölçüde haraptır. Apsise çıkış sağlayan basamak yok olmuştur. Templon levhaları ve apsis yarım yuvarlağı içindeki oturma sekileri aşınmış, altanın üst bölümü kırılmıştır. Yarım kubbede başlayan yarık kuzey duvarda devam ederek zemine kadar inmiştir.

Narteksin girişi güney yönde harap olmuş, kuzey ve batı duvarı tümüyle yıkılmıştır. Tonozdan kırılarak düşen parçalar narteks zeminine dolmuş, zemindeki mezarları tahrip etmiştir.

Resim / Bezeme Programı: Çoğunlukla figürlü bezemelerle oluşturulan resim programında kuzey ve güney duvardaki resimler neredeyse tamamen yok olduğundan tasvirler güçlükçe seçilebilmektedir. Beden duvarları ve naos tonozundaki figürlerin özellikle yüzleri kazılıdır. Zafer kemeri boyunca devam eden yazıt, özellikle baş ve son kısımda zarar görmüştür. Apsis resim programı önemli ölçüde zarar görmüş, doğu duvarına büyük bir delik açılmıştır.

Mimari Tanıtım:

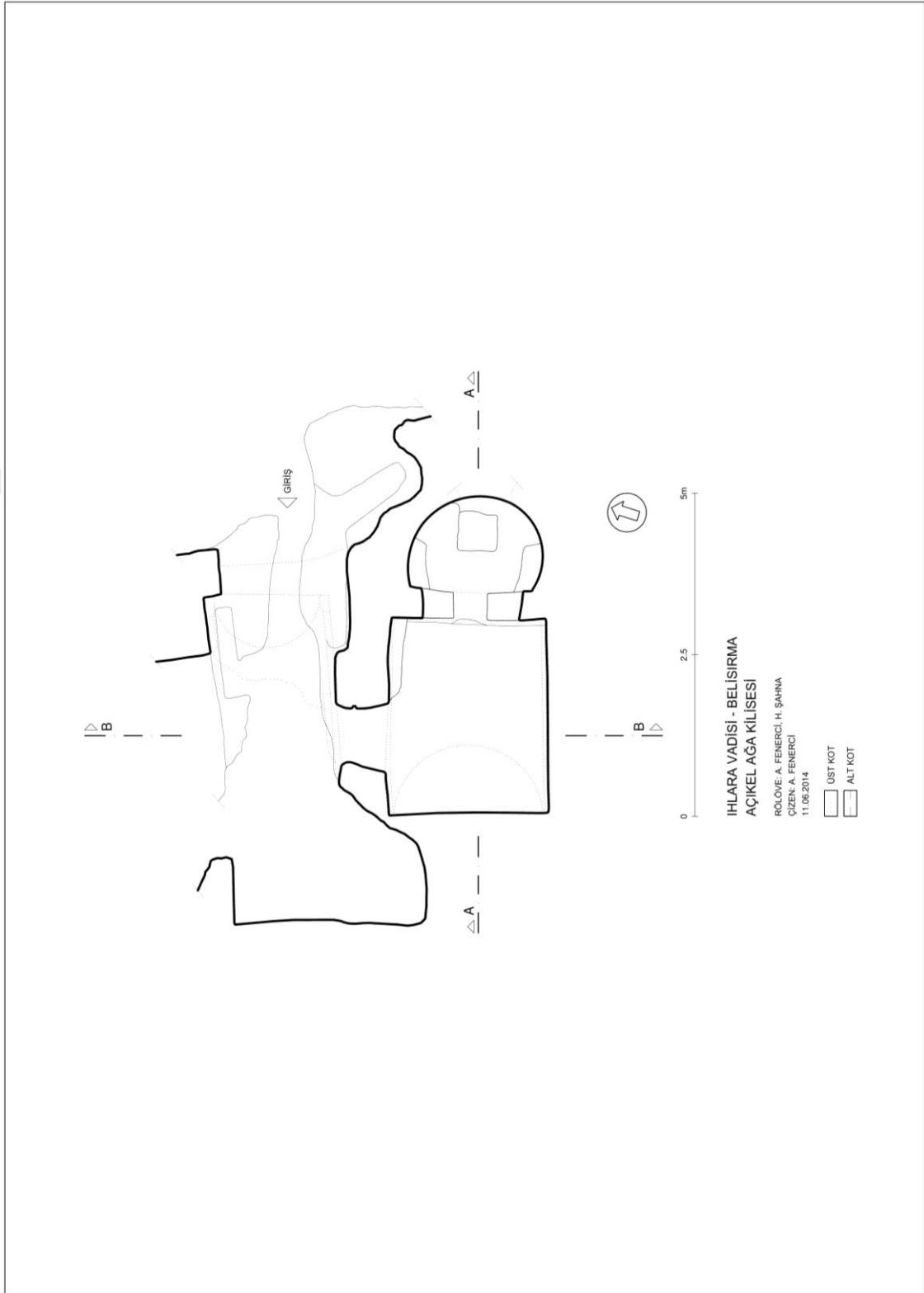
Plan: Naos, doğuda apsis, kuzeyde narteks, güney ve batıda ana kaya kütleleri ile sınırlanır. 3.06 x 2.46 m. ölçülerindeki naos, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Üst bölümde kuzey, güney ve doğudan silme ile çevrelenen naosa, kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı ile girilir. Kapı ile doğu duvar arasında oturma sekisi bulunur (Çizim 77) (Resim 256-257).

Doğu duvar ekseninde, templon levhaları ile naostan ayrılan apsis yer alır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Üst bölümde silme ile çevrelenen apsisin doğu duvarı önünde, eksende altar, kuzey ve güney duvarlarda templon levhalarına bitişik, karşılıklı simetrik oturma sekileri bulunur (Resim 256).

Kuzeyde, naosa paralel uzanan narteks 5.06 x 1.90 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü narteksin girişi doğu duvardadır. Güney duvar ekseninin doğusundaki kapı naosa geçiş sağlar. Bugün uçmuş olan kuzey duvarın zemininde bir mezar oyuğu, güney duvarda bir niş görülür (Çizim 77) (Resim 258).

Resim 256. Açıklık Ağa Kilisesi, naos, doğuya bakış Resim 257. Açıklık Ağa Kilisesi, apsisten batıya bakış

Çizim 77. Açıklık Ağa Kilisesi, plan

Resim 258. Açıkel Ağa Kilisesi, apsis

Resim 259. Açıkel Ağa Kilisesi, narteks, güneydoğuya bakış

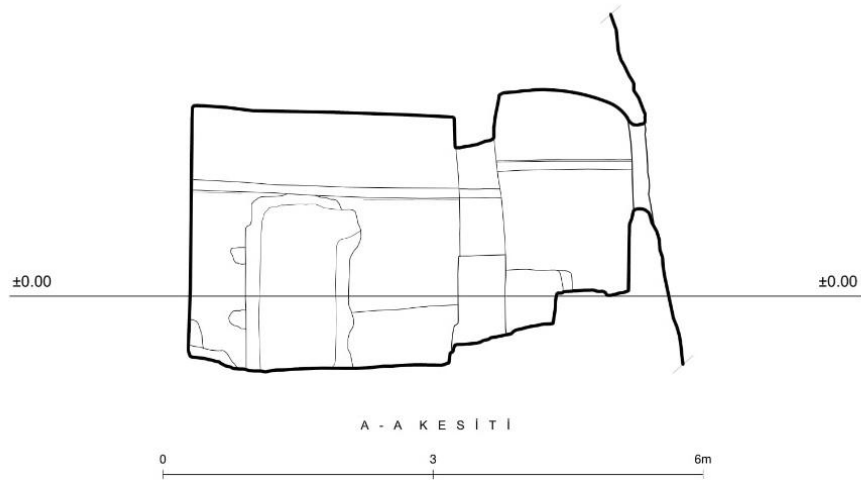
İç Tanıtım:

Naos zemini düzensizdir⁹². 2.84 m. yükseklikteki naos tonozunun başlangıcı, basit profilli silme ile belirlenir. Kuzey duvar ekseninin batısında, narteks ile bağlantıyı sağlayan kapı yuvarlak kemerlidir. Doğuda, bir basamak ile çıkılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Naosu çevreleyen silme, apsis zafer kemeri ile birleşerek yarım kubbe başlangıç seviyesinde apsisi dolandır (Resim 260-261).

Narteks zemini, naos zemininin aşağısındadır⁹³. Tonoz başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile çevrelenen narteksin tonoz yüksekliği 1.12 m.dir. Doğu duvar eksenindeki girişi yuvarlak kemerlidir (Çizim 78-79) (Resim 262).

⁹² ±0.00 kotu 0.83 m.den alınmıştır.

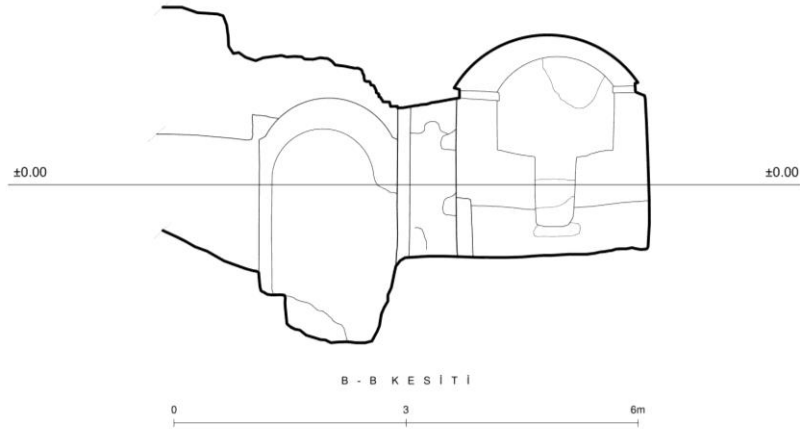
⁹³ ±0.00 kotu nartekste 2.00 m.den geçmektedir.

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
AÇIKEL AĞA KİLİSESİ

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
11.06.2014

Çizim 78. A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
AÇIKEL AĞA KİLİSESİ

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
11.06.2014

Çizim 79. B-B kesiti, apsis ve nartekse bakış

Resim 260. Açıklık Ağa Kilisesi, naos, kuzeye bakış Resim 261. Açıklık Ağa Kilisesi, apsise bakış

Resim 262. Açıklık Ağa Kilisesi, narteks

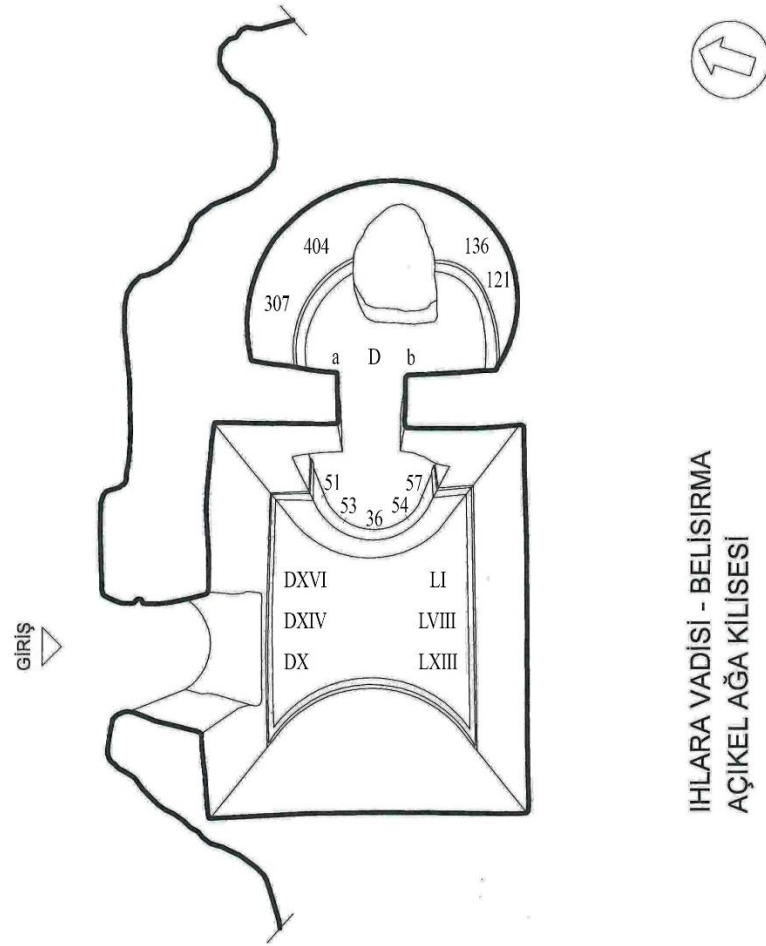
Resim / Bezeme Programı Kilisenin resim programı, naos tonozunun kuzey ve güney yarısında belli bir düzende İsa'nın kısa bir siklusu ve tek figürlerden oluşur. Apsis yarım yuvarlağı içinde, yarım kubbe başlangıç seviyesinde resim programı ikiye bölünmüştür. Üst bölüm İsa, alt bölüm tek figürler için ayrılmıştır. Naosta tonozun ortasında madalyonlar içinde peygamber tasvirlerini içeren şerit, İsa siklusunu ikiye bölmüştür. Benzer şekilde naos kuzey ve güney duvarları resim programı tonoz başlangıç seviyesinde ikiye bölünmüş ve üst bölüm İsa siklusuna ayrılırken, alt bölüm tek figürler için kullanılmıştır. Figürlü kompozisyonların yanı sıra, özellikle apsis zafer kemerinde kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezeme görülür.

Apsis yarım kubbesinde tahtta Pantokrator İsa (D) ve iki yanında başmelek Mikael (a) ve Gabriel (b); alt şeritte altın üstünde bir Latin haçı, bunun iki yanında aziz tasvirleri,

kuzeyde Zosimos (404) ve Nikoloas (307), güneyde Theodoros (136) ve Georgios (121); apsis zafer kemeri iç yüzeyinde ortada Vaftizci Yahya (36) ve iki yanında dört İncil yazarı kuzeyde Luka (53), Matta (51), Ioannes (54), Markos (52); tonoz güney yarısında, batıya doğru Müjde (LI), Doğum (LVIII) ve İsa'nın Mabede Takdimi (LXIII); kuzey yarısında doğuya doğru Çarmılı (DX), Anastasis (DXIV) ve İsa'nın iki Meryem'e görünmesi (DXVI), batı alınlıkta Vaftiz (LXX) yer almaktadır. İsa siklusunun ortasındaki şeritte madalyonlar içinde peygamber tasvirleri; güney ve kuzey duvarda İsa siklusunun altında çerçeve içine alınmış tek figürler bulunur (Çizim 80) (Resim263-264).

Resim 263. Açıkel Ağa Kilisesi, tonoz kuzey yarısı Resim 264. Açıkel Ağa Kilisesi, tonoz güney yarısı

Çizim 80. Açıkel Ağa Kilisesi, duvar resimlerinin mekânsal dağılımı

2.3.22. Tek Nefli Kiliseler Ara Değerlendirme

Tez kapsamında, Ihlara ve Belisırma yerleşimleri arasında tek nefli plan tipinde yirmi bir kilise, özellikle mimari düzenlemeleri açısından ele alınarak incelenmiştir. Tek nefli kiliseler, Belisırma'da on bir, Ihlara'da on kilise olarak dağılım gösterir. Belisırma'daki kiliselerin dokuzu doğu, ikisi batı yamaçta; Ihlara'daki kiliselerin yedisi doğu, üçü batı yamaçta yer alır (Çizim 170). Yirmi bir kilisenin on üçü, daha önce yayınlarda yer almamış ve ilk olarak tezimizde hem mimari hem de resim ve süsleme programları açısından ele alınarak değerlendirilmiştir⁹⁴.

Ötüken tarafından vadideki dört yerleşimin kilise ve ek mekanları ile yapılan plan tipolojisi değerlendirmesinde tek nefli kiliseler (Tip 1), uzunlamasına dikdörtgen planlı (Tip 1 a) ve enlemesine dikdörtgen planlı (Tip 1 b) olarak iki alt grupta ele alınmıştır. Bu sınıflandırmada tek nefli kiliselerin neredeyse tamamı uzunlamasına dikdörtgen planlı iken, sadece tek bir örnek, Yılanlı Kilise'nin mezar şapeli, enlemesine dikdörtgen plan kategorisinde değerlendirilmiştir (Ötüken, 1990). Tarafımızca yapılan değerlendirmede ek mekanlar, tipoloji belirlemede esas alınmayıp, sadece naos biçimi açısından karşılaştırma ve örnekleme aşamasında değerlendirilmiştir. Yapmış olduğumuz plan tipolojisi için Ötüken'in çalışması referans alınmış, bu çalışmadan farklı olarak hem bir alt grup daha oluşturulmuş hem de Tip 1 b grubu farklı bir yapı ile örneklendirilmiştir. Buna göre plan tipi, ana kategoriye (tek nefli Tip 1), naosların yönü ile birlikte biçimi ise alt kategorileri oluşturmuş ve plan tipolojisi çalışmamız bu noktada Ötüken'in değerlendirmesinden ayrılmıştır. Alt kategorilerde kiliselerin, hangi yerleşimde ya da vadinin hangi yamacında konumlandığına bakılmaksızın, sadece naosun yönelişi ve biçimi açısından sınıflandırılmış, bu yöneliş ya da biçim, naos, apsis, giriş mekanı ya da nartekslerin iç düzenlemelerinde belirleyici bir rol oynamadığı için, kiliselerin bu açıdan değerlendirilişleri alt sınıflandırmalara göre değil, ana sınıflandırmaya göre yapılmıştır.

Tip 1'de kiliseler tek nefli, tek apsislidir. Bu kiliselerin naosları doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı (Tip 1 a), kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı (Tip 1 b) ve yaklaşık kare planlı (Tip 1 c) olmak üzere üç çeşitleme ile karşımıza çıkmıştır. On dokuz kilise

⁹⁴ Önceki çalışmalarda özellikle resim programı açısından ele alınarak değerlendirilen kiliseler; Bezirana Kilisesi, Karagedik a, b kiliseleri, Bahattin Samanlığı Kilisesi, Batkın Kilise, Eğritaş Kilisesi, Kuzey Ambar ve Kokar Kilise; ilk defa tezimizde tanıtılan ve değerlendirilen kiliseler; Kilise 1, 3, 5, 6, 7, Karagedik c, Kilise 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15'tir.

uzunlamasına dikdörtgen planlı, bir kilise enine dikdörtgen planlı, bir kilise yaklaşık kare planlıdır (Tablo 1).

Tip 1 a kapsamında incelediğimiz on dokuz kilisede naos, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, iki örnek haricinde, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür⁹⁵. Bezirana Kilisesi ile Kilise 11’de naos, düz tavan ile örtülmüş, Bezirana Kilisesi’nin tavanı silme ile dört bölüme ayrılmıştır (bkz. Kat. No. 6 ve 14). On bir kilisede tonoz başlangıçları basit profilli silme ile belirlenir⁹⁶. Naosu dört yönden çevreleyen silmeler, çoğunlukla apsis zafer kemeri ile de birleşerek apsis yarım kubbesinin başlangıcında da devam eder. Kilise 1’de farklı olarak, aşı boyası ile yapılmış imitasyon silme görülür.

Tip 1 a’da naoslar genellikle kısa ve dardır. En uzun naos, 6.49 m. ölçüleri ile Eğritaş Kilisesi’ne aittir, Eğritaş’ı 5.00 m.lik uzunluğu ile Bahattin Samanlığı Kilisesi izler. Uzunluğun en az olduğu kilise 2.56 m. ile Karagedik b Kilisesi’dir (bkz. Kat. No. 13, 20 ve 7). Diğer örneklerde uzunluklar ortalama 3.50 ve 4.20 m. arasında değişkenlik gösterir. Naos genişliklerine baktığımızda Eğritaş Kilisesi 5.90 m. ölçülerindeki naosu ile en geniş kilisedir, bunu 3.80 m. ölçüleri ile yine Bahattin Samanlığı Kilisesi takip etmiştir. Genişliğin en az olduğu kilise, uzunluğun da en az olduğu kilise olan Karagedik b Kilisesi’dir, genişlik 2.00 m. ölçülmüştür. Diğer kiliselerde genişlikler 2.46 m. ile 3.70 m. arasında değişir. Bu ölçüleri ile kiliselerin naosu kareye yakın dikdörtgen plan sergiler ve boyun ene oranı ortalama 1:1.2 ile 1:1.4 arasında değişkenlik gösterirken, bu oran Karagedik a ve Kilise 10’da 1:1.6, Eğritaş Kilisesi’nde 1:1.8’e ulaşır (Tablo 1).

Kiliselerin tonoz ve örtü yükseklikleri çoğunlukla farklılık gösterir, ancak bunda zeminlerin zamanla dolması ve sonradan açılan düzensiz oyuklar etkilidir. Zeminler orijinalliklerini büyük oranda yitirmiş, bu durum ± 0.00 m. kotunun kiliselerde birbirinden farklı seviyelerden alınmasına neden olmuştur⁹⁷. Tonoz ile örtülü kiliselerde naos tonozunun zeminden itibaren yüksekliği 2.45 m. ile 4.68 m. arasında değişir. Yüksekliği

⁹⁵ Tip 1 a kategorisinde ele alınan kiliseler; Kilise 1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 15, Bezirana Kilisesi, Karagedik a, b ve c Kiliseleri, Eğritaş Kilisesi, Kuzey Ambar Kilisesi, Kokar Kilise, Bahattin Samanlığı Kilisesi ve Açıklık Ağa (Batkın) Kilisesi’dir.

⁹⁶ Bu kiliseler Kilise 3, 5, 6, Karagedik b Kilisesi, Kilise 10, 13, Kuzey Ambar Kilisesi, Kilise 15, Kokar Kilise, Bahattin Samanlığı Kilisesi ve Açıklık Ağa Kilisesidir.

⁹⁷ Her bir kiliseye ait birimlerin yükseklikleri, ± 0.00 m. kotunun alındığı yükseklik bilgisi ile birlikte katalog bölümünde kiliselerin iç tanıtımlarında verilmiştir. Kotlar, 0.60 m. ile 2.00 m. arasında farklı yüksekliklerden alınmıştır.

en az olan naos, düz tavan ile örtülü Kilise 11, en fazla olan naos Bahattin Samanlığı Kilisesi'ne aittir⁹⁸.

Tip 1 b'de naos, kuzey-güney yönünde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bu tipin vadideki tek örneği olan Kilise 7'nin naosu, düz tavan ile örtülüdür (Tablo 2). Kuzey-güney yönünde 3.46 m., doğu-batı yönünde 2.70 m. ölçülere sahip naosta enin boya oranı 1:1.3'tür. Naosun enine düzenlenişi, vadi kiliselerinden Yılanlı Kilise'nin mezar şapeli ya da mezar odasında da görülür. Kilise 7'de enine yöneliş biraz daha kareye yakınken, şapel neredeyse 1: 2 oranında belirgin dikdörtgen planlıdır. Kilise 7'nin naosunu örten düz tavan, zemin seviyesinden itibaren 1.85 m. yüksekliktedir (bkz. Kat. No. 5, 31).

Yaklaşık kare planlı Kilise 12, Tip 1 c kategorisinde değerlendirdiğimiz tek kilisedir (Tablo 2) (bkz. Kat. No.15) . Kilise, naosu örten havada asılı kemerlere oturan kubbemsi tonozu ile de üniktir. Tek nefli bir kiliseye, hem biçim hem de örtü sistemindeki farklı düzenlemeyle yeni bir soluk getirilmek istendiği açıktır. Öyle ki kilise bu yönüyle altta tek nefli, örtüde haç planlıdır. Kubbemsi tonozu taşıyan kemerler zemine kadar inmeyip, örtü başlangıç seviyesinde kaldığından, haç görünüm örtü sistemiyle sınırlı kalmış, naos, zeminde tek nefli görünümünü korumuştur. Bu şekilde, diğer kiliselerde sadece naos yönelişindeki tercihe göre belirlediğimiz tipoloji, bu kilisede naos biçimi ve yönelinişinin yanı sıra daha önce hiç denenmemiş bir örtü ile de belirlenmiş olmuştur. Kilise, bu yeniliği sadece naosta değil, apsis ve giriş mekanının düzenlenişinde de gösterir. Apsis zafer kemeri tam bir merkezi içeride yarım yuvarlak değildir, yarım yuvarlak biçime daha yakındır, ancak zafer kemeri için asıl dikkat çeken nokta, kemerin hem kuzeyde, hem güneyde yaklaşık 0.20 m. daraldıktan sonra templon levhaları ile birleşmesidir. Vadideki örneklere baktığımızda merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemerlerinin bazılarının başlangıçlarının silmelerle vurgulandiğı, bazı örneklere ise doğrudan templon levhaları ile birleştiği görülürken, Kilise 12 bu yönüyle vadi kiliselerinden ayrılır. Ayrıca kilisenin yaklaşık kare planlı giriş mekanı, yine vadide hiçbir örneğine rastlamadığımız üçgen geçişli çokgen tavan ile örtülüdür. Vadideki giriş mekanı ve narteksler ya düz tavanlı ya da beşik tonoz örtülü olarak karşımıza çıkar, bu sebeple Kilise 12, giriş mekanı düzenlemesi ile de bir yenilik getirmiştir. Kilisede denenen yeni uygulamaların, kilisenin

⁹⁸ Tip 1 akategorisinin en uzun ve geniş olan naosuna sahip Eğritaş Kilisesi, olasılıkla en yüksek naos düzenlemesine de sahiptir, ancak kilisenin ahşap zemini yıkık olduğundan sağlıklı ölçü alınamamıştır.

banisinin bir tercihi mi olduğunu yoksa usta tarafından yeni bir mimari biçimin mi denenmek istendiğini söylemek güçtür, ancak belki de bu durum, ya kilisenin erken tarihli olup, bu yeniliğin pek beğenilmediği için tekrar uygulanmadığı ya da belki de vadiye, en son oyulan kiliselerden biri olduğu söylenerek açıklanabilir. Bu farklı uygulamaya ya da yenilik arayışına niçin gerek duyulduğu, litürjik işlevden kaynaklı bir gereklilik mi yoksa tamamen farklı bir beğenin bir ürünü olarak mı ortaya çıktığı henüz anlayamamıştır.

Giriş ya da başka bir deyişle kapıların konumu, kilisenin, kaya kütesinin hangi cephesine oyulduğuna bağlıdır. Tek nefli kiliseler, sadece tek bir yönden dışarıya bağlandıkları için, girişleri de açık olan bu cephede yer alır. Tüm örneklerde naos, giriş mekanı ve narteks girişleri yamacın açık olan cephesinde yer alır. Bununla birlikte kilisenin, cephenin gerisinde hangi doğrultuda uzandığını ve naosun bir giriş mekanı ya da nartekse açılıp açılmamasını da kapıların yönünün belirlenmesinde birer etken olarak kabul etmek gerekir. Yamaca dik uzanan kiliselerde girişler genellikle kısa kenarda yani batıda, yamaca paralel uzanan kiliselerde ise çoğunlukla uzun kenarlarda yani kuzey ya da güney duvardadır, bu durum giriş mekanı ya da narteksi olan kiliselerde değişiklik gösterebilmiştir. Cepheye paralel uzandığı halde, girişi batıda olan naoslar genellikle bu yönde bir narteks ya da giriş mekanına açılmaktadır.

1, 9, 11 ve 15 Nolu Kiliseler ile Bahattin Samanlığı Kilisesi yamaca paralel; 3, 5, 6, 7, 8, 10, 12 ve 13 Nolu Kiliseler ile Bezirana, Karagedik b, c, a, Eğritaş, Kuzey Ambar, Kokar ve Açıklık Ağa Kiliseleri yamaca dik uzanır. Ana kaya kütesinin gerisinde yamaca doğu-batı yönünde paralel uzanan Kilise 1'in naos girişi batı duvardadır (bkz. Kat. No. 1). Yapı, cepheye paralel uzandığı halde naos girişinin batı duvarda yer alması, naosun bu yönden giriş mekanına açılmasından kaynaklanır. Giriş mekanı ile birlikte yamaca paralel uzanan yapının açık olan cephesi güney duvardadır ve naosun değil ancak giriş mekanının kapısı bu sebeple güney duvara açılmıştır. Kilise 9'da naos girişi güney duvardadır (bkz. Kat. No. 11). Naos bu yönden giriş mekanına da bağlanır ve giriş mekanının girişi de olasılıkla bugün yıkık olan güney duvarda yer alır. Kilise 11'in girişi güney duvardadır, cepheye paralel uzanan yapının bir giriş mekanı ya da narteksinin olup olmadığı anlayamamıştır (bkz. Kat. No. 14). Girişi güney duvarda olan bir diğer kilise Bahattin Samanlığı Kilisesi'dir (bkz. Kat. No. 20). Güney duvarda yer alan giriş, bu yöndeki giriş mekanı ya da nartekse açılır. Giriş mekanı ya da narteks, batı ve güneyde yıkık olduğu için, mekanın girişinin hangi yönde olduğu bilinmemekle birlikte, olasılıkla güney duvarda ve naos

giriş ile aynı eksende olmalıdır. Kilise 15'te de Kilise 11'de olduğu gibi narteks ya da giriş mekanı bulunmamaktadır (bkz. Kat. No. 18). Cepheye paralel uzanan bu kiliselerde de naos girişi doğrudan kuzey duvara açılmıştır.

Cepheye dik uzanan kiliselerden 3, 6, 10, 12 nolu kiliseler ile Karagedik b ve a Kiliseleri, Açıklık Ağa ve olasılıkla Kokar Kilise'nin naosları, giriş mekanı ya da nartekse bağlanır (bkz. Kat. No. 2, 4, 12, 15, 7, 9, 21 ve 19). Sadece Kokar Kilise'nin naos girişi bugün kapalı olduğu için, bu yöndeki bağlantısı açığa çıkarılamamıştır. Kilise 3, 10, Karagedik b ve a Kiliselerinin narteks ve giriş mekanları sağlam şekilde günümüze gelebilmiştir. Kilise 3 ile Karagedik b ve a kiliselerinin cepheye dik uzanan naoslarının batısında, kuzey-güney doğrultusunda, cepheye paralel uzanan birer narteks bulunur. Bu kiliselerde naos ve narteks girişleri batı duvarda ve aynı eksendedir. Kilise 10'un batısında, naos ile yaklaşık eş genişlikte başlayıp, batıya doğru daralan ve hem naosa hem de cepheye dik uzanan, doğu-batı doğrultulu giriş mekanı ya da portiko yer alır. Sağlam olan kuzey ve güney duvarlarda kapı bulunmadığı için, girişi batıdadır demek mümkündür. Mekan dışarıya bir kapı ile değil, kemerli açıklık ile bağlanıyor olmalıdır ve bu açıklık naos ile aynı eksendedir. Kilise 6'nin batısı uçmuştur ancak izlerden burada naosa ve cepheye paralel uzanan, beşik tonoz ile örtülü bir narteksin bulunduğu düşünülebilir. Kilise 6'da da, Kilise 3, Karagedik b ve a kiliselerinde olduğu gibi narteks girişi batıda ve olasılıkla naos girişi ile aynı eksendedir. Kilise 12'nin batısındaki giriş mekanının batısı uçtuğu ve kuzey ve güney duvarlar da eksenin batısında yıkık olduğu için mekanın giriş yönü anlaşılamamıştır ancak olasılıkla, Kilise 10'da olduğu gibi mekan doğrudan dışarıya açılmakta ve girişi naos girişi ile aynı eksende yer almaktadır. Açıklık Ağa Kilisesi ile Kokar Kilise'nin naosları cepheye dik uzandıkları halde girişleri uzun kenarlardadır, çünkü naoslar bu yönden birer narteks ve giriş mekanına açılırlar, dışarı ile bağlantıları bu mekanlar aracılığı ile sağlanır. Kokar Kilise'nin giriş mekanına bugün ulaşılamazken, Açıklık Ağa Kilisesi'nin narteksi, cepheye dik, naosa paralel uzanır ve girişi doğu duvarda yer alır.

Tek nefli kiliselerin tamamında naosa giriş, dikdörtgen kapı ile sağlanır. Kilise 1, Kilise 9, Kilise 13 ve Kuzey Ambar Kilisesi'nde kapılar, dikdörtgen çerçeve ile çevrelenmiş, yuvarlak kemerli niş içinde yer alır (Resim 265) (bkz. Kat. No. 1, 11, 16 ve 17). Sadece Kilise 3'te, naos girişinin yukarısına merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli ikiz pencere

açıldığı dikkat çeker. Kilise bu açıdan, vadideki diğer kilise plan tipleri de dahil olmak üzere, tek örnektir (Resim 266).

Resim 265. Kilise 1, naos girişi

Resim 266. Kilise 3, naos girişi üzerindeki pencere

Kilise 3, 7, Karagedik b Kilisesi, Kilise 12, Kokar Kilise ve Açıklık Ağa kiliselerinin naoslarının alt bölümünde oturma sıraları görülür. Zeminden itibaren ortalama 0.30 – 0.40 m. yükseklikteki sekiler, Kilise 3 ve Kilise 12’de naosu dört yönden çevrelerken; Kilise 7 ve Kokar Kilisede kuzey ve güney duvarlarda; Karagedik b ve Açıklık Ağa kiliselerinde sadece kuzey duvarda yer alır (Resim 267).

Tek nefli kiliselerin bazılarında, naos kuzey ve güney duvarlarının nişlerle hareketlendirildiği görülür. 1, 5, 6, ve 10 Nolu kiliseler ile Bezirana, Karagedik a, Kuzey Ambar ve Bahattin Samanlıği kiliseleri bu düzenlemenin görüldüğü örneklerdir. Tek nefli diğer kiliselerin duvarlarında da nişler görülür ancak sadece yukarıda saydığımız kiliselerin nişleri orijinaldir, diğer kiliselerde prothesis nişleri haricindeki orijinal değildir, sonradan oyulmuştur⁹⁹. Kilise 1, Kilise 5, Kilise 6, Karagedik a ve Kuzey Ambar kiliselerinde kuzey ve güney duvarlarda, karşılıklı simetrik, yaklaşık eş genişlik ve derinlikte üçer niş bulunur. Zeminin yaklaşık 0.40 m. yukarısına oyulan nişler, yuvarlak kemerlidir. Kilise 1’in kuzey duvar nişleri orijinalliklerini korurken, güney duvardakilerin sonraki müdahalelerle hem kemer biçimlerinin hem de yükseklik ve genişliklerinin değiştiği görülür, ancak ilk yapımdan itibaren ve kuzey duvardakiler ile aynı şekilde yapıldıkları anlaşılabilir (Resim 269). Kilise 5’in kuzey ve güney duvarları karşılıklı simetrik, eş genişlik ve derinlikteki nişlerle hareketlendirilmiştir,

⁹⁹ Kilise 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, Eğritiş ve Açıklık Ağa kiliselerinin de farklılıklar göstermekle birlikte kuzey, güney ve batı duvarlarında nişler bulunur, ancak sonradan oyuldukları için, bu bölümdeki değerlendirmeye dahil edilmemişlerdir.

ancak bunlardan kuzey duvardakiler ile güney duvar ekseninin batısındaki niş kısmen orijinallikleri ile günümüze gelirken, güney duvar eksenini ve eksenin doğusundaki nişler oyularak birleştirilmiş ve zeminine mezar oyulmuştur (Resim 268). Kilise 6'nın kuzey ve güney duvarındaki nişler neredeyse tümüyle yok olmuştur. Ancak günümüze gelebilen kemer izleri ve naosun uzunluğu burada da karşılıklı üçer nişin olduğunu düşündürür (bkz. Kat. No. 4). Karagedik a Kilisesi'nde de naos, kuzey ve güney duvarındaki, yuvarlak kemerli nişleriyle günümüze gelmiştir (bkz. Kat. No. 9). Kuzey duvar eksenini ve eksenin batısındaki niş arasındaki destek kırılarak, nişler birleştirilmiştir. Kuzey Ambar Kilisesi'nin naosu, aynı düzenlemenin görüldüğü bir diğer örnektir. Burada da nişlere sonraki dönemlerde müdahale söz konusudur. Kuzey duvar eksenini ile eksenin batısındaki iki niş birleştirilerek tek bir nişe dönüşmüş, güney duvar ekseninin batısındaki nişe ise olasılıkla sonradan mezar odasına geçiş için kapı açılmıştır (bkz. Kat. No. 17).

Resim 267. Kilise 7, oturma sekileri

Resim 268. Kilise 5, kuzey duvar nişleri

Kilise 10, Bezirana ve Bahattin Samanlığı Kiliseleri de naos duvarları nişlerle hareketlendirilen örnekler arasındadır. Ancak bu kiliseler, hem duvarlardaki niş sayısı, hem Kilise 10 haricinde nişlerin zemine kadar devam etmesi, hem de batı duvarda da nişe yer verilmesiyle diğer örneklerden ayrılırlar. Kilise 10'da kuzey ve güney duvarlarda, tek desteğe oturan yuvarlak kemerli ikişer niş, eş genişlik ve derinlikte, simetrik olarak bulunurlar (bkz. Kat. No. 12). Buradaki nişlerin farklı bir diğer özelliği, nişlerin içinde 0.45 m. yükseklikte sekilere yer verilmiş olmasıdır. Bezirana Kilisesi'nde naos, kör kemerlerle hareketlendirilmiş olup, nişler derin değildir (bkz. Kat. No. 6). Ayrıca bu yapıda kuzey ve güney duvardaki eş genişlik ve derinlikteki simetrik nişler batı duvarda biraz daha daraltılarak tekrarlanır ki bu durum duvarların uzunluğundaki fark ile açıklanabilir, zira batı duvar, naosun kısa kenarını teşkil eder. Kuzey duvar ekseninin

doğusundaki niş, sonraki dönemde kuzeye doğru derinleştirilerek, kuzey duvarına ikinci bir niş açılmıştır. Güney duvar ekseninin doğusundaki nişte Mekan 1'e ulaşımı sağlayan, orijinal olup olmadığını anlayamadığımız dikdörtgen kapı bulunur. Eksenin batısındaki nişte de aynı şekilde bir kapı bulunur ancak bu düzensiz kapının sonradan açıldığını düşünmekteyiz. Batı duvardaki nişlerden eksendeki olasılıkla naosun da giriş kapısını içerdiği için eksenin kuzey ve güneyindeki nişlerden daha geniştir. Bahattin Samanlığı Kilisesi'nde de naosun üç duvarında nişler bulunur. Zemine kadar devam edip etmediğini anlayamadığımız nişler kuzey ve batı duvarda iki, güney duvarda üç tanedir. Her bir duvardaki nişler, aynı duvarı paylaştıkları bir diğer niş ile eş genişlik ve derinliktedir. Güney duvar eksenindeki nişe açılan dikdörtgen kapı, naosa giriş sağlar.

Her kilisede farklı genişlik ve derinlikte karşımıza çıkan nişler, ortak bir özellik olarak yuvarlak kemerlidir¹⁰⁰. Kilise 5, Bezirana Kilisesi, Karagedik a Kilisesi, Kilise 10, Kuzey Ambar ve Bahattin Samanlığı Kiliselerinde kemer başlangıçları basit profilli silmelerle vurgulanırken, silmeler, Bezirana Kilisesi'nde kemerin biçimini de vurgulamıştır (Resim 270).

Resim 269. Kilise 1, naos kuzey duvar duvarı

Resim 270. Bezirhane Kilisesi, naos kuzey duvarı

Naoslarda, duvarları hareketlendiren karşılıklı simetrik nişlerden başka prothesis nişleri de bulunur. Sadece Kilise 1 ve Açıkel Ağa kiliselerinde prothesis nişine rastlanmamıştır. Prothesis nişleri naos kuzey duvar ekseninin doğusunda, templon üst sınırından itibaren yükselir. Yuvarlak kemerli nişlerin çoğunlukla kuzey duvarda olmakla birlikte, doğu

¹⁰⁰ Niş genişlikleri 0.60 m.den 0.90 m.ye kadar değişkenlik gösterirken, bu ölçü Bahattin Samanlığı Kilisesi'nin kuzey duvardaki nişlerinde 1.80 m.ye ulaşır. Bu durum, bugün her ne kadar anlaşılmasa da, nişlerin birer arkosolium olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Niş derinlikleri de 0.30 m. ile 0.50 m. arasında değişirken yine Bahattin Samanlığı Kilisesi'nde 0.95 m., Bezirana Kilisesi'nde ise ortalama 0.18 m.dir.

duvar ya da apsis yarım yuvarlağı içinde konumlandığı örnekler de görülür. Bezirana Kilisesi'nin doğu duvar ekseninin kuzeyinde ve güneyinde, templon levhalarının üst hizasından itibaren yükselen birer niş bulunur. Kuzeydeki niş prothesis, güneydeki niş diakonikon olabilir. Kilisenin kuzey duvar ekseninin doğusundaki niş de sonradan kuzeye doğru derinleştirilerek bir niş eklenmiştir. Bu nişin de prothesis nişi olması muhtemeldir ancak sonradan oyulduğu açıktır. Belki de kilisede gerçekleştirilen litürji gereği ikinci ya da daha büyük bir prothesis nişine ihtiyaç duyulmuş ve kuzey duvara bir niş eklenmiş olabilir. Prothesis nişinin doğu duvar ekseninin kuzeyindeki konumlanışı Kilise 8'de de karşımıza çıkar. Diğer nişlerde olduğu gibi yuvarlak kemerlidir ve templon üst hizası, nişin alt sınırını belirler. Prothesis nişinin farklı konumda karşımıza çıktığı bir diğer örnek Karagedik c Kilisesi'dir. Naosta prothesis nişine rastlayamadığımız kilisenin, apsis kuzey duvar ekseninin batısındaki küçük niş prothesis olabilir. Bu örnekler dışında Kilise 10 ve Bahattin Samanlığı kiliselerinde, kuzey duvar ekseninin doğusundaki nişin doğu duvarına birer niş oyulduğu görülür (bkz. Kat. No. 12 ve 20). Orijinal olduğu açık olan bu nişler olasılıkla prothesis nişleridir.

Tip 1 kategorisindeki kiliselerin tamamı tek apsislidir. Kutsal alan düzenlemelerine baktığımızda, apsislerin çoğunlukla naos zemininin bir ya da iki basamak yukarısında olduğu görülür. Tüm örneklerde apsisler merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Eğritaş ve Kokar Kiliseler haricinde, naos ve apsis, templon levhaları ile birbirinden ayrılır. Kutsal alan ile naos arasındaki bağlantı, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemerleri ile sağlanır. Kilise 6, 10, 15 ile Bezirana, Karagedik c, Karagedik a, Kuzey Ambar, Kokar, Bahattin Samanlığı ve Açıkkel Ağa kiliselerinde zafer kemeri başlangıçları basit profilli silme ile belirlenir. Doğru duvarda, çoğunlukla eksende, bazı örneklerde eksenin hafif kuzey ya da güneyinde kübik altar bulunur. Altarlar doğu duvara bitişiktir. Karagedik c, Eğritaş Kilisesi ve Kilise 13'ün altarları günümüze gelmemiştir, hatta Kilise 13'te hiç altar oyulmamış demek dahi mümkündür. Altarların yukarısında bazı örneklerde yuvarlak, bazı örneklerde merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli birer niş bulunur. Nişler, altarlar ile aynı eksende yer alır. Bahattin Samanlığı ve Açıkkel Ağa kiliselerinde nişlerin yerinde pencere görülür, pencerelerin orijinal olup olmadığı, burada var olan nişlerin pencereye dönüştürülüp dönüştürülmediği bilinmemektedir (Resim 271).

Apsisler, kuzey ve güney duvarlarındaki oturma sıraları ve oturma yerleri ile günümüze gelmiştir. Kilise 1, 5, 11 ile Kuzey Ambar kiliselerinde oturma sıraları kuzey ve güney duvarda, altar ve templon levhaları ile birleşir. Kilise 3'te olasılıkla her iki duvarda da hem altar hem templon levhası ile birleşir ancak çok tahrip olduğundan, bu görüş tahminden öteye gitmez. Kilise 10'da kuzey ve güney duvarda sadece altar ile birleşen oturma yerleri, kilise 7 ve 12'de sadece güney duvarda, güney templon levhası, Karagedik a ve Açıklık Ağa kiliselerinde hem kuzey hem de güney duvarda templon levhalarına; 8, 9 ve 15 Nolu kiliseler ile Bezirana ve Bahattin Samanlığı kiliselerinde güney duvarda, hem altar hem de güney templon levhası ile birleşir. Aynı anda hem altar hem de templon levhaları ile birleşenler oturma sırası şeklinde düzenlenmişken, sadece altar ya da sadece templon levhası ile birleşen örnekler, küçük, tek kişilik oturma yerleri şeklinde düzenlenmiştir. Diğer kiliselerde oturma sırası ya da yeri görülememiştir ya da günümüze gelmemiştir (Resim 272).

Resim 271. Bahattin Samanlığı Kilisesi, apsis

Resim 272. Kilise 5, apsis düzenlemesi

Tek nefli kiliselerden Kilise 1, 9, 10 ve 12 giriş mekanı ya da portiko; Kilise 3, 6, Karagedik b, a, Bahattin Samanlığı ve Açıklık Ağa kiliseleri narteksleri ile günümüze gelebilmiştir. Giriş mekanları Kilise 10 dışında genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen, Kilise 10'da uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Kilise 1 ve 9'da düz tavan, Kilise 12'de çokgen tavan ile örtülüdür. Kilise 10'un doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı giriş mekanı aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Genellikle, zeminlerinde ve duvarlarında niş içine oyulmuş mezarlar bulunur. Giriş mekanlarının örtüleri, naos tonoz ya da örtülerinden daha alçaktır (Resim 273).

Narteksler, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz başlangıçlarını basit profilli silmeler belirler. Kilise 3 ve Karagedik

b ve a kiliselerinde, narteksler kuzey ve güneyde birer arkosolium ile son bulur. Kilise 3'ün narteksinin zemininde de doğu-batı yönünde oyulmuş mezarlar vardır. Narteksler ile naoslar arasında genellikle kot farkı bulunur ve örtüleri naos örtülerinden daha alçaktır (Resim 272) (bkz. Kat. No 1-21 kesit çizimleri).

Resim 273. Kilise 10, portiko

Resim 274. Karagedik a Kilisesi, narteks

Tek nefli kiliselerin büyük bir çoğunluğu vadide, herhangi bir yapı grubuna dahil olmaksızın tek başlarına yer almakla birlikte, bir yapı topluluğuna dahil olan ya da yakınındaki bir yapı kompleksi ile ilişkilendirilebilecek kiliseler vardır. Kilise 3 her ne kadar kaya kütesine bağımsız bir şekilde oyulmuş bir kilise gibi görünse de, yaklaşık 5.00 m. güneyinde sivil bir yapı grubu yer alır. Basit bir şekilde oyulmuş birimler arasında, bacası ile günümüze gelen mekanın mutfak olduğunu ve buradan hareketle de, yapı topluluğunun, vadinin orta ya da alt tabakasına mensup bir ailenin konutu, kilisenin de bu aileye ait mezar kilisesi olduğunu düşünmekteyiz (Resim 275-276).

Resim 275. Kilise 3 ve güneydeki yapı grubu

Resim 276. Yapı grubu, mutfağa bakış

Eğritaş Kilisesi, mezar mekanlarından oluşan bir yapı topluluğunun kilisesidir. Ancak yapının kuzeyinde, dini ya da gömü işlevi yükleyemediğimiz mekanlar da yer alır (Resim 277). Yayınlarında, bir manastır topluluğunun kilisesi olabileceği belirtilen yapının bize

göre, bölgedeki askeri bir komutanın konutu ve bu konutun kilisesi olması ya da Karanlık Kale Kilisesi yapı topluluğu ile ilişkilendirilerek, bu yapı topluluğuna ait bir birim olması muhtemeldir. Görüşlerimiz, sonuç bölümünde daha ayrıntılı aktarılacaktır.

Benzer şekilde Bahattin Samanlığı Kilisesi de bölgedeki yüksek rütbeli bir komutanın konutu olmalıdır. Kilisenin batısında, kilise ile ilişkilendirilebilecek bir yapı topluluğu yer alır. Gerek kilisedeki yazıtta geçen protospatharios ünvanının yüksek bir askeri rütbeye karşılık gelmesi, gerek duvar resimlerinin kalitesi ve kullanılan renkler, gerekse yapı topluluğunu oluşturan birimler arasında büyük bir tören salonundan, küçük yaşamsal alanlara kadar birimlerin yer alması, iki katlı düzenlenen yapı topluluğunun kaliteli bir işçilikle ele alınmış olması, bu yapı topluluğunun burada görev yapan yüksek rütbeli komutanın konutu, kilisenin de bu konuta ait mezar kilisesi olabileceğini düşündürür (Resim 278).

Resim 277. Eğritaş Kilisesi'nin kuzeyi

Resim 278. Bahattin Samanlığı Kilisesi, yapı topluluğu

Kuzey Ambar Kilisesi, 20.00 m. kuzeyindeki yapı topluluğu (tarafımızdan KOM 9 olarak adlandırılan yapı topluluğu) ile ilişkilendirilerek manastır olarak tanımlanan bir diğer tek nefli kilisedir. Kuzey Ambar Kilisesi'nin güney duvarındaki yazıttan yapının protospatharios Scholes tarafından yaptırıldığı anlaşılır. Bahattin Samanlığı ve Eğritaş Kiliselerinde olduğu gibi, yüksek rütbeli bir askeri komutan tarafından yaptırılan kilisenin, kuzeyindeki yapı topluluğunun kilisesi, kilisenin ise Scholes'in konutu olması muhtemeldir. Yapı topluluğunun merkezini oluşturan uzunlamasına dikdörtgen planlı mekan tören ya da kabul salonu olmalıdır. Salonun kuzeyinde mutfak olduğunu düşündüğümüz mekan, Kilise 3'te olduğu gibi buranın bir konut olduğu görüşünü güçlendirir. Ancak bu yapıda görülen kaliteli işçilik ve mimari düzenleme, yapı

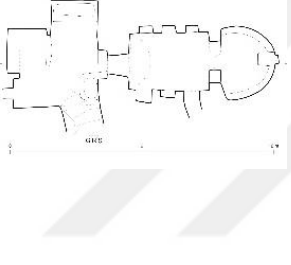
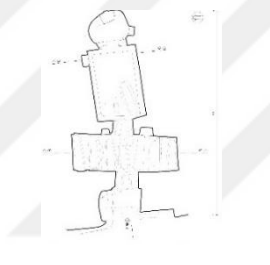
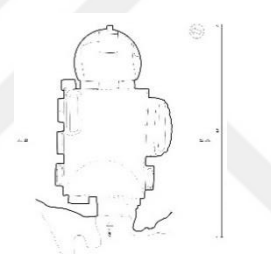
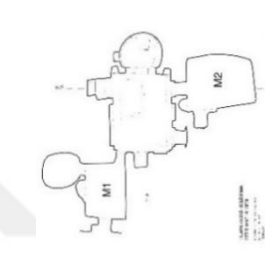
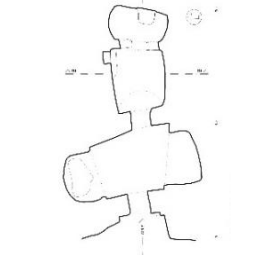
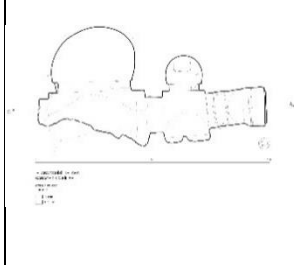
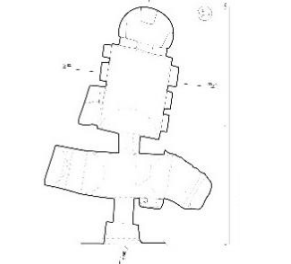
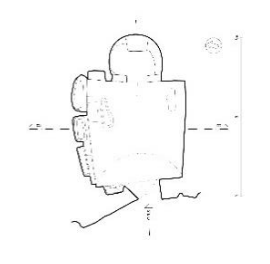
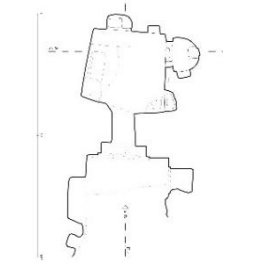
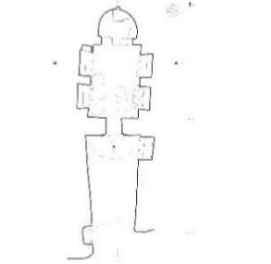
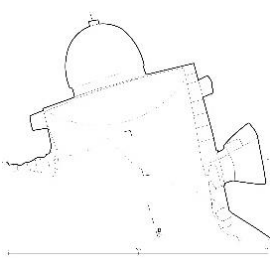
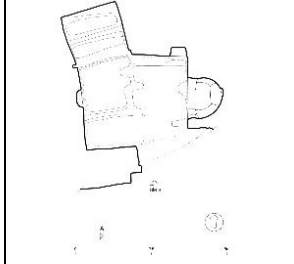
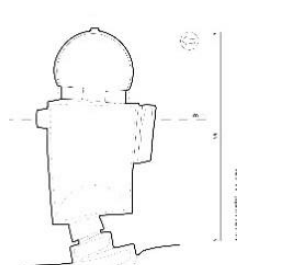
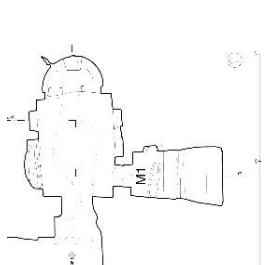
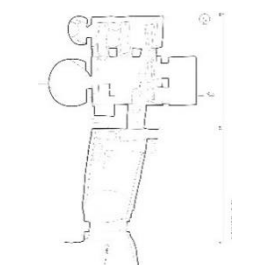
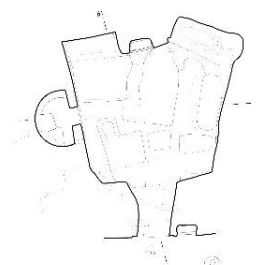
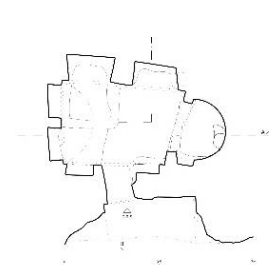
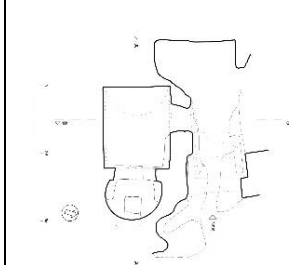
topluluğunun toplumun üst tabakasına işaret eden bir konuta işaret eder. Yapı topluluğu, Bahattin Samanlığı Kilisesi'nde olduğu gibi komutanın konutu, Kuzey Ambar Kilisesi ise mezar kilisesi olmalıdır (Resim 279-280).

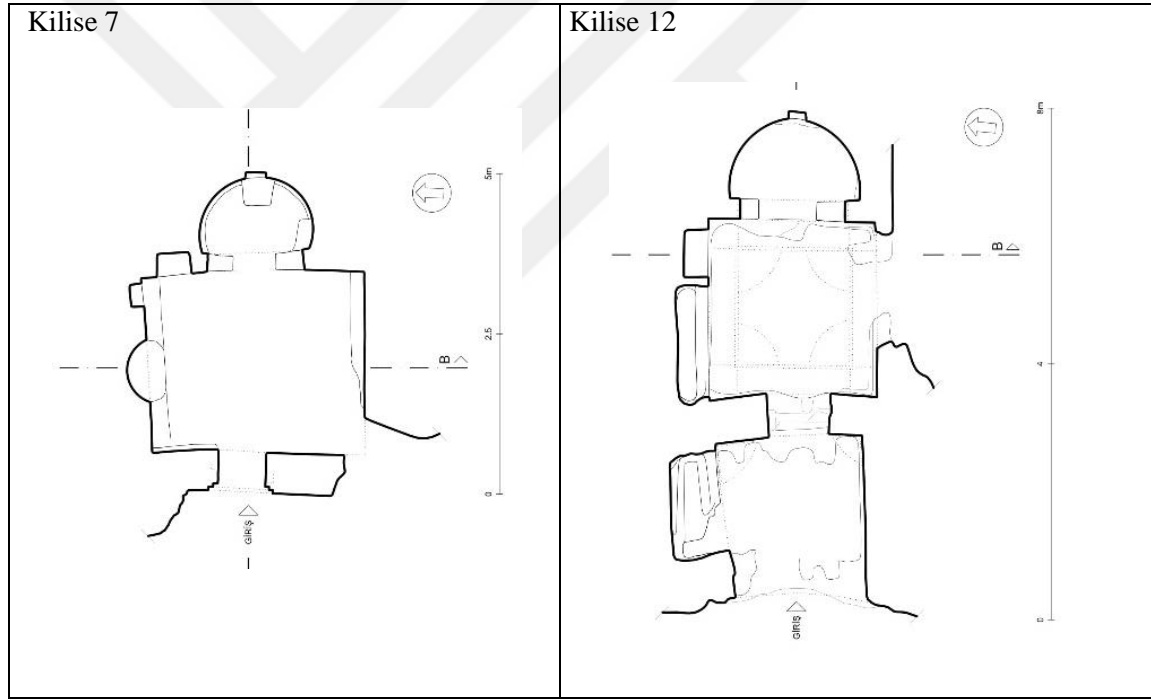
Resim 279. KOM 9, kabul ya da tören salonu

Resim 280. KOM 9, mutfak

<p>Kilise 1</p> 	<p>Kilise 3</p> 	<p>Kilise 5</p> 	<p>Bezirana Kilisesi</p> 	<p>Karagedik b Kilisesi</p> 	<p>Karagedik c Kilisesi</p>
<p>Karagedik a Kilisesi</p> 	<p>Kilise 8</p> 	<p>Kilise 9</p> 	<p>Kilise 10</p> 	<p>Eğritaş Kilisesi</p> 	<p>Kilise 11</p>
<p>Kilise 13</p> 	<p>Kuzey Ambar Kilisesi</p> 	<p>Kokar Kilise</p> 	<p>Kilise 15</p> 	<p>Bahattin Samanlığı K.</p> 	<p>Açıkel Ağa Kilisesi</p>

Tablo 1. Tip 1 a, tek nefli, uzunlamasına dikdörtgen planlı kiliseler

Tablo 2. Tablo 3. Tip 1 b, tek nefli, enlemesine dikdörtgen planlı; Tip 1 c, tek nefli, yaklaşık kare planlı kiliseler

2.4. İKİ NEFLİ KİLİSELER

2.4.1. Katalog No. 22: Kilise 2

Adı: Kilise 2¹⁰¹

Yeri: Yapı Belısırma'da, köy camisinin yürüyerek yaklaşık üç dakika güneyindedir. Vadinin doğu yamacındaki kilise, kaya kütesinin güney cephesine oyulmuştur. Vadi tabanından yüksekliği 55.00 m.dir (Çizim 170) (Resim 281).

Resim 281. Kilise 2, konum, güneybatıya bakış

Resim 282. Kilise 2, giriş, kuzeydoğuya bakış

¹⁰¹ Kilise 14.06.2014 tarihinde müze görevlisi Mehmet Kestek'in rehberliğinde tespit edilmiş ve vadi içerisindeki konumuna göre Kilise 2 olarak adlandırılmıştır.

Yayın: -

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kaya kütesinin güney cephesindeki kayalar koparak düşmüştür (Resim 282). İki nefli naosun, güney nef tonozu kırılmış ve güney duvar, zemine doğru alçalmıştır. Tonozdan kopan parçalar, nefin zeminini yükseltmiş, hemen tümüyle yıkılan batı duvar ile nefleri birbirinden ayıran duvarın batısı yıkılmış ve moloz taş ile yeniden örülmüştür. Bugün kiliseye ulaşım, güney nef batı duvarında moloz taşlar arasına yerleştirilen ahşap kapı ile sağlanır¹⁰². Yapı, köy halkı tarafından samanlık olarak kullanıldığından, kapısı kilitlidir.

Kuzey nef nispeten daha sağlamdır. Tonozda, kuzey-güney doğrultusunda zemine kadar devam eden bir yarık görülür. Doğu duvardaki templon levhalarının arası ve batı duvardaki giriş yığma taş ile doldurulmuştur.

Resim / Bezeme Programı: Kilisedeki tek duvar resmi, kuzey nef apsisi doğu duvarındaki figürdür. Yüzü tahrip olmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve birbirine paralel iki neflidir. Bir duvar ile ayrılan kuzey ve güney nef, aynı duvarın doğusuna açılan bir kapı ile birbirine bağlanır. Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü nefler doğuda birer apsis ile son bulur (Çizim 81).

Naosa bugün, güney nefin batı duvarına açılan kapı ile girilir¹⁰³. Nef üç yönden silme ile çevrelenir. Doğu duvar ekseninde, doğuda ana kaya kütesi batıda templon levhaları ile sınırlanan güney apsis yer alır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile

¹⁰² Batı duvar yıkılıp, sonradan moloz ile tekrar örüldüğünden batı duvarın sınırları anlaşılamamıştır. Bu sebeple batı duvar planda gösterilememiştir.

¹⁰³ Batı duvar yıkıldığı için naos uzunluğu ölçülememiştir. Naos genişliği 2.97 m.dir.

örtülü apsisin doğu duvarında, biri ekseninde, diğerleri eksenin kuzey ve güneyinde simetrik, yaklaşık eş boyutlarda üç niş bulunur (Çizim 81) (Resim 283-285).

Kuzey nef, 3.74 x 2.71 m. ölçülerindedir. Batı duvar ekseninin güneyinde giriş kapısı, ekseninde ve eksenin kuzeyinde birer niş vardır. Kuzey duvara biri ekseninde, diğerleri eksenin batısında ve doğusunda iki niş oyulmuştur. Batıdaki nişin zemininde bir mezar, doğudaki nişin doğu duvarında iki niş yer alır. Güney duvar ekseninin doğusundaki açıklık güney nef ile bağlantıyı sağlar. Doğu duvar ekseninde merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis bulunur. Yarım kubbe ile örtülü apsis, doğuda ana kaya kütleli batıda templon levhaları sınırlanır. Apsisin doğu duvarı ekseninde altar, altanın yukarısında bir niş yer alır. Altar, kuzey ve güneyindeki oturma sekileri ile templon levhalarına bağlanır (Çizim 81) (Resim 286-288).

Resim 283. Kilise 2, güney nef, doğuya bakış

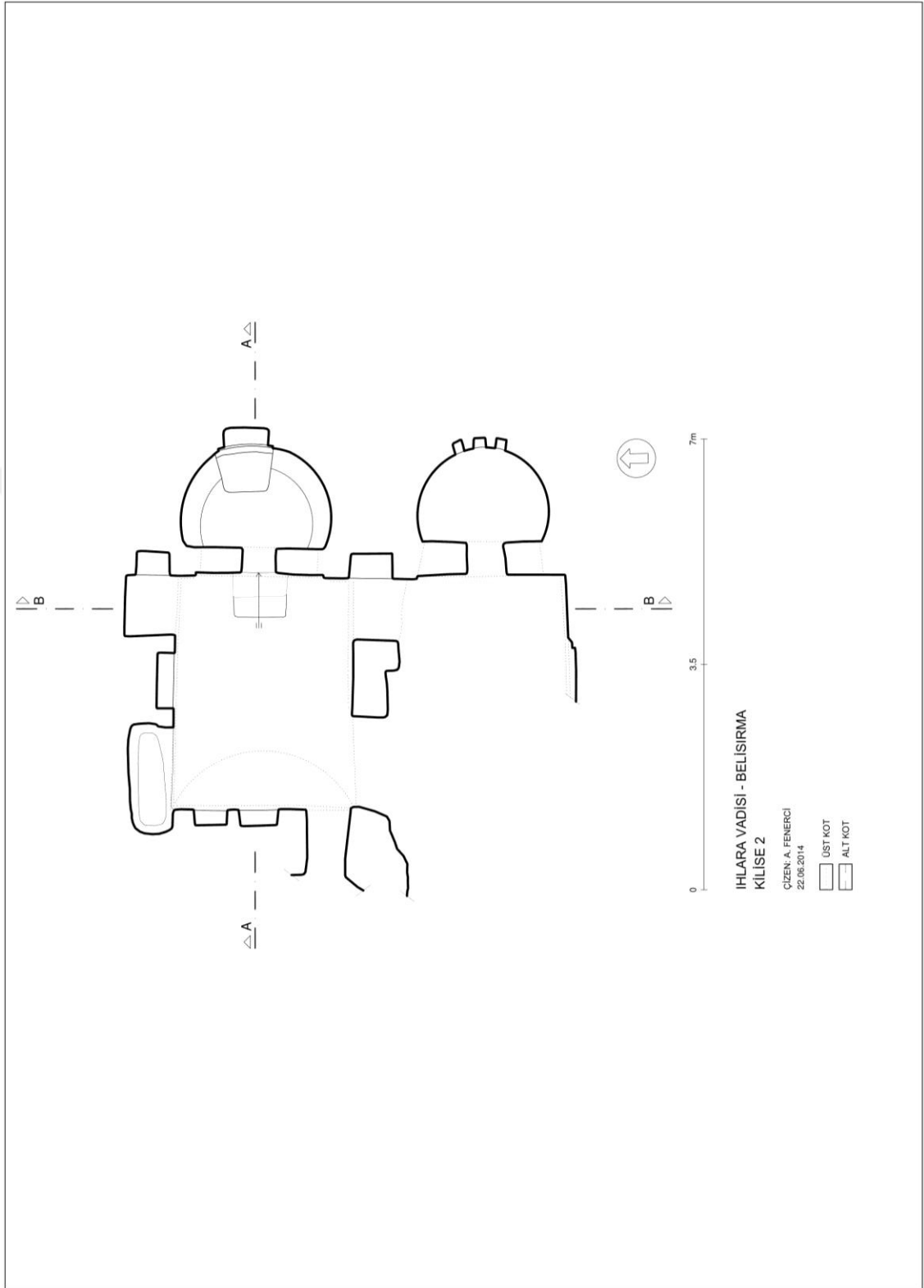
Resim 284. Kilise 2, güney nef, güney batıya bakış

Resim 285. Kilise 2, güney nef, kuzey duvar

Resim 286. Kilise 2, kuzey nef, güneybatıya bakış

Çizim 81. Kilise 3, plan

Resim 287. Kilise 2, kuzey nef, kuzey duvar

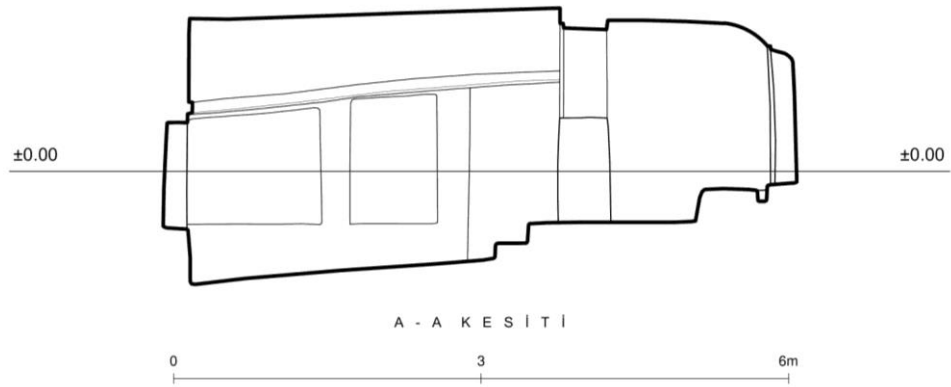
Resim 288. Kilise 2, kuzey nef, doğuya bakış

İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir¹⁰⁴. Kırık olan güney nef tonozu, apsis zafer kemeri ile yaklaşık aynı seviyede görünür¹⁰⁵. 0.70 m. yükseklikteki basit profilli silme ile tonoz başlangıcı vurgulanır. Zeminin bir basamak yukarısında, yüksek templan levhaları ile sınırlanan apsis, yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır (Çizim 83). Apsisin doğu duvarındaki üç niş yuvarlak kemerlidir. Naos doğu duvarı ekseninde, kuzey ve güney apsis arasında altta dikdörtgen, üstte yuvarlak kemerli iki niş bulunur (Çizim 83).

Kuzey nef, 1.65 m. yükseklikteki beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz başlangıcı, güney nefte olduğu gibi basit profilli silme ile vurgulanır. Kuzey duvarda zeminin yaklaşık 0.40 m. yukarısında bulunan nişler dikdörtgendir (Çizim 82). Eksenin doğusundaki nişin doğu duvarına oyulan nişlerden alttaki dikdörtgen, üstteki yuvarlak kemerlidir. Nişler, naos doğu duvarındaki nişler ile yaklaşık simetrik ve eş yüksekliktedir (Çizim 83).

¹⁰⁴ ±0.00 m. kotu 1.14 m.den alınmıştır.

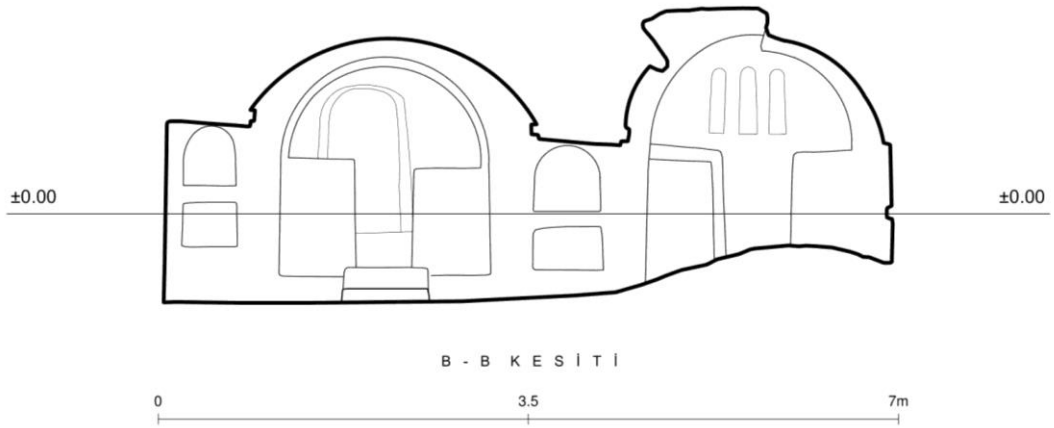
¹⁰⁵ Zafer kemeri yüksekliği 1.69 m., tonoz yüksekliği 1.54 m. ölçülmüştür.

İHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 2

ÇİZEN: A. FENERCİ
22.06.2014

Çizim 82. Kilise 3, kuzeye bakış

İHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 2

ÇİZEN: A. FENERCİ
22.06.2014

Çizim 83. Kilise 3, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Güney apsis yarım kubbesinde, kazıma tekniğindeki bezeme dikkati çeker. Bezeme merkezden dağılan, iç içe geçme yedi daireden oluşur. Aynı bezeme, kuzey apsis yarım kubbesinde de tekrar eder. Aynı teknikte meydana getirilen bezemede iç içe geçen beş daire görülür.

Kilisedeki tek duvar resmi, kuzey apsiste, altarın üzerindeki nişte yer alır. Kompozisyonun merkezinde, değerli taşlarla bezenmiş kıyafetle resmedilen figür, göğüs hizasında ellerini birleştirmiştir. Baş, incilerle bezenmiş bir hale ile çevrelidir. Figür, niş boyunca devam eden bitkisel motifler ya da kıvrık dallarla oluşturulmuş bir iç bordürle sınırlanır. Bitkisel bordür, değerli taşlarla bezenmiş ikinci bir bordür ile çevrenmiştir (Resim 289-290).

Resim 289. Güney nef, dairesel bezeme

Resim 290. Kuzey nef, apsis duvar resmi

2.4.2. Katalog No. 23: Alçak Kaya Altı Kilisesi

Adı: Alçak (Alaca) Kaya Altı (Rahip Ioannes) Kilisesi¹⁰⁶

Yeri: Yapı Belisırma'da, doğu yamaçta, Karagedik a Kilisesi'nden yamaç boyu yaklaşık 320.00 m. güneye devam edildiğinde ulaşılan ilk kilisedir. Ballı Kilise'nin de 275.00 m. kuzeyinde bulunan ve kaya kütlelerinin güney cephesine oyulan kilise, karşı yamaçtaki Kilise 16 ile de yaklaşık karşılıklı konumlanmıştır. Vadi tabanının 45.00 m. yukarısında yer alır (Çizim 170) (Resim 291-292).

Resim 291. Alçak Kaya Altı Kilisesi, Kilise 16'dan batıya bakış

¹⁰⁶ Yapı tarafımızdan 05.04.2014 ve 13.06.2014 tarihlerinde iki kez ziyaret edilmiş, rölöveleri çıkarılarak ve fotoğraflanarak mevcut durumuyla belgelenmiştir.

Resim 292. Alçak Kaya Altı Kilisesi, konum, kuzeydoğuya bakış

Yayın: Thierry, N. (1974), s. 187

Yapı ile ilgili ulaşılabilen en erken tarihli yayındır. Kompleksi oluşturan birimler konumları ile birlikte kısaca belirtilmiş, kilisenin birbirine eklenmiş iki kiliseden oluştuğu ifade edilmiştir. Giriş bölümü ve kilisedeki duvar resimleri tanıtılmış, duvar resmi yazıtlarının sadece çevirilerine yer verilerek tarihlendirme önerisi sunulmuştur. Girişin sağındaki Eustathios tasvirini Güllü Dere'deki Aziz Ioannes kilisesindeki tasvir ile karşılaştırarak mezar kültü ile ilişkilendiren araştırmacı yine bu duvar resmini “arkaik grup” içinde değerlendirmiştir.

Hild, F. Ve Restle M. (1981), s. 255

Yapının *Alaca Kaya altı Kilise* adıyla tanıtıldığı yayında Thierry'nin yayını esas alınarak resim programını oluşturan sahne ve tasvirlerin isimleri belirtilmiş, Thierry'nin önerdiği tarih bilgisi verilmiştir. Buna göre kilisenin ön bölümünde birinde Rahip Ioannes'in, diğerinde Theodosios, Eustathios ve geyik tasvirini içeren iki duvar resmi; basit ya da küçük şapelde Başmelek, iki aziz ve Theodosios'un tasviri bulunur.

Ötüken, Y. (1990), s. 43-44

Yayında yapı, Alçak Kaya Altı (Rahip Ioannes) Kilisesi adıyla, Tip 2 kategorisinde iki nefli mezar kilisesi olarak tanıtılmıştır. Araştırmacı yanlış olarak, girişin solundaki Rahip Ioannes'in tasvirinin sağda, mekanın sağındaki Eustathios'un mucizesi tasvirinin solda olduğunu belirtmiştir. *Tasvirler* başlığı altında ise sözü geçen tasvirleri güney nef tasvirleri olarak tanıtmış, kuzey nefte de Başmelek, iki aziz ve Aziz Theodosios'un resimlerinin olduğunu ifade etmiştir.

Yazıt – Kitabe:

Giriş mekanının batı ve doğu duvarında iki yazıt bulunur. İlk olarak Thierry tarafından okunan yazıtlar, Eftymios Rizos tarafından da okunmuş ve tercüme edilmiştir¹⁰⁷. Her iki okumada da farklılığın görülmediği yazıtlardan mekanın batı duvarındaki tasvir ve yazıt buradaki mezarda yatan kişiye aittir, bir dua kitabesidir ve tasviri yapılan kişinin kimliği hakkında bilgi verir (Resim 293). Doğu duvardaki yazıt bir adak yazıtıdır ve Eustathios tasvir edilmiştir (Resim 294).

Batı duvar: Ὑψέρ ἀναπαύσεως τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Πρεβυτέρου Ἰωάννου

"Tanrının hizmetkarının huzuru için, Rahip Ioannes"

Doğu duvar: Ὑψέρ ἀφέσε ος ἁμαρτι ὄν τοῦ δούλου Τοῦ Θε(ε)οῦ Θεο δοσίου

"Tanrı hizmetkarının günahlarının affi için, Theodosios"

ῥο Πλακίδα, τί μέ διώκεις; Ἐγώ εἰμ(?) τὸ φθ(ῶ)ς τοῦ κόσμου καί ἡ ἀνάστασις

" O Plakidas, neden bana zulmediyorsun?¹⁰⁸ Ben dünyanın ve yeniden dirilişin ışığıyım" şeklinde okunmuş ve tercüme edilmiştir.

¹⁰⁷ 01.10.2015-31.03.2016 tarihleri arasında Tübitak 2214-A Doktora Sırası Araştırma Bursu kapsamında Oxford Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü'nde yürüttüğümüz çalışmalarımız sırasında kiliselerin duvar resmi yazıtlarının okunup tercümelerinin yapılabilmesi için Eftymios Rizos'tan yardım

¹⁰⁸ Doğu duvarda Eustathios'un yaşamı tasvir edilmiştir. Plakidas, Eustathios'un Hıristiyanlığı kabul etmeden önceki adıdır.

Resim 293. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı batı duvar

Resim 294. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı doğu duvar

Tarih: Yapının duvar resimleri için tarihlendirme önerileri, Thierry tarafından yapılmıştır. Buna göre batı duvarda Rahip Ioannes'in tasvirini içeren duvar resmi 10.

yüzyıl sonuna; doğu duvarda Eustathios tasviri 10. yüzyıl ortalarına, kilisede Theodosios'un tasvirini içeren duvar resmi 10. yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı, kilise ve işlevi belirlenemeyen Mekan 1'den oluşur. Kilise, batısındaki giriş mekanı ile birlikte doğuda, Mekan 1 ise kilisenin batı, giriş mekanının kuzeyinde yer alır.

Naos, yaklaşık templon levhaları hizasına kadar toprak ile doludur. Tonoz ve duvarlarında zemine kadar inen yarıklar görülür. Duvarlar, içeride oluşan nem ve is tabakasından zarar görmüştür. Kuzey duvar eksenindeki büyük yuvarlak kemerin doğu ayağı, buraya sonradan açılan niş ile kesilmiştir. Güney duvar ekseninin doğusu ile eksenindeki nişin güney duvarı kırılmış ve olasılıkla kaçak kazılarda düzensiz oyuklar açılmıştır.

Giriş mekanının güneyi uçmuştur. Yaklaşık yarı yüksekliğe kadar toprak ve kaya parçaları ile dolan mekanın özellikle doğu duvar ekseninin güneyi yıkıktır.

Mekan 1, duvarlarındaki fazla derin olmayan çatlaklar haricinde büyük oranda sağlamdır. Naos ve giriş mekanında olduğu gibi yarı yükseklikte toprak ile dolmuştur.

Resim / Bezeme Programı:

Naos ve giriş mekanında iki farklı resim tabakası görülür. Naos duvar resimleri sadece girişin kuzey ve güneyi ile doğu duvar ekseninin güneyinde kısmen günümüze gelebilmiştir. Naos batı ve doğu duvarında ikinci evre resim tabakasının dökülmesi ile ilk evre duvar resimleri açığa çıkmıştır, ancak figürler ve kompozisyonlar güçlükle seçilebilmektedir.

Giriş mekanının kuzey, doğu ve batı duvarındaki duvar resimleri önemli ölçüde haraptır. Kuzey duvarda çerçeve içinde yer alan atlı figür, belden aşağıda olan bölümü ile kısmen günümüze ulaşabilmiştir. Kompozisyon, kalan izlerden güçlükle anlaşılabilir. Doğru duvardaki resimler nispeten daha iyi durumdadır ancak burada da figürlerin özellikle gözleri ve yüzleri tahrip edilmiştir. Sıvaların yer yer dökülmesi ile ilk evre duvar

resimlerinin çok az bir bölümü ortaya çıkmıştır. Batı duvardaki figür, tahrip edilen yüzü haricinde önemli ölçüde sağlamdır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Kuzey güney yönünde yaklaşık dikdörtgen planlı naos, birbirine paralel iki neflidir. Yuvarlak kemer ile ayrılan nefler doğuda birer apsis ile son bulur. Naosa, güney nefin batı duvar eksenindeki kapı ile girilir.

Güney nef, 4.46 x 5.30 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz ve naos eş genişlikte değildir, tonoz eteğinin genişliği, kuzey ve güney duvarlarda, naostan yaklaşık 0.20'şer m. daha dardır. Kuzey ve güney duvarda karşılıklı yaklaşık simetrik iki niş bulunur, ancak kuzeydeki niş daha geniş ve derindir¹⁰⁹. Kuzey duvardaki nişin kuzey duvarı ve doğu ayağı, kuzey duvara oyulan dikdörtgen bir niş ile kesilmiş, doğu duvarına apsis oyulmuş, bu şekilde kuzey nef oluşmuştur. Doğu duvar ekseninde merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis yer alır. Doğuda ana kaya kütleli, batıda tempon levhaları ile sınırlanan apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Apsis yarım yuvarlağı boyunca devam eden oturma sırası ya da synthrononun güney ucu, ayrıca ikili oturma yeri olarak düzenlenmiştir (Çizim 84) (Resim 295).

Kuzey nef, 1.70 x 3.30 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kuzey duvar ekseninin doğusunda niş, doğu duvar ekseninde apsis yer alır. Tempon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride düzgün olmayan yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Nişin batısında kuzey-güney yönünde atılan bir kemer ile ayrılan yaklaşık kare planlı bir bölüm yer alır. Kemer, kuzeyde duvara, güneyde kare payeye oturur ve bu yönden de naosa açılır (Resim 296-298).

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan giriş mekanı, uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Derin olmayan beşik tonoz ile örtülü mekanın güneyindeki açıklık, giriş mekanı dolayısıyla komplekse girişi sağlar. Batı duvar ekseninin kuzeyinde ve güneyinde dikdörtgen birer niş bulunur. Güneydeki nişin kuzey duvarına yarım yuvarlak bir niş daha

¹⁰⁹ Kuzeydeki nişin genişliği doğu duvarı kırıldığı için net ölçülememiştir ancak yaklaşık 3.00 m.dir. Derinliği yaklaşık 1.23 m. ölçülmüştür. Güney duvardaki niş de doğuda aşınmıştır, buradan da sağlıklı ölçü alınamamıştır ancak yaklaşık 2.00 m.den biraz daha geniş olmalıdır.

oyulmuştur. Doğu duvarda, eksenin güneyinde yarım yuvarlak niş, eksenin kuzeyinde kiliseye açılan kapı yer alır (Resim 299-300).

Kuzey duvarın yaklaşık eksenindeki kapı Mekan 1'e geçiş sağlar. Doğu-batı doğrultusunda uzanan mekan 3.61 x 3.40 m. ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü mekanın güney duvar ekseninin doğusundaki kapı ile giriş mekanına ulaşılır. Güney duvar ekseninin batısında yarım yuvarlak iki niş, kuzey duvar ekseninin doğusunda yarım yuvarlak bir oyuk yer alır (Resim 301).

Resim 295. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, doğuya bakış

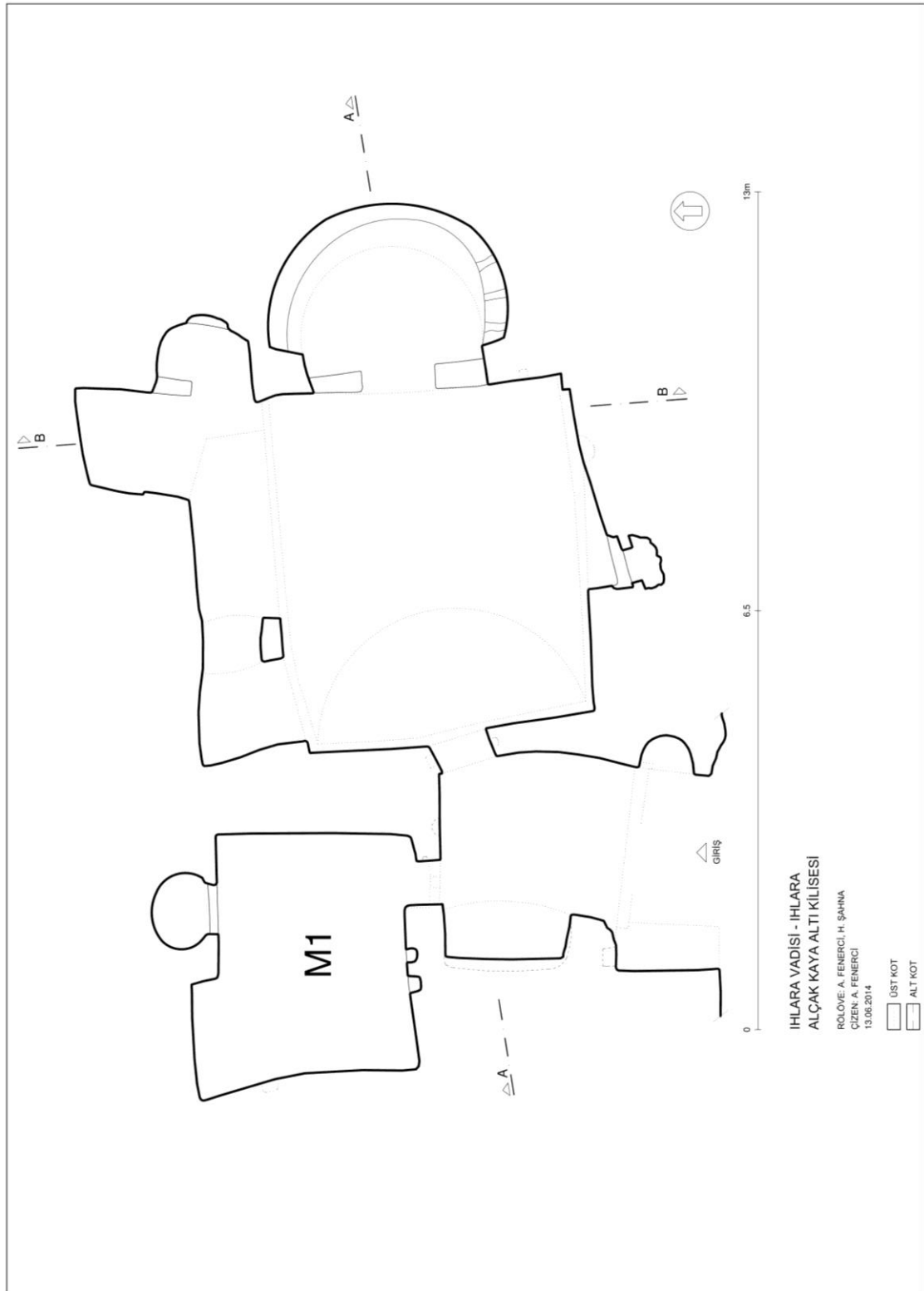
Resim 296. Alçak Kaya Altı Kilisesi, kuzeybatıya bakış

Resim 297. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, kuzeydoğuya bakış

Resim 298. Alçak Kaya Altı Kilisesi, pasis yarım yuvarlağı ve oturma sekisi

Çizim 84. Alçak Kaya Altı Kilisesi, plan

Resim 299. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı, kuzeye bakış

Resim 300. Alçak Kaya Altı Kilisesi, giriş mekanı, güneye bakış

Resim 301. Alçak Kaya Altı Kilisesi, Mekan 1, kuzeybatıya bakış

İç Tanıtım: Kompleksi oluşturan birimlerin zemini düzensizdir¹¹⁰. 3.45 m. yükseklikteki güney nef tonozunun başlangıcı, kuzey nef örtüsünün üst sınırıyla belirlenir. Naos, batıdaki dikdörtgen kapı ile giriş mekânına bağlanır¹¹¹. Kuzey nef 1.80 m. yüksekliğe sahiptir. Nefin batı duvarına açılan yuvarlak kemer ile ulaşılan kare bölüm, güneyde yuvarlak kemer ile naosa açılır¹¹². Güney duvar eksenindeki niş de kuzey duvardaki gibi yuvarlak kemerlidir ve zemine kadar oyulmuştur (Çizim 85) (Resim 302-303).

Naos doğu duvarı ekseninde bulunan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Zafer kemeri ve yarım kubbe 2.63 m. yüksekliktedir (Çizim 86).

0.62 m. yükseklikteki giriş mekânının batı duvar ekseninin güneyindeki niş dikdörtgen, kuzeyindeki niş yarım yuvarlak kemerlidir. Güneydeki nişin kuzey duvarında yuvarlak kemerli bir niş bulunur. Doğu duvar ekseninin güneyine oyulan niş yuvarlak kemerlidir.

¹¹⁰ ±0.00 m. kotu naosta 0.85 m., giriş mekanı ve Mekan 1'de 0.90 m.'den geçer.

¹¹¹ Kapı 0.39 m. yüksekliktedir.

¹¹² Kare bölümün yüksekliği 0.88 m., naosa açılan yuvarlak kemerin yüksekliği 0.63 m.dir.

Kuzey duvar ekseninin batısındaki dikdörtgen kapı Mekan 1'e açılır. Kapının yukarısına küçük bir pencere oyulmuştur (Çizim 85).

Mekan 1, giriş mekanı ile yaklaşık eş yüksekliktedir. Kuzey duvar ekseninin doğusunda yuvarlak kemerli niş bulunur.

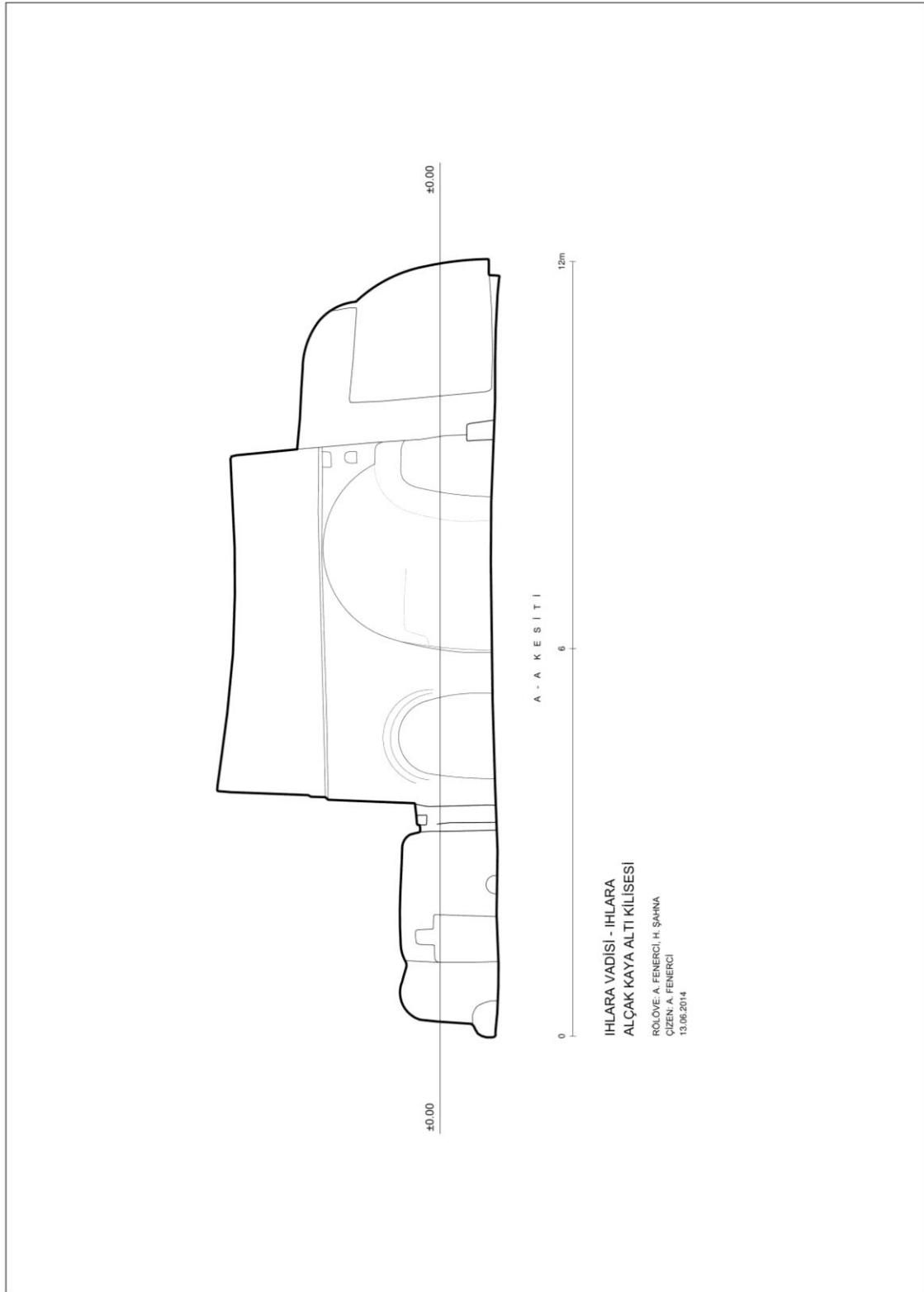

Resim 302. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, kuzey duvar doğuya bakış

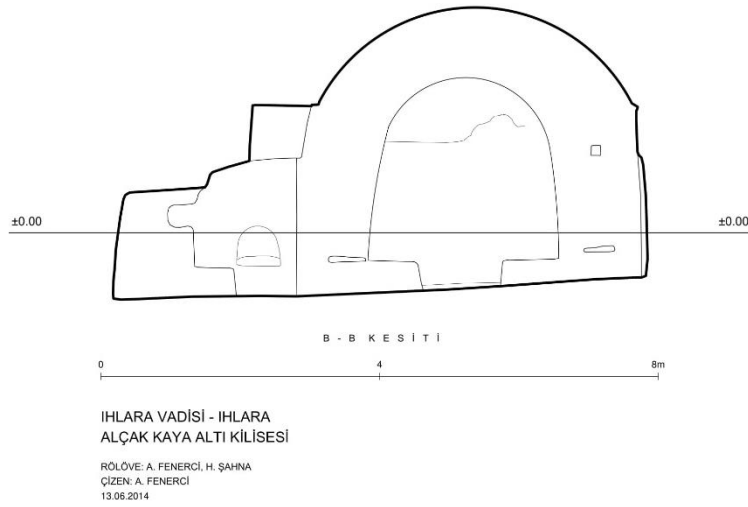

Resim 303. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos, güney duvar

Çizim 85. Alçak Kaya Altı Kilisesi, A-A kesiti, kuzeye bakış

Çizim 86. Alçak Kaya Altı Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Naos batı duvarında tanımlanamayan kadın tasviri (Resim 304), doğu duvar ekseninin güneyinde tanımlanamayan erkek figürü (Resim 305), giriş mekanı batı duvarında Rahip Ioannes tasviri, doğu duvarda Eustathios , kuzey duvarda olasılıkla Aziz Theodoros tasviri yer alır.

Resim 304. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos batı duvarı, kadın figürler

Resim 305. Alçak Kaya Altı Kilisesi, naos doğu duvarı erkek figürü

Cephe Düzenlemesi: -

2.4.3. Katalog No. 24: Ballı Kilise

Adı: Ballı Kilise¹¹³

Yeri: Yapı Ihlara'da, vadinin doğu yamacında bulunur. Alçak Kaya Altı Kilise'nin 270.00 m. güneyi, Kilise 9'un 125.00 m. kuzeyinde yer alan kilise, vadi yamacının 25.00 m. yukarisındadır. Kaya kütesinin güneybatı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 306).

Resim 306. Ballı Kilise, konum, kuzeybatıya bakış

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de 1963, s. 159

Yayında yapı, mimari ve resim programı açısından kısaca ele alınmış, araştırmacı tarafından iki apsisli yaklaşık kare planlı kilise olarak tanıtılmıştır. Araştırmacıya göre kuzey nef sonradan oyulmuştur. Müjde sahnelerinin altındaki yazıtın yazı karakterini Bahattin Samanlığı Kilisesi yazıtı ile karşılaştıran araştırmacı, yine Müjde sahnelerine,

¹¹³Yapı 06.04.2014, 13.06.2014 ve 18.05.2016 tarihlerinde tez kapsamında üç kez ziyaret edilmiştir. 06 Nisan tarihinde yapının konumu tespit edilmiş, fotoğrafları çekilmiştir. 13 Haziran'da yapı rölöveleri çıkarılarak ve fotoğraflanarak belgelenmiştir. 18 Mayıs tarihindeki araştırmada kilisenin, etrafındaki kayaya oyma mekanlarla ilişkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Meryem ve azizler gibi Kapadokya'nın 10. ve 11. yüzyıla tarihlendirilen kiliselerin apsis resim programında rastlanıldığını ifade etmiştir.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1974, s. 187-188.

Enine dikdörtgen planı çağrıştıran kilisenin, iki apsisli bir kilise ile tek apsisli bir şapelin biraraya gelmesi ile oluşan üç apsisli bir yapı olduğunu belirtirler. Ana apsis resim programını değerlendiren araştırmacılar, Gabriel tasvirinin ayaklarının altındaki ressam adını içeren yazıtı da ilk okuyanlardır. Yapının duvar resimlerini ve yazı karakterini Selime'deki yapı ile karşılaştıran araştırmacılar aynı sanatçının burada çalışmış olabileceğini belirterek tarihlendirme önerisinde bulunurlar. Güney apsis duvar resimlerinin de aynı karakteri sergilediği için aynı ustanın elinden ya da çağdaş başka bir ustanın elinden çıkmış olabileceğini ileri sürerler.

Hild, F. Ve Restle, M. 1981, s. 255

Yapı, güneyde kilisede iki ve kuzeyde parekklesionda bir olmak üzere üç apsisli olarak tanıtılmıştır. Ortadaki apsisin resim programını oluşturan figürleri sıralayan araştırmacı, burada çalışan duvar resmi ustasının Selime Doğan Yuvası mevkiindeki kilisenin güney apsisinin duvar resimlerini boyayan usta ile aynı kişi olabileceğini ileri sürmüştür. Tarih olarak, Thierry'nin önerdiği tarihi vermiştir.

Ötüken, Y. (1990), s. 45

Yapı Tip 2, iki nefli kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Kısa bir mimari tasviri yapılan kilisenin, apsis resim programını oluşturan sahnelerin isimleri belirtilmiş, ayrıca güney nef, kuzey apsisteki kitabenin Türkçe çevirisine yer verilmiştir.

Jolivet-Levy, C. (1991), s. 310-313

Yapının, apsisleri içeren kısa bir mimari tasvirinin ardından özellikle apsis duvar resimleri, yazıtları ile birlikte tanıtılmış, yazıtların günümüz Yunan harfleri ile yazılışı ve Fransızca tercümesine yer verilmiştir.

Yazıt – Kitabe: Güney nef kuzey apsiste Müjde sahnesinin altındaki yazıt ressamın adını vermesi açısından önemlidir (Resim 307-308). Yazıt Jolivet-Levy tarafından;

“Χαίρως Γ[αβ]ριήλ προτάγγελε Κ(υρίο)υ / ò τήν παρθένον προσκομίσας το χαῖρ[ε] / [ʽE]τευξα τήν σήν ἐπέρησαν τοῦ εἶδους / Πρὸς λύτρων ψυχῆς Λεόντιος ὁ τάλας” şeklinde okunmuştur.

Yazıtın Türkçe çevirisi Ötüken tarafından;

“Cebrail, mutlu ol, sen Tanrı'nın ilk habercisisin ve Meryem'e bu selamı getirdin. Senin getirdiğin müjdenin mutlu bağlantısının resmini yapan benim, fakir Leontios, ruhumun kurtuluşu için” olarak aktarılmıştır.

Resim 307. Ballı Kilise, güney nef, kuzey apsis müjde sahnesi

Resim 308.Balı Kilise, müjde sahnesi, Gabriel'in ayaklarının solunda ressamın adını veren yazıt

Tarih: Thierryler, ana apsisteki Müjde sahnesini Tokalı Kilise'deki Çarmıh sahnesi ile, resim programı ve yazıtın genel karakterini ise Selime'deki yapı ile karşılaştırarak yapının duvar resimlerini 10. yüzyılın ikinci yarısı ya da ortalarına tarihlerler.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Naosun, olasılıkla kapısının da bulunduğu güney duvarı uçmuştur. Birbirine paralel iki neften oluşan kilisenin güney nef güney apsis templan levhaları haraptır. Tonoz güney yarısında çatlaklar görülür. Kuzey apsis doğu duvarına bitişik altar aşınmıştır. Nefleri birbirinden ayıran arkad dizisini taşıyan payenin cephesinde, üstte kırılmıştır.

Resim / Bezeme Programı: Yapının resim programı ağırlıklı apsis duvar resimlerinden oluşur. Bununla birlikte naos duvarlarında ve nefleri birbirinden ayıran arkad dizisinde haç motifleri görülür. Duvar resimlerinin sıvaları dökülmüş, figürlerin yüzleri tahrip edilmiştir. Kalan sıva izlerinden naos doğu duvarının da duvar resimlerinin olduğu anlaşılır ancak tümüyle yok olmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, birbirine paralel iki neflidir. Naosun doğu sınırı, güney nefte iki, kuzey nefte bir apsis ile belirlenir. Naosa, güney nefin güney duvarındaki açıklık ile girilir.

3.70 x 4.27 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı ve iki apsisli güney nef, doğu-batı doğrultusundaki tek bir beşik tonoz ile örtülmüştür. Zemininde doğu-batı yönünde uzanan yedi mezar bulunur. Güney duvar ekseninin doğusunda bir niş bulunan naosun batı duvar ekseninin kuzey köşesinde bir oyuk yer alır. Kuzeyde bir paye tarafından taşınan iki kemerli arkad dizisi kuzey nef ile bağlantıyı sağlar¹¹⁴. Eksenin doğusundaki açıklığın zeminine, doğu-batı doğrultulu iki mezar oyulmuştur (Çizim 87) (Resim 309-311).

Doğu duvarda biri eksenin güneyi, biri kuzeyinde iki apsis bulunur, güney apsis daha büyüktür. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsisler, batıdaki tempon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsislerin doğu duvarlarında, yaklaşık ekseninde birer altar ve altarların yukarısında birer niş bulunur. Güney apsisin altarı kuzey ve güneyden oturma sırası ile tempon levhalarına bağlanırken kuzey apsisde oturma sıraları doğrudan altara bitişiktir¹¹⁵ (Resim 312).

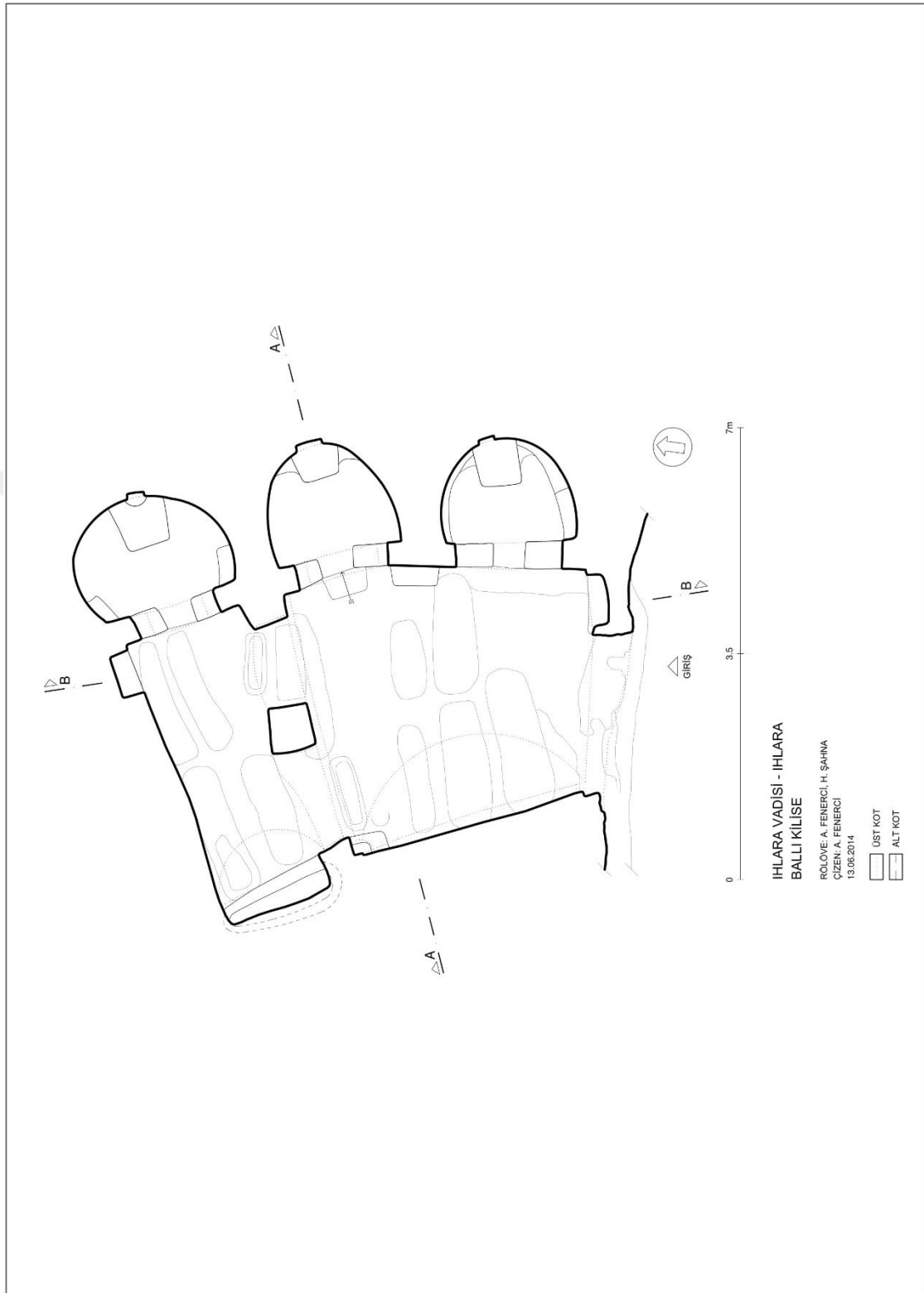

Resim 309. Güney nef, kuzeydoğuya bakış

Resim 310. Güney nef, güneydoğuya bakış

¹¹⁴ Kemerleri ayıran paye 0.69 m. genişlik, 0.59 m. derinliktedir. Kemer açıklığı eksenin batısında 1.71 m., eksenin doğusunda 1.53 m.dir.

¹¹⁵ Oturma sırasının kalınlığı güney tempon levhası ile birleştiği yerde 0.29 m., altar ile birleştiği yerde 0.11 m.dir. Yaklaşık 0.30 m., oturma sırası olabilmesi için yeterli bir kalınlıktır ancak 0.11 m. değildir. Oturma sırası kırılmış ya da aşınmış gibi de görünmemektedir. Dolayısıyla belki de bir çıkıntı olarak başlayan bu bölüm, tempon levhası ile birleşirken oturma sırası olarak düşünülmüştür.

Çizim 87. Ballı Kilise, plan

Resim 311. Ballı Kilise, güney nef, kuzeye bakış   Resim 312. Ballı Kilise, güney nef, doğuya bakış

Kuzey nef 1.71 x 4.63 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Zeminine doğu-batı yönünde uzanan dört mezar oyulmuştur. Batıda arkosolium ile sona eren naosun kuzey duvar ekseninin doğusunda niş, güney duvarında güney nef ile bağlantıyı sağlayan arkad dizisi yer alır¹¹⁶.

Doğu duvar ekseninde naosun daha geniş apsis bulunur. Kuzey nef apsisi, aynı zamanda güney nefteki apsilere göre de daha geniştir. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsisin doğusu ana kaya kütleli, batısı templon levhaları ile sınırlanır. Doğu duvara bitişik, eksendeki altının yukarısına niş oyulmuştur. Kuzey ve güney duvarda templon levhalarına bitişik iki oturma sekisi görülür (Çizim 87) (Resim 313-314).

¹¹⁶ 1.61 m. genişlik, 0.50 m. derinlikteki arkosolium nişinin zeminine kuzey-güney yönünde uzanan bir mezar oyulmuştur.

Resim 313. Ballı Kilise, kuzey nef, doğuya bakış

Resim 314. Ballı Kilise, kuzey nef, apsisten batıya bakış

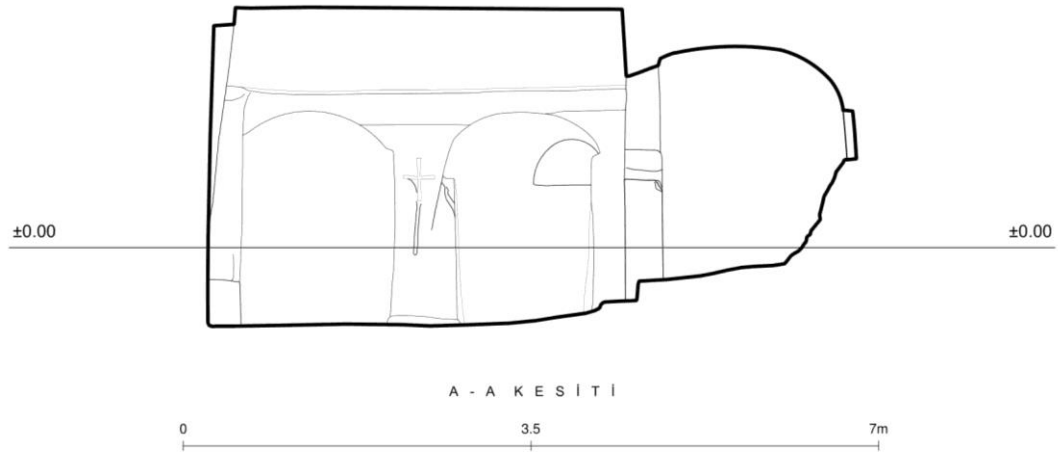
İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir¹¹⁷. 2.40 m. yükseklikteki güney nef, tonoz başlangıç seviyesinde, basit profilli kalın bir silme ile çevrelenir. Güney duvar ekseninin doğusundaki yuvarlak kemerli niş, zeminin yaklaşık 0.65 m. yukarısındadır. Kuzeybatı köşeye 0.50 m. yükseklikte bir tekne oyulmuştur. Kuzeyde, nefleri birbirine bağlayan yuvarlak kemerli arkad dizisi, 1.00 m. yükseklikteki kesitli payeye oturur. Payenin güney cephesine batı kolu uzun bir haç kazınmıştır. Doğu duvardaki apsislere yaklaşık 0.40 m. yükseklikteki birer basamak ile ulaşılır. Güney ve kuzey apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemerleri ile naosa açılır¹¹⁸. Her iki apsiste de zafer kemerleri, başlıklarla vurgulanan duvar payelerine oturur (Çizim 88-89) (Resim 311-312).

Kuzey nef güney neften daha alçaktır¹¹⁹. Nefin batı duvarına oyulan arkasolium yuvarlak kemerlidir. Kuzey duvardaki yuvarlak kemerli niş templon üst hizasından itibaren yükselir. Doğuda, zeminin bir basamak yukarısındaki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Zafer kemeri, güney nef apsis zafer kemerlerinde olduğu gibi kuzeyde ve güneyde duvar payelerine oturur. Payeler üst bölümde birer başlık ile vurgulanmıştır. Her üç apsiste, altarların yukarısına oyulan nişler yuvarlak kemerlidir (Çizim 88-89) (Resim 313-314).

¹¹⁷ ±0.00 m. kotu 0.93 m. yükseklikten geçer.

¹¹⁸ Güney apsis zafer kemeri 1.71 m., yarım kubbesi 2.00 m. yüksekliğe sahiptir.

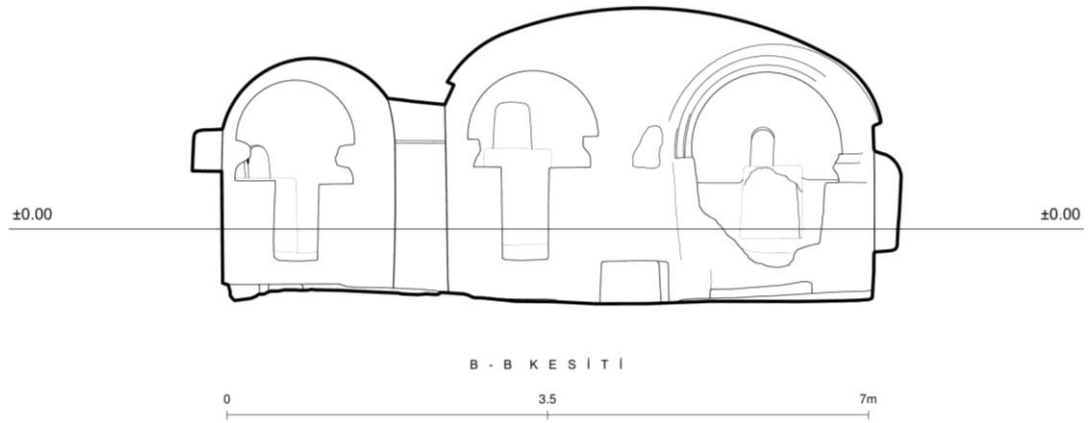
¹¹⁹ Kuzey nef yüksekliği 1.84 m.dir.

IHLARA VADİSİ - IHLARA
BALLI KİLİSE

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
13.06.2014

Çizim 88. Ballı Kilise, güney nef, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
BALLI KİLİSE

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
13.06.2014

Çizim 89. Ballı Kilise, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Naos resim programı, güney nef güney ve kuzey apsisteki figürlü kompozisyonlar ile nefleri birbirinden ayıran arkad dizisinin duvarlarındaki haç ve çeşitli hayvan tasvirlerinden oluşur. Güney nef kuzey apsis yarım kubbesinde Pantokrator İsa, kuzeyde Meryem güneyde Gabriel tasvirinden oluşan Müjde sahnesi; güney apsiste eksende Meryem ve Çocuk İsa, solunda kuzey duvar eksenin batısında Gabriel, sağında Azize Paraskeva, yanında Piskopos Athanogenes tasviri yer alır (Resim 307, 315).

Resim 315. Ballı Kilise, güney nef, güney apsis

2.4.4. Katalog No. 25: Kilise 14

Adı: Kilise 14¹²⁰

Yeri: Yapı, Ihlara'da vadinin batı yamacındaki son kilisedir. Doğu yamaçtaki Kilise 13 ve Kilise 13'ün yaklaşık 110.00 – 120.00 m. güneybatısındaki kilise, vadi tabanının 16.00 m. yukarısındadır. Kaya kütesinin kuzeydoğu cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 316).

Resim 316. Kilise 14, konum, güney batıya bakış

Yayın: -

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: -

¹²⁰ Aksaray Müze Müdürlüğü tarafından Kilise 4 adıyla tescil edilen yapı, tarafımızdan ilk olarak 10.09.2014 tarihinde görülmüş ve fotoğrafları çekilmiştir. 19.05.2016 tarihinde tekrar ziyaret edilen yapının rölöveleri çıkarılmış ve yapı fotoğralanarak belgelenmiştir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapının batısı uçtuğu için, bir giriş mekanı ya da narteksinin olup olmadığı anlaşılammıştır. Kuzey nefin kuzey duvarındaki kapı, naos yönünde iki yandan aşınmış ve genişlemiştir. Naos zemininin zamanla alçalması sonucu apsis yukarıda kalmış, apsise çıkış sağlayan basamak büyük oranda aşınmış, güney templon levhası neredeyse tümüyle yok olmuştur. Doğu duvara bitişik altar, duvar ile hem yüz olacak derecede haraplıdır. Nefleri birbirinden ayıran arkad dizisinden eksenin doğusundaki, alt seviyede aşındığından orijinalinden daha yüksektir.

Güney nef zeminine açılan düzensiz oyuklar bu nefte de zeminin alçalmasına ve doğudaki apsisin yukarıda kalmasına sebep olmuştur. Beden duvarlarında çok derin olmayan yarıklar görülür. Apsise çıkış sağlayan basamak tahrip olmuştur. Doğu duvara bitişik altar güçlkle seçilebilmektedir.

Resim / Bezeme Programı: Günümüze ulaşan sıva izlerinden naosun özellikle kuzey nefin bir süsleme programına sahip olduğu görülür ancak kompozisyonun anlaşılmasına imkan veremeyecek ölçüde haraplıdır. Benzer şekilde güney nef apsis zafer kemeri çevresinde de sıva izleri görülür, fakat gerek kalın is tabakası gerekse sıvaların zamanla dökülmesi programın anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, birbirine paralel iki neften oluşur. Kare bir destek tarafından taşınan iki kemerli arkad dizisiyle ayrılan nefler, doğuda birer apsis ile sonlanır. Naosa, kuzey nef kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı ile girilir.

Daha küçük olan kuzey nef 2.01 x 1.70 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü nefin kuzey duvar ekseninin doğusunda bir niş bulunur. Güney duvardaki arkad dizisi güney nef ile bağlantıyı sağlar. Doğu duvarı ekseninde, nef ile yaklaşık eş genişlikteki apsis yer alır. Batıda templon levhaları, doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvarı eksenindeki altar, güneyindeki oturma

sekisi ile güney tempon levhasına bağlanır. Altarın yukarısına ve apsisin güney duvarına birer niş oyulmuştur (Çizim 90) (Resim 317-320).

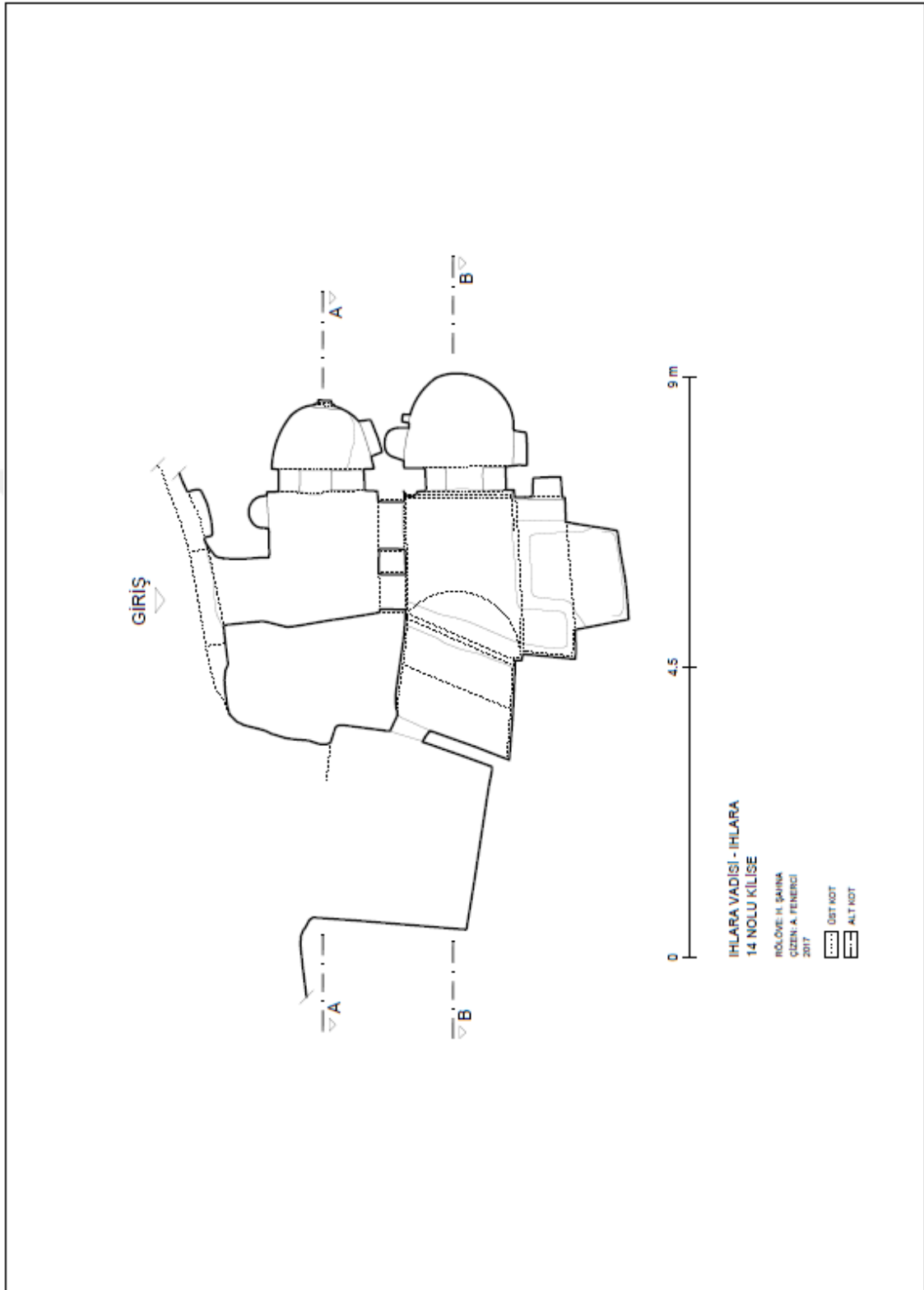
Arkad dizisinin doğusundaki açıklık ile ulaşılan güney nef 2.24 x 1.78 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Batı duvarı ekseninde, ana mekan ile yaklaşık eş genişlikte, art arda iki kemerli, bir niş yer alır. Nişin zemininde kuzey-güney doğrultulu derin bir oyuk bulunur. Batı duvar ekseninin kuzeyine sonradan düzensiz bir oyuk açılmıştır. Kuzey duvarda, kuzey nef ile bağlantıyı sağlayan arkad dizisi eksenin doğusundadır. Güney duvarda, naos ile yaklaşık eş genişlikte bir niş bulunur. Ana kaya kütesinin sınırladığı iki bölümlü niş, kuzeyde daha geniştir. Nişin doğu duvarında dikdörtgen bir niş yer alır. Doğu duvar ekseninde tempon levhaları ile naostan ayrılan apsis bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu sınırı ana kaya kütesi tarafından belirlenen apsisin kuzey ve güney duvarında yaklaşık simetrik birer niş bulunur. Kuzey duvardaki niş yarım yuvarlak, güney duvardaki niş dikdörtgendir. Kuzeydeki nişin doğusunda küçük bir oyuk vardır (Çizim 90) (Resim 321-324)

Resim 317. Kuzey nef, güneydoğuya bakış

Resim 318. Kuzey nef, kuzeye bakış

Çizim 90. Kilise 14, plan

Resim 319. Kilise 14, kuzey nef, güneybatıya bakış Resim 320. Kilise 14, kuzey nef, apsis

Resim 321. Kilise 14, güney nef, doğuya bakış Resim 322. Kilise 14, güney nef, batıya bakış

Resim 323. Kilise 14, güney nef, naos tonozu Resim 324. Kilise 14, güney nef, naos zemini

İç Tanıtım:

Naos zemini her iki nefte düzensizdir¹²¹. Kuzey nefin zemin seviyesinden yüksekliği 2.14 m.dir. Kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı, dışardan yuvarlak kemerli bir niş içine alınmıştır. Eksenin doğusundaki niş yuvarlak kemerlidir. Güney duvarda, güney nef ile

¹²¹ Yapıdan ± 0.00 m. kotu alınmamıştır. Yükseklikler bu yapı için zemin seviyesine göre verilmiştir.

bağlantıyı sağlayan arkad dizisi, iki yuvarlak kemerli açıklıktan oluşur. Eksenin doğusundaki açıklık zemine kadar oyulmuş, iki nef arasındaki geçiş bu açıklık ile sağlanmıştır (Resim 325). Doğu duvar ekseninde, naos zemininin yaklaşık 0.60 m. yukarısındaki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Apsis yarım kubbesinin yüksekliği 1.92 m.dir (Çizim 91).

Güney nef, kuzey nefe göre daha yüksektir ve zemini kuzey nef zemininin yaklaşık 0.74 m. daha aşağısındadır. Tonoz başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile çevrelenen naosun zeminden itibaren yüksekliği 3.36 m.dir. Başlangıç silmesi, güney ve batı duvardaki nişlerin kemer başlangıç seviyesinde ve doğu ve batı alınlıklarda da devam eder. Kuzeyden yuvarlak kemerli arkad dizisiyle kuzey nefe bağlanan güney nefin güney duvarında iç içe yuvarlak kemerli iki niş bulunur, nişlerden naos yönündeki daha yüksektir. Dıştaki nişin doğu duvarına dikdörtgen çerçeveli niş oyulmuştur. Batı duvardaki nişler de kademeli olarak alçalan iç içe iki yuvarlak kemerlidir. Naosa açılan kemer daha yüksek, eksenin batısındaki kemer daha alçaktır. Doğu duvar eksenindeki apsis, zemin seviyesinin yaklaşık iki basamak yukarısındadır. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsisin yarım kubbesi, apsis zemininden itibaren 2.10 m. yüksekliktedir. Apsis duvarlarına oyulan nişler yuvarlak kemerlidir (Çizim 92). (Resim 326-327)

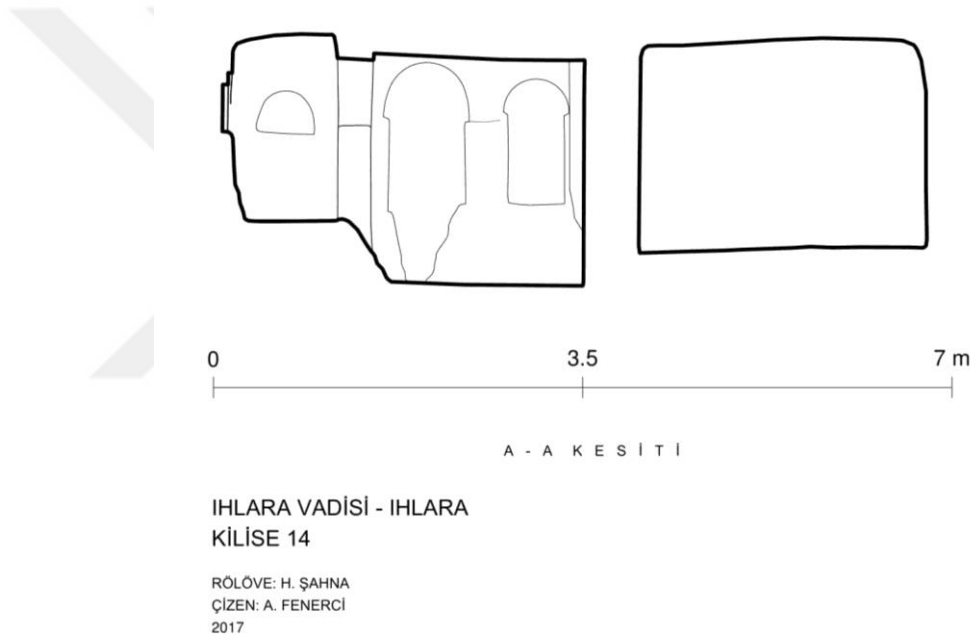

Resim 325. Kilise 14, arkad dizisi, güneye bakış

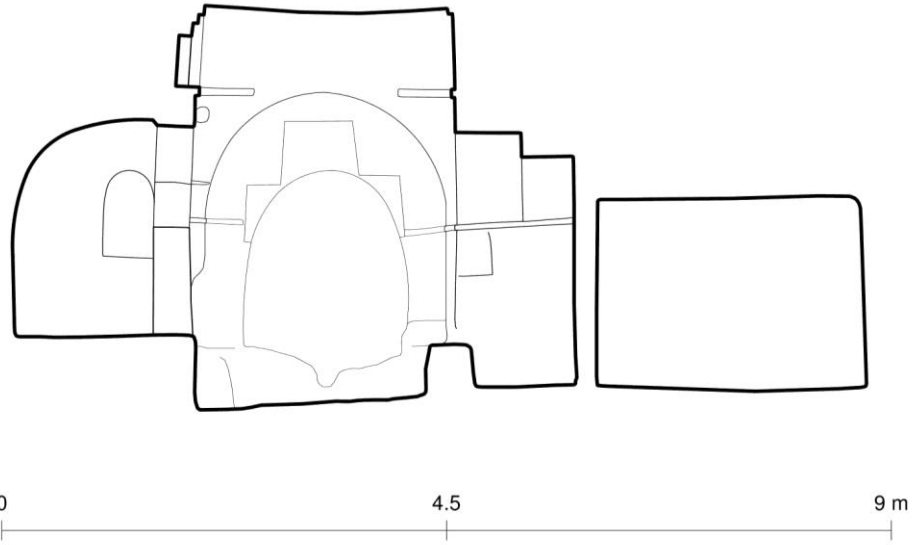
Resim 326. Kilise 14, güney nef, güneydoğuya bakış

Resim 327. Kilise 14, güney nef, kuzeye bakış

Çizim 91. Kilise 14, kuzey nef, güneye bakış

B - B K E S İ T İ

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 14

RÖLÖVE: H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
2017

Çizim 92. Kilise 14, güney nef, güneye bakış

Resim / Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi: -

2.4.5. Katalog No. 26: Pürenli Seki Kilisesi

Adı: Pürenli Seki Kilisesi

Yeri: Yapı İhlara'da, vadinin batı yamacında bulunur. Kokar Kilise'nin 65.00 m. kuzeyi, Kilise 15'in 35.00 m. güneyindeki yapı kaya kütesinin kuzeybatı cephesine oyulmuştur. Vadi tabanının 40.00 m. yukarısındadır (Çizim 170) (Resim 328).

Resim 328. Pürenli Seki Kilisesi, güneye bakış

Yayın: Thierry, N. ve Thierry M., 1961, s. 434-435.

Yapı tek nefli tonozlu kilise olarak tanıtılmış, naosun genel ölçüleri verilmiştir. İsa siklusundan oluşan resim programında arkaik ve arkaik üslupta olmayan sahneler isimleriyle belirtilmiştir.

Lafontaine-Dosogne, J., 1963, s. 160-161.

Güneydeki yan nefin, gömü alanı olarak sonradan eklendiğini ifade eden araştırmacı, kilise duvar resmi programını Yılanlı Kilise resim programı ile karşılaştırmıştır. Gelişmiş bir İsa siklusundan oluşan arkaik üsluptaki resim programının Yılanlı Kiliseye yabancı olduğunu ifade ederek sahneleri sıralar. Kilisenin narteks resim programının Yılanlı

Kilise resim programı ile benzer üslupta olduğunu belirten araştırmacı sahnelerdeki yazıtların da Yılanlı Kilise ile benzerliğini ortaya koyar.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1963, s. 137-153

Yapı, tek nefli kilise plan tipinde tanıtılmış, güneydeki şapelin sonradan eklendiği ifade edilmiştir. Yayında yapının ölçekli plan çizimine yer verilmiş ve plan tasviri ölçü verilerek yapılmıştır. Sadece naosta ve nartekste bulunan resim programının oldukça kötü durumda olduğunu belirten araştırmacılar, resim programını oluşturan tüm sahne ve bezemeleri, çizimleri ile birlikte ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Narteksin güneyindeki mekanın doğu ve batı duvarında yer alan büyük haç motiflerinin, ölümsüzlüğün bir sembolü olarak, Coptik ve Ermeni mezar stellerine kazınan haç motifleri ile aynı üslupta olduğunu ve narteks ve güneyindeki mekanın gömü alanı olarak kullanıldığını belirtirler. Yapıdaki bitkisel ve geometrik bezemeler, vadideki Yılanlı ve Kokar Kilise bezemeleri ile karşılaştırılır.

Restle, M. 1969, s. 171.

Yapı, iki nefli plan şemasında tanıtılmıştır. Yapının batısında enine düzenlenmiş, birbirinden duvar ile ayrılan iki mekanın sadece kuzey nef ile ilişkili olduğunu belirten araştırmacı duvar resmi sıva analiz sonuçlarından ve uygulanan teknikten yola çıkarak duvar resimlerinde iki farklı ustanın çalıştığını söyleyebilmek için yeterli veri, kanıt olmadığını ifade eder.

Hild, F. ve Restle, M., 1981, s. 254-255.

Yapı, tek nefli ve parekklesionlu kilise olarak tanıtılmıştır. Peygamber tasvirlerinin yer aldığı madalyonlarla ayrılan tonoz resim programının Göreme'deki arkaik kiliselerle benzer olduğunu belirten araştırmacılar, kiliseden fazla uzakta olmayan, cephesi kör kemer ve nişlerle hareketlendirilmiş bir manastırın varlığından söz ederler¹²².

Ötüken, Y. 1990, s. 59.

Yapı, tipoloji değerlendirmesine göre Tip 2, iki nefli kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Kuzey nefin batısındaki mekanın narteks olarak tanımlandığı yayında

¹²² Sözü edilen manastır, cephe düzenlemesinden anlaşıldığı kadarıyla Sümbüllü Kilise olmalıdır.

kilise ve narteks duvar resmi programını oluşturan sahneler, konumları ile birlikte sadece isimleriyle verilmiştir.

Jolivet-Levy, C. 1991, s. 303-305

Tonozlu küçük bir kilise, güneyde parekklesion, batıda narteks ve narteksin güneyindeki mezar odasından oluşan yapı kompleksinde naos kuzey duvarının doğu duvarına oyulan yarım yuvarlak nişin prothesis nişi olabileceğini ifade eder. Naos resim programını oluşturan sahnelerin sadece isim ve konumları ile belirtildiği yayında, apsis resim programı daha ayrıntılı tanıtılmıştır.

Yazıt – Kitabe: Kilisenin yazıtları naos resim programını oluşturan sahneler ile narteksin batı duvar ekseninin güneyinde bulunur. Narteksteeki yazıt kötü durumda olduğundan okunamamıştır.

Tarih: Thierryler, sahneleri açıklayan yazıtların yazı karakterinin, benzer özellikler gösteren Yılanlı Kilise yazıtları ile karşılaştırıldığında 10. ve 11. yüzyıllara ait olabileceğini ileri sürerken, Jolivet-Levy 10. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceğini belirtir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise, batısındaki narteks ve güneybatıdaki Mekan 1 ile birlikte kaya kütlelerinin kuzey cephesine paralel oyulmuştur. Narteksin de girişinin bulunduğu kuzey duvarı uçmuştur.

Kuzey nefin kuzey duvarı haraplıdır. Tonozda başlayıp zemine kadar devam eden derin yarıklar görülür. Eksen ve eksenin batısındaki iki nişin alt bölümleri aşınmış, nişler alt bölümde naos beden duvarları ile hem yüz olmuştur. Eksenin doğusundaki nişin kuzey duvarı yıkılmış ve nişin içi kaya parçaları ile dolmuştur. Güneyde, iki nefi birbirinden ayıran, arkad dizisini taşıyan batı paye, kemer başlangıç seviyesinden kaideye kadar yok olmuştur.

Doğuda, naos ile apsisi birbirinden ayıran templan levhalarından kuzeydeki tamamen yok olmuş, güneydekinin ise yarısı günümüze ulaşmıştır.

Narteksin güneyindeki Mekan 1'in zeminine oyulmuş mezarlar tahrip edilmiştir.

Resim / Bezeme Programı: Yapı kompleksinin resim programı, kuzey nef, narteks ve mezar odasındaki duvar resimleri ile güney nefte doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılan bezemelerden oluşur. Kuzey nef duvar resimleri alt bölümlerde haraplıdır. Mimaride meydana gelen tahribatlar duvar resimlerine de zarar vermiştir. Tonoz resim programı nispeten daha iyi durumdayken, duvarlardaki resimler kötü durumdadır. Figürlerin özellikle yüzleri tahrip edilmiştir. Apsis resim programı güçlükle seçilebilmektedir.

Narteks resim programını oluşturan sahneler, özellikle duvarlarda yok olma derecesinde harap olmuş ve kazınarak silinmiştir. Daha iyi durumda olan tonoz resimlerinde özellikle figürlerin yüzleri tahrip edilmiştir. Narteksin batı duvarındaki resimler, buraya olasılıkla sonradan açılan Mekan 1'e geçiş sağlayan kapı ile tahrip edilmiş, duvar resmi bu bölümde kesilmiştir.

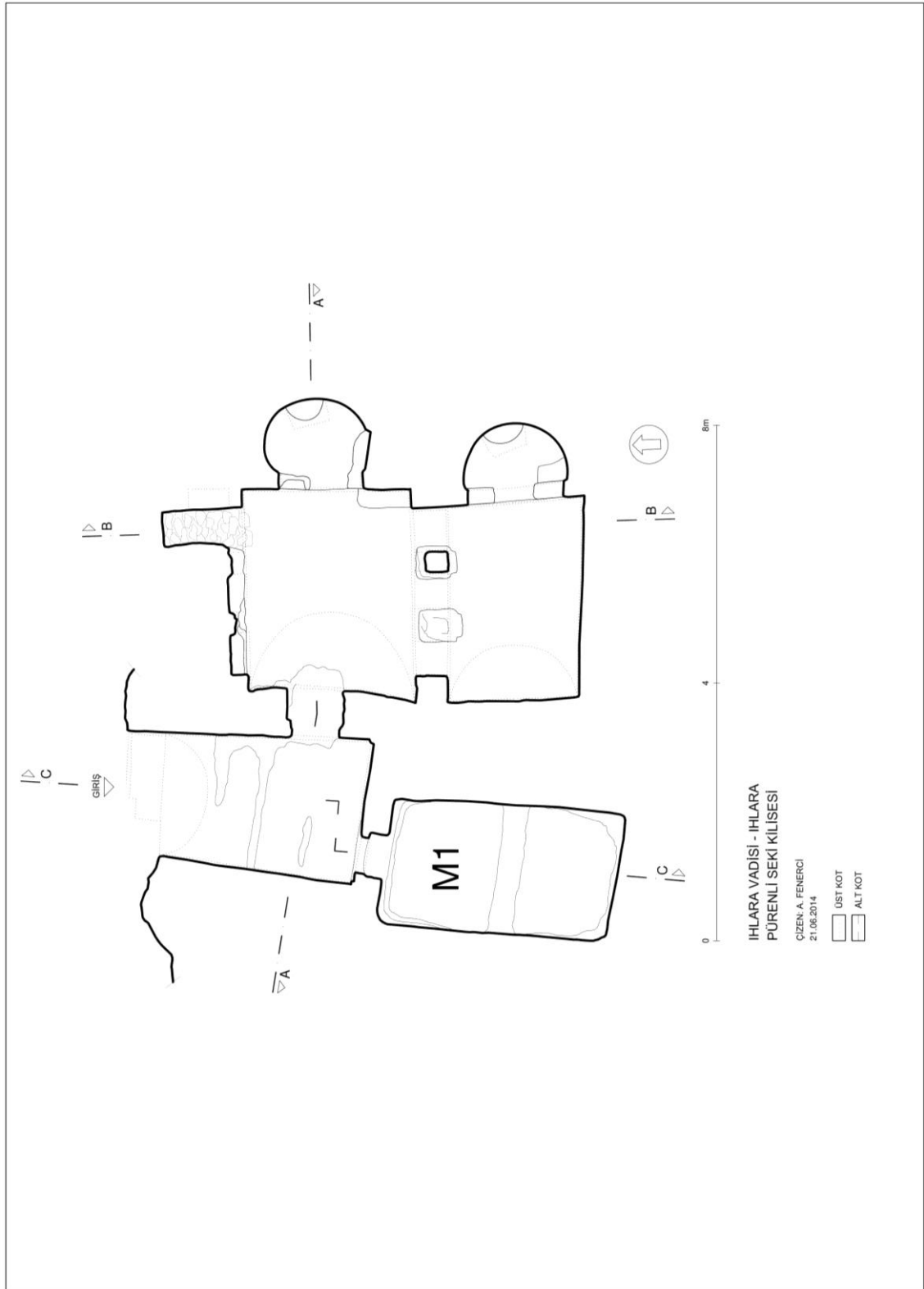
Mekan 1'de, doğu ve batı duvara karşılıklı simetrik yapılan haç motifleri neredeyse tümüyle yok edilmiştir.

Mimari tanıtım:

Plan: Naos, birbirine paralel iki neflidir. Üçlü arkad dizisi ile birbirinden ayrılan nefler doğuda birer apsis ile sınırlanır. Naosa, kuzey nef batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile girilir. Kapı aynı zamanda, bu yöndeki narteks ile de bağlantıyı sağlar.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kuzey nef, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzey duvarda biri eksende, diğerleri eksenin doğu ve batısında üç niş bulunur. Eksen ve eksenin batısındaki niş yaklaşık eş genişlik ve derinliktedir. Daha derin oyulan doğudaki nişin, doğu duvarında bir niş yer alır. Güneyde, iki kare paye tarafından taşınan üç kemerli arkad dizisi, güney nefe açılır. Payeler kare kaideler üzerinde yükselir. Doğu duvar ekseninde, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı kuzey apsis yer alır. Doğuda ana kaya kütle ile sınırlanan apsisin batısındaki templon levhaları batı sınırı belirler. Doğu duvara bitişik altar eksenin kuzeyindedir. Güney duvardaki oturma sekisi, güney templon levhası ile birleşir (Çizim 93) (Resim 329-332).

Çizim 93. Pürenli Seki Kilisesi, plan

Resim 329. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, doğuya bakış

Resim 330. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, batıya bakış

Resim 331. Pürenli Seki Klisesi, kuzey nef, kuzey duvar

Resim 332. Pürenli Seki Klisesi, kuzey nef, apsis duvar

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı güney nef, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Üst seviyede basit profilli silme, naosu dört yönden çevreler. Batı duvarında bir oturma sekisi bulunan naosun kuzey duvarındaki üçlü arkad dizisi kuzey nef ile bağlantıyı sağlar. Doğu duvar ekseninde naos ile yaklaşık eş genişlikteki güney apsis bulunur. Templon levhaları ile naostan ayrılan apsisin doğusu ana kaya kütle ile sınırlanır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsisin doğu duvarına bitişik altar, eksenin kuzeyindedir. Silindirik gövdeli altar üstte dörtgen başlık ile sonlanır. Güney duvarda, güney templon levhasına bitişik oturma sekisi bulunur (Çizim 93) (Resim 333-334).

Resim 333. Pürenli Seki Klisesi, güney nef, kuzeydoğuya bakış

Resim 334. Pürenli Seki Klisesi, güney nef, kuzeybatıya bakış

Naosun batısındaki narteks, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. Üst seviyede silme ile çevrelenen narteksin zemininde doğu-batı doğrultusunda oyulmuş mezarlar bulunur. Doğu duvar ekseninin güneyindeki kapı ile kuzey nefe bağlanan mekan, güney duvar ekseninin batısındaki kapı ile mezar odasına bağlanır (Resim 335).

Narteksin güneyindeki enlemesine dikdörtgen planlı Mekan 1, kuzey-güney yönünde uzanır. Düz tavan ile örtülü mekanın zeminine doğu-batı doğrultusunda uzanan mezarlar oyulmuştur. Mekanın girişi kuzey duvar eksenindedir (Resim 336).

Resim 335. Pürenli Seki Klisesi, narteks, güneye Mekan 1'e bakış

Resim 336. Pürenli Seki Klisesi, mezar odası, kuzeye bakış

İç Tanıtım: Naosa, dikdörtgen kapı ile girilir. Tonoz başlangıç seviyesini vurgulayan basit profilli silme, nef duvarları boyunca devam eder. Kuzey duvarda, zeminin yaklaşık 0.50 m. yukarısında oyulan nişler yuvarlak kemerlidir. Eksenin doğusundaki nişin doğu duvarına yuvarlak kemerli bir niş daha oyulmuştur. Güney duvarda üç yuvarlak kemerli arkad dizisi, güney nefe açılır. Kemer başlangıç seviyesindeki basit profilli silmeler,

kemerlerin oturduğu payelerin başlıklarını oluşturur. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsis, zeminin bir basamak yukarıdadır. Zafer kemeri başlangıcı silme ile belirlenmiştir.

Kuzey nef ile eş zemin seviyesinde olan güney nefin tonozu, kuzey neften daha alçaktır. Yapıyı dört yönden çevreleyen silme, tonoz başlangıcını da vurgular. Doğuda, zeminin bir basamak yukarıdaki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Doğu duvara bitişik silindirik gövdeli altar, burada da üst bölümde basit profilli silme ile vurgulanır (Çizim 94-95) (Resim 337-338).

Narteks tonozu, kuzey nef tonozu ile yaklaşık eş yüksekliktedir, ancak narteks zemini daha alçaktır. Tonoz başlangıcını belirleyen basit profilli silme narteksi dört yönden dolandır. Doğu ve güney duvarlardaki dikdörtgen kapılar, mekanın naos ve mezar odası ile bağlantısını sağlar (Çizim 94).

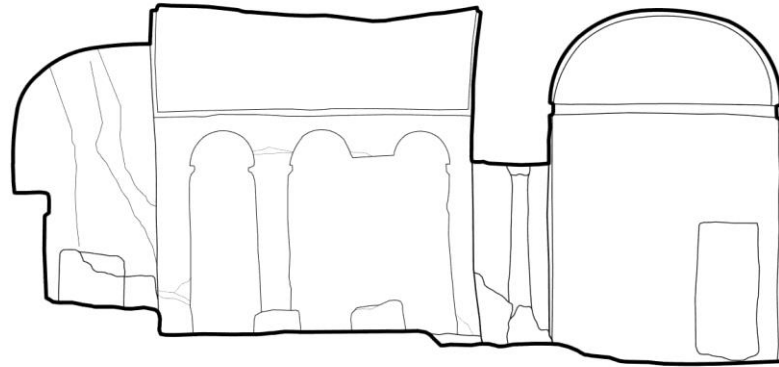
Kuzey duvarındaki dikdörtgen kapı ile girilen mezar odasının zemini narteks zemininin aşağısındadır ve mekanın yüksekliği narteksin neredeyse yarısı kadardır (Çizim 96).

Resim 337. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, kuzey duvar

Resim 338. Pürenli Seki Kilisesi, kuzey nef, güney duvar

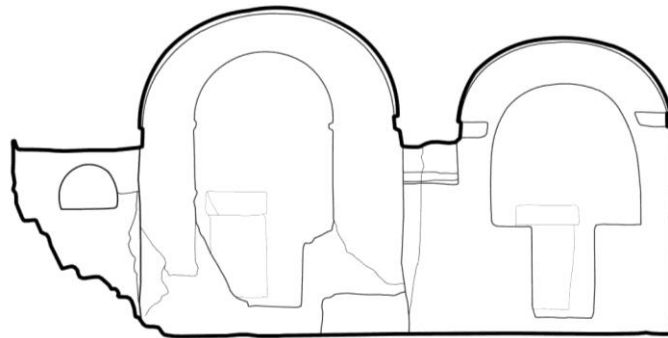
A - A KESİTİ

0 3.5 7m

İHLARA VADİSİ - İHLARA
PÜRENLİ SEKİ KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
21.06.2014

Çizim 94. Pürenli Seki Klisesi, A-A kesiti, kuzey nef ve narteks, güneye bakış

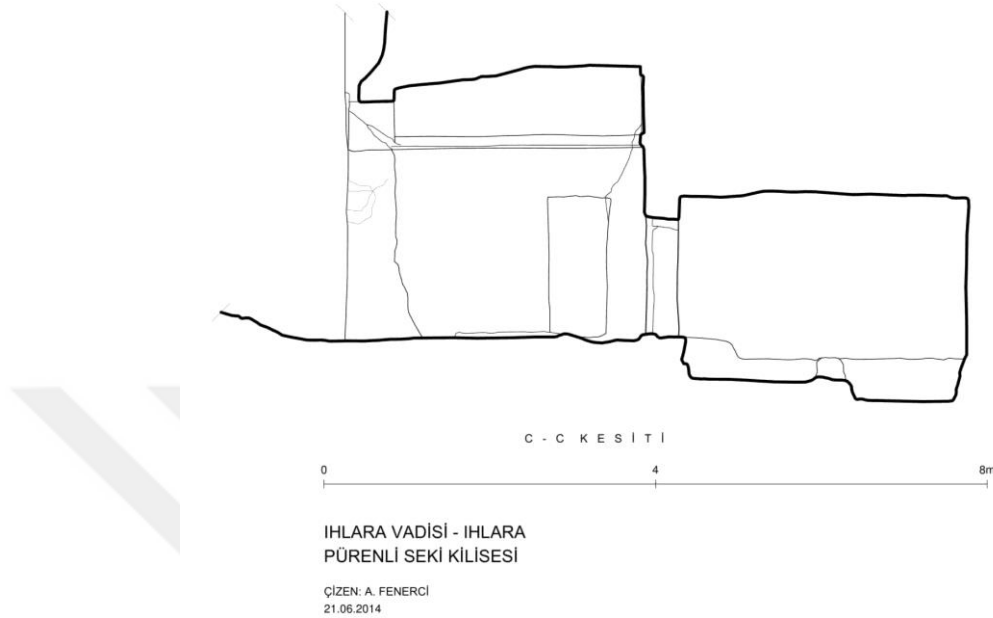
B - B KESİTİ

0 3 6m

İHLARA VADİSİ - İHLARA
PÜRENLİ SEKİ KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
21.06.2014

Çizim 95. Pürenli Seki Klisesi, B-B kesiti, kuzey ve güney nef, doğuya bakış

Çizim 96. Pürenli Seki Kilisesi, C-C kesiti, narteks ve mezar odası, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin duvar resimleri, naos kuzey nef ve narteksteki figürlü kompozisyonlar ile Mekan 1'deki haç motiflerinden oluşur. Naosta İsa siklusunun yanı sıra, sembolik sahneler ile birlikte tek figürler de tasvir edilmiştir. Apsis yarım kubbesinde Meryem (C), Kuzey nef tonozu güney yarısı üst şeritte Müjde (LI), Ziyaret (LII), Su Deneyi (LIII), Beytüllahim'e Yolculuk (LVII); batı alınlıkta Doğum (LVIII); batı duvar ekseninin güneyinde Daniel Aslanlar Arasında (J), yukarısında Kahin Kralların Tapınması (LIX); tonoz güney yarısı alt şeritte Vaftiz (LXX), Kudüs'e Giriş (DI), Son Akşam Yemeği (DII); tonoz kuzey yarısı üst şeritte Mısır'a Kaçış (LXI), Boş Mezar Başında Kadınlar (DXV), Anastasis (DXIV); tonoz kuzey yarısı alt şeritte Yahuda'nın İhaneti (DV), İsa Pilatus Önünde (DVI), Çarmıh (DX) ve Mezar'a Konuluş (DXIII); doğu alınlıkta Göğe Yükseliş (DXX); tonozu ikiye ayıran şeritte madalyonlar içinde batıdan doğuya doğru Nuh (13), İlyas (10), Yunus (7), Yeremya (4), İşaya (3) peygamberler; kuzey duvar eksenin batısındaki niş Lukas (53), eksenindeki niş Phokas (190), eksenin doğusundaki nişte karşılıklı solda Theodoros (136), sağda Georgios (121); batı duvarda

Khristopohoros (193); doğu duvarda Basileios (302) ve Nazianslı Gregorius (304); nartekste Deesis (B) ve Son Yargı (K) sahneleri yer alır (Resim 339-340).

Resim 339. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonozu

Resim 340. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonoz güney yarısı

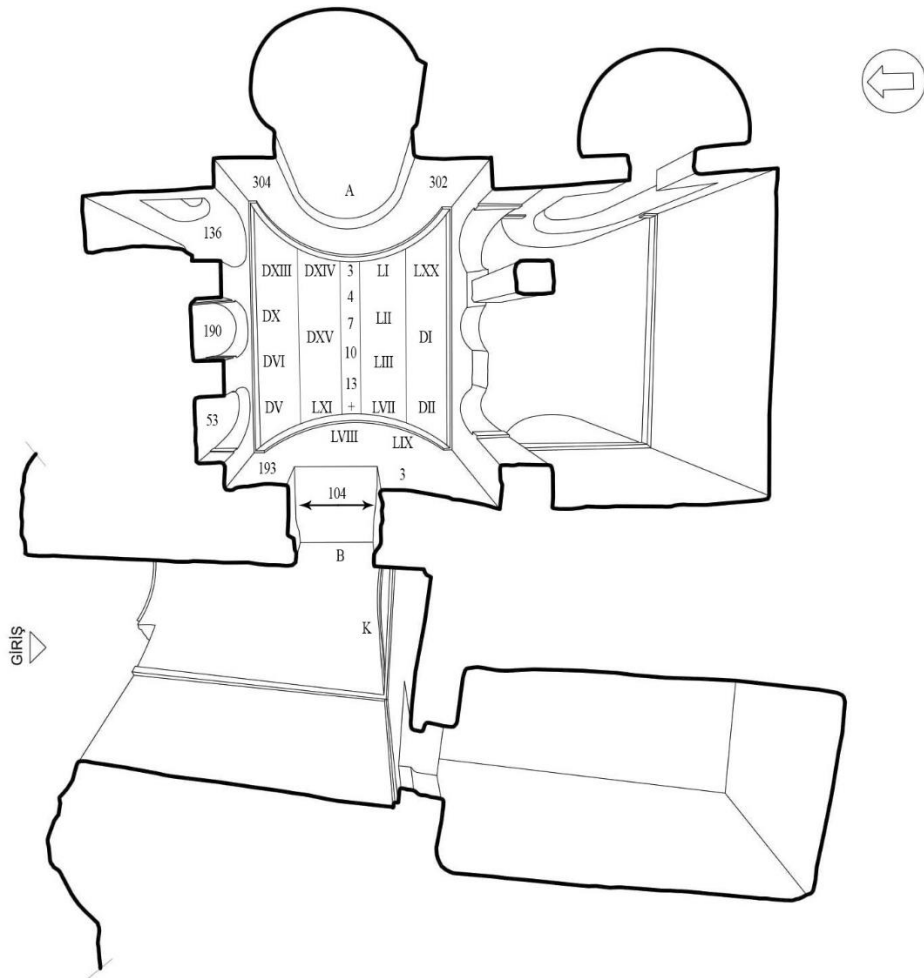
Resim 341. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonoz kuzey yarısı

Resim 342. Pürenli Seki Kilisesi, naos tonozu batı alınlık (Fenerci, 2014)

Resim 343. Pürenli Seki Kilisesi, narteks, Deesis sahnesi

IHLARA VADİSİ - IHLARA
PÜRENLİ SEKİ KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
21.06.2014

Çizim 97. Pürenli Seki kilisesi, duvar resimlerinin mekansal dağılımı

2.4.6. Katalog No. 27: Eski Baca Kilisesi

Adı: Eski (Kara) Baca Kilise

Yeri: Yapı kompleksi Ihlara'da, batı yamaçta, Sümbüllü Kilise'nin 50.00 m. kuzeyinde yer alır. Sümbüllü Kilise'den kuzeye doğru ilerlendiğinde, vadinin batıya doğru ilk girinti yaptığı bölüme oyulan kilise vadi tabanının 55.00 m. yukarısındadır (Çizim 170) (Resim 344-346).

Resim 344. Eski (Kara) Baca Kilise konum, Ballı Kilise'den güneybatıya bakış

Resim 345. Eski (Kara) Baca Kilisesi, konum, güneye bakış

Resim 346. Eski Baca Kilisesi, konum, güneye bakış

Yayın: Lafontaine-Dosogne. J., 1963, s. 157.

Yapının, Eski Baca Kilisesi adıyla tanıtıldığı yayında nehirde fazla uzak olmayan bir manastır kompleksinin kilisesi olduğu belirtilmiştir. Ana kilisenin çöktüğünü belirten araştırmacı, yapının doğu ve güney duvarıyla birlikte günümüze ulaştığını ifade eder. Güney şapelin apsisindeki sahneye Kapadokya'daki başka mezar yapılarında rastlanmadığını belirterek duvar resimleri ile ilgili tarihlendirme önerisinde bulunur. Arkosolium alınlığında Deesis sahnesinin olduğunu söyler.

Ötüken, Y. 1990, s. 48-50.

Yapı Eski Baca (Kara Baca) Kilisesi adı ile Tip 2 iki nefli kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Duvar resimlerinin kilise içindeki dağılımının verildiği yayında, daha önceki araştırmacıların tarihlendirme önerileri aktarılmıştır.

Jolivet-Levy, C., 1991, s. 310-311.

Eski Baca Kilisesi / Kara Baca Kilisesi isimleri ile tanıtılan yapının, bir manastır kompleksinin kilisesi olduğu ifade edilmiştir. Güney kilise apsis resim programının değerlendirildiği yayında, ayrıca kilisenin güneybatısındaki arkosoliumda Deesis sahnesinin bulunduğu ifade edilmiş ancak sahne tanıtılmamıştır.

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: Yapının duvar resimleri Lafontaine-Dosogne tarafından 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenirken, Thierry tarafından 10. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı kompleksi, kilise ve işlevi belirlenemeyen mekanlardan oluşur¹²³. Yapı, kompleksi oluşturan birimleriyle birlikte kaya kütesine paralel, doğu-batı yönünde uzanır. Kuzey nefin kuzeyi, batısı ve tonoz örtü neredeyse tümüyle uçmuştur. Yukarıdan akan suyun oluşturduğu nem, kompleksin duvarlarına zarar vermiştir. Naosta kaçak kazılar yapılmış, zemin toprak ile dolmuştur. Zeminin altı oyulduğu için zemin incelendiğinden, yapının yıkılma ihtimali vardır. Apsis doğu duvarına bitişik altar sadece

¹²³ Yapı kompleksini oluşturan birimler tarafımızdan numaralandırılarak tanıtılacaktır. Buna göre yapı kompleksi iki nefli kilise, güney nefin batısında Mekan 1, Mekan 1'in güneyinde Mekan 2 ve yine Mekan 1'in batısında Mekan 3'ten oluşur. Yayınlarında bir manastır kompleksinin kilisesi olarak tanıtılan kilisenin doğusunda kayaya oyma başka mekanlar bulunur ve yapı topluluğu manastır olarak tanımlanırken olasılıkla bu birimler de dikkate alınmıştır ancak hiçbir yayında bu birimler tanıtılmamıştır. Bizim de bu bağlantıyı ortaya koymamız böyle bir çalışmada zaman ve imkan açısından mümkün olmayacağından sadece kilise ile bitişik birimler kapsama dahil edilmiştir.

zemin seviyesinde görülebilmektedir. Güney duvar ekseninin güneyindeki nişin batı duvarı aşınmıştır.

Güney nefin kuzey duvarı orta bölümde kırılmıştır. Zemindeki ve güney duvardaki mezarlar tahrip edilmiş, kapakları kırılmıştır. Zemini toprak ile dolan naosta, kırılan kaya parçaları ile mezar kapaklarının parçaları görülür.

Mekan 1'in kuzeyi ve tonozun kuzey yarısı uçmuştur. Mekan 2'nin zeminine oyulan mezarların kapakları kırılmış ve mezarlar kazılmıştır. Mekan 3'te olasılıkla yürütülen kaçak kazılarla zemin toprak ve kaya parçaları ile dolmuştur.

Resim / Bezeme Programı: Kuzey nefte duvar resmine rastlanmamıştır. Yapı kompleksinin duvar resimleri, güney kilise apsisinde ve Mekan 2'nin tonoz alınlığında görülür. Güney apisteki Meryem ve melek tasvirlerinin yüzleri boyanmış, Meryem'in karın hizasına sonradan bir niş açılmıştır. Madalyon içindeki İsa tasvirinin gözü kazınmıştır. Apsis zafer kemerindeki bezemeler tahrip olmuştur. Mekan 2'nin tonozalınlığında yayınlardan bilindiği kadarıyla Deesis sahnesi bulunur, ancak sahne tanınamayacak derecede haraptır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, birbirine paralel iki neflidir. Bir duvar ile ayrılan nefler, aynı duvarın eksenine açılan kapı ile birbirine bağlanır. Doğuda birer apsis ile son bulan neflerin, olasılıkla batıda birer girişleri bulunur.

Kuzey nef, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Yukarıda silme ile çevrelenen naosun zemininde, doğu duvar önünde iki mezar görülür. Güney duvarda biri eksende biri eksenin doğusunda dikdörtgen iki niş vardır¹²⁴. Nişlerin zeminine doğu-batı yönünde uzanan birer mezar oyulmuştur. Eksendeki nişin güney duvarına açılan kapı, güney nefe geçiş sağlar. Duvarın batı ucu yıkık olduğundan naos bu bölümde doğrudan Mekan 1'e bağlanır. Doğru ekseninde apsis, eksenin kuzey ve güneyinde birer niş bulunur. Doğuda ana kaya kütleleri, batıda templon levhalarının sınırladığı apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlıdır ve yarım kubbe ile örtülmüştür.

¹²⁴ Eksendeki niş 1.53 m. genişlik, 0.97 m. derinlik; eksenin doğusundaki niş 1.46 m. genişlik, 1.02 m. derinlikte.

Doğu duvarında altar ve bir niş bulunur. Apsisin kuzey duvarına da bir niş oyulmuştur. Güney duvarın yaklaşık ekseninde bir oturma sekisi yer alır (Çizim98) (Resim 347-350).

Resim 347. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, doğuya bakış

Resim 348. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, batıya bakış

Resim 349. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, kuzeydoğuya bakış

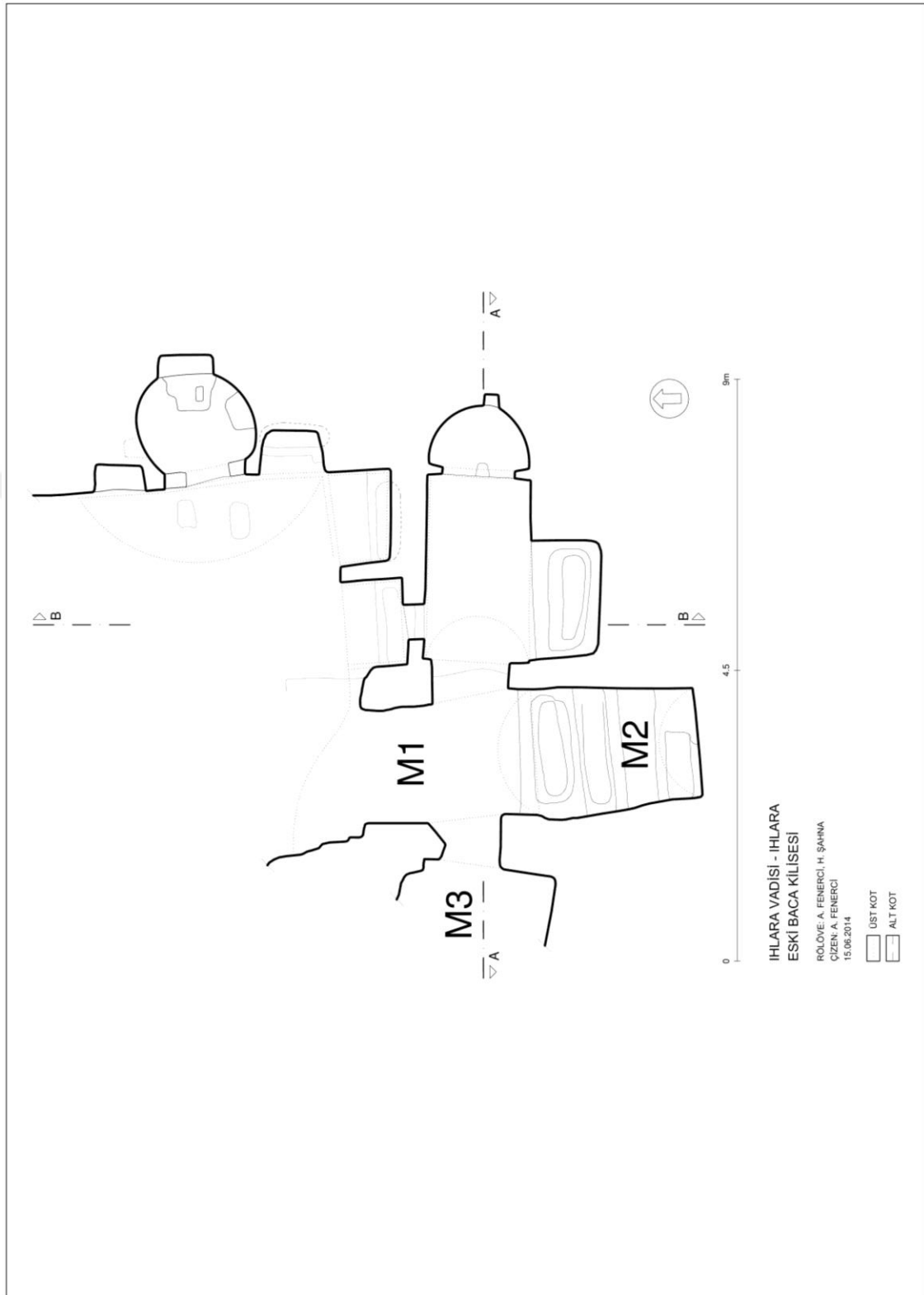

Resim 350. Eski Baca Kilisesi, kuzey nef, güneye bakış

Kuzey nefe göre daha küçük boyutlardaki güney nefin batısında tek mekanlı naos, doğusunda apsis bulunur. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Zemininde, doğu duvar önünde üç mezar yer alır. Kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı, kuzey nefin güney duvar eksenindeki nişe oradan da kuzey nefe açılır¹²⁵. Güney duvar ekseninin batısındaki arkosoliumun zeminine doğu-batı yönünde uzanan bir mezar oyulmuştur¹²⁶. Nef, batısındaki açıklık ile Mekan 1'e bağlanır. Doğu duvar ekseninde naos ile yaklaşık eş genişlikteki apsis bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsis doğrudan naosa açılır. Doğu duvar ekseninde bir niş yer alır (Çizim 98) (Resim 351-352).

¹²⁵ 0.55 m. genişlikteki kapı, 0.33 m. derinliktedir.

¹²⁶ Niş 1.83 m. genişlik, 1.04 m. derinliktedir.

Çizim 98. Eski Baca Kilisesi, plan

Resim 351. Eski Baca Kilisesi, Mekan 1'den güney nefeye bakış

Resim 352. Eski Baca Kilisesi, güney nef, batıya bakış

Güney nefin batısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü Mekan 1 bulunur. Mekanın batı duvar eksenindeki açıklık Mekan 3'e geçiş sağlarken, mekan güneyde doğrudan Mekan 2'ye bağlanır (Çizim 98).

Mekan 2, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Zeminine doğu-batı doğrultusunda uzanan dört mezar oyulmuştur (Resim 353).

Mekan 1'in batısındaki Mekan 3, düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Kuzey duvarında içine mezar oyulmuş bir niş bulunan mekan, batı duvarındaki açıklık ile bir tünele bağlanır (Resim 354).

Resim 353. Eski Baca Kilisesi, Mekan 1'den Mekan 2'ye bakış

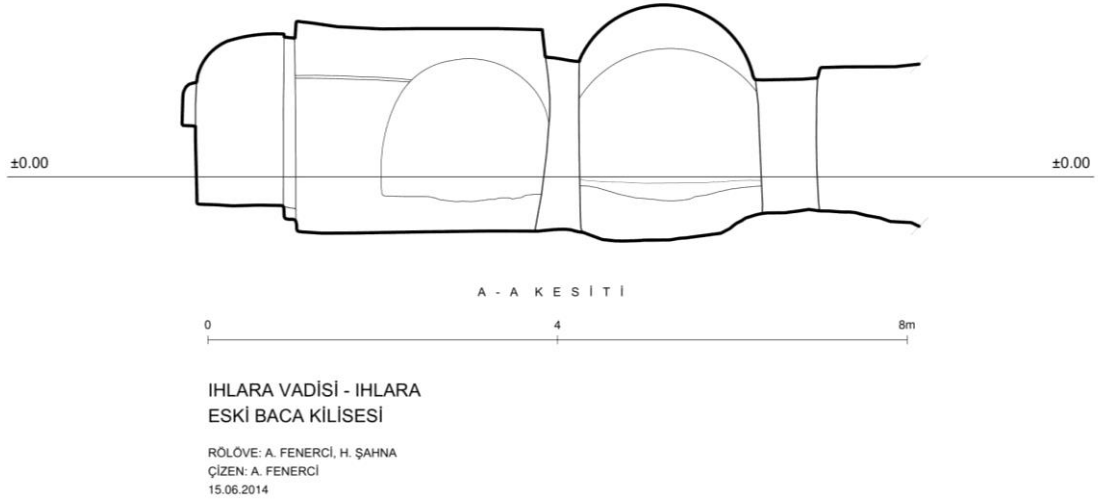
Resim 354. Eski Baca Kilisesi, Mekan 3, batıya bakış

İç Tanıtım: Kuzey nef tonozunun yüksekliği 2.44 m.dir. Tonoz başlangıç seviyesindeki basit profilli silme, naos beden duvarları ve tonozu boyunca devam eder. Güney duvarda zemine kadar oyulan yuvarlak kemerli nişler, kemer başlangıç seviyesindeki basit profilli silme ile doğu, güney ve batıdan çevrelenir. Eksenin batısındaki nişin güney duvarına açılan dikdörtgen kapı ile güney nefe geçilir. Doğu duvar ekseninin kuzey ve güneyinde zeminin yukarısına oyulmuş yuvarlak kemerli iki niş bulunur. Doğuda, bir basamak ile çıkılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Zafer kemerinin yüksekliği 1.67 m.dir. Doğu duvar eksenindeki niş yuvarlak kemerlidir (Çizim 100).

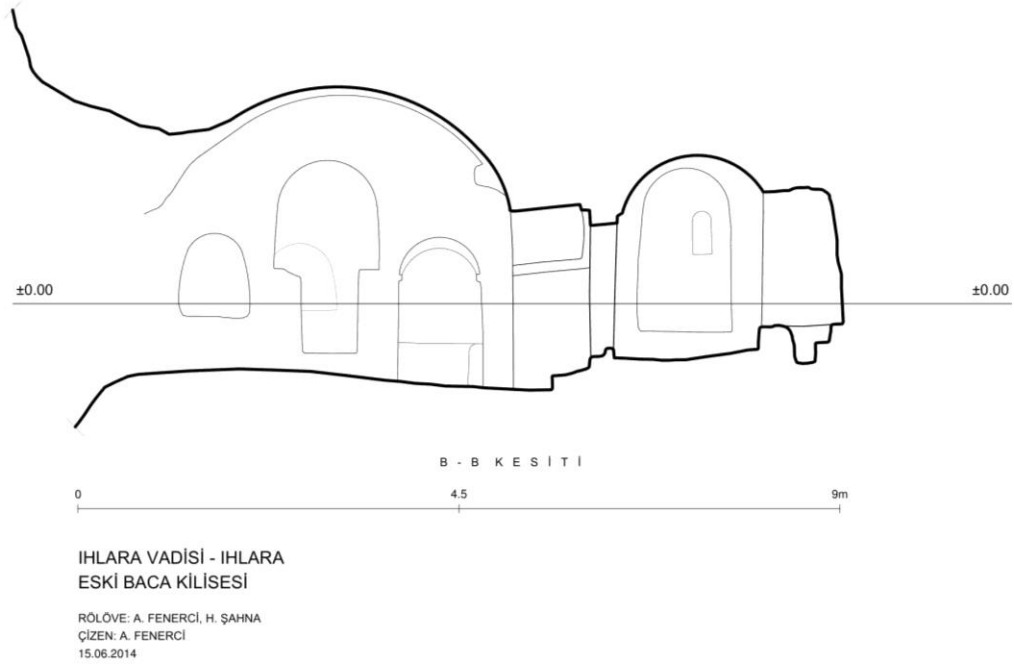
Kuzey nefe göre daha alçak olan güney nefin yüksekliği 1.74 m.dir. Nefler dikdörtgen kapı ile birbirine bağlanır. Doğu duvar ekseninde, naos zemininin yaklaşık bir basamak yukarısındaki apsis, 1.60 m. yükseklikteki merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Güney duvarda 1.37 m. yükseklikteki arkosolium yuvarlak kemerlidir.

Beşik tonoz ile örtülü Mekan 2'nin yüksekliği 1.97 m., güneydeki Mekan 3'ün yüksekliği 1.47 m.dir (Çizim 99-100).

Resim / Bezeme Programı: Yapının resim programı, güney nef apsisinde görülür. Resim programı figürlü kompozisyon ile geometrik bezemelerden oluşur. Apsis yarım kubbesinde üstte, madalyon içinde Pantokrator İsa, doğu duvar ekseninde orans duruşlu Meryem, Meryem'in sağında ve solunda başmelekler Mikhael ve Gabriel yer alır (Resim 355-356). Apsis zafer kemeri, geometrik motiflerle bezenmiştir. Zafer kemeri boyunca aralıksız devam eden iç içe üç sıra zikzak motifi ile oluşturan bezemede, her bir sıra farklı renklerle boyanmış, her bir sırada zikzaklar alternatifli olarak iki renkle boyanmıştır (Resim 357-358). Kilise'nin bir diğer figürlü kompozisyonu Mekan 2 olarak isimlendirdiğimiz mekanın arkosolium tonoz alınlığında yer alır, ancak tanınamayacak ölçüde tahrip olan kompozisyonun, Deesis sahnesi olduğunu ancak yayınlardan öğrenebilmekteyiz (Resim 359).

Çizim 99. Eski Baca Kilisesi, A-A kesiti, güney nef, Mekan 2, güneye bakış

Çizim 100. Eski Baca Kilisesi, kuzey ve güney nef, doğuya bakış

Resim 355. Eski Baca Kilisesi, Meryem ve başmelekler

Resim 356. Eski Baca Kilisesi, Meryem ve başmelekler ayrıntı

Resim 357. Eski Baca Kilisesi, psis zafer kemeri bezemesi

Resim 358. Eski Baca Kilisesi, Zafer kemeri bezemesi ayrıntı

Resim 359. Eski Baca Kilisesi, Mekan 2, arkoalium tonoz alınlığı

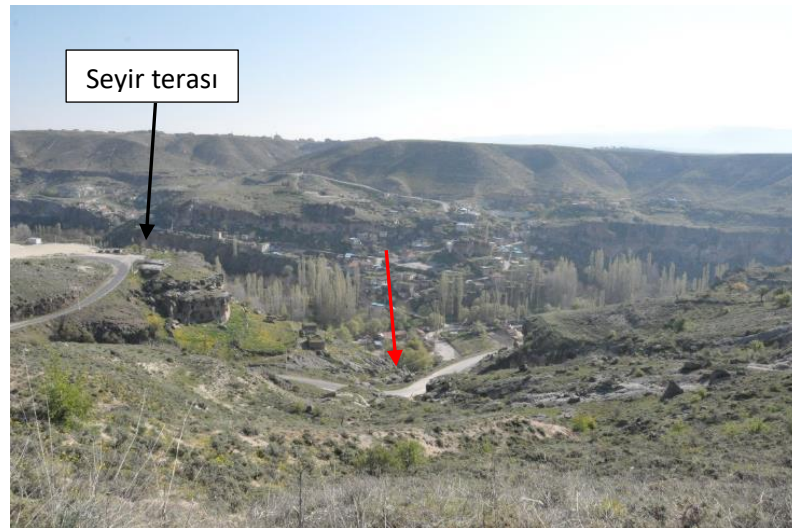
2.4.7. Katalog No. 28: Kilise 18

Adı: Kilise 18¹²⁷

Yeri: Vadinin batısındaki kilise Açıkel Ağa Kilise'nin 150.00 m. güneybatısı, Direkli Kilise'nin 200.00 m. kuzey doğusundadır. Belısırma kafe ve restoranlarının olduğu bölümün yukarısındaki düzlükte zemine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 360-363).

Resim 360. Kilise 18, Ala Kilise'den güneybatıya bakış

Resim 361. Kilise 18, Ihlara'dan Belısırma'ya giden yoldan doğuya bakış

¹²⁷ Yapı, 11.06.2014 tarihinde müze görevlisi Mehmet Kestek'in rehberliğinde görülmüş, fotoğrafları çekilerek ve rölöveleri çıkarılarak belgelenmiştir.

Resim 362. Kilise 18, Ala Kilise'den güneybatıya bakış

Resim 363. Kilise 18, giriş, kuzeydoğuya bakış

Yayın: -

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise ve giriş mekanından oluşan yapıda, giriş mekanının örtüsü uçmuştur. Büyük oranda sağlam olan yapıda, naos ile apsisi birbirinden ayıran templon levhaları harap olmuş, apsis doğu duvarına bitişik altar üst bölümde aşınmıştır.

Resim / Bezeme Programı: Yapıda herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Kuzey-güney doğrultusunda enine dikdörtgen planlı naos, iki nefli, tek apsislidir. Nefler, iki kemerli açıklık ile birbirinden ayrılır. Doğu nef, kuzey-güney doğrultusunda, 4.43 x 1.50 m. ölçülerinde enlemesine dikdörtgen planlı, düz tavan örtülüdür. Kuzey duvar ekseninde ve eksenin doğusunda iki niş bulunur. Duvarın önünde, zemine yuvarlak üç oyuk açılmıştır. Güney duvarda, eksenin batısında oturma sekisi, doğu duvar ekseninin güneyinde naosun giriş kapısı, eksenin kuzeyinde apsis bulunur¹²⁸. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsis, templon levhaları ile naostan ayılır. Doğu duvar ekseninde altar, altanın yukarısında pencere yer alır. Kuzey ve güney duvarındaki oturma sekileri, templon levhalarına bitişiktir (Çizim 101) (Resim 364-366).

¹²⁸ Kapının genişliği 0.96 m.dir.

Doğu nefin batısında nefleri birbirinden ayıran arkad dizisi yer alır. Kemerler, ortada her bir kenarı yaklaşık 0.90 m. kare kaide üzerinde yükselen kareye yakın dikdörtgen ayağa, kuzey ve güneyde plasterlara oturur¹²⁹. Kuzey-güney doğrultusunda enlemesine dikdörtgen planlı batı nef, 4.02 x 1.09 m. ölçülerindedir. Düz tavan ile örtülü nefin güney duvarına, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir mezar oyulmuştur. Batı duvar önünde zeminde derin bir oyuk görülür (Resim 367-368).

Naosun doğu duvarındaki kapı, dehliz ya da tünel şeklinde düzenlenen giriş mekanına açılır. Doğu-Batı doğrultusunda 3.50 m. uzunluğa sahip giriş, kuzey güney yönünde 0.98 m. genişliğe sahiptir ancak orta bölümde, kuzey ve güney duvarlara açılan nişlerle genişliği 2.46 m.ye ulaşır¹³⁰. Nişlerin zeminine doğu-batı yönünde uzanan birer mezar oyulmuştur (Resim 369).

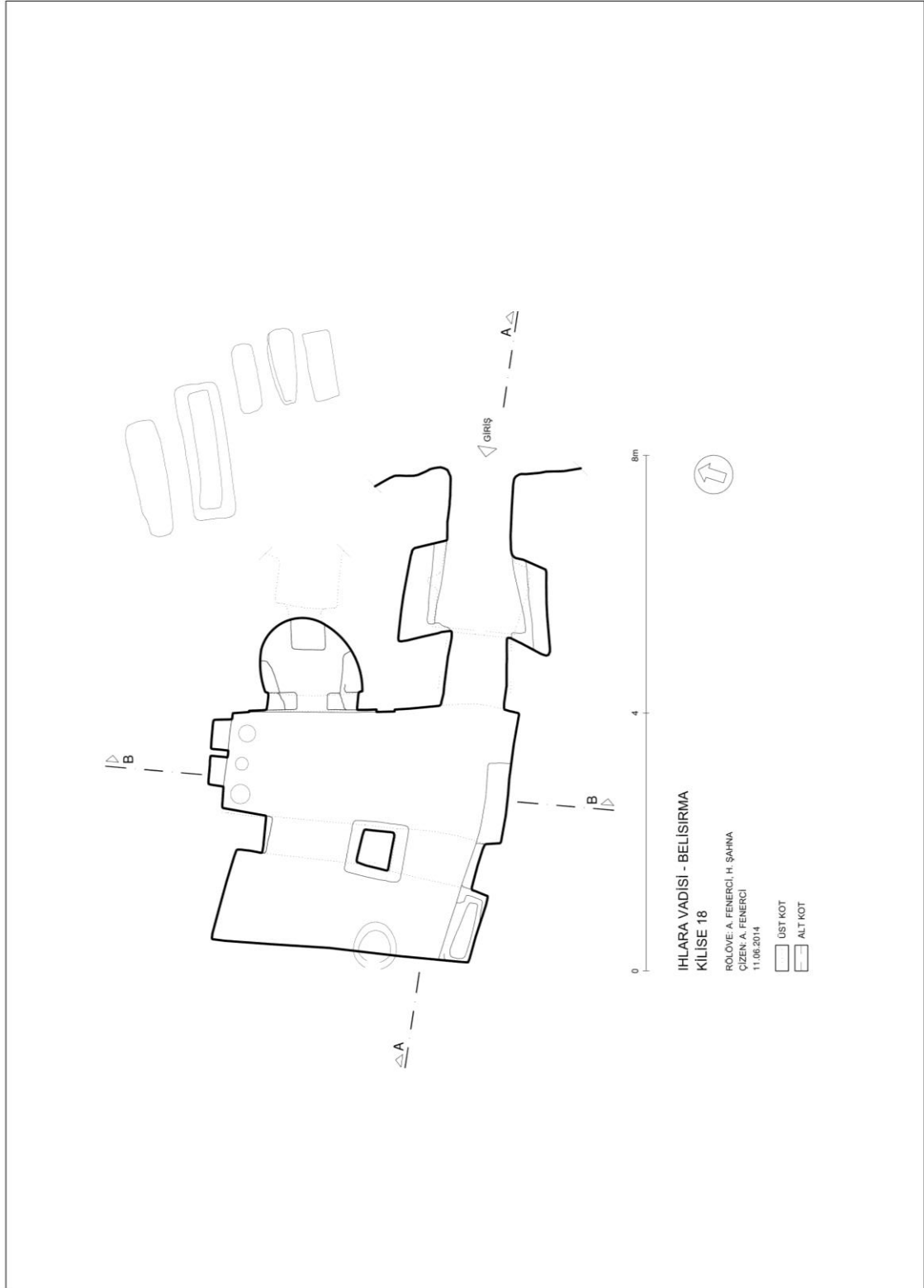
Kilisenin çevresinde, zemine çok sayıda mezar oyulmuştur. Bu düzenlemeyle çevresi bir nekropolü, kilise ise bir mezar kilisesini andırır.

Resim 364. Kilise 18, doğu neften kuzeybatıya bakış Resim 365. Kilise 18, doğu nef, doğuya bakış

¹²⁹ Eksenin kuzeyindeki kemer açıklığı 1.53 m., güneyindeki kemer açıklığı 1.41 m.dir. Ayağın uzun kenarı 0.60 m., kısa kenarı 0.52 m.dir.

¹³⁰ Nişlerin kilisenin doğu duvarına uzaklığı 1.15 m.dir. Kuzey duvardaki nişin genişliği 1.41 m., güney duvardaki nişin genişliği 1.24 m.dir. Dehliz, nişlerin bitiminden sonra doğuya doğru 1.00 m. daha devam eder. Nişlerin derinliği ortalama 0.78 m.dir.

Çizim 101. Kilise 18, plan

Resim 366. Kilise 18, doğu neften güneybatıya bakış Resim 367. Kilise 18, batı nef, güneydoğuya bakış

Resim 368. Kilise 18, batı nef, kuzeydoğuya bakış Resim 369. Kilise 18, giriş mekanı, batıya bakış

İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir¹³¹. Düz tavan ile örtülü doğu nef 1.22 m. yüksekliktedir. Doğu duvar ekseninin güneyindeki dikdörtgen kapı ile kiliseye giriş sağlanır¹³². Kuzey duvarda, zeminden eş yükseklikteki iki niş yuvarlak kemerlidir. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki apsis, yanlardan ve alttan “U” şekline bir plaster ile üç yönden sınırlanır. Templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Doğu duvar eksenindeki altarin yukarısına yuvarlak bir pencere açılmıştır. Doğu nef, batıda, 1.15 m. yükseklikteki yuvarlak kemerli arkad dizisi ile batı nefle bağlanır. Kemerler ortada, 0.36 m. yükseklikteki kare ayağa oturur. Doğu nef ile yaklaşık eş yükseklikteki batı nef, güneyde yuvarlak kemerli bir arkosolium ile sona erer (Çizim 102-103).

Giriş mekanı 0.73 m. yüksekliktedir. Kuzey ve güney duvarlarında yuvarlak kemerli birer arkosolium bulunur (Çizim 102) (Resim 370-371).

¹³¹ ±0.00 m. kotu 1.21 m.den geçer

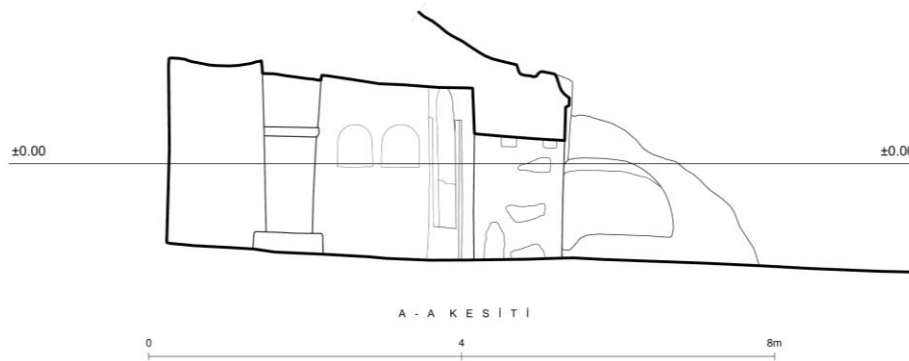
¹³² Kapının yüksekliği 0.38 m.dir

Resim 370. Kilise 18, giriş mekanı kuzey duvar

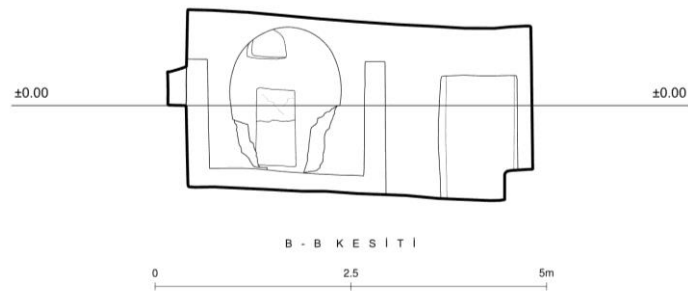
Resim 371. Kilise 18, giriş mekanı güney duvar

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 18

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
11.06.2014

Çizim 102. Kilise 18, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 18

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
11.06.2014

Çizim 103. B-B kesiti, doğu nef, doğuya bakış

2.4.8. İki Nefli Kiliseler Ara Değerlendirme

Tez kapsamında, Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde iki nefli plan tipinde sekiz yapı tespit edilmiştir. Bunların yedisi kilise, biri mezar şapelidir. Kiliselerin ikisi Belisırma’da, beşi Ihlara’da yer alır. Belisırma’daki kiliselerin biri doğu, biri batı yamaçta; Ihlara’daki kiliselerin ikisi doğu, üçü batı yamaçta konumlanır (bkz. Çizim 170). Kilise 14 ve 18 daha önce yayınlarda yer almamış, ilk olarak tezimizde tanıtılmış ve değerlendirilmiştir.

Ötüken, Ihlara Vadisi kiliseleri için yapmış olduğu plan tipolojisinde iki nefli beş kiliseyi tek bir grupta değerlendirmiş, alt gruplandırma yapmamıştır (1990). Tek nefli kiliselerde olduğu gibi, iki nefli kiliselerin değerlendirmesinde de Ötüken’in çalışması referans alınmış olup, bu çalışmadan farklı olarak kiliseler birden fazla alt grupta değerlendirilmiştir. Gruplandırmada, neflerin apsise göre yönelişi ve neflerin ayrılış biçimleri esas alınmış, buna göre plan tipi ana kategoriyi (iki nefli Tip 2), neflerin apsise göre yönü ilk alt kategoriyi, neflerin birbirinden ayrılış biçimi ise ikinci alt kategoriyi oluşturmuştur. Kiliselerdeki, kategorileri belirleyen özellikler dışındaki unsurlar, tek nefli kiliselerin değerlendirmesinde yaptığımız gibi ana kategori üzerinden yapılmıştır.

Vadideki iki nefli kiliselerin naosu (Tip 2), apsise dik uzanan nefler (Tip 2 A) ve apsise paralel uzanan nefler (Tip 2 B) olmak üzere iki farklı düzenleme ile karşımıza çıkar. Ancak kiliseler, neflerin ayrılış biçimleri ile de farklılıklar gösterir. Neflerin birbirinden ayrılışında, (Tip 2 A) grubunda olanları kemerlerle ayrılanlar (Tip 2 A a) ve duvar ile ayrılıp kapı ile bağlananlar (Tip 2 A b) olarak iki alt kategoride değerlendirmek mümkündür. (Tip 2 B)’de tek bir örnek olduğu için neflerin ayrılışı açısından alt kategorilendirme yapılmamıştır.

(Tip 2 A)’da dört kilisede ve bir mezar şapelinde nefler kemerlerle, iki kilisede duvarla birbirinden ayrılır. Alçak (Alaca) Kaya Altı, Ballı ve Pürenli Seki kiliseleri ile birlikte Kilise 14 ve Kokar Kilise’nin mezar şapeli (Tip 2 A a); Kilise 2 ve Eski (Kara) Baca kiliseleri (Tip 2 A b) kategorilerinde yer alır¹³³. (Tip 2 B)’nin vadideki tek örneği Kilise 18’dir (Kat. No. 22-28).

¹³³ Yayınlarda, genellikle iki nefli olarak ele alınan Eski Baca Kilisesi tezde de iki nefli kiliseler kategorisine dahil edilmiştir, ancak bize göre aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız gibi yapı iki nefli değil tek neflidir ve güneydeki mekan nef değil mezar şapelidir.

(Tip 2 A a) kategorisinde değerlendirdiğimiz kiliselerde nefler, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, Kilise 14'ün kuzey nefi haricinde aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz başlangıçları Alçak Kaya Altı ve Ballı Kiliseler haricinde basit profilli silmeler ile belirlenir. Alçak Kaya Altı Kilisesi'nde beden duvarları tonoz başlangıcına kadar devam edip, bu sınırdan itibaren tonoz, her bir duvarda yaklaşık 0.10 m. naosa doğru daralarak yükselir. Ballı Kilise'de durum bunun tam tersidir; beden duvarları tonoz başlangıcında yine yaklaşık 0.10 m. bu sefer girinti yapar ve tonoz eteği genişledikten sonra tonoz yükselmeye başlar. Kilise 14'te kuzey nef, düz tavan ile örtülüdür. Tek bir istisna dışında nefler doğuda birer apsis ile son bulur. Ballı Kilise'nin güney nefi iki apsisli oluşuyla gruptaki diğer kiliselerden ayrılır. Ballı Kilise ve Kilise 14'te nefler, bir payeye oturan ikili kemer açıklığı, Pürenli Seki Kilisesi'nde iki paye tarafından taşınan üçlü kemer açıklığı ile birbirinden ayrılır. Bu tipin vadideki bir diğer örneği Kocar Kilise'nin iki nefli mezar şapelidir. Her biri doğuda birer apsis ile sonlanan nefler, iki payeye oturan üçlü kemer açıklığı ile birbirinden ayrılır, bu yönüyle Pürenli Seki Kilisesi ile benzerlik gösterir. Yayınlarda, iki nefli ya da birbirine bitişik iki kilise olarak tanımlanan Alçak Kaya Altı Kilisesi, Ötüken tarafından yapılan tipoloji değerlendirmesinde tek apsisli, arkadla ayrılan iki nefli kilise kategorisinde değerlendirilmiştir (1982).

Kilise 2 ve Eski (Kara) Baca Kilisesi'nde nefler bir duvar ile birbirinden ayrılır. Kilise 2'de nefler, güney nefin kuzey duvar ekseninin doğusundaki kapı ile birbirine bağlanırken, Eski Baca Kilisesi'nde kuzey nefin güney duvar eksenindeki kapı ile bağlanır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı nefler, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü olup, doğuda birer apsis ile sona ererler.

İki nefli kiliselerin ana ve alt kategorilerini belirlerken dikkate aldığımız naos ve neflerin yönelişi ve ayrılış biçimlerinden başka, kuzey ve güney nef genişlik ve uzunluklarının, nefleri birbirinden ayıran kemer açıklıkları ve kemerlerin oturduğu payelerin ölçüleri, girişler, nişler, apsis düzenlemesi gibi konularda da farklılık gösterdiği görülür. Neflerin genişlik ve uzunluk ölçüleri, tek nefli kiliseler ile yaklaşık değerlerde olmakla birlikte, kuzey nef ve güney nefte uzunluk ve genişlik ölçüleri, nefler ister kemer dizisi ister duvar ile ayrılışın, aynı değildir, bir nef diğer nefe göre, daha geniş, daha uzun ve hatta daha yüksektir.

Neflerin genişliği 1.58 m.den 4.46 m. ye kadar farklı ölçülerle karşımıza çıkar. Genişliği en az olan nef Alçak Kaya Altı Kilisesi'nin kuzey nefi, en fazla olan nef ise aynı kilisenin güney nefidir. 4.46 m. genişlik, 5.30 m. uzunluk ve 4.30 m. yüksekliğe sahip güney nef naosu, mevcut ölçüleri ile tek nefli kiliselerin naos ölçülerine yakındır. Nef bu ölçüleri ile kuzey nefe göre de 1: 2.62 oranında daha geniştir. Kilise bize göre orijinalde tek neflidir. Naos, sonraki dönemde, olasılıkla ikinci evre duvar resimleri ile çağdaş dönemde kuzeye doğru genişletilmiş ve buraya nef eklenmiştir. Nefin doğusundaki apsisin eklenebilmesi için, kuzey duvar eksenindeki yuvarlak kemerli büyük nişin doğu ayağı kırılmış, kemer bu düzenlemeyle nefin örtü sistemini de oluşturmuştur (Resim 372). Yuvarlak kemerli bu niş, güney duvarda yaklaşık simetrik olarak tekrar edildiğinden, orijinalde güney duvardaki gibi ayakları zemine kadar devam eden yuvarlak kemerli bir niş olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Sonradan eklenen kuzey nefin, doğusundaki apsis olmasa nef olduğunun anlaşılması güçtür. Güney nefe göre daha küçüktür ve daha basit bir işçilik sergiler. 1.58 m. genişlikteki kuzey nefin yüksekliği, kemerin de orijinal yüksekliği olan 2.30 m.dir. Aynı kotta yer alan iki nef arasında 2.00 m.lik bir yükselik farkı bulunur. Kilisenin naosu, tüm bu özellikleri ile günümüzde araştırmacılarca iki nefli olarak kabul edilir.

Kilise 14'ün kuzey nefi, 2.01 m. uzunluk ve 2.14 m. yükseklik ölçüleri ile en kısa ve en alçak nefdir. Kilisenin kuzey ve güney nefi arasında belirgin kot farkı bulunur, 0.74 m. daha aşağıda olan güney nefin tonoz yüksekliği 3.36 m.dir.

Resim 372. Alçak Kaya Altı Kilisesi kuzey nef

Vadide, ilk yapımdan itibaren iki nefli olduğunu düşündüğümüz tek yapı Kilise 2'dir. Diğer kiliselerde, içeride olan ikinci nef sonradan oyulmuş olmalıdır. Sonradan oyulan neflerin, Kilise 14 hariç, ilk oyulan nefe göre daha küçük ve bazı örneklerde daha kaba

ve basit bir işçilikle oyulduğu dikkat çeker. Kilise 2’de güney nef kuzey nefte göre 1:1.2 oranında daha geniştir. Bu oran Alçak Kaya Altı Kilisesi’nde 1:1.9; Ballı Kilise’de 1:2.5; Kilise 14’te 1:1.1; Eski Baca Kilisesi’nde 1: 2.3’tür. Kilise 2, Pürenli Seki Kilisesi ve Eski Baca Kilisesi’nde kuzey nef, Alçak Kaya Altı, Ballı Kilise ve Kilise 14’te güney nef daha geniş ya da büyüktür. Bu durum belki de neflerin ayrı dönemlerde oyulmuş olmasının doğal bir sonucudur.

Kilise 2’de nefler eş zamanlı oyulmuş olmalıdır, bu durum her iki apsis yarım kubbesindeki kazıma dairesel motiften anlaşılabilceği gibi, kuzey nef apsisindeki figürlü tasvirden de anlaşılabilir. Vadideki iki nefli kiliselere baktığımızda, genellikle ilk oyulan nefin resim programına sahip olduğu, sonradan oyulan nefte herhangi bir resim programı ya da figürlü kompozisyona yer verilmediği görülür. Alçak Kaya Altı ve Ballı kiliselerde güney nefler orijinal, kuzey nefler sonradan eklenmiştir. Naosun asıl resim programı ilk oyulan nefler olan güney neflerde bulunur. Kilise 14 ve Pürenli Seki kiliselerinde ilk oyulan nef kuzey nefdir. Naos resim programı da bu neflerde görülür¹³⁴. Bu durum girişlerde de kendini gösterir, girişler ilk oyulan nefte yer alır ve bu nefler yamaç cephesinin hemen gerisindedir. Alçak Kaya Altı Kilisesi ve Ballı Kiliselerin naos girişleri orijinal nef olan güney nefte, Kilise 14 ve Pürenli Seki Kilisesi’nde kuzey nefdir. Kilise 2 ‘de naosa hem güney nef kapısından, hem de kuzey nefin bugün kapalı olan kapısından girilmektedir. Kilise 2’de hem resim programının içerde kalan nefte görülmesi, hem her iki nefin apsis yarım kubbelerinin aynı kazıma motifi ile bezenmesi, hem de her bir nefin kendi girişlerinin olmasının en baştan birlikte tasarlandıkları görüşünü desteklediğini düşünmekteyiz.

Tip 2 B kategorisinin vadideki tek örneği Kilise 18’dir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı naosta nefler apsise paralel uzanır. Bir paye tarafından taşınan ikili kemer açıklığı ile ayrılan neflerde apsis sadece doğu nefdir. Kilise 18’in vadinin diğer iki nefli kiliselerinden ayrılan bir diğer özelliği her iki nefin düz tavan ile örtülü oluşudur.

Tek nefli kiliselerde olduğu gibi, iki nefli kiliselerin naos girişlerinin yönünü belirleyen etmenler arasında, naosun cepheye dik ya da paralel uzanışı ve bir giriş mekanı ya da narteksinin olup olmaması yer alır. Paralel uzanan kiliselerde girişler genellikle uzun

¹³⁴ Kilise 14’te diğer kiliselerden farklı olarak sonradan oyulan güney nef daha büyük ve daha özenli bir işçiliğe sahiptir.

kenarda, dik uzanan kiliselerde kısa kenardadır, ancak bu genelleme bir giriş mekanı ya da narteksin varlığı ile değişkenlik gösterir. Kilise 2 ve Kilise 18’de nefler cepheye dik uzanır. Kilise 2’de her bir nefin girişi batı duvarda yani kısa kenardadır. Kilise 18’de giriş doğu duvarda uzun kenardadır, çünkü bu kilisede nefler apsise paralel uzanır. Alçak Kaya Altı, Ballı, Pürenli Seki ve Eski Baca kiliseleri ile Kilise 14 yamaca paralel uzanan naoslara sahiptir (Tablo 3). Alçak Kaya Altı ve Pürenli Seki kiliselerinde giriş, batı duvar yani kısa kenardadır, ancak bu kiliselerde naos kapısı giriş mekanlarına açılır. Giriş mekanlarının kapısı kuzey ve güney duvarlarda bulunur. Kilise 14’te naos girişi kuzey nefin uzun kenarı olan kuzey duvarda bulunurken, Eski Baca Kilisesi, yamaç yönünde yani kuzeyde ve batıda yıkık olduğu için girişin hangi duvarda olduğu anlaşılamamıştır, ancak neflerin batısında, giriş mekanı ya da narteks olduğunu düşündüğümüz bir mekan bulunmaktadır. Tam planı anlaşılamamakla birlikte, mevcut izlerden kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü olduğunu düşündüğümüz mekanın narteks olması ve her iki nefin de batı duvarlarındaki birer kapı ya da kemerli açıklık ile nartekse bağlanması olası görünmektedir.

İki nefli kiliselerin naos duvarlarının, tek nefli kiliselerde olduğu gibi, bazı örneklerde nişlerle hareketlendirildiği görülür. Kilise 2, Alçak Kaya Altı, Kilise 14, Pürenli Seki ve Eski Baca Kiliseleri, duvarları nişlerle hareketlendirilen kiliselerdir. Kilise 2’nin kuzey nef kuzey duvarı dikdörtgen üç niş, batı duvarı yuvarlak kemerli iki niş ile hareketlendirilmiştir. Naos zemininin yaklaşık 0.40 m. yukarısına oyulan nişler olasılıkla orijinaldir, ancak sonraki dönemde kuzey duvardaki nişlerin zeminine mezar oyularak orijinallikleri bozulmuştur. Güney nefte nişe rastlanmamıştır. Alçak Kaya Altı Kilisesi’nin kuzey ve güney duvarlarında, zemine kadar devam eden yuvarlak kemerli birer niş bulunur. Farklı genişlik ve yükseklikteki nişlerden kuzey niş daha geniş, daha derin ve daha yüksektir. Niş, tonoz başlangıcına kadar yükselir. Bu özellik kuzey nişin sonradan nefe dönüştürülmesine de imkan sağlamış olmalıdır. Kilise 14’te güney nefin güney ve batı duvarlarında naos ile yaklaşık eş genişlikte, tonoz başlangıç seviyesine kadar yüselen nişler bulunur. Pürenli Seki ve Eski Baca kiliseleri niş düzenlemeleri açısından diğer üç kiliseden ayrılır. Pürenli Seki Kilisesi’nin kuzey duvarında, daha önce tek nefli kiliselerde gördüğümüz gibi, zemin seviyesinin 0.40 m. yukarısında yuvarlak kemerli üç niş bulunur. Nişler olasılıkla orijinalde güney duvarda da eş genişlik, yükseklik ve derinlikte tekrarlanmış ancak, sonradan güneye ikinci bir nefin

eklenebilmesi için nişler kemerli açıklıklara dönüştürülmüştür. Nişler ve kemer açıklıklarının karşılıklı simetrik ve yaklaşık eş genişlikte oluşu da görüşümüzü desteklemektedir (Resim 373). Eski Baca Kilisesi'nin güney duvarında biri ekseninde biri eksenin doğusunda eş genişlik ve derinlikte iki niş bulunur. Orijinalde eksenin batısında da nişin olduğunu, hatta bugün yıkık olan kuzey duvarda da simetrik olarak nişlerin tekrar ettiğini düşünmekteyiz. Güneydeki ikinci nef ya da daha yüksek ihtimalle mezar şapelinin eklenebilmesi için eksenindeki nişin güney duvarına kapı açılmış ve duvar, eksenin batısında da yıkılarak güney duvardaki arkosolium eklenmiş olmalıdır. Daha kısa ifadeyle, Alçak Kaya Altı, Pürenli Seki ve Eski Baca Kiliseleri orijinalde tek nefli kiliseler olup, çoğunlukla tek nefli kiliselerin de genel özelliklerini taşımakla birlikte sonradan iki nefli kiliselere dönüştürülmüşlerdir, ancak yine de Eski Baca Kilisesi'nin bugün bile iki nefli olduğunu söylemek güçtür (Resim 374).

Resim 373. Pürenli Seki Kilisesi, güney neften kuzey nefeye bakış

Resim 374. Eski Baca Kilisesi, kuzey nefeye bakış

Yine tek nefli kiliselerde olduğu gibi iki nefli kiliselerde de prothesis nişi bulunur. Prothesis nişi Kilise 2'de, kuzey nefin kuzey duvar ekseninin doğusundaki nişin doğu duvarında, güney nefin doğu duvar ekseninin kuzeyinde, kapının doğu duvarında ya da başka bir deyişle her iki nefte de doğu duvar ekseninin kuzeyinde; Ballı Kilise'de kuzey nefin kuzey duvar ekseninin doğusunda; Kilise 14'te kuzey nefin kuzey duvar ekseninin doğusunda, güney nefte apsisin kuzey duvar ekseninin batısında; Pürenli Seki Kilisesi'nde kuzey nef kuzey duvar ekseninin doğusundaki nişin doğu duvarında; Eski Baca Kilisesi'nde doğu duvar ekseninin kuzeyinde yer alır. Kilise 18'de kuzey duvar ekseninin doğusundaki iki nişten doğudaki prothesis nişi olmalıdır. Prothesis nişlerinin konumlanması, vadinin tek nefli kiliselerinde de benzer şekilde uygulanmıştır.

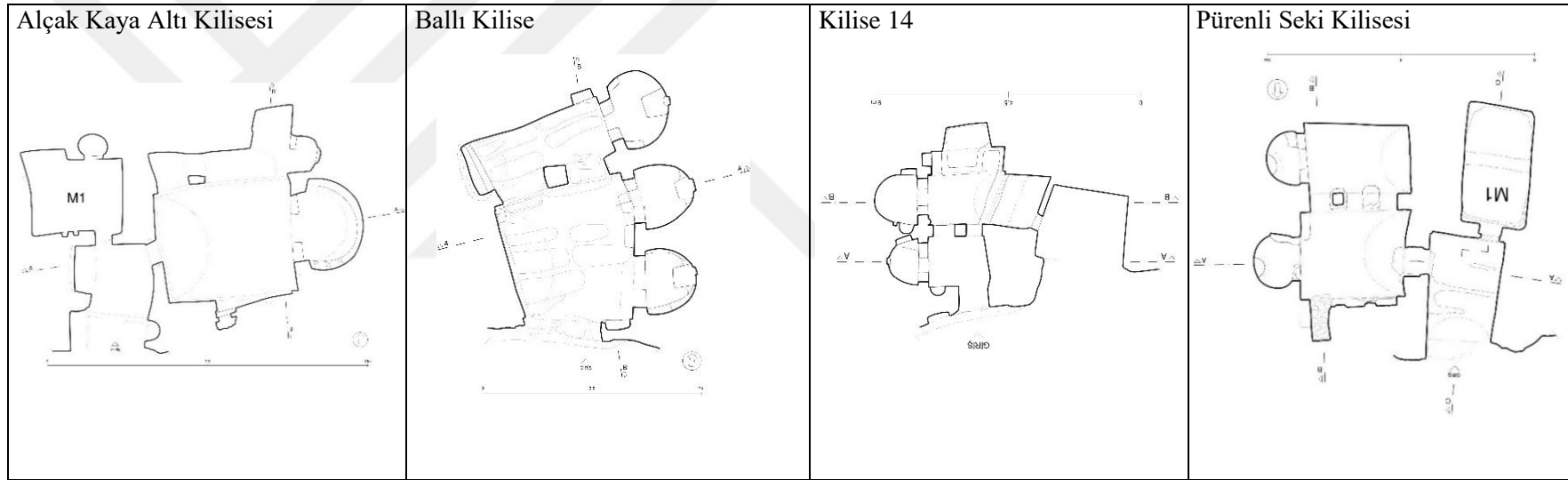
İki nefli kiliselerin kutsal alan düzenlemelerine baktığımızda neflerin genellikle doğuda birer apsis ile sonlandığını görürüz. Birer istisna olarak Ballı Kilise’de güney nef iki apsisli, yani naos doğuda üç apsisli; Kilise 18 tek apsislidir. Apsis sayısını dikkate almaz isek iki nefli kiliselerde de hangi kategoride yer alıyorsa alsın, apsisler merkezi içeride yarım daire planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Apsis ve naos arasındaki sınır templon levhaları ile belirlenir. Doğu duvara bitişik altar, yukarısında yuvarlak kemerli niş içerir. Farklı olarak Kilise 2’de hem kuzey hem güney nefte üçer niş, Kilise 18’de pencere görülür. Alçak Kaya Altı Kilisesi’nde altar ve nişe rastlanmamıştır. Apsislerin kuzey ve güney duvarlarında oturma sıraları bulunur. Kilise 2’nin güney apsisini saman ile dolu olduğundan apsis düzenlemesi pek anlaşılammıştır ancak kuzey apsisinde altar ve templon levhaları arasında, kuzey ve güney duvarlar boyunca devam eden oturma sırası vardır. Olasılıkla bu tek basamaklı bir synthronondur ve eksende altar ile kesintiye uğramıştır. Alçak Kaya Altı Kilisesi’nde yine tek basamaklı synthronon apsis yarım yuvarlağı boyunca kesintisiz devam eder. Ballı Kilise’nin üç apsisinde de oturma sekisi ya da sıralarının farklı düzenlendiğini görürüz. Güney nef güney apsisinde synthronon şeklinde devam ederken eksende altar ile kesilir. Kuzey apsisinde altara bitişik sekiler, kuzey nef apsisinde kuzey ve güneyden templon levhalarına bitişik olarak karşımıza çıkar. Aynı düzenleme ile Kilise 18’de de karşılaşırız. Kilis 14’te sadece kuzey nef kuzey duvarında templon levhasına bitişen seki, Pürenli Seki Kilisesi’nin kuzey ve güney apsislerinde aynı şekilde düzenlenmiştir. Eski Baca Kilisesi’nin kuzey apsisinde oturma yeri kuzey duvarda bağımsız olarak yer alır, altar ya da templon levhaları ile birleşmez.

İki nefli kiliselerden sadece Alçak Kaya Altı ve Pürenli Seki kiliseleri narteks ya da giriş mekanları ile birlikte günümüze gelebilmiştir. Alçak Kaya Altı Kilisesi’nin giriş mekanı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavan ile örtülüdür. Giriş mekanının gömü alanı olarak kullanıldığı batı duvardaki mezar yazıtı ve arkosoliumdan anlaşılabilir. Pürenli Seki Kilisesi’nin batısında kuzey güney doğrultusunda uzanan beşik tonoz ile örtülü mekan narteksten çok portiko gibi görünmektedir ve olasılıkla doğrudan dışarıya açılmaktadır.

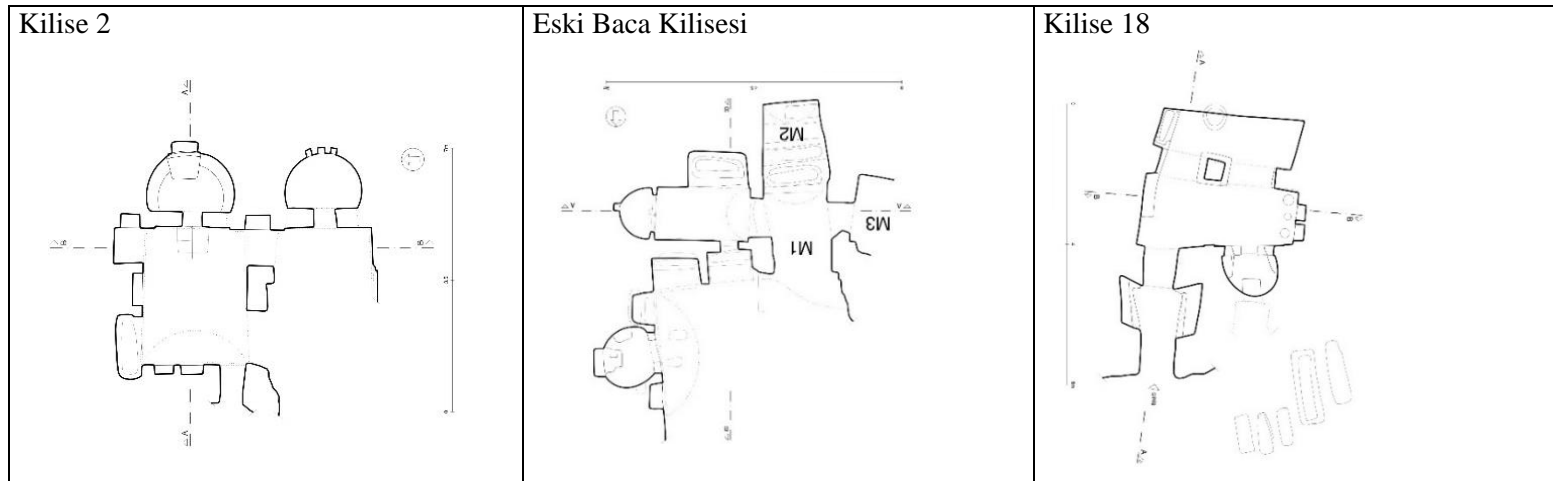
İki nefli kiliselerden, Kilise 2, Kilise 14 ve Kilise 18, vadide herhangi bir yapı kompleksine dahil değildir ve ek mekanları bulunmamaktadır. Ancak Alçak Kaya Altı, Pürenli Seki ve Eski Baca Kiliseleri, ek mekanları ile birlikte kompleks bir yapı sergiler. Alçak Kaya Altı Kilisesinin, gömü alanı olarak kullanılan giriş mekanının kuzeyinde,

işlevini belirleyemediğimiz ve Mekan 1 olarak isimlendirdiğimiz bir oda yer alır. Pürenli Seki Kilisesi'nin narteksinin güneyinde bir mezar odası bulunur. Eski Baca Kilisesi'nin güneyinde Mekan 2 olarak isimlendirildiğimiz arkosolium şeklinde düzenlenmiş gömü alanı ve işlevini belirleyemediğimiz odalar bulunur. Alçak Kaya Altı kilisesinin kuzey nefi, Pürenli Seki ve Eski Baca Kiliseleri'nin güney neflerinin sonradan eklenmesi ile iki nefli bir plana kavuşan kiliseler, sonraki dönemlerde eklenen mekanlarla da birer yapı kompleksine dönüştürülmüştür.

Ihlara Vadisi'ndeki tek nefli ve iki nefli kiliseler, nef sayısı haricinde gerek naos, gerek apsis düzenlemesi açısından çok yakın benzerlik içindedir. Doğu-batı doğrultulu uzunlamasına dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ya da düz tavan ile örtülü naos, nişlerle hareketlendirilen duvarlar, benzer konumlardaki prothesis nişleri, merkezi içeride yarım daire ve yarım kubbe ile örtülü apsisler ve apsis yarım yuvarlağı içindeki oturma sıra ya da sekileri, kapıların yönündeki ortak mantık bunun en belirgin göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu benzerlik, kiliselerin ilk yapımda tek nefli oyulmaları, sonradan eklenen şapellerle iki nefli plana dönüşmelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Tablo 4. Tip 2 A a, iki nefli, apsise dik uzanan ve kemer dizisi ile ayrılan kiliseler

Tablo 5. Tip 2 A b, iki nefli, apsise dik uzanan ve duvar ile ayrılan kiliseler;

Tip 2 B, iki nefli, apsise paralel uzanan kiliseler

2.5. HAÇ PLANLI KİLİSELER

2.5.1. Katalog No. 29: Küçük Ala Kilise

Adı: Küçük Ala Kilise¹³⁵

Yeri: Belisırma'da, vadinin doğu yamacındaki kilise, Ala Kilise'nin 10.00 m. güneyinde, Ala Kilise'ye giden yolun sağındadır. Vadi tabanının yaklaşık 40.00 m. yukarısındaki yapının girişi kaya kütesinin batı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 375).

Resim 375. Küçük Ala Kilise, konum, kuzeydoğuya bakış

Resim 376. Küçük Ala Kilise, konum kuzeydoğuya bakış

Resim 377. Küçük Ala Kilise, konum, kuzeydoğuya bakış

¹³⁵ Yapı, 2014 yılında yürüttüğümüz diğer araştırma gezilerinde tespit edilmeye çalışılmış, fakat 8 Eylül 2014 tarihinde ancak bulunabilmiştir. Oldukça kötü durumdaki kiliseden ölçü alınamamış, rölöveleri çıkarılamamıştır ancak mevcut durumuyla fotoğraflanarak belgelenebilmiştir.

Yayın: Lafontaine-Dosogne, J. de., 1963, s. 244

Yayın, yapı ile ilgili ulaşabildiğimiz en erken tarihli ve ayrıntılı yayın olması açısından önemlidir. Verilen bilgiler kısadır ancak, kubbenin dört haç kolu ile çevrelendiğinin ve kaya ikonostasisin varlığının belirtilmesi yapının tespit edilebilmesi için önemli rol oynamıştır. Araştırmacı ayrıca nartesinde ayakta duran figürlerin olduğu söyler ancak resimler görülememiştir.

Hild, F. ve Restle, M., 1981, s. 257

Yayımda yapı ile ilgili verilen tek bilgi, Ala Kilise'den fazla uzak olmayan yapıda duvar resimlerinin olduğudur. Yayın, yapının konumunu belirtmesi açısından önemlidir.

Ötüken, S. Y., s. 59

Tip 5 a, dört serbest destekli, basit tipte kapalı Yunan haçı planlı yapılar kategorisinde değerlendirilen yapıda, tanımlanamayan aziz tasvirleri olduğu ifade edilir.

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: Araştırmacılar, yapı ile ilgili ayrıntılı çalışma yürütmedikleri için, herhangi bir tarihlendirme önerisinde bulunmamışlardır.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilise, batısındaki narteks ile birlikte, kaya kütesinin batı cephesine oyulmuştur. Naosun batı ve güney duvarları uçmuştur. Naos kubbesi büyük oranda yıkılmış, naos, kaya kütleleri ile dolmuştur. Günümüze ulaşan kuzey ve doğu duvarlarda yarıklar ve geniş çatlaklar görülür. Batıdaki narteks örtü seviyesinde ve sadece doğu duvarda seçilebilmektedir.

Resim Programı: Kalan izlerden kilisenin duvar resimlerinin olduğu anlaşılır, ancak önemli ölçüde harap olmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan¹³⁶: Haç planlı naosun ortasında, kademeli olarak daralan yüzeysel bir kubbe ile örtülü merkez bölüm yer alır. Üçgen geçiş elemanları ile geçilen kubbeli bölüm, kuzeyde ve doğuda yaklaşık eş genişlik ve derinlikteki haç kollarına bağlanır (Resim 378-381). Haç kollarının kemer başlangıç seviyelerindeki silme, yapıyı içeride boydan boya çevreler. Doğu duvar ekseninin kuzeyinde, alt bölümde bir niş bulunur. Doğuda eksende yer alan merkezi içeride yarım yuvarlak apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Apsis ile naosu birbirinden ayıran yüksek templon levhalarının ortasında bir kapı, kapının iki yanında birer pencere bulunur. Apsis yarım yuvarlağının doğu duvarında eksende altar, kuzey ve güney duvarında karşılıklı simetrik birer niş yer alır (Resim 382-383).

Resim 378. Küçük Ala Kilise, naos, kuzeydoğuya bakış

Resim 379. Küçük Ala Kilise, naos, kuzeybatıya bakış

Resim 380. Küçük Ala Kilise, naos, doğuya bakış

Resim 381. Küçük Ala Kilise, naos, kubbe

¹³⁶ Yapının ölçüsü alınamadığından çizimi yapılamamıştır.

Resim 382. Küçük Ala Kilise, templon

Resim 383. Küçük Ala Kilise, apsis

Narteks, doğu duvar ekseninin kuzeyi ve kuzey duvar tonoz alınlığı ile günümüze ulaşabilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü olduğu anlaşılan narteks, tonoz başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile çevrelenmiştir. Kuzey duvarında küçük bir mekan yer alır (Resim 384).

Resim 384. Küçük Ala Kilise, narteks

İç Tanıtım: Merkezdeki kubbeli bölüme açılan haç kolları yuvarlak kemerlidir ve zemine kadar devam eder. Doğu duvar ekseninin kuzeyinde yuvarlak kemerli prothesis nişi bulunur. Naos ve apsisi birbirinden ayıran yüksek templon levhasının eksenindeki dikdörtgen kapı, iki mekanı birbirine bağlar. Yine templon levhası duvarlarına açılan dikdörtgen iki pencere ile apsis naosa açılır. Apsis kuzey ve güney duvarında, karşılıklı simetrik, eş yükseklikte yuvarlak kemerli iki niş bulunur.

Resim / Bezeme Programı: Naosun resim programına sahip olduğu kuzey duvardaki siva kalıntılarında anlaşılabilir, ancak büyük oranda tahrip olan duvar resimlerinin kompozisyonu ya da figürleri seçilememektedir.

2.5.2. Katalog No. 30: Kilise 4

Adı: Kilise 4¹³⁷

Yeri: Kilise, Belisırma'da, Belisırma'dan Karagedik Kilise'ye giden yol üzerinde, doğu yamaçta yer alır. Kilise 5 ve 6 ile aynı kaya kütesine oyulmuştur. Vadi tabanının 30.00 m. yukarisındadır (Çizim 170) (Resim 385).

Resim 385. Kilise 4, giriş

Yayın: -

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kilisenin, portikonun da bulunuşu batısı uçmuş, naosa ulaşımı sağlayan kapı üst bölümde aşınmıştır. Olasılıkla kaçak kazılar ya da kayma sonucunda naosa dolan

¹³⁷ Kilise, 5 Haziran 2014 tarihinde tarafımızdan tespit edilmiş ve vadi içerisindeki konumuna göre Kilise 4 olarak adlandırılmıştır.

toprak, yoğunlukla güney duvar önünde birikmiştir. Kuzey ve güney haç kolunda tahribat görülür. Apsis yarım yuvarlağı yaklaşık 1.50 m. yüksekliğe kadar toprak ile doludur.

Resim / Süsleme Programı: Bezemeler kısmen tahrip olmuştur.

Mimari Tanıtım:

Plan: Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilisenin kare planlı naosu serbest haç planlıdır. Ortada, kabartma üçgenlerle geçilen kubbe ile örtülü, kare planlı merkez bölüm, doğu, batı, kuzey ve güneyde haç kolları ile çevrelenir. Kubbe, üçgenlerle geçilen kare zeminin merkezine oyulmuştur. Yaklaşık eş genişlik ve derinlikteki dikdörtgen planlı haç kollarından kuzey ve güney haç kolları doğu-batı, doğu ve batı haç kolları kuzey-güney doğrultusunda beşik tonoz ile örtülüdür¹³⁸. Haç kollarının tonoz başlangıç seviyesinden başlayan silme, beden duvarları boyunca devam ederek yapıyı çevreler.

Naos girişi batı haç kolunda, batı duvar ekseninde yer alır. Kuzey haç kolu, kuzey duvar zeminine doğu-batı doğrultusunda bir yetişkin mezarı oyulmuştur. Doğu haç kolunun kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı simetrik, farklı genişlik ve derinlikte birer niş, doğusunda, apsis yer alır. Doğuda ana kaya kütleli, batıda templon levhaları ile sınırlanan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülüdür (Çizim 104) (Resim 386-388).

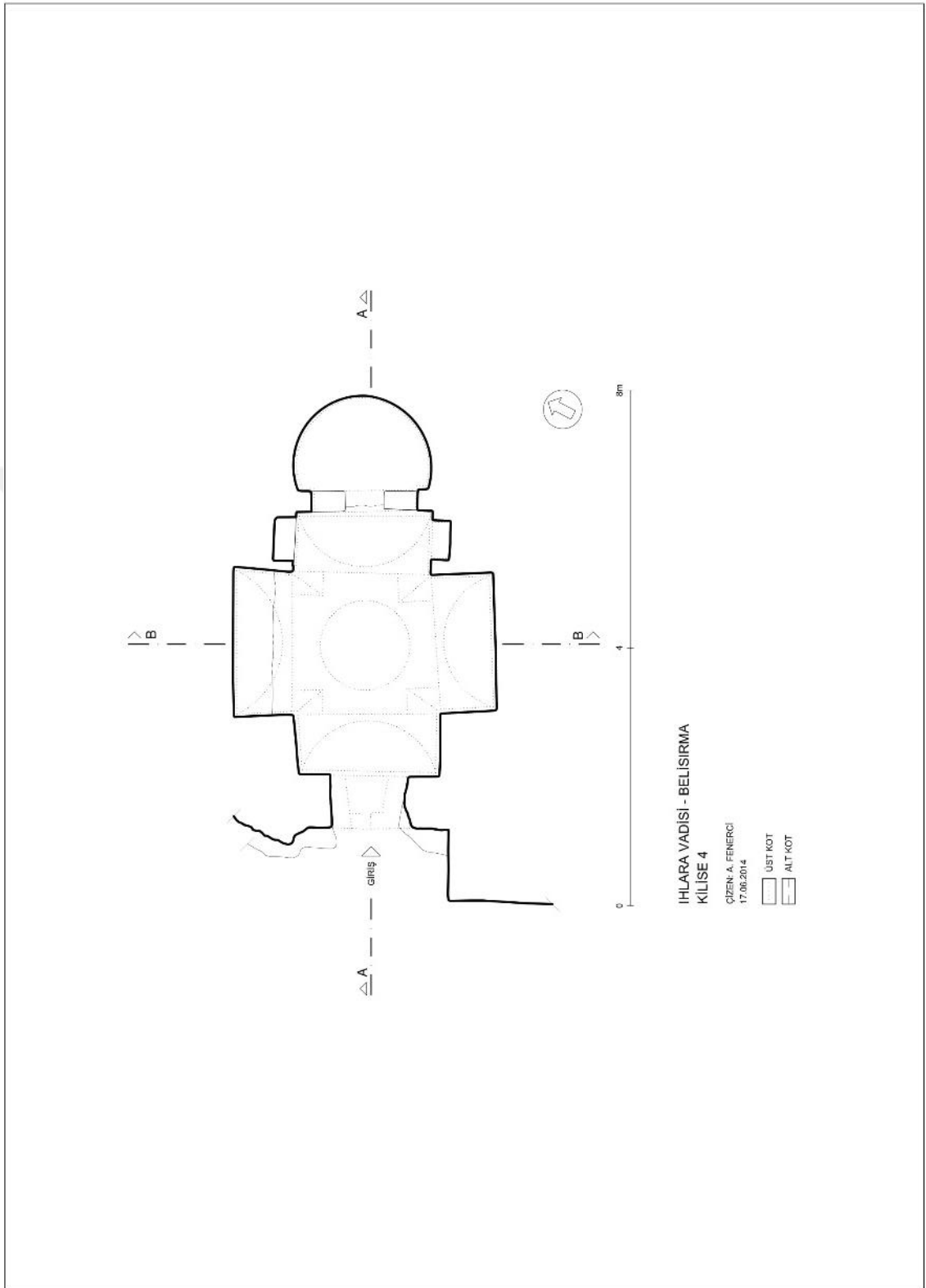

Resim 386. Kilise 4, naos, doğuya bakış

Resim 387. Kilise 4, naos, batıya bakış

¹³⁸ Haç kollarının ölçüleri: batı haç kolu 2.27 m .genişlik, 0.96 m. derinlik; kuzey haç kolu 2.19 m. genişlik 0.92 m derinlik; doğu haç kolu 2.15 m. genişlik, 0.93 m. derinlik; güney haç kolu 2.16 m. genişlik, 0.95 m. derinliktedir.

Çizim 104. Kilise 4, plan

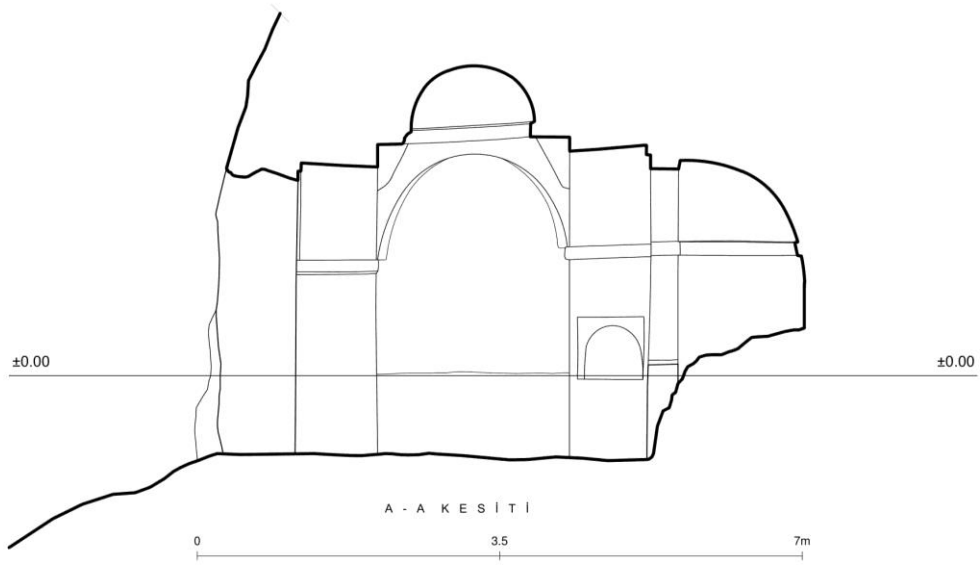

Resim 388. Kilise 4, naos, kubbe ve haç kolları

İç tanıtım: Naos zemini düzensizdir. Kubbenin, zeminden yüksekliği 4.50 m., haç kollarının yüksekliği 3.50 m.'dir. Naosu tonoz başlangıç seviyesinde dolanan basit profilli silme, haç kolu duvarlarında da tonozlar boyunca devam eder. Naosa giriş sağlayan yuvarlak kemerli girişin üzerindeki pencere alt bölümde aşınmış ve kapı ile birleşmiştir. Doğu haç kolu kuzey duvarındaki yuvarlak kemerli niş yaklaşık kare planlı çerçeve içine oyulmuştur. Güney duvardaki yuvarlak kemerli niş zemine kadar devam eder (Çizim 105-106) (Resim 389-390).

Doğu duvar eksenindeki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa bağlanır. Zafer kemeri ve apsis yarım kubbesi başlangıcı da basit profilli silme ile vurgulanır. Apsis, yüksek templon levhaları ile naostan ayrılır (Çizim 105-106).

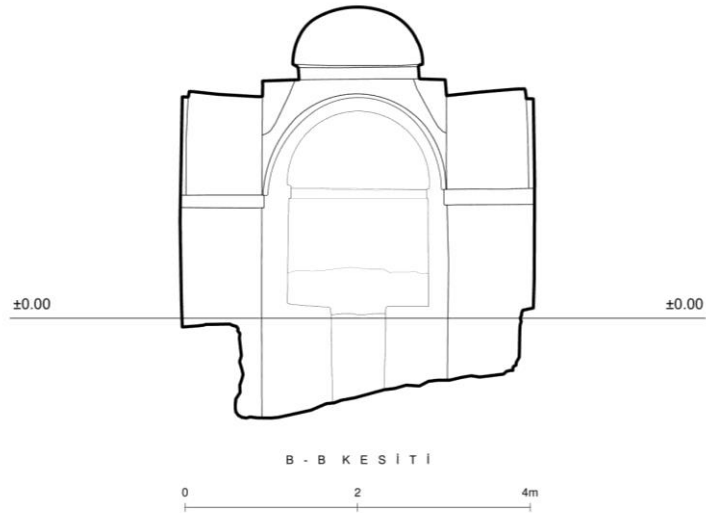

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 4

ÇİZEN: A. FENERCİ
17.06.2014

Çizim 105. Kilise 4, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KİLİSE 4

ÇİZEN: A. FENERCİ
17.06.2014

Çizim 106. Kilise 4, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim 389. Kilise 4, naos, kuzey duvar

Resim 390. Kilise 4, naos, güney duvar

Resim / Süsleme Programı: Kilise resim programı, doğrudan hem duvar yüzeyine hem de sıva üzerine aşı boyası bitkisel ve geometrik bezemeler ile haç motiflerinden oluşur. Naos kubbesinde kırmızı ve siyah renklerle oluşturulmuş tanımlayamadığımız motif, apsis zafer kemeri iç yüzeyinde doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile tekrarlanmıştır. Kubbeye geçişteki kabartma üçgenlerin iki yüzüne atılan yatay kırmızı çizgilerle derinlik vurgulanmıştır. Kuzey ve batı haç kolu kemerlerinde ve silmelerinde bir ters bir düz üçgenlerle meydana getirilen bezemelerde kırmızı ve siyah kullanılmıştır. Kuzey ve güney haç kolu duvarlarında karşılıklı simetrik, beyaz sıva üzerine eşit kollu haç motifleri görülür. Dairesel çerçeve içine alınan motifler sarı ve beyazın alternatif uygulananıyla oluşturulmuştur. Güney haç kolu kuzey duvarında dörtgen çerçeve içine alınan eşit kollu haç motifinden oluşan bezeme, olasılıkla buradaki mezarı vurgulamak için yapılmıştır.

Apsis yarım yuvarlağının kuzey ve güney duvarında, karşılıklı simetrik eşit kollu haç motiflerinde kırmızı ve beyaz kullanılmıştır. Naos silmelerinde uygulanan bir ters bir düz zikzaklar, duvar yüzeyine aşı boyası ile apsis yarım kubbesi silmesinde de görülür.

Resim 391. Kilise 4, apsis zafer kemeri bezemesi

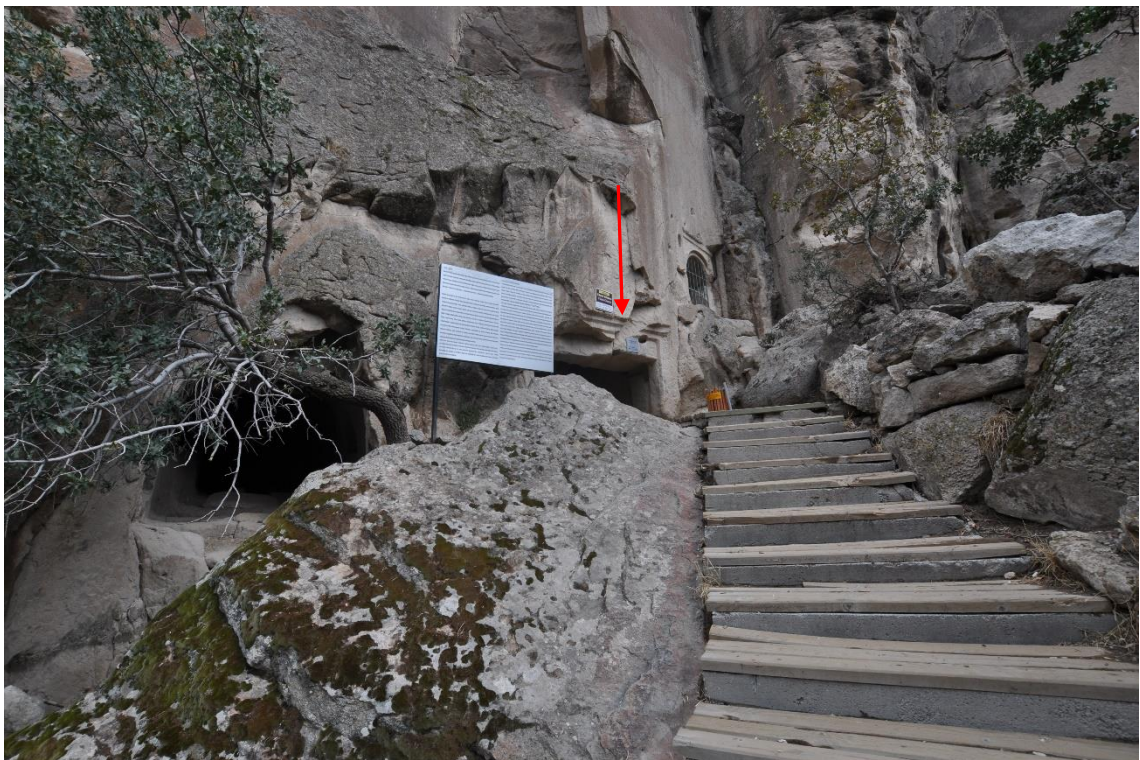

Resim 392. Kilise 4, kubbe geçişleri ve tonoz aynalığı

2.5.3. Katalog No. 31: Yılanlı Kilise

Adı: Yılanlı Kilise

Yeri: Yapı Ihlara'da vadinin doğu yamacına oyulmuştur. Ihlara 1 No'lu gişeden merdivenlerle vadiye indikten sonra kuzeye doğru ilerleyip, çıkan ilk köprüyle karşıya geçildiğinde köprünün 100.00 m. kuzey doğusunda bulunur. Eski (Kara) Baca Kilisesi'nin de yaklaşık karşı yamacında bulunan yapı kilisenin 150.00 m. kuzeydoğusundadır. Vadi tabanının 30.00 m. yukarısında, kaya kütesinin güney cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 393).

Resim 393. Yılanlı Kilise giriş, güneydoğuya bakış

Yayın: Rott, H. 1908, s. 271-274

Yapıyı ilk tanıtan Rott'tur. Yapının Jılanliklisse adıyla tanıtıldığı yayında ilk defa, naos, narteks, mezar şapeli ve portikodaki yazıtları okunmuş, ancak sadece hem eski hem de günümüz Yunanca harfleri ile yazılışları verilmiştir. Eserin dili olan Almanca tercümelerine yer verilmemiştir.

Ramsey, W. ve Bell, G., 1909, s. 418

Araştırmacılar Yılanlı Kilise'yi görmemiştir. Yayında İlanlı Kilise adıyla Karagedik Kilisesi tanıtılmıştır. Bell, dipnotta kendisinin İlanlı Kilise adıyla tanıttığı yapıyı, Rott'un Karagedik Kilise adıyla tanıttığını, ikisinden birinin yanlış olduğunu, ancak olasılıkla bu konuda kendisinin yanılıyor olabileceğini belirtir. Yani yayında aslında Yılanlı Kilise tanıtılmamış, sadece yanlış bir şekilde sadece isim olarak yer almıştır.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1960, s. 159-168

Yayında öncelikle yapı ile ilgili önceki araştırmalara kısaca değinilmiş, ardından genel ölçüler verilerek mimari tasvir yapılmıştır. Resim programını oluşturan sahneler apsisten başlayarak, eşlik eden yazıtları ile birlikte verilmiştir. Bazı sahnelerin özellikle incelenmesi gerektiğini düşünen araştırmacılar, Son Akşam Yemeği, Koimesis, Son Mahkeme ve Kırk Martirler'i konu alan sahneleri ayrıntıyla ele almış ve üslup açısından Kıpti resimleri ile karşılaştırmışlardır. Aynı şekilde epigrafik açıdan ele aldıkları yazıtları da Kıpti alfabesi ile karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Duvar resimlerinin karakterini Göreme ve Soğanlıdere'deki örneklerle pek örtüştüremeyen araştırmacılar, duvar resimlerini üslupsal ve ikonografik açıdan vadi kiliseleri ile karşılaştırmışlar ve resim karakterinin vadideki Kokar ve Pürenli Seki Kiliseleri ile paralellik gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Son Akşam Yemeği ve İncil'den son bölümün yazıldığı alfabe karakterinin sadece Kıpti ikonografisinde karşılaşıldığını belirten araştırmacılar, bu benzerliği Ortaçağ'da Kapadokya ve Mısır toplumları arasındaki monastik ilişki ile açıklamaya çalışırlar. Yayın tarih önerisi ile sona erer.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1961, s. 430-432

Yayında önce yapının plan tasviri yapılmış, ardından resim programı tanıtımına geçilmiştir. Narteksin son yargı günü sahneleri ile bezendiğini belirten araştırmacılar bu uygulamanın manastır geleneğine ait olduğunu ileri sürerler. Ayrıca, araştırmacılara göre duvar resimlerinin karakteri, farklı kostümler, maskülen yüz ifadeleri ve ikonografik bazı farklılıklardan dolayı Kapadokya'ya yabancıdır ve Bizans'tan çok doğuyu anımsatır.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1963, s.

Yapının tanıtımına öncelikle konum ve mevcut durum ile başlanmış, bunu ölçekli çizim ve genel ölçülerin yer aldığı kısa plan tasviri bölümü izlemiştir. Araştırmacılara göre

kilisenin güneyindeki protikonun sağında (doğuda) önceden dikdörtgen bir kapı bulunmaktaydı ve iki bölüm birbirinden bir ayak ile ayrılıyordu. Giriş mekanı nu haliyle 4.00 genişlik 2.00 m. derinlikte dikörtgen bir plana sahipti. Meanın kuzeyindeki dikdörtgen kapı ile de doğu-batı aksında uzanan 3.65 x 3.80 m. ölçülerindeki nartekse ulaşılıyordu. Yayın duvar resimlerinin tasvir ve değerlendirmesi ile devam etmiş, duvar resimlerini oluşturan resimler ayrı ayrı tanıtılmıştır. Portikoda Mısır'lı Meryem'in yaşamından iki sahnenin bulunduğu duvar resminde özellikle mezara konuluş sahnesinin Kapadokya'da nadir karşılaşılan bir sahne oluşuna dikkat çekilir. Mısırlı Meryem'in Komünyonu sahnesi de Zosimos ve Meryem'in azizler arasında resmedilişi ile karakteristik bir özellik sergiler. Yayındaki diğer kiliselerde olduğu gibi, sahnelerle birlikte resmedilen geometrik ve bitkisel bezemeler tasvir edilmiş, kilisedeki yazıtların epigrafik açıdan değerlendirildiği ve yunanca okunuşları ve yayın dilindeki çevirilerinin verildiği epigrafi bölümü ile tanıtıma devam edilmiştir.

Restle, M. 1969, s. 173-174.

Yapının, kısaca konum, yayın bilgisi verildikten sonra kısa mimari tasviri yapılmış ardından kilisenin koruma durumu ve duvar resimlerinde uygulanan teknikler değerlendirilmiştir. Kilisenin tamamında en az üç ressamın çalışmış olabileceğini belirten araştırmacı, ilk resim ustasının batı haç kolu hariç haç planlı naosun duvar resimlerinin, ikinci ustanın batı haç kolu ve tonozundaki Son Yargı sahnesinin üçüncü ustanın ise mezar şapelinin kuzey duvarındaki Deesis sahnesinin resimlenmesinde çalıştığını ifade eder. Herhangi bir tarihlendirme önerisi getirmemiştir.

Ötüken, S. Y., 1990, s. 61-62.

Kilise Tip 4 b serbest haç plan, kuzeybatıdaki mezar şapeli Tip 1 b, enlemesine dikdörtgen plan tipinde değerlendirilmiştir. Kısa bir plan tasvirinin ardından, kilisenin resim programını oluşturan sahneler konumları ile birlikte sıralanmıştır.

Yazıt – Kitabe: Yapıda tarih veren ya da sosyal yapıya ışık tutabilecek kitabeye rastlanmamıştır.

Tarih: Thierryler, 1960 yılında, Yılanlı Kilise'yi ilk kez tanıttıkları yayında duvar resmi programını oluşturan bazı sahneleri ve yazı karakterini Kıpti metinleri ile karşılaştırmış ve bölgenin Mısır ile olan monastik ilişkilerinin bu etkileşimde etkisi olabileceğini

belirtmişler, aradaki monastik ilişkiden yola çıkarak yapı için tarih önerisi getirmeye çalışmışlardır. Buna göre, 12. yüzyıl sonlarında Nazians'ta piskopos olmadığı için yapının bu tarihten önceye tarihlendirilmesi gerektiğini ileri sürerler. Aynı araştırmacılar, 1961 yılında yayınladıkları yayında bu sefer kilisedeki bitkisel ve geometrik tasvirlerin arkaik üslubuyla örtüşen, kilisede dağınık halde bulunan ve kötü yazılan yazıtların 11. yüzyıla işaret ettiğini düşünürken, bu tarihin Koimesis ve Son Yargı gibi bazı sahneler için geç bir tarih olabileceğini belirtirler.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı kompleksi kilise, narteks, mezar şapeli ve portikodan oluşur. Kilisenin naos örtüsünde fazla derin olmayan yarıklar görülür. Doğuda apsise çıkış sağlayan basamak neredeyse yok olmuş, naos ile apsisi birbirinden ayıran templon levhalarından güneydeki haraptır. Doğu duvara bitişik altarn üst bölümü kırıktır. Narteks ile portikoyu birbirine bağlayan kapı yanlarda tahrip olmuştur.

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin resim programını naos, narteks, portiko ve mezar şapelindeki duvar resimleri oluşturur. Duvar resimleri önemli ölçüde iyi durumda olmakla birlikte bazı tahribatlar da görülür.

Mimari Tanıtım:

Plan: Kilisenin serbest haç planlı naosu, doğuda apsis, batıda narteks ile sınırlanır. Naos, ortadaki düz tavan örtülü merkez bölüm ile, dik eksenlerdeki haç kollarından oluşur. Kare planlı merkez bölümün tavanının ortasına kabartma haç motifi işlenmiştir. Dik eksenlerdeki yaklaşık eş genişlik ve derinlikteki haç kolları beşik tonoz ile örtülüdür. Doğrudan, merkezdeki kare bölüme bağlanan haç kollarından doğu haç kolu, doğudan apsise, batı haç kolu batıdan nartekse açılır. Kuzey haç kolunun kuzey duvar ekseninin doğusu ile, doğu duvarı ekseninde dikdörtgen birer niş bulunur. Güney haç kolu, güney duvar eksenine yarım yuvarlak bir niş oyulmuş, yukarısına bir pencere açılmıştır (Çizim 107) (Resim 394-395).

Doğuda, templon levhaları ile naostan ayrılan apsis bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu sınırı ana kaya kütleli ile belirlenen apsisin doğu duvar ekseninde, doğu duvara bitişik kübik altar, altarn yukarısında ve

güney duvarın yaklaşık ekseninde birer niş vardır (Resim 396). Kuzey ve güney duvardaki oturma sekilerinden kuzeydeki kuzey templon levhası ile birleşir (Çizim 107).

Naosun batısında, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü narteks yer alır. Doğuda, doğrudan batı haç koluna açılan narteks, güney duvar ekseninin doğusundaki kapı ile giriş mekanına, kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı ile mezar odasına bağlanır (Resim 397) (Çizim 107).

Narteksin kuzeyinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı mezar şapeli bulunur. Naosu, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü mekanın zeminine doğu-batı yönünde uzanan beş mezar oyulmuştur. Güney duvar eksenindeki kapı ile nartekse bağlanan şapelin doğu duvar ekseninde apsis, eksenin kuzeyinde bir niş bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis, doğuda ana kaya kütleli, batıda templon levhaları ile sınırlanır. Doğru duvar ekseninde, duvara bitişik kübik altar, altının yukarısında niş yer alır (Resim 398-399) (Çizim 107).

Kompleksin güneyinde bulunan portiko, kuzey duvar eksenindeki kapı ile nartekse açılır. Doğru-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekan beşik tonoz ile örtülüdür. Batı duvarına bir niş açılmış, nişin zeminine kuzey-güney yönünde uzanan bir mezar oyulmuştur (Resim 400-401).

Resim 394. Yılanlı Kilise, naos, güneydoğuya bakış Resim 395. Yılanlı Kilise, narteksten naosa bakış

Resim 396. Yılanlı Kilise, apsise bakış

Resim 397. Yılanlı Kilise, naostan nartekse bakış

Resim 398. Yılanlı Kilise, narteksten mezar şapeline bakış

Resim 399. Yılanlı Kilise Mezar şapeli, kuzeye bakış

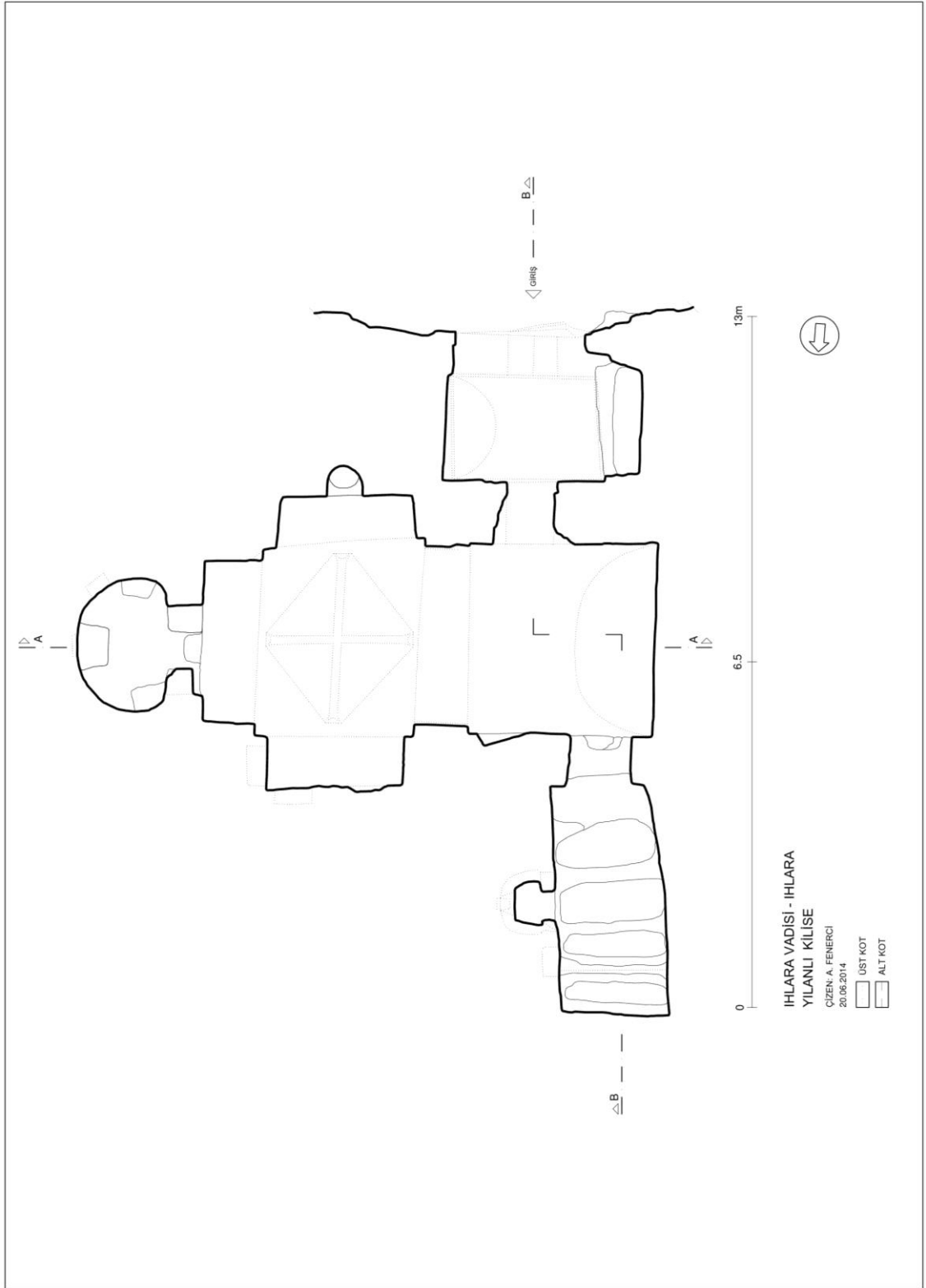

Resim 400. Yılanlı Kilise, portiko güneybatıya bakış

Resim 401. Yılanlı Kilise, portiko tonozuna bakış

Çizim 107. Yılanlı Kilise, plan

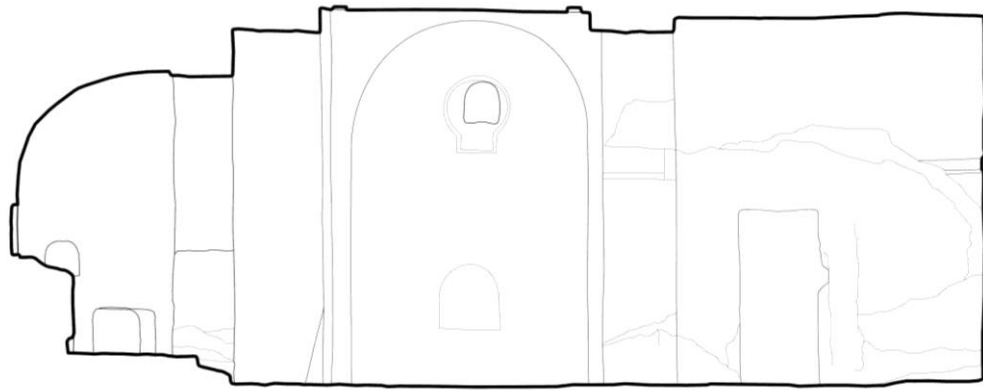
İç Tanıtım: Naosu örten düz tavan, zemine kadar devam eden yaklaşık eş yükseklikteki, beşik tonoz örtülü haç kollarından daha yüksektedir. Güney duvar eksenindeki yuvarlak kemerli nişin aynı hizada yukarısında, altta köşeli olarak sonlanan merkezi içeride yarım yuvarlak bir niş bulunur. Niş, güney duvarına açılan yuvarlak kemerli bir pencere ile dışarıya açılır (Çizim 108). Kuzey haç kolunun doğu duvarında, zeminin yukarısındaki dikdörtgen niş yuvarlak kemerlidir.

Doğuda bir basamak ile çıkılan apsis, yarım yuvarlak zafer kemeri ile doğu haç koluna, oradan da naosa açılır. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsisin doğu duvarına bitişik altar, templon levhaları ile eş yükseklikte (Çizim 109). Doğru duvar ekseninde altarın yukarısında ve güney duvar ekseninin doğusunda yuvarlak kemerli birer niş bulunur. Apsis yarım yuvarlağı içindeki oturma sekileri, altar ve templon levhalarının yaklaşık yarı yüksekliğindedir (Çizim 108).

Batı haç kolu ile naosa bağlanan narteks, merkez bölümü örten düz tavan ile eş yükseklikte. Kuzey duvarda, iki basamak yukarıdaki yuvarlak kemerli açıklık ile mezar mekanına, güney duvarda zemine kadar inen dikdörtgen kapı ile giriş mekanına bağlanır (Çizim 108).

Narteksin kuzeyindeki mezar şapeli narteks zemininin iki basamak yukarısına oyulmuştur. Mekana giriş sağlayan yuvarlak kemerli açıklığın kemeri doğu ve batıda payelere oturur. Kuzey duvar eksenindeki yuvarlak kemerli bir arkosolium ile sona eren şapelin doğu duvar ekseninin kuzeyindeki yuvarlak kemerli nişin üst sınırı, arkosolium kemeri ile eş hizadadır. Doğru duvar ekseninin kuzeyindeki apsis, nasoun bir basamak yukarısındadır. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Templonlar ve altar yaklaşık eş yükseklikte. Altarın yukarısında yuvarlak kemerli dikdörtgen bir niş bulunur (Çizim 109).

Güneydeki portiko tonoz başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile çevrelenir. Kuzey duvarındaki dikdörtgen kapı ile nartekse bağlanan mekanın doğu ve batı duvarına yuvarlak kemerli birer niş oyulmuştur. Nişlerden doğudaki zemine kadar inerken, batıdaki zeminin yaklaşık 0.50 m. yukarısına oyulmuştur (Çizim 109).

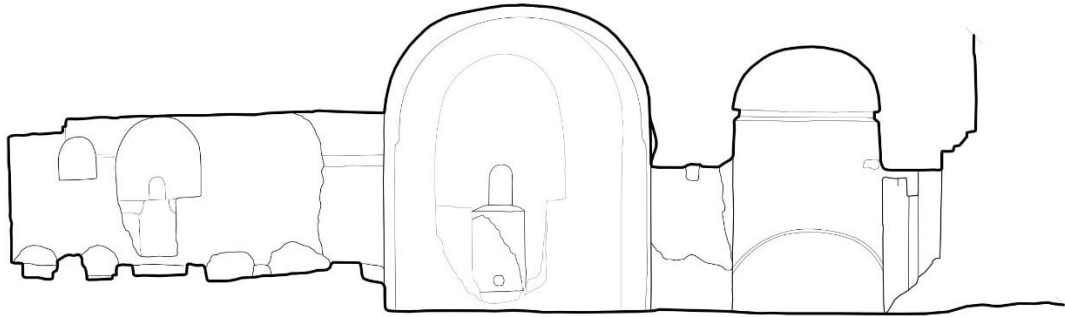
A - A KESİTİ

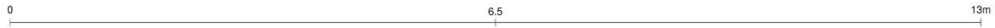
IHLARA VADİSİ - IHLARA
YILANLI KİLİSE

ÇİZEN: A. FENERCİ
20.06.2014

Çizim 108. Yılanlı Kilise, A-A kesiti güneye bakış

B - B KESİTİ

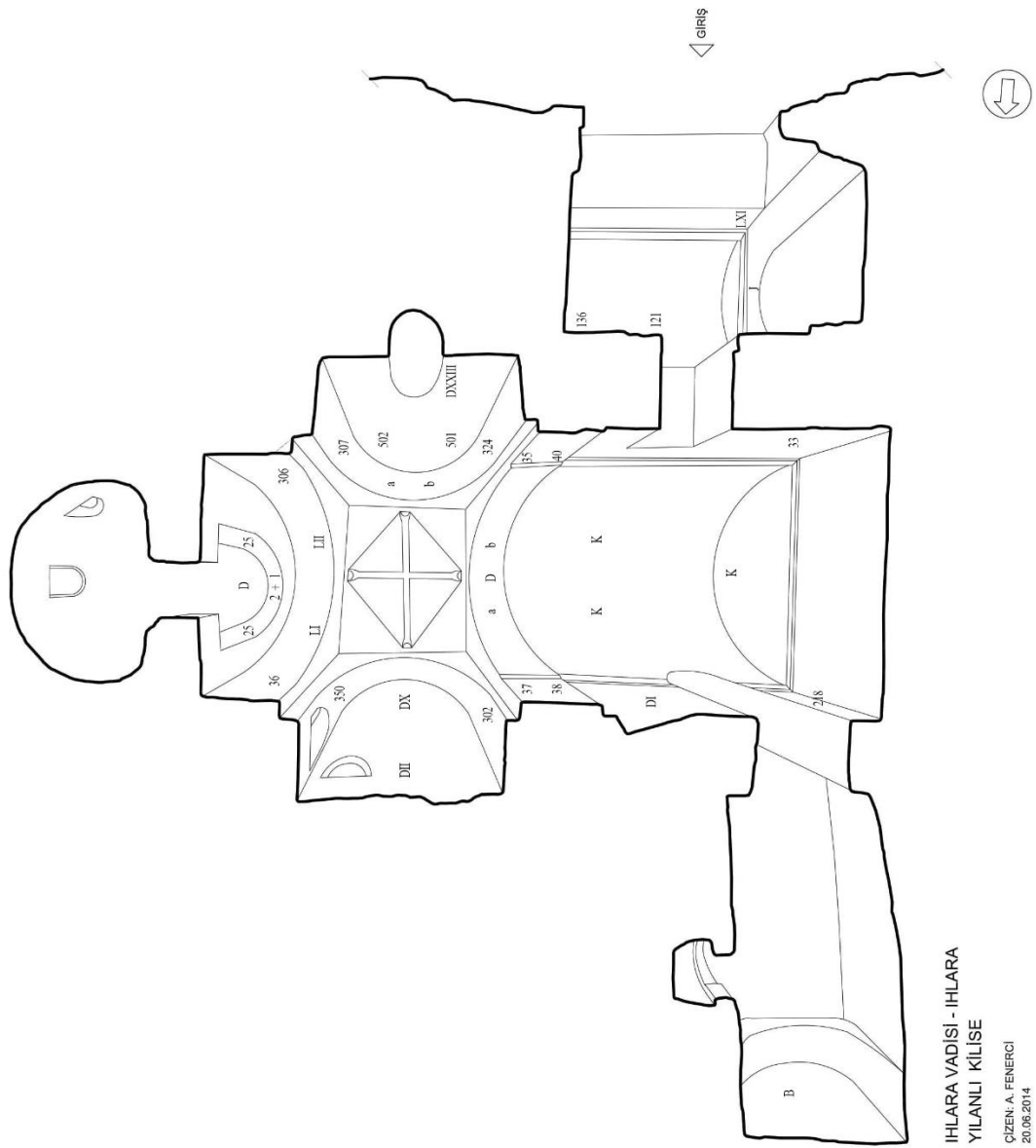

IHLARA VADİSİ - IHLARA
YILANLI KİLİSE

ÇİZEN: A. FENERCİ
20.06.2014

Çizim 109. Yılanlı Kilise, B-B kesiti, doğuya bakış

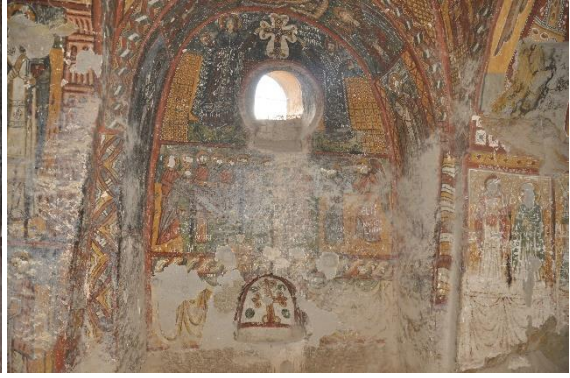
Resim / Bezeme Programı: Kilisenin tamamı neredeyse boş bırakılmamacasına duvar resimleri ile bezenmiştir. Apsis yarım kubbesinde İsa (D); naos doğu haç kolu tonozunda kuzeyde Müjde (LI), güneyde Ziyaret (LII); kuzey haç kolu kuzey duvarında üstte Çarmih (DX), altta Son Akşam Yemeği (DII); güney haç kolu güney duvarında Koimesis (DXXIII) sahneleri bulunur (Resim 402-403). Narteks, Son Yargı (K) sahnesine ayrılmıştır. Kompozisyon narteks tonozu ve batı alınlıkta yer alır (Resim 404-405). Batı alınlıkta İsa'nın Göklerden Gelişi, iki yanında mandorlayı taşıyan iki melek figürü; düğümlü madalyon dizisi ile ikiye ayrılmış narteks tonozunda kuzey ve güneyde üstteki iki şeritte on ikişerden yirmidört yargıç, batı alınlığa kadar devam eden alt şeritte ise Kırk Martirler tasvir edilmiştir. Batı duvarda martirlerin bulunduğu şeridin altında Ruhların Tartılması ve Cehennem temaları yan yana yer alır. Bunlardan başka narteks kuzey duvarında, mezar şapeline giriş sağlayan kapının sağında Kudüs'e Giriş (DI) sahnesi resmedilmiştir. Tek figürler naos, narteks ve portikoda görülür. Apsis zafer kemerinin merkezinde haç motifi, haçın güneyinde Davud (1), tanımlanamayan bir peygamber (25), haçın kuzeyinde Süleyman (2), aşağısında tanımlanamayan bir peygamber (25); doğu haç kolu kuzey duvarda Vaftizci Yahya (36), güney duvarda karşısında Ioannes Khryzostomos (306); kuzey haç kolu doğu duvarında tanımlanamayan kilise babası (350), karşısında batı duvarda Basileios; güney haç kolu tonozunda doğuda Mikael (a) ve Gabriel (b), doğuda Nikolaos (307), batıda Athenogenes (324), güney duvarda üstte Konstantin (501) ve Helena (502); batı haç kolu tonozunda İsa (D), kuzeyde Mikael (a), güneyde Gabriel (b), kuzey duvarında Ioakhim (37) ve Anna (38), güney duvarında Zekeriya (35) ve Elizabeth (40), narteks kuzey duvar ekseninin batısında Kapadokya'da sadece bu kilisede tasvir edilen Azize Khioni (218), karşısında güney duvarda İshak (32) ve Yakup (33) peygamberler tasvir edilmiştir. Mezar şapeli kuzey duvarında Deesis (B); güneydeki portikonun güney duvarında Mısır'lı Meryem'in yaşamından iki sahne, olasılıkla Mısırlı Meryem'in Komünyonu ve Mısırlı Meryem'in Mezarı ve Mısır'a Kaçış; batı duvarda Daniel Aslanlar Arasında, kuzey duvarda haç motifi ve iki yanında atlı azizler Georgios ve Theodoros tasvirleri; doğu duvarda tanımlanamayan üç erkek figürü yer alır (Çizim 110) (Resim 406-407).

Çizim 110. Yılanlı Kilise, duvar resimlerinin mekansal dağılımı

Resim 402. Yılanlı Kilise, kuzey haç kolu kuzey duvarı

Resim 403. Yılanlı Kilise, güney haç kolu güney duvarı

Resim 404. Yılanlı Kilise, narteks tonozu

Resim 405. Yılanlı Kilise, narteks tonozu batı alınlığı

Resim 406. Yılanlı Kilise, portiko doğu duvarı

Resim 407. Yılanlı Kilise, portiko güney duvarı

2.5.4. Katalog No. 32: Ağaç Altı Kilisesi

Adı: Ağaç Altı Kilisesi

Yeri: Kilise Ihlara'da bulunur. Ihlara 1 No.lu gişeden merdivenler aracılığıyla aşağıya indikten sonra, güneydeki ilk kilisedir. Vadinin batı yamacındaki kilise, vadi tabanının 50.00 m. yukarisındadır (Çizim 170) (Resim 408).

Resim 408. Ağaçaltı Kilisesi, konum, batıya bakış

Yayın: Thierry, N. ve Thierry, M. 1961, s. 432-434

Yayın Ağaç Altı Kilisesi ile ilgili ulaşılabilen en erken tarihli eser olması açısından önemlidir. Yapının mimari, resim ve süsleme programı açısından tanıtıldığı yayında yapı için ilk kez tarihlendirme önerisinde bulunulur.

Lafontaine-Dosogne, J. de. 1963, s. 159-162

Üç apsisli, serbest haç planlı ve kubbeli olarak tanımladığı yapının özellikle geometrik süslemeleri ile öne çıktığını belirten araştırmacı, yapının Meryem'e adanmış olabileceğini belirtir. Özellikle duvar resimlerini ikonografik ve üslupsal açıdan değerlendiren Lafontaine-Dosogne, tromplardaki motiflerin Arap ve Selçuklu tesirli olabileceğini ileri sürer. Kilisenin duvar resimleri için bir tarihlendirme önerisinde bulunmanın güç

olduğunu belirterek resimlerin arkaik olabilmekle birlikte, Bizans geleneğinde olamayacağını söyler. Yapının duvar resimlerinin, vadideki bir diğer serbest haç planlı kilise olan Yılanlı Kilise ile aynı grupta değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Thierry, N. ve Thierry, M., 1963, s. 73-87

Yayında, kilisenin konum bilgisi verildikten sonra, ölçekli çizim ve genel ölçülerle birlikte plan tasviri yapılmıştır. Kilisenin tanıtımına yazıt bölümüyle devam edilmiş, yazıtta geçen “Meleklerin Kraliçesi” ifadesinden hareketle kilisenin Tanrı Anası Meryem’e adanmış ve batı haç kolundaki büyük haç tasvirinden dolayı da çarmlıha gönderme yapılmış olabileceği ifade edilmiştir. Araştırmacılara göre İsa’nın sembolü haç, bu kilise için ilham olmuştur, kilise haç planlıdır ve tonozları haçlarla bezenmiştir. Yayında ele alınan diğer kiliselerde olduğu gibi kilisenin duvar resimlerini oluşturan bitkisel, geometrik ve figürlü kompozisyonlar ele alınmış, sahneler tek tek ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Duvar resimlerinin ardından yazıt epigrafik açıdan değerlendirilmiş, son bölümde resim programının karakterinden yola çıkarak tarihlendirme önerisinde bulunulmuştur.

Restle, M., 1969, s. 172

Yayında yapı, konum, yayın, görseller, mimari, bugünkü durum başlıkları altında kısaca tanıtıldıktan sonra, duvar resimlerinin teknik açıdan ayrıntılı değerlendirilmesine yer verilmiştir. Restle, üç apsisli, haçvari naoslu olarak tanımladığı yapının duvar resimlerinde tutkallı alçı sıva kullanıldığını, bunun yanı sıra kırıktık da kullanılmış olabileceğini ancak günümüze herhangi bir izin ulaşmadığını belirtir. Yazara göre resimlerdeki kırmızı, sarı ve yeşil gibi canlı renklerin kullanımında oldukça basit bir yöntem uygulanmıştır ve kubbede serbest elle çalışılmıştır.

Ötüken, S. Y., 1990, s. 41

Araştırmacı, oluşturduğu kilise plan tipolojisine göre yapıyı serbest haç planının T planlı (Tip 4 a) kategorisinde değerlendirir. Ana apsis ile birlikte, yanlış olarak güney yan apsisin de yıkık olduğunu belirten araştırmacı, yapının girişinin batı haç kolunun güney, kuzeybatı köşe odasının kuzey duvarında olduğunu belirtir.

Yazıt – Kitabe: Batı haç kolu kemerinde dua yazıtı, güney haç kolu batı yarısında Meryem’in Uykusu sahnesinde yazıt bulunur (Resim 409).

Resim 409. Batı haç kolu, kemerdeki dua yazıtı

Tarih: Thierryler 1961 tarihli yayınlarında, tarihlendirme ile ilgili görüşlerini ilk olarak kubbe ve batı haç kolundaki yazıttan yola çıkarak belirtirler. Buna göre kubbedeki yuvarlak büyük, haç kollarındaki dar ve köşeli harflerle oluşturulan yazı karakteri 6. yüzyılın anıtsal duvar resimlerinde görülmeye başlayıp 10. yüzyıla kadar varlığını sürdürür. Yazıtlara göre tarihlendirmenin güç olduğunu belirten araştırmacılar yapının kubbe resim programını Mavruca'daki Haç Kilise ile karşılaştırırlar ve bu noktada 7. ve 8. yüzyıl tarihleri ortaya çıkar. Tüm bunlara ek olarak yüzlerin karakterini ve Suriye etkili süslemeleri de dikkate alan araştırmacılar yapı için son olarak 9. ve 10. yüzyılları önerirler.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kaya kütesinin doğu cephesine oyulan kilisenin doğusu uçmuştur. Yapıya bugün yıkık olan apsisten girilir. Naos toprak ile dolmuş, buraya yerleşen toprak zamanla sertleşerek bugünkü zemini oluşturmuştur. Orijinalde bugünkü durumundan daha yüksek olan naosun beden duvarları, merkez kubbeyi taşıyan payeler, apsisler ve kuzeybatı köşedeki mezar alanı en az yarı seviyeye kadar zemine gömülüdür. Duvarlarda kırılmalar ve yarıklar görülür. Güneybatı payeler yatay düzlemde kırıktır. Güney haç kolunun güney duvarı, kuzeybatı ayağın alt bölümü yıkılmıştır. Ana apsis ile kuzey yan apsis tümüyle yok olmuş, güney yan apsis yarım kubbe başlangıç seviyesine kadar toprak ile dolmuştur. Naosun orijinal girişinin hangi yönde olduğu tarafımızdan net olarak belirlenememiştir.

Resim / Bezeme Programı: Naos orijinalde tümüyle duvar resimleriyle kaplıdır ancak, alçakta kalan, zemine yakın duvar resimleri neredeyse tümüyle yok olmuş, günümüze ulaşabilen kısımları önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Haç kolları tonoz alınlıklarındaki kompozisyonlarda figürlerin özellikle yüzleri tahrip edilmiş, sahnelerin tanımlanması güçleşmiştir. Duvar resimlerinin önemli bir bölümünü oluşturan bitkisel ve geometrik kompozisyonlar ile merkez kubbe ve kasnaktaki resimler büyük oranda sağlamdır.

Mimari Tanıtım:

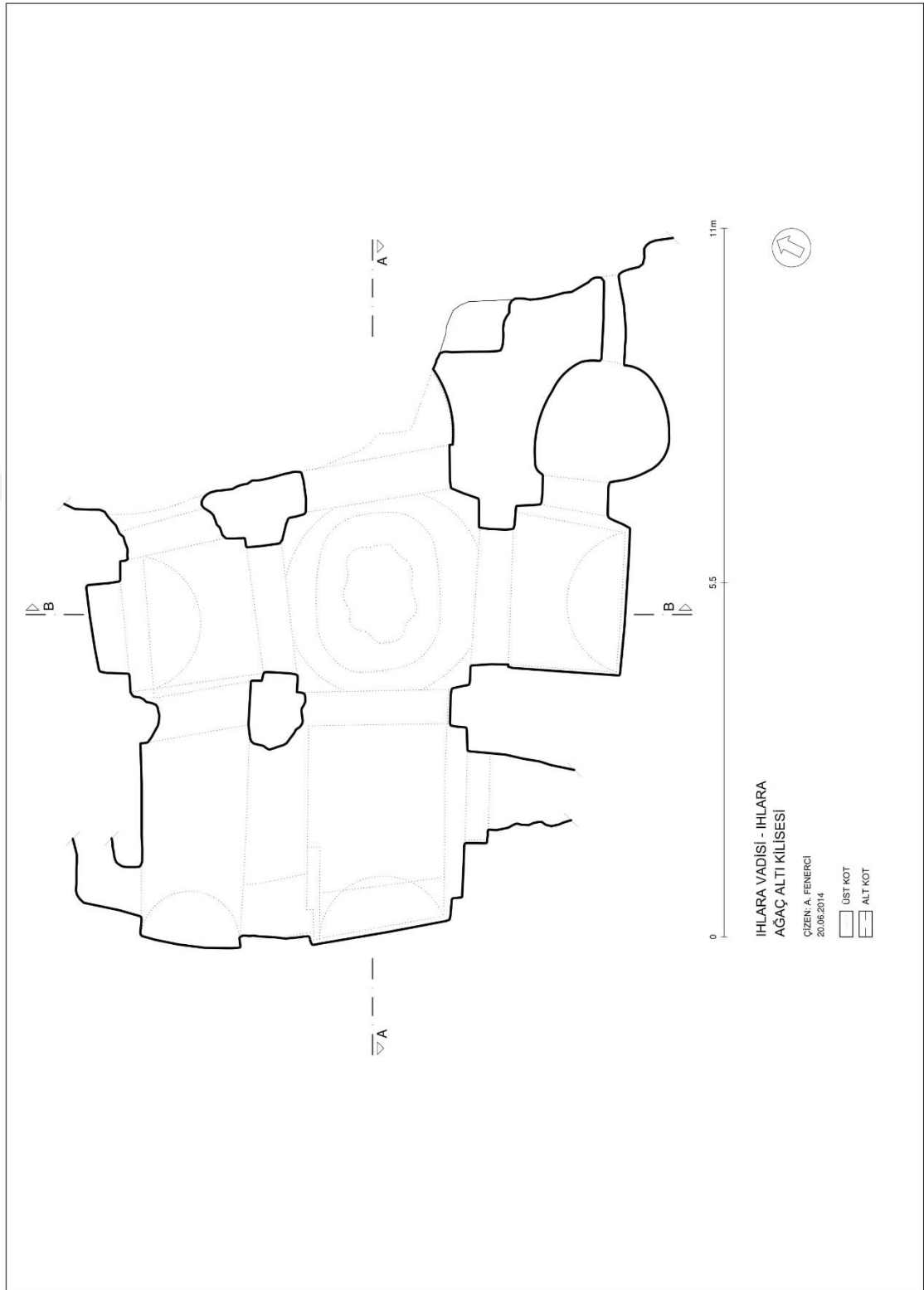
Plan: Yapı “T” tipinde, batı haç kolu uzun haç planlıdır. Yaklaşık kare planlı naos, ortada kubbe ile örtülü merkez bölüm, kuzey, güney, batı haç kolları ve kuzeybatı köşedeki mekandan oluşur (Çizim 111) (Resim 410).

Kare planlı merkez bölüm, doğuda duvarlara batıda payelere oturan kemerlerin taşıdığı kubbe ile örtülüdür. Tromplarla geçilen kubbe, yüksek kasnak üzerinde yükselir. Kuzey, güney ve batıda doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, farklı genişlik ve derinlikte haç kolları bulunur¹³⁹. Kemerlerle kubbeli bölüme bağlanan haç kolları beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzey haç kolu kuzey duvarında yarım yuvarlak niş, batı duvarında köşe mekanına geçiş sağlayan kemerli açıklık bulunur. Kuzeyindeki kemerli açıklık ile köşe mekanına bağlanan batı haç kolu, güney duvar eksenindeki kapı ile işlevi bilinmeyen mekanlara açılır¹⁴⁰. Köşe mekanı doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzey ve batı haç kollarına kemerlerle bağlanan mekanın kuzey duvar ekseninin batısında bir tünel girişi bulunur (Resim 411-413).

Naosun doğu duvarında biri eksende, diğerleri eksenin kuzey ve güneyinde üç apsis bulunur. Ana apsis merkez bölümün, kuzey yan apsis kuzey haç kolu, güney yan apsis güney haç kolunun doğu duvarındadır. Apsisler kemerlerle doğrudan merkez bölüm ve haç kollarına bağlanır. Yarım kubbe ile örtülü apsisler merkezi içeride yarım yuvarlak planlıdır. Güney yan apsis doğuda bir pencere ile son bulur.

¹³⁹ Kuzey haç kolu 2.34 x 2.05 m.; güney haç kolu 2.31 x 1.75 m.; batı haç kolu 4.09 x 2.21 m.dir.

¹⁴⁰ Kapının nereye açıldığı ve yapının orijinal girişinin olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Çizim 111. Ağaç Altı Kilisesi, plan

Resim 410. Ağaç Altı Kilisesi, naos, batıya bakış

Resim 411. Ağaç Altı Kilisesi, naos, kuzeye bakış

Resim 412. Ağaç Altı Kilisesi, batı haç kolundan doğuya bakış

Resim 413. Ağaç Altı Kilisesi, naos kuzeybatıya bakış

İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir¹⁴¹. Naosu örten 5.05 m. yükseklikteki merkez kubbe 0.80 m. kalınlıktaki kasnak üzerinde yükselir. Kasnağın doğu duvarına yuvarlak kemerli bir pencere açılmıştır (Resim 414). Yaklaşık eş yükseklikteki haç kolları, yuvarlak kemerlerle kare bölüme bağlanır¹⁴² (Resim 415). Haç kolu tonozları ve kemerlerin başlangıçları basit profilli silme ile belirlenir. Kuzey haç kolu kuzey duvarındaki yuvarlak kemerli niş zemine kadar oyulmuştur. Batısındaki mekana yuvarlak kemerli açıklık ile ulaşılır. Batı haç kolu yuvarlak kemerli açıklıklarla köşe mekanı ve güneydeki mekanlara bağlanır (Çizim 112) (Resim 416-417).

Naosun doğusundaki üç apsis, merkezi içerine yarım yuvarlak zafer kemerleri ile naosa açılır. Ana apsis yarım kubbesinin başlangıcı, basit profilli bir silme ile vurgulanmıştır. Güney yan apsisin doğu duvarına yuvarlak kemerli bir pencere açılmıştır (Çizim 113).

¹⁴¹ ±0.00 m. kotu 1.05 m.den alınmıştır.

¹⁴² Tonozların yüksekliği ortalama 2.35 m., kemerlerin yüksekliği 1.82 m.dir.

Resim 414. Ağaç Altı Kilisesi, kubbeye bakış

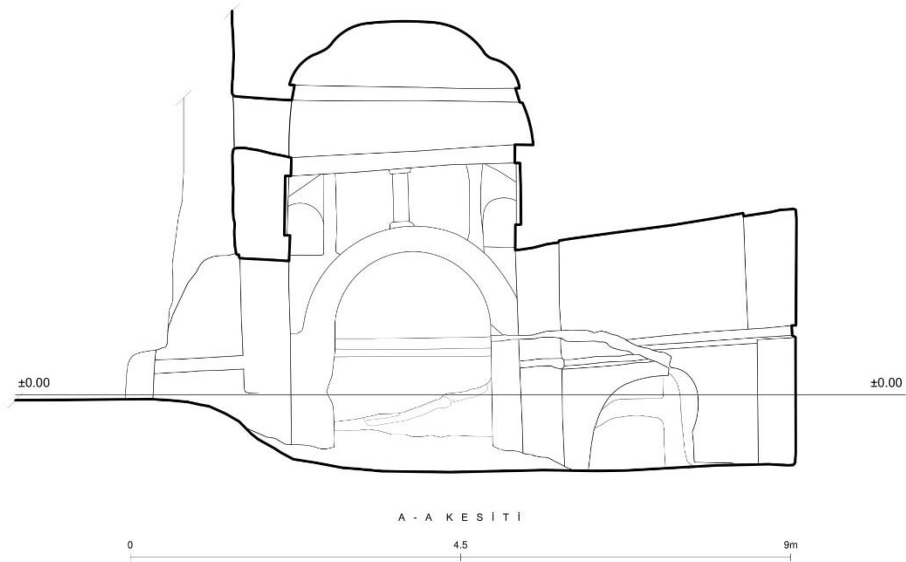
Resim 415. Ağaç Altı Kilisesi, kubbe ve haç kollarına bakış

Resim 416. Ağaç Altı Kilisesi, kuzey haç kolundan güneye bakış

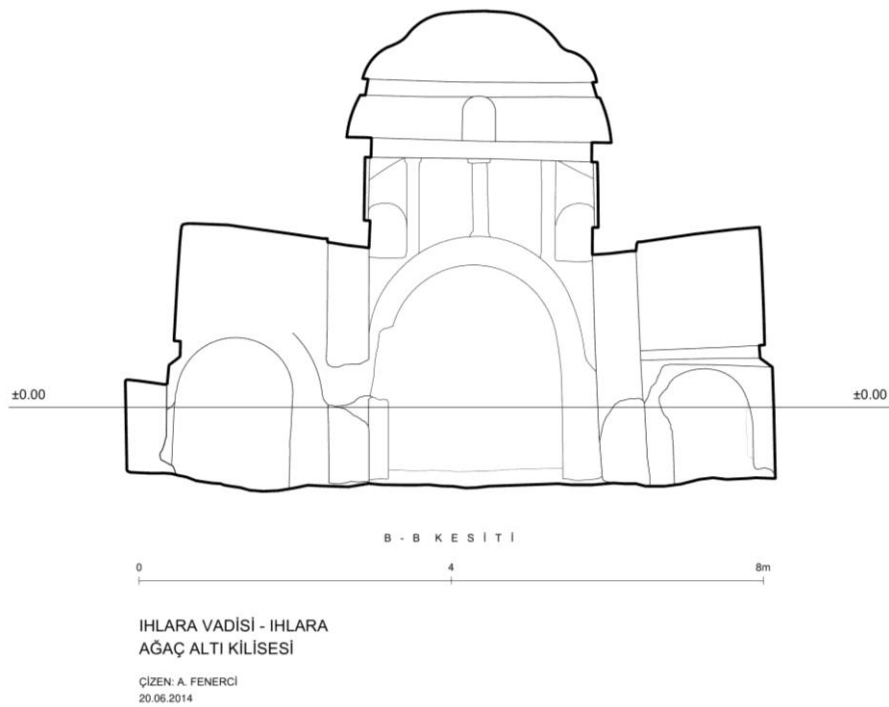
Resim 417. Ağaç Altı Kilisesi, köşe mekanından güneydoğuya bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
AĞAÇ ALTI KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
20.06.2014

Çizim 112. Ağaç Altı Kilisesi, A-A kesiti, batıya bakış

Çizim 113. Ağaç Altı Kilisesi, B-B kesiti, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Naos duvar resimleri, figürlü kompozisyonlar ile, bitkisel, geometrik ve fantastik hayvan tasvirlerinden oluşur (Resim 418). Resim programını oluşturan hakim renkler, sarı, beyaz, turuncu, yeşil ve beyazdır.

Merkez bölüm kubbesinde Göğe Yükseliş (DXX); güney haç kolu tonozu doğu yarısında Müjde (LI), tonoz alınlığında eksenin doğusunda Ziyaret (LII), batısında Doğum (LVIII), tonoz batı yarısında Üç Müneccim'in Gelişi (LIX); kuzey haç kolu tonozu doğu yarısında Mısır'a Kaçış (LXI), alınlıkta Vaftiz (LXX), tonoz batı yarısında Koimesis (DXXIII); batı haç kolu tonoz alınlığında Daniel Aslanlar Arasında (J) sahneleri yer alır (Resim 419-420). Kilisedeki tek figürler; kubbe eteğinde Süleyman (2), İşaya (3), Yeremya (4), Ezekeil (5), Daniel (6), Yunus (7), Habakkuk (9) ve tanımlanamayan bir peygamber tasviri (25); kubbe kasnında tanımlanamayan havari tasvirlerinden (75) oluşur (Çizim 114) (Resim 421).

Naos bitkisel bezemeleri, merkez kubbeğe geçişteki tromp kemerlerinin yukarısında üç yapraklı palmet motifleri olarak, batı haç kolunda haç motifinde ve tonoz yüzeyinde karşımıza çıkar. Simurg tasvirleri batı haç kolu tonozunun kuzey yarısında, silmenin yukarısındadır. Burada üç ayrı madalyon içinde üç simurg tasviri görülür. İç içe geçen ve

kesişen dairelerden, eşkenar dörtgenler, antrolak motifleri ve düğüm motiflerinden oluşan geometrik kompozisyonun, özellikle örtü sistemi olmak üzere naosun geneline yayıldığı dikkat çeker.

Resim 418. Ağaç Altı Kilisesi, batı haç kolu

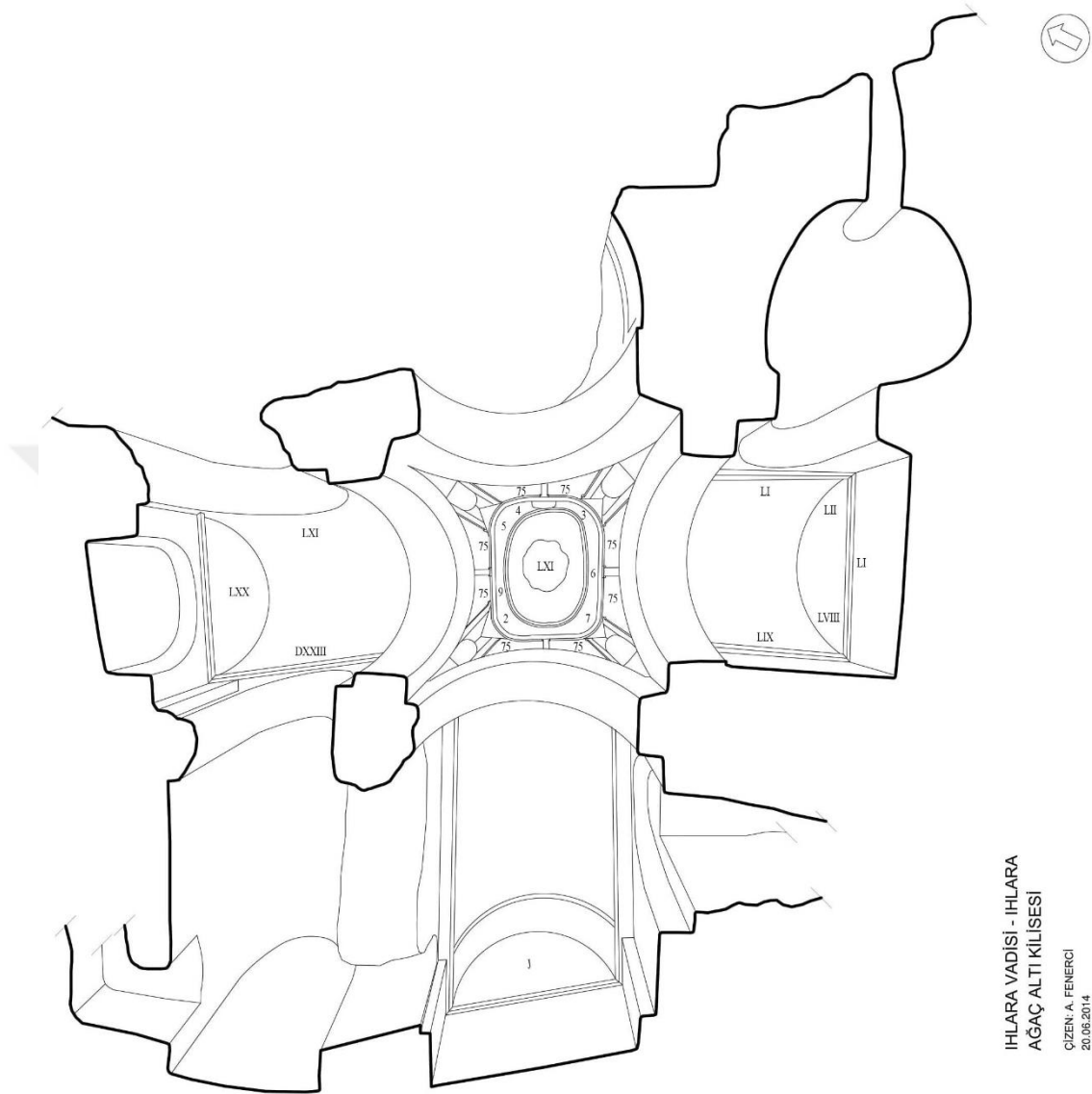
Resim 419. Ağaç Altı Kilisesi, güney haç kolu

Resim 420. Ağaç Altı Kilisesi, kuzey haç kolu

Resim 421. Ağaç Altı Kilisesi, kubbe

IHLARA VADİSİ - IHLARA
AĞAÇ ALTI KİLİSESİ
ÇİZEN: A. FENERCİ
20.06.2014

Çizim 114. Ağaç Altı Kilisesi, duvar resimleri mekânsal dağılımı

2.3.5. Katalog No. 33: Sümbüllü Kilise

Adı: Sümbüllü Kilise¹⁴³

Yeri: Yapı Ihlara'da batı yamaçta bulunur. Ihlara 1 No'lu girişten merdivenlerle vadiye indikten sonra kuzeye doğru gidildiğinde yaklaşık 50.00 m. ileride solda yer alır. Ağaç Altı Kilisesi'nin 110.00 m. kuzeyi, Eski Baca Kilisesi'nin 50.00 m. güneyindeki yapı vadi tabanının 45.00 m. yukarisındadır (Çizim 170) (Resim 422)

Resim 422. Sümbüllü Kilise, konum, güneye bakış

Yayın: Rott, H., 1908, s. 274

Yapı ile ilgili en erken tarihli yayın Rott'un çalışmasıdır. Yapının cephe düzenlemesinin daha dün yapılmış gibi iyi durumda olduğunu belirten araştırmacı, gezisinde yapı topluluğunun kilisesini görememiştir.

¹⁴³ Yapı, 26.04.2013, 05.04.2014 ve 11.09.2014 tarihlerinde olmak üzere tarafımızdan üç kere görülmüş, fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Lafontaine-Dosogne, J. 1959, s. 476

Yapı Eski Hoca Altı Kilisesi adıyla tanıtılmış, bir manastır topluluğunun kilisesi olabileceği ifade edilmiştir. Haç planlı yapının duvar resmi programını oluşturan sahne ve figürler sadece isim ve konumlarıyla aktarılmıştır.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1961, s. 429-430.

Yapının kompleks bir planının olduğunu belirten araştırmacılar ölçü vererek kısa bir mimari tasvir yapmıştır. Düz tavanı doğuda kubbe ile örtülen merkez şapelin kuzeyden ve güneyden küçük birer şapele bağlandığını, planın bu düzenlemesiyle ya kapalı Yunan haçı plandan ya da Mezopotamya'nın üç apsisli düzenlemesinden kaynaklanmış olabileceğini belirtirler. Duvar resimlerini oluşturan sahneler kısaca, isimleri ve konumları ile belirtilmiş

Thierry, N. ve Thierry, M. 1963, s. 175-181.

Yayında, iki katlı önemli bir manastırın birimi olarak ele alınan yapının, öncelikle dahil olduğu kompleks ile birlikte cephe düzenlemesi, ardından kilisenin batısındaki mekanın süslemeleri tanıtılmıştır. Kilisenin plan tasvirinin yapıldığı bölümde, hem merkez kubbeli kapalı Yunan haçı hem de Mezopotamya'nın üç apsisli planını andırdığını ifade eden araştırmacılar, sadece kilisenin ölçekli çizimine yer vermişlerdir. Duvar resimlerinin oldukça kötü durumda olduğu belirtilen yayında, aziz tasvirleri ve Yunan liturjisinden oluştuğunu düşündükleri sahnelerin kilise içindeki dağılımını, perspektif çizimde göstermişlerdir. Kilisenin duvar resmi programını oluşturan sahneler ayrı ayrı değerlendirilmiş, bitkisel ve geometrik bezemeler ayrı bir başlıkta incelenmiştir. Araştırmacılar kilisedeki bitkisel bezemeleri özellikle 11. yüzyıla tarihlendirilen sütunlu kiliseler ve Soğanlıdere Vadisi'ndeki Azize Barbara Kilisesi bezemeleri ile karşılaştırmışlardır. Duvar resimlerinin analz ettikleri son bölümde bazı figür ve sahnelerden yola çıkarak tarihlendirme önerisinde bulunurlar.

Restle, M. 1969, s. 172-173

Yapı, konum, yayın, görseller, mimari, bugünkü durum başlıkları altında kısaca tanıtıldıktan sonra, duvar resimlerinin teknik açıdan ayrıntılı değerlendirilmesine yer verilmiştir. Yapıyı bir manastır olarak tanımlayan Restle'ye göre, kilisenin naosu, kuzey

ve güneye eklenen apsisli birer şapel ile haç plan etkisi yaratır. İyi korunmuş duvar resimlerinde tutkallı alçı sıva ve kıtık, alçılı yüzey olarak kullanılmıştır.

Ötüken, S. Y., 1990, s. 60

Tip 1 a, tek nefli uzunlamasına dikdörtgen planlı yapılar sınıflandırmasında değerlendirilen yapı, bir manastır topluluğunun da kilisesi olarak tanıtılmıştır. İlk olarak yapı topluluğunun cephe düzenlemesi kısaca tanıtılmış, ardından kısa bir plan tasviri yapılmıştır. Son bölümde konumları ile birlikte tasvirler ve yapı ile ilgili bibliyografya bilgileri verilmiştir.

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: Thierryler 1961 tarihli yayınlarında, yapıdaki yazıların yuvarlak hatlı büyük harflerle yazılmasından yola çıkarak, yapıyı 11. ve 12. yüzyıllara tarihlenen, 1963 tarihli yayında, duvar resimlerini analiz ettikleri bölümde, Müjde, Mabede Takdim ve Koimesis sahnelerinin sanatsal değeri, özellikle tek figürlerin jest ve mimiklerindeki başarılı ifadeden yola çıkarak duvar resimlerinin 10. yüzyıl ya da 11. yüzyıl başlarına ait olabileceğini ifade ederler.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı, iki katlı bir yapı topluluğunun kilisesidir. Kompleks, tespit edebildiğimiz kadarıyla, doğuda, kilise, kilisenin batısında Mekan 1, güneyinde Mekan 2, Mekan 1'in batısında Mekan 3, güneyindeki Mekan 4, üst kattaki Mekan 5 ve mekanın güneydoğusundaki Mekan 6 olmak üzere yedi birimden oluşur. Çevrede yapı kompleksi ile ilişkili olabilecek başka birimler de mevcuttur ancak, toprak ile dolu bu mekanlara girilemediğinden kompleks ile bağlantılandırılmamışlardır.

Kompleksin diğer birimleriyle birlikte kaya kütesinin kuzey cephesine oyulan kilise, alt katta bulunur. Naos duvarlarında derin yarıklar görülen kilisenin ana apsis ile kuzey yan apsisi haraptır. Güney haç kolunun güney duvarı kırılmış, batı duvarı yıkılmıştır.

Mekan 1'in duvarlarında ve örtüsünde uzun yarıklar görülür. Özellikle batı ve doğu duvarlarındaki kayalar koparak düşmüş, doğu duvardan düşen kayalar Mekan 1 ile güney haç kolu arasında bir geçiş sağlamıştır.

Önemli ölçüde sağlam olan Mekan 2'nin doğu duvarına sonradan oyuk açılmış, üst kata çıkış merdivenlerinin bulunduğu giriş tahrip edilmiştir.

Mekan 3, tonoz başlangıcına kadar toprak ile doludur. Batı duvar ekseninin kuzeyi yıkıktır. Doğuda Mekan 1'e geçiş sağlayan kapısı tahrip olmuştur. Mekan 4 de aynı şekilde tonoz başlangıcına kadar toprak ile dolmuştur.

Üst kattaki Mekan 5, önemli ölçüde sağlamdır, sadece beden duvarları ve örtüsünde derin olmayan yarıklar görülür.

Resim / Süsleme Programı: Kilisenin figürlü ve bitkisel kompozisyonlardan oluşan duvar resimleri, özellikle naos duvarları ve örtüsündeki tahribattan etkilenmiş ve bu bölümlerdeki resimler harap olmuş, sıvalar dökülmüştür. Kalan duvar resimlerinde figürlerin gözleri ve yüzleri kazınmış, bazı figürlerin yüzleri ve gözleri boyanmış ya da sıvanmıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Serbest haç planlı naos, doğuda apsis, batıda Mekan 1 ile sınırlanır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı merkez bölüm ile kuzey ve güneydeki haç kolları naosun bölümlerini oluşturur (Çizim 115) (Resim 423).

Doğu-batı doğrultusunda düzensiz dikdörtgen planlı merkez bölümün düz tavanına, eksenin doğusunda bir kubbe oyulmuştur. Batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile girilen naosun kuzey ve güney duvar ekseninin batısında karşılıklı simetrik birer niş bulunur (Resim 424). Doğuda templon levhaları ile naostan ayrılan ana apsis merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvar ekseninde altar, kuzey ve güney duvarlarında, templon levhaları ile birleşen birer oturma sekisi yer alır. Altarın yukarısına bir pencere açılmıştır. Kubbeli bölüm, kuzeyde doğrudan kuzey haç koluna, güneyde kemerle güney haç koluna açılır (Resim 423).

Kuzey haç kolu 1.17 x 1.11 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı ve düz tavan ile örtülüdür. Güneyden merkez bölüme bağlanan haç kolunun batı duvar ekseninde niş, doğu duvar ekseninde yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülü apsis bulunur (Çizim 115) (Resim 425).

1.13 x 1.06 m. ölçülerindeki güney haç kolu düzgün olmayan kare planlı ve düz tavan örtülüdür. Doğuda yarım kubbe ile örtülü bir apsis ile son bulan haç kolunun güney ve batı duvarında birer niş bulunur. Batıdaki niş sonradan, Mekan 1'e geçiş sağlayan bir açıklığa dönüşmüştür (Resim 426).

Resim 423. Sümbüllü Kilise, naos, doğuya bakış

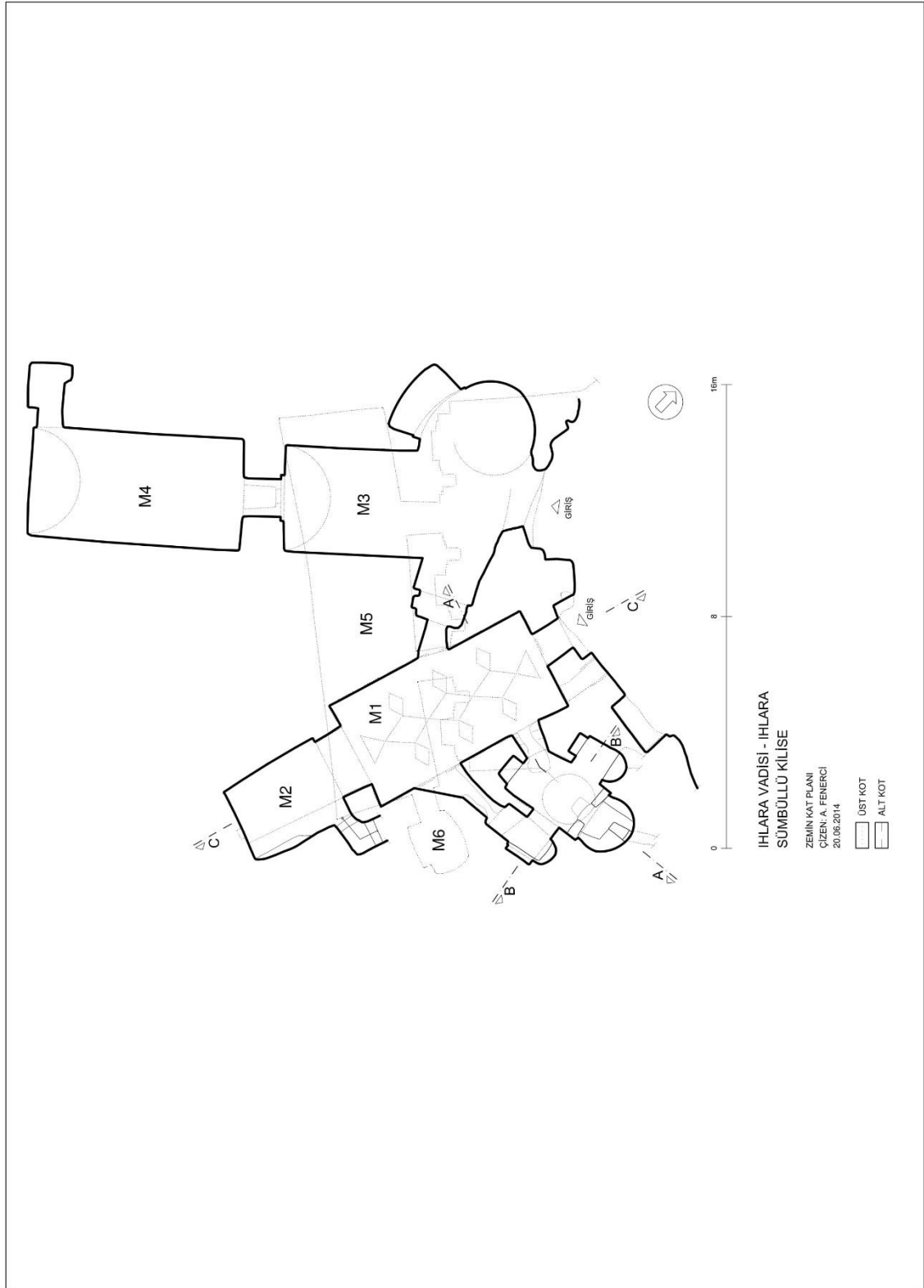
Resim 424. Sümbüllü Kilise, naos, batıya bakış

Resim 425. Sümbüllü Kilise, naos, kuzeydoğuya bakış

Resim 426. Sümbüllü Kilise, güney haç kolu

Çizim 115. Sümbüllü Kilise, plan

Mekan 1, naosun batısında kuzey-güney doğrultusunda uzanır. 7.46 x 3.92 m. ölçülerindeki dikdörtgen mekana, kuzey duvar ekseninin batısındaki kapı ile girilir. Doğu ve batı duvarları eş genişlik ve derinlikte, simetrik kör kemer dizileri ile hareketlendirilmiştir. Aynı düzenleme kuzey ve güney duvarlarda da tekrarlanır. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile naosa bağlanan mekan, eksenin güneyindeki açıklık ile güney haç koluna, güney duvar eksenindeki tonozlu giriş ile Mekan 2'ye, batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile Mekan 3'e bağlanır (Çizim 115) (Resim 427).

Mekan 2, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki merdivenler, üst kattaki Mekan 5'e çıkış sağlar (Çizim 115) (Resim 428).

Resim 427. Sümbüllü Kilise, Mekan 1, güneye bakış Resim 428. Sümbüllü Kilise, Mekan 1, doğuya bakış

Kompleksin batı sınırındaki Mekan 3'e hem Mekan 1'in batı duvarındaki açıklık hem de kompleksin kuzey cephesinin batısındaki asıl girişi ile ulaşılır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü mekan, doğu ve batı duvarlarda eksenin kuzeyindeki arkosoliumlarla genişler. 7.42 m. uzunluktaki mekanın genişliği 3.68 m.dir. Güney duvar eksenindeki kapı Mekan 4'e geçiş sağlar (Resim 429).

Mekan 3 ile aynı doğrultuda uzanan Mekan 4, 7.43 x 3.78 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü mekanın kuzey duvar ekseninde giriş kapısı, batı duvar ekseninin güneyinde niş yer alır (Resim 430).

Resim 429. Sümbüllü Kilise, Mekan 3, güneye bakış Resim 430. Sümbüllü Kilise, Mekan 4, güneye bakış Kompleksin üst katında yer alan Mekan 5'e, Mekan 2'nin doğu duvarındaki basamaklarla çıkılır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan mekan, 14.07 x 3.62 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür (Resim 432). Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile yaklaşık kare planlı düz tavan örtülü Mekan 6'ya, kuzey duvar ekseninin doğu ve batısındaki iki kapı ile, kompleksin niş ve kemerlerle vurgulanan cephesine açılır (Çizim 116).

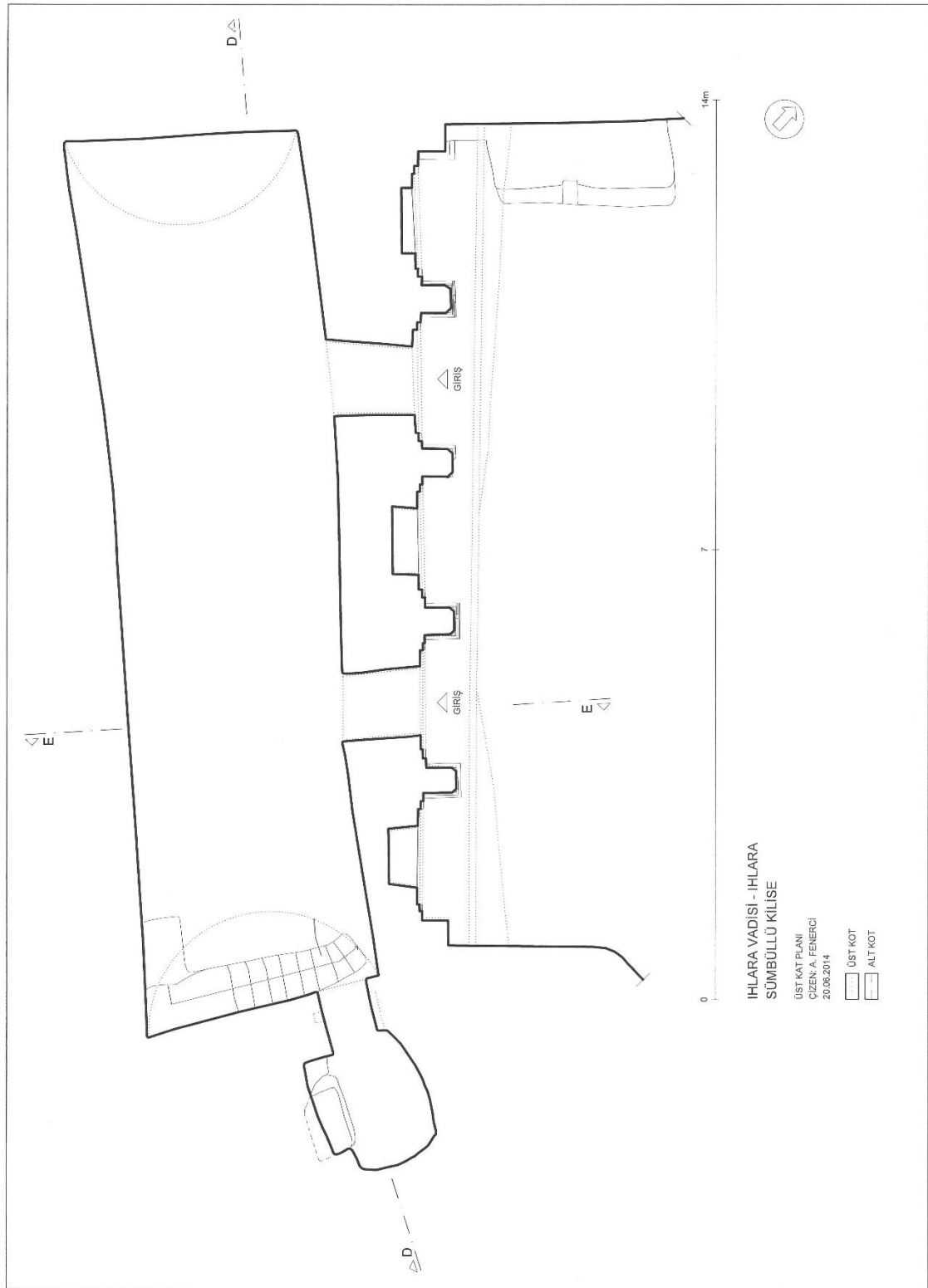

Resim 431. Sümbüllü Kilise, Mekan 5'e bakış

Resim 432. Sümbüllü Kilise, Mekan 5, kuzeydoğuya bakış

Çizim 116. Sümbüllü Kilise, üst kat planı

İç Tanıtım: Kompleksi oluşturan birimlerde belirgin kot farkı görülür¹⁴⁴. Naos zemini ile Mekan 1 arasında 1.00 m.lik kot farkı bulunur. Naos kubbesi 1.44 m., batısındaki düz tavan 1.21 m. yükseklikindedir¹⁴⁵. Kuzey ve güney duvarlarda merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli nişler yer alır. Batıdaki girişin zeminine, Mekan 1'e geçişi sağlayan basamaklar oyulmuştur. Haç kollarının ortalama 1.20 m.yükseklikteki örtüleri, merkez kubbenin 0.50 m. daha aşağısında, düz tavanın yaklaşık eş yüksekliğindedir (Çizim 117-118).

Doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininin bir basamak yukarısında yer alır. 1.03 m. yükseklikteki yarım kubbe ile örtülü apsisin, naosa açılan zafer kemeri, merkezi içeride yarım yuvarlaktır (Çizim 118).

Dört basamak ile inilen, 1.77 m. yükseklikteki Mekan 1'in duvarları, merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemerlerle hareketlendirilmiştir¹⁴⁶. Kemerler, zemine kadar devam etmeyip, beden duvarlarının yarı yüksekliğinden itibaren yükselir. Mekan 1 ve Mekan 2, 1.61 m. yükseklikteki tonozlu geçiş ile birbirine bağlanır. Tonoz başlangıcı, basit profilli silme ile belirlenir. 2.42 m. yükseklikteki Mekan 2'den Mekan 5'e çıkış, yuvarlak kemerli açıklık ile sağlanır (Çizim 119).

Mekan 1'in batısında, Mekan 1 ile yaklaşık eş yükseklikteki Mekan 3, doğu duvarındaki yuvarlak kemer alınlıklı dikdörtgen kapı ile Mekan 4'e bağlanır. Yukarısında yuvarlak kemerli bir pencere yer alır.

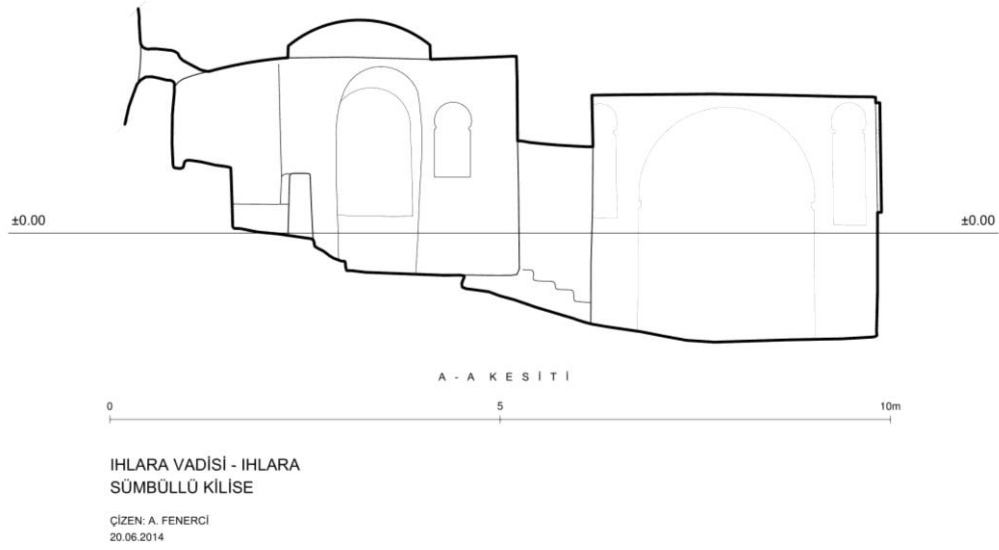
Kompleksin üst katında, 2.86 m. yükseklikteki Mekan 5, merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli iki kapı ile dışa açılır¹⁴⁷. Doğudaki küçük mekan 0.88 m. yükseklikteki düz tavan ile örtülüdür (Çizim 120-121).

¹⁴⁴ Birimler arasındaki kot farkı, her birim için ayrı ± 0.00 m. kotu alınmasını gerektirmiştir.

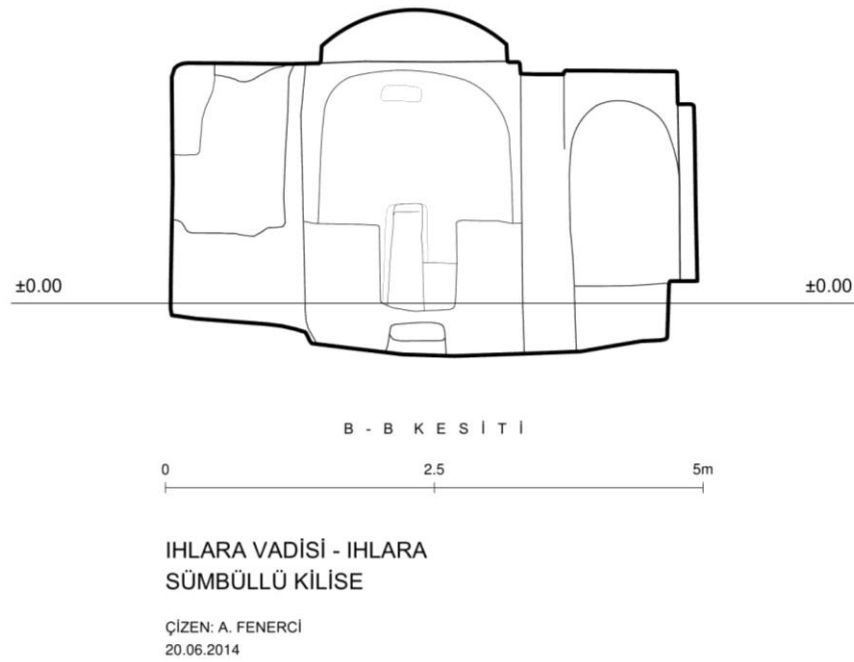
¹⁴⁵ Naos zemini düzensizdir. ± 0.00 m. kotu naosta 1.54 m., kuzey haç kolunda 1.38 m., güney haç kolunda 1.33 m., apsiste 0.94 m.den geçer.

¹⁴⁶ ± 0.00 m. kotu Mekan 1'de 1.37 m., Mekan 2'de 1.23 m.den geçer.

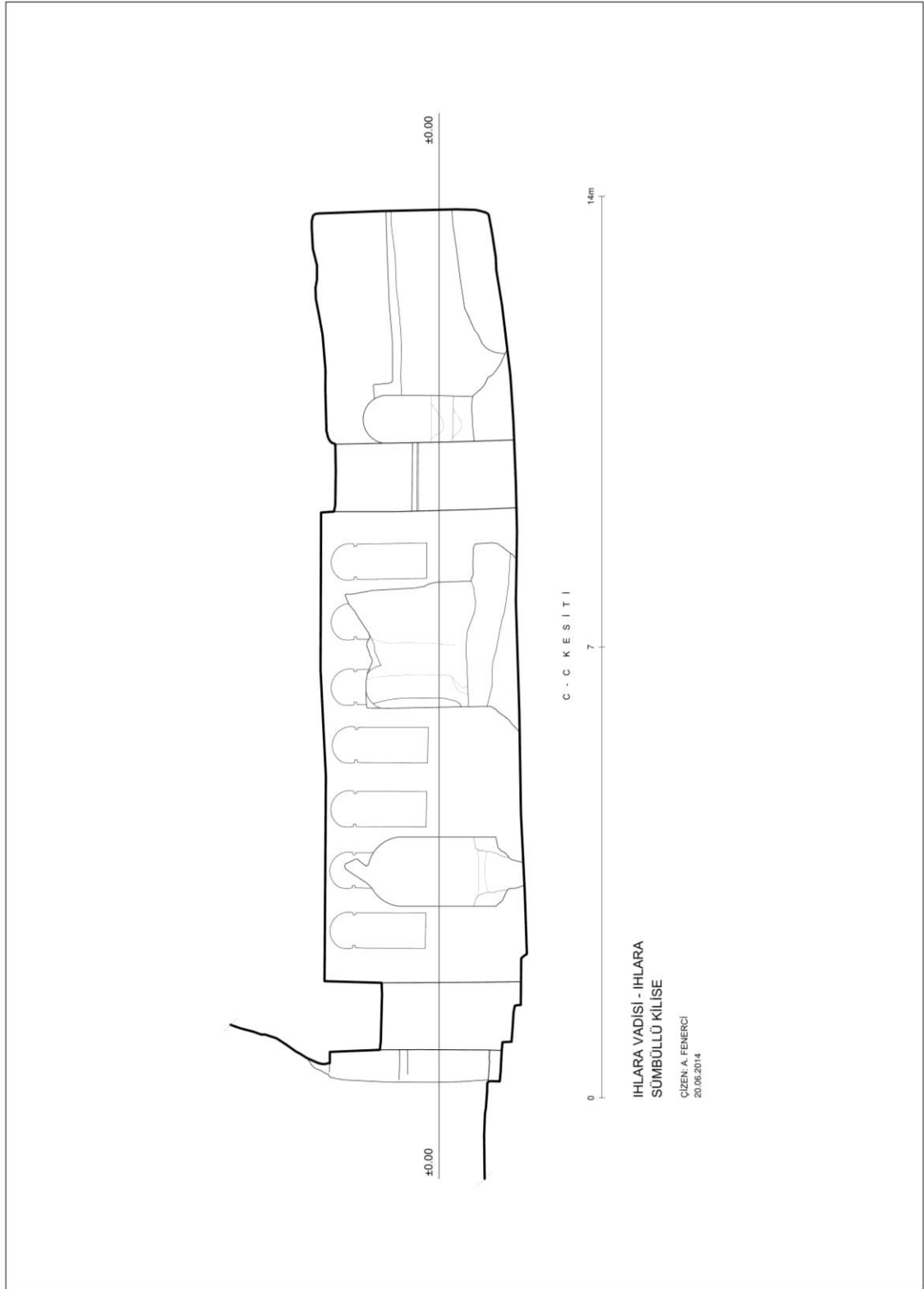
¹⁴⁷ ± 0.00 m. kotu 1.16 m.den alınmıştır

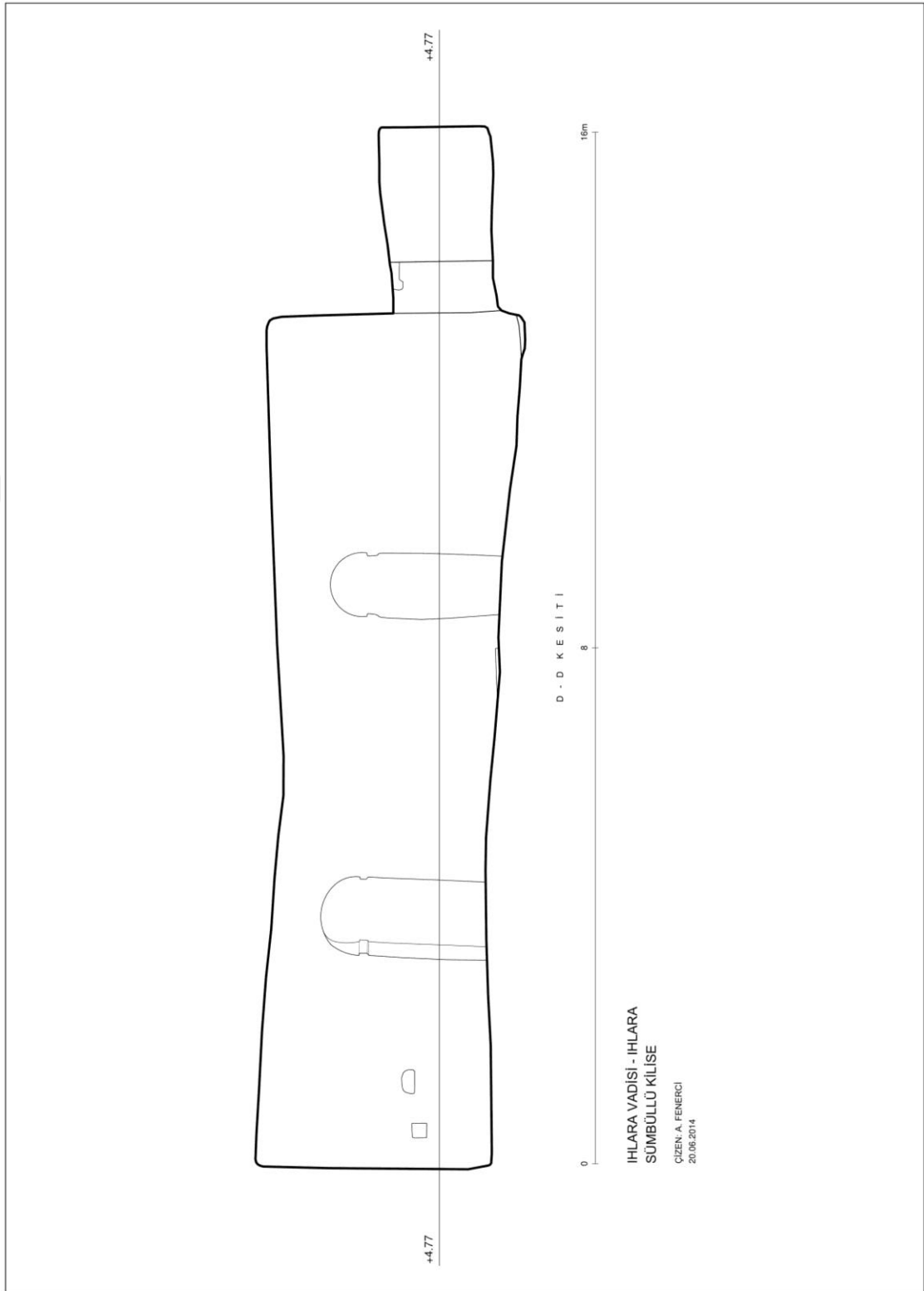
Çizim 117. Sümbüllü Kilise, A-A kesiti, güneye bakış, naos ve Mekan 2'ye ulaşımı sağlayan tonozlu geçiş

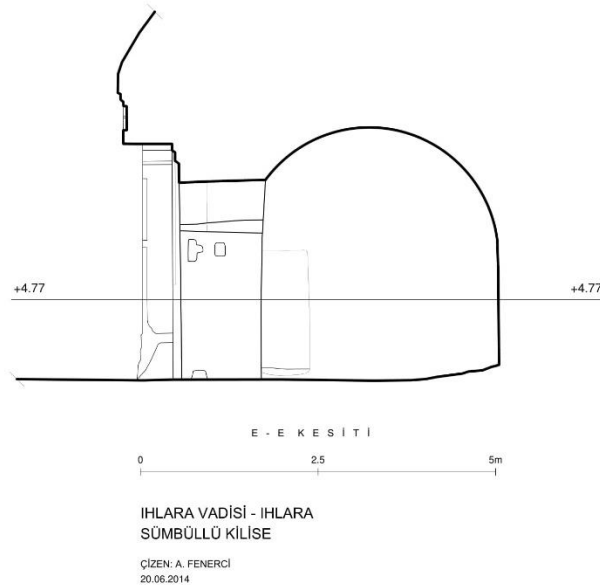
Çizim 118. Sümbüllü Kilise, B-B kesiti, naos, doğuya bakış

Çizim 119. Sümbüllü Kilise, C-C kesiti, Mekan 1 ve 2, doğuya bakış

Çizim 120. Sümbüllü Kilise, D-D kesiti, Mekan 5, kuzeye bakış

Çizim 121. Sümbüllü Kilise, E-E kesiti, Mekan 5, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Naosun duvar resmi programı, tek figürler ile konulu sahnelerden oluşur. Konulu sahneler, güney haç kolunun güney duvarındaki nişte Müjde (LI), doğusunda Koimesis (DXXIII), kuzey haç kolunun doğusundaki nişte Mabede Takdim, batı haç kolu güney duvarında Fırında Üç İbrani Genci (F) sahneleri yer alır. Tek figürler; merkez kubbeye Pantokrator İsa (D); kubbenin batısında yan yana üç aziz, güneyde Aziz Menas (166), yanında olasılıkla Sergios (181) ve Bakkhos (182); kuzey duvarda eksenin doğusunda Aziz Georgios (121), güney duvarda simetriğinde Aziz Theodoros (136); batı haç kolunun güney duvarında, eksenin batısındaki niş içinde Aziz Tryphon (187); batı duvarda eksenin güneyindeki niş içinde ortada haç, haçın iki yanında Konstantin (501) ve Helena (502), yukarısında tanımlanamayan bir kadın martir (250), nişin güney duvarında Azize Barbara (204); nişin yukarısında azizler Theopistos (127), Agapios (128); apsis yarım kubbesinde Meryem ve iki yanında başmelekler Mikael (a) ve Gabriel (b); merkez bölüm ile güney haç kolunu birbirine bağlayan kemer iç yüzeyinde, doğuda Aziz Nikolaos (307), batıda Azize Katherina (202); güney haç kolunun batısındaki nişin güney duvarında Azize Marina (213), kuzey duvarında Azize Paraskevi (214), haç kolu tonozunda Süleyman Peygamber (2)'in tasvirlerinden oluşur.

Sahneler özellikle güney ve kuzey haç kolunda görülür. Güney haç kolunun güney duvarında Müjde (24); doğuda, apsiste Koimesis (Meryem'in Uykusu) (25); kuzey haç kolu apsisinde Mabede Takdim (26); kuzey duvarında Çarmih (27) sahnesi yer alır (Çizim 122) (Resim 433-434).

Resim 433. Sümbüllü Kilise, apsis resim programı Resim 434. Sümbüllü Kilise, güney haç kolu

Cephe Düzenlemesi: Yapıdaki cephe düzenlemesi, Kompleksin ve Mekan 5'in kuzey cephesinde görülür¹⁴⁸. Cephe, ikisi doğu ve batı duvarlarda, dördü ortada altı pilaster ile beş dikey bölmeye ayrılmıştır. Eksende ve eksenin doğu ve batı ucunda merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kör nişler, aralarında ise yine merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli iki kapı yer alır. Kemer başlangıçları basit profilli silmelerle belirlenir. Cephenin üst sınırı, bir sıra, merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemer dizileri ile oluşturulmuş ve üstte iki kademeli silme ile sonlanmış (Çizim 123) (Resim 435-436).

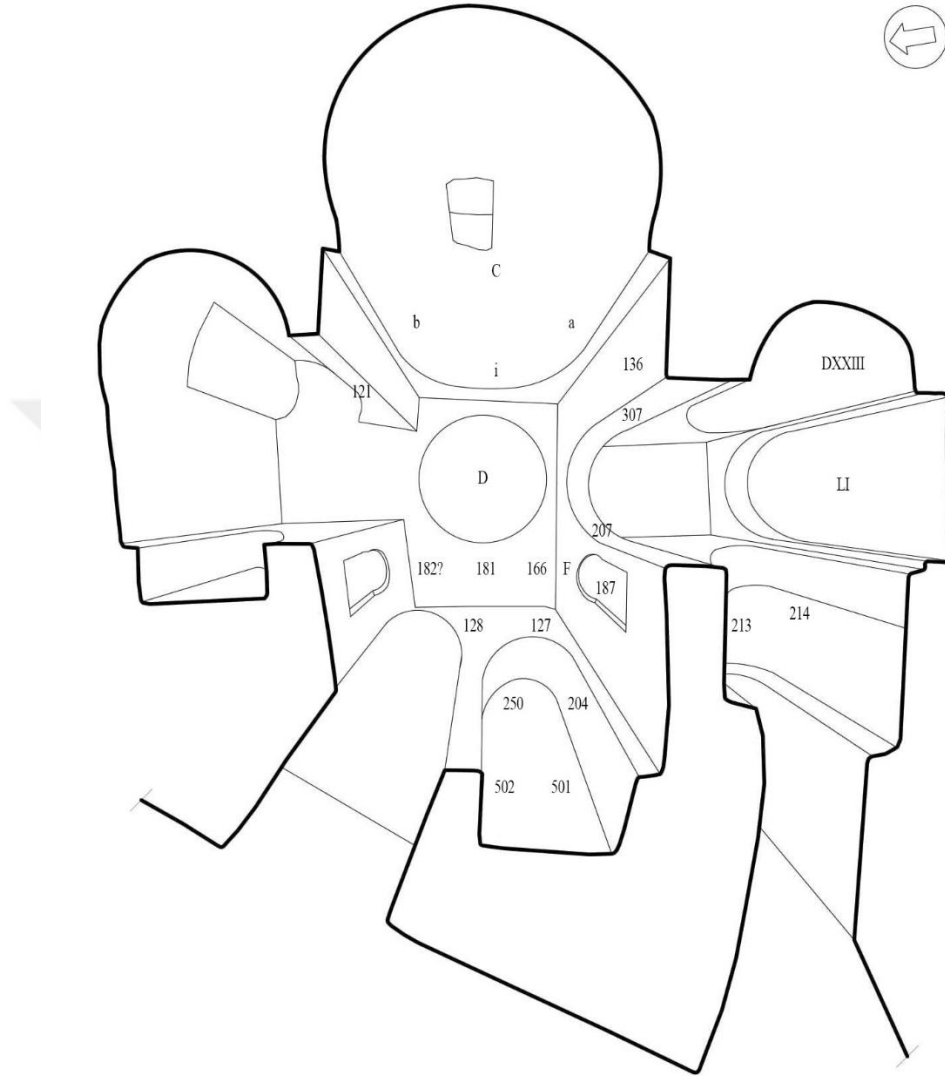

Resim 435. Sümbüllü Kilise, üst kat cephe düzenlemesi

Resim 436. Sümbüllü Kilise, üst kat cephe düzenlemesi

¹⁴⁸ Yapı kompleksinin yönü kuzeye yöneliktir, bu nedenle birimlerin yönleri aslında ara yönlere denk gelir. Mekan 5 aslında kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır ancak tasvir ana yönler üzerinden yapılmıştır. Buna göre kuzeybatı için batı; güneydoğu için doğu; güneybatı için güney; kuzeydoğu için kuzey denilmiştir.

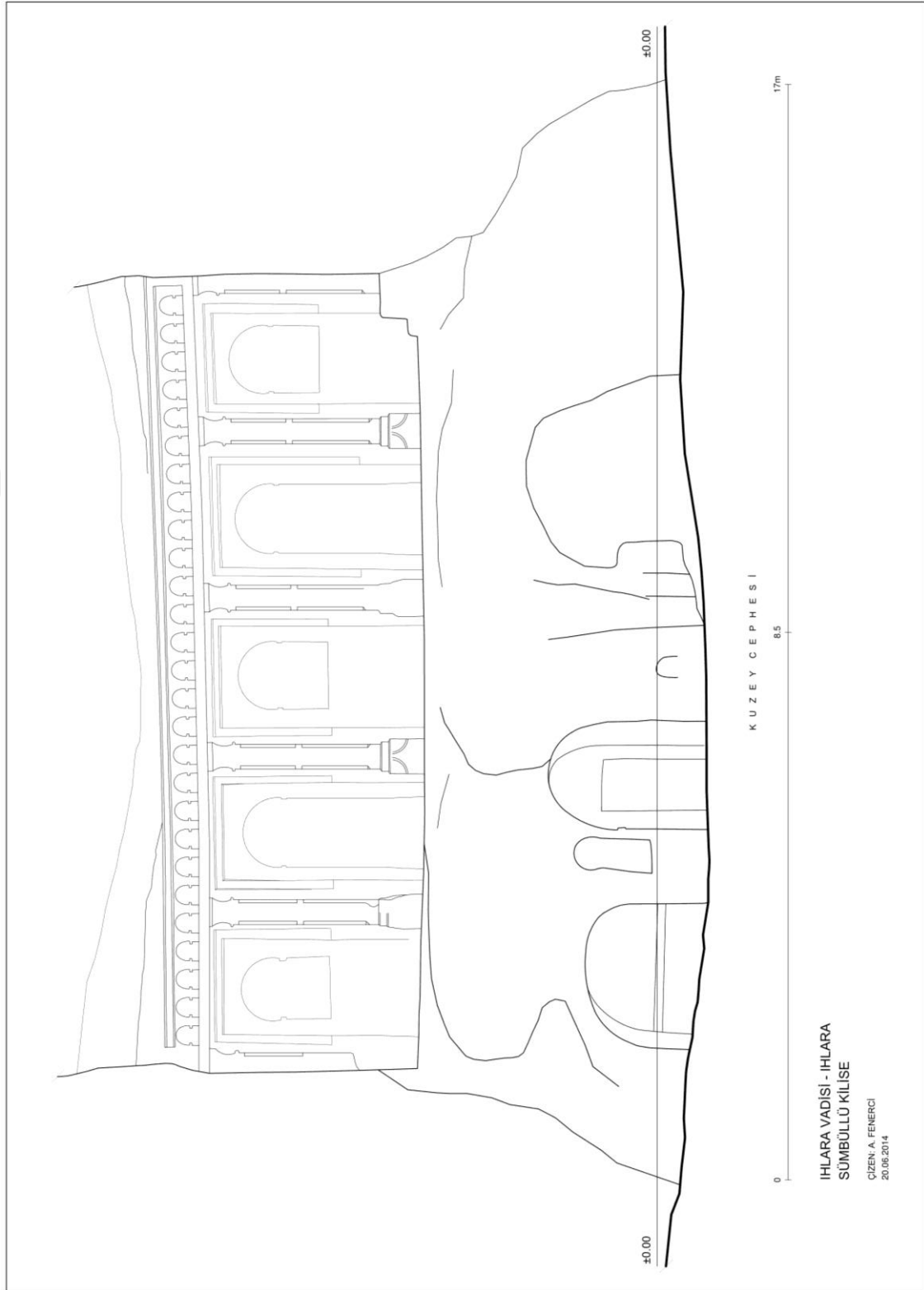

IHLARA VADİSİ - IHLARA
SÜMBÜLLÜ KİLİSE

ÇİZEN: A. FENERCİ
20.06.2014

Çizim 122. Sümbüllü Kilise, duvar resimleri mekânsal dağılımı

Çizim 123. Sümbüllü Kilise, üst kat cephe düzenlemesi

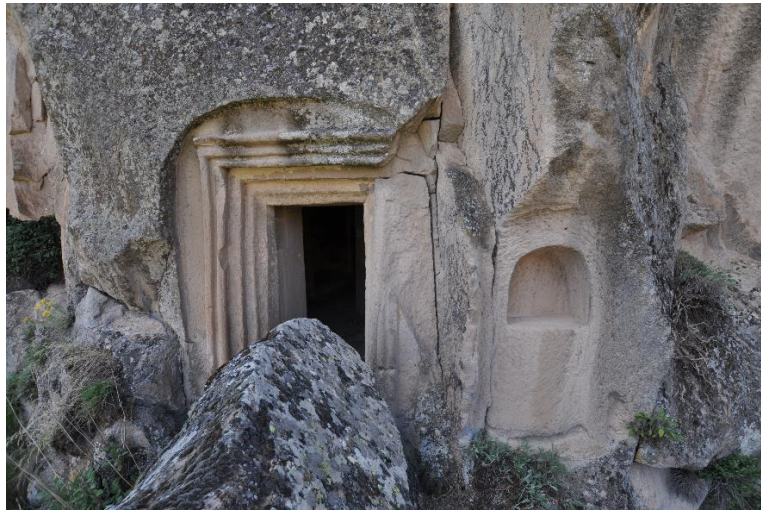
2.5.6. Katalog No. 34: Kilise 16

Adı: Kilise 16

Yeri: Kilise Ihlara'da batı yamaçta bulunur. Diker Çay Bahçesi'nden güneye doğru devam edildiğinde, Melendiz'in doğuya doğru büküldüğü yerde, vadi tabanının 45.00 m. yukarısındadır (Çizim 170) (Resim 437-438).

Resim 437. Kilise 16 konum, Alçak Kaya Altı Kilise'den bakış

Resim 438. Kilise 16, giriş, güneybatıya bakış

Yayın: -

Yazıt-Kitabe: -

Tarih : -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı önemli ölçüde ayakta. Naos tavanında, kubbesinde ve beden duvarlarında yarıklar görülür. Kuzey haç kolu kuzey duvarındaki pencerenin üst bölümü kırık, haç kolunun doğu duvarı yıkıktır. Naosun doğu sınırını belirleyen templon levhalarından kuzeydeki tamamen kırılmış, güneydeki kısmen günümüze gelebilmiştir. Apsis yarım yuvarlağı zemininde görülen beş yuva, olasılıkla bugün mevcut olmayan ahşap altar masasının ayaklarının oturtulması içindir.

Resim / Bezeme Programı: Yapıda herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Yapı "T" tipinde, batı kolu uzun haç planlıdır. Naos, yaklaşık kare planlı merkez bölüm ile kuzey, güney ve batı haç kollarından oluşur.

Kubbe ile örtülü merkez bölüm, kuzey, güney ve batıda haç kollarına, doğuda doğrudan apsise bağlanır. Kubbe düz tavana oyulmuştur. 2.15 x 1.95 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülü batı haç kolu, batıda bir niş ile son bulur. Kuzey duvar ekseninin batısında naosa giriş sağlayan kapı yer alır. Zeminine doğu-batı yönünde uzanan bir mezar oyulmuştur. Kuzey haç kolu, 1.46 x 1.00 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü haç kolunun batı duvar ekseninin kuzeyinde niş, kuzey duvar ekseninde pencere yer alır. Yıkık olan doğu duvarı, tünel benzeri bir geçide açılır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü güney haç kolu kuzeyde, doğrudan merkez bölüme bağlanır. Güney ve batı duvarlarında dikdörtgen birer niş bulunan haç kolu, doğuda bir apsis ile son bulur. Haç kolu bu düzenlemesiyle (apsis ve nişler) haç planı andırır. Apsisin doğu duvar ekseninde altar, güney duvarında oturma sekisi bulunur (Çizim 124) (Resim 439-440).

Naosun doğu duvar ekseninde, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsis yer alır. Naos ve apsis, templon levhaları ile birbirinden ayrılır. Merkez bölümün kubbesi, templon levhalarının gerisinde, apsis yarım yuvarlağının başladığı

sınıra kadar devam eder. Doğu duvarında, biri eksende diğerleri eksenin kuzey ve güneyinde üç niş bulunur. Duvar önünde, zeminde, dördü köşelerde, biri merkezde beş oyuk görülür¹⁴⁹ (Resim 439).

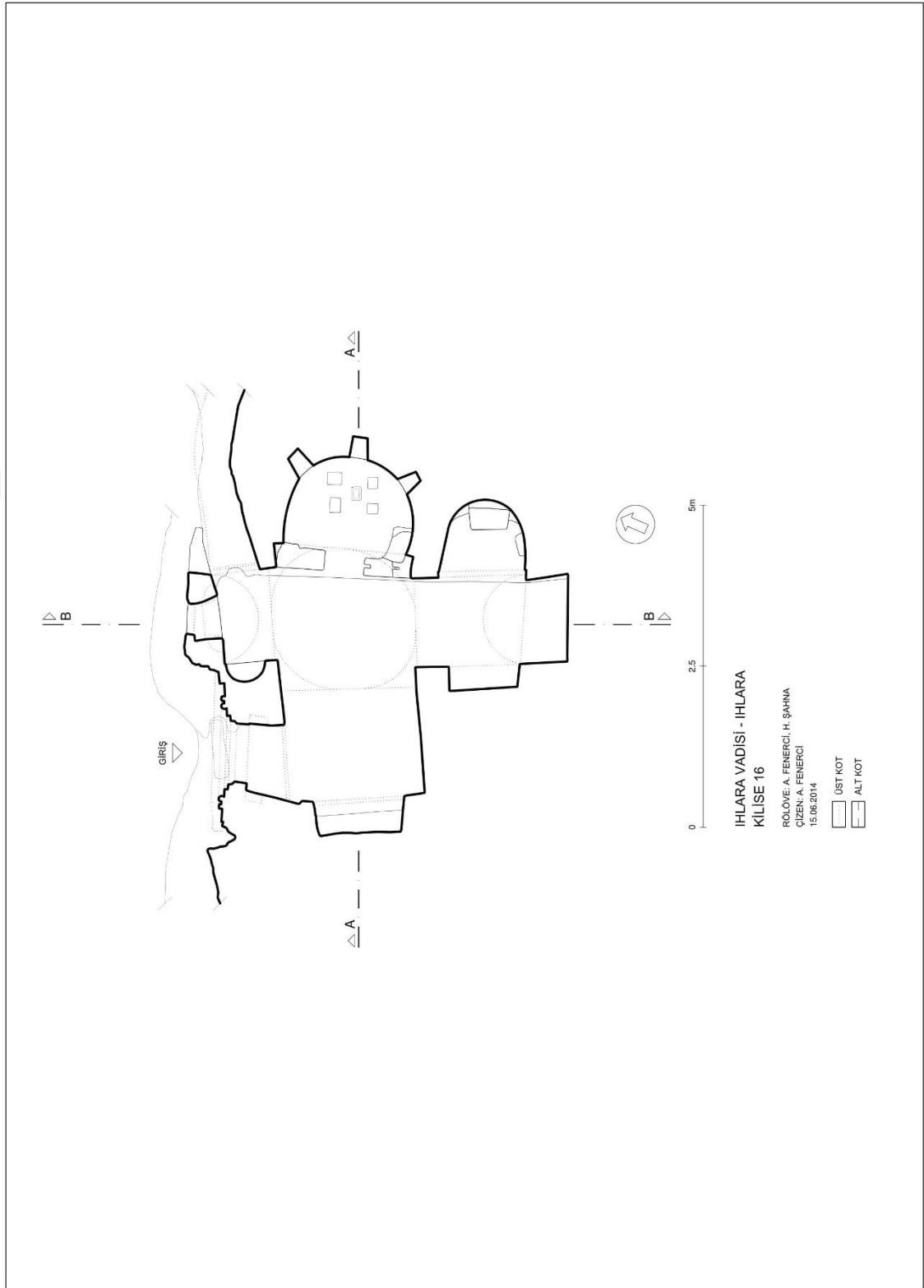

Resim 439. Naos, doğuya bakış

Resim 440. Naos, batıya bakış

¹⁴⁹ Apsisin bu bölümünde küçük, temsili bir altar ve kiborium olması muhtemeldir. Olasılıkla, altarın ayağı merkezdeki oyuğa, kiboriumun sütunları köşelerdeki oyuklara oturuyordu.

Çizim 124. Kilise 16, plan

İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir.¹⁵⁰ Kubbe ile örtülü 2.65 m. yükseklikteki merkez bölümün kubbesi, kuzey ve güney haç kolu tonozlarından 1.00 m. daha yüksektir (Çizim 125). Kuzey ve güney haç kollarının yükeklığı 1.65 m., batı haç kolunun yüksekliği 1.90 m.dir. Naosa, giriş sağlayan dikdörtgen kapı, dışarıda, kademeli olarak daralan beş çerçeve içine alınmıştır. Batı duvar eksenindeki niş, dikdörtgen çerçeve içinde yuvarlak kemerlidir. Nişin içinde 0.20 m. yükseklikte seki bulunur. Kuzey haç kolunun sınırları dikdörtgen bir çerçeve ile belirlenir. Beşik tonoz ile örtülü haç kolunun batı duvarında, zeminin 0.40 m. yukarısına oyulmuş yuvarlak kemerli bir niş, kuzey duvarında altta dikdörtgen, üstte ve yanlarda yarım yuvarlak nişlerle üç yapraklı yonca şeklini andıran çerçeve içinde sivri tepelikli pencere yer alır (Çizim 125) (Resim 441-442). Doğu duvarında, yine dikdörtgen çerçeve içinde yarım kubbe ile örtülü apsis bulunur ancak günümüzde yıkıktır.

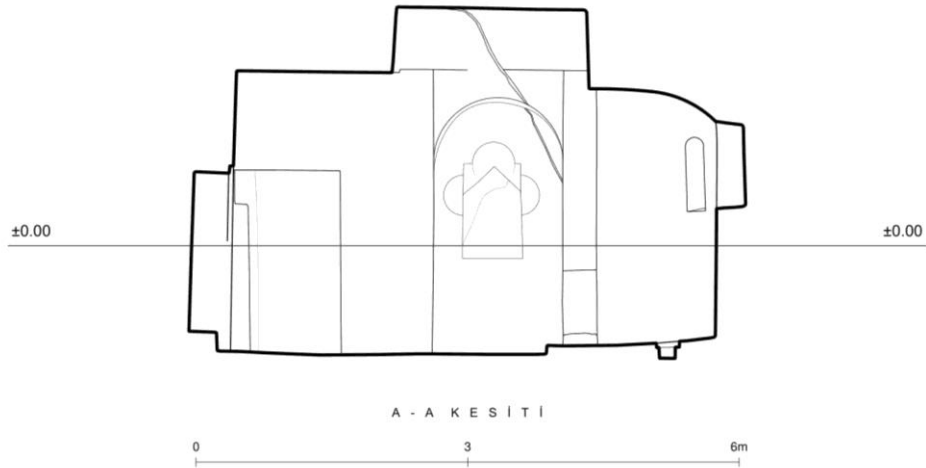
Güney haç kolu güney ve batı duvarlarda eş yükseklikte, yuvarlak kemerli nişlerle genişlemiştir (Resim 443). Doğu duvarı ekseninde sınırları dikdörtgen çerçeve ile çizilen güney apsis bulunur. Naos zeminin bir basamak yukarısındaki apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır (Çizim 126).

Naos doğu duvar eksenindeki apsis, naos zemininin bir basamak yukarısında olup, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır. Doğu duvarında yuvarlak kemerli üç niş yer alır (Çizim 126) (Resim 444).

Resim 441. Kilise 16, kuzey haç kolu, kuzey duvar Resim 442. Kilise 16, pencereden ayrıntı

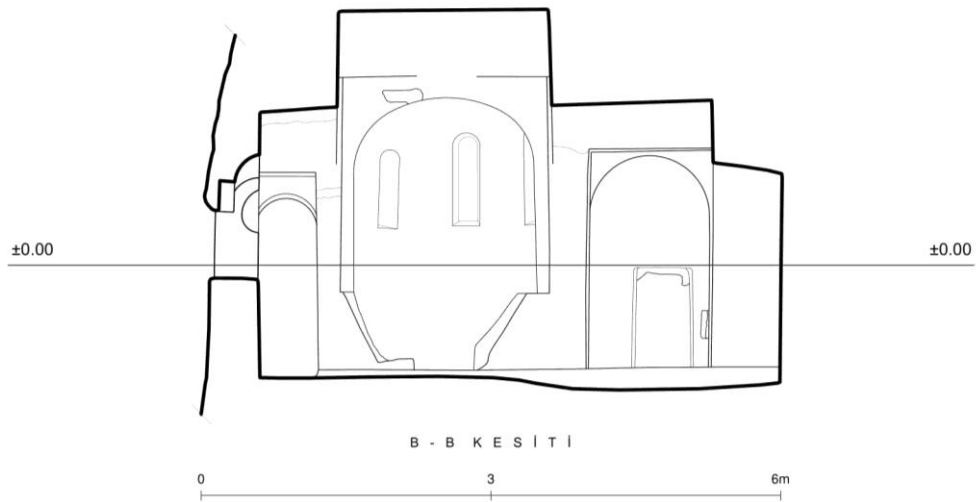
¹⁵⁰ ±0.00 m. kotu 1.20 m. den alınmıştır.

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 16

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
15.06.2014

Çizim 125. Kilise 16, A-A kesiti, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 16

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
15.06.2014

Çizim 126. Kilise 16, B-B kesiti, apside bakış

Resim 443. Kilise 16, güney haç kolu, güneydoğuya Resim 444. Kilise 16, naos, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi: -

2.5.7. Serbest Haç Planlı Kiliseler Ara Değerlendirme

Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde haç plan tipinde altı kilise tespit edilmiştir. Kiliselerin ikisi Belisırma'da doğu yamaçta, dördü Ihlara'da, biri doğu üçü batı yamaçta yer alır (Çizim 170).

Ötüken, vadideki serbest haç planlı kiliseleri (Tip 4), T planlı (Tip 4 a) ve Yunan haçı planlı (Tip 4 b) olarak iki kategoride değerlendirmiştir. Bu sınıflandırmaya göre vadide serbest haç planlı iki kilise bulunur. Ağaç Altı Kilisesi Tip 4 a, T planlı, Yılanlı kilise Tip 4 b, Yunan haçı planda değerlendirilmiştir.

Ötüken'in sınıflandırması, tipoloji çalışmamızın temelini oluşturmuş, kategoriler örneklerle çeşitlendirilmiştir. Ötüken'in çalışmasında Selime'deki üç nefli bazilikal planlı Kale Manastırı Kilisesi Tip 3 kategorisinde değerlendirilmiştir ancak, tez kapsamında incelediğimiz kiliseler arasında üç nefli bazilikal plan bulunmadığından ve numaralandırma sistemini takip etme gerekliliğinden, vadideki serbest haç planlı kiliseler Tip 3 ana kategorisinde değerlendirilecektir. Ayrıca, yine Ötüken'in çalışmasında Tip 1 a, tek nefli uzunlamasına dikdörtgen planlı kiliseler kategorisinde değerlendirilen Sümbüllü Kilise, çalışmamızda T planlı serbest haç plan kategorisinde (Tip 3 a) değerlendirilmiştir. Buna göre Tip 3 a kapsamında Ağaç Altı Kilise, Sümbüllü Kilise ve Kilise 16 (Kat. No. 32-34) (Tablo 6); Tip 3 b kapsamında Küçük Ala Kilise, Kilise 4 ve Yılanlı Kilise değerlendirilmiştir (Kat. No. 29-31) (Tablo 7).

Tip 3 a'da naos, kubbe ile örtülü merkez bölüm ve kuzey, güney ve batıdaki derin haç kollarından oluşur. Haç kollarından daha yüksek olan kubbeli bölüm, doğuda doğrudan apsis ile birleşir. Haç kolları Ağaç Altı Kilisesi'nde kubbeli bölüme kemerlerle bağlanırken, Sümbüllü Kilise ve Kilise 16'da doğrudan bağlanır. Ağaç Altı Kilisesi'nde kuzeybatıda serbest destek, doğuda ve güneybatıda duvarlara oturan kubbe, Sümbüllü Kilise ve Kilise 16'da doğrudan duvarlara oturur. Bu tipte batı haç kolu diğer haç kollarına göre daha uzun ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve güney haç kolları kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, Sümbüllü Kilise kuzey haç kolu hariç beşik tonoz ile örtülüdür. Sümbüllü Kilise ve Kilise 16'da düz tavan ile örtülü batı haç kolu Ağaç Altı Kilisesi'nde beşik tonoz ile örtülmüştür. Sümbüllü Kilise ve Kilise 16'da kubbe doğrudan düz tavana oyulduğu için geçiş elemanı yoktur, tavan ile kubbe yuvarlağı arasında üçgen boşluklar oluşmuştur. Ağaç Altı Kilisesi'nde kubbe

kasnak üzerinde yükselir ve kubbeye geçişte, vadide hiçbir örneğine rastlamadığımız tromp geçişler kullanılmıştır. Kilise, hem kasnak hem de tromp geçişleri ile vadideki tüm plan tipleri içinde tek örnektir (Resim 445).

Ağaç Altı Kilisesi'nde farklı olarak kuzeybatı köşede bir köşe mekanı bulunur. Haç kollarında niş özellikle Sümbüllü Kilise ile Kilise 16'da karşımıza çıkar. Bu iki kilise birbirinin, farklı dönemlerdeki tekrarı gibidir. Sınırları ve hatları daha belirgin ve düzgün olan Kilise 16 daha sonra oyulmuş olmalıdır. İki kilisede de düz tavanın doğusuna kubbe oyulmuş, kuzey haç kolunun batı, güney haç kolunun güney ve batı duvarlarına nişler açılmıştır. Her iki kilisede de güney haç kolu, doğudaki apsis ve iki duvardaki nişleri ile haç planı andırır. Kuzey haç kolu doğuda yarım yuvarlak niş ile sona erer ki bu olasılıkla kuzey yan apsis ya da prothesis nişidir. Kiliselerde Kilise 16 haricinde naosta pencereye rastlanmamıştır. Kilise 16'nın kuzey haç kolu kuzey duvarı, üçgen tepelikli bir pencere içerir. Pencere, üstte aşağı, yanlarda içe doğru yarım yuvarlak nişlerle üç yapraklı yonca çerçeveli gibi görünür ki vadide başka bir örneği görülmemiştir (Resim 446).

Resim 445. Ağaç Altı Kilisesi kubbe

Resim 446. Kilise 16, kuzey haç kolu pencere

T tipi serbest haç planlı kiliselerde naos girişi batı haç kolunda yer alır. Ağaç Altı Kilisesi'nde girişler kapalı olduğu için aslında asıl girişin batı haç kolunun hangi yönünde olduğu tam tespit edilememektedir ancak, kuzeyinde köşe mekanı olduğu için, güney duvardaki kapının naosun asıl girişi olması daha muhtemeldir. Cepheye paralel uzanan Kilise 16'da kuzey duvarda, paralel uzanan diğer yapı olan Sümbüllü Kilise'de batı haç kolunun batı duvarındadır. Ancak bu noktada Sümbüllü Kilise için, tek ve iki nefli kiliselerde de gördüğümüz gibi giriş mekanı ya da narteks devreye girer. Naos dışarıya değil, batısındaki kuzey-güney doğrultulu mekana açılır. Mekanın narteks olarak kabul edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Kilise ve mekanın boyutlarına baktığımızda

küçük bir kilise için fazla büyük bir narteks ya da giriş mekanı söz konusudur. Mekan, farklı bir işleve sahip olmalıdır.

Doğuda üç apsis bir kural olarak görülür. Ana apsis yan apsislerden daha geniş ve derindir. Ayrıca kuzey apsinin genellikle diğer apsislere göre daha küçük boyutlarda ele alınışı da dikkat çeker, öyle ki Sümbüllü ve 16 Nolu kiliselerdeki kuzey apsis için sadece bir prothesis nişi demek dahi mümkündür. Ağaç Altı Kilise’de templon levhalarına rastlanmamıştır. Sümbüllü ve Kilise 16’da sadece ana apsis, templon levhaları ile naostan ayrılır. Ağaç Altı Kilisesi’nin kuzey ve ana apsisleri yıkık olduğu için, apsis programı hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Güney yan apsis merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülüdür. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılan apsinin doğu duvar ekseninde pencere yer alır. Kuzey ve yan apsislerde templon levhaları ya da pencere var mıydı bilinmez ancak, vadi ve bölgedeki kiliselerde olduğu gibi merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü olduğu söylenebilir. Sümbüllü Kilise ve Kilise 16’da kuzey haç kolunun doğusunda apsis olduğunu sadece tahmin edebiliyoruz, çünkü Sümbüllü Kilise’de harap, Kilise 16’da yıkıktır. Özellikle Sümbüllü Kilise’de kalan izlerden fazla derin olmayan, altar ya da templon levhaları içermeyen, yarım kubbe ile örtülü bir niş olduğunu düşünmekteyiz. Olasılıkla aynı düzenleme Kilise 16’da da tekrar eder ve yine tahminimize göre kuzey haç kolları doğuda birer apsis ile değil, sadece prothesis nişi ile sona erer. Sümbüllü Kilise’nin daha sağlam olan güney apsis de aslında kuzey hakkında bilgi verir. Güneydeki nişte altar yoktur, zeminin 0.50 m. yukarısına oyulan nişte templon levhaları da bulunmaz,merkezi içeride yarım yuvarlak değil, yarım yuvarlak bir niştir. Belki de bu kilisede prothesis ve diakonikon birer apsis ile değil niş ile temsil edilmiştir. Aynı durum Kilise 16’nın kuzey apsis için geçerlidir ancak güney apsis için bunu söylemek imkansızdır, çünkü güney haç kolu merkezi içeride yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe ile örtülüdür ve doğu duvarına bitişik altarı ile günümüze gelmiştir, templon levhaları orijinalde de yoktur. Kilise ana apsis düzenlemesi ile de farklı hatta üniktir. İlk defa bir apsis, altar ve kiborium izleri görülmüştür.

Tip 3 b’de naos, merkez bölüm ve dik eksenlerdeki haç kollarından oluşur. Kare planlı merkez bölüm, doğu, batı, kuzey ve güneyden haç kolları ile çevrelenir. Haç kolları, tüm kiliselerde beşik tonoz ile örtülürken, kare mekanın örtüsü üç yapıda da farklıdır. Kilise 2’de kademeli olarak daralan yüzeysel bir kubbe ile örtülü merkez bölüm, Kilise 4’te

kubbe, Yılanlı Kilise’de düz tavan ile örtülmüştür. Küçük Ala Kilise ve Kilise 4’te kubbeye kabartma üçgenlerle geçilirken, Yılanlı Kilise’de geçiş ögesi yoktur. Kare bölümü örten düz tavana kabartma haç motifi işlenmiştir. Doğu ve batı haç kolları kuzey-güney, kuzey ve güney haç kolları doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Zemine kadar devam eden haç kollarından doğu haç kolu, üç kilisede de apsise bağlanır. Batı haç kolu, Yılanlı Kilise’de doğrudan nartekse açılır. Küçük Ala Kilise’de tonoz başlangıçları silmelerle vurgulanmıştır.

Küçük Ala Kilise ve Kilise 4 cepheye dik, Yılanlı Kilise paralel uzanır. Kilise 4’te naosa, batı haç kolunun batı duvarındaki kapı ile girilir, Küçük Ala Kilise’nin de girişi batıda olmalıdır, naos her ne kadar batı ve güney cephede yıkılmış olsa da narteksin batıda oluşu, naos girişinin de bu yönde olduğunu gösterir. Yılanlı Kilise’de batı haç kolu batıda nartekse açılır ancak yapıya asıl giriş güneydeki portiko ile sağlanır. Portikonun kuzey duvarındaki kapı ile önce nartekse, sonra da doğudaki naosa ulaşılır.

Tip 3 b’de naoslar doğuda bir apsis ile sonra erer. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsisler naostan templon levhaları ile ayrılır. Bir istisna Küçük Ala Kilise’de görülür. Templon levhası burada yüksek bir duvar şeklinde düzenlenmiş ve apsise geçiş, eksendeki kapı ile sağlanmıştır. Templonun kuzey ve güney duvarında yine diğer kiliselerden farklı olarak pencereye yer verilmiştir (Resim 447). Kilise 4’ün apsisi toprak ile dolu olduğu için altarı görülememiştir. Yılanlı Kilise ve Küçük Ala Kilise’nin kübik altarı doğu duvar eksenindedir. Altarın yukarısında niş sadece Yılanlı Kilise’de görülür. Yılanlı Kilise’de kuzey ve güney duvarlarda karşılıklı simetrik, templon levhalarına bitişik iki oturma sekisi, Küçük Ala Kilise’de sadece kuzey duvarda karşımıza çıkar.

Naosta yer alan prothesis nişleri her kilisede farklı konumlanmıştır. Küçük Ala Kilise’de doğu duvar ekseninin kuzeyi, Kilise 4’te doğu haç kolunun kuzey duvarı, Yılanlı Kilise’de ise kuzey haç kolunun doğu duvarındadır. Ancak prothesis nişlerinin konumlanması tek ve iki nefli diğer kiliselerdekilerle paralellik gösterir¹⁵¹.

Serbest haç planlı kiliselerde, sadece Tip 3 b kategorisinde değerlendirdiğimiz kiliselerin narteks ya da portikoları bulunur. Küçük Ala Kilise’de narteks, Yılanlı Kilise’de hem

¹⁵¹ Karşılaştırma için tek nefli ve iki nefli kiliselerin değerlendirmelerine bakılabilir.

narteks hem de portiko bir arada yer alır. Yılanlı Kilise'nin narteksi doğu-batı, Küçük Ala Kilise'nin narteksi kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür, ancak her iki kilisede de narteks batı haç kolunun batısında yer alır. Portiko sadece Yılanlı Kilise'de bulunur, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı portiko, aynalı tonozu ile de vadideki tek örnektir (Resim 448).

Resim 447. Küçük Ala Kilise, templon levhası

Resim 448. Yılanlı Kilise, portiko tonozu

Ihlara'daki serbest haç planlı kiliselerden Küçük Ala Kilise, Kilise 4, Yılanlı Kilise ve Kilise 16 vadide herhangi bir yapı topluluğuna bağlı olmadan tek başlarına bulunmakla birlikte, Yılanlı Kilise kendi içinde bir kompleks yapı oluşturur. Vadide, hem narteks hem de portikosu ile günümüze gelebilen ender yapılardan olan Yılanlı Kilise, ayrıca kuzeybatı köşedeki mezar şapeli ile de bu kategorideki diğer yapılardan ayrılır.

Ağaç Altı ve Sümbüllü Kiliseler bir yapı topluluğunun kilisesidir. Ağaç Altı Kilisesi'nin ait olduğu yapı topluluğunun çizimleri yapılamadığı için değerlendirmesinin yapılması güçtür, ancak birkaç kattan ve birbirinden geçilen çok sayıda odadan geçilen bu yapı grubunun kilisenin hem kuzeyinde hem de güneyinde devam ettiği anlaşılmıştır. Kuzeybatıdaki köşe mekanı bir tünel aracılığı ile kuzeydeki birimlere, batı haç kolu ise güneydeki kapısı ile güneydeki birimlere bağlanmaktadır. Güney taraftaki birimlerde zemin seviyesi yükseldiği için, mekanlara ulaşamamakla birlikte, kilisenin girişinin bu yöndeki mekanlardan sağlandığını düşünmekteyiz. Kuzeybatı mekandan bir tünel aracılığı ile ulaşılan birimler, yaşam alanları gibi görünmektedir. Bu yönde enine dikdörtgen planlı bir salon ile bu salondan ulaşılan yatakhane olarak tanımlanabilecek bir odaya rastlanmıştır (Resim 449-452). Mekanlar arasındaki bağlantı tünellerle sağlanmış, tüneller işlevi belirlenemeyen mekanlara açılmıştır. Mekanlar arasında kot farkı bulunmakta, zemine açılan oyuklardan mevcut zeminin aşağısında da mekanların devam

ettiği anlaşılmaktadır. Yapı topluluğunun sivil mi yoksa dini nitelikte bir yapı topluluğu mu olduğu tarafımızdan anlaşılamamıştır.

Resim 449. Ağaç Altı Kilisesi, yapı topluluğu, dikdörtgen salon

Resim 450. Ağaç Altı Kilisesi, uyuma mekanları

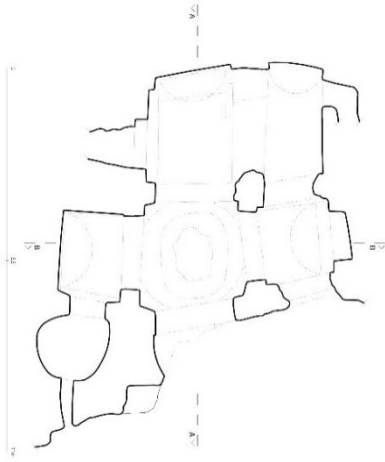
Resim 451. Ağaç Altı Kilisesi, ek mekanlar

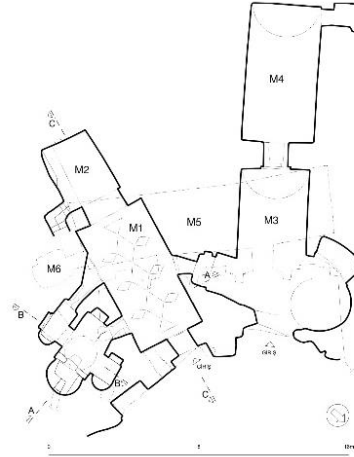
Resim 452. Ağaç Altı Kilisesi, tünel geçişler

Yapı topluluğu ile ilişkilendirilen bir diğer yapı Sümbüllü Kilise'dir. Yayınlarda manastır olarak tanımlanan kilise, olasılıkla sivil bir konutun ibadet mekanı olmalıdır. Kilisenin batısındaki uzun dikdörtgen mekan, kompleksin merkezini oluşturur ve diğer meknlar bu salondan dağılır. Mekanın duvarları kör kemer nişleri ve figürlü tasvirlerle, tavanı geometrik motiflerle oyularak bezenmiştir. Bu mekanın bir giriş holünden ziyade bir kabul ya da tören salonu olması daha olası görünür. Kilisenin küçüklüğü, tören salonun batısında yaşamaya elverişli alanların varlığı, üst katta, vadideki diğer yapı topluluklarında olduğu gibi kör kemer dizileri ve pilasterlarla bölümlenmiş cephe düzenlemesi bu yapının da vadideki seçkin bir aile tarafından iskan edildiğini düşündürür (Kat. No. 33).

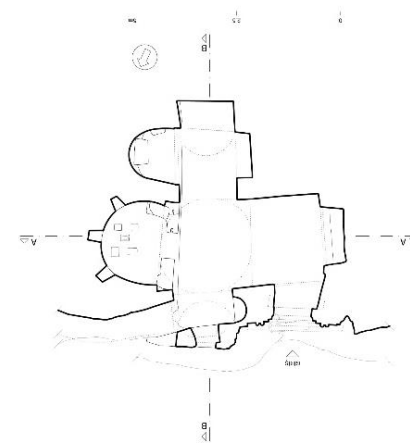
Ağaç Altı Kilisesi

Sümbüllü Kilise

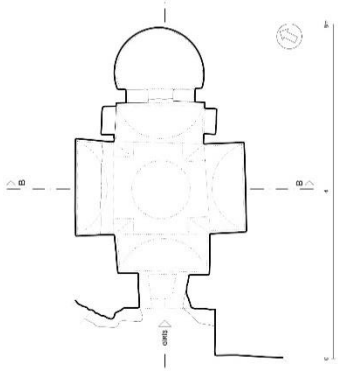

Kilise 16

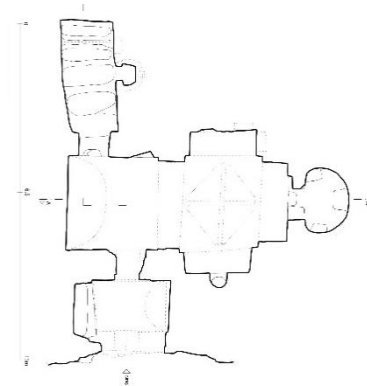

Tablo 6. Tip 3 a, T biçimi haç planlı kiliseler

Kilise 4

Yılanlı Kilise

Tablo 7. Tablo 6. Tip 3 b, serbest haç planlı kiliseler

2.6. KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI KİLİSELER

2.6.1. Katalog No. 35: Ala Kilise

Adı: Ala Kilise

Yeri: Yapı kompleksi Belisırma'da vadinin doğu yamacında bulunur. Belisırma'dan Güzelyurt'a giden kuzeydeki yolun sağındaki yapı, Küçük Ala Kilise'nin 10.00 m. kuzeyinde kaya kütesinin kuzeybatı cephesine oyulmuştur. Vadi tabanının 45.00 m. yukarısındadır (Çizim 170) (Resim 453).

Resim 453. Ala Kilise, konum, kuzeydoğuya bakış

Yayın: Rott, H., 1908, s. 211

Ala Kilise'den ilk söz eden araştırmacı Rott'tur. Kiliseyi özellikle özellikle cephe düzenlemesi açısından ele alan ve bu cephe düzenlemesini Sasani Sarayları ile karşılaştıran araştırmacı, kiliselerin kör kemerli nişlerle oluşturulan düzenlemelerinin Asya tuğla işçiliğinin özünde var olduğunu ileri sürmüştür.

Ramsey, W. ve Bell, G., 1909, s. 320, 418, n.422, 499

Yapının, kilise mimarisinin Bell tarafından kaleme alındığı bölümünde Ala Kilise ilk olarak cephe düzenlemesi ile kısaca tanıtılmıştır. Araştırmacı Rott'un Kilise'den İlanlı Kilise adıyla söz ettiğini belirtir ancak Rott, araştırmacının ileri sürdüğünün aksine, Ala Kilise ve Yılanlı Klise'yi bugün bilinen doğru adlarıyla tanıtmıştır.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1963, 194-199

Yapının özellikle resim programının en ayrıntılı ele alındığı ilk yayındır. Kapalı Yunan haçı planda kısa bir mimari tasvirin ardından, duvar resimlerini oluşturan sahneler tasvir edilmiştir. Duvar resimlerinin analiz edildiği bölümde, yapıda iki farklı duvar resmi ustasının çalıştığını, bu ustalardan birinin çok yetenekli olduğunu ve hatta duvar resimlerinin ve yazıtların büyük çoğunluğunun bu ustanın elinden çıktığını ifade eder. Yapının duvar resimlerini stil ve seçilen sahneler açısından Göreme'nin sütunlu kiliselerine yakın olduğunu belirtir. Bazı yerlerde arkaik üslubun izlerini de gören araştırmacı, kilisedeki iki farklı ustanın aynı dönemde çalışmadıklarını, yetenekli ustanın ilk olarak çalıştığını ve yarım kalan resim programının sonradan başka bir usta tarafından tamamlanmış olabileceğini ileri sürer.

Restle, M. 1969, s. 179-180.

Yayında ele alınan diğer yapılarda olduğu gibi birer cümlelik açıklamalarla konum, yapıyla ilgili yayın, plan ve koruma durumu bilgisi verildikten sonra duvar resimlerinin teknik özellikleri açıklanmıştır.

Kalas, V. 2009

Yapı ile ilgili en erken tarihli ve ulaşabildiğimiz kadarıyla tek monografik eser olan yayın, bu yönüyle yapının da en ayrıntılı ele alınarak değerlendirildiği ilk çalışmadır. Kilise özellikle mimari açıdan değerlendirilmiş ve bir manastır yapısı olup olmadığı sorgulanmıştır. Yapının incelenmesine cephe çizimiyle desteklenen, cephe düzenlemesinin ayrıntılı tasviri ile başlanmış, mimari ve resim programlarının tasvir ve değerlendirmeleriyle devam edilmiştir. Araştırmacı bu bölümde ilk defa kendisi tarafından yaptırılan mimari çizimlere yer vermiştir. Cephe düzenlemesinin geç Roma, Sasani ve erken ortaçağ İslami öğelerinden etkilendiğini söylerken Bell'in 1905 tarihli yayınında, yapı ile ilgili görüşlerine katılır. Ayrıca, bu şekildeki cephe düzenlemeleriyle

dini yapılarda karşılaşılmasının nedenlerini sorgular ve önerilerini sıralar. Kalas ayrıca yapının bir manastır mı yoksa sivil bir yapı topluluğunun kilisesi mi olduğunu sorgular.

Ötüken, Y. 1990, s. 42-43

Yapı Tip 5 c, köşe duvarlı kapalı Yunan haçı plan tipinde, Ala Manastırı Kilisesi adıyla tanıtılmıştır. Kısa bir plan ve cephe düzenlemesi tasvirinden sonra, duvar resimlerinin mekan içindeki dağılımı verilmiştir.

Jolivet-Levy, c. 1991, s. 329-330

Manastır kilisesi olarak tanıtılan yapının plan tipi, pandantiflerle geçilen, merkez kubbeli Yunan haçı olarak tanımlanmıştır. Resim programını oluşturan sahneler ve tek figürler mekan içindeki konumları ile birlikte aktarılmış ve tarihlendirme ile ilgili görüşünü belirtmiştir.

Yazıt – Kitabe:

Tarih: Thirry'nin 11. yüzyıla tarihlendirdiği yapıyı, Restle, 1200 ya da 13. yüzyıl başlarına tarihlerken Jolivet-Levy, 11. yüzyıla tarihlendirmenin daha doğru olacağını savunur. Kalas yapının, 10. ve 11. yüzyıl Bizans Sanatının zengin özelliklerini taşıdığını belirtir.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı tümüyle ayaktadır. Kompleksi oluşturan birimler aynı kaya kütesi ve cephenin arkasına oyulmuştur. Kilise, Mekan 1, 2, 3 ve 4'ten oluşan yapı kompleksinde kilise güneyde, diğer birimler güneyde gruplanmıştır. Tüm birimler cepheye dik uzanır. Mekan 1, güneydoğu köşe odasının, Mekan 2, kilisenin ve Mekan 1'in güneyinde yer alır. Mekan 3, Mekan 2'nin kuzeydoğu köşesi, Mekan 4 ise güneyinde konumlanmıştır. Mekan 1 ve Mekan 3 olasılıkla sonradan açılmıştır. Kilise, Mekan 2 ve 4 aynı cephe düzenlemesine sahip farklı birimler olarak tasarlandıklarından orijinalde birbirleri ile bağlantılı değillerdir. Her birimin girişi, kompleksin batı cephesinde yer alır ancak Mekan 2 ve 4, sonradan açılan geçişlerle birbirine bağlanmıştır.

Kilisenin girişinin de bulunduğu batı haç kolunun batı duvarı uçmuştur. Duvarlar ve payelerde tahribat ve aşınma görülür. Kuzey ve güney duvarlar ile apsis yarım yuvarlağı

boyunca açılan oyuk ya da yemlikler, olasılıkla kilisenin sonraki dönemlerde ahır olarak kullanıldığını gösterir.

Ek mekanların orijinal formlarını korumadığı düşünülebilir. Bugün bezirhane olarak isimlendirilen birimlerin orijinalde hangi amaçla kullanılmış olabileceği mevcut durumdan anlaşılamamaktadır.

Resim / Bezeme Programı: Duvar resimleri büyük oranda haraptır. Merkez kubbe, kuzey haç kolu, kuzeydoğu köşe odası ve apsis resim programı tümüyle yok olmuştur. Diğer bölümlerdeki duvar resimleri güçlükle seçilebilmektedir. Figürlerin özellikle yüzleri tahrip edilmiştir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos, 10.54 x 9.06 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlıdır. Ortada kare planlı merkez bölüm, dik eksenlerdeki haç kolları ve çapraz eksenlerdeki köşe odaları naosun bölümlerini oluşturur. Batı haç kolunun bugün yıkık olan batı duvarından naosa girilir. (Çizim 127) (Resim 454-455).

Kare planlı orta bölüm doğuda ve batıda duvarlara oturan kubbe ile örtülüdür¹⁵². Üçgen geçiş elamanları ile geçilen kubbeye örtülü bölüm, dik eksenlerde haç kolları, çapraz eksenlerde köşe odaları ile çevrelenir. Doğu ve batı haç kolları kuzey-güney; kuzey ve güney haç kolları doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve kubbe ile örtülüdür¹⁵³. Düz tavana oyulduğu için haç kolunun tamamını kaplamayan kubbeler, orta bölümde olduğu gibi duvar payelerine dayanan kemerlere oturur (Resim 456). Kemerler, haç kollarını dört yönde genişleterek haç görünümünü kazandırır. Farklı genişlik ve derinlikteki haç kolları, kemerlerle kare bölüme, kapılarla köşe odalarına bağlanır.

Çapraz eksenlerde farklı boyutlarda köşe odaları bulunur¹⁵⁴. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı köşe odaları doğu-batı doğrultusunda; kuzeybatı köşe odası kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzeydoğu

¹⁵² 3.69 x 3.63 m. ölçülerindedir.

¹⁵³ Kuzey haç kolu kemerler hariç 3.18 m. genişlik, 2.15 m. derinlikte; güney haç kolu 3.25 m. genişlik, 1.98 m. derinlik; doğu haç kolu 3.30 m. genişlik, 2.12 m. derinlik; batı haç kolu 3.60 m. genişlik, 1.97 m. derinlikte.

¹⁵⁴ Kuzeydoğu köşe odası, 1.86 x 1.83 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı; güneydoğu köşe odası 2.00 x 1.74 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı; güneybatı köşe odası 1.86 x 1.85 m. ölçülerinde kare planlı; kuzeybatı köşe odası 1.61 x 1.25 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

ve güneydoğu köşe odaları, doğuda birer niş ile son bulur¹⁵⁵. Haç kolları ve köşe odaları, kapılar ve kemerlerle birbirine bağlanır. Naos kuzey ve güney duvarlarındaki oyuklar, kuzey haç kolu, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe odalarının kuzey duvarları ile güney haç kolu ve güneydoğu köşe odasının güney duvarları boyunca devam eder (Resim 457).

Naosa, batı haç kolunun bugün yıkık olan batı duvarından girilir.

Doğuda üç apsis görülür. Ana apsis, naos ve doğu haç kolunun doğusunda, eksende yer alır. Haç kolunun doğusundaki kemer, aynı zamanda apsisin zafer kemeridir. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtülü apsisin doğu duvar ekseninde bir niş bulunur. Yan apsisler, kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarının doğusunda, birer niş şeklinde düzenlenmiştir. Yarım yuvarlak planlı yan apsisler yarım kubbelerle örtülüdür.

Resim 454. Ala Kilise, naos, doğuya bakış

Resim 455. Ala Kilise, naos, batıya bakış

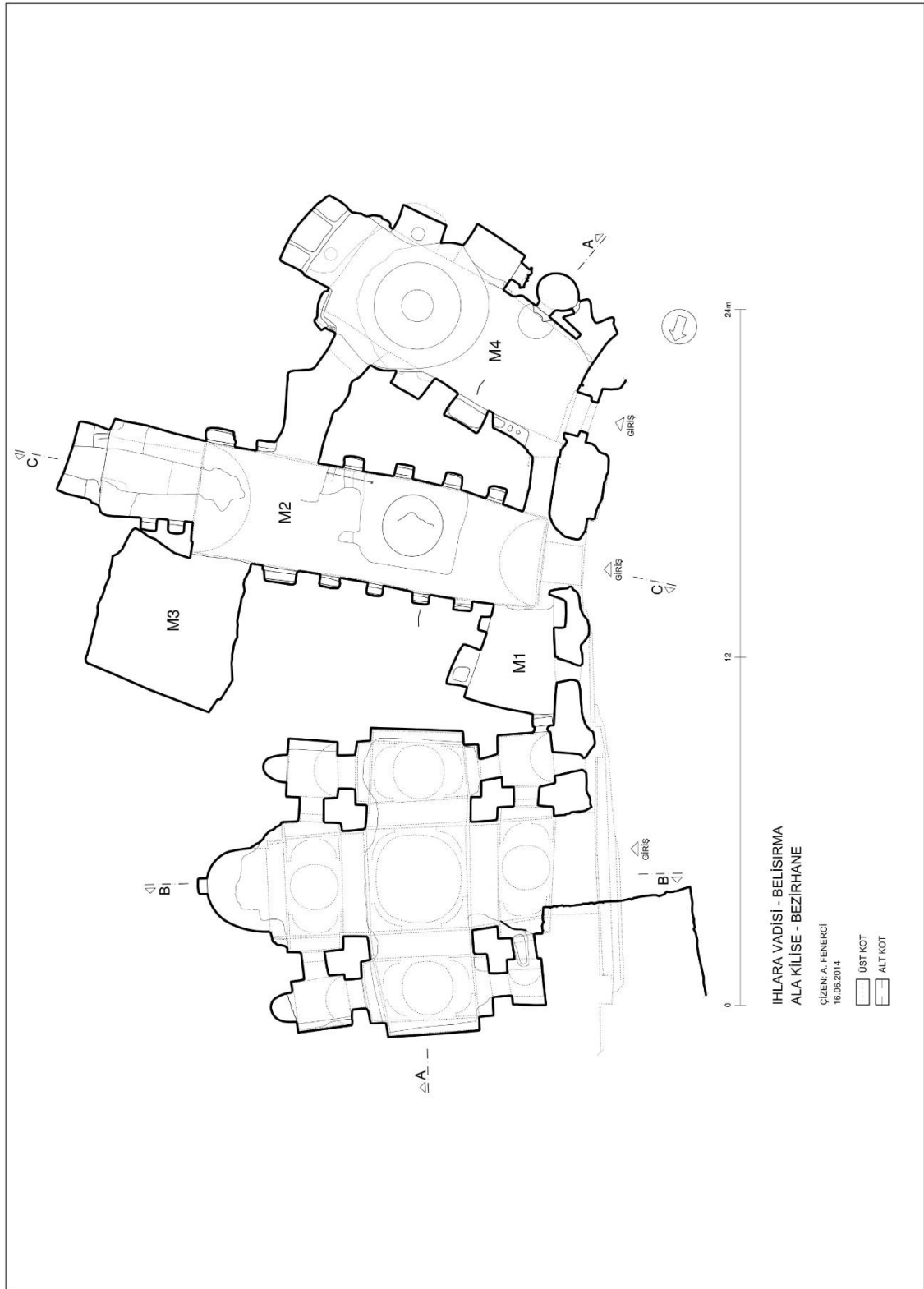

Resim 456. Ala Kilise, kuzey haç kolu

Resim 457. Ala Kilise, güneybatıya bakış

¹⁵⁵ Nişler, olasılıkla prothesis ve diakonikon nişleridir.

Çizim 127. Ala Kilise plan

Naosun güneyinde Mekan 1 ve 2 bulunur. Mekan 1, güneybatı köşe odasının güneyinde, düzgün olmayan dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülü bir mekandır. Doğu duvarında biri eksenin kuzeyi diğeri güneyinde iki niş bulunur. Mekan, Mekan 2'ye güneyindeki açıklık ile bağlanır (Çizim 127) (Resim 458).

Mekan 2, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır ve beşik tonoz ile örtülüdür. Batı duvar eksenindeki kapı ile ulaşılan mekânın kuzey ve güney duvarlarında yaklaşık eş genişlik ve derinlikte, simetrik nişler bulunur. Kuzey duvar ekseninin batısındaki açıklık ile Mekan 1'e, eksenin doğusundaki açıklık ile Mekan 3'e, güney duvar ekseninin yaklaşık doğu ve batısındaki birer açıklık ile Mekan 4'e bağlanan Mekan 2, doğuda bir girinti ile sona erer. Mekanın zemininde basamaklarla inilen bir oyuk bulunur (Çizim 127) (Resim 459).

Resim 458. Ala Kilise, Mekan 1, kuzeye bakış

Resim 459. Ala Kilise, Mekan 2, doğuya bakış

Mekan 3, düzgün olmayan yaklaşık kare planlıdır. Güneyindeki açıklık ile Mekan 2'ye bağlanır.

Mekan 4, Mekan 2'nin güneyinde güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı mekân, beşik tonoz ile örtülüdür. Girişi batı duvar ekseninin kuzeyindedir. Kuzey duvar ekseninin batı ve doğusundaki açıklıklar ile Mekan 2'ye bağlanır. Kuzey duvara ayrıca biri yaklaşık eksene, biri eksenin batısına iki niş oyulmuştur. Güney duvarda biri eksende biri eksenin batısı, biri güneyinde üç niş bulunur. Eksenin batısındaki niş yuvarlak planlıdır. Doğuda bir girinti ile sona eren mekânın zemininde değirmen bulunur (Çizim 127) (Resim 460-461).

Resim 460. Ala Kilise, Mekan 4, doğuya bakış

Resim 461. Ala Kilise, Mekan 4, batıya bakış

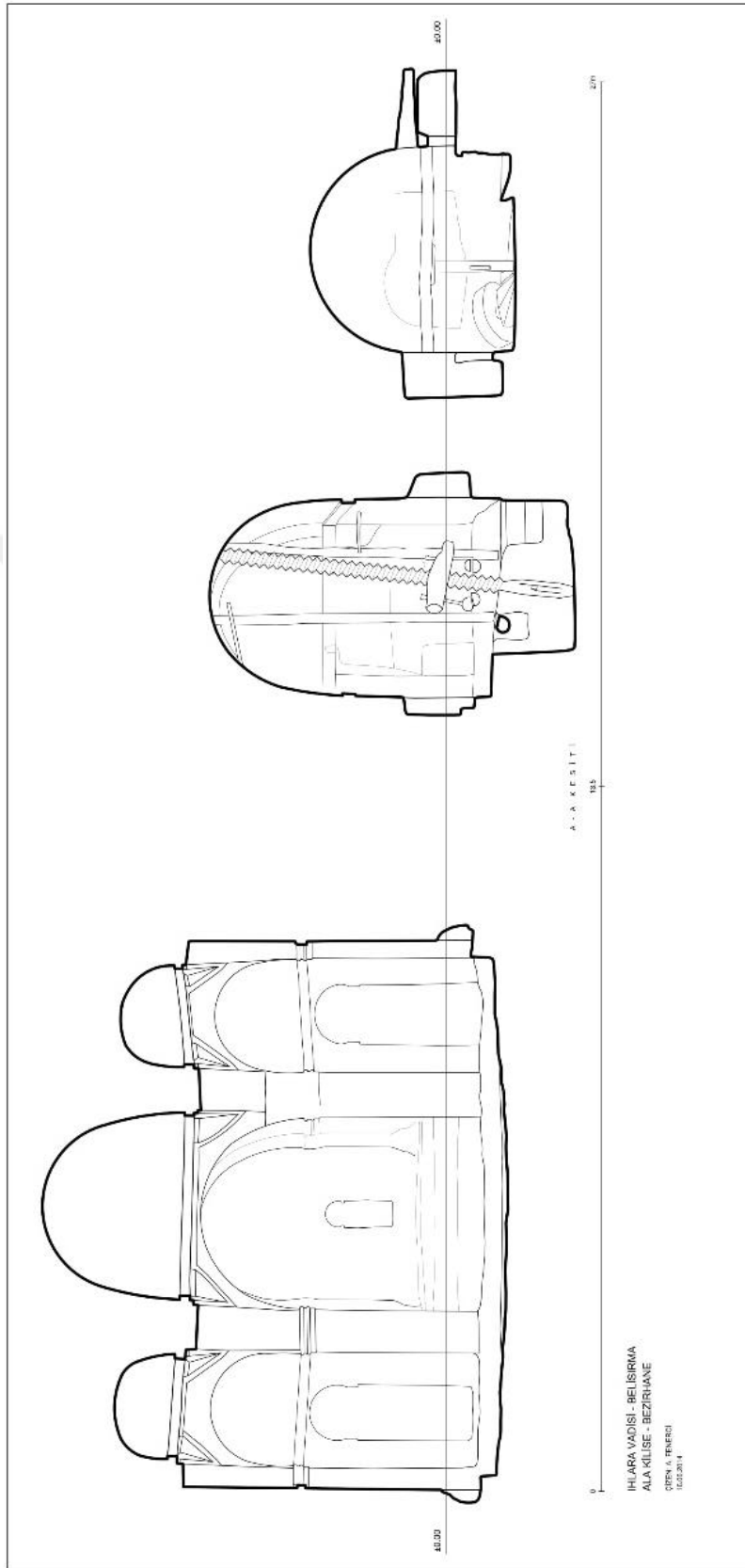
İç Tanıtım: Naos zemini düzensizdir¹⁵⁶. Naosu örten ana kubbe 7.22 m. yüksekliğe sahiptir. Kubbe başlangıcı basit profilli silme ile belirlenir. Farklı yükseklikteki haç kolu kubbeleri, ana kubbeden daha alçaktır¹⁵⁷ (Çizim 129). Haç kollarını ortadaki kubbeli bölüme bağlayan merkezi içeride yarım yuvarlak kemerler, haç kollarının duvarlarındaki nişlerde de tekrarlanmıştır. Haç kolları ile köşe odalarını birbirinden ayıran duvarlarda merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli nişler bulunur. Nişlere açılan merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kapılar, haç kolları ile köşe odalarını birbirine bağlar. Kemer başlangıçları, basit profilli silmelerle vurgulanmıştır. Kemer ve kubbe başlangıçlarını vurgulayan silmeler, naosu dikeyde üç bölüme ayırır. En üstte kubbeler, ortada haç kolu duvarlarındaki nişler, altta haç kolu ve köşe odalarını bağlayan kapılar bulunur. bugün naosa ulaşımı sağlayan yuvarlak kemerli açıklık 4.27 m. yükseklikindedir (Resim 462).

Doğuda, naosun bir basamak yukarısındaki apsis bulunur. Merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile önce doğu haç koluna oradan orta bölüme açılan apsisin yarım yuvarlağı boyunca devam eden oyuk 0.22 m. yükseklikten apsisini çevreler. Doğu duvar ekseninde merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli niş bulunur (Çizim 128).

Naosun güneybatısındaki Mekan 1, 2.09; güneyindeki Mekan 2 3.30 m. yükseklikindedir. tonoz başlangıcı basit profilli silme ile belirlenen mekanın duvarlarındaki simetrik nişler dikdörtgendir. Mekanın ekseninde yer alan oyuğun derinliği 1.40 m.dir (Çizim 128, 130). Kompleksin güney sınırını belirleyen Mekan 4'ün tonozu, Mekan 2'den daha alçaktır. Yüksekliği 2.57 m.dir.

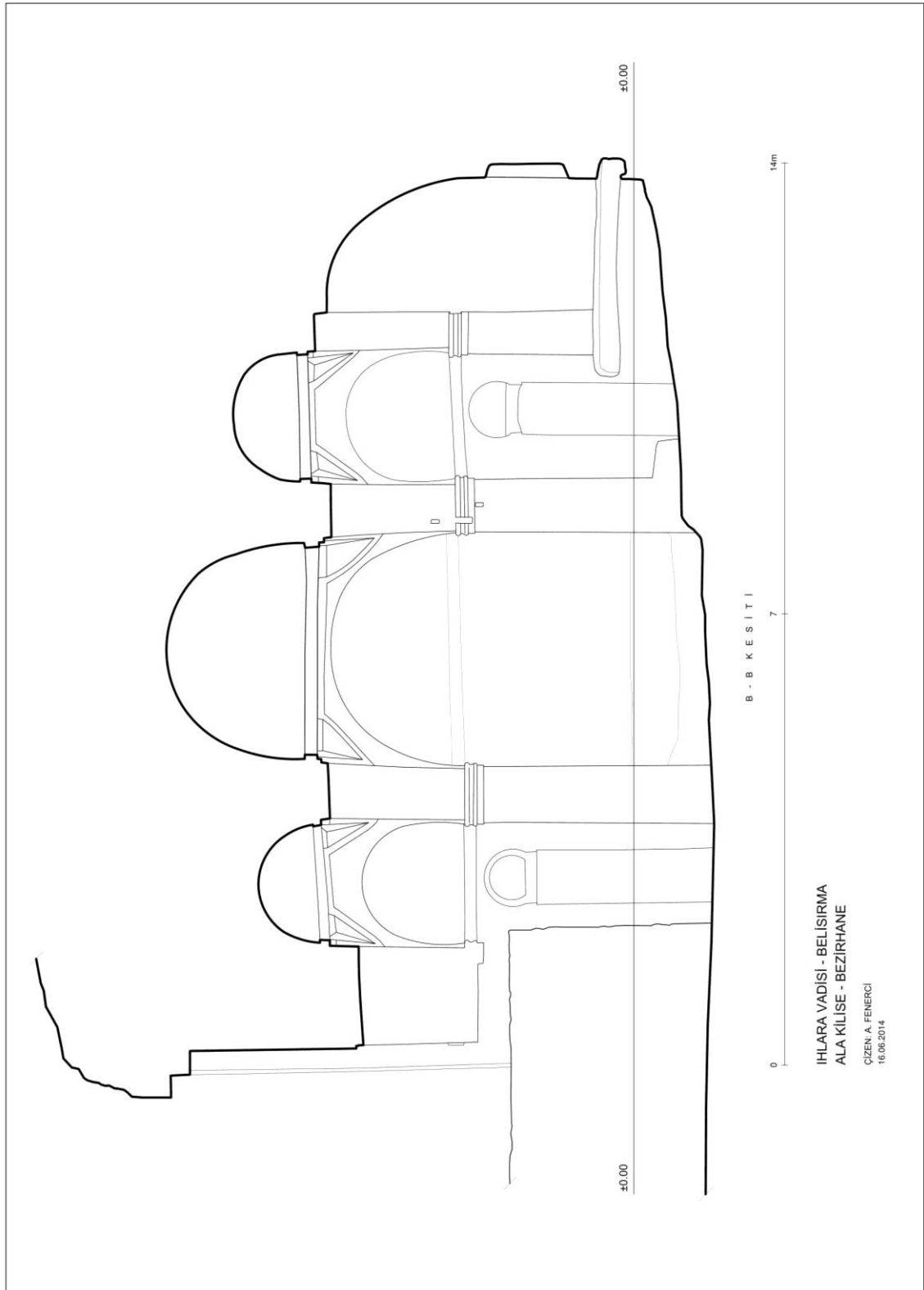
¹⁵⁶ ±0.00 m. kotu naosta 1.20 m., apsisde 0.25 m.den geçer.

¹⁵⁷ Doğu haç kolu, 6.23 m.; batı haç kolu 5.81 m. yükseklikindedir.

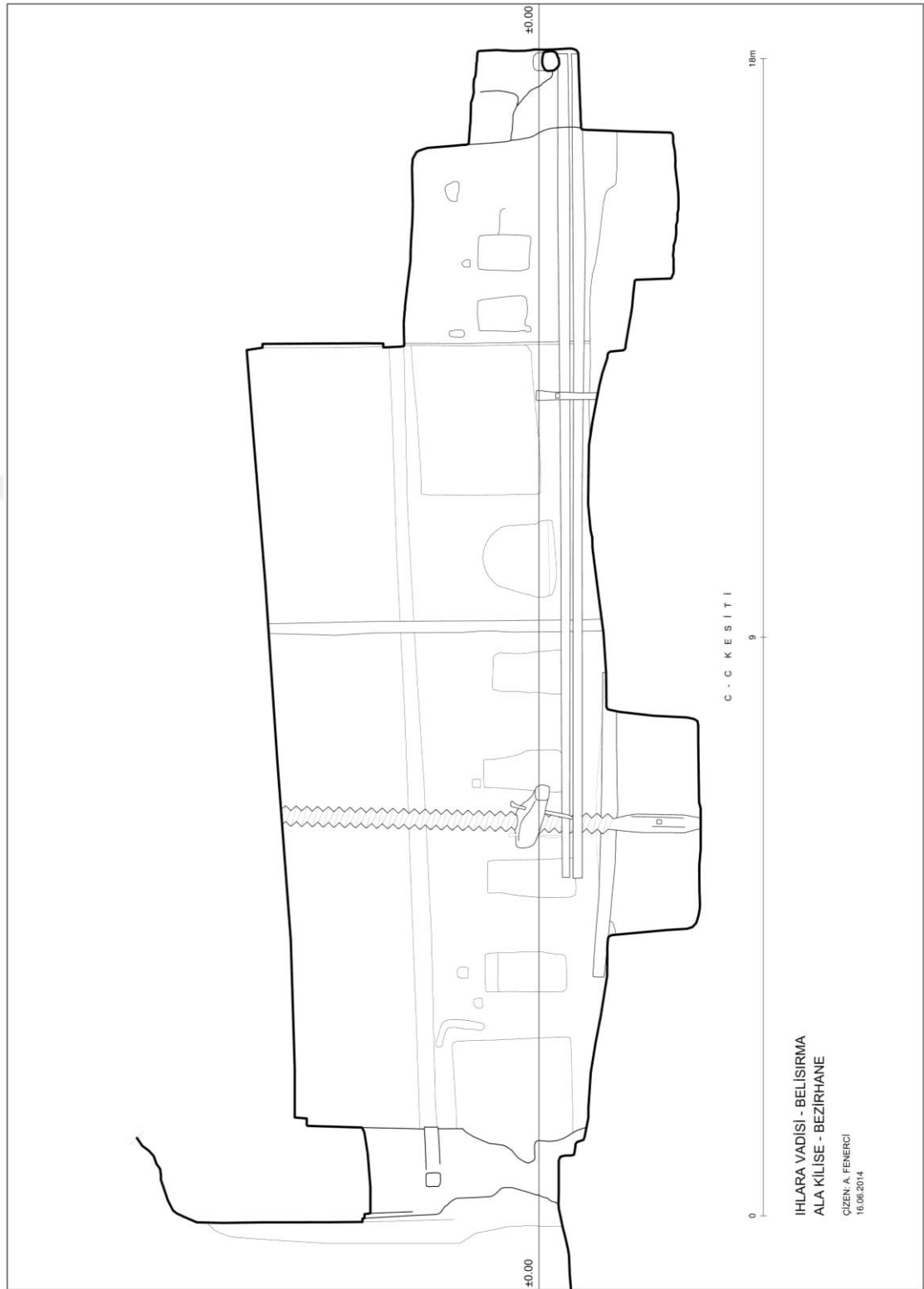

Çizim 128. Ala Kilise, A-A kesiti, naos, Mekan 2, Mekan 3, doğuya bakış

Çizim 129. Ala Kilise, B-B. Kesiti, naos, kuzeye bakış

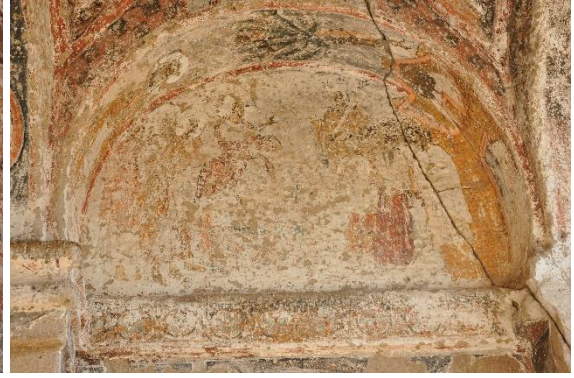

Çizim 130. Ala Kilise, C-C kesiti, Mekan 2, kuzeye bakış

Resim / Bezeme Programı: İncil ve Tevrat konulu sahneler ile sembolik sahneler ve tek figürlerden oluşan duvar resimleri özellikle haç kolları ve köşe odalarında yer alır. Batı haç kolu kubbesinde Pantokrator İsa (D), güney duvar alınlığında Kudüs'e Giriş (DI), kuzey alınlığında Son Akşam Yemeği (DII), kuzey haç kolu batı alınlığında Anastasis (DXIV), kuzey duvarda Doğum (LVIII); güney haç kolu güney duvar alınlığında Koimesis (DXXIII), batı alınlığında Ziyaret (LII), güneybatı köşe odası tonoz kuzey yarısında Fırında Üç İbrani Genci (F), güney yarıda Mısırlı Meryem (28), kuzeydoğu duvarda Meryem ve Çocuk İsa (29) batı haç kolu kubbesi pandantiflerinde Serafim ve Tetramorf (h), kuzey ve güney duvar alınlıklarında büst şeklinde iki melek tasviri (i), batı kemer iç yüzünde madalyon içinde Aziz Hermalaos (342) ve tanımlanamayan aziz tasvirleri (520), batı duvar güney yarısında Eugenios (131), kuzey yarıda Orestes (173), batı kemer kuzey yarıda Mardarios (132), güney yarıda Auksentius (130), kuzeybatı paye batı duvar Eustratios (129), doğu duvar Persli Martir İokobos (14), batı kemer iç yüzündeki madalyonlarda Martinos, Exakostidianos, İoannes, Antoninos, Kirukus (15), kuzey kemer iç yüzünde Abibus (101) ve Gurias (102); batı kemer ayağında Theodoros (136) ve tanımlanamayan bir aziz (520); doğu haç kolu kuzey duvar Aziz Georgios ve Aziz Agrakantios (20), bema kemer ayağında Aziz Georgios (121), batı duvarda Surp Krikor Lusavoriç (22); merkez bölüm kubbe pandantiflerinde Serafim ve Kerubim (h), kuzey kemer iç yüzü İlyas (10) ve Micah peygamberler (19), güney kemer iç yüzü İşaya (3), Markodias, Yunus (7) ve Zekeriya (24) peygamberler, doğu kemer iç yüzü Aziz Theofilos (137) ve tanımlanamayan aziz tasviri (520); kuzey kemer iç yüzünde iki manastır azizi (409), güney duvarda Başmelek, Eugenia (131), Azize Pareskevi (214); kuzeybatı köşe odası batı duvarında Aziz Antoninos (401), Aziz Theodolos (32), kuzey kemer iç yüzü kuzey yarıda Aziz Euthemios (403), güney yarıda Aziz Sabas (407) tasvirleri yer alır (Çizim 131) (Resim 462-465).

Resim 462. Ala Kilise, batı haç kolu kuzey alınlık

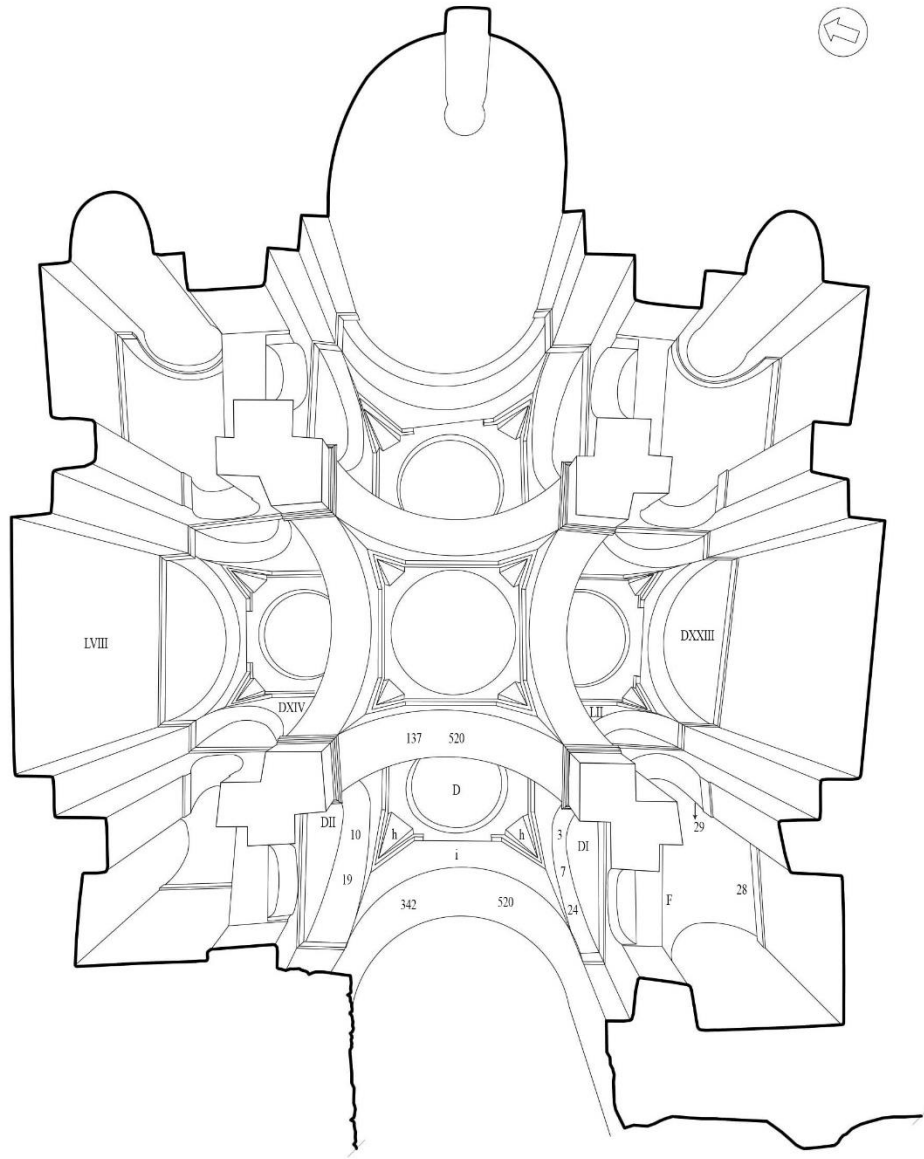
Resim 463. Ala Kilise, batı haç kolu güney alınlık

Resim 464. Ala Kilise, güneybatı köşe odası

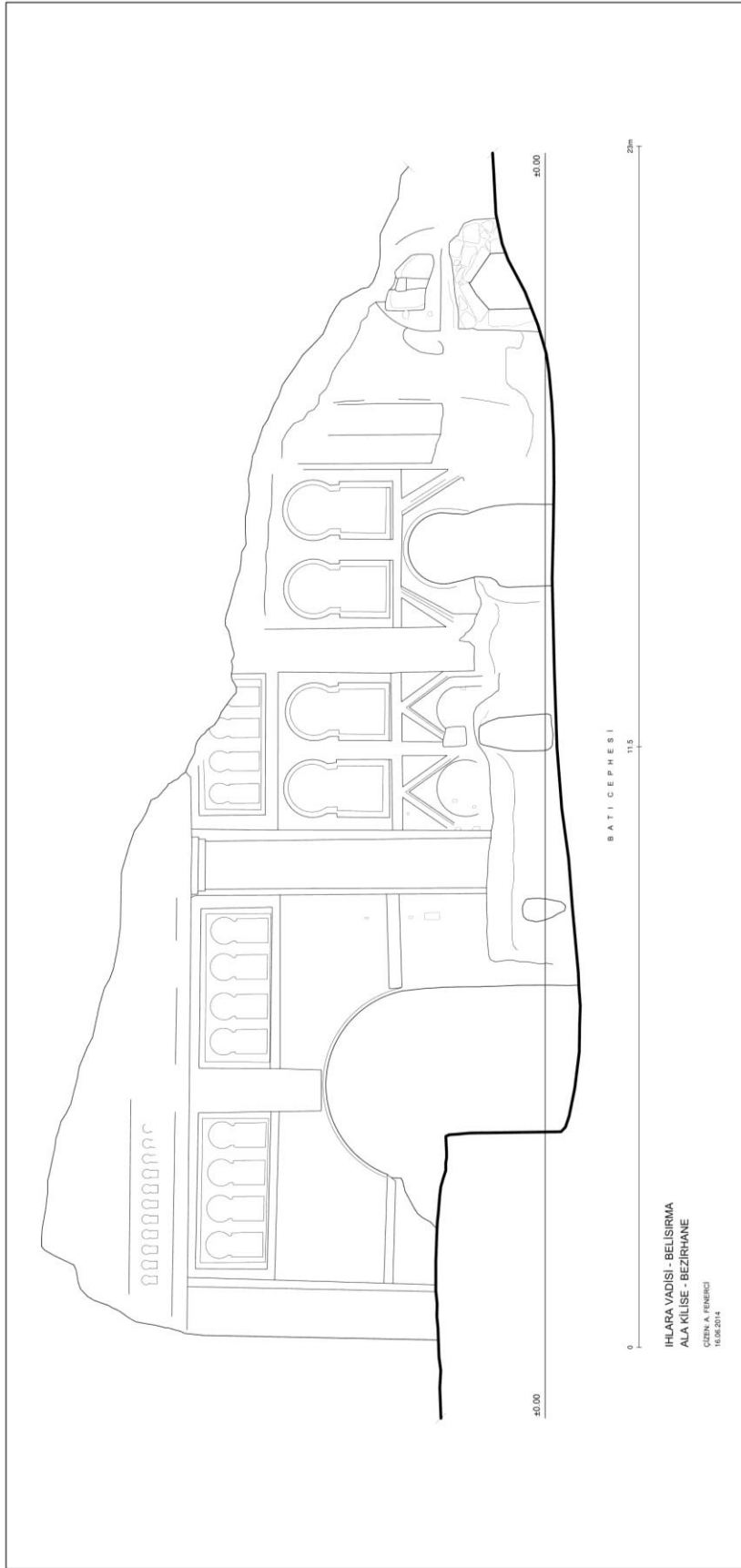
Resim 465. Ala Kilise, kuzey haç kolu, batı duvar

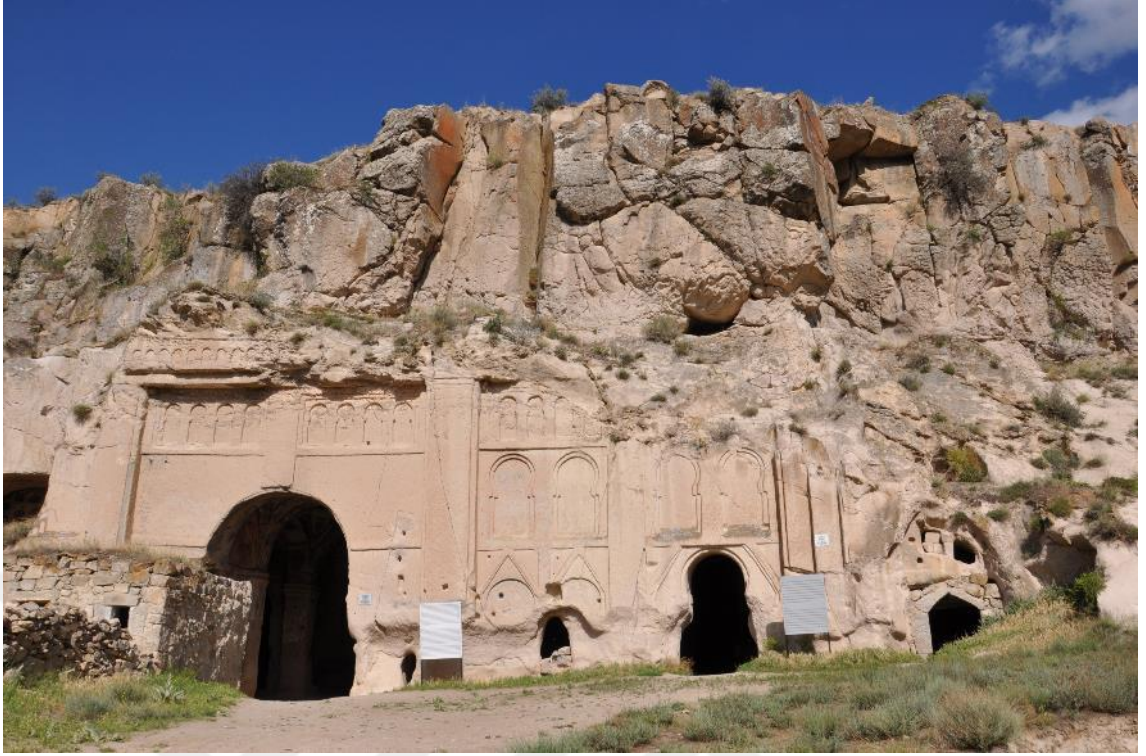
İHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
 ALA KİLİSE - BEZİRHANE
 ÇİZEN: A. FENERCİ
 16.08.2014

Çizim 131. Ala Kilise, duvar resimlerinin mekansal dağılımı

Cephe Düzenlemesi: Ala Kilise yapı topluluğunun batı cephesi, yatayda ve dikeyde firiz ve pilasterlarla üç bölüme ayrılmıştır. Batı cephe boyunca devam eden düzenleme, kompleksi oluşturan tüm birimleri içine alır (Çizim 132) (Resim 466). Dikeydeki ilk bölüm cephede kiliseyi, ikinci bölüm Mekan 3 ve 4'ü temsil eder. Üçüncü bölümde kaya uçtuğu için, cephenin gerçekte bu yönde devam edip etmediği anlaşılamamıştır. Yataydaki bölümlenme, cephenin gerisinde üç katlı bir mekan algısı yaratır ancak tüm birimler cephe yüksekliğinde tek katlıdır. İlk bölüm, kilisenin yuvarlak kemerli girişine kadar devam eden pilaster ile kiye ayrılmış, üst şeritte, her bir bölüme merkezi içeride yarım yuvarlak dörder kör kemer oyulmuştur. Orta şerit boş bırakılmış, orta şerit ve alt şeritin merkezi, kilisenin girişini içermiştir. Benzer düzenleme Mekan 3 ve 4'e denk gelen ikinci dikey bölümde de görülür. Aşağıya kadar devam eden, duvardan fazla taşıntı yapmayan bir pilaster cepheyi dikeyde ikiye bölmüş, üst şeridine ilk bölümdeki gibi merkezi içeride yarım yuvarlak dört kör kemer, orta şeride, daha büyük olmak üzere ikişerden dört kör kemer, alt şeride ise Mekan 3'e karşılık gelen bölümde üçgen alınlıklı, merkezi içeride yarım yuvarlak iki kör kemer oyulmuş, Mekan 4'e denk gelen bölümde ise alt şeride üçgen köşelikli çerçeve içinde, merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli giriş açılmıştır. Cephenin kuzey ve güney sınırı, yüzeyden taşıntı yapan pilasterlar ile belirlenmiştir. Cephenin bu pilasterların kuzeyine ya da güneyine devam edip etmediği, cephe bu yönlerde uçtuğu için anlaşılamamıştır. Tüm cephede görülen merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemer düzenlemesi en alttan en tepe noktaya kadar küçülerek uygulanmıştır. Cephenin üst sınırı ya da taç bölümü aynı kemer düzenlemesinin, daha küçük boyutlarda cephe boyunca devam ettiği, dar bir şerit ile oluşturulmuştur. Kör kemerlerin boyutları ile doğru orantılı olarak şeritlerin de taç bölümüne doğru yüksekliklerinin azaldığı dikkat çeker. Üstteki şeritte, kemerlerin yukarısında, beyaz sıva üzerine aşî boyası ile, sivri uçları birbirine değen üçgenlerle oluşturulmuş süsleme firizinin izleri görülür.

Çizim 132. Ala Kilise, cephe düzenlemesi

Resim 466. Ala Kilise, batı cephe (Fenerci, 2014)

Resim 467. Ala Kilise, batı cephe bezeme detayı (Fenerci, 2014)

2.6.2. Katalog No. 36: Karanlık Kale Kilisesi

Adı: Karanlık Kale

Yeri: Yapı Ihlara'da vadinin doğu yamacında yer alır. Eğritaş Kilise'nin 200.00 m. kuzeyindeki yapı vadi yamacının 25.00 m. yukarısında bulunur. Kaya kütlesinin güneybatı cephesine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 468).

Resim 468. Karanlık Kale yapı topluluğu, güney cepheye bakış

Yayın: Thierry, N. ve Thierry M., 1963, s. 35-38

Yapıdan ilk Thierry'ler söz eder. Manastır olarak tanımlanan yapının ölçekli çizimi ilk kez bu yayında karşımıza çıkar. Çizimde sadece kilise, kiliseye geçiş sağlayan koridor, yan şapel, giriş holü, salon ve salonun kuzeyindeki mekan gösterilmiştir. Planda gösterilen mekanları ayrıntılı mimari tasvirini yapan araştırmacılar yapının tavan süslemeleri ve yan şapeldeki ağaç motifleri ile özel olduğunu ve Jerphanion'un çalıştığı bölgelerde benzer örneğinin görülmediğini vurgularlar.

Rodley, L., 1985, s. 95-103

Yapı ilk olarak Rodley tarafından mimari açıdan değerlendirilmiş ve kompleksi oluşturan tüm birimler yine ilk kez bu yayında planıyla birlikte yer almıştır. Rodley, avlulu

manastırlar kategorisinde değerlendirdiği yapıda on bir birim tespit etmiş, bu birimleri plana işlemiş ve tasvirini bu sırayı takip ederek yapmıştır. Araştırmacı, kompleksi oluşturan birimlerden, (1) numara ile belirttiği giriş holü, (2) salon, (5) mutfak, (9) kilise, (10) koridor ve (11) yan şapeli tanımlayabilmiş, bunlar haricinde kalan birimleri oda / mekan olarak isimlendirmiş ve birimlerin, ayrı başlıklar halinde, mimari tasvirlerini yapmıştır. Yapının süsleme programını da tanıtan araştırmacı, yapı için tarihlendirme önerisinde de bulunmuştur.

Ötüken, S. Y., 1990, s. 55

Yapı topluluğunun kilisesi, dört serbest destekli, basit tipte kapalı Yunan haçı plan (Tip 5a) kategorisinde değerlendirilmiştir. Yayında yapının mimari özellikleri ve bezemeleri ile ilgili kısa tanıtıcı bilgiler verilmiştir.

Yazıt-Kitabe: -

Tarih: Yapı ile ilgili tek tarihlendirme önerisini Rodley sunar. Yapıda duvar resimlerinin olmayışı araştırmacıya göre tarihlendirmeyi güçleştirir. Önce manastır kuruluşunun oluşumu üzerinden bir değerlendirmeye giden araştırmacı özellikle giriş holü ve kuzeyindeki mekanın tavan, korniş ve kemer özelliklerini Bezirhane kilise ile; aşı boyası haç ve haç kabartmaları ile oluşturulan dekoratif süslemeleri Aynalı Kilise Manastırı ile karşılaştırır ancak bir sonuca ulaşamaz. Bu noktada vadide resim programının yarım kaldığını düşündüğü Direkli Kilise ile bir karşılaştırmaya gider. Araştırmacıya göre Direkli Kilise'nin resim programı olasılıkla bölgeye Selçukluların gelişiyle yarım kalmıştır. Karanlık Kale Kilisesi'nde de duvar resmi sıva tabakası vardır ancak resimlerle bezenmemiştir. Bu iki durum arasında bağlantı kuran Rodley, Karanlık Kale Kilisesi'nin de Selçuklular bölgeye ulaştığı için resimlenemediğini ve bu sebeple yapının 11. yüzyıl sonlarına tarihlenebileceğini ileri sürer.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı topluluğu kilise, mezar şapeli, giriş holü, salon, mutfak ve birbiri ile bağlantılı işlevi belirlenemeyen mekanlardan oluşan bir komplekstir¹⁵⁸

¹⁵⁸ Yapı topluluğunun ayrıntılı mimari değerlendirmesi ve çizimi ilk olarak Rodley tarafından yapılmış ve kompleksi oluşturan birimler numaralandırılarak tanıtılmıştır. Buna göre yapı kompleksi giriş holü, salon ve bunun etrafında konumlanan birimlerden oluşur ve numaralandırma sistemi de araştırmacı tarafından bu

Resim / Bezeme Programı: Yapıda duvar resmine rastlanmamıştır, ancak hem taşın işlenmesi hem de doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılan bezemelerden oluşan süsleme programı, önemli ölçüde sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

Mimari Tanıtım:

Plan: Kilisenin batısında kapalı Yunan haçı planlı naos, doğusunda apsis bulunur. 5.37 x 5.34 m. ölçülerindeki naos kare planlıdır. Ortada kare planlı merkez bölüm, dik eksenlerdeki haç kolları ve çapraz eksenlerdeki köşe odaları naosun bölümlerini oluşturur (Çizim 133).

Orta bölüm, dört serbest destek tarafından taşınan, pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Kubbenin oturduğu payeler köşelerde pahlıdır. Kubbe, ortada düz, kubbe eteğinde sekiz dilimlidir. Dik eksenlerde yaklaşık eş genişlik ve derinlikte, haç kolları yer alır. Doğu ve batı haç kolları kuzey-güney; kuzey ve güney haç kolları doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü haç kolları, merkez bölüme doğrudan bağlanır. Çapraz eksenlerde yaklaşık kare planlı, çapraz tonoz ile örtülü köşe odaları bulunur. Haç kolları ve köşe odaları merkezde payelere, yanlarda duvarlara oturan kemerlerle birbirine bağlanır.

Naos batı duvar ekseninde, batı haç kolunun batı duvarında, Mekan (1)'e geçiş sağlayan kapı bulunur. Kuzey duvar ekseninin doğusunda iç içe oyulmuş iki niş, kuzeydoğu köşe odasının kuzey duvarında yer alır. Güney duvar ekseninde, güney haç kolunun güney duvarındaki kemerli giriş, koridora (Mekan 10) açılır. Eksenin doğusunda, güneydoğu köşe odasının güney duvarına niş oyulmuştur.

Doğuda biri eksende, diğerleri eksenin kuzeyi ve güneyinde üç apsis bulunur. Eksendeki ana apsis yan apsişlere göre daha geniş ve daha derindir. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsişlerden ana apsis, doğu haç kolunun; kuzey yan apsiş kuzeydoğu köşe odasının; güney yan apsiş güneydoğu köşe odasının doğusunda yer alır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsişler, yarım kubbeler ile örtülüdür. Ana apsişin doğu duvar eksenine derin bir niş, nişin doğu duvarına küçük bir niş oyulmuştur. Kuzey yan apsişte

---

yönde yapılmıştır. Yapı kompleksi giriş holü (Mekan 1), kuzeyindeki salon (Mekan 2), salonun doğusundaki Mekan 3, Mekan 2'nin batı, Mekan 1'in kuzeybatısındaki Mekan 4, batıdaki Mekan 5, 6, 7, 7a, 8 ve giriş holünün doğusundaki Kilise (Mekan 9), kilisenin güneyindeki giriş koridoru (Mekan 10) ve koridorun doğusundaki şapel (Mekan 11) olmak üzere on bir birimden oluşur. Rodley'in numaralandırma sistemi tarafımızdan benimsenmiş ancak plan tasvirine kiliseden başlanmıştır.

doğu duvara bitişik altar eksenin yaklaşık kuzeyindedir, yukarısına niş oyulmuştur. Güney yan apsisin doğu duvarına bitişik altar eksenin güneyindedir. Yukarısında bir niş bulunur (Çizim 133) (Resim 469-472).

Resim 469. Karanlık Kale Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış

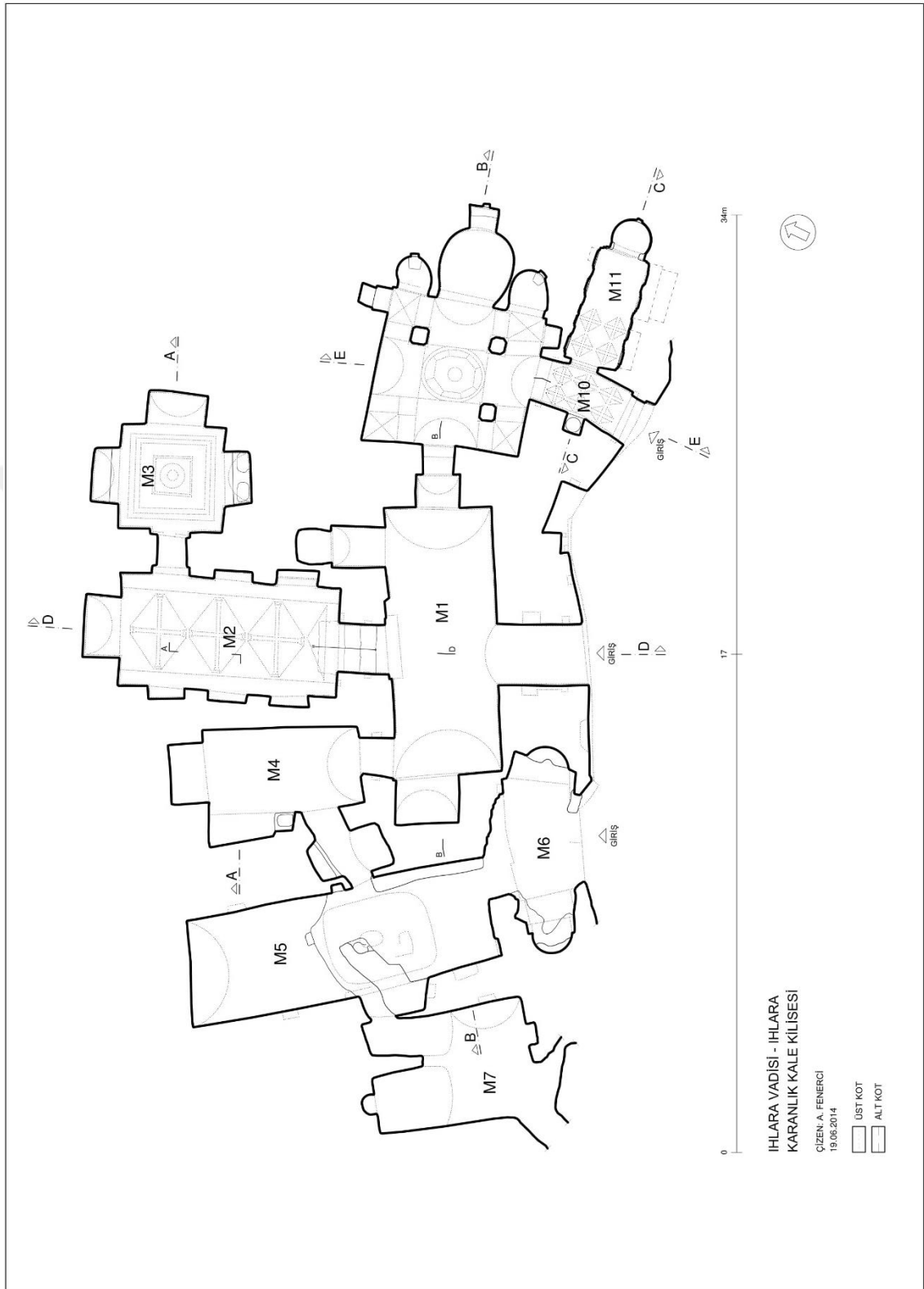
Resim 470. Karanlık Kale Kilisesi, naos, doğuya bakış

Resim 471. Karanlık Kale Kilisesi, naos, batıya bakış

Resim 472. Karanlık Kale Kilisesi, naos kubbesi

Çizim 133. Karanlık Kale yapı topluluğu, plan

Kilisenin güneyinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı giriş koridoru yer alır (Mekan 10). Düz tavan örtülü mekanın tavanı dört kolu eşit kabartma haçlarla hareketlendirilmiştir. Haçlar eşkenar dörtgenler içinde yer alır. Mekana giriş güney duvardaki kemerli açıklık ile sağlanır. Kuzey duvarındaki kemerli açıklık ile kiliseye bağlanan mekan, doğu duvar ekseninin kuzeyindeki açıklık ile de mezar şapeline (Mekan 11) açılır. Batı duvar ekseninde dikdörtgen bir niş, nişin zemininde yuvarlak bir oyuk bulunur (Resim 473).

Kilisenin güneydoğu, narteksin doğusunda mezar mekanı (Mekan 11) bulunur. Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı mekanın batısında naos, doğusunda apsis bulunur. Düz tavan ile örtülü naosun tavanı, eksenin batısında eşkenar dörtgenler içindeki kabartma haçlarla hareketlendirilmiştir. Kuzey ve güney duvarlarında eş genişlik ve derinlikte, yaklaşık simetrik dörder kör kemer bulunur. Kuzey duvar ekseninin doğusundaki kemerin kuzey duvarına bir, güney duvar ekseninin doğusuna iç içe iki, eksenin batısına bir dikdörtgen niş oyulmuştur.

Mekanın doğu duvar ekseninde, merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis bulunur. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsis, batısındaki templon levhaları ile naostan ayrılır. Doğu duvarı ekseninde bir niş yer alır (Resim 474).

Resim 473. Karanlık Kale, Mekan 10, kuzeye bakış Resim 474. Karanlık Kale, Mekan 11, doğuya bakış

Komplekse ulaşımı sağlayan giriş, güney cephenin ekseninde yer alır. Derin bir koridor şeklinde düzenlenen giriş, doğu-batı doğrultusunda enlemesine dikdörtgen planlı giriş holüne (Mekan 1) ulaşımı sağlar. Beşik tonoz ile örtülü mekanın batı duvar ekseninin kuzeyinde beşik tonoz örtülü niş, doğu duvar ekseninde beşik tonoz örtülü niş içine oyulmuş ve kiliseye geçiş sağlayan kapı bulunur. Mekanın kuzey duvarında, biri eksende,

biri eksenin batısında Mekan 2 ve Mekan 4'e geçiş sağlayan iki kapı, eksenin doğusunda beşik tonoz örtülü derin bir niş vardır. Niş, kuzey duvarının oyulmasıyla derinleştirilmiştir. Eksendeki kapının zeminine oyulan basamaklarla Mekan 2'ye geçilir (Resim 474-476).

Resim 475. Karanlık Kale, Mekan 1, doğuya bakış

Resim 476. Karanlık Kale, Mekan 1, kuzeybatıya bakış

Mekan 2, kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı bir salondur. Düz tavan ile örtülü mekanın tavanı, giriş koridoru ve ek mekanda olduğu gibi eşkenar dörtgenler içindeki eşit kollu kabartma haç motifleri ile hareketlendirilmiştir. Mekana, güney duvar eksenindeki kapı ile girilir. Doğu ve batı duvarlarda yaklaşık eş genişlik ve derilikte, karşılıklı simetrik üçerden altı niş bulunur. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki nişe, Mekan 3'e geçiş sağlayan kapı açılmıştır. Mekan, kuzey duvar eksenindeki tonoz örtülü niş ile sona erer (Resim 477-478).

Resim 477. Karanlık Kale, Mekan 2, kuzeye bakış

Resim 478. Karanlık Kale, Mekan 2, güneye bakış

Kare planlı Mekan 3, kuzey, güney ve doğu duvarlarına açılan beşik tonoz örtülü nişlerle haç planlı algılanır. Nişler eş genişlik ve derinlikte, karşılıklı simetriktir. Mekanın örtüsü,

beden duvarlarıyla birleşim noktasından merkeze doğru üç kademeli silme ile daralır ve merkezde dörtgen bir yuvanın içinde küçük bir kubbe ile son bulur (Resim 479-480).

Mekan 1'in kuzeybatı, Mekan 2'nin batısındaki Mekan 4, kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü mekanın güney duvar ekseninin hafif doğusuna kaymış kapı, mekanın Mekan 1 ile bağlantısını sağlar. Batı duvar ekseninin güneyindeki kapı ile Mekan 5'e geçilir. Kuzey duvar eksenindeki niş ile sınırlanan mekanın güney duvar ekseninin kuzeyine bir niş oyulmuştur.

Resim 479. Karanlık Kale, Mekan 3, doğuya bakış Resim 480. Karanlık Kale, Mekan 3, örtü

Mekan 4 ve 5 birbirine bir geçit ile bağlanır. Doğu-batı yönünde uzanan geçit, kuzey ve güney duvarları ekseninin batısına açılan nişlerle bu bölümde genişletilmiştir. Geçit ile ulaşılan Mekan 5, kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. Tonzun ortasına açılan baca, mekanın mutfak olduğunu düşündürür. Mekan, batı duvar eksenine açılan kapı ile Mekan 7'ye, güney duvar ekseninin doğusuna açılan kapı ile Mekan 6'ya bağlanır. Mekan 7, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülüdür. Kuzey duvar ekseninin batısında yarım yuvarlak bir niş bulunur (Resim 481-482).

Mekan 6, doğu-batı doğrultusunda enlemesine dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülüdür. Güney duvar ekseninde girişi bulunan yapı, doğu ve batı duvarına oyulan birer niş ile sona erer (Resim 483).

Resim 481. Karanlık Kale, Mekan 5, kuzeye bakış   Resim 482. Karanlık Kale, Mekan 5, baca

Resim 483. Karanlık Kale, Mekan 6, batıya bakış

İç Tanıtım: ± 0.00 m. kotu, kompleksi oluşturan birimlerde farklı yüksekliklerden geçer¹⁵⁹. Naos kubbesinin en tepe noktası 4.23 m. yüksekliktedir. Buradan kademeli şekilde alçalarak kasmağa oturur. Kubbe başlangıcını belirleyen silme, aynı zamanda kubbeyi beden duvarlarından ayırır. Haç kolu tonozları ana kubbeden daha alçaktır, tonoz yükseklikleri ortalama 2.60 m.dir. Haç kollarını hem orta bölüme hem de köşe odalarına bağlayan kemerler merkezi içeride yarım yuvarlak¹⁶⁰. Kemerler, kesik piramit başlıklı kare payelere oturur. Kemer başlangıçlarını belirleyen basit profilli silmeler, kemer ve tonoz başlangıçları ile, paye başlıkları ve duvarlarda kesintisiz devam eder (Çizim 134). Güneydeki Mekan 10'a merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli açıklık ile geçilir (Resim 484). Batı duvarda naosu Mekan 1'e bağlayan, toprak ile dolu dikdörtgen kapının mevcut yüksekliği 1.01 m.dir (Çizim 135) (Resim 485).

¹⁵⁹ ± 0.00 m. kotu naosta 0.95 m., Mekan 1'de 1.00 m., Mekan 2'de 1,18 m., Mekan 3'te 0,83 m., Mekan 4'te 1.57 m., Mekan 5'te 1,38 m., Mekan 10'da 0.83 m., Mekan 11'de 0.82 m.den geçer ,

¹⁶⁰ Kemerler 1.78 m. yüksekliktedir.

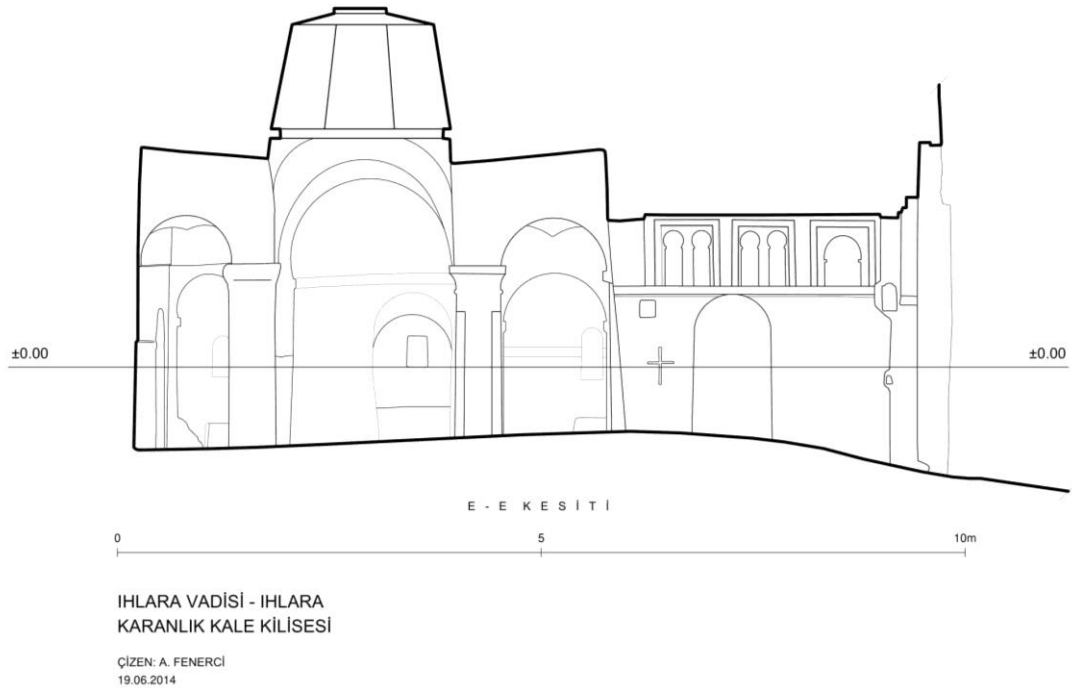

Resim 484.

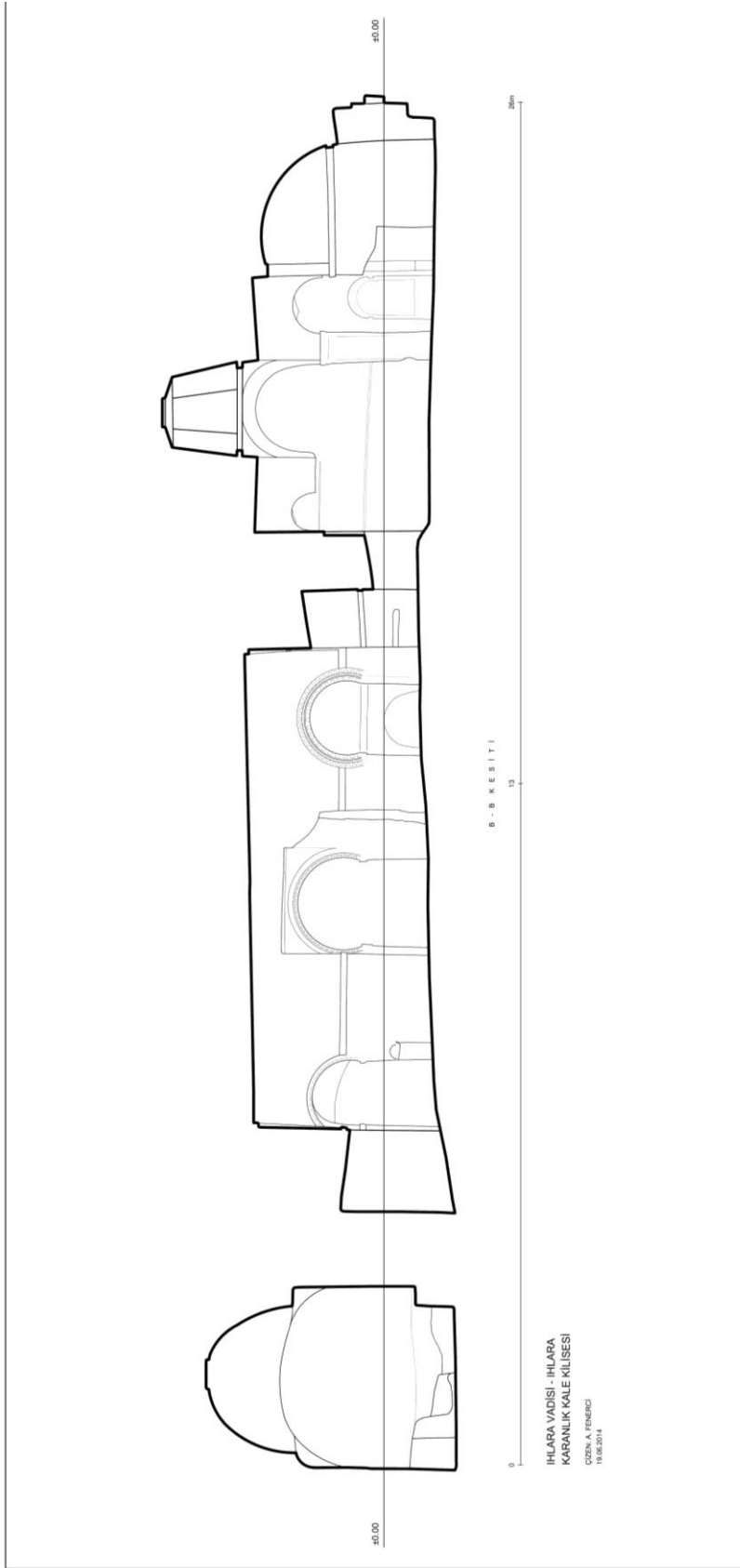

Resim 485.

Doğuda üç apsis merkezi içeride zafer kemerleri ile naosa açılır. Zafer kemeri ve yarım kubbe başlangıçları basit profilli silme ile vurgulanır. Zafer kemeri 2.22 m., yarım kubbe 2.24 m. yüksekliktedir. Her üç apside, doğu duvarının yaklaşık ekseninde merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli birer niş bulunur. Ana apsisdeki niş yan apsistekilere göre daha geniş ve yüksektir (Çizim 134).

Çizim 134. Karanlık Kale, E-E kesiti, naos ve Mekan 10, doğuya bakış

Çizim 135. Karanlık Kale, B-B kesiti, Mekan 4, Mekan 1 ve naos kuzeye bakış

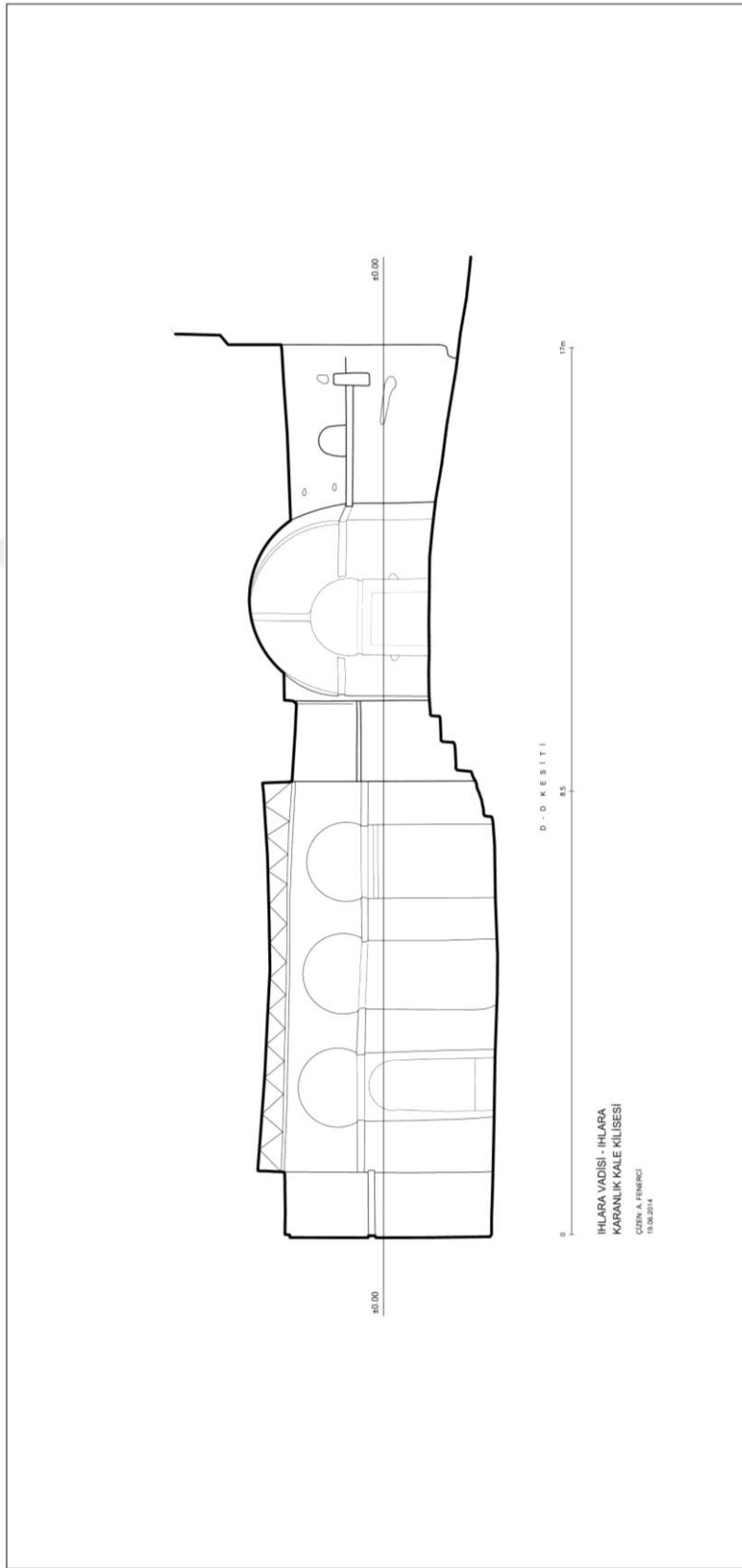
Naos ile Mekan 1 arasında yaklaşık 0.15 m.lik bir kot farkı bulunur. Mekan 1'in tonoz örtüsü, naos kubbesinden daha alçak ancak haç kolu tonozlarından daha yüksektir. Kuzey duvar ekseninde Mekan 2'ye, eksenin batısında Mekan 4'e geçiş sağlayan kapılar ile eksenin doğusundaki beşik tonoz örtülü niş merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir. Eksendeki kapı ayrıca dikdörtgen çerçeve içinde yer alır. Kemer başlangıçlarını belirleyen basit profilli silme, tonoz başlangıcında da devam eder (Çizim 134). Doğu duvar ekseninde, kilise ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen kapı merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli niş içinde yer alır. Kemer tepe noktasından tonozuza bir pilaster uzanır (Çizim 135) (Resim 486).

Mekan 1'in kuzeyindeki Mekan 2'ye beş basamak ile inilir. Mekanın üzerini örten düz tavanın kabartma haç motiflerinin bulunduğu orta bölümü daha yüksektir. Düz tavan 2.80 m., orta bölüm 3.40 m. yüksekliğe sahiptir. Tavanın daha derin olan merkez bölümünün kuzey ve güney kenarlarında, uçları birbirine değen on birer adet kabartma üçgen motifi yer alır. Doğu ve batı duvarlarda, karşılıklı simetrik kör nişlerin kemerleri merkezi içeride yarım yuvarlaktır. Eksenin kuzeyindeki nişe açılan, yine merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kapı Mekan 3 ile bağlantıyı sağlar. Kemer ve düz tavan başlangıcı basit profilli silme ile vurgulanmıştır (Çizim 135) (Resim 487).

Resim 486. Karanlık Kale, Mekan 2, doğuya bakış

Resim 487. Karanlık Kale, Mekan 2, örtü (Fenerci, 2014)

Çizim 136. D-D kesiti, Mekan 1 ve Mekan 2, doğuya bakış

Farklı kotlarda bulunan Mekan 2 ve Mekan 3'ün yükseklikleri aynıdır. Kare planlı mekanın merkezindeki kare bölümün tavanı, başlangıçtan en tepe noktaya kademeli bir şekilde daralarak piramidal bir görünüme kavuşur. Tavanın en yüksek noktası 3.54 m., başlangıcı 2.90 m.dir. Kuzey, güney ve doğu duvardaki nişler merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlerle orta bölüme açılır. Kemer başlangıçlarını belirleyen basit profilli silme, mekanı dört yönden çevreler. Nişlerin kemer formları kalın, basit profilli silmelerle vurgulanır. Mekan 2 ile bağlantıyı sağlayan kapı bu yönde merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemer içine alınmıştır (Çizim 136).

Resim 488. Mekan 3, giriş, batıya bakış

Resim 489. Mekan 3, kuzeye bakış

1.27 m. yüksekliğe sahip Mekan 4'ten, 0.39 m. yükseklikteki geçit ile Mekan 5'e ulaşılır. 3.39 m. yükseklikteki tonoz ile örtülü Mekan 5'in tavanında baca bulunur (Çizim 134).

Naosa ve dışarıya merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlerle bağlanan Mekan 10'un tavanı 1.78 m. yükseklikindedir (Çizim 137). Doğu ve batı duvarda 0.94 m. yükseklikte, 0.10 m. kalınlıktaki basit profilli silme beden duvarlarını ikiye böler. Üstte, ikisi eksenin kuzeyi, ikisi güneyinde, yaklaşık eş genişlikte dikdörtgen çerçeveli üç niş bulunur. Nişler, iki kademeli dikdörtgen çerçeveler içinde yer alır. Nişlerin içine ayrıca merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kör nişler oyulmuştur. Nişler, doğu duvar eksenini ile eksenin kuzeyindeki çerçeveler içinde ikişer, eksenin güneyindeki çerçeve içinde bir adettir (Çizim 133) (Resim 490-492). Altta, doğu duvar ekseninde, Mekan 11'e geçiş sağlayan yuvarlak kemerli kapı, batı duvar ekseninde yuvarlak kemerli niş bulunur.

Resim 490. Mekan 10, doğu duvara bakış

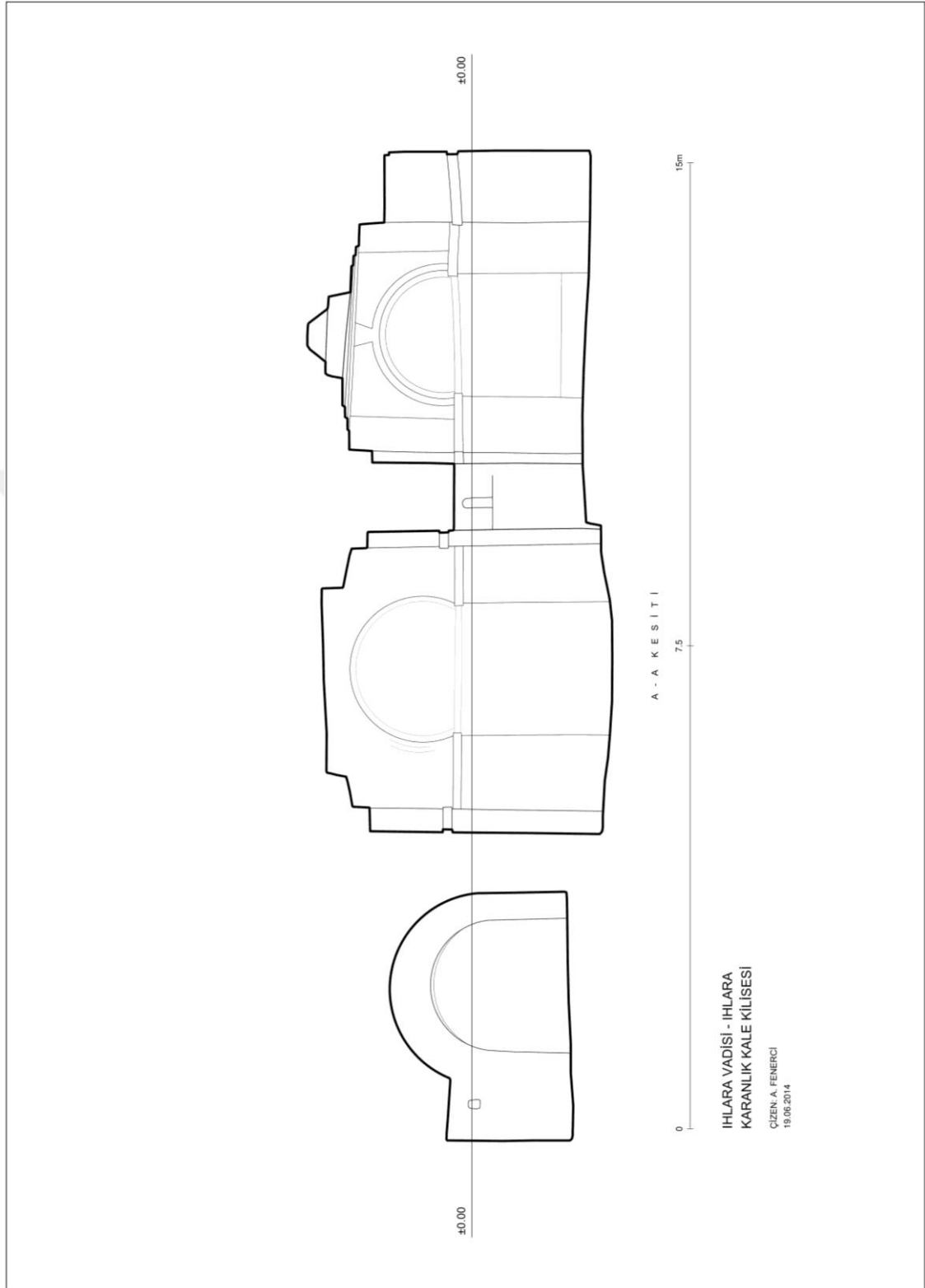

Resim 491. Mekan 10, batı duvara bakış

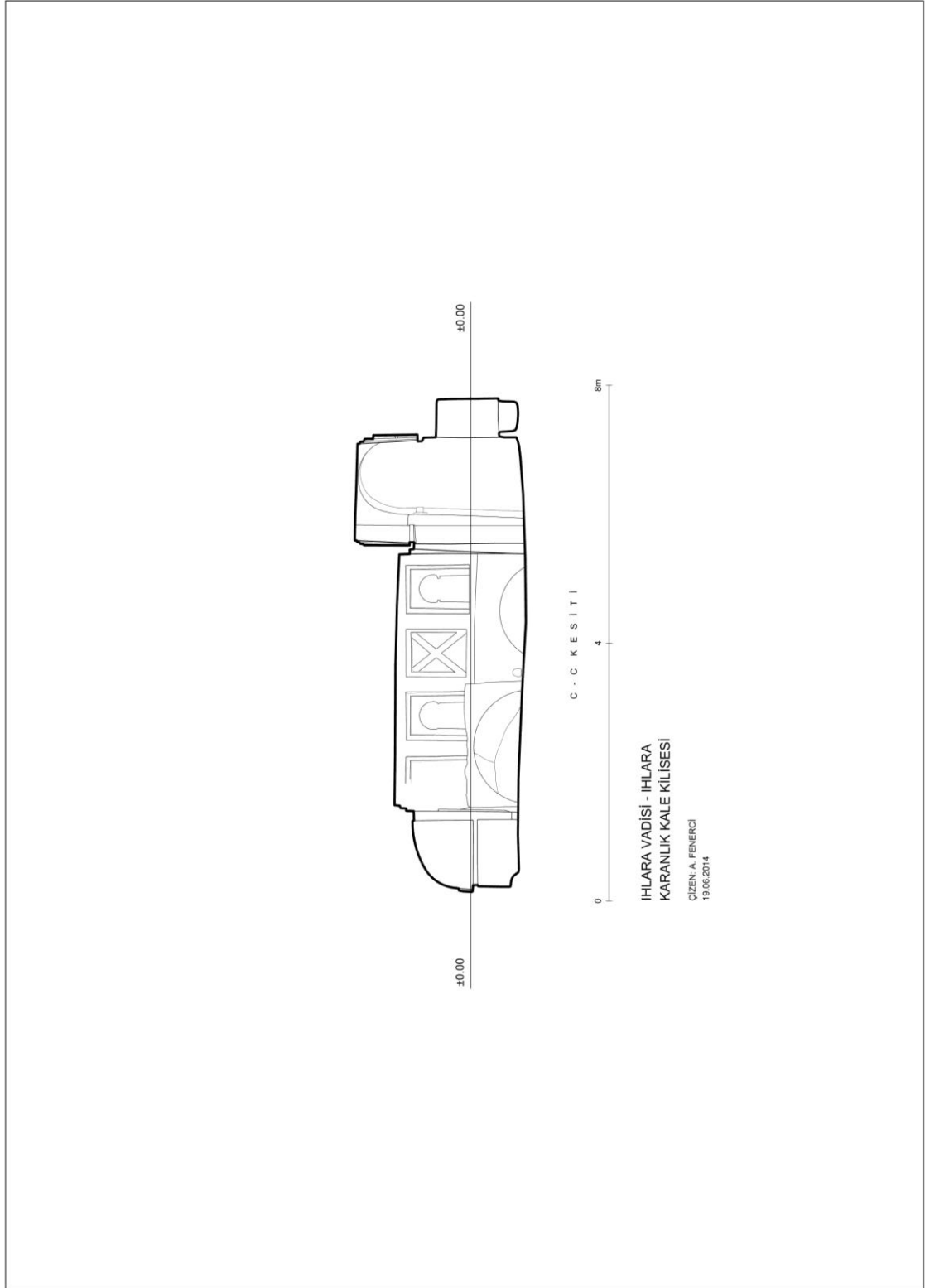
Resim 492. Mekan 10, kuzey doğuya bakış

Mekan 10 ile eş zemin seviyesinde bulunan Mekan 11'in tavanı daha alçaktır. Mekanın yüksekliği 1.18 m.ölçülür. Batı duvar ekseninin kuzeyindeki yuvarlak kemerli kapı ile girilen naosun kuzey ve güney duvarları 0.12 m. kalınlıktaki basit profilli silme ile ikiye bölünür. Silme, kuzey ve güney duvarda eş yükseklikte değildir, güney duvarda daha yüksekte yer alırken, kuzey duvarda zemine daha yakındır. Duvarlar, silme ile tavan arasında dikdörtgen çerçeveli nişlerle hareketlendirilmiştir. İki kademeli silme ile çevrelenen nişler kuzey ve güney duvarlarda, eksenin batısından doğuya doğru, merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kör niş, birbirini çapraz kesen kabartma friz, merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kör niş ve boş olacak şekilde düzenlenerek tekrarlanmıştır. Güney duvarda altta, biri eksenin doğusu, biri batısında iki niş yuvarlak kemerlidir. Doğuda, naos ile aynı seviyedeki apsis merkezi içeride yarım yuvarlak, 0.88 m. yükseklikteki zafer kemeri ile naosa açılır. Apsis, yarım kubbe başlangıç seviyesindeki silme, ile çevrelenir (Çizim 137) (Resim 493-494).

Çizim 137. A-A kesiti, Mekan 4, Mekan 2 ve Mekan 3, kuzeye bakış

Çizim 138. C-C kesiti, Mekan 11 ve Mekan 10, güneye bakış

Resim 493. Karanlık Kale, Mekan 11, güney duvar Resim 494. Karanlık Kale, Mekan 11, doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Yapı topluluğunun süsleme programı, sıva ya da doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılan bezemelerden oluşur. Süslemenin en yoğun olduğu yerler Mekan 10 ve 11 iken, bundan başka naos paye başlıklarında ve Mekan 1'deki kemerlerde de sınırlı da olsa karşımıza çıkar.

Yapı topluluğunda özellikle tavan ve duvarların kabartma haç ya da kemerlerle hareketlendirildiği ve bu kabartmaların aşı boya ile vurgulandığı görülür. Mekan 10'un tavanındaki kabartma haçlar, zikzak, uçları birbirine değen ve bir ters bir düz sıralanan üçgenler ve ard arda devam eden yarım çemberler gibi geometrik desenlerle oluşturulmuş çerçeveler içine alınmış, haç motiflerinin sınırları yine bu bezemelerle belirginleştirilmiş ve içleri doldurulmuştur. Doğu ve batı duvarlardaki çerçeve ve kemerlerde de aynı bezeme mantığının tekrarlandığı görülür.

Mekan 11 olarak isimlendirilen mezar şapeli, bezemenin en yoğun olduğu mekandır. Duvarlar ve tavan boş bırakılmamacasına uçları damla şeklinde sona eren dört kolu eşit haçlar, zikzak ve üçgenlerden oluşan geometrik bezemelerin yanı sıra bitkisel motiflerle de bezenmiştir. Mekan 10'da olduğu gibi, çerçeveler, kemerler, kabartmalar aşı boyası bezemelerle belirginleştirilmiştir. Farklı olarak kuzey ve güney duvarlardaki dikdörtgen çerçeveli nişlerin içi bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Eksenin batısındaki nişlerdeki ağaç motifi en dikkat çeken bezemedir. Bununla birlikte çerçeveler arasındaki dikmelerde de çiçek ya da ağaç motifleri görülür. Apsis zafer kemeri, bir dolu bir boş dama motifinden oluşan bir friz ile çevrenirken, kemer köşeliklerinde dört kolu eşit, uçları yuvarlatılmış haç motifleri yer alır. Tavan, eksenin batısında kabartma, eksenin doğusunda düz tavana doğrudan aşı boyası ile yapılmış haç motifleri ile doldurulmuştur. Haçlar, geometrik motiflerle oluşturulmuş çerçeveler içindedir.

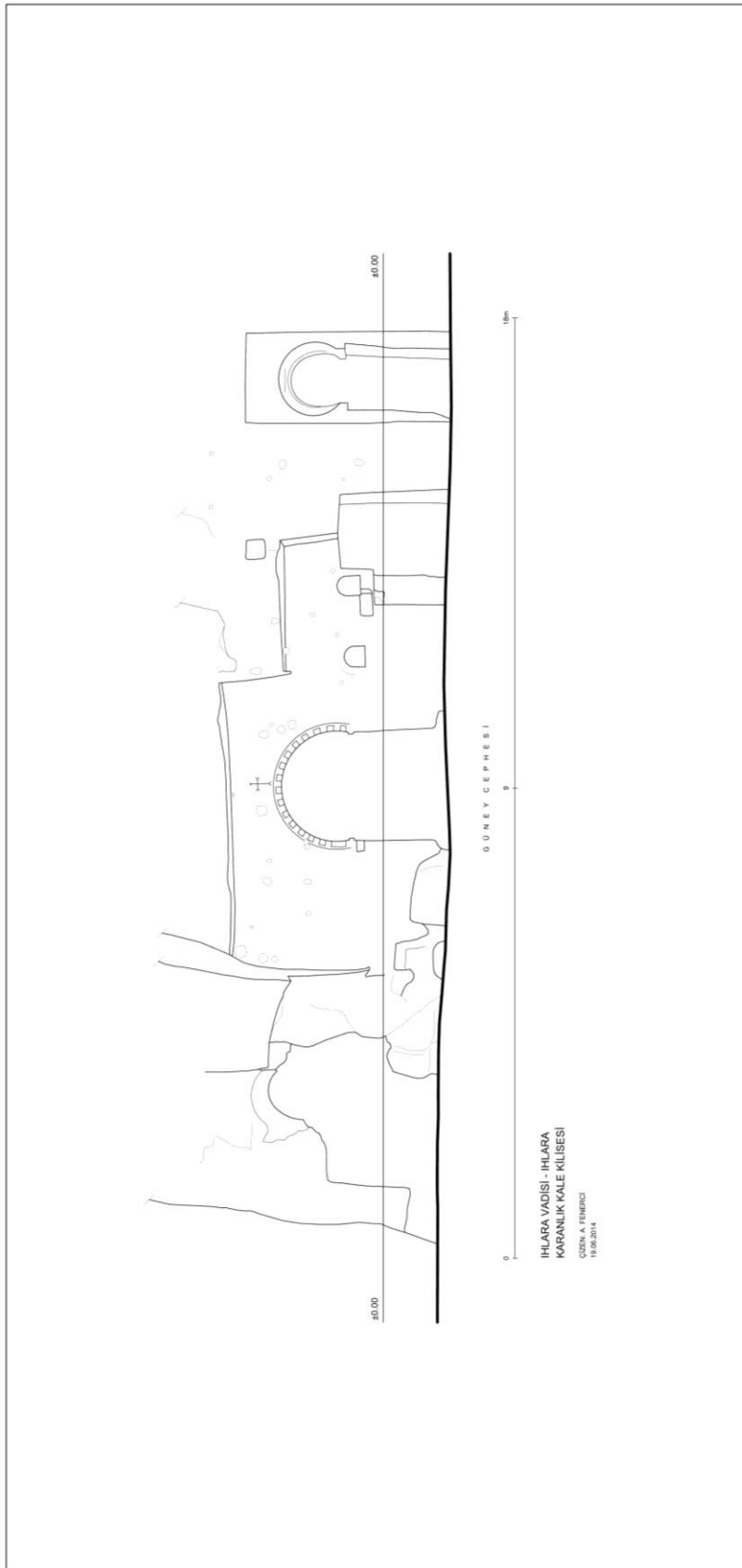
Kapalı Yunan haçı planlı kilisenin naos kubbesini taşıyan kemerlerin oturduğu başlıkların yüzlerinde kırmızı zemin üzerine, dört eşit kollu haç motifleri işlenmiştir. Naostaki tek bezeme başlıklarda görülen bu haç motifleridir. Başlıkların alt ve üst sınırı, üstte ters ve boş, altta düz ve kırmızı ile boyanmış üçgen motiflerden oluşan şeritlerle belirlenmiştir.

Mekan 1'e ulaşımı sağlayan tonozlu girişin merkezi içeride yarım yuvarlak kemeri testere dişi sırası ile şekillendirilmiştir. Kemerin üstünde kazıma haç motifi yer alır (Çizim Güney cephe). Mekan 1'in kuzey duvarındaki kapı ve nişlerin kemerleri burada iki sıra testere dişi bezeme ile vurgulanmıştır. Mekan 4'ün girişinde tek sıra halinde görülür. Testere dişi bezeme, Mekan 3'ün kuzey duvar eksenindeki nişin kemerini de çevreler. Burada, güney cephede ve Mekan 1'in kuzey duvarında taşa oyulan testere dişi bezeme, Mekan 3'ün doğu ve batı duvarlarını hareketlendiren nişlerin kemerlerinde beyza sıva üzerine kırmızı aşı boyası ile boyanarak oluşturulmuş ve taşa uygulanan bezeme bu şekilde taklit edilmiştir. Mekan 11'in apsis zafer kemerini çevrelediğini söylediğimiz dama motifinin, bu durumda taşa oyulan testere dişinin imitasyonu olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki, Karanlık Kale yapı kompleksi bezemelerinde mimari elemanlar imitasyonları ile birlikte birarada kullanılmış ve mimari elemanların şekil ve sınırları aşı boyası bezemelerle belirlenmiş, çizilmiş ya da vurgulanmıştır (Resim 495-497).

Resim 495. Karanlık Kale, testere dişi bezemenin, yapıdaki, gerçek ve imitasyon örnekleri

Çizim 139. Karanlık Kale, Güney cephe

2.6.3. Katalog No. 37: Kilise 17

Adı: Kilise 17

Yeri: Yapı topluluğu Belısırma'da, batı yamaçta yer alır. Diğer çay bahçesinin yaklaşık 150.00 gerisinde kaya kütesinin kuzey cephesine oyulmuştur. Vadi tabanına mesafesi 150.00 m.dir (Çizim 170) (Resim 496).

Resim 496. Kilise 17, kuzey cephe

Yayın: -

Yazıt – Kitabe: -

Tarih: -

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yapı topluluğu, kilise ve işlevini belirleyemediğimiz mekanlardan oluşan bir komplekstir¹⁶¹. Yapı tümüyle ayakta ve tüm birimleriyle birlikte günümüze ulaşmıştır,

¹⁶¹ Yapı topluluğunun ayrıntılı mimari tanıtım ve değerlendirmesi ile çizimleri ilk defa tarafımızdan yapılmış ve kompleksi oluşturan birimler numaralandırılmıştır. Doğuda naos, batıda büyük bir salon (Mekan 1), salonun güney batısında haç planlı mekan (Mekan 2) ve salonun kuzeybatısındaki düzensiz oyulmuş Mekan 3 kompleksin birimlerini oluşturur.

ancak yapı neredeyse örtü başlangıç seviyesine kadar toprak ile dolu olduğu için, yapıda çalışmak ve birimlere ulaşmak güçleşmiştir. Beden duvarlarında ve örtüde fazla derin olmayan yarıklar görülür.

Resim / Bezeme Programı: -

Mimari Tanıtım:

Plan: Kapalı Yunan haçı planlı naos, doğuda apsis, batıda Mekan 1 ile sınırlanır. Naos, 6.93 x 6.47 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlıdır. Ortada kubbeli merkez bölüm, dik eksenlerde haç kolları ve çapraz eksenlerdeki köşe odaları naosun bölümlerini oluşturur (Çizim 140).

Ortadaki kare planlı merkez bölüm dört serbest destek tarafından taşınan ve pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. Dik eksenlerdeki haç kollarından doğu ve batı haç kolları doğu-batı doğrultusunda, kuzey ve güney haç kolları kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Beşik tonoz ile örtülü haç kolları kubbeli merkez bölüme doğrudan bağlanır. Çapraz eksenlerde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı köşe odaları bulunur. Beşik tonoz ile örtülü köşe odalarından kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları kuzey ve güney haç kollarına doğrudan bağlanırken, doğu haç koluna merkezde paye, doğu duvarda duvar payelerine oturan kemerlerle bağlanır. Kuzeybatı ve güneybatı köşe odaları kuzey, güney ve batı haç kollarına, merkezde payelere, duvarlarda pilasterlara oturan kemerlerle bağlanır.

Batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile naosa girilir. Kapı aynı zamanda batı haç kolunun batı duvarındadır. Kuzey duvar ekseninin batısı, kuzeybatı köşe odasının kuzey duvarında kuzeye doğru dar bir koridor uzanır. İkiz pencere ile son bulan koridor, kompleksin cephesinde eksendeki kör nişe bağlanır. Aynı düzenleme, güney haç kolu kuzey duvar ekseninin batısında da tekrarlanır. Yine ikiz pencere ile son bulan koridor, cephe ekseninin doğusundaki kör nişe açılır. Güney duvar ekseninde, güney haç kolunun güney duvarında dikdörtgen bir niş bulunur. Eksenin doğusu, güneydoğu köşe odasının güney duvarına küçük bir niş; eksenin batısına, güneybatı köşe odasının güney duvarına derin, düzensiz bir mekan oyulmuştur. Mekanın zemininde, doğu-batı yönünde uzanan bir mezar yer alır.

Doğuda üç apsis bulunur. Eksendeki ana apsis, doğu haç kolunun doğusu, kuzeyindeki apsis, kuzeydoğu köşe odasının doğusu, güneydeki apsis güneydoğu köşe odasının doğusunda yer alır. Doğuda ana kaya kütle ile sınırlanan yarım yuvarlak apsisler, yarım kubbeler ile örtülüdür (Çizim 140) (Resim 497-500).

Resim 497. Kilise 17, naos, güneye bakış

Resim 498. Kilise 17, naos, batıya bakış

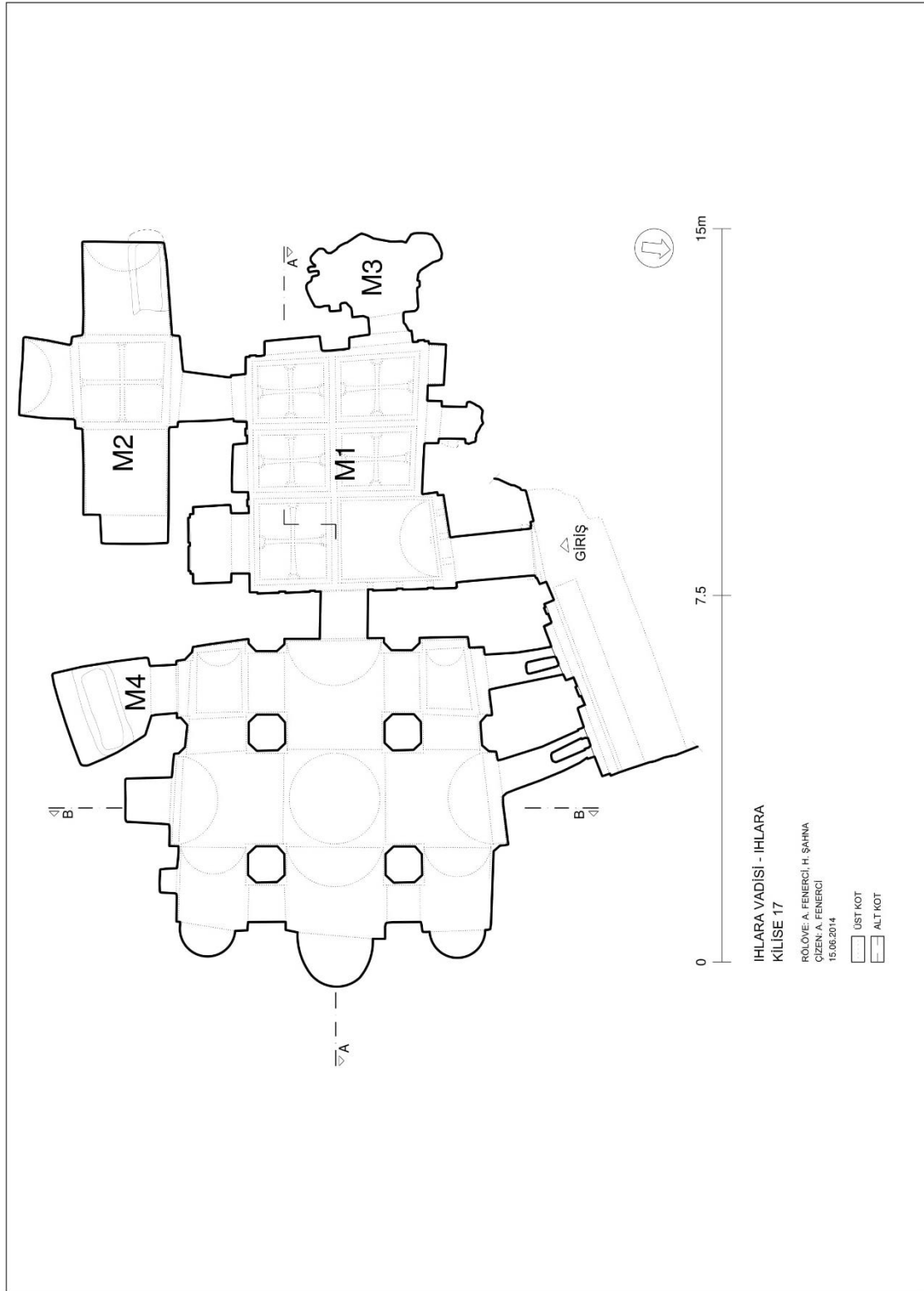

Resim 499. Kilise 17, naos, kuzeybatı köşe odası

Resim 500. Kilise 17, naos, kuzeydoğuya bakış

Kilisenin batısında doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı Mekan 1 bulunur. Mekanın tavanı dikdörtgen çerçevelerle altıya bölünmüş, kuzeydoğu köşedeki hariç çerçevelerin içine kabartma haçlar işlenmiştir. Kuzeydoğu köşedeki bölüm, beşik tonoz ile örtülüdür. Mekanın kuzey duvar ekseninin doğusunda komplekse giriş sağlayan derin koridor bulunur. Eksene ve eksenin batısına eş genişlik ve derinlikte iki niş oyulmuştur. Batı duvar ekseninin kuzey ve güneyine oyulan iki nişten kuzeydeki düzensiz bir oyuk şeklindedir. Güney duvar ekseninde ve eksenin doğusunda iki niş, eksenin batısında Mekan 3'e geçiş sağlayan kapı bulunur (Çizim 140) (Resim 501-502).

Çizim 140. Kilise 17, plan

Resim 501. Kilise 17, Mekan 1, güneydoğuya bakış Resim 502. Kilise 17, Mekan 1, güneybatıya bakış

Derin bir geçit şeklinde düzenlenen kapı ile Mekan 2'ye geçilir. Ortada kare planlı, düz tavan örtülü merkez bölüm, doğu, batı ve güneyde haç kolları bulunur. Orta bölümün basit profilli silme ile daraltılan tavanına, tavanı tümüyle kaplayacak şekilde dört kolu eşit kabartma haç motifi işlenmiştir. Farklı genişlik ve derinlikteki haç kollarından, doğu ve batı haç otları doğu-batı, kuzey haç kolu kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Haç kolları merkez bölüme doğrudan bağlanır. Doğu haç kolu, doğu duvar ekseninin kuzeyine oyulan niş ile derinleştirilmiştir. Batı haç kolunun zemininde doğu-batı yönünde uzanan bir mezar görülür. Mekana, kuzey duvarın yaklaşık eksenindeki, düz tavan örtülü koridor ile ulaşılır (Çizim 140) (Resim 503-504).

Resim 503. Kilise 17, Mekan 2, girişten güneye bakış

Resim 504. Kilise 17, Mekan 2 giriş

Mekan 1'in kuzeybatısındaki, olasılıkla sonradan oyulan Mekan 3, düzensiz bir plan sergiler.

İç Tanıtım: Yapı tümüyle toprak ile dolu olduğu için, ± 0.00 m. kotu alınamamış, yükseklikler mevcut duruma göre verilmiştir. Naosun merkez bölümü 3.09 m. yüksekliğindeki yuvarlak kubbe ile örtülüdür ve mekanın duvarları haç kolu tonozlarından da daha yüksektir. Haç kolu tonozlarının mevcut yüksekliği ortalama 1.50 m.dir. Kubenin oturduğu payelerin köşeleri pahlıdır ve paye başlıkları silmelerle oluşturulmuştur. Haç kollarının tonoz aynalıkları basit profilli silmelerle vurgulanır. Tonoz ve kemer başlangıçları da basit profilli silmelerle belirlenmiştir. Kuzey haç kolu ve kuzeybatı köşe odasının kuzey duvar eksenlerinin batısına açılan ikiz pencereler, yuvarlak kemerli birer niş içinde yer alır. Naosa giriş, mevcut yüksekliği 0.33 m. olan dikdörtgen kapı ile sağlanır (Çizim 141) (Resim 505-506).

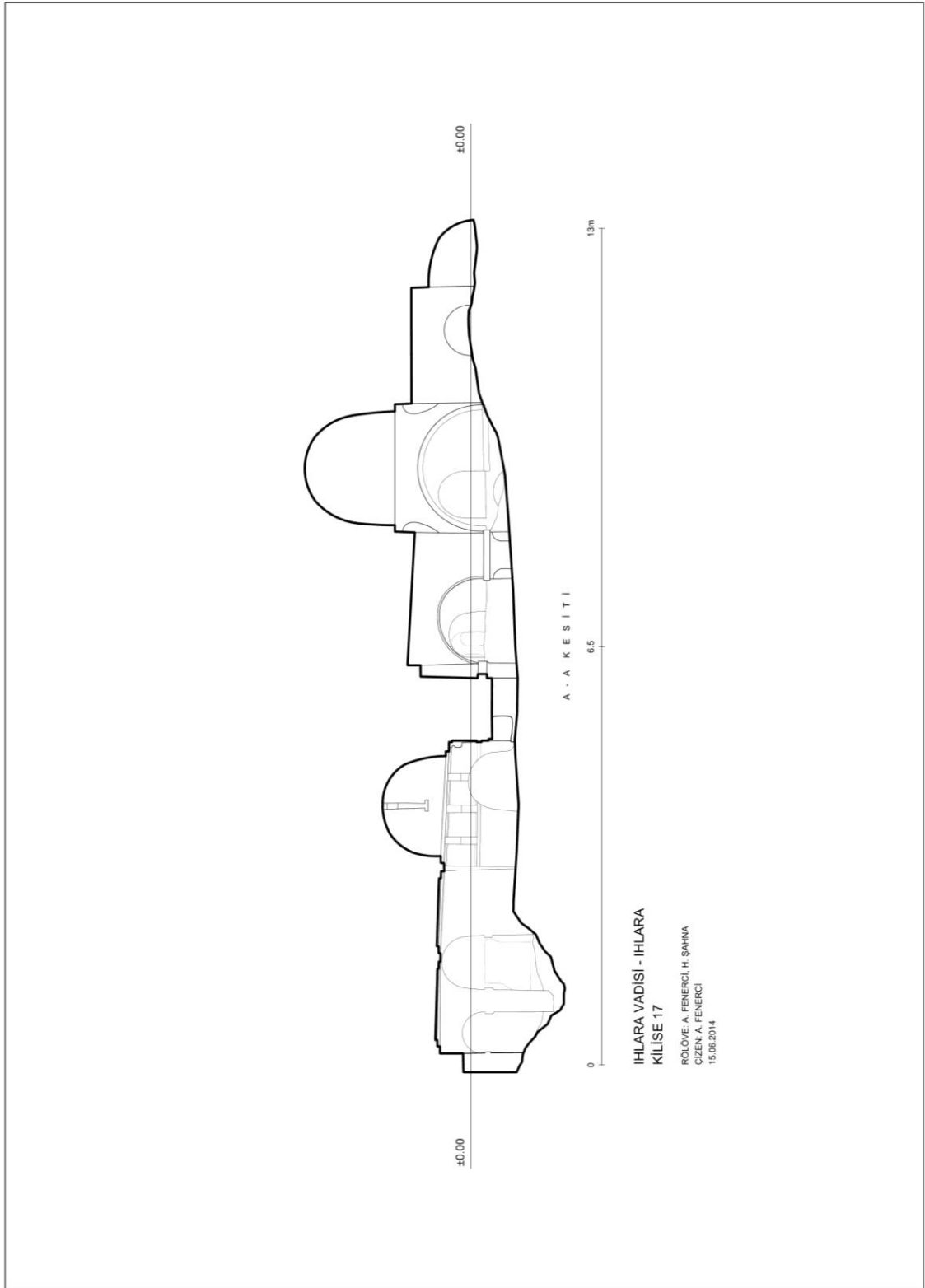
Mekan 1'in tavanı, naos örtüsünden daha alçaktır. Kuzeydoğu köşedeki beşik tonoz ile örtülü bölümün yüksekliği 1.57 m., tavanın yüksekliği 1.28 m.dir. Tonoz başlangıcında basit profilli bir silme bulunur. Silmenin altından başlayan üç sarkıt, mekanın beden duvarları boyunca eşit aralıklarla tekrarlanmıştır. Eksenin doğusundaki yuvarlak kemerli geçit Mekan 1 ve dolayısıyla kompleksin de girişini oluşturur. Mekanın kuzey duvarı merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli ve kemer başlangıçları silmelerle vurgulanan kör kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Eksendeki nişte dikdörtgen bir kapı bulunur (Çizim 141).

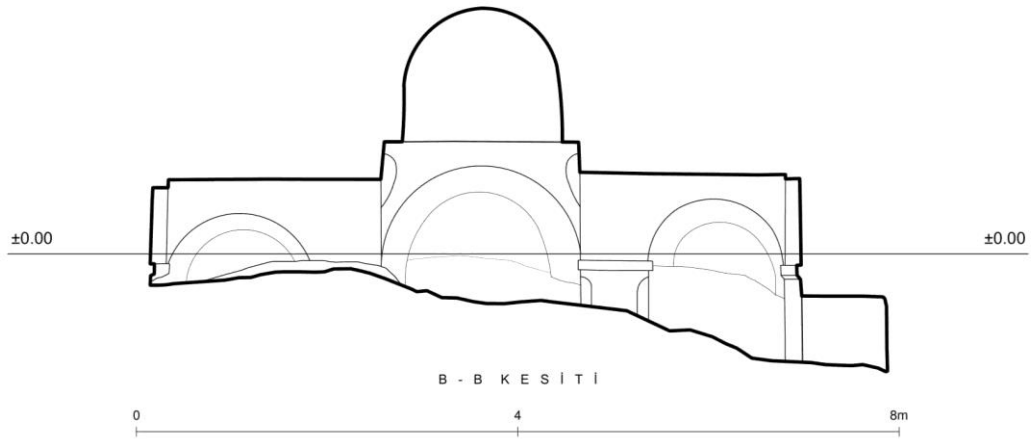
Resim 505. Mekan 1, tonozlu bölüm kuzeye bakış

Resim 506. Mekan 1'den naosa giriş

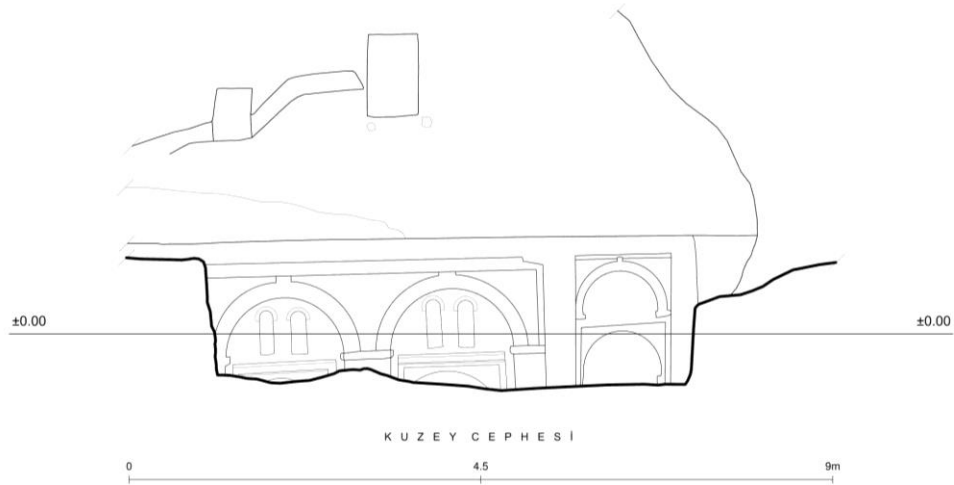
Çizim 141. Kilise 17, A-A kesiti, Naos ve Mekan 1, kuzeye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 17

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
15.06.2014

Çizim 142. Kilise 17, B-B kesiti, naos, güneye bakış

IHLARA VADİSİ - IHLARA
KİLİSE 17

RÖLÖVE: A. FENERCİ, H. ŞAHNA
ÇİZEN: A. FENERCİ
15.06.2014

Çizim 143. Kilise 17, kuzey cephe

Resim Bezeme Programı: -

Cephe Düzenlemesi:

2.6.4. Katalog No. 38: Direkli Kilise

Adı: Direkli Kilise¹⁶²

Yeri: Yapı, Ihlara ile Selime'yi birbirine bağlayan ana yoldan Belisırma ve vadi içine inen yolun sağında, Belisırma'dadır. Kilise, Belisırma'daki Müze Girişi'nin yaklaşık 200.00 m. kuzeyinde, vadinin batı yamacındadır. Vadi tabanından yüksekliği 20.00 m.dir (Çizim 170) (Resim 507).

Resim 507. Direkli Kilise, konum, batıya bakış

Yayın: Lafontaine, J. 1959, s. 473-474.

Makale, Direkli Kilise ile ilgili ulaşabildiğimiz en erken tarihli yayındır. Yayında yapı bir manastır kompleksinin kilisesi olarak ele alınmış, kompleksi oluşturan diğer yapılara değinilmemiştir. Kilisenin dört nefli olduğunu belirten araştırmacı, plan tasvirini de bu plan şemasına göre yapmıştır. Yazara göre üç sıra paye tarafından birbirinden ayrılan nefleri ile kilise, “*hipostil*”leri (*hiposytilos*) anımsatır¹⁶³. Duvar resimleri ile ilgili de kısa

¹⁶² Direkli Kilise, bölgede yaşayan yerel halk tarafından kiliseye verilen addır ve kilisede araştırma yapan tüm araştırmacılar tarafından bu şekilde benimsenmiştir.

¹⁶³ Kökeni Grekçe olan sözcük, eş aralıklı diziler halinde, dama tahtası düzeninde yerleştirilmiş sütunlarla taşınan geniş salonlar için kullanılır. Antik Yunan'da hem dinsel, hem de din dışı işlevler için kullanılan

bilgilerin aktarıldığı yayında, özellikle naos resim programını oluşturan aziz tasvirlerinin uygulanışı el yazmalarındaki tam sayfa minyatürlere benzetilmiştir. Araştırmacı aziz tasvirlerinin kimlere ait olduğu bilgisini vermemiş, sadece tek figürler arasında Demetrios'un olduğunu belirtmiştir.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1961, s. 426-427

Makale, araştırmacıların Hasan Dağı ve çevresinde gerçekleştirdikleri araştırmaların kısa notlarını içermektedir. Bir manastırın kilisesi olarak ele alınan yapı, Dosogne'den farklı ancak doğru olarak Kapalı Yunan haçı planlı olarak tanıtılmış ve kısa bir plan tasviri yapılmıştır. Araştırmacılar yayında kilisenin rölövesine yer vermemiş olmakla birlikte merkezdeki kubbenin oturduğu payelerin yaklaşık ölçülerini vermişlerdir¹⁶⁴. Apsis ve naos resim programını da tanıtan araştırmacılar, kuzey yan apsiste Tanrı Anası Meryem'in iki baş melek ile birlikte Petrus ve Paulus ile çevrelendiğini belirtmişlerdir. Ancak buradaki figürlerin tartışmalı olmakla birlikte Yoakim ve Zekeriya oldukları düşünülmektedir. Naos resim programını oluşturan tek figürler arasındaki Pigasios, Elpidios, Panteleimon, Tanrı Anası Meryem ve tonozda resmedilen dört keşiş ile ana apsinin duvar resimlerindeki figürler, işçilik ve renklerinin canlılıkları ile Bizans üslubunda değerlendirilmiştir. Tanrı Anası Meryem tasvirinin Yunan elyazması Codex 510'daki Meryem ve İsa tasviri ile benzerliğini ortaya koyan araştırmacılar, kilisedeki litürjik bütünlüğü de yine 880 yılına tarihlenen bu el yazması ile karşılaştırmışlardır. Araştırmacılar yazıtı ya görmemiş ya da okuyamamış olmalı ki tarihlendirme önerisini sadece duvar resimlerine göre yapmışlardır.

Lafontaine-Dosogne, J. de 1963, s. 144-147.

Direkli Kilise, araştırmacı tarafından büyük bir manastırın kilisesi olarak tanıtılmıştır. Araştırmacı bir önceki yayınında dört nefli olarak tanıttığı kiliseyi bu sefer doğru bir şekilde kapalı Yunan haçı planlı olarak tanıtmıştır. Cephe düzenlemesi açısından Ala Kilise ile benzerliğini ortaya koyduğu kilisenin yazıtını ayrıntılı olarak ele almıştır. Yazıtta okunamayan bölümlerin önemli olduğunu ifade eden araştırmacı, bu bölümleri

---

örnekleri vardır. Bir yapının hipostil sayılabilmesi için, kolon-kiriş sistemi bir strüktüre sahip olması gerekir (Sözen ve Tanyeli, 1999, s. 105).

¹⁶⁴ Thierry'lerin verdiği ölçülere göre payelerin genişliği 1.00 ile 1.20 m. arasında değişirken, yüksekliği 4.00 m.'den fazladır. Araştırmacıların verdiği ölçüler yaklaşık olarak doğru olmakla birlikte tarafımızdan alınan tam ölçüler mimari tanıtım bölümünde belirtilmiştir.

tamamlamaya çalışmış ve bu doğrultuda öneriler sunmuştur. Buna göre kuzey yan apsisteki yazıtta okuduğu *δοῦλον* kelimesinin çoğul karakterinin bir manastır topluluğuna işaret edebileceğini belirtmiş ve muhtemelen bu sebeple de yapıyı bir manastır kilisesi olarak kabul etmiştir. Yazıtın son bölümü araştırmacı tarafından “Isakios’un harcamaları ile” şeklinde okunmuştur. Araştırmacı bu ifadeden yola çıkarak Isakios’un yapının banisi olabileceğini, kilisenin, ana apsisde isimleri okunan Basileios ve Konstantinos tarafından değil, ortak imparatorlukları döneminde yaptırılmış olduğunu ifade etmiştir.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1963, s. 183-192

Ihlara Vadisi, Ihlara ve Belısırma yerleşimlerindeki duvar resimli kiliseleri ele alan yayında Direkli Kilise’nin de aralarında bulunduğu on kilise, mimari ve özellikle resim programları açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Yayında kilisenin kısa mimari tanıtımına ve şematik çizimine yer verilmiştir. Planda kompleksi oluşturan yapılardan kilise, şapel, şapelin batısındaki mekan ve nartekse yer verilmiş, narteksin batısındaki mekanlar plana dahil edilmemiştir. Kilisenin kuzey yan ve ana apsisteki yazıtları, apsis ve naos resim programı, bitkisel bezemelerden oluşan süsleme programı ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Direkli Kilise ile ilgili yayınlardan ilk olarak bu yayında kubbenin oturduğu payeler üzerindeki aziz tasvirleri tek tek tanıtılmıştır. Ayrıca son bölümde yazıtların ve duvar resimlerinin kısa bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Araştırmacılar yazıt ve duvar resimlerinden yola çıkarak tarihlendirme önerisinde bulunmuşlardır.

Restle, M., 1969, s. 178-179.

Araştırmacı Kapadokya ve Ihlara Vadisi’ndeki kiliselerin duvar resimlerini teknik açıdan ele aldığı kitabında yapıları, konum, yayın, görseller, mimari, bugünkü durum, teknik ve yazıt başlıkları altında ele almıştır. Yayın, yapıların duvar resimlerinin teknik açıdan ele alınarak değerlendirilmesini amaçladığından teknik haricindeki diğer tüm başlıklar kısa bilgiler içermiştir. Araştırmacıya göre yapıda farklı dönemlerde farklı ustalar çalışmıştır. Kilisenin asıl resim programı orijinalde ana apsis ve kuzey yan apsis olarak planlanmış ancak sıva tabakası kilisenin her yerine uygulanmıştır. Diğer usta ise payelerin üzerindeki aziz tasvirlerinin yapımında çalışmıştır ve bu resimlerin tekniği daha basittir. Asıl usta apsis resim programının yapımından sorumludur ve oldukça ayrıntılı çalışmıştır. Araştırmacı ayrıca iki ustanın figürlerdeki ve resim programındaki hatların, renklerin, ışığın uygulanışındaki farklılık ve benzerliklerini ortaya koymuştur. Araştırmacı,

kilisenin yazıtına da yer vermiş ve kendinden önceki araştırmacıların okuduğu harfleri birleştirerek ve bazı küçük değişikliklerle yazıtları büyük oranda tamamlamıştır. Yayının üçüncü cildinde, kilisenin duvar resmi programını oluşturan sahnelerin ve tek figürlerin kilise içindeki dağılımını gösteren perspektif çizimine yer verilmiştir.

Rodley, L. 1985, s. 85-95.

Yayın, kilisenin mimari açıdan ayrıntılı bir şekilde ele alındığı ve bitişiğindeki mekanlarla birlikte değerlendirildiği ilk yayındır. Kilisenin de içinde bulunduğu yapı topluluğu yayında, açık avlulu manastırlar grubunda değerlendirilmiş ve manastırı oluşturan tüm mekanları içeren ayrıntılı mimari çizimine yer verilmiştir. Komplekste yer alan birimlerden sadece kilise, şapel ve narteks tanımlanmış, tanımlanamayan diğer birimler numaralandırılmak suretiyle isimlendirilmiştir. Yapı topluluğunun mimari tasvirine ve numaralandırmaya narteksin batısındaki mekandan başlanmıştır. Buna göre narteksin batısındaki mekan, Mekan 1, bu mekanın üzerindeki birim Mekan 1a, Mekan 1'in güneyindeki birbiri ile bağlantılı iki mekan Mekan 2 ve Mekan 3, narteksin güney, şapelin batısındaki mekanlar Mekan 5 ve Mekan 5a olarak isimlendirilmiştir. Yayında kilisenin duvar resimlerine ve yazıtlarına da yer verilmiştir ancak bu bölümde yer alan bilgiler Thierry'nin aktarmış olduğu bilgilerin çevirisidir.

Ötüken, Y. 1990, s. 46-47.

Yayında kilise, manastıra ait bir birim olarak ele alınmıştır. Araştırmacı tarafından vadi kiliseleri için yapılan tipoloji çalışmasına göre kilise, Tip 5 a yani dört serbest destekli, basit tipte kapalı Yunan haçı plan, güneydeki şapel ise Tip 1 a, yani uzunlamasına dikdörtgen planlı, tek nefli plan tipolojisine dahil edilmiştir. Yayında ilk olarak, kilisenin cephe tasviri yapılmış, sonrasında manastırı oluşturan birimler belirtilmiştir. Kısa bir plan tasviri yapılan kilisenin, Rodley tarafından yapılan çizimine yer verilmiştir. Kuzey yan apsis ve ana apsiste yer alan kitabenin Türkçe çevirisi yapılmıştır. Ana apsisteki Deesis sahnesinin Petrus ve Paulus tasvirleri ile genişletildiği vurgulanmış, sahnelerdeki tanımlanabilen figürlerin isimleri belirtilmiştir.

Jolivet-Levy, C. 1991, s. 323-327.

Araştırmacı kiliseden, kendinden önceki araştırmacılar gibi manastır olarak söz etmiştir. Yine çoğu yayında olduğu gibi yapı, mimari özelliklerinden çok özellikle duvar resimleri

açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Kilisede tasviri yapılan asker ve doktor azizlerin, keşişlerin resmedilmesindeki seçici tutum araştırmacı tarafından, baninin kişisel tercihi olarak yorumlanmıştır. Aziz Georgios'un üç kez resmedilmesi de, azizin bu kilisenin patron azizi olabileceğini düşündürmüştür. Apsis resim programı araştırmacı tarafından ayrıntılı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmacı ayrıca naostaki ve özellikle payelerdeki aziz tasvirlerini de tek tek tanıtmış ve üslupsal açıdan ele almıştır. Yazıtları da okuyan araştırmacı, farklı olarak kilisenin apsis resim programının II. Basileius ve VIII. Konstantinos'un imparatorlukları döneminde tamamlandığını söylemiştir. Kuzey yan apsisteki yazıtı diğer araştırmacılarla aynı şekilde okuyan araştırmacı, yazıtın bani ismi ile devam ettiğini belirtmiştir ancak bununla ilgili herhangi bir öneri sunmamıştır.

Şahna, C. H. 2014, s. 181-197.

Makale, Direkli Kilise'yi konu alan ilk monografik yayın olması açısından önemlidir. Genellikle duvar resimleri açısından ele alınan ve değerlendirilen yapı, bu yayında mimari açıdan ve mimari sorunları vurgulanarak ele alınmıştır. Yayınlarında genellikle bir manastır kilisesi olarak değerlendirilen yapının, bir manastır kilisesi olup olmadığı sorular ve manastır oluşumları üzerine incelemelerle irdelenmeye çalışılmıştır.

Yazıt-Kitabe:

Kuzey ve ana apsisi yarım kubbe başlangıç seviyesinde dolanan silmeye yazılan iki yazıt birbirinin devamı niteliğindedir ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuş, eksik kısımları tamamlanmış ve tercüme edilmiştir. Yazıtı ilk okuyan Lafontaine-Dosogne'dur (1963, s. 144).

Yazıt Lafontaine-Dosogne tarafından;

Kuzey yan apsis: ...ΚΕΑΦΕΕΟCTONA. APTH.. TONΛΟVΛO...

καί ἀφέσεως τῶν ἀ[μ]αρτι[ῶν] τῶν θούλω[v...]

Ana Apsis: ...TOVTOCVΠIOBACHΛEOCBACHAΧKEKOCTANTHNOV.....ΠEO
..... POMI. ICAA. TΧTON .....

...[ό ναός] τοῦτος ὑπό βασιλέως Βασιλ[εῖ]ου καί Κοσταντίνου... ... [διά συνδ]ρομη[ς]'
Ιοαα[χ] τού τῶν...

şeklinde okunmuş ancak tercüme edilmemekle birlikte eksik kısımları tamamlanarak yorumlanmıştır. Araştırmacıya göre kuzey yan apsisteki yazıtta geçen *δούλων* kelimesi çoğul karakterinden dolayı bir manastır topluluğuna işaret etmektedir. Yazıtta imparatorlar II. Basileius ve VIII. Konstantin'in isimleri okunmuştur ve yazıt muhtemelen Konstantin'in isminden sonra tarih bilgisi içermektedir. Araştırmacı yazıtta okuduğu Isakios'un harcamaları ile" ifadesinden yola çıkarak İsakios'un yapının banisi olabileceğini, bununla birlikte yapının Basileius ve Konstantin tarafından değil, ortak imparatorlukları döneminde yaptırılmış olduğunu belirtmiştir.

Yazıt Thierryler tarafından;

Kuzey yan apsis: ΚΕΑΦΕΕΟCTONAMAPTH..... ΛΟΥΛ.....,

Κ(αι) ἀφέσε(ω)ς τ(ῶ)ν ἁμαρτ(ι)[ῶν τοῦ] δούλ[ου...]

Ana apsis: ΒΠΟΒΑΧΛΕΟCΒΑΧΛΑΧΚΕΚΟCTΑΝΤΗΝΟVΕC..Ρ. ΠΕ.Φ...

ὑπό βασιλέ(ω)ς Βασ(ι)λείου καί Κ(ω)σταντ(ι)νου... ..

şeklinde okunmuştur (1963, s. 184-185) (Resim 2-3). Kuzey yan apsisteki yazıt "Tanrının hizmetkarının günahlarının affı için..."; ana apsisteki yazıt "Basileios ve Konstantinos'un hükümdarlığı döneminde" şeklinde tercüme edilmiştir.

ΚΕΑΦΕΕΟCTONAMAPTH..... ΛΟΥΛ.....

Resim 508. Kuzey yan apsis yazıtı (Thierry, 1963; Şahna, 2012)

...ΤΟΥΤΟΥ ΠΟΒΑΧΛΕΟΥ ΒΑΧΛ(ΕΙ)ΟΥ ΚΕ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Resim 509. Ana apsis yazıtı (Thierry, 1963; Şahna , 2012)

Restle yazıtı;

Kuzey yan apsis: ...ΚΕ ΑΦΕΣΕΟΝ ΤΟΝ Α[Μ]ΑΡΤΗ[ΟΝ] ΤΟΝ ΔΟΥΛΟ[Ν]...

Ana Apsis: ...ΤΟΥΤΟΥ ΥΠΟ ΒΑΧΛΕΟΥ ΒΑΧΛ(ΕΙ)ΟΥ ΚΕ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ.....ΠΕΘ .....[ΔΙΑ ΣΥΝΔ]ΡΟΜΙ[Σ] ΙΣΤΑ[Σ] ΤΟΥ ΤΟΝ ...

şeklinde okumuş, ancak yazıtın çevirisine yer vermemiştir (1969, s. 179).

Ötüken, daha önce araştırmacılarca okunan yazıtın Türkçe çevirisini yayınlamıştır (1990, s. 46-47):

“(Senin) hizmetkarın // (bani) // (kurtulması) ve günahlarının affı için”

“//(bu kilise) İmparator Basileios ve Konstantinos döneminde // (inşa edilmiştir veya bezenmiştir).”

Tarih:

Kuzey yan apsisde başlayıp ana apsisde devam eden yazıttan yola çıkılarak kilise genel olarak, II. Basileios ve VIII. Konstantinos’un ortak imparatorluk dönemi olan 976-1025 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Ancak bu tarihin kilisenin mi yoksa duvar resimlerinin mi tarihini ifade ettiği konusunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır.

Yapının yazıtını Basileios ve Konstantinos'un isimlerini içeren bir diğer kilise olan Soğanlı Vadisi Azize Barbara Kilisesi yazıtı ile karşılaştıran Lafontaine-Dosogne, Direkli Kilise'nin daha erken tarihli olduğunu, yapının 10. yüzyıla hatta II. Basileios'un 1001'deki Gürcistan seferinden önceye tarihlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Lafontaine-Dosogne, 1963, s. 145-146).

Thierrylere göre ana apsisteki yazıt, kilisenin duvar resimlerinin hangi imparatorlar döneminde tamamlandığının bilgisini vermektedir. Yazıt tarih bilgisi de içermektedir ancak bu bölüm okunamamıştır. Yazıtta isimleri geçen imparatorlar, 11 Ocak 976 ve 15 Aralık 1025 yılları arasında tahtta olan II. Basileios ve VIII. Konstantinos'tur. Tarihlendirme için yazıtları epigrafik açıdan da ele alan araştırmacılar, yazıtta geçen "Basileios" isminin yazılışını diğer kiliselerde geçen şekli ile karşılaştırmıştır. Buna göre hem Tavşanlı Kilise (912-920), hem Soğanlı Azize Barbara Kilisesi (1006-1021), hem de Belisırma Direkli Kilise'deki "ὄπο βασιλέως" şeklindeki yazılış 12. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmamıştır. Bunun yerine, 1212 yılına tarihlenen Karşı Kilise, 1216'ya tarihlenen Suveş Kırk Martirler Kilisesi'nde olduğu gibi "ἐπι βασιλέως" formu kullanılmıştır. Ayrıca yine araştırmacılara göre Persli martirlerin resmedilişindeki arkaik üslup, başmelekler ve peygamberlerin isimlerinin yazılış biçimi, yazıtların epigrafik ve dil bilgisel çözümlemesi, duvar resimlerinin II. Basileios ve VIII. Konstantinos'un hükümdarlıklarının ilk yıllarına, 10. yüzyılın son çeyreğine işaret etmektedir (Thierry ve Thierry, 1963, s. 185, 186, 191, 192).

Jolivet-Levy'e göre, yazıtta geçen Basileios ve Konstantinos, 11 Ocak 976 – 15 Aralık 1025 tarihleri arasında imparator olan II. Basileios ve VIII. Konstantinos olmalıdır. Araştırmacı, yazıt her ne kadar apsis resim programının tarihini verse de aynı tarihin diğer bir usta elinden çıkan naos resim programı için de geçerli olabileceğini böylelikle duvar resimlerinin çağdaş olabileceğini ileri sürmüştür (Jolivet-Levy, 1991, s. 326-327).

Bugünkü Durumu:

Mimari: Yayınlarda manastır olarak tanımlanan yapı topluluğu, kilise, narteks, şapel, şapelin batısında işlevi belirlenemeyen, birbiri ile bağlantılı iki, narteksin batısında yine işlevi belirlenemeyen dört mekan ile birlikte toplam dokuz birimden oluşan bir komplekstir (Çizim 144). Günümüzde yerli ve yabancı turistlerin ziyaretine açık olan yapıda, kaya kütesinin üst bölümündeki kayalar zaman içerisinde koparak düşmüş ve

kompleksin cephesine zarar vermiştir. Cepheyi dikey bölmelere ayıran pilasterlar, narteksin batısındaki mekanın girişi ve cephenin alt bölümleri büyük oranda tahrip olmuş ve aşınmıştır. Kompleksi oluşturan birimlerde de tahribatlar oluşmuştur (Resim 510).

Resim 510. Direkli Kilise, cepheye bakış

Merkezdeki ana kubbenin oturduğu payeler, köşelerde kısmen aşınmış, tahrip olmuş, kuzey, güney ve ana apsisi naostan ayıran templon levhaları kırılmış ve aşınmıştır.

Kilisenin güneyindeki şapelin özellikle güney duvarında aşınma ve tahribat görülür. Narteksin batı duvarındaki kör kemerlerden güneyden iki kemerin, kemer başlangıç seviyesinden altta kalan kısımları muhtemelen batıdaki mekan ile bağlantıyı sağlamak amacıyla düzensiz bir oyuk şeklinde kırılarak açılmıştır. Narteks tonozunda ve duvarlarında derin olmayan yarıklar mevcuttur. Narteksin güneyindeki birbiri ile bağlantılı mekanların tonoz ve duvarlarında yarıklar, koparak dökülmeler görülür. Batısındaki mekanda ise doğu duvarda, eksenin güneyinde izleri görülebilen basamaklar büyük oranda aşınmış ve alt bölümü yıkılmıştır. Kuzey duvarda eksende yer alan yuvarlak kemerli açıklığa sonradan taş yığılarak kapatılmıştır. Güney duvarda eksende yer alan ve güneydeki mekana geçişi sağlayan açıklık yığma taş ile doldurularak daraltılmıştır. Mekanın duvarlarında ve tonozunda yarıklar ve aşınmalar vardır.

Resim Programı: Apsislerdeki duvar resimleri ve yazıtlar özellikle göz hizası seviyesinde tahrip olurken, apsis yarım kubbelerindeki Meryem ve İsa tasvirlerinin yüzleri de tahrip edilmiştir. Haç kolları ile köşe odalarını birbirinden ayıran kemer iç yüzeyleri ve köşe odalarının örtülerindeki duvar resimleri dökülmüştür. Naos resim programını oluşturan tek figürlerin yani aziz tasvirlerinin özellikle alt seviyede olanlarının gözleri, yüzleri, bazılarının ise vücutlarının alt bölümleri tahrip edilmiştir. Beden duvarları, payeler ve pilasterlar üzerindeki duvar resimleri ve sıvaları büyük oranda dökülmüştür.

Kilisenin güneyindeki şapelin süsleme programı kısmen zarar görmüştür. Narteksten kiliseye geçişi sağlayan kapının iki yanında bulunan duvar resimlerinin sadece sıva izleri seçilebilmektedir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Direkli Kilise, bir yapı topluluğunun kilisesidir¹⁶⁵. Komplekse ulaşımı sağlayan iki giriş, kaya kütesinin kuzey yamacına oyulmuştur¹⁶⁶. Kompleksin doğusunda yer alan kilise, batıda narteks doğuda ana kaya kütesi güneyde ise mezar mekanı ile sınırlanmıştır (Çizim 144).

7.48 x 6.84 m. ölçülerindeki naos, yaklaşık kare planlıdır. Ortada kubbeli merkez bölüm, dik eksenlerde haç kolları ve çapraz eksenlerdeki köşe odaları naosun bölümlerini oluşturur.

¹⁶⁵Rodley, yapı topluluğunun ayrıntılı bir mimari çizimi ve tanıtımını yapmıştır. Yayında yapı topluluğu bir manastır olarak kabul edilmiş ve tüm birimler manastır birimi olarak düşünülerek numaralandırılmıştır. Yapı topluluğunu oluşturan birimlerden işlevi belirlenemeyenler, Mekan 1, 1a, 2, 3, 5, 5a şeklinde numaralandırılarak tanıtılmıştır. Buna göre kilise, narteks, güney mezar odası, narteksin güneyindeki birbirinden geçilen iki mekan ve kilise ile bağlantılı olup olmadığı anlaşılamayan dört mekan ile birlikte dokuz bölümlü bir yapı topluluğu söz konusudur. Rodley'in, yapı topluluğuna ilk girilen mekandan başlayarak yaptığı numaralandırma sistemi tarafımızdan benimsenmemiştir. Yapı bir komplekstir ve Rodley numaralandırma sistemini komplekse girilen ilk mekandan başlatmış, mimari tasviri bu sırada yapmıştır. Yapı kompleksini oluşturan en önemli birim kilisedir, bu nedenle mimari tasvire tarafımızdan kilise ile başlanmış, diğer yapıların önem, konum ve bütünlüğü göz önünde bulundurularak plan tasvirine devam edilmiştir. Bu kriterlere göre de işlevi belirlenemeyen mekanlar tarafımızdan yeniden numaralandırılmak suretiyle isimlendirilmiştir. Buna göre kilisenin güneyindeki mezar mekanı Mekan 1; Mekan 1'in batısı Mekan 2; Mekan 2 ile narteks arasında kalan bölüm Mekan 2a, narteksin batısındaki büyük salon Mekan 3; Mekan 3'ün yukarısı Mekan 3a; Mekan 3'ün güneyi mekan Mekan 4, Mekan 4'ün güneyi de Mekan 5 olarak numaralandırılarak isimlendirilmiştir. Mekanların plan tasviri bu isimlendirmeye göre yapılmıştır.

¹⁶⁶ Kompleksin kuzey cephesinde, narteks ve narteksin batısındaki mekanda olmak üzere iki giriş bulunmaktadır. Narteks girişi olasılıkla sonraki dönemde alt seviyesindeki aşınmadan dolayı yüksekte kaldığından, kiliseye giriş batıdaki mekanın kuzey duvarında yer alan açıklıkla sağlanmaktadır.

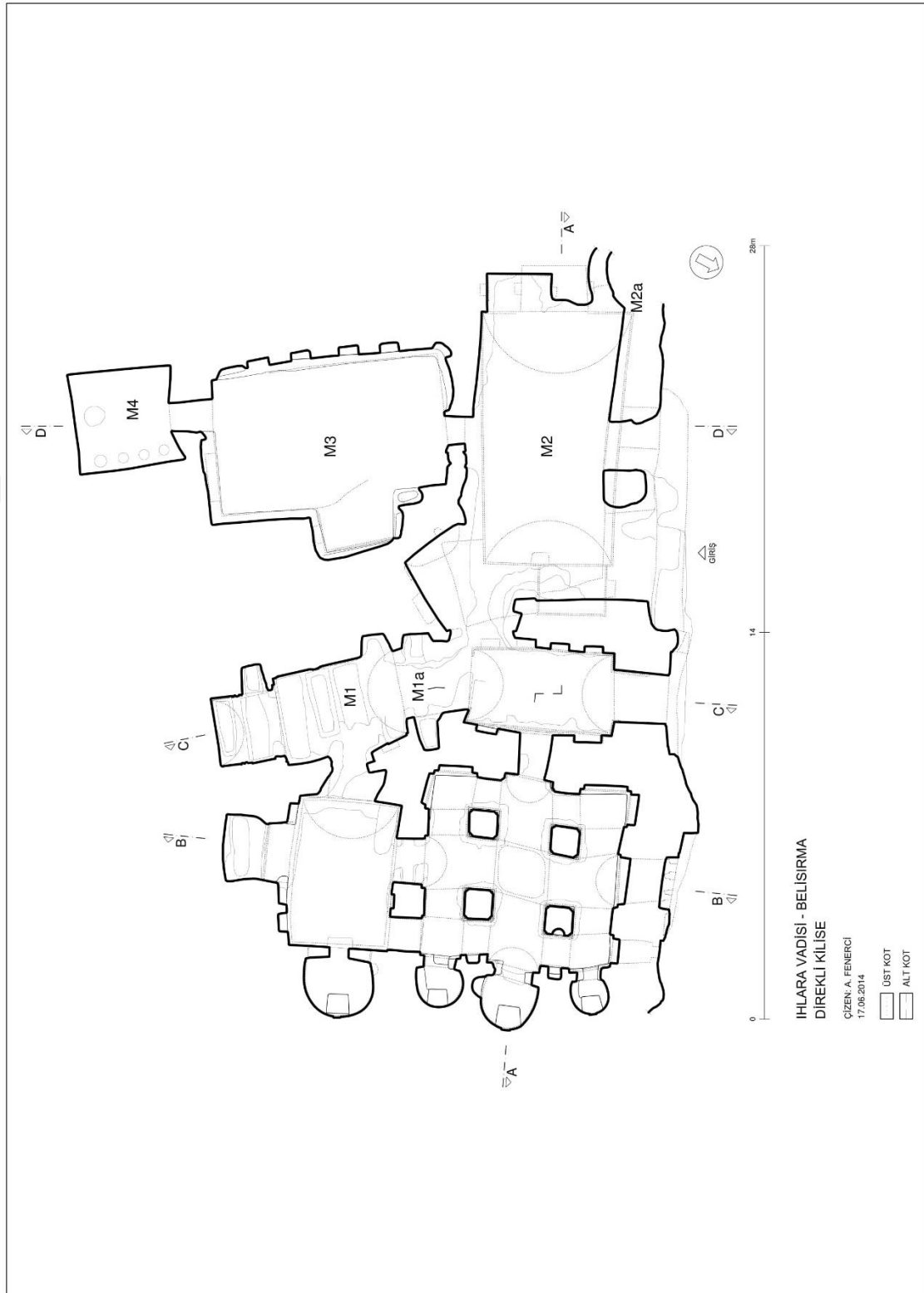
Merkez bölüm dört serbest paye üzerinde yükselen kubbe ile örtülüdür¹⁶⁷. Kubbeye geçişler, üçgen geçiş elemanları ile sağlanır. Yaklaşık eş genişlik ve derinlikteki dikdörtgen haç kolları beşik tonoz ile örtülüdür¹⁶⁸. Haç kolları doğrudan merkezdeki kubbeli bölüme, kemerlerle de köşe odalarına açılır. Çapraz eksenlerde yaklaşık kare planlı, düz tavan ile örtülü köşe odaları bulunur¹⁶⁹. Haç kolları ve köşe odaları, merkezde payelere, duvarlarda da pilasterlara oturan kemerlerle birbirine bağlanır (Çizim 144) (Resim 511-512).

Naosun batı duvarında biri ekseninde, diğerleri eksenin kuzey ve güneyinde pilasterlarla birbirinden ayrılan üç niş bulunur. Eksenindeki niş, batı haç kolunun batı duvarındadır ve yaklaşık merkezinde, narteks ile bağlantıyı sağlayan kapı vardır. Eksenin güneyindeki niş güneybatı köşe odasının batı duvarı, eksenin kuzeyindeki niş kuzeybatı köşe odasının batı duvarındadır. Batı duvardaki nişler, kuzey duvarda da yaklaşık eş genişlik ve derinlikte tekrarlanmıştır. Eksenindeki niş, kuzey haç kolunun kuzey duvarında bulunur ve kuzey duvarında bir oyuk içine ikiz pencere açılmıştır. Eksenin batısındaki niş aynı zamanda kuzeybatı köşe odasının kuzey duvarı, doğusundaki niş kuzeydoğu köşe odasının kuzey duvarındadır. Kuzeydoğu köşe odasındaki nişin üst seviyesindeki oyuk içinde de pencere görülür. Naosun güney duvarında kare ayağa oturan iki kemerli arkad dizisi yer alır. Eksenindeki kemer güney haç kolunun güney duvarında, eksenin doğusundaki kemer ise güneydoğu köşe odasının güney duvarındadır. Eksenindeki kemer açıklığı ile güneydeki mezar şapeline ulaşılır. Güney duvar ekseninin batısında, güneybatı köşe odasının güney duvarında diğer cephelerdeki gibi bir niş yer alır. Niş ile kemer açıklığı arasında yine bir pilaster vardır (Resim 9-10).

¹⁶⁷ Kubbenin çapı yaklaşık 1.75 m.dir.

¹⁶⁸ Doğu haç kolu 1.93 x 2.46 m.; güney haç kolu 1.91 x 2.60 m.; batı haç kolu 2.02 x 2.48 m.; kuzey haç kolu 1.95 m. x 2.54 m. ölçülerindedir.

¹⁶⁹ Kuzeydoğu köşe odası 1.43 X 1.18 m.; güneydoğu köşe odası 1.44 X 1.21 m.; güneybatı köşe odası 1.59 X 1.40 m.; kuzeybatı köşe odası 1.57 X 1.31 m. ölçülerindedir.

Çizim 144. Direkli Kilise, plan

Resim 511. Direkli Kilise, naos, batıya bakış

Resim 512. Direkli Kilise, merkez kubbe ve haç kolu tonozları

Resim 513. Direkli Kilise, naos, kuzeybatı köşe odası

Resim 514. Direkli Kilise, naos, güneye bakış

Doğu duvarda biri eksende, biri eksenin kuzeyi, biri güneyinde üç apsis bulunur. Eksendeki ana apsis yan apsislere göre daha büyüktür. Doğuda ana kaya kütesinin sınırladığı apsisler, batıda templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsisler, yarım kubbe ile örtülüdür. Ana apsinin doğu duvar ekseninde altar, doğu ve güney duvarında birer niş bulunur. Kuzey ve güney yan apsislerin doğu duvar eksenlerinde, doğu duvara bitişik birer altar bulunur. Altarlar güney duvarlarına bitişik oturma sekileri ile güney templon levhalarına bağlanır. Apsisler arasında kalan duvarlara naos yönünde birer niş oyulmuştur (Resim 515-516).

Doğu, batı, kuzey ve güney duvarlarda nişler arasındaki pilasterlar yaklaşık eş genişlikte ve simetriktir. Pilasterlar, merkezdeki kubbenin oturduğu payelere kemerlerle bağlanır. Merkez kubbenin oturduğu kare payeler yine kare kaideler üzerinde yükselir. Her bir kenarı ortalama 1.00 m. olan payelerin köşeleri pahlanmıştır. Payeler üstte, haç kolu tonozlarının başlangıç seviyesinde silmeyle çevrelenmiştir. Kuzeydoğu payenin doğu cephesine bir niş oyulmuştur.

Resim 515. Direkli Kilise, ana apsise bakış

Resim 516. Direkli Kilise, kuzey yan apsise bakış

Kilisenin güneyinde Mekan 1 bulunur. Kuzeyde kilise, batıda Mekan 2 ile sınırlanan ibadet mekanının batısında tek nefli naos, doğusunda apsis yer alır. Naos, 4.12 x 5.38 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Batı duvarda yaklaşık ekseninde kapı, eksenin kuzeyinde düzensiz bir niş bulunur. Kuzey duvardaki kemerli arkad dizisi, kilise ile bağlantıyı sağlar. Güney duvarda biri ekseninde ikisi eksenin doğusu biri eksenin batısında dört niş bulunur. Eksende, diğerlerine göre daha geniş ve derin nişin zeminine doğu-batı doğrultusunda uzanan iki yetişkin mezarı oyulmuştur. Nişin zeminine doğu batı doğrultusunda iki yetişkin mezarı oyulmuştur. Mekanın doğu duvar ekseninde apsis bulunur. Doğuda ana kaya kütle ile sınırlanan apsis, batıda templon levhaları ile naostan ayrılır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsis yarım kubbe ile örtülüdür. Doğu duvar ekseninde doğu duvara bitişik altar bulunur. Apsis doğu duvar ekseninde ve kuzey duvar ekseninin batısında birer niş yer alır (Resim 517-518).

Resim 517. Direkli Kilise, mezar şapeli, apsise bakış

Resim 518. Direkli Kilise, mezar şapeli güney duvar bakış

Kilisenin batısında narteks yer alır. Narteks, 5.18 x 2.78 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz örtülüdür. Zeminine mezarlar oyulmuştur, ancak izleri tam olarak seçilememektedir. Batı duvarında yaklaşık eş genişlik ve derinlikte dört niş bulunur. Eksenin güneyindeki iki niş yıkılmış, burada oluşan açıklık, narteks ile batısındaki mekanları birbirine bağlamıştır. Kuzey duvar ekseninde narteksin orijinal girişi bulunur, ancak giriş bugün yüksekte kaldığından dışarıdan ulaşılamamaktadır. Doğu duvar ekseninde kiliseye ulaşımı sağlayan giriş, girişin iki yanında, eksenin kuzey ve güneyinde iki niş yer alır. Narteksin güneyi, işlevi belirlenemeyen birbiri ile bağlantılı Mekan 2a ve Mekan 2'ye açılır¹⁷⁰ (Resim 519-520).

Resim 519. Direkli Kilise, narteks, kuzeye bakış

Resim 520. Direkli Kilise, narteks, naos giriş kapısı

Narteksin güneyindeki iki mekan, aynı zamanda mezar mekanının da batısını teşkil eder. İşlevleri belirlenemeyen iki mekan, örtü sistemlerindeki farklılık ile birbirinden ayrılır. Mekan 2a, narteks ile Mekan 2 arasındaki tonozlu geçiş gibi görünür. 2.29 x 2.53 m. ölçülerinde yaklaşık dikdörtgen planlı mekanın zeminine iki yetişkin mezarı oyulmuştur. Doğu duvarında, zeminine mezar oyulmuş bir niş bulunur¹⁷¹. Mekanın batı duvarında da düzensiz bir oyuk görülür. Mekan, güneyden doğrudan Mekan 2'ye açılır.

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı Mekan 2, aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki kapı Mekan 1'e açılır. Güney duvarındaki derin arkosolium nişi, tonoz ile örtülüdür. Arkosoliumda iki, mekanın zemininde dört mezar oyuğu görülür (Resim-521-522).

¹⁷⁰ Açıklık, yıkık olan batı duvara kadar devam eder. Genişliği 2.96 m.dir.

¹⁷¹ Niş 0.83 m. genişlik, 0.97 m. derinliktedir. Niş içindeki mezar 0.66 m. uzunluk, 0.51 m. genişliktedir.

Resim 521. Direkli Kilise, Mekan 2 ve 2a, narteksten güneye bakış

Resim 522. Direkli Kilise, Mekan 2 ve 2 a narteksten güneydoğuya bakış

Narteksin batısındaki Mekan 3, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı büyük bir salondur. 4.94 x 10.49 m. ölçülerindeki mekan beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzey duvarda biri yaklaşık eksende, diğeri eksenin doğusunda iki açıklık bulunur. Bu düzensiz açıklıklar zamanla orijinalliğini yitirmiştir. Doğudaki ile hem mekana hem de komplekse girilir. Doğu duvarda eksenin güneyindeki açıklık mekanın narteks ile bağlantısını sağlar. Batı duvarda, eksenin güneyinde yuvarlak kemerli bir niş, eksenin kuzeyinde ise tünel girişi görülür. Güney duvar ekseninin doğusunda 3.85 m. genişliğindeki düzensiz oyuk beşik tonoz ile örtülüdür. Eksendeki düzensiz giriş, güneydeki Mekan 4'e geçişi sağlar.

Mekan 4, 5.80 x 8.36 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü mekanın doğu duvarına geniş bir niş oyulmuştur. Nişin kuzey duvarında bir mezar oyuğu görülür. Batı duvarda beş niş bulunur, muhtemelen geç dönemde oyulmuş ve yemlik olarak kullanılmışlardır. Güney duvarda eksenin batısında bulunan giriş, kareye yakın dikdörtgen planlı Mekan 5'e açılır. Mekan 3.62 x 3.85 m. ölçülerindedir (Çizim 144) (Resim 523-524).

Resim 523. Direkli Kilise, Mekan 3, 3a, doğuya bakış

Resim 524. Direkli Kilise, Mekan 3, 3a batıya bakış

İç Tanıtım: Kompleksi oluşturan tüm mekanların zemini düzensiz olduğundan, ± 0.00 m. kotu her mekanda farklı yükseklikten geçer. Kilisenin naos zemini düzensizdir¹⁷². Merkez bölüm 6.23 m. yükseklikteki kubbe, dik eksenlerdeki haç kolları ortalama 4.80 m. yükseklikteki beşik tonozlarla örtülüdür. Haç kolları ve köşe odaları birbirine yuvarlak kemerlerle bağlanır. Naos, tonoz başlangıç seviyesindeki basit profilli silme ile dört yönden çevrelenir. Silme, merkez kubbenin oturduğu 2.81 m. yüksekliğindeki kare payeler ve nişler arasındaki pilasterlar için de başlık oluşturur. Payeler, ortalama 0.70 m. yüksekliğindeki kare kaidelere oturur. Kuzey, güney, doğu ve batı duvarlardaki nişler merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir. Kuzey duvar eksenindeki üçlü pencere yaklaşık 1.48 m. yüksekliğindeki niş içine oyulmuştur. Eksenin doğusundaki pencere, içine oyulduğu niş ile aynı yükseklikte (Resim 525-526) (Çizim 145-146).

Resim 525. Direkli Kilise, kuzeye bakış

Resim 526. Direkli Kilise, naos, kuzeydoğu köşe odasındaki niş

¹⁷² Naosta ± 0.00 kotu 1.34 m.den alınmıştır. Naos yükseklikleri bu ölçüye göre verilmiştir.

Naosun doğusunu sınırlayan üç apsis, naos zemininin yaklaşık bir basamak yukarisındadır¹⁷³. Yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsisler, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemerleri ile naosa açılır¹⁷⁴. Ana apsis yan apsislerden daha yüksektir¹⁷⁵. Apsis, yarım kubbe başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile çevrelenir. Altarın yukarisındaki merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli niş, kemer başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile vurgulanır (Çizim 145-146).

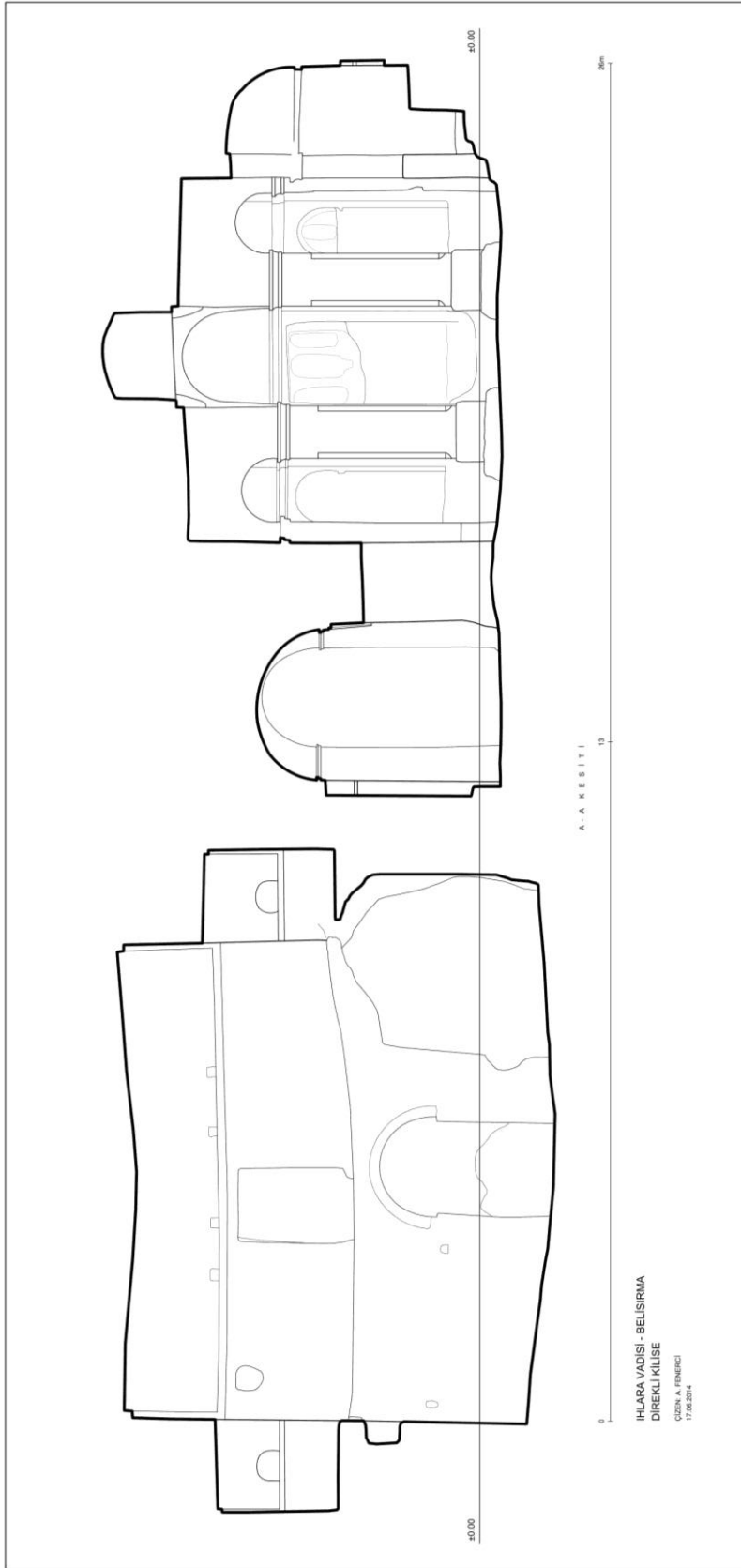
Kilisenin güneyindeki Mekan 1'e 2.80 m. yükseklikteki, yuvarlak kemerli arkad dizisi ile geçilir. Mekan, 4.16 m. yükseklikteki beşik tonoz ile örtülüdür. Tonoz başlangıç seviyesindeki basit profilli silme, mekanı dört yönden çevreler. Güney duvarda eksenindeki büyük niş yuvarlak kemerli, eksenin doğu ve batısındaki nişler merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir. Doğuda yaklaşık iki basamak ile ulaşılan ve yüksek templon levhaları ile naostan ayrılan apsis, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemeri ile naosa açılır¹⁷⁶. Yarım kubbe başlangıç seviyesinde apsisi çevreleyen silme, zafer kemeri başlangıç seviyesine kadar devam eder ve burada kemer ile payeleri birbirinden ayırır (Çizim 145-146).

¹⁷³ Apsis zemini düzensizdir. ± 0.00 kotu 0.69 m.den alınmıştır.

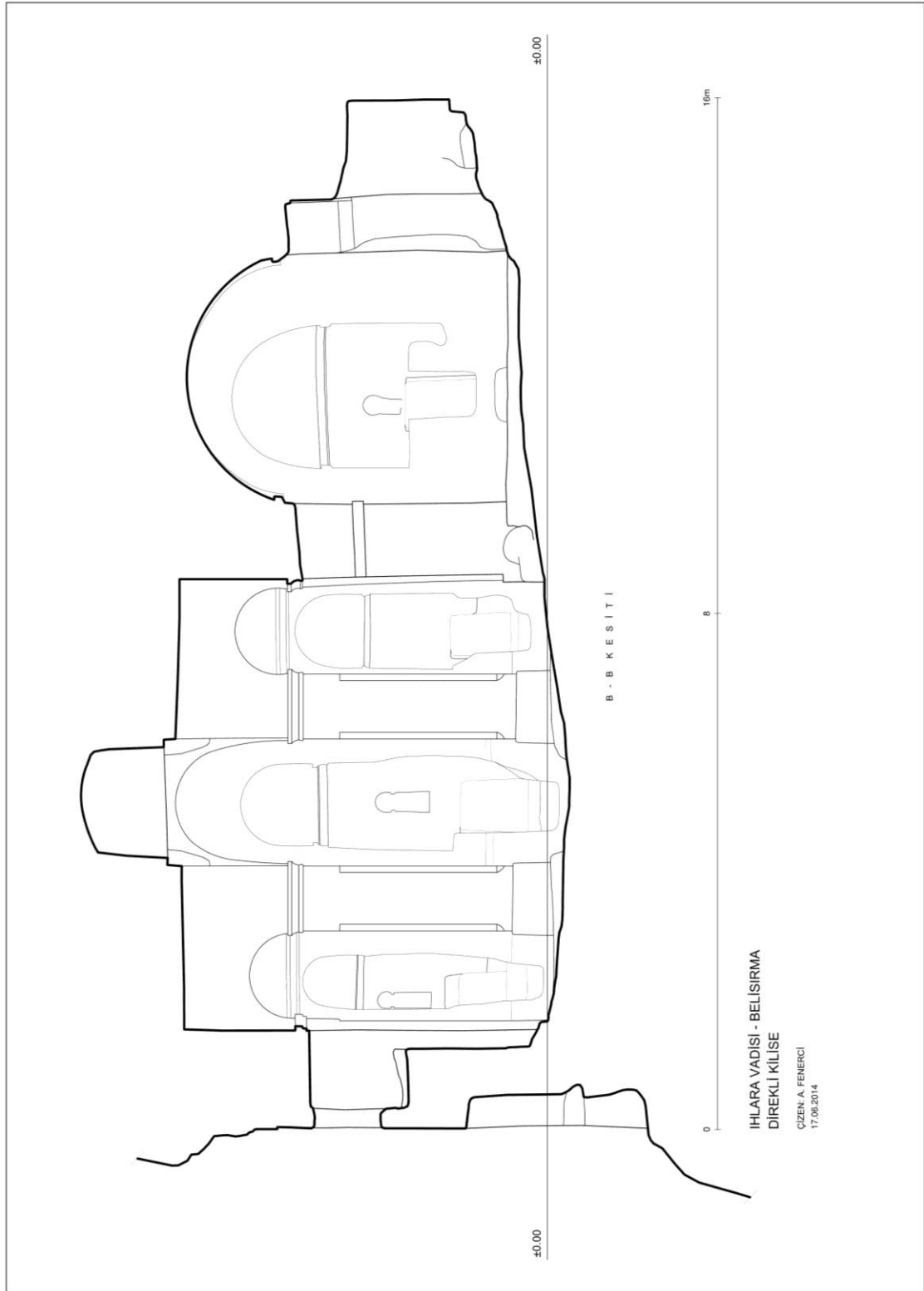
¹⁷⁴ Ana apsis zafer kemerinin yüksekliği 3.75 m., kuzey yan apsis zafer kemerinin yüksekliği 2.75 m., güney yan apsis zafer kemerinin yüksekliği 2.91 m.dir.

¹⁷⁵ Ana apsis yarım kubbesinin yüksekliği 3.85 m.dir.

¹⁷⁶ Zafer kemerinin yüksekliği 3.40 m.dir.

Çizim 145. Direkli Kilise, A-A kesiti, Kilise, narteks, Mekan 3, 3a, kuzeye bakış

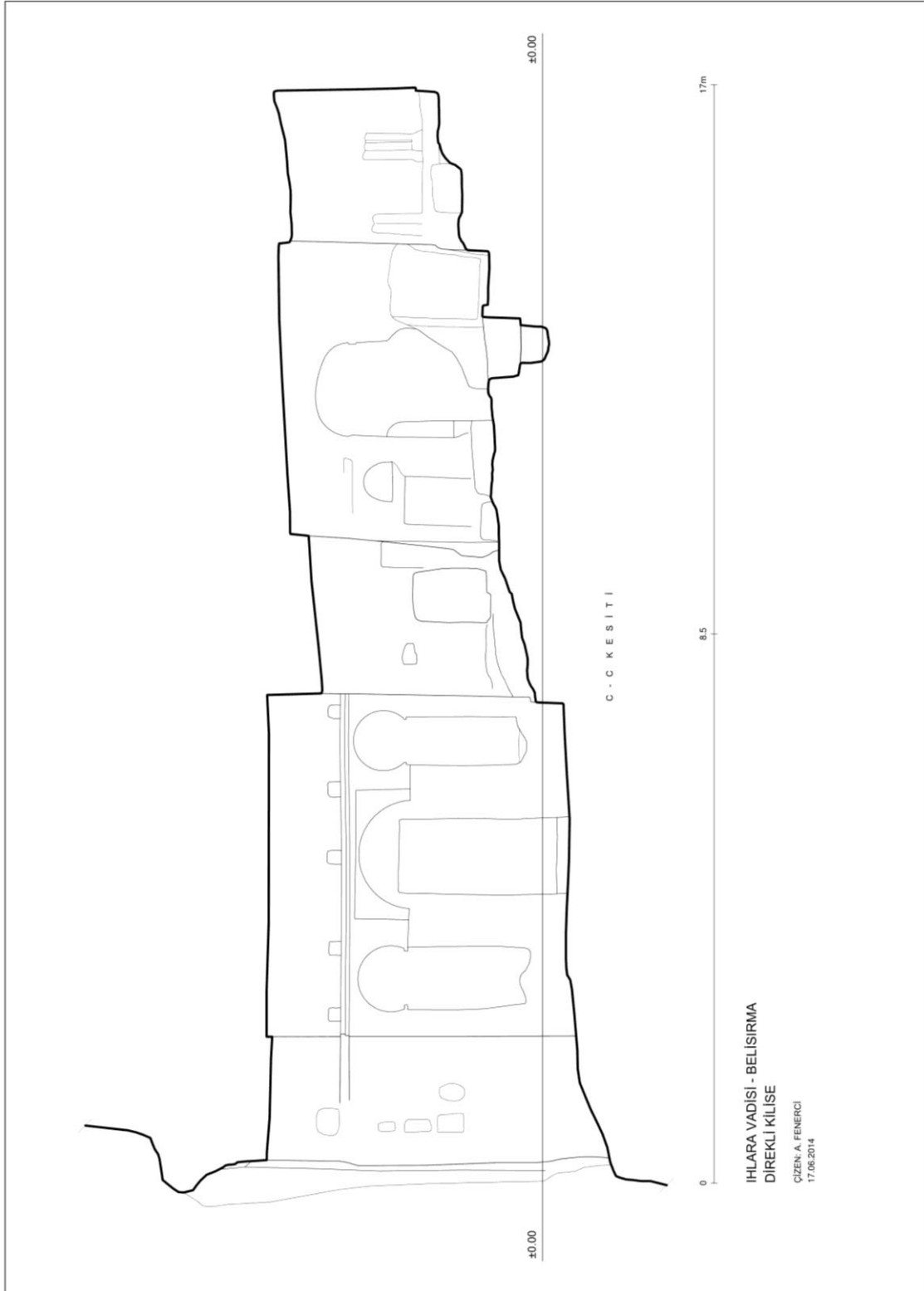
Çizim 146. Direkli Kilise, B-B kesiti, kilise ve mezar şapeli, doğuya bakış

Narteks tonozu 3.26 m. yüksekliğe sahiptir. Tonoz başlangıç seviyesindeki iki kademeli profilli silme, 2.04 m. yükseklikten narteksi dolandır. Kuzey duvardaki asıl giriş yuvarlak kemerlidir. Narteksin doğu duvar eksenindeki dikdörtgen kapı kiliseye geçiş sağlar. Eksenin kuzey ve güneyindeki nişler merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir. Batı duvarda tekrarlanan nişler, doğu duvardakiler ile yaklaşık eş yükseklikte merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir (Çizim 145, 147).

Narteksin güneyinde, narteks ile aynı eksende bulunan Mekan 2 ve Mekan 2a'nın zemini narteksten daha yüksektedir. Mekan 2'nin üzerini örten beşik tonoz 2.90 m. yüksekliğe sahiptir. Doğü duvar ekseninde, Mekan 1'e geçiş sağlayan kapı merkezi içeride yarım yuvarlak kemerlidir. Mekanın güneyindeki arkosolium nişinin doğu duvarında alt seviyede dört sütünce görülür.

Narteksin güneyindeki Mekan 2a ile narteks zemini farklı yüksekliktedir. İki mekan arasında yaklaşık 1.00 m.lik kot farkı bulunmaktadır. Tonoz ile örtülü mekanın tonoz yüksekliği 2.61 m.dir (Çizim 147).

Çizim 147. Direkli Kilise, C-C Kesiti, narteks, Mekan 2, 2a, doğuya bakış

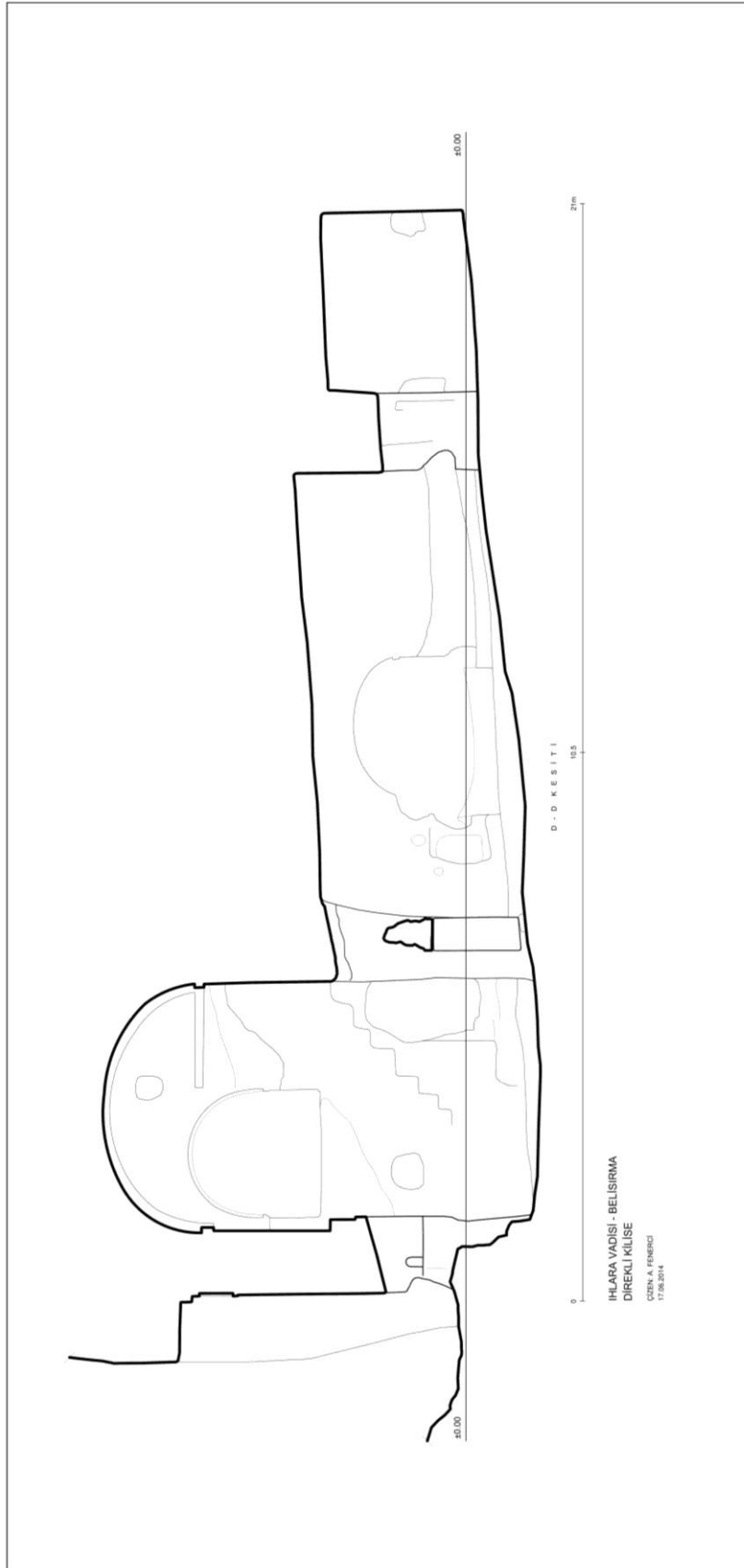
Narteksin batısındaki Mekan 3 ve 3a birbiri ile bağlantılı iki ayrı mekandır¹⁷⁷. Muhtemelen Mekan 3'ün ahşap tavanı, Mekan 3a'nın ahşap zemini oluşturur. Gerek Mekan 3'ün doğu duvarında görülen basamak izleri gerekse güney duvardaki hatlı yuvaları bu bölümde iki ayrı mekan düşüncesini doğrular niteliktedir. Mekan 3'ün kuzey duvar eksenindeki merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli kapı, mekanın orijinal girişidir ancak yaklaşık 1.50 m. yüksekliğe kadar yığma taş ile doldurularak kapatılmıştır. Eksenin doğusunda, bugün komplekse girişi sağlayan düzensiz açıklığın yüksekliği 2.80 m.dir. Doğü duvarda hem nartekse geçiş sağlayan açıklık hem de Mekan 3a'ya çıkışı sağlayan basamakların izleri görülür. Basamaklar arasındaki yükseklik 0.28 m.dir. Mekan 3a'yı örten beşik tonoz 6.92 m. yüksekliğe sahiptir. Tonoz başlangıç seviyesindeki silme 4.93 m. yükseklikten mekanı çevreler. Mekan 3a'nın kuzey duvarında eksenin hafif batısına kaymış dikdörtgen çerçeveli bir açıklık bulunur. Açıklık yaklaşık 1.60 m. genişliğinde 4.61 m. yüksekliğindedir. Mekanın batı ve doğu duvarında yuvarlak kemerli iki niş bulunur. Batı duvardaki niş 5.07 m., doğu duvardaki niş 5.31 m. yüksekliktedir. Her iki nişin kuzey duvarına yuvarlak kemerli birer niş oyulmuştur (Çizim 145, 148).

Mekan 3'ün güneyindeki Mekan 4'e, Mekan 3'ün güney duvarındaki kapı ile ulaşılır¹⁷⁸. Mekanı örten düz tavanın yüksekliği 3.25 m.dir. Mekanın güneyinde Mekan 5 bulunur. 1.60 m. yükseklikte kapı mekana ulaşımı sağlar (Çizim 148).

---

¹⁷⁷ ±0.00 kotu 1.43 m.den alınmıştır.

¹⁷⁸ ±0.00 kotu 1.05 m.dir.

Çizim 148. Direkli Kilise, D-D Kesiti, Mekan 3, 3a, 4, 5 doğuya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin resim programı ağırlıklı olarak tek figürler üzerinde yoğunlaşır. Bununla birlikte apsis resim programı ve özellikle aziz tasvirlerinin etrafını dolaşan çerçevelerdeki bitkisel motifler programın geri kalanının oluşturur. Duvar resmi sıvalarının altında, doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası ile yapılmış motifler kilisenin duvar resimleri ile bezenmeden önceki durumunu yansıtır.

Ana apsis zafer kemerinde madalyon içinde İsa (D), madalyonun iki yanında imparatorluk kıyafetleri içinde başmelek tasvirleri (i) yer alır. Zafer kemeri iç yüzeyinde madalyonlar içinde altı peygamber tasvir edilmiştir. Peygamberlerden sadece İlyas (10) ve Elisha'nın (11) adı okunabilmiştir (Resim 527).

Ana apsis resim programı, yazıtın yer aldığı şerit ile ikiye bölünmüştür. Apsis yarım kubbesinde Deesis (B) sahnesi resmedilmiştir. Sahnede İsa'ya, Meryem, Vaftizci Yahya, başmelekler Mikhael (a) ve Gabriel (b) ve alt bölümde madalyonlar içinde Petrus (61) ve Paulus (62) eşlik eder. Yazıtın alt bölümünde ortada orans duruşlu Meryem, kilise babaları ile birlikte resmedilmiştir. Seçilebilen figürler kuzeyden güneye doğru Epiphanius (522), Gregorios (304), Basileios (302), Nazianslı Gregorios (329) ve Khryzostomos'tur (306) (Resim 528).

Kuzey yan apsis resim programı da ana apsisde olduğu gibi yazıt ile ikiye bölünmüştür. Apsis yarım kubbesinde lir şeklinde tahtta oturan Tanrı Anası Meryem (C), solunda ve sağında beyaz saçlı, beyaz sakallı iki erkek figürü olasılıkla Zekeriya (24) ve Ioakhim (37), figürler ile Meryem arasında daha küçük boyutlarda başmelek tasvirleri yer alır. Yazıtın alt bölümünde tanımlanamayan piskopos tasvirleri yer alır (49) (Resim 529).

Naos resim programını oluşturan tek figürler; güneybatı payenin batısında Meryem (C), doğusunda Georgios (121), kuzeyinde Marina; kuzeydoğu payenin batısında Anna (38), güneyinde Eustathios (126), doğusunda Mercurius (164), kuzeyinde Prokopius (180); güneydoğu payenin kuzeyinde Kosmas (154) ve Damian (155); kuzeydoğu payenin güneyinde Panteleimon (174), doğusunda Sergios (181), Bakkhus (182) ve tanımlanamayan erkek martir (199); kuzeyinde Pegasius (109), Georgios (121) ve Elpidius (124); kuzey duvar ekseninin doğusundaki pilasterda tanımlanamayan iki erkek martir ve Azize Katherina (202); batısındaki pilaster ve nişte tanımlanamayan iki erkek martir (199); mezar şapeline geçiş sağlayan arkad dizisinde eksendeki payenin batısında

Basileius (302), eksenin batısındaki payenin doğusunda Theodoros tasviri yer alır (Çizim 149) (Resim 530).

Resim 527. Direkli Kilise, ana apsis zafer kemeri

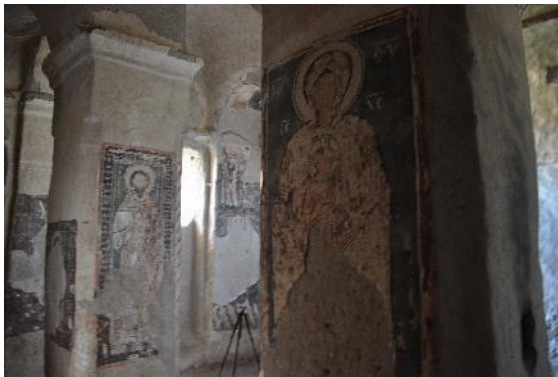
Resim 528. Direkli Kilise, ana apsis yarım kubbesi

Resim 529. Direkli Kilise, kuzey yan apsis yarım kubbesi

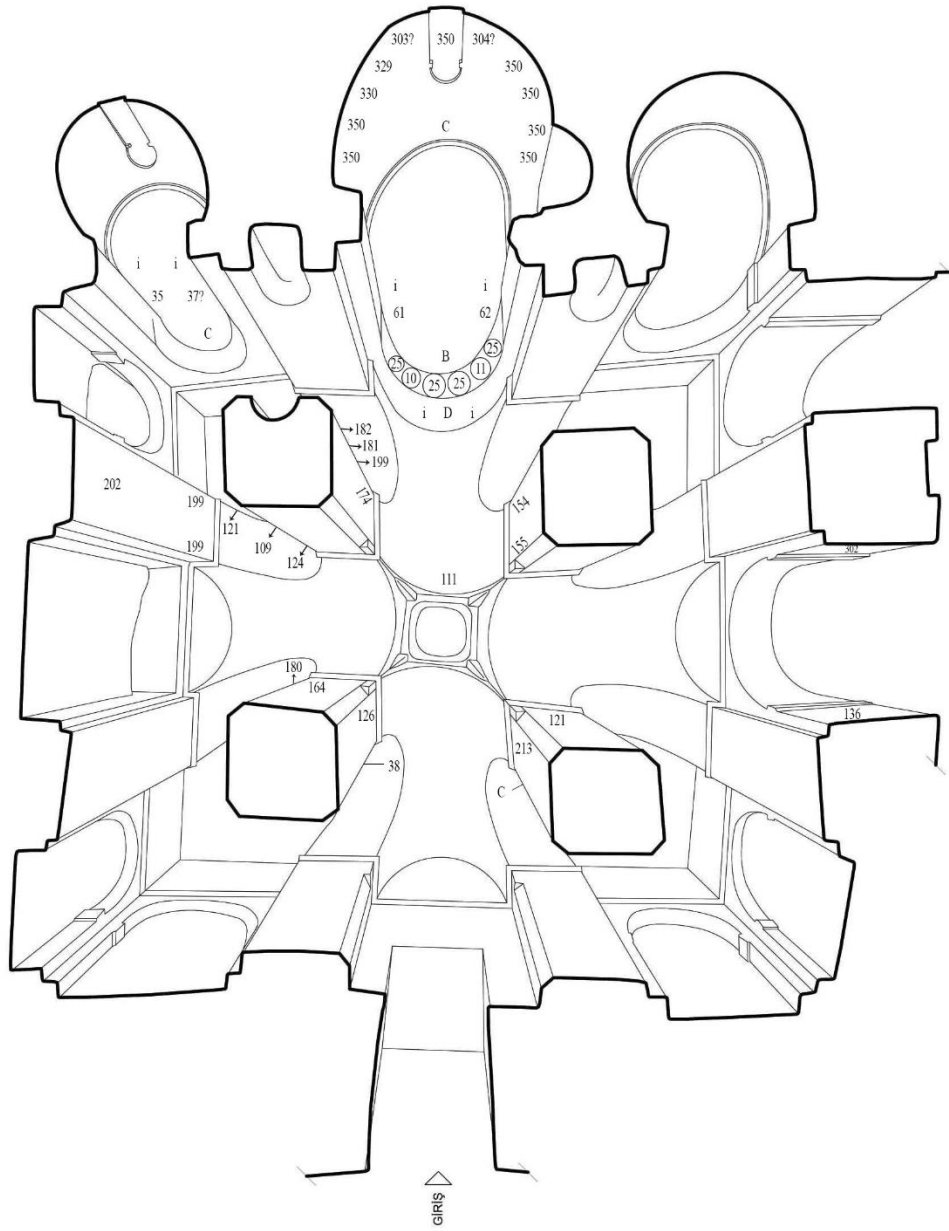
Resim 530. Direkli Kilise, güneydoğu ve güneybatı payeler, aziz tasvirleri

Resim 531. Direkli Kilise, güneybatı köşe odasından

Resim 532. Direkli Kilise, kuzeydoğu ve kuzeybatı kuzeydoğuya bakışpayeler aziz tasvirleri

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
DİREKLİ KİLİSE

ÇİZEN: A. FENERCİ
17.06.2014

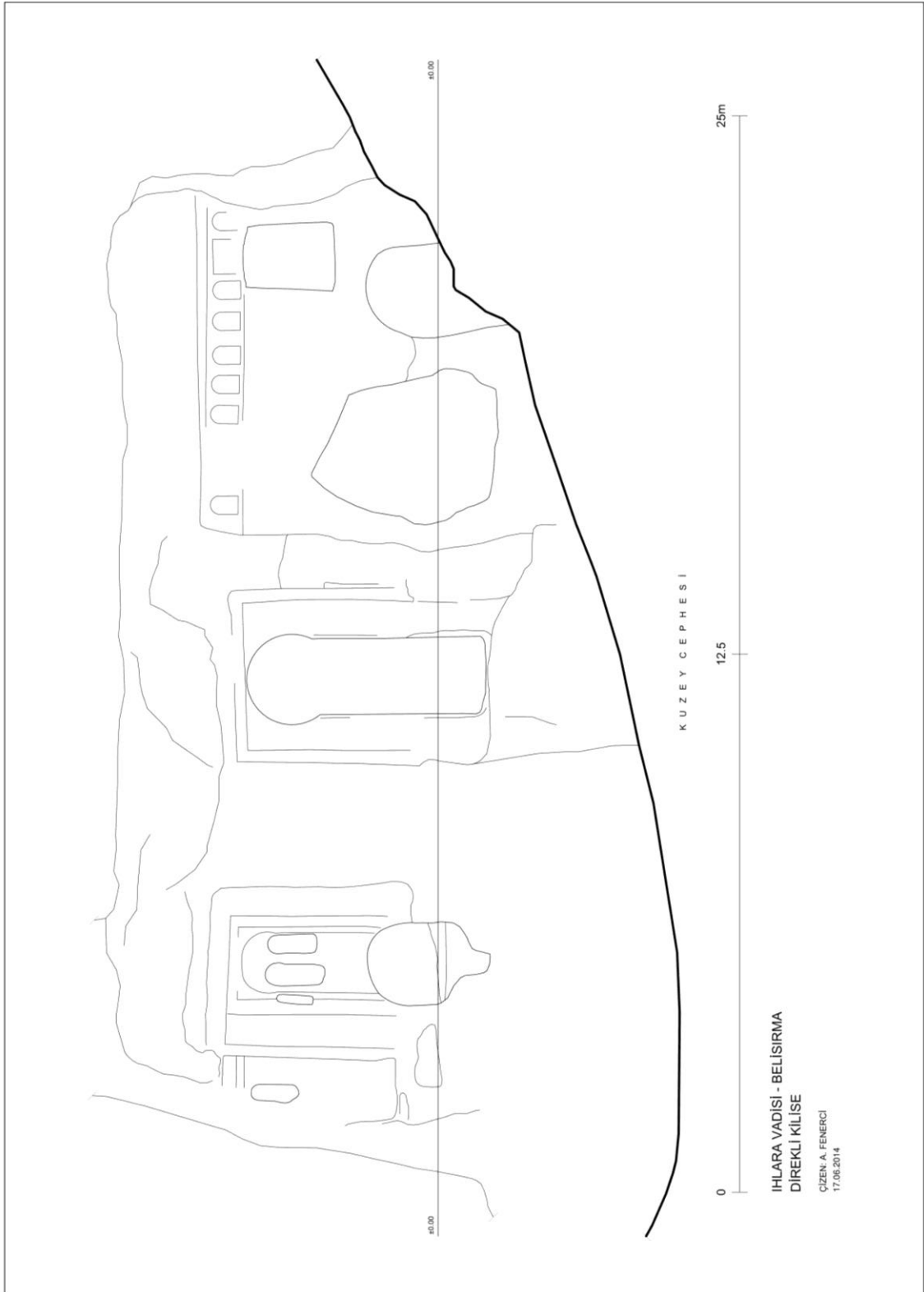
Çizim 149. Direkli Kilise, duvar resimlerinin mekansal dağılımı

Cephe Düzenlemesi: Yapı topluluğunu oluşturan Kilise ve diğer mekanların oyulduğu kaya kütlesi, kompleksin kuzeyindeki birimleri kapsayan bir cephe düzenlemesine sahiptir. Cephe pilasterlarla, yapı topluluğunu oluşturan birimlerin sınırlarını belirlercesine dört bölüme ayrılmıştır (Resim 533). Buna göre doğudan batıya doğru ilk bölüm kuzey-doğu köşe odasının olduğu bölümdür. İkinci bölüm kuzey haç koluna denk gelmektedir ki haç kolundaki üç pencerenin cephede yuvarlak kemer içine alınarak dışa yansıtıldığı görülür. Altta yuvarlak kemerli bir niş yer alır. Üçüncü bölüm narteksi ve narteksin girişini, dördüncü ve son bölüm ise narteksin batısındaki büyük salon ve bununla bağlantılı mekanları temsil eder. Batıdaki bölümün üst hizasında yuvarlak kör kemer dizileri, altta ise Mekan 3'e açılan giriş ve Mekan 3a'ya açılan pencere bulunur (Çizim 150).

Resim 533. Direkli Kilise, cephe düzenlemesi

Çizim 150. Direkli Kilise, cephe çizimi (Fenerci, 2014)

2.6.5. Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliseler Ara Değerlendirme

Tezde, Ihlara ve Belısırma yerleşimlerdeki kapalı Yunan haçı planlı dört kilise incelenmiştir. Bu kiliselerden Ala Kilise ile Direkli Kilise Belısırma’da, Karanlık Kale Ihlara’da, Kilise 17 ise iki yerleşim arasındaki sınırda yer alır. Ala Kilise ve Karanlık Kale doğu yamaçta, Direkli Kilise ve Kilise 17 batı yamaçtadır (Çizim 170).

Ötüken’in yapmış olduğu kilise plan tipolojisinde kapalı Yunan Haçı planlı yapılar Tip 5 ana kategorisinde değerlendirilmiş ve kiliseler destek sistemine göre üç alt grupta incelenmiştir. Tip 5 a, dört destekli basit tip; Tip 5 b, dört destekli gelişmiş tip, Tip 5 c köşe duvarlı tip olarak sınıflandırılmış, Direkli Kilise ve Karanlık Kale Tip 5 a; Ala Kilise Tip 5 c, Karagedik Kilisesi ise Tip 5 b kategorisinde değerlendirilmiştir. Karagedik Kilisesi kagir bir yapı olduğu ve tezimizde kaya mimarisini değerlendirmeyi amaçladığımız, ayrıca Karagedik Kilisesi yüksek lisans tezi kapsamında daha önce çalışıldığı için hem katalog hem de tezimiz kapsamına dahil edilmemiştir. Ötüken’in plan tipolojisi değerlendirmesi tarafımızdan benimsenmiş ancak Karagedik Kilisesi hariç tutulduğu için kiliseler iki alt kategoride değerlendirilmiştir. Kapalı Yunan haçı planlı yapılar Tip 4 ana kategoriyi, dört serbest destekli basit tip ilk alt kategoriyi (Tip 4 a), köşe duvarlı tip ikinci alt kategoriyi (Tip 4 b) oluşturacaktır. Ayrıca Tip 4 a kategorisine yeni tespit ettiğimiz Kilise 17 dahil edilerek değerlendirilecektir.

Tip 4 a’da naos kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Karanlık Kale Kilisesi, 5.37 x 5.34 m. ölçüleri ile en küçük naosa sahiptir. Kilise 17’de naos, 6.93 x 6.47 m., Direkli Kilise’de 7.48 x 6.84 m. ölçülerindedir. Naos, ortada kare planlı, kubbe ile örtülü merkez bölüm, dik eksenlerde beşik tonoz ile örtülü haç kolları ve çapraz eksenlerdeki köşe odalarından oluşur. Kubbe bir kural olarak dört serbest destek üzerinde yükselir ve taşıyıcılar payedir. Haç kolları dikdörtgen, köşe odaları kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Tablo 8) (bkz. Kat No. 36-38). Haç kollarının yüksekliği, merkez bölümü örten kubbeden daha alçaktır. Yüksekliği en az kubbeye sahip kilise, 5.20 m. ile Karanlık Kale Kilisesi’dir. 3.55 m. yükseklikteki haç kolları ile arasında 2.00 m.’ye yaklaşan yükseklik farkı bulunur (bkz. Kat. No. 36). Toprak ile dolu olan Kilise 17’de, zeminden itibaren yükseklik ölçüsü alınamamıştır ancak, mevcut durumda, merkez kubbenin haç kollarından yaklaşık 1.50 m. daha yüksek olduğu görülür (bkz. Kat. No. 37). Direkli Kilise’de merkez kubbe ve haç kolları arasındaki yükseklik farkı daha azdır.

7.57 m. yüksekliğe sahip kubbe, haç kollarından 1.43 m. daha yükseğe oyulmuştur (Bkz. Kat. No. 38). Haç kolları merkez bölüme doğrudan, köşe odalarına kemerlerle bağlanır. Bu tipin yerleşimlerdeki üç örneği Kilise 17, Direkli ve Karanlık Kale kiliselerinde naosun oluşumu ve taşıyıcı sistem aynı olmakla birlikte, ayrıntılarda bazı farklılıklar gözlenir. Her iki kilisede haç kolları beşik tonoz ile örtülüyken köşe odalarının örtü sistemleri farklıdır. Direkli kilisede düz tavan ile örtülen köşe odaları, Karanlık Kale Kilisesi'nde çapraz tonozlarla, Kilise 17'de beşik tonozlarla örtülüdür. Kilise 17'de köşe odaları plan olarak da diğer iki kiliseden ayrılır. Burada köşe odaları dikdörtgendir ve beşik tonozlar kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Basit profilli silmeler her üç kilisede örtü seviyesinin başlangıcını belirler ve tüm naos boyunca devam eder. Direkli Kilise ve Kilise 17'de haç kolları ve köşe odalarını birbirine bağlayan kemerler ortada serbest desteklere, yanlarda duvar payelerine otururken, Karanlık Kale'de yanlarda doğrudan duvarlara oturur. Direkli Kilise'de naos duvarları, her biri kapalı Yunan haçının bir birimine denk gelecek şekilde merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Benzer düzenleme Kilise 17'de de görülür ancak burada niş derinlikleri daha azdır ve yuvarlak kör kemerli nişlerdir.

Kiliselerde giriş batı duvar ekseninde yer alır. Vadideki diğer plan tiplerindeki kiliselerin giriş yönü ile ilgili değerlendirmemiz, aslında kapalı Yunan haçı planlı yapılar için de geçerli gibi görünmektedir. Tip 4 a'daki kiliselerin tamamı cepheye paralel uzanırken, Tip 4 b kapsamında değerlendirdiğimiz Ala Kilise'nin naosu cepheye dik uzanır. Direkli Kilise ve Kilise 17, kuzey cephenin gerisinde doğu-batı, Karanlık Kale Kilisesi güney cephenin gerisinde doğu-batı dorultusunda paralel uzanırken, Ala Kilise batı cephenin gerisinde doğu-batı doğrultusunda dik uzanır. Direkli ve Karanlık Kale kiliseleri ile Kilise 17'nin batısında sırasıyla, narteks, giriş holü ve giriş mekanı yer alır. Komplekslerin girişleri Direkli Kilise ve Kilise 17'de kuzeyde, Karanlık Kale Kilisesi'nde güneydedir. Naos kapıları Ala Kilise haricinde dikdörtgendir. Ala Kilise'nin batısı uçtuğu için kapı ya da girişle ilgili bilgi sahibi değiliz. Karanlık Kale Kilisesi'nde, giriş holü yönünde merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli niş içinde yer alan kapı, Direkli Kilise'de yuvarlak kemer alınlıklıdır, ancak naos yönünde merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli niş içine alınmıştır. Kapıların konumlanması diğer kilise plan tiplerinde gördüğümüz gibi naos, cepheye paralel uzansa dahi, eğer batıda bir giriş mekanına açılıyorsa naos girişleri

batıda, batı haç kolunun batı duvarında yer alır. Dik uzanan naoslarda zaten doğal bir sonuç olarak giriş batıda konumlanmıştır.

Direkli Kilise ve Kilise 17'de naos kuzey duvarında ikiz pencereler görülür. Direkli Kilise'de sadece kuzey haç kolunun kuzey duvarında yer alırken, Kilise 17'de kuzeybatı köşe odası ile kuzey haç kolunun kuzey duvarında yer alır. Pencereler, farklı olarak Kilise 17'de dışarıya yuvarlak kemerli kör nişler içinde yansıtılmıştır.

Karanlık Kale Kilisesi ve Direkli Kilise'nin güneyinde, naosa paralel uzanan, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı, Direkli Kilise'de beşik tonoz, Karanlık Kale'de düz tavan ile örtülü birer yan şapel bulunur. Direkli Kilise'nin güneyindeki iki kemerli açıklık ile doğrudan şapele geçilirken, Karanlık Kale Kilisesi'nde önce yuvarlak kemer ile bir koridora, sonra da koridorun doğu duvarındaki kapı ile şapele ulaşılır. Direkli Kilise'deki şapel ayrıca batısındaki kapı ile kompleksi oluşturan diğer birimlere de bağlanır. Kilise 17'de de güneyde şapel görülür, ancak şapel naosun değil Mekan 1'in güneyinde haç planlı olarak karşımıza çıkar.

Tip 4 b'nin vadideki tek örneği Ala Kilise'dir. Kilise hem kubbenin oturduğu destek sistemi, hem haç kollarının düzenlenişi hem de ötü sistemiyle de Tip 4 a kapsamında değerlendirdiğimiz kiliselerden ayrılır (Tablo 8) (bkz. Kat. No. 35). Kilise ayrıca, 10.54 x 9.06 m. ölçüleri ile vadideki en büyük naos ölçülerine sahiptir. Ortadaki merkez bölüm ile haç kolları bu yapıda kubbe ile örtülüdür. Merkez kubbe 8.42 m., haç kolları 7.40 m. yüksekliğe sahiptir. Kilise bu ölçüleri ile de vadinin en yüksek kilisesi olma özelliğini taşır. Merkez kubbe, doğuda ve batıda duvarlara oturur. Köşe odaları Kilise 17'de olduğu gibi, kuzeybatı köşe odası hariç doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülüdür. Tip 4 a'daki kiliselerde haç kolları ve merkez bölüm doğrudan birbiriyle bağlanırken, Ala Kilise'de kemerlerle bağlanır. Tip 4 a'da kemerlerle köşe odalarına bağlanan haç kollarının, burada kapılarla bağlandığı görülür. Haç kolları merkeze açılan kemerlerin yanı sıra, diğer yönlerde de zemine kadar devam eden birer niş ile sonlanır. Nişler Direkli Kilise'de de karşımıza çıkar ancak burada daha derin tutulduğu ve köşe odalarına bağlandıkları yönlerde de yer aldıkları için, haç kolları haç görünümüne kavuşmuştur. Köşe duvarları ile bağlantıyı sağlayan kapılar da bu nişlere açılmıştır.

Kapalı Yunan haçı planlı yapılarda doğuda üç apsis bir kural olarak karşımıza çıkar. Daha geniş ve derin tutulan ana apsis doğu haç kolunun, yan apsisler kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarının doğusunda yer alır. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbelerle örtülü apsislerden sadece Direkli Kilise, batısındaki templon levhaları ile günümüze gelebilmiştir. Üç apsis de doğu duvarlarına bitişik altar içerir ancak Karanlık Kale Kilisesi'nin yan apsislerinin altarı mevcutken, ana apsis altarı günümüze gelememiş, Kilise 17'nin de örtü hizasından aşağısı toprak ile dolu olduğu için templon ve altarı görülebilmiştir, ancak olasılıkla her iki kilise de altar ve templon levhaları bulunmaktadır. Apsisler, merkezi içeride yarım yuvarlak zafer kemerleri ile naosa açılırlar. Doğu duvar eksenlerinde, altarıların yukarısında yuvarlak kemerli birer niş bulunur. Sadece Direkli Kilise'de apsis, naos zemininin iki basamak yukarısındadır, diğer yapılarda naos ve apsis aynı seviyede yer alır.

Tip 4 b'de naostaki farklı düzenleme apsis düzenlemesinde de kendini gösterir. Doğuda üç apsis değil tek apsis bulunur ancak burada kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları doğu duvarlarına açılan birer niş ile son bulur. Yani yan apsisler bu kilisede sadece birer prothesis ve diakonikon nişi olarak karşımıza çıkmıştır. Ala kilise'de templon levhası ya da altar izine rastlanamamıştır. Farklı olarak, ana apsis yarım yuvarlağı boyunca devam eden oyuk, burada orijinalde tek basamaklı bir syntharon olduğunu düşündürür.

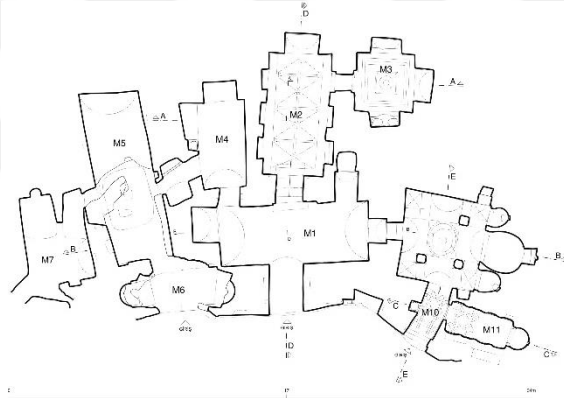
Tip 4 kapsamındaki yapılar, narteks ve giriş mekanları açısından bir tutarlılık göstermez. Direkli Kilise'de narteks, Karanlık Kale'de komplekse ait bir giriş holü, Kilise 17'de ise *liteleri* andıran bir giriş mekanı yer alır. Ala Kilise'de ise hiç yoktur. Direkli Kilise'nin narteksi, batıda, naos ile yaklaşık eş genişlikte, kuzey güney doğrultusunda uzanır. Kuzey duvar eksenindeki yuvarlak kemeli açıklık ile girilen narteksin doğu ve batı duvarları merkezi içeride yuvarlak kemerli kör nişlerle hareketlendirilmiş, doğu duvar eksenindeki kapı ile naosla bağlantısı sağlanmıştır. Narteksin batısında ayrıca, Mekan 3 ve Mekan 3 ile ilişkili diğer mekanlarla bağlantıyı sağlayan bir geçiş yer alır. Geçişin sonradan açıldığı, hem narteksin batı duvarındaki kör kemerli nişlerin bu geçişin açılabilmesi için tahrip edilmesinden hem de Mekan 3'ün doğu duvarındaki basamakların geçişe denk gelmesinden anlaşılabilir. Bu durum, narteksin batısındaki birimlerin kiliseye sonradan eklenip, yapının sonradan bir komplekse dönüştürülmüş olabileceğini düşündürür. Ancak bu noktada da yapının cephe düzenlemesine dikkat çekmek gerekir. Kilise ve kilisenin batısında kompleksi oluşturan birimler, aynı kaya kütlesi ve cephe düzenlemesinin

gerisinde yer alır. Cephe, kompleksi oluşturan tüm birimleri dışarıda temsil edecek şekilde düzenlenmiştir. Yani cephe düzenlemesi, kompleksi oluşturan birimler boyunca aralıksız devam eder. Batıdaki birimlerin sonradan eklenmiş olabileceği düşüncesi, iç mekan düzenlemesi ile desteklenirken, cephe düzenlemesiyle desteklenmez. Bu durumda belki de akla en makul gelebilecek görüş, kompleksi oluşturan tüm birimlerin aynı cephe düzenlemesinin gerisinde orijinalde var olduğu ancak kilise ve sivil birimlerin sonradan birbirileri ile bağlantılandırıldığı olabilir.

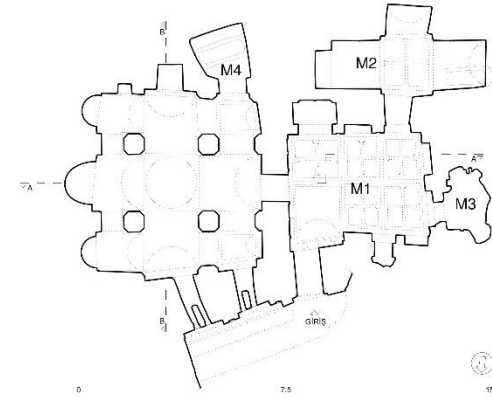
Daha önce yayınlarda karşımıza çıkan kapalı Yunan haçı planlı yapıların tamamı, kompleksi oluşturan diğer birimler ile birlikte değerlendirilerek manastır olarak tanımlanmıştır. Direkli Kilise, Karanlık Kale Kilisesi ve Ala Kilise bunun vadideki örnekleridir. Kilise 17 ilk kez tezimizde tanıtılarak değerlendirildiği için henüz manastır olarak tanımlanmamıştır. Kapadokya'daki sivil yapı topluluklarına baktığımızda genellikle ters T planlı olarak düzenlendiklerini görürüz. Ters T planlı yapı topluluklarında kompleksi oluşturan birimler, cephenin gerisinde paralel uzanan birer giriş holü etrafında konumlanmakta ve tüm birimlere ulaşım bu mekandan sağlanmaktadır. Yani komplekslerin merkezi bu paralel uzanan giriş holleridir. Bu yapı topluluklarının bazılarında kilise varken bazılarında yoktur dolayısıyla bu şekilde düzenlenen yapı topluluklarında komplekslerin asıl unsuru kilise değil giriş holleri ve büyük salonlar olmalıdır.

Vadide değerlendirdiğimiz kapalı Yunan haçı planlı kiliselerden Direkli Kilise, Ala Kilise ve Kilise 17 yapı topluluğunun asıl birimi olarak görülür. Ala Kilise ve Kilise 17'de ters T planı görülmez. Ala Kilise'de cephenin gerisindeki mekanlar yan yana ve cepheye dik, birbirine paralel uzanır. Kilise 17'de, giriş ve mezar mekanı kiliseye bağlı birimlerdir. Direkli Kilise'de aynı cephe düzenlemesinin gerisinde cepheye paralel uzanan dikdörtgen planlı büyük bir salon ve gerisinde buna dik uzanan kuzey-güney doğrultulu bir başka salon daha uzanır ancak bu yapı topluluğunda gerek büyüklüğü, gerek konumu gerekse resim programı ile asıl unsur kilisedir. Giriş holü ve devamındaki dikey uzanan salon oldukça basit bir işçilik ve düzenleme gösterir. Ters T planının en belirgin görüldüğü yapı bize göre Karanlık Kale yapı topluluğudur. Gerek giriş holü (Mekan 1) gerekse dikey uzanan Mekan 2, bezemeleri ve iç mekan düzenlenişleri ile topluluğun asıl merkezidirler. Kompleksi oluşturan birimler, kilise de dahil olmak üzere giriş holünden dağılır. Kilise bu oluşum içerisinde ikincil öneme sahip birimdir.

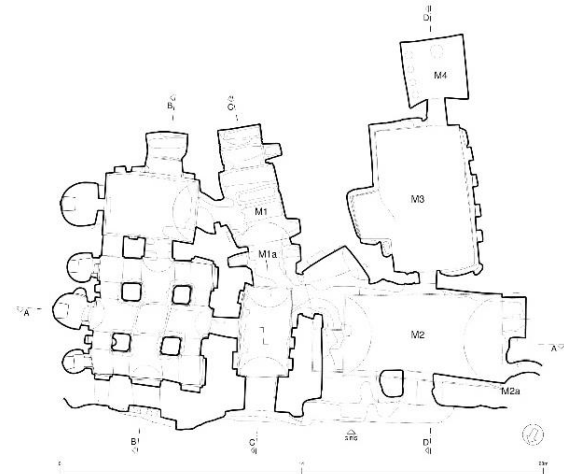
Karanlık Kale Kilisesi

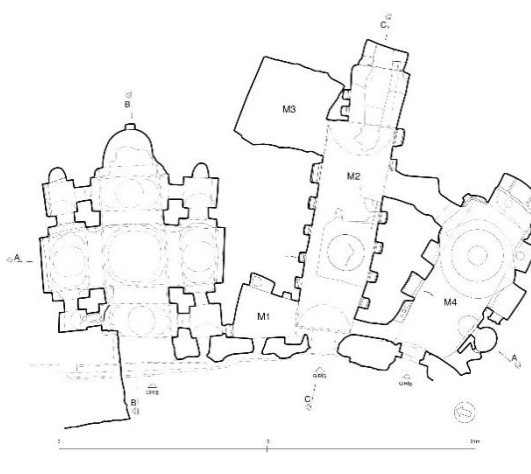
Kilise 17

Direkli Kilise

Ala Kilise

Tablo 8. Tip 4 a, dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planlı kiliseler; Tip 4 b, köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı kiliseler

2.7. ÇOKGEN PLANLI KİLİSELER

2.7.1. Katalog No. 39: Kırk Dam Altı Kilisesi

Adı: Kırk Dam (Kırkdam) Altı Kilisesi (H. Georgios) Kilisesi

Yeri: Yapı, vadinin batı yamacında, Belısırma'da yer alır. Diker Çay Bahçesi'nin yaklaşık 90.00 m. kuzeyindeki yapının vadi tabanından itibaren yüksekliği 110.00 m.dir. 2013 yılında yapılan ahşap basamaklar yapıya ulaşımı sağlar (Çizim 170) (Resim 534).

Resim 534. Kırk Dam Altı Kilisesi, kuzeydoğudan bakış

Yayın: Thierry, N. ve Thierry, M., 1961, s. 428

Asker aziz Georgios'a adanan kilisenin hem zemine oyulan mezarlar hem de batıdaki mezar odasından dolayı mezar kilisesi olarak kullanıldığını ifade eden araştırmacılar, yapının planını, sınırları kabaca belirlenmiş düzgün olmayan dikdörtgen olarak tanımlarlar. Yapının apsisinin ve yanlış olarak güney duvarının bir kısmının yamaç ile birlikte uçtuğu belirtilir. Kuzey duvardaki bani sahnesine, iki yanından eşlik eden kitabeden yola çıkarak tarih önerisinde bulunan Thierry ve Thierry, duvar resimlerini oluşturan sahnelerin mekan içindeki dağılımını vererek iyi bir Bizans tarzı yansıttığını hatta başkente göre daha kaliteli bir resim anlayışına sahip olduğunu ifade ederler.

Thierry, N. ve Thierry, M. 1963, s. 201-214.

Araştırmacılara göre, yapı bir hac kilisesidir, ve kilisenin kullanım amacına ilişkin görüşleri, 1961 tarihli yayınlarının bir tekrarıdır. Yapının tanıtımına plan tasviri ile başlayan araştırmacılar, yapının oyulduğu kayanın yapısından dolayı düzensiz bir plan sergilediğini belirtirler. Tierrylere göre naosun batı duvarında yer alan bani kitabesinin günümüz Yunan harfleri ve yayın dilindeki tercümesine yer verilmiş ve hem kilisenin hem de bölgede aynı tarih ya da yüzyıllara işaret eden diğer kiliselerin yazıtlarından hareketle dönemin sosyal yapısı değerlendirilmiştir. Duvar resimlerini oluşturan sahneler ayrı başlıklar ile tasvir edilmiş, duvar resimlerinin slupasl ve ikoografik değerlendirmesi yapılmıştır.

Ötüken, 1990, s. 55-57.

Yapı Kırk Dam Altı (H. Georgios Kilisesi) adı ile tanıtılmış, Tip 6, düzensiz çokgen planlı kiliseler kategorisinde değerlendirilmiştir. Kilisenin planını düzensiz altıgen olarak belirten araştırmacı yapının orijinal girişinin kuzey duvarında olduğunu ifade eder. Araştırmacı, duvarlarda yer alan nişlerin sonradan oyulduğunun freskoların tahrip edilmesinden anlaşıldığını belirtir. Kuzeybatıdaki bani tasvirinde yer alan yazıtın Türkçe çevirisine yer verildiği ilk yayın olması açısından önemlidir. Yapının tanıtımı, duvar resimlerinin mekânsal dağılımının aktarıldığı tasvir bölümü ile devam etmiş, sonunda önceki yayınların bibliyografik bilgileri verilmiştir.

Vryonis, 1977, s. 9-22.

Vryonis, bani kitabesinin kendinden önceki araştırmacılarca farklı okunuşlarını irdelemiş, yazıtın, fotoğraf ya da yayınlardan okunması ve çözümlenmesinin güç olduğunu vurgulayarak görüşlerini, yazıtı daha doğruya yakın okuduğunu düşündüğü Laurent'in çevirisi üzerine temellendirmiştir. Yazıtta verilen bilgileri, kompozisyondaki figürler ile ilişkilendirerek banilerin kimliğini tespit etmeye çalışan araştırmacı, Laurent'in de kimlikler ile ilgili görüşlerini sorgulayarak farklı öneriler sunmuştur. Erkek figür olan Basileios'un kimliğini belirleyebilmek için yazıtta adı geçen ἀμὴρ αὐτῆς unvanı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ünvanın Selçuklularda, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, maaşlarının ödenmesi gibi işlerden sorumlu Selçuklu ordusundaki en yüksek memuriyetlerden birine karşılık geldiğini ifade eden araştırmacı, bu sebeple

Basileios'un Selçuklu Sarayı'nda çok önemli bir mevkiye sahip olduğunu belirtirerek, Laurent'in bu konudaki önerisini reddeder. Kadın baninin kimliğini açığa çıkarmak için öncelikle, figürün giyim kuşamı, jest ve mimiklerinden hareketle soylu bir kadın olması gerektiği üzerinde durur ve adı “Κυρὰ Θαμάρης” olan bu kadının Gürcistan kökenli bir prenses olduğu savını öne sürer. Yazıtta geçen II. Andronikos (1282-1328) ve Mesut'un (Eğer II. Mesut ise 1282-1294; III. Mesut ise 1307-1308) dönemine denk gelen Gürcü soylu kadınların kimliklerini sorgular. Türklerin Gürcü kadınlarla evliliklerinin 11.-12. yüzyıllardan itibaren yaygın olduğunu belirten Vryonis, o dönemdeki Selçuklu-Gürcü diplomatik ve askeri ilişkilerinden yola çıkarak yapılan evlilikleri irdeler ve bu evliliklerden iki Gürcü kadın tespit eder: Birisi Gıyasettin Keyhüsrev'in, diğeri ise Pervane Alaaddin'in karısıdır. Ancak Vryonis her iki kadının da aynı kişi olabileceğini savunsa da iki kadının isimlerindeki farklılığın (birisi Tamar, diğeri Gürcü Hatun) belirsizliğe sebep olduğunu belirterek şu sonuca varır: yazıtta geçen Kyria Thamaris hem Tamar hem de Gürcü Hatun'dur, yani her ikisi de aynı kişidir ve Gürcü kraliçe Rusudan'ın kızı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk eşidir, sonradan Muineddin Pervane ile evlenmiştir.

Shukurov, R., 2007, s. 221-243

Shukurov, bani portresinde, Georgios'un solunda tasvir edilen Basileios'un Yakuplar soyundan geldiğini belirterek görüşlerini bu temele dayandırır ve Basileios'un yazıtta güçlkle okunan ünvanını çözümler, Tamar, Sultan II. Mesud ve II. Andronikos ile ilişkisini açığa çıkarmaya çalışır. Shukurov'a göre, Basileios'un başındaki sarık Müslüman sarığını, giysisi, özellikle gömleği, ise İran, Anadolu kıyafetleri andırır. Vaftiz ad olan Basileios, Yakup adının Hıristiyan kimliğini gösterir ve soyadıyla birlikte verilen vaftiz adı soylu bir Bizanslıya işaret eder ve Basileios Yakup diplomat olarak çalışan bir Bizanslı olmalıdır. Gürcü Hatun olarak tanınan Tamar ise, ilk eşi II. Keyhüsrev'in ölümünden sonra, 1277 yılında Muineddin Pervane ile evlenen Gürcü prensesidir. Araştırmacı'ya göre Tamar'ın Hıristiyan kimliğini koruduğu kilisedeki kitabeden anlaşılır. Shukurov, Basileios'un ünvanının yazıtta güçlkle okunabildiğini belirterek önceki araştırmacıların okumalarını değerlendirir. Araştırmacıya göre Basileios Yakup'un statüsü, Basileios ikinci kişi olarak resmedildiği ve kilise Tamar tarafından taşındığı için Tamar'a göre daha alttır. Basileios Yakup'u Tamar'ın kocası olarak düşünmek de yanlıştır çünkü bu da ünvanın yanlı okunmasından kaynaklanır.

Basileios Yakup'un, II. Mesud yönetiminde amir-i bar ünvanını taşımış olabileceği ancak sivil mi yoksa askeri bir görevde mi bulunduğunu söylemenin güç olduğu ifade edilir. Basileios Yakup'un Selçuklu hizmetine nasıl girdiği ve yazıtta hem II. Mesud hem de II. Andronikos'un isimlerinin varlığı ile ilgili hipotezler öne sürülür. Olasılıkla II. Andronikos ve II. Mesud arasında bir dostluk ilişkisi vardır ve II. Mesud döneminde bir kilisenin yapılmasına ya da restorasyonuna izin verilmesi sultanlıkta Hıristiyanlara iyi davranıldığına bir göstergesidir, Basileios Yakup'un saray erkanında yer alması da olasılıkla Selçuklu sultanından yardım almış olabileceğini, kendisinin ise sultanlıkta görevli Bizanslılardan birisi olduğunu gösterir. Shukurov'a göre Basileios'un Hıristiyan bir Türk'ün oğlu olduğu görüşünden hareket edilirse, onun II. Andronikos tarafından Mesud'a bir şekilde gönderilmiş olma olasılığı üzerinde durulmalıdır.

Karamaouna, N., Peker, N. ve Uyar, B. T., 2011-2012, s. 231-242.

Kapadokya'nın 13. yüzyıl duvar resimlerindeki kadın banilerin ele alındığı yayında, Kırk Dam Altı Kilisesi'nin banisi Tamar'ın kimliğine dair ortaya atılan görüşler değerlendirilmiş ve çağdaşı diğer kadın banilerle karşılaştırılarak banilik olgusu irdelenmiştir. Buna göre bani tasvirinde ortada Aziz Georgios, onun iki yanında ise Tamar ve kocası Emir Basileios Giagoupes resmedilmiştir. Yayınlar da bir Gürcü Prenses ya da Gürcü aristokrasisine tabi, yerel bir Yunan yönetici ile evli bir kadın olabileceği yönünde görüşlerin öne sürüldüğü Tamar'ın, tasvirde Hıristiyan kimliğinin daha belirgin olduğuna dikkat çekilerek, giyim kuşamı ve takıları ile Doğu Akdeniz'in ikonografik geleneğini yansıttığını, ancak taktığı çift küpeye, Ortaköy'deki Aziz Georgios Kilisesi'nden başka, daha çok Rodos'taki 15. yüzyılın kadın bani tasvirlerinde ve Sina'da 13. yüzyıla tarihendirilen bazı ikonolarda rastlandığı belirtilir.

Shukurov, R., 2012, s. 115-150

Yayın, doğrudan Kırk Dam Altı Kilisesi ile ilgili olmamakla birlikte, yazıtın banisi Tamar'ın tarihteki kimliğinin sorgulandığı en güncel yayınlardan biri olması açısından önemlidir. Yayında Selçukluların Yunan aile bağlarının listelendiği bölümde hangi Selçuklu Sultanının Yunan eş ya da anneye sahip olduğu bilgisi aktarılmış ve buradan Selçuklu Yunan kültürel etkileşimi vurgulanmaya çalışılmıştır. Buna göre II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Bardüliya'dan başka Tamar adında Gürcü bir prenses ile de evliydi ve bu kişi Gürcü Hatun olarak biliniyordu. Tamar, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in en küçük oğlu II.

Alaaddin Keykubat'ın da annesiydi ve en sevilen eş olarak Kraliçelerin Kraliçesi ünvanına da sahipti. Keyhüsrev'in, 1238'deki evlilikleri sırasında, Tamar'ın annesi Rusudan'a Tamar'ın Hıristiyan inancını korumasına izin vereceğine dair söz verdiği, hatta prensese eşlik eden Hıristiyan din adamları ve görevlilerin olduğu belirtilir. Yaşamının ilerleyen yıllarında İslamiyeti benimsese de bunun Tamar'ın Kırk Dam Altı Kilisesi'ni yaptırmasına engel olmadığı ifade edilir. Shukurov, bani tasvirinde Tamar ile birlikte resmedilen Basileios Giagoupes'in Tamar'ın hizmetkarı ve bu uygulamanın Altın Ordu devleti'nde paralelleri bulmanın mümkün olduğunu söyler. Buna göre, haremdeki Rum kadınlar kendi uyruklarından, kadın ya da erkek, köle ya da yönetici sınıfa mensup yardımcıya sahiptir.

Yazıt –Kitabe:

Naosun kuzeybatı duvarında yer alan bani tasvirinin iki yanında yer alan bani kitabesini (Resim 535) Thierry'ler,

Ἐκαληεργίθ (η) ὠρ (αἰῶς) ὁ πάνσεπτος ναὸς
 τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου [ἐκ συνδρο]μῆς
 πολυποθ (ήτου) καὶ κόπου τ(ῆς) ... γεγραμ(μ)έν(ης) κυρᾶς Θαμαρῆ κ (αι) τοῦ
 ἀμηράρζης
 κυ(ροῦ) Βασιλείου Γιαγού[πης ;]

Τροπεοφόρ[ε]

[ἐπί] μὲν τοῦ πανηψηλοτ[άτου]

Μάρτης Γεώ[ργιε]

μεγαλογένους μεγά-

ὁ [Κ]απ(π)άδοξ

λου σουλτάνου [Μα]-

σούτη

ἐπὶ δὲ Ῥομέων

βασιλέβοντος

Κυ (ροῦ) Ἄν[δρονίκου]

Lafontaine-Dosogne;

Ἐκαληεργίθ[η] ο[υτος ο?] πανσεπτος να[ος] του αγιου και ενδοξου μεγαλομάρτυρος
 Γεωργι[ου δια συνδρο]μης πολου ποθ (ου) κ(αι) κοπου τ(ης) ... γενομέν(ης) κυρας
 Θαμαρας κ (αι) του ανδρος της κ(υρου) Βασιλειου [υ]πατ[ου] τη[ς] Γεο[ργιας?]

γενο]μεν(ου) πανυψια (?) τ(ου) μαρτυ(ρος) Γεωργ[ιου υπερ]ενοξ(ου) ... [εντα]ις
 ημερ[αις] ... τ(ου) μεγ[αλο]γενους μεγαλου σουλταν Μασσουτη. [Ε]πη δε Ρομεων
 βασιλεβον[ι]ος κυ(ρου) Ανδ[ρο]νικου ...]

Laurent;

Ἐκαλλιεργίθη ώραίως ὁ πάνσεπτος νχὸς τοῦ ἀγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος
 Γεωργίου διὰ συνδρομῆς, πολλοῦ πνθου καὶ κόπου τῆς ... γεγραμμένης κυρᾶς Θαμαρῆ
 καὶ (τ(οῦ) ἀμῆρ ἀυτῆς κυροῦ Βασιλείου Γιγγούπη ἐπὶ μὲν τοῦ πανυψηλοτάτου
 μεγαλογένους μεγάλου σουλτάνου Μασούτη ἐπὶ δὲ Ῥωμαίων βασιλεύοντος κυροῦ
 Ἄνδρονίκου.....

Τροπαιοφόρε μάρτυς Γεώργιε ὁ Καππάδοξ (Laurent, 1968, s. 371).

Shukurov,

Ἐκαλλιεργίθη(η) ώρα(αίως) ὁ πάνσεπτος ναὸς τοῦ ἀγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος
 Γεωργί[ο]υ διὰ συνδρο[μ]ῆς, πολοῦ πόθ(ου) (καὶ) κόπου τ(ῆς)... γεγραμμένης κυρᾶς
 Θαμάρη κ(αὶ) τοῦ ἀμῆρ < ΑΥΤΗΣ ya da ΤΗΣ ΑΥΛΗΣ? > κυ(ροῦ) Βασιλείου Γιαγού[πη]
 [ἐπὶ] μὲν τοῦ πανυψηλοτάτου μεγαλογένους μεγάλου σουλτάν[ου Μα]σούτη, ἐπὶ δὲ
 Ῥομέων βασιλέβοντος κυ(ροῦ) Αν[δ]ρονίκου]..» olarak okuduğu yazıtı;

“Herkesin saydığı aziz Georgos’un kilisesi <onun /sarayın> emiri Basileios Yakup’un ve
 kraliçe Tamar’ın yardımları ve büyük çabaları sayesinde kral Andronikos Romalıları
 [yönetirken], yüceler yücesi ve asil sultan Mesud zamanında mükemmel bir şekilde
 süslenmişti” şeklinde tercüme etmiştir.

Tarih: Thierry ve Thierry, yapı ile ilgili ilk tarihlendirme önerilerini, 1961 tarihli
 yayınlarında, banî kompozisyonu ve buna eşlik eden kitabenin yazı karakterinin 1283-
 1295 arasına işaret ettiğini belirtirler. Shukurov, Tamar’ın, kocası II. Gıyaseddin
 Keyhüsrev’in ölümünde sonra, 1280’lerde, Hıristiyan toplumu ile ilişkilerini korumak ve
 sürdürmek için bu kiliseyi yaptırdığını belirtir. Yapı için genel olarak önerilen tarih II.
 Mesud ve II. Andronikos’un hükümdarlık yılları olan 1283-1304 tarihleri arasındır.

Bugünkü Durumu:

Mimari: Kaya kütesinin kuzeydoğu cephesine oyulan kilise, güneybatısındaki mezar mekanı ile birlikte kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. Yapının apsisin de bulunduğu doğu cephesi ile birlikte, kuzeyi uçmuştur. Duvarlarda yarıklar ve koparak dökülmeler görülür. Naos duvarlarına dağılmış olan arkosoliumların içindeki mezarlar tahrip edilmiştir.

Resim Programı: Kilisenin resim programı, mimarideki tahribatlardan etkilenmiş, apsis resim programı özellikle zafer kemerinin gerisinde neredeyse tümüyle yok olmuştur. Apsis yarım kubbesindeki Deesis sahnesinden sadece İsa'nın yüzünün bir bölümü ile Yahya figürü günümüze gelebilmiştir. Naos duvarlarındaki duvar resimleri, duvarlara sonradan oyulan arkosoliumlarla zarar görmüş, tahrip edilmiştir. Diğer kiliselerde olduğu gibi, duvar resimlerini oluşturan kompozisyonlardaki figürlerin gözleri ve yüzleri, özellikle tahrip edilen bölgelerdir.

Mimari Tanıtım:

Plan: Naos, yaklaşık kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda düzensiz çokgen planlıdır¹⁷⁹. Girişi olasılıkla bugün yıkık olan kuzey duvardadır¹⁸⁰ (Çizim 151) (Resim 535). Güney duvarında biri eksenin doğusu diğeri batısında iki niş bulunur. Nişlerden doğudaki daha dar, batıdaki daha geniş ve derindir. Doğudaki nişin zeminine doğu-batı doğrultusunda uzanan bir, batıdaki nişin zeminine iki mezar oyulmuştur. Kuzeybatı duvarda biri ekseninde, biri eksenin güneyi, biri kuzeyinde farklı genişlik ve derinlikteki üç nişten kuzeydeki nişin zemininde iki, eksen ve eksenin güneyindeki nişlerde birer mezar, kuzey-güney doğrultusunda oyulmuştur (Resim 536). Güneybatı köşede kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen planlı mezar mekanı bulunur. Mekanın doğu duvarına bir, batı duvarı iki niş oyulmuştur. nişlerin zemininde kuzey-güney yönünde uzanan birer mezar,

¹⁷⁹ Naosun düzensiz planı, genişlik ve uzunluk ölçüsü vermeyi güçleştirmiştir, bu sebeple ölçüler yaklaşık olarak verilmiştir. Doğü duvarın mevcut uzunluğu zafer kemerinden güneye doğru 1.69 m., güney duvarın uzunluğu, güneybatı mezar alanının girişi ile birlikte 5.65 m., mezar mekanı hariç bti duvar uzunluğu 6.21 m.dir. kuzey duvar önemli ölçüde yıkıktır ancak mevcut uzunlu 5.34 m.dir. Doğü-batı yönünde uzunluğu 4.50 m., kuzey-güney yönünde genişliği güneybatıdaki mezar mekanının doğü köşesinden bilgilendirme panosuna kadar 11.50 m.dir.

¹⁸⁰ Kilisenin kuzeydoğu duvarı ile birlikte, apsisin de kuzey duvarı yıkık olduğundan ve apsisin güney duvarının çok az bir bölümü günümüze ulaştığından, apsis ve kuzey duvar tasviri yapılamamıştır. Ancak apsis olasılıkla merkezi içeride yarım yuvarlak planlı ve yarım kubbe ile örtlüdür. Naos ile apsisin birbirinden templon levhaları ile mi ayrıldığı yoksa apsisin doğrudan naosa mı açıldığı anlaşılamamıştır.

mekanın zemininde ise güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan yedi mezar yer alır (Çizim 151) (Resim 537-538).

Resim 535. Kırk Dam Altı Kilisesi, apsise bakış

Resim 536. Kırk Dam Altı Kilisesi, kuzeydoğuya bakış

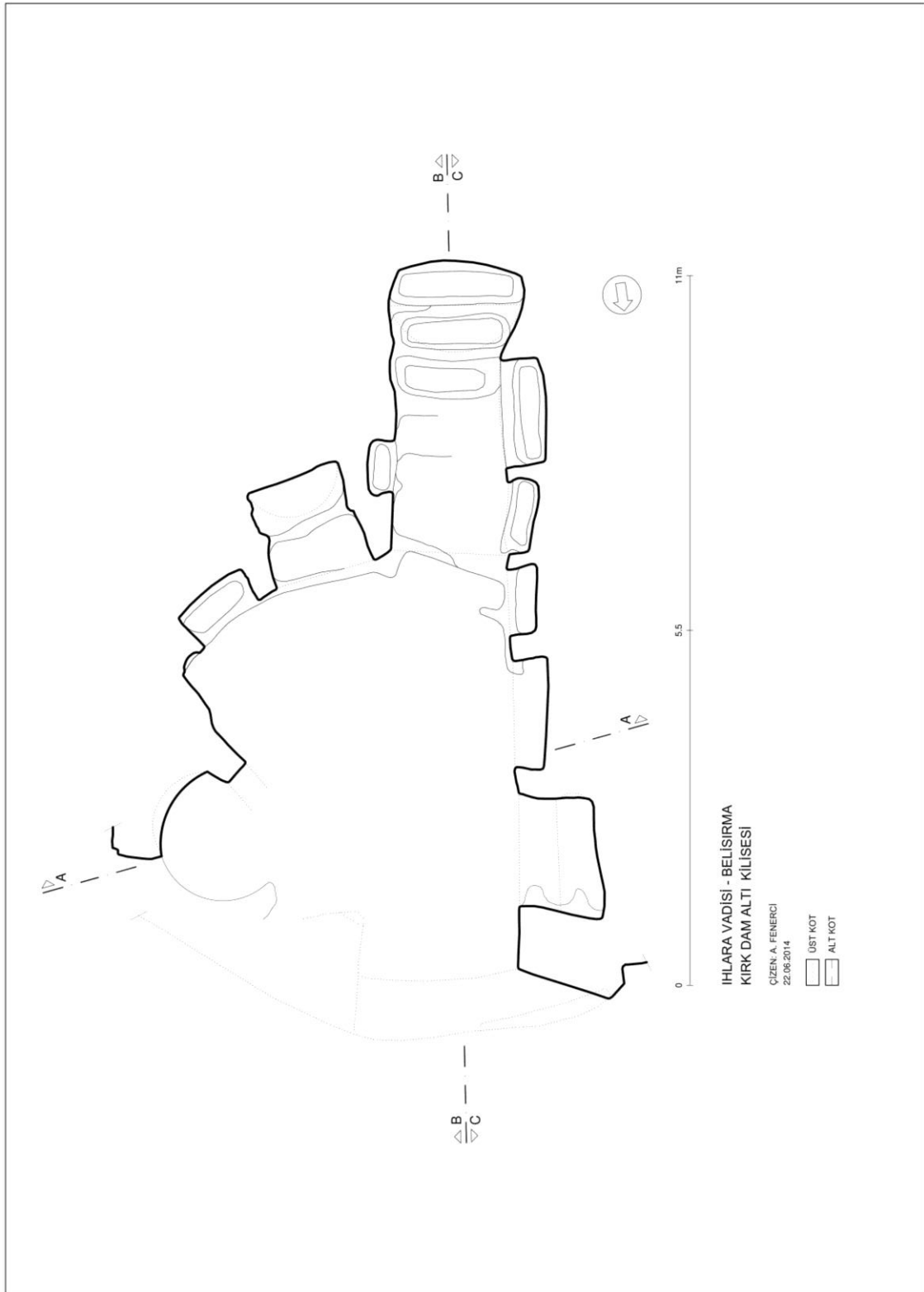
Resim 537. Kırk Dam Altı Kilisesi, apsisten güneybatıya bakış

Resim 538. Kırk Dam Altı Kilisesi, güneye bakış

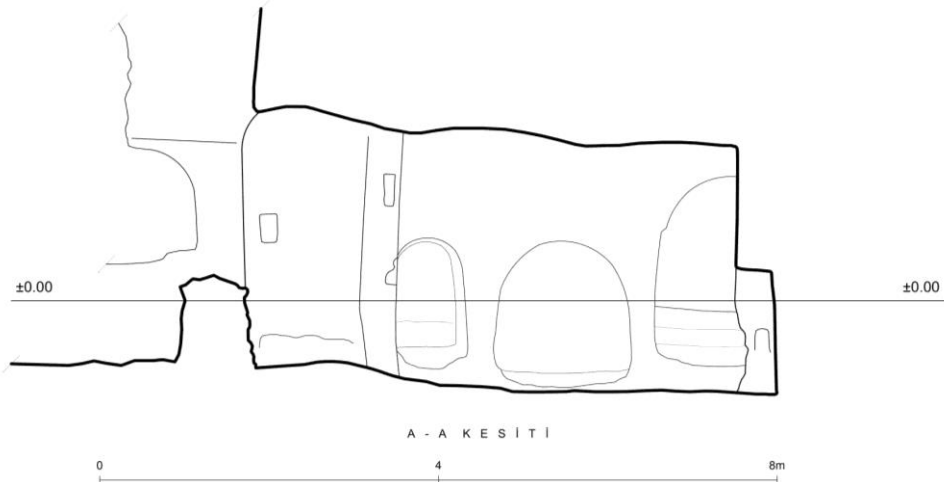
İç Tanıtım: Naos ve güneybatısındaki mezar mekanının zemini düzensizdir¹⁸¹. Her iki mekan arasında yaklaşık 0.50 m. kot farkı bulunur. Naos, 2.11 m., mezar mekanı 1.85 m. yükseklikteki düz tavan ile örtülüdür. Naos ve mezar mekanı duvarlarındaki yuvarlak kemerli arkosoliumlar zeminin yaklaşık 0.20-0.30 m. yukarısına oyulmuştur (Çizim 152-154) (Resim 536-537).

¹⁸¹ ± 0.00 m. kotu naosta 1.07 m., mezar mekanında 0.60 m.den geçer.

Çizim 151. Kırk Dam Altı Kilisesi, plan

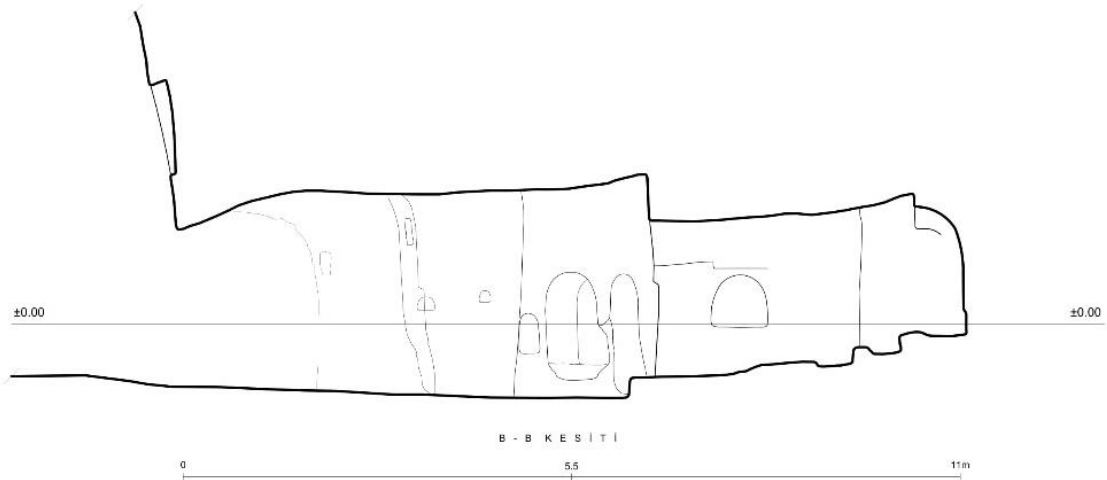

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KIRK DAM ALTI KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
22.06.2014

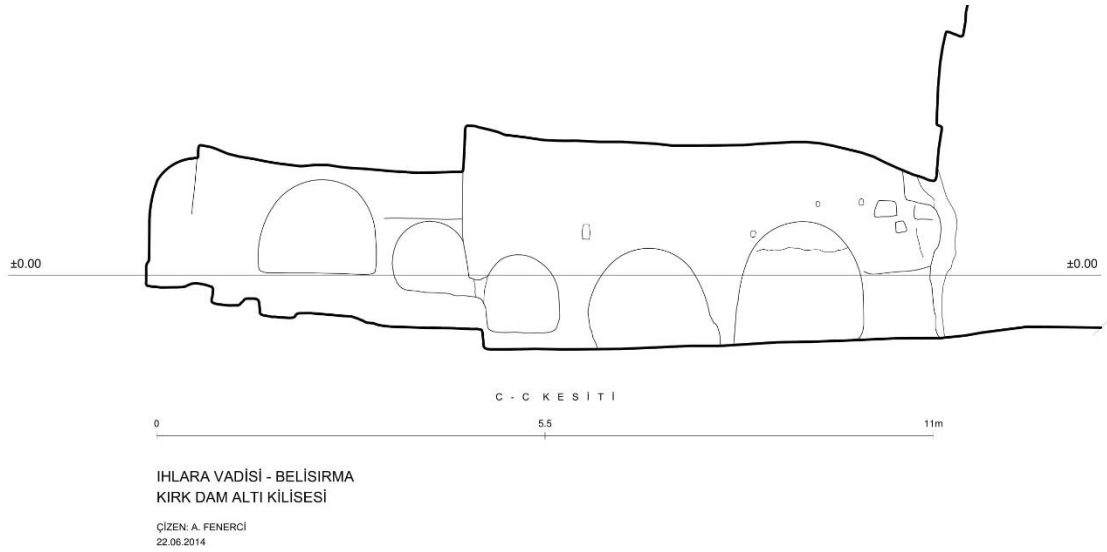
Çizim 152. Kırk Dam Altı Kilisesi, A-A kesiti, naos ve mezar mekanı güneybatıya bakış

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KIRK DAM ALTI KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
22.06.2014

Çizim 153. Kırk Dam Altı Kilisesi, naos ve mezar mekanı güneydoğuya bakış

Çizim 154. Kırk Dam Altı Kilisesi, naos ve mezar mekanı, batı ve kuzeybatıya bakış

Resim / Bezeme Programı: Kilisenin resim programı konulu sahneler ile tek figürlerden oluşur. Kanulu sahnelerden sadece Doğum ve Koimesis sahneleri naos duvarlarında yer alırken, diğer sahneler naos örtüsü ve apside dağılmıştır. Doğum (LVIII) sahnesi naos güneybatı duvarında köşede, Koimesis (DXXIII) sahnesi kuzeybatı duvarda köşede yer alır. Naos örtüsü doğu yarısı Göğe Yükseliş (DXX), güneybatısı Çarmıh (DX) kuzeybatısı Başkalaşım (DXXII), apsis yarım kubbesi ise Deesis (B) sahnesine ayrılmıştır (Çizim 155) (Resim 539-541). Ortada Aziz Georgios (121), sağında Tamar (Z) solunda Basileios'un (Z) bulunduğu bani tasviri, kuzeybatı duvar resim programının merkezini oluşturur (Resim 542). Bani tasviri kuzeydoğuda bir diğer Aziz Georgios tasviri (121), kuzeybatıda ise Koimesis sahnesiyle sınırlanır. Kilisenin adandığı Aziz Georgios, bu iki tasvirden başka, kilisede en az üç kez daha resmedilmiştir. İlki güneybatı köşedeki küçük nişte, ikincisi kilisenin dışında, kuzeydoğu cephedeki nişte, üçüncüsü ise güney duvarda yer alır. Resim programını tamamlayan diğer tek figürler, kuzeyduvarın bitip apsis ile birleştiği yerde, soldan sağa doğru Sergios (181), Bakkhos (182) ve Leontios (160); apsis zafer kemerinde eksende Meryem (C), eksenin güneyinde Kosmas (154), Damien (155) ve Thalelaeus (134); apsis güney duvarında doğuda tanımlanamayan iki kilise babası (350) ile batıya doğru Athenogenes (324) ve Stephanos (183) tasvirleridir (Çizim 155).

Resim 539. Kırk Dam Altı Kilisesi, kuzeybatı duvar resim programı

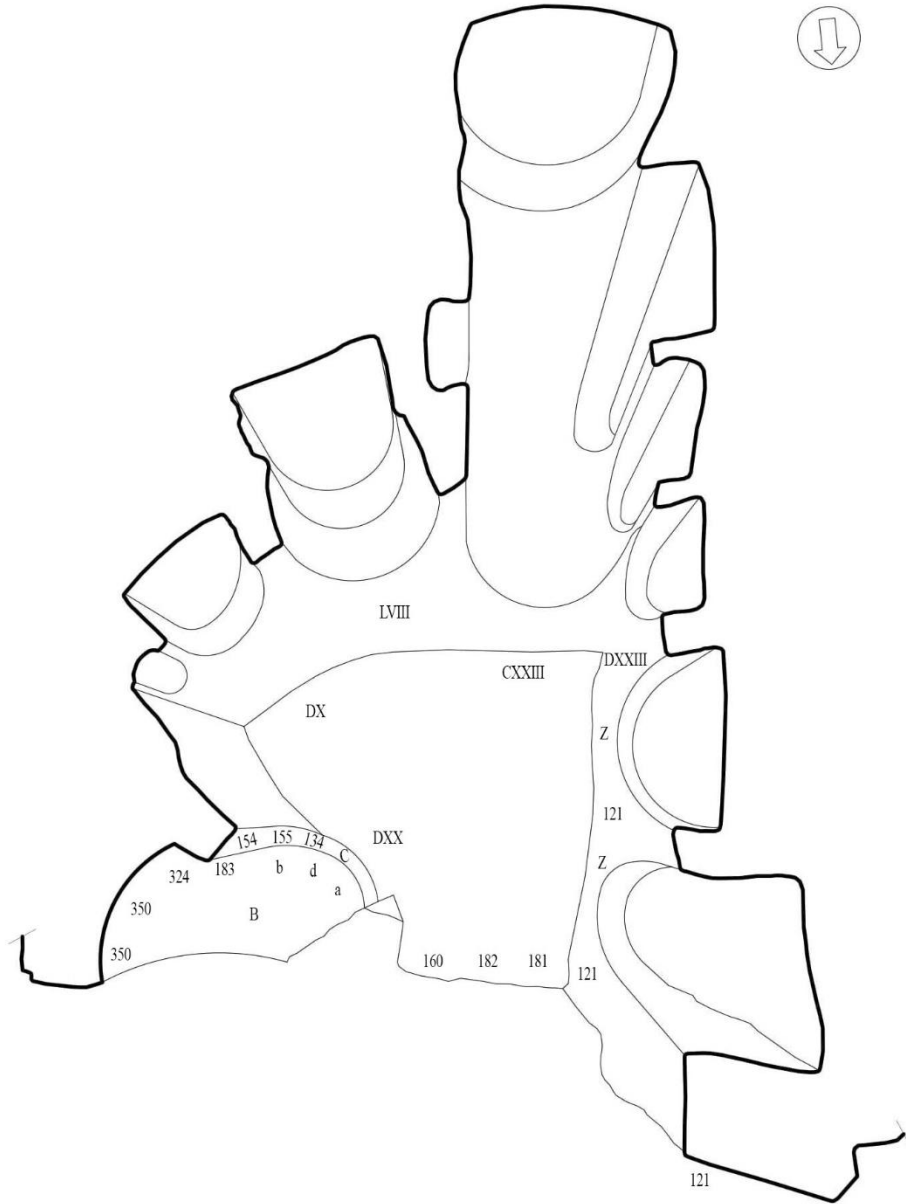
Resim 540. Kırk Dam Altı Kilisesi, naos örtüsü resim programı

Resim 541. Kırk Dam Altı Kilisesi, apsis resim programı tasviri

Resim 542. Kırk Dam Altı Kilisesi, bani tasviri

IHLARA VADİSİ - BELİSİRMA
KIRK DAM ALTI KİLİSESİ

ÇİZEN: A. FENERCİ
22.06.2014

Çizim 155. Kırk Dam Altı Kilisesi, resim programı mekansal dağılımı

2.8. IHLARA VE BELİSİRMA YERLEŞİMLERİ, KAYAYA OYMA YAPI KOMPLEKSLERİ

Ihlara Vadisi, Selime ve Yaprakhisar yerleşimlerinde, Kalas tarafından yürütülen tez çalışması kapsamında sivil kullanıma yönelik yapı kompleksleri tespit edilmiş ve bu yapılar Kalas tarafından, yerel halkın konutları, meskenleri olarak tanımlanmış, vadinin kuzey kesiminin değerlendirmesi buna göre yapılmıştır. Vadideki yerleşim ve kaya mimarisi ile ilgili en kapsamlı araştırmayı yürüten Kalas, vadinin bu kesiminde on üç alan tespit etmiştir. Alanlardaki avlulu malikane ya da konutların tarımsal ve depolama amaçlı kullanılmış olabileceğine dikkat çeken araştırmacı, vadinin bu kesiminin yerleşenlerini de geçici ve sürekli yerleşenler olarak ikiye ayırmıştır. Keşişler ve ruhban sınıftan olmayan yerel halk sürekli yerleşenleri iken, aristokratik aileler ve askerler geçici yerleşenlerdir ve avlulu yapı toplulukları bu sürekli ve geçici üfusun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Selime ve Yaprakhisar yerleşimlerindeki kaya mimarisi, tarımsal üretim, kış aylarında toplanan hasatı saklama, depolama alanları, yaz aylarında yazlık evler, askeri kışla, askeri toplanma noktası ve gözetleme karakolu olarak kullanılmıştır. Kalas, Belisırma ve Ihlara yerleşimlerinin bulunduğu vadinin güney kesimini ise manastır yerleşimi olarak tanımlamış, Direkli Kilise ve Ala Kilise'nin bulunduğu Belisırma'yı ise buradaki manastır yaşamının merkezi olarak kabul etmiştir. Ancak tarafımızdan yürütülen çalışmalar, burada da belki geçici belki sürekli bir sivil yaşamın varlığına dair izler ortaya çıkarmıştır.

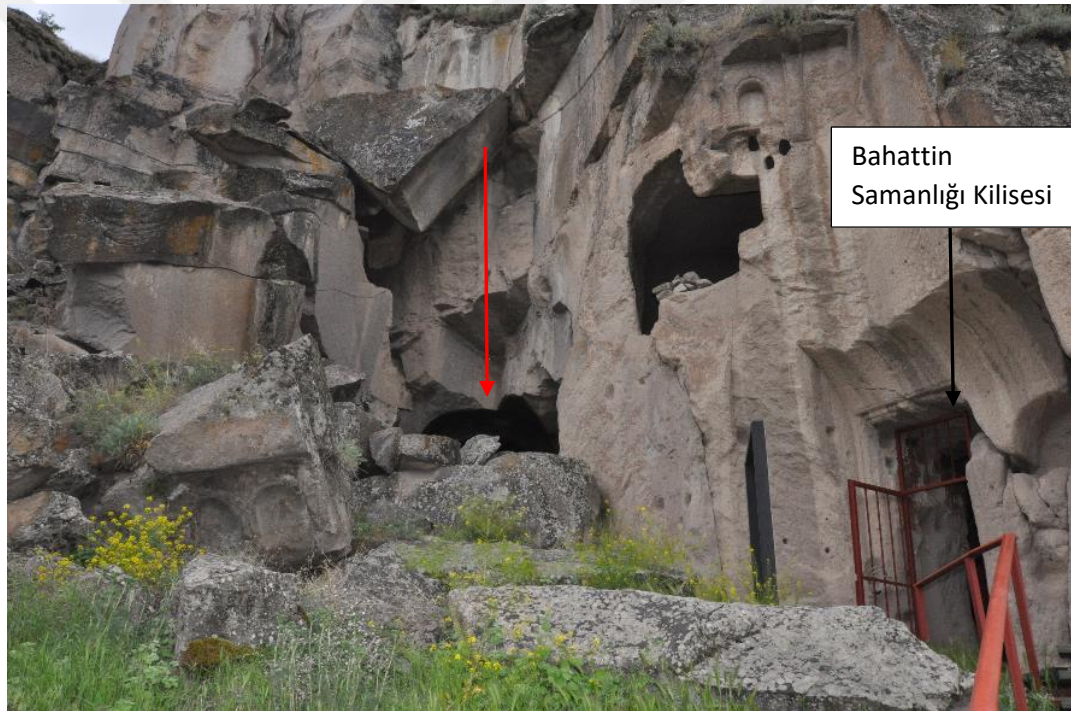
Çalışmalarımız sırasında, Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde bir kilise ile ilişkilendirilebilecek ve hatta kompleksin bir bölümünü kiliselerin oluşturduğu yapı kompleksleri ile, kilisesi olmayan, ancak cephe ve büyük salonlarının mimari düzenlenişleri açısından kaliteli ve gösterişli işçiliğe sahip yapı toplulukları ile aynı Selime ve Yaprakhisar'da olduğu gibi daha basit bir mimari düzenlemeye sahip konut olarak tanımlanabilecek yapı komplekslerine rastlanmıştır. Bu yapı komplekslerinin sayısı oldukça fazladır. Bu sebeple genel bir görüş sunması açısından sadece sekizi tezimiz kapsamında tanıtılmış, kiliselerde olduğu gibi tarafımızdan numara verilerek adlandırılmışlardır¹⁸² (Çizim 170). Yapı komplekslerinin adları anlatımda kolaylık ve

¹⁸² Vadinin doğu ve batı yamaçları boyunca tespit ettiğimiz sivil yaşam alanlarından sadece yedisinin rölöveleri çizilmiş ve tasvirleri yapılmıştır. Rölöveleri çizilen yapıların belirlenmesinde, bir kilise ile ilişkili olmaları, cephe düzenlemesine sahip olmaları ve sivil mimari açısından farklı, özenli ve gösterişli, bir plan sergilemeleri etkili olmuştur. Bununla birlikte sivil mimariyi yorumlamaya yardımcı olacak başka yapı

akıcılık sağlamak amacıyla “KOM” olarak kısaltılmış, yapılar vadinin özellikle batı yamacında yoğunlaştığı için numaralandırmaya ve tasvire batı yamaçtan başlanmıştır.

KOM 1

Yapı kompleksi, Bahattin Samanlığı Kilisesi'nin yaklaşık 2.00-3.00 m. kuzeybatısında, kilise ile aynı cephe düzenlemesinin arkasında yer alır (Çizim 170). Bahattin Samanlığı Kilisesinin ön cephesinde, üst bölümdeki yuvarlak kemerli niş dizisinin zemine düşen parçaları, düzenlemenin güneye doğru KOM 1'i de kapsayacak şekilde devam ettiğini gösterir. Kompleksin kiliseye olan yakınlığı da kilise ve KOM 1'in aynı düzenlemenin bir parçası olduğu görüşünü destekler. Buna göre Bahattin Samanlığı Kilisesi, üç katlı bir plan sergileyen KOM 1'in güneydoğusunda yer alır (Çizim 156) (Resim 543).

Resim 543. KOM 1 ve Bahattin Samanlığı Kilisesi, konum

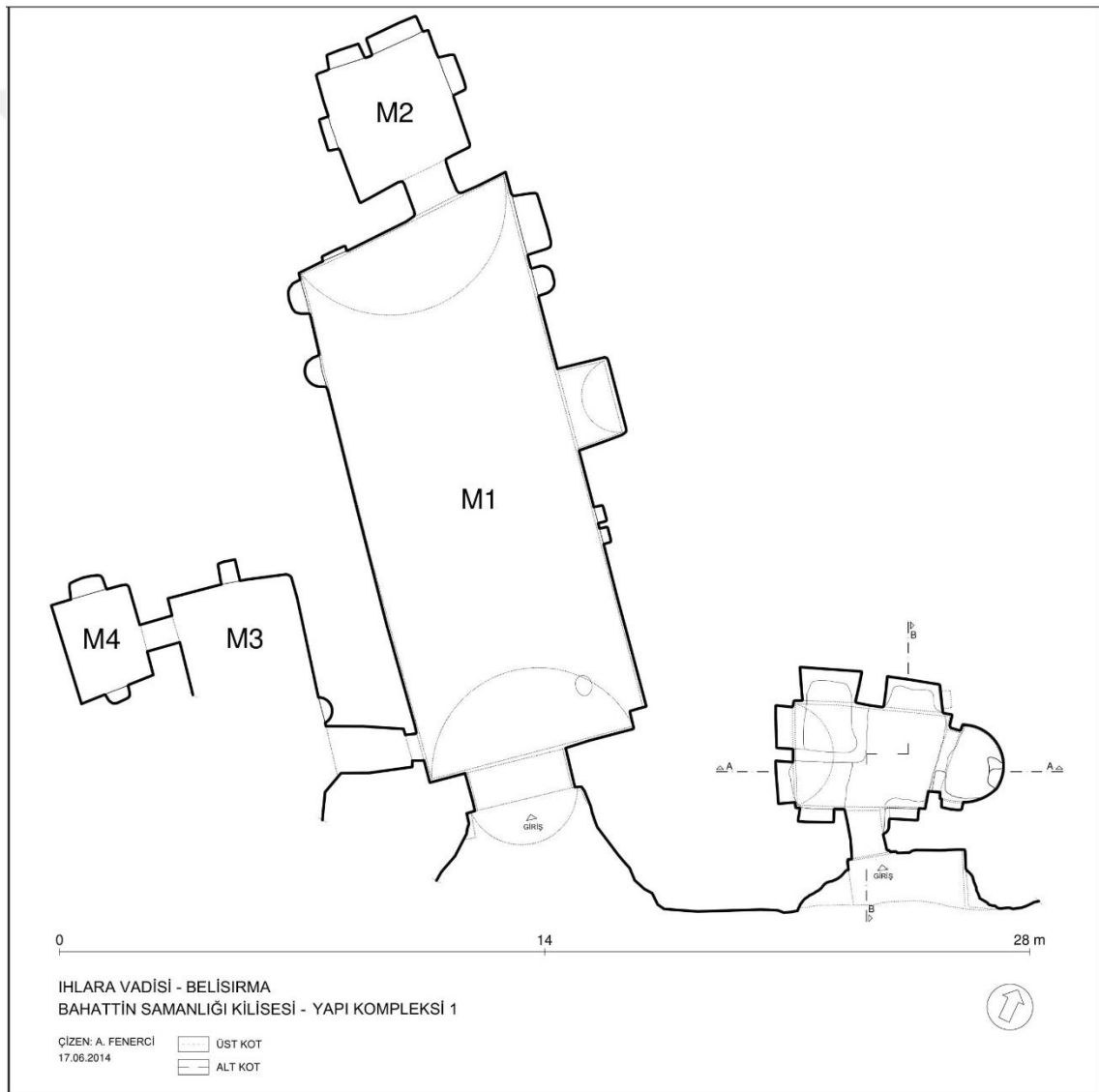
toplulukları da rölöveleri çıkarılmamış olsa dahi, . Sadece rölöveleri çıkarılan yapı topluluklarına değil, çizimi yapılmayıp topluluklarına da numara verilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş ve vadideki dağılımını değerlendirmek açısından topografik çizime işlenmiştir. Bu yapı topluluklarının değerlendirmesi, vadinin sivil mimari açısından ele alındığı bölümde yapılmıştır. Sadece KOM 4 olarak isimlendirdiğimiz yapı grubu konut ya da sivil yaşam alanı değil, Kırk Dam Altı Kilisesi'nin yaklaşık 2.00-3.00 m. güneydoğusundan başlayıp, güneye doğru devam eden bir gömü alanıdır. Yapı grubu bu sebeple, Ölüm Litürjisi bölümünde değerlendirilmiştir.

Resim 544. KOM 1, niş dizisinin zemine düşen parçasından ayrıntı

Resim 545. KOM 1, zemin ve alt katlar giriş

Çizim 156. Bahattin Samanlığı Kilisesi ve KOM 1, plan

Kompleksin merkezini zemin kattaki kuzey-güney doğrultusunda 15.31 x 6.57 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlı salon (Mekan 1) oluşturur (Çizim 156) (Resim 546-547). Aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülü salona, güney duvar ekseninin batısındaki kapı ile girilir. Mekanın üzerini örten tonozun başlangıcı basit profilli silme ile vurgulanmıştır. Salonun doğu duvar ekseninde tonoz örtülü derin bir niş, eksenin güneyinde yaklaşık eş genişlik ve derinlikte iki, eksenin kuzeyinde farklı genişlik ve derinlikte iki niş daha bulunur. Batı duvar ekseninin kuzeyinde, doğu duvardakiler ile yaklaşık simetrik yarım yuvarlak iki niş daha görülür. Nişler yaklaşık eş genişlik ve derinliktedir. Salonun kuzey duvar ekseninin doğusundaki kapı yaklaşık kare planlı mekana (Mekan 2) açılır. 3.64 x 3.57 m. ölçülerindeki mekanın kuzey duvarında biri eksenin batısı diğeri doğusunda iki, biri batı duvar diğeri doğu duvar ekseninde, dikdörtgen birer niş bulunur (Resim 548). Mekan 1'in batı duvar ekseninin güneyindeki tünel geçiş, birbiri ile bağlantılı iki mekana ulaşımı sağlar (Mekan 3 ve Mekan 4). Güney duvarı ile batı duvar ekseninin güneyi yıkık olan Mekan 3, 5.90 x 3.65 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü mekanın doğu duvar ekseninin güneyinde, Mekan 1 ile bağlantıyı sağlayan tünel geçiş ve yarım yuvarlak niş, kuzey duvar ekseninde dikdörtgen bir niş, batı duvar ekseninin kuzeyinde ise Mekan 4'e geçiş sağlayan kapı bulunur. 2.90 x 2.30 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı mekan, düz tavan ile örtülüdür. Kuzey ve güney duvarlarında, yaklaşık karşılıklı simetrik birer niş, doğu duvar ekseninde ise Mekan 3'e açılan kapı bulunur. Mekanların zemininde pithos yuvalarının varlığı ve duvarlardaki kalın is tabakası, bu mekanların mutfak ve yiyecek depolamak için kullanıldığını düşündürür (Resim 549). Mekan 1'in kapısının önünde beşik tonoz ile örtülü bir mekan daha yer alır, ancak yıkılmıştır. Olasılıkla kompleksin portikosudur ve katlara ulaşımı sağlayan geçiş ya da merdivenler bu bölümdedir. Kompleksin alt katında üç ayrı mekan bulunur. İlk ulaşılan mekan (Mekan 5), 3.13 x 2.04 m. ölçülerinde ve beşik tonoz ile örtülüdür. Doğuda doğrudan düz tavan ile örtülü 3.07 x 1.94 m. ölçülerindeki mekana (Mekan 6), kuzeyde ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı 7.02 x 3.78 m. ölçülerindeki mekana geçilir (Mekan 7). Mekanın duvarlarında farklı genişlik ve derinlikte nişler, zemininde ise bir pithos yuvası bulunur (Resim 550).

Kompleksi oluşturan birimler arasında en düzgün ve kaliteli mimari düzenleme sergileyen bölüm Mekan 1'dir. Diğer birimler daha basit ve düzensiz oyulmuştur. Bu

sebeple Mekan 1, kompleksin kabul ya da tören salonu, diğer birimler ise yaşam alanları olmalıdır.

Resim 546. KOM 1, Mekan 1, güneye bakış

Resim 547. KOM 1, Mekan 1, kuzeye bakış

Resim 548. KOM 1, Mekan 2, kuzeydoğuya bakış

Resim 549. KOM 1, Mekan 3, kuzeybatıya bakış

Resim 550. KOM 1, alt kattaki dikdörtgen mekan

Resim 551. KOM 1, mekanlardaki pithoslardan ayrıntı

KOM 2

KOM 2 batı yamaçta, Kırk Dam Altı Kilisesi'nin yaklaşık 75.00 m. kuzeyinde yer alır (Çizim 170). Yapının önü, düşen kaya parçaları ve içeriye dolan toprak ile kapandığından, yapıya güçlüklerle ulaşılabilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı,

17.04 m. uzunluk, 6.80 m. genişliğe sahiptir. Mekanı örten beşik tonoz, başlangıç seviyesinde basit profilli silme ile vurgulanmış, enine atılan bir kemer ile tonoz ikiye bölünmüştür. Yapıya, doğu duvar eksenindeki dikdörtgen kapı ile girilir. Eksenin kuzeyinde ve güneyinde eş genişlik ve derinlikte birer niş bulunur. Nişler, batı duvarda, eş genişlik ve derinlikte, yaklaşık simetrik tekrarlanmıştır. Batı duvarda eksende, doğu duvardaki kapının simetriğinde olasılıkla sonradan oyulan ikinci bir mekana geçiş sağlayan kapı yer alır. Yapının kuzey ve güney duvarları karşılıklı simetrik, eş genişlik ve derinlikteki sekizerden on altı niş ile hareketlendirilmiştir. Zemine kadar devam eden merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli nişler böylece yapıyı dört yönden çevrelemiştir. Nişlerin genişlikleri ortalama 1.30 m., mekanı örten tonozun zeminden itibaren yüksekliği 9.17 m.dir (Çizim 157) (Resim 552-553).

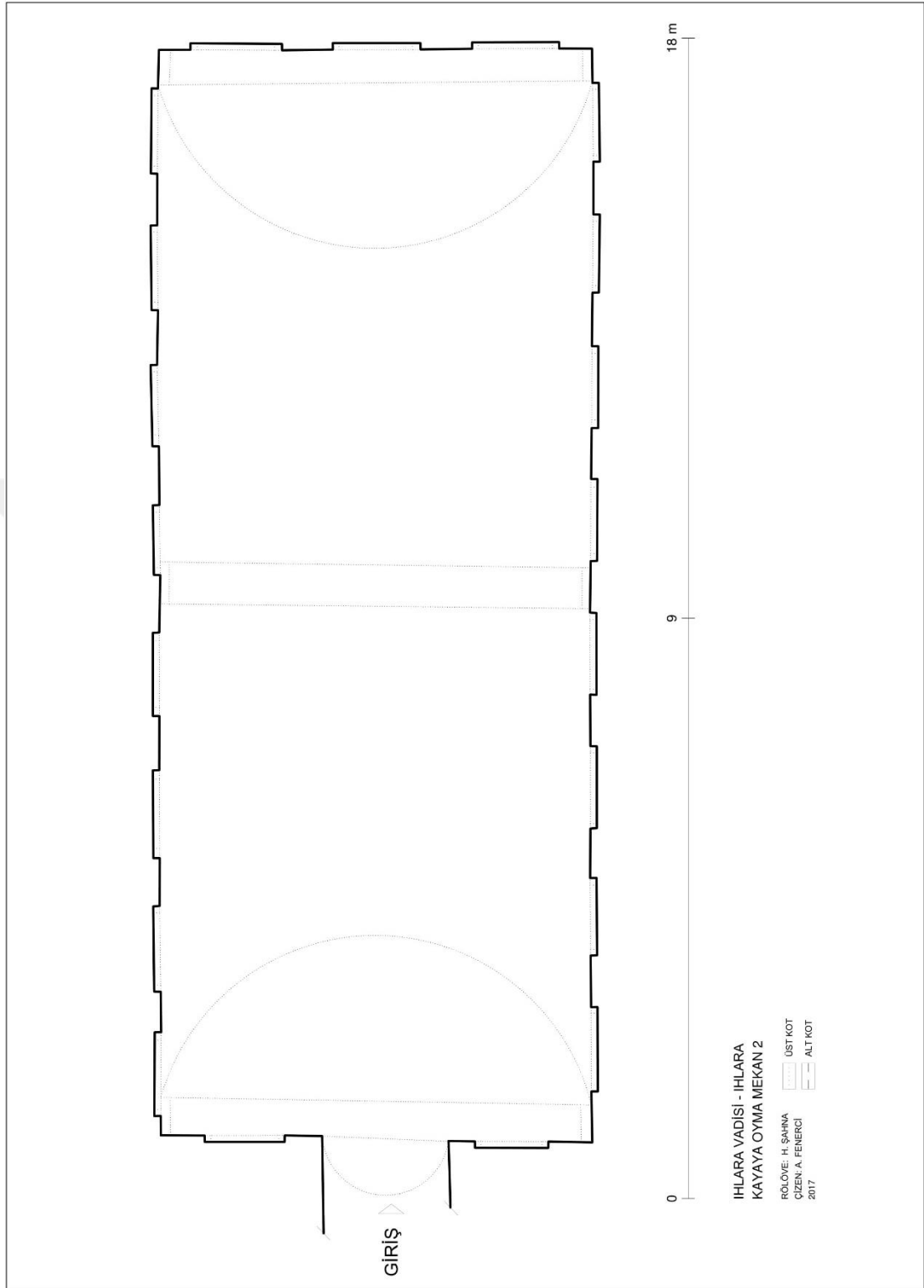
Nişlerin kemer başlangıçları basit profilli silemelerle vurgulanmış ve sınırları, kırmızı kök boya ile oluşturulan bir dolu bir boş eğik çizgilerle belirlenmiştir.

Resim 552. KOM 2, batıya bakış

Resim 553. KOM 2, doğuya bakış

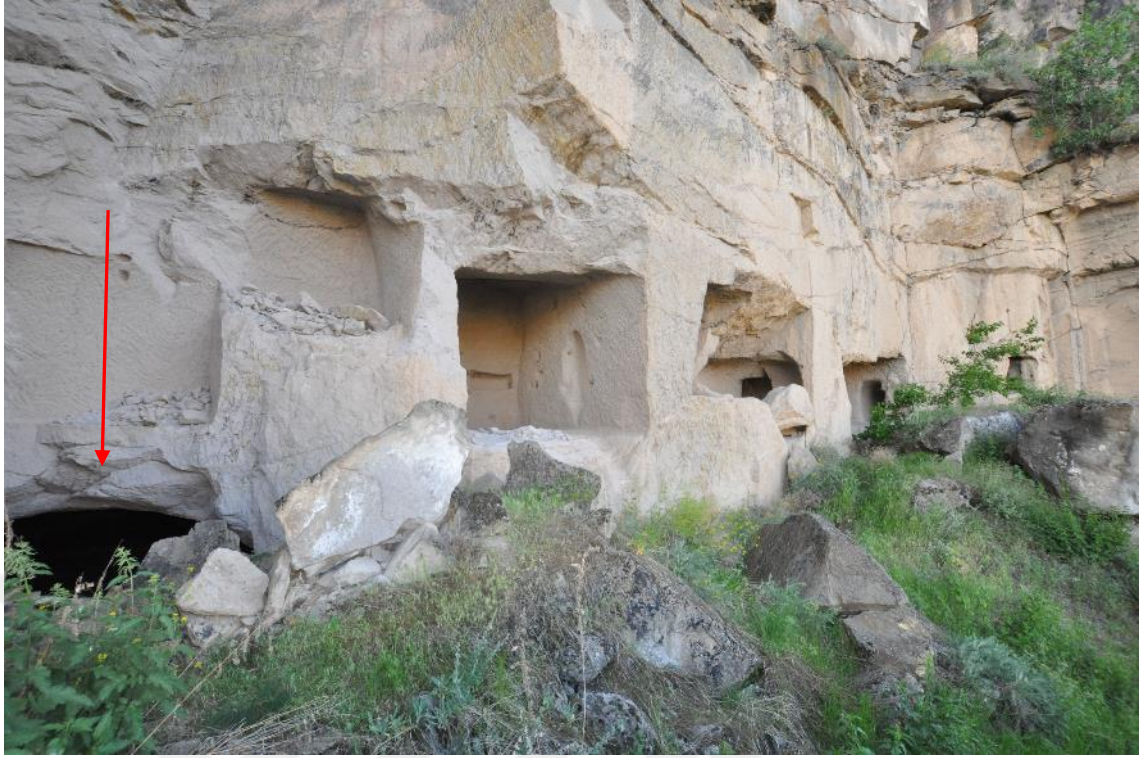
Çizim 157. KOM 2, plan

KOM 3

KOM 3, KOM 2 ile aynı kaya kütesine, KOM 2'nin yaklaşık 5.00-6.00 m. güneyine oyulmuştur (Çizim 170) (Resim 554). Batısı uçmuş olan komplekste doğrudan Mekan 1'e ulaşılır. Doğu-batı doğrultusunda 13.58 x 5.60 m. ölçülerindeki mekan, dikdörtgen planlıdır ve aynı doğrultuda beşik tonoz ile örtülmüştür. Kuzey duvar ekseninin batısında tonoz örtülü, 2.27 m. genişlikte 1.88 m. derinlikte bir niş bulunur. Nişin kuzey duvarına, yarım yuvarlak bir niş oyulmuştur (Çizim 158) (Resim 555). Güney duvar ekseninin batısındaki kemerli açıklık Mekan 2'ye, batı duvar ekseninin güneyindeki kapı Mekan 3'e, eksenin kuzeyindeki tonozlu bölüm Mekan 4'e geçiş sağlar.

Mekan 2, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. 3.64 x 2.18 m. ölçülerindeki mekanın güney ve batı duvarlarına tonoz ile örtülü derin nişler oyulmuştur. 2.15 m. genişlik ve 1.35 m. derinlikteki nişlerin duvarlarında, daha küçük nişler bulunur (Resim 556). Mekan, kuzeyindeki kemerli açıklık ile Mekan 1'e bağlanır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı Mekan 3, düz tavan ile örtülüdür. Batı duvarında 2.18 m. genişlik 1.50 m. derinlikte niş olan mekanın güney duvarına, biri eksende biri batısında yarım yuvarlak iki niş oyulmuştur. Kuzey duvar ekseninin batısına oyulan 2.28 m. genişlik, 1.50 m. derinlikteki nişin kuzey duvarına açılan kapı, Mekan 4'e geçiş sağlar. 3.50 x 3.32 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlı Mekan 4, düz tavan örtülüdür. Doğu duvar ekseninin güneyinde Mekan 1 ile bağlantıyı sağlayan kapı bulunur (Çizim 158) (Resim 557-558).

Resim 554. KOM 3, konum, batıya bakış

Resim 555. KOM 3, Mekan 1, batıya bakış

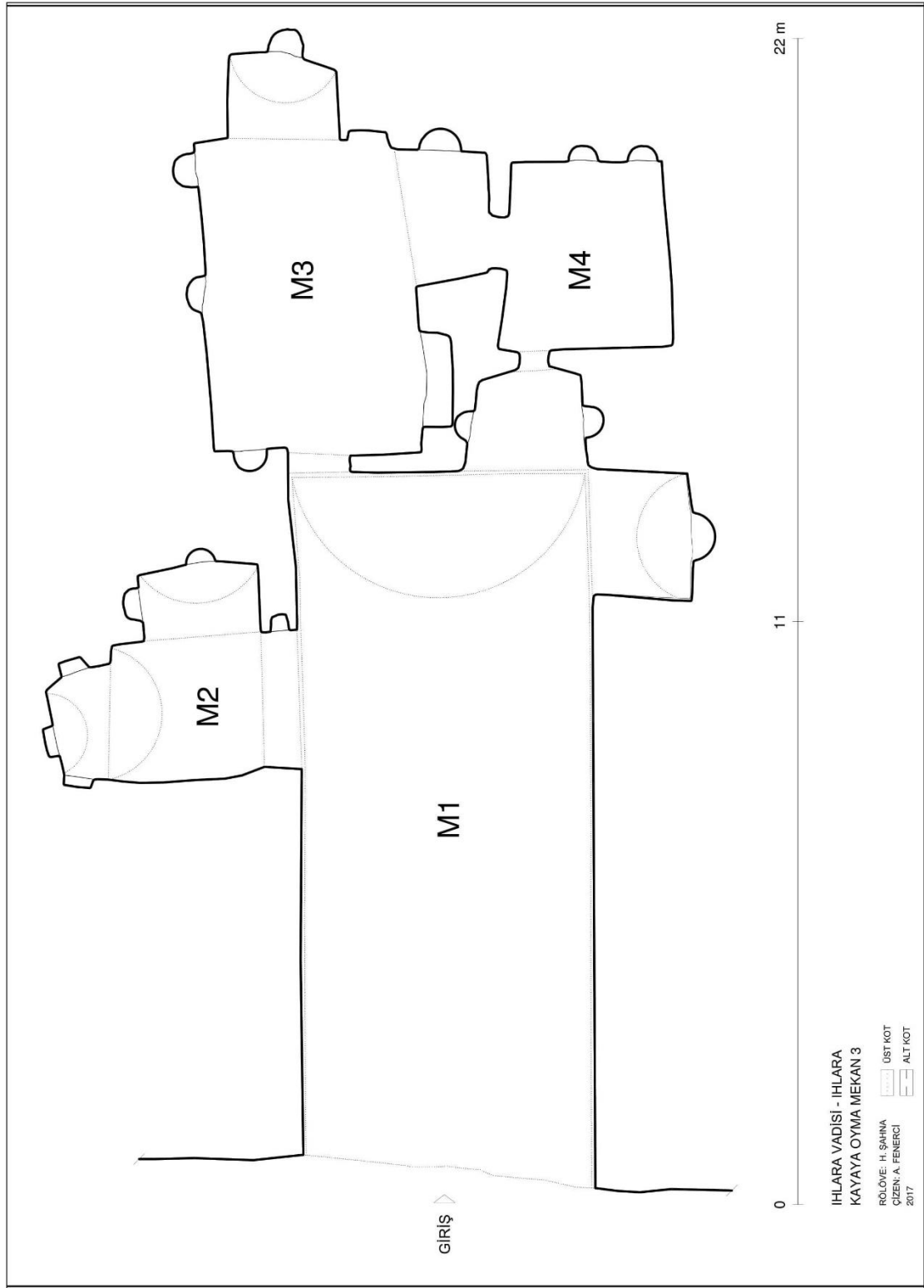
Resim 556. KOM 3, Mekan 2, güneybatıya bakış

Resim 557. KOM 3, Mekan 3, kuzeybatıya bakış

Resim 558. KOM 3, Mekan 4, batıya bakış

Çizim 158. KOM 3, plan

KOM 5

Yapı kompleksi, vadinin batı yamacında, Kilise 16'nın yaklaşık 380.00 m. kuzeybatısında yer alır (Çizim 170) (Resim 559). Kaya kütesinin kuzey cephesine oyulan yapı iki katlıdır. Üst katta Mekan 1, 2 ve 3, alt katta Mekan 4 ve Mekan 5 yer alır (Çizim 159-160). Kompleksin doğu cephesi dikeyde, pilasterlar ile bölümlere ayrılmış, her bir bölüm merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemerli nişler ile hareketlendirilmiştir. Cephe, tek katlı düzenlemeye sahiptir (Resim 560-561). Cephe düzenlemesi, gerisindeki Mekan 1 uzunluğunca devam eder ancak cephe eksenin güneyinde yıkılmıştır. Yapı kompleksinde ilk ulaşılan mekan, cephenin gerisinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan Mekan 1'dir. 17.28 x 3.17 m. ölçülerindeki mekan, beşik tonoz ile örtülmüş, doğu ve batı duvarlardaki yaklaşık simetrik pilasterlara oturan kemerlerle tonoz örtü üçe bölünmüştür. Tonoz başlangıcını belirleyen basit profilli silme mekanı dört yönden çevreler. Doğu duvar eksenini ve eksenin kuzeyindeki iki kapı Mekan 1 ve dolayısıyla komplekse giriş sağlar. Olasılıkla eksenin güneyinde de bir kapı vardır ancak duvar bu bölümde yıkıktır. Batı duvar ekseninde Mekan 2, eksenin güneyinde Mekan 1'e geçiş sağlayan kapılar bulunur (Resim 562-563).

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavan örtülü Mekan 2, 5.56 x 4.10 m. ölçülerindedir. Batı duvarındaki oturma sekisi kısmen tahrip olmuştur. Mekan 3 kompleksin en küçük birimidir ve olasılıkla sonradan oyulmuştur. Düz tavan ile örtülü mekan 2.07 x 1.75 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

Alt kattaki Mekan 4 ve 5'e, günümüzde Mekan 1'in zeminindeki oyuk ile ulaşılır. İlk olarak, doğu duvarı yıkık olan Mekan 4'e inilir. Mekanın mevcut uzunluğu 5.31 m., genişliği 4.12 m.dir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekanın batı duvar eksenindeki dikdörtgen kapı Mekan 5'e geçiş sağlar. Kapının üzerinde bir de dikdörtgen pencere yer alır.

Yaklaşık kare planlı Mekan 5, 3.87 x 3.83 m. ölçülerinde kare planlıdır. Batı, kuzey ve güney duvarlarındaki 2.15 m. genişlik, ortalama 1.50 m. derinlikteki tonozlu nişler mekanın haç planlı algılanmasına neden olur. Nişlerin içinde olasılıkla mezarlar bulunur ancak, mekanda yapılan kaçak kazılar mezarların tespitini imkansızlaştırmıştır. Mekanı örten düz tavanın merkezine dört kolu eşit haç kabartması işlenmiş, haç, daha küçük haç kabartmalarla çerçeve içine alınmıştır. Boşluklar, madalyonlar içindeki haç ve çiçek

motifleri ile doldurulmuştur. Haçların ve tavanın bezemesi, doğrudan duvar yüzeyine aşı boyası süslemelerle yapılmıştır (Resim 564-567).

Resim 559. KOM 5, konum, kuzeybatıya bakış

Resim 560. KOM 5, cephe düzenlemesi

Resim 561. KOM 5, cephe düzenlemesi, ayrıntı

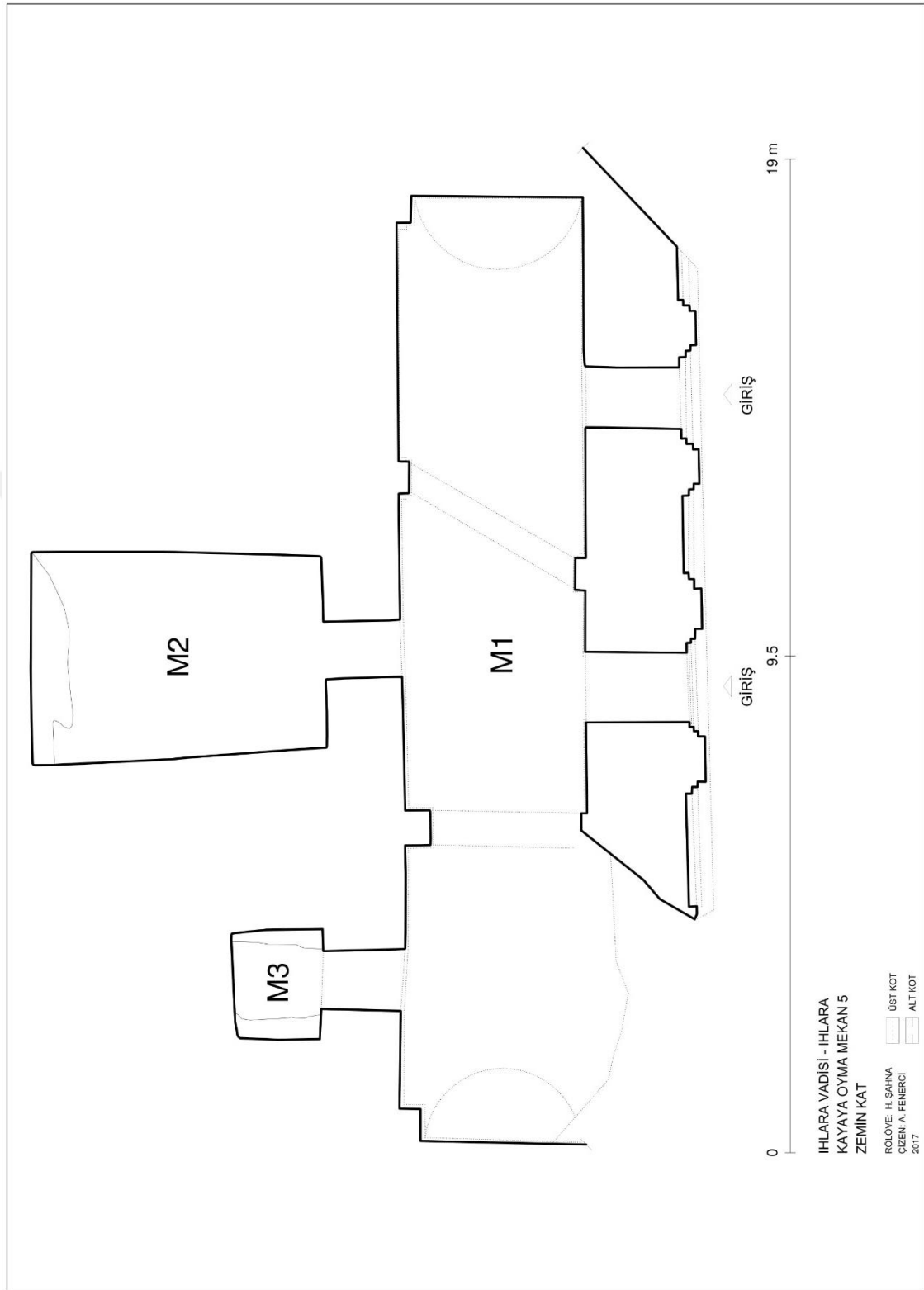

Resim 562. KOM 5, Mekan 1, güneye bakış

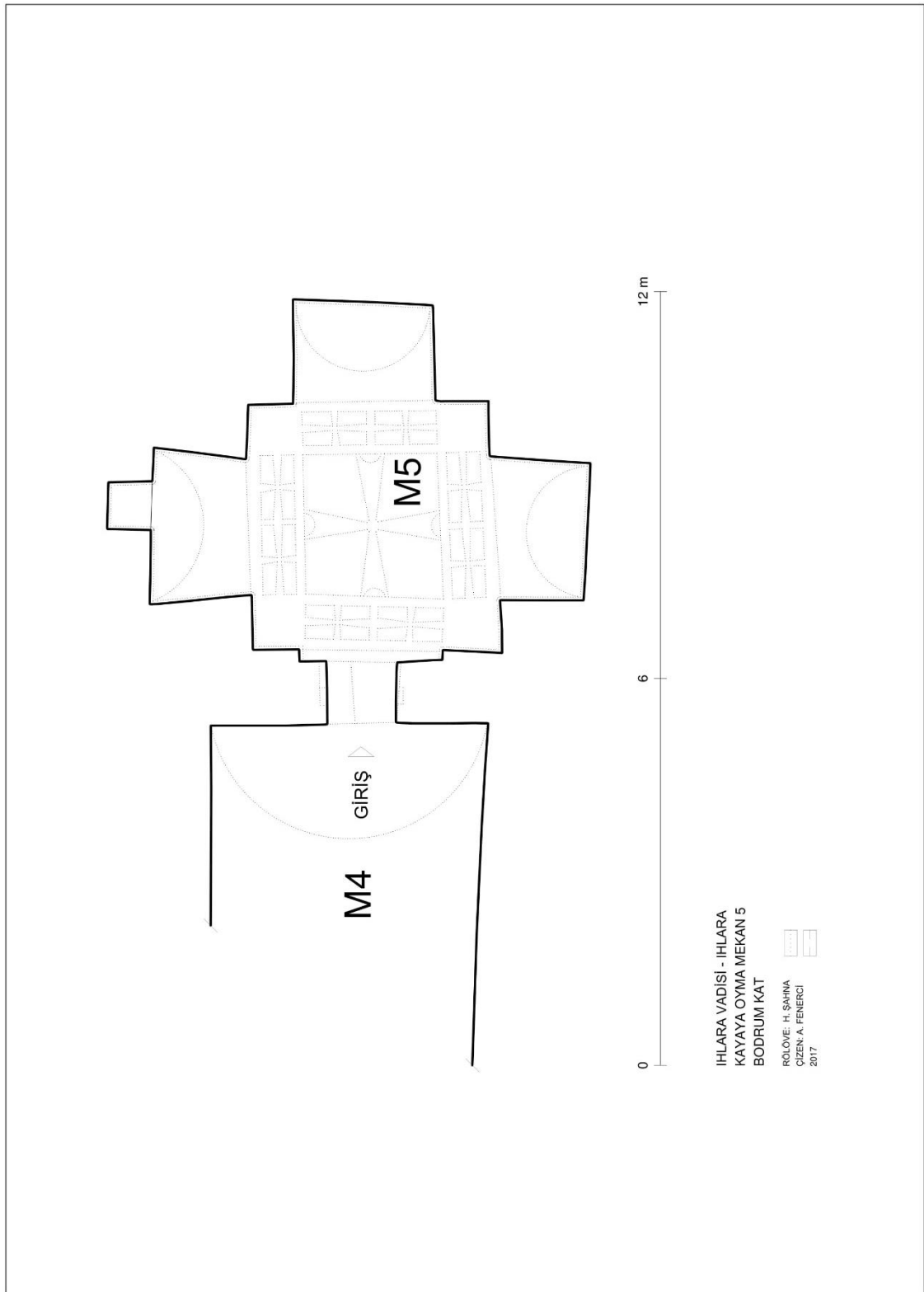

Resim 563. KOM 5, kuzeye bakış

Çizim 159. KOM 5, zemin kat planı

Çizim 160. KOM 5, alt kat planı

Resim 564. KOM 5, Mekan 4, batıya bakış

Resim 565. KOM 5, Mekan 5, batıya bakış

Resim 566. KOM 5, Mekan 5, kuzeye bakış

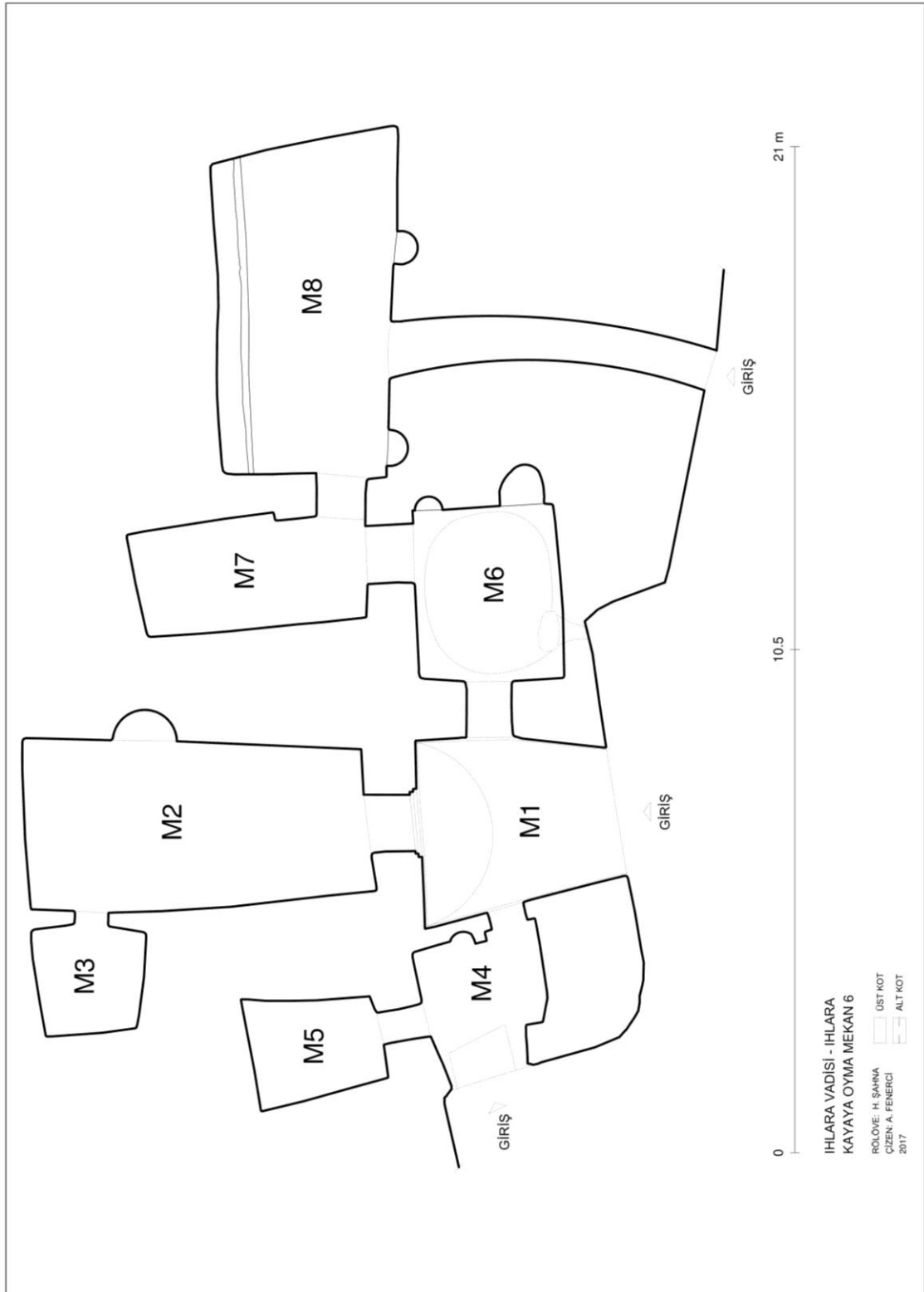
Resim 567. KOM 5, Mekan 5, tavan süslemesi

KOM 6

Kokar Kilise'nin yaklaşık 8.00-10.00 m. kuzeyindeki yapı, sekiz birimden oluşan bir komplekstir (Çizim 161) (Resim 568). Yapı kompleksine Mekan 1 olarak isimlendirdiğimiz 4.55 x 2.56 m. ölçülerindeki beşik tonoz ile örtülü mekan ile ulaşılır. Mekanın kuzey ve güney duvarlarında, yaklaşık karşılıklı simetrik kapılar Mekan 4 ve Mekan 6'ya açılır (Resim 569). Batı duvar eksenindeki profilli silme ile çevrelenen dikdörtgen kapı Mekan 2'ye geçiş sağlar. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve 6.65 x 3.60 m. ölçülerindeki Mekan 2, beşik tonoz ile örtülüdür. Kuzey duvar ekseninin batısında yarım yuvarlak niş, güney duvar ekseninin batısında Mekan 3'e geçiş sağlayan kapı bulunur. Mekan 3, 2.05 x 1.91 m. ölçülerinde yaklaşık kare planlıdır. Mekan 4, 2.88 x 1.39 m. ölçülerinde düzgün olamayan dikdörtgen planlıdır. Düz tavan ile örtülü mekan, güneyindeki kemerli açıklık ile doğrudan dışarıya, kuzeyindeki kapı ile Mekan 1'e, batısındaki kapı ile Mekan 5'e bağlanır. uzey duvar ekseninin batısında yarım yuvarlak bir niş yer alır. Mekan 5, 2.76 x 2.38 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen bir plan sergiler. Mekan 6, Mekan 1'in kuzeyinde, 3.64 x 2.96 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Mutfak olduğunu düşündüğümüz yapının tavanının doğu yarısında

bir baca bulunur. Kuzey duvar ekseninin doğusuna ve batısına farklı genişlik ve derinlikte iki niş oyulmuştur. Batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı Mekan 7'ye geçiş sağlar (Resim 570). Mekan 7, 4.58 x 2.20 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda düzensiz dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile Mekan 6'ya, kuzey duvar ekseninin doğusundaki kapı ile Mekan 8'e bağlanır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı Mekan 8, 6.52 x 3.90 m. ölçülerindedir. Düz tavan ile örtülü mekanın doğu duvar ekseninin güneyinde tünel girişi ve yarım yuvarlak bir niş, eksenin kuzeyinde bir diğer niş bulunur. mekanın batı duvarı boyunca, yaklaşık 0.90 m. yükseklikte 0.67 m. genişlikte bir oyuk bulunur (Resim 571).

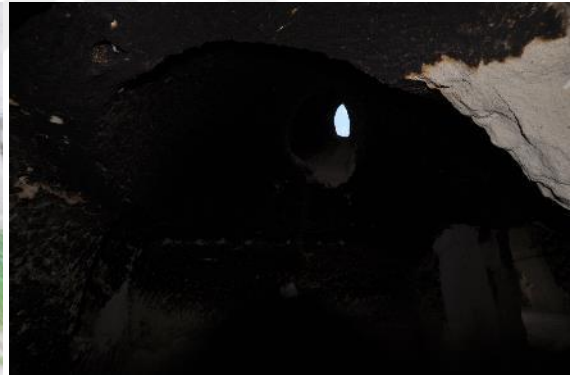
Çizim 161. KOM 6, plan

Resim 568. KOM 6, konum, güneybatıya bakış

Resim 569. KOM 6, Mekan 1'e bakış

Resim 570. KOM 6, Mekan 6, bacaya bakış

Resim 571. KOM 6, Mekan 7, güneye bakış

Resim 572. KOM 6, Mekan 7, güneybatıya bakış

KOM 7

Kokar Kilise'nin yaklaşık 3.00 m. güneyindeki yapı kompleksi, aynı kaya kütesine oyulmuş dört birimden oluşur(Çizim 170) (Çizim 162) (Resim 573). Bu birimlerden sadece Mekan 1 ve Mekan 2'nin birbiri ile bağlantısı bulunur. Mekan 3, 8.00 m. güneyde yer alır. Mekan 1, yarı yüksekliğe kadar toprak ile dolmuş ve olasılıkla batısı kısmen uçmuştur. 2.18 m. genişlikteki mekanın mevcut uzunluğu 2.93 m.dir. Beşik tonoz ile örtülü Mekan 1'in batı duvar ekseninin güneyinde Mekan 2'ye geçiş sağlayan kapı bulunur (Resim 574).

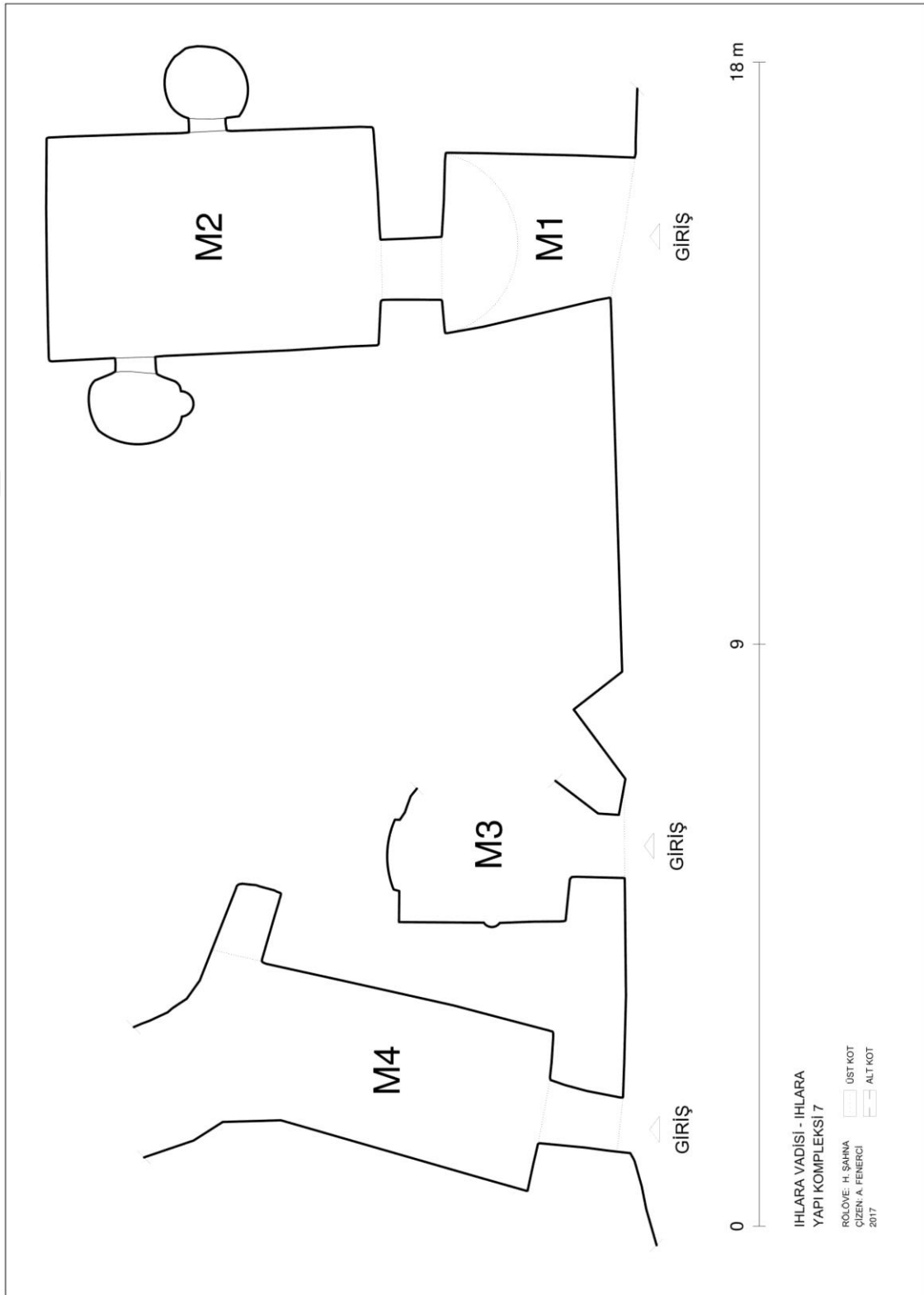
Mekan 2, doğubatı doğrultusunda 5.10 x 3.48 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Tonoz örtülü mekanın kuzey ve güney duvarlarında birer mekan olarak algılanabilecek oyuklar bulunur. Kuzeydeki oyuğun, kuzey duvarına açılan delikten Kokar Kilise'nin batısındaki iki nefli mezar şapeli görülebilir (Resim 575-576).

Mekan 3'ün girişi doğu duvardadır. Mekanın ve kapının kuzeyi yıkılmıştır. 2.58 m. uzunluk, 1.58 m. genişlikteki mekanın güney duvar ekseninde ve batı duvarında nişler bulunur. Mekanın yaklaşık 3.40 m. güneyinde Mekan 4 bulunur. Doğu duvarına açılan kapı ile ulaşılan mekan, düzensiz bir plana sahiptir. Düz tavan ile örtülü mekanın uzunluğu 4.65 m., genişliği 2.32 m.dir.

Resim 573. KOM 7, konum, batıya bakış

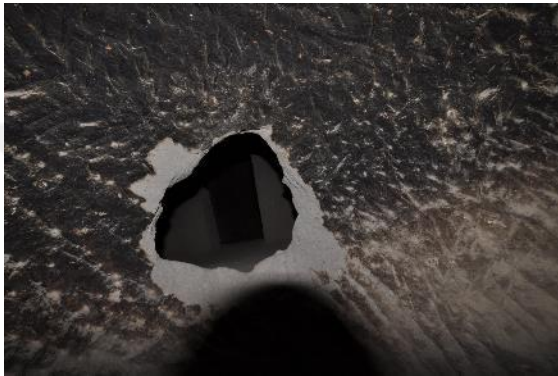
Çizim 162. KOM 7, plan

Resim 574. KOM 7, Mekan 1, batıya bakış

Resim 575. KOM 7, Mekan 2, kuzeybatıya bakış

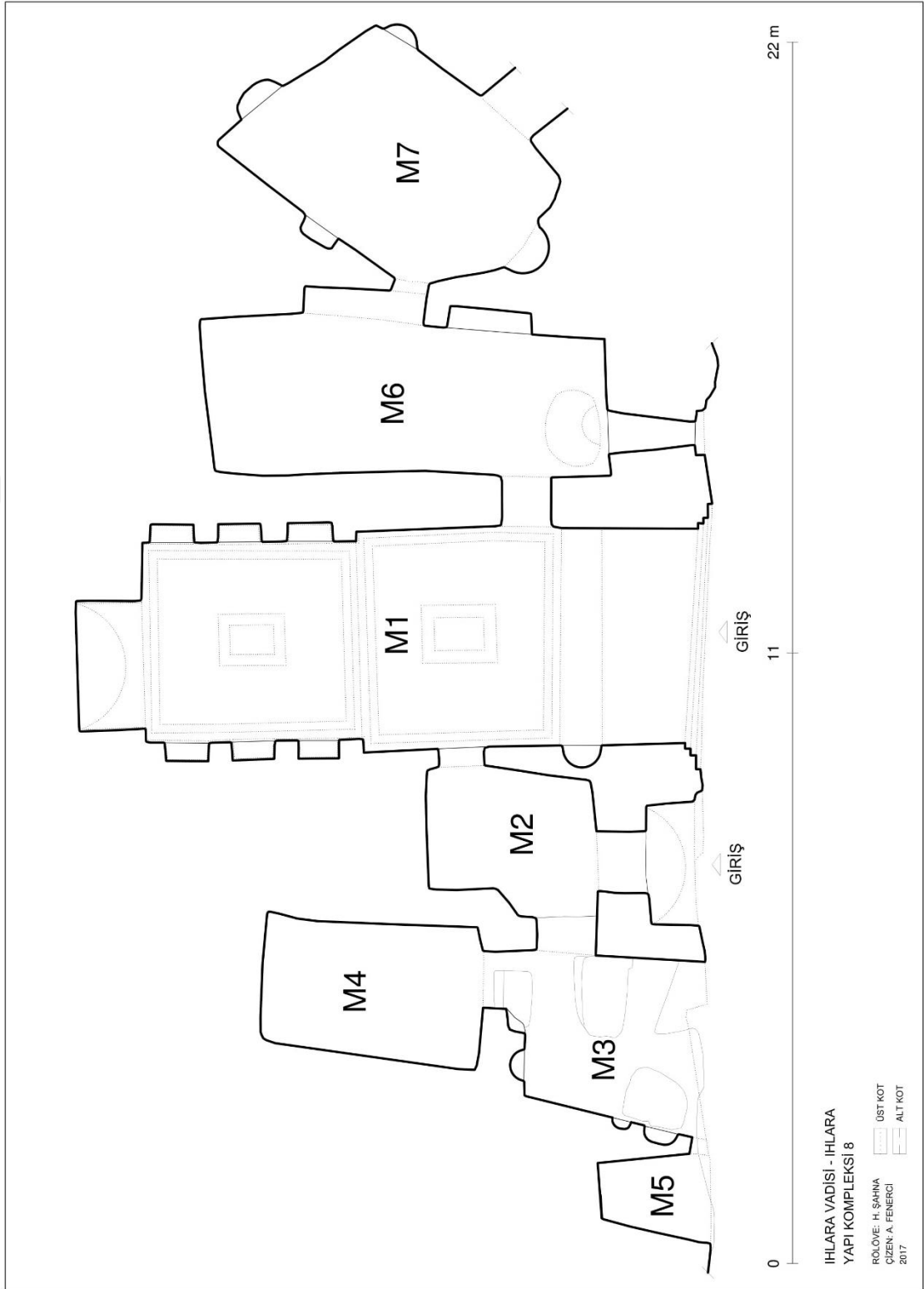
Resim 576. KOM 7, Mekan 2'den Kokar Kilise mezar şapeline bakış

KOM 8

Yapı, vadinin batı yamacında, Kuzey Ambar Kilisesi'nin 15 m. kuzeyinde yer alır (Çizim 170) (Resim 577). Günümüze önemli ölçüde sağlam gelen ve yedi birimden oluşan yapı kompleksinin merkezini kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, 9.65 x 3.61 m. ölçülerindeki Mekan 1 oluşturur (Çizim 163). Mekana zamanla dolan toprak, zeminini yükseltmiştir. Mekan 1'i örten düz tavan, içe doğru daralan, iki kademeli, basit profilli silmelerle oluşturulan çerçevelerle ikiye ayrılmış, her bir bölüm merkezde iki kademe daralarak yükselmiş, oluşan dörtgen yüzeyin merkezine haç kabartması işlemiştir. Mekanın doğu ve batı duvarları eksenin güneyinde yuvarlak kemerli, karşılıklı simetrik, eş genişlik ve derinlikte üçer niş ile hareketlendirilmiştir. Zeminin 0.70 m. yukarısına oyulan nişlerin kemer başlağıçları, basit profilli silmelerle vurgulanmıştır. Mekan 1'in güney duvar ekseninin doğusunda 2.31 m. genişlik, 1.20 m. derinlikte, tonoz ile örtülü niş bulunur (Resim 578-580). Doğu duvar ekseninin güneyinde yarım yuvarlak bir niş bulunan mekan, batı duvar ekseninin kuzeyindeki kapı ile Mekan 6'ya bağlanır. Mekan 1'in kuzey cephesi doğrudan dikdörtgen bir açıklık şeklinde dışa açılır. Bu açıklığın üst

bölümünde merkezde kare bir çerçeve, çerçevenin iki yanında merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemer dizileri bulunur. Kemerlerin başlangıcını basit profilli silmeler belirlemiştir (Resim 581).

Mekan 1'in doğusunda Mekan 2, 3, 4 ve 5 yer alır. Kompleksin bu bölümündeki mekanlara ulaşım Mekan 3'ten sağlanır. 3.17 x 3.12 m. ölçülerindeki Mekan 3'ün doğu duvar ekseninin kuzeyinde farklı genişlik ve derinlikte iki niş, güney duvar ekseninin doğusunda yarım yuvarlak niş ve Mekan 4'e geçiş sağlayan kapı, batı duvar ekseninin güneyinde ise Mekan 2 ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen açıklık bulunur. Düzensiz bir plana sahip Mekan 2'nin kuzey duvarında dışarıdan yuvarlak kemerli derin bir niş içine alınmış pencere vardır. Mekan 3'ün güneyindeki Mekan 4, 3.98 x 2.37 m. ölçülerinde, doğusundaki Mekan 5, 2.05 x 1.56 m. ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen plan sergilerler. Mekan 1'in batısındaki Mekan 6, 2.77 m. genişliktedir. Mekanın üzerini örten düz tavan, eksenin kuzeyinde bir bacaya dönüşür. Mekanın baca başlangıcına kadar uzunluğu 5.18 m.dir. Batı duvar ekseninin kuzeyinde dikdörtgen bir niş, yaklaşık eksende Mekan 7'ye açılan kapı bulunur. Düzensiz bir dikdörtgen plana sahip Mekan 7'nin üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Her duvarında birer nişe yer verilen mekanın kuzey duvarında baca görülür.

Çizim 163. KOM 8, plan

Resim 577. KOM 8, konum

Resim 578. KOM 8, Mekan 1, güneye bakış

Resim 579. KOM 8, Mekan 1, kuzeye ve tavana bakış

Resim 580. KOM 8, Mekan 1, batı duvarda yuvarlak kemerli nişler

Resim 581. KOM 8, Mekan 1, kuzey cephe düzenlemesi

Resim 582. KOM 8, Mekan 3 ve Mekan 5'e bakış

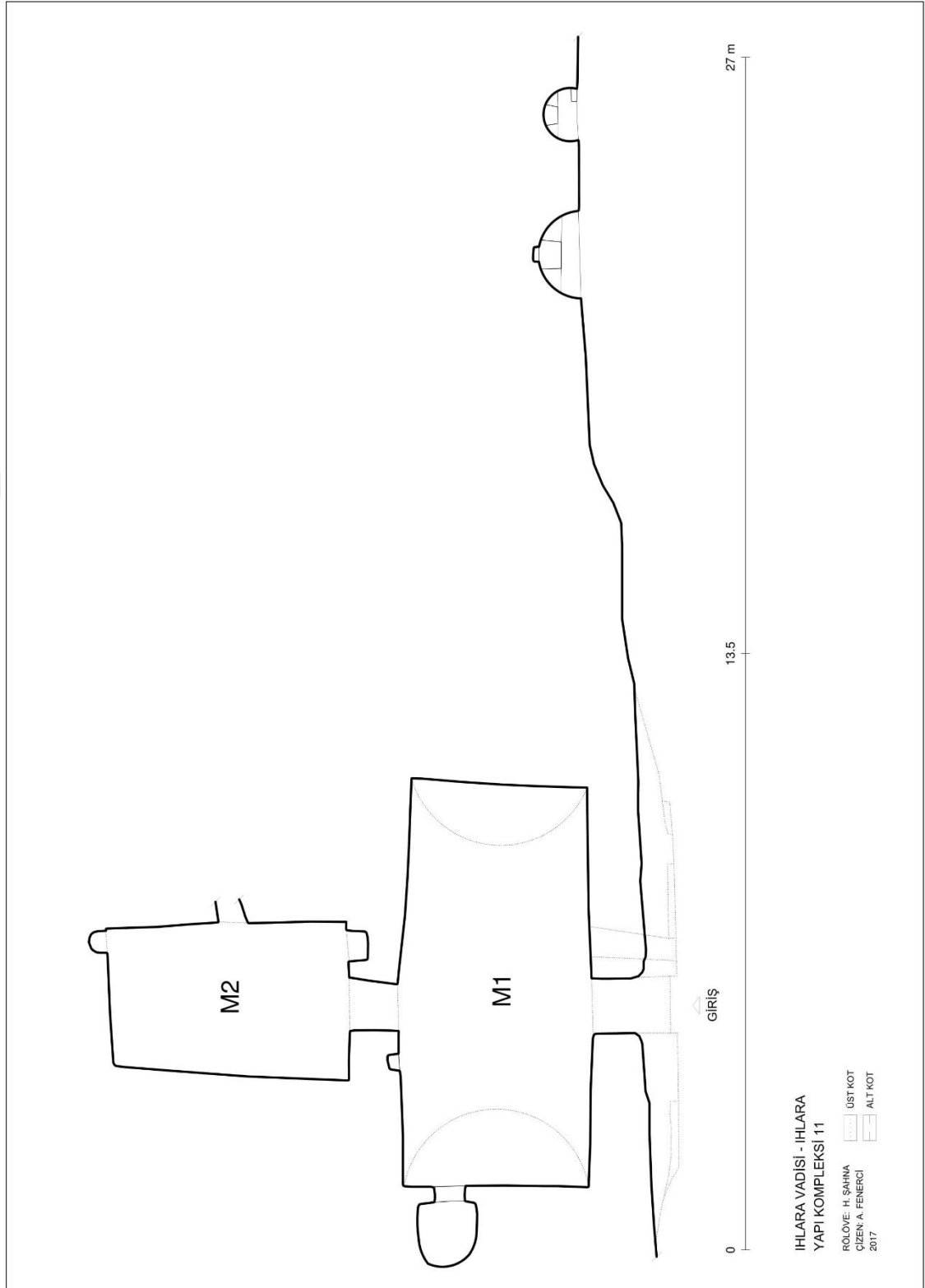
Resim 583. KOM 8, Mekan 6, güneye bakış

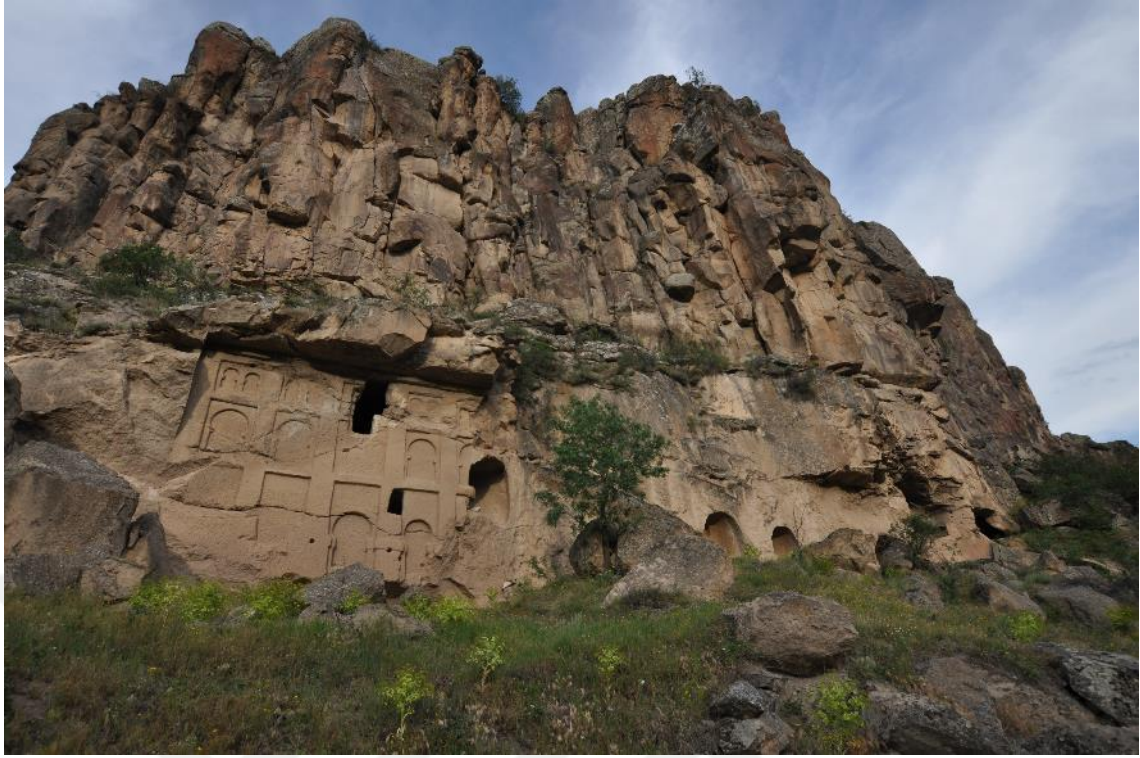
Resim 584. KOM 8, Mekan 6, baca

KOM 11

Kilise 3'ün 190.00 m. güneyindeki yapı kompleksi, müze tarafından yürütülen tescil çalışmaları sırasında manastır olarak tanımlanmıştır (Resim 585). Yapı kompleksi kaya kütlelerinin batıya bakan cephesine oyulmuştur. İki birimini kesin olarak tespit ettiğimiz yapı kompleksi olasılıkla birkaç kattan oluşmaktadır ancak katlara tarafımızdan ulaşamamıştır. Kompleksin esas birimini Mekan 1 oluşturur. Batı cephenin gerisinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan mekan, 9.00 x 3.98 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Mekanın girişi batı duvar ekseninde yer alır. Kapıyı kapatan tıhraz taşı günümüzde hala görülebilmektedir. Beşik tonoz ile örtülü mekanın kuzey duvar ekseninin doğusunda derin bir oyuk, doğu duvarının yaklaşık ekseninde Mekan 2'ye geçiş sağlayan kapı bulunur. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı Mekan 2, 5.38 x 2.60 m. ölçülerindedir. Doğu ve batı duvarları ekseninin güneyinde farklı genişlik ve derinlikte karşılıklı birer niş, güney duvarının yaklaşık ekseninde üst katlara ulaşım sağlayan tünel geçit bulunur (Çizim 164) (Resim 587-588).

Çizim 164. KOM 11, plan

Resim 585. KOM 11, konum, doğuya bakış

Resim 586. KOM 11, Mekan 1, güneye bakış

Resim 587. KOM 11, üst katlara çıkış sağlayan tünel

Yapı kompleksinin cephesi pilasterlarla dikeyde beş, yatayda üç ya da dört bölüme ayrılmıştır. Kompleksin girişinin bulunduğu bölüm tahrip olduğundan cephe düzenlemesinin bu bölümde devam edip etmediği anlaşılamamıştır. Kapının bulunduğu bölüm ile birlikte üstündeki sıra, yapı kompleksinin ulaşabildiğimiz mekanlarına karşılık gelir ve yüksekliği Mekan 1 ile eşittir. Eksen ve eksenin güneyindeki bölümlere, kemer başlangıçları silmelerle belirlenen merkezi içeride yarım yuvarlak kör kemerler oyulmuştur. Bir üst sıranın yüksekliği daha azdır ve bu dizide eksenindeki bölüm boş bırakılmış, eksenin kuzey ve güneyindeki bölümlere, alt sırada görüldüğü gibi kör

kemerler oyulmuştur. En üst sıra, yüksekliği en az olan sıradır. Pilasterlarla ayrılan her bir bölümde, daha küçük boyutlarda, alt sıradakilerin küçültülmüş birer versiyonu olarak ikişer kör kemerli nişe yer verilmiştir. Cephenin orta sırasında, eksenin güneyindeki açıklıktan, ulaşamadığımız orta katın bir güvercinlik olduğu görülebilmektedir (Resim 588).

Yapı kompleksinin oyulduğu kaya kütesinin yaklaşık 5.00 m. güneyinde iki apsis bulunur. Altarları ile birlikte günümüze gelen apsislerden kuzeydeki daha büyüktür ve altarin yukarisinda bir niş yer alır. Altarlar kuzey ve güneyden oturma yerlerine bitişiktir. Güneydeki apsisin güney templon levhasından çok az bir bölüm günümüze gelmiştir (Resim 589).

Resim 588. KOM 11, cephe düzenlemesi

Resim 589. KOM 11, kompleksin güneyindeki apsis kalıntıları

3. BÖLÜM

MİMARİ DEĞERLENDİRME

Bizans'ın kayaya oyma dini mimarisi, Kapadokya, Frigya, Galatia, Latmos (Bafa Gölü ve çevresi), Midye, Sille, Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Kırım'ın güneyinde Hersonisos, Sicilya, Etiyopya'da Lalibela, Ürdün'de Petra, Hindistan'da Ellora, Çin ve örneklerini koruyabilen başka pek çok yerde karşımıza çıkar (Kostof, 1989, s. 18; Ousterhout, 2017; Rodley ve Thierry, 1996¹⁸³). Anadolu'da kaya mimarisi ve buna bağlı sanatın en yoğun olduğu bölge şüphesiz Kapadokya'dır. Kapadokya'nın doğal volkanik yapısı bölgede taş mimariden çok kaya mimarisinin oluşum ve gelişimini desteklemiştir. Texier, Hıristiyanlığın ilk ortaya çıkıp yayılmaya başladığı ve kendini hem Perslere hem de Romalılara karşı korumak zorunda olduğu dönemlerde (3. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar geçen sürede) Hıristiyanların, kayaların içlerini oyarak çok sayıda kilise yaptıklarını söyler. Ayrıca İmparator Iulianos döneminde eşyalarına el konulan ve kiliselerini terk etmek zorunda kalan ilk Hıristiyan olan yeni aileler ilkel yaşantıları için de mağaraları seçmişlerdir (Binbir Kilise) (Texier, 2002, s. 27). Diakon Leo ve Arap coğrafyacısı İbn-Haqual bölge halkından bir keşiş olarak değil, yer altındaki ve yamaçlardaki oyuklara giren, oralarda yaşayan mağara insanları olarak söz ederler. Dolayısıyla bölgenin volkanik yapısı, sadece dini mimarinin değil aynı zamanda sivil mimarinin de gelişimini desteklemiştir.

Kayaya oyma mimari için gerekli malzeme, doğada zaten hazır bulunduğu için, taş ocağından taş çıkarma, başka yerden malzeme getirme zorunluluğu da ortadan kalkmıştır. Bu özelliğiyle de daha az maliyetli olduğu ve yumuşak kaya kolaylıkla şekillendirilebileceği için duvar yapılarına göre daha çok tercih edilmiş ve daha çabuk inşa edilmiştir (Rodley ve Thierry, 1996). Bir ya da birkaç işçinin bir günde ne kadarlık bir alanı kazabilecekleri ya da ortalama bir kilise veya salonu ne kadar sürede oyabilecekleri ile ilgili, araştırmacıların farklı görüşleri bulunur. Rodley ve Thierry'e göre, küçük bir kilise iki ya da üç işçi ile birkaç haftada tamamlanabilir (1996). Kostof, tek bir kişinin yaklaşık bir ayda iki-üç bin ayak küp bir salonu oyabileceğini ifade eder¹⁸⁴

¹⁸³ Rodley ve Thierry tarafından yazılan yayına internet veri tabanı üzerinden erişim sağlandığı için yayında sayfa numaraları yer almamaktadır.

¹⁸⁴ Öztürk, bu ölçünün 55-85 metreküp arası bir değere karşılık geldiğini ifade eder (Öztürk, 2009, s. 25).

(1989, s. 45). Öztürk, günümüz yerel taş ustalarından Ahmet Zengin ile kaya oymacılığı üzerine bir görüşme gerçekleştirmiş ve günümüzde uygulanan teknikler üzerinden Bizans dönemi kaya oymacılığını açıklamaya çalışmıştır. Zengin'in belirttiğine göre, kaya yapısının aşırı sert ya da aşırı yumuşak olmadığı koşullarda, bir insan günlük 1 m³ kaldıracabilir. Şartların normal olduğu düşünülürse bu oran ½ m³ tür. İskele kurmadan, bir insanın elini kaldırdığında tavana değebileceği yükseklik olan 2.25 m.ye kadar çalışılabilir. Bu yükseklikte ve 10.00 x 10.00 m. ölçülerindeki bir mekan, dört-beş kişilik bir kayacı grubu ile günlük 8 - 9 saat çalışarak sekiz ila on ay içerisinde tamamlanabilir (Öztürk, 2009, s. 29). Rodley ve Thierry'e göre önce yamaç ya da konik yapının içine bir tünel açılır ve bunu genişletme ve şekillendirme takip eder. Bitirme olasılıkla yukarıdan başlayıp aşağıya doğru devam eden yontmayla gerçekleştirilir ve bunun için de iskele kurulur (1996). Akyürek, zeminden yukarı doğru asıl alanın kazılmasıyla sürecin devam etmiş olabileceğini belirtir (2000, s. 242-243). Zengin'in aktardıklarına göre ilk olarak düşürülecek kütlenin üst boşaltılması yapılır. Bunu, kütlenin iki yanının boşaltıldığı yarma işlemi takip eder. Sonrasında alt boşaltma yani tabanın alınması sürecine geçilir ve böylece kütlenin çevresi tamamen boşaltılır, arka düşey kenar boyunca çiviler çakılarak da kütlenin duvardan kopması sağlanır (Öztürk, 2009, s. 29-34). Zengin, bir kilisenin on beş günde oyulmuş olduğu rivayetlerine ise şu şekilde cevap verir:

Kilise gibi bir yerin giriş kapıları asla bozulmaz, geniş bir sahadan giriş yapamazsın, mutlaka normal bir bina kapısı şeklinde gireceksin. 2 metreye 1 metredir en geniş kapı. Oraya girip, içerisini genişletip, dört-beş kişinin çalışabileceği hale getirmek demek en azından bir kayacının iki buçuk – üç ayını alması demektir. O hafriyatın oradan çıkması, tekrar içeriye açılıp genişlemesi çok zor bir işçiliktir. Bundan dolayı da bir odayı en fazla üç kişiyle kazabilirsin. Göreme'de Ürgüp'te normal oda genişlikleri 4 metredir. Üç kayacı yan yana anca çalışabilir. Günlük bu sistemle en iyi kayacı ½ m³ ila 1 m³ arasında kaya boşaltır, hesabınızı ona göre yapın! (Öztürk, 2009, s. 34-35).

Kapadokya'da, vadilerde bazıları yoğun bir şekilde gruplanmış, bazıları dağınık halde bulunan, bazılarının bir manastır kompleksinin bir parçası olduğu bazılarınınmsa bölgede

tek başına bulunduğu beş yüz civarında kayaya oyma kilisenin varlığından söz edilir¹⁸⁵. Ihlara, Soğanlı, Göreme, Erdemli, Zelve, Gücünkaya, Güzelyurt gibi yerleşimler, kayaya oyma mimarinin Kapadokya’da en yoğun karşılaşıldığı bölgeler arasındadır. Çoğu yapı hakkında yazılı bir belge günümüze ulaşmadığı için, kiliseler çoğunlukla Türkçe adları ile bilinir; Karanlık Kilise, Direkli Kilise, Bahattin Samanlığı Kilisesi gibi (Thierry ve Rodley, 1996). Hıristiyanlığın 313 Milano Fermanı ile meşru bir din olarak serbest bırakılmasının ardından, Bizans İmparatorluğunda, kilise yapımının başladığı ve yaygınlaştığı görülür, ancak kilise yapımının Kapadokya’da tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hıristiyanlığın 4. yüzyılda ortaya çıktığı, bölgedeki kilise mimarisinin de bununla paralel başlayıp geliştiği kabul edilir.

Yapılardan anlaşıldığına göre Kapadokya, Bizans başkenti ile güçlü bağlantılar kurmuştur. Askeri mücadeleler başkentli ziyaretçileri Anadolu’ya getirmiş olmalıdır ve yönetici sınıf, Bizans başkenti ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Bu dönemden kalma pek çok yapı ve palinolojik kanıtlar, tarımsal yaşamın 1100’lere kadar devam ettiğini gösterir, sonrasında Selçuklular gelmiştir. Bu dönemden sonra da çoğu eski mimari biçimler, özellikle beşik tonoz ile örtülü kiliseler oyulmaya devam etmiştir (Ousterhout, 2017, s. 80).

Bölgede ve Bizans mimarisinde mevcut kagir kiliselerin, kayaya oyma dini mimari için örnek oluşturduğu ve oyma mimarinin gelişim ve şekillenmesinde, taş mimarinin zengin mirasının etkili olduğu ifade edilir (Ousterhout, 2017, s. 10, 23). Duvar kiliselerinde görülen tek nefli kilise plan tipinden üç nefli bazilikal plana, serbest haç plandan kapalı Yunan haçına kadar pek çok plan tipinin kayaya oyma kiliselerde bazı farklılıklarla birlikte uygulandığı görülür. Yalnızca oktagonlar sadece kagir yapılarda temsil edilirler, onun haricindeki tüm kilise plan tipleri kaya mimarisinde uygulanabilmiştir. Ayrıntıya inildiğinde de kaya kiliseleri; tonozları, sütun ya da payeleri, kör kemerleri, silmeleri ve aşı boyası ile yapılan imitasyon taş bezemeleri ile duvar kiliselerinin birer taklidi gibidir (Ötügen, 1983, s. 89; Thierry ve Rodley, 1996). Ancak yine de duvar kiliseleri ile kayaya oyma kiliseler arasındaki ilişki ya da benzerlik esnek kabul edilir. Kayaya oyulan mekan ya da kiliselerde, beşik tonoz ve kubbe gibi örtü elemanları aslında, sembolik olarak

¹⁸⁵ Bu sayıyı yedi yüz olarak belirten araştırmacılar da vardır (Warland,).

ihtiyaç duyulmadığı sürece, yapısal olarak gerekli değildir, çünkü kayanın içine oyulan alanlar için kaya kütlesi zaten doğal bir örtü işlevi görür¹⁸⁶.

Kapadokya bölgesinde duvar kiliseler genellikle erken Hıristiyanlık dönemine tarihlendirilirken, kayaya oyma kiliselerle ilgili önemli tarihlendirme sorunu bulunur. Büyük bir çoğunluğu İkonoklasmus dönemi sonrasına tarihlendirilen kiliselerin pek azı tarih veren kitabeyle sahiptir. Kitabesi bulunan kiliseler, 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar tarihlendirilebilmişken, kitabesi bulunmayan kiliselerin tarihlendirmeleri, duvar resimleri ve mimari özelliklerinin, tarihlendirilebilen yapılarla karşılaştırılmaları ile mümkün olabilmektedir. Bazı kiliseler Belisırma'daki Açıklık Ağa Kilisesi gibi 7. yüzyıla kadar, çoğu kilise genellikle 9. ve 11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Sonrasında kayaya oyma kilise mimarisi azalmış, ancak nadiren de olsa 13. yüzyılda kilise mimarisinin devam ettiği, o dönemin hoş görüsünü, Konya Sultanlığı'nın hoş görüsünü yazıtlarıyla ifade eden kiliselerden anlaşılabilmiştir (Belisırma'da Kırk Dam Altı Kilisesi, Gülşehir Karşı Kilise) (Thierry ve Rodley, 1996).

Tek nefli kiliseler

Kayaya oyma mimaride, tüm plan tipleri içinde en çok tercih edilen ve bu sebeple en sık karşılaşılan plan tipi tek nefli kiliselerdir. 10. yüzyıla kadar bölge için tipik plan tipi olan tek nefli kiliselere Anadolu mimarisinde her dönem rastlamak mümkündür. Bu tipte bir kilisenin oyulması için minimum düzeyde bir beceriye sahip işçinin yeterli oluşu ve her ne kadar basit tipte olsa da litürji için gerekli alanı sağlıyor olması, bu plan tipinin yaygın oluşunun başlıca nedenleri olarak görülür. İhlara Vadisi'nde de Belisırma ve İhlara yerleşimleri arasında, tez kapsamında değerlendirdiğimiz otuz dokuz kilisenin yirmi birini tek nefli kiliseler oluşturmuştur (Katalog no 1-21). Kolaylıkla kayaya oyulabilen bu yapı tipinin bölgede yaşayan küçük dini toplulukların ve inzivaya çekilen kişilerin ibadetleri için en uygun mimari çözüm olduğu belirtilir (Ötüken, 1987, s. 26; Epstein, 1979, s. 35).

Çoğunlukla, doğu-batı aksında dikdörtgen bir plana sahip tek nefli kiliseler, erken dönemlerden itibaren ilk olarak kagir yapılarda karşımıza çıkar. Restle, tek nefli kagir

¹⁸⁶ Sembolik olarak uygunluk, Ousterhout tarafından, kayaya oyma kilise ya da şapellerde altar, oturma sıraları, nişler, templonlar, kriptalar, lokulus ve ambon gibi litürjik unsurlarla belirlenmiş litürjik alan olarak tanımlanmıştır (Ousterhout, 2017, s. 10)

kiliselerin büyük bir çoğunluğunu 6. ve 7. yüzyıl başlarına tarihlendirirken, pek azını da 5. yüzyıl sonlarından önceye tarihler (Restle, 1979, s. 167-171). Ötüken, Anadolu mimarisinde her dönem karşımıza çıkan tek nefli kiliselerin öncü modellerini tespit etmenin güç olduğunu belirtir (1987, s. 27). Günümüze gelebilen duvar kilisesi sayısı azdır. Sarıgöl, Yedikapılı / Yedikapulu, Soğanlı Vadisi'nde Akkilise, Viranşehir'de Anatepe ve Gelveri'deki kilise bilinen en erken örneklerdir. Karadağ bölgesinde oldukça az sayıda bulunan tek nefli kiliselerin manastır yapılarındaki küçük kiliselerde ve çoğunlukla mezar şapellerinde uygulandığı kabul edilir (Ötüken, 1987, s. 26; Ramsey ve Bell, 2008, s. 324).

Uzunlamasına dikdörtgen planlı, tek nefli plan tipinin Anadolu'daki en iyi korunmuş duvar kilisesi Viranşehir'deki Anatepe Kilisesi'dir. 8.1 x 4.8 m. ölçülerindeki kilise sonraki dönemlerde cami olarak kullanılmıştır. Soğanlıdere'deki tek duvar kilisesi Ak Kilise'nin ölçülerini Rott 10.03 x 5.3 m. olarak verir. Merkezi içeride yarım yuvarlak planlı apsise açılan pencere, dışarıda iki sıra dış frizi ile çevrelenir. Jerphanion, kilisenin duvarlarının tonoz örtüyü taşımak için ince olduğunu belirtirken, Rott da tonoz örtüye dair herhangi bir ize rastlamadığını söyler. Yapı olasılıkla ahşap çatı ile örtülüdür (Jerphanion, 1925-42, s. 40-41 no. 1; Rott, 1908, s. 133, Ousterhout, 2017, s. 29). Bell, Kayseri yakınlarındaki Yedikapılı Kilisesi'nin naos uzunluğunu 12.00 m., Değle'deki yapının uzunluğunu ise 8.00 m. olarak verir (Bell, 2008, s. 324-325). Duvar kiliseleri, bu naos ölçüleri ile kayaya oyma kiliselere göre daha büyüktür. En boy arasındaki fark, kagir yapılarda daha belirgin olarak karşımıza çıkar. Ak Kilise'nin naosunda boyun ene oranı 1:2, Anatepe'de yaklaşık 1:2'dir (Rott, 1908, s. 133; Ousterhout, 2017, s. 29). Kayaya oyma tek nefli kiliselerde bu boyutlarda naoslara pek sık rastlanmamakla birlikte, bazı istisnalar görülür. Özkonak'taki sivil yapı topluluğunun tek nefli kilisesi 8.1 x 3.6 m. ölçülerinde ve 7.5 m. yüksekliktedir. Zelve'deki 2 No.'lu kilise, 10.05 x 5.25 m. ölçüleri ile, tek nefli kaya kiliselerinin Kapadokya'daki büyük örneklerinden biridir (Ousterhout, 2017, s. 29). Ancak Ihlara ve başka pek çok yerdeki kayaya oyma kiliselerde, naos boyutlarının daha küçük olduğu ve en boy oranı arasındaki farkın kagir yapılarda olduğu gibi belirgin olmadığı görülür. Kagir yapılarda 1:2 olarak görülen ve tam bir uzunlamasına dikdörtgen plana ulaşan naoslar, kayaya oyma kiliselerde genellikle 1:1.3 ile 1:1.6 arasında değişen oranlarla karşımıza çıkar ve naoslar bu oranlarıyla kareye yakın dikdörtgen plan sergiler.

Anadolu'da kayaya oyma mimarinin yoğun olarak görüldüğü bölgelerden biri de Frigya bölgesidir. Frigya'da da tek nefli ya da tek mekanlı kiliselerden kapalı Yunan haçına kadar farklı plan tiplerinin uygulandığı görülür ve burada da en çok tercih edilen ve sıklıkla karşılaşılan plan tipi tek mekanlı yapılardır. Daha kaba oyulmuş ve basit işçilik sergileyen dikdörtgen planlı, beşik tonoz ile örtülü, yarım daire apsislere sahip kiliselerin bölgede bilinen en iyi örnekleri Ayazin I ve II No'lu şapeller, Berberini Kilisesi, Deliktaş, Kırkinler Alt Kilise, Leylek Kayası I ve II No'lu şapellerdir. Büyüklük açısından birkaç örnek dışında küçük ölçekli olan bu yapılar, boyutları ve naos düzenlenişleri açısından da Kapadokya ve Lakonya örnekleri ile benzerlik sergiler (Mimiroğlu, 2010, s. 134; Evcim, 2016, s. 864).

Gürcü ve Ermeni örneklerine baktığımızda tek nefli Gürcü kiliselerin 5. yüzyıl, Ermeni kiliselerin ise 4. ve 5. yüzyıllardan itibaren inşa edilmeye başlandığını görürüz. 5. ve 6. yüzyıllarda Gürcü kiliselerinde naos uzunluğu pek fazla vurgulanmamış, ancak sonraki dönemlerde 1:2 oranına ulaşmıştır. Ermeni mimarisinde de iç mekan, erken Gürcü kiliselerinde olduğu gibi bölüntüsüdür ve oran 1:2'dir. Fakat çağdaş bazı yapılarda iç mekanın bölüntülendiği görülür ki bunlarda uzunluk ile genişlik arasındaki oran 1:3 civarındadır. Cephelerin bölüntülendirilmesi ve 1:3'e ulaşan oranlar, Suriye bölgesindeki erken döneme tarihlenen örneklerde de görülür (Bayram, 2005; Kadiroğlu ve İşler, 2010). Ermeni ve Gürcü kiliselerinde oransal farkın erken örneklerde az, geç dönem örneklerde daha belirgin oluşu Kapadokya örnekleri ile farklılık gösterir. Kapadokya erken örneklerinde oran erken dönem örneklerinde fazla, geç dönem örneklerinde azdır.

Kagir yapılar ile kayaya oyma tek nefli kiliseler arasındaki oransal farkta, hem kaya kütesinin yapım için sağladığı şartlar hem de yapıların ait oldukları dönemin şartları etkili olmalıdır. İlkinde, kaya kütesinin, derinlere doğru gidildikçe sertleşmesi ve oyma işinin gelinen noktada güçleşmesiyle kaya kütesinin izin verdiği ölçü ve büyüklükte bir yapının yapılmış olabileceği düşünülebilir. Böyle bir durumda, daha büyük programlı ya da kompleks yapıların nasıl oluştuğu sorusu akla gelir ve aynı sınırlamanın bu yapı grupları için de geçerli olması beklenir, ancak bunun aksine aynı kaya kütesinin gerisinde, hem küçük hem de büyük boyutlarda yapılar oyulabilmiştir. Oyma işlemi sırasında sert kaya kütesi ile karşılaşılması durumunda küçük kiliselerin inşa edildiğini düşünmek ya da böyle bir genelleme yapmak bize göre yanlıştır. Çünkü bu düşüncede, yapıların tamamen doğaçlama bir şekilde inşa edildiği sonucuna varmak gerekir. Yani,

en baştan nasıl bir dini ya da sivil bir mimari ortaya konulacağı belli olmamalı, dini mimaride uygulanacak plan tipi belirsiz olmalı, tamamen oyma sürecinde sert ya da yumuşak kaya ile karşılaşılması durumunda belirlenecek bir plan tipi ve büyüklüğü söz konusu olmalıdır.

Ahmet Zengin, kaya kütlelerinin değişken yapısının oyma sürecinde, yapının yönelimini ve boyutlarını etkileyebildiğini ifade etmiştir (Öztürk, 2017, s. 157). Bu görüşü belki de kilise ya da dini yapılar için değil, ancak sivil yapılar için kabul etmek daha doğrudur. Dini yapılar arazide buldukları konuma göre ya tam ya da yaklaşık, doğu-batı aksında uzanır. Bema, doğuda bulunması gereken kutsal alandır, dolayısıyla karşılaşılan sert kaya kilisenin yönelimini değiştirmez, kaya ne kadar sert olursa olsun oyma işi doğuya doğru devam eder ve sonuçta apsis yine doğuda yer alır. Bu noktada belki de boyutların etkilendiğini kabul etmek gerekir, ancak yine de bunu küçük programlı kiliselere genellemek yanlıştır. İhlara Vadisi ve Kapadokya genelindeki tek nefli kilise örneklerine baktığımızda naos uzunluk ve genişliklerinin birbirine yakın değerlere sahip olduğunu görürüz¹⁸⁷. Farklı kaya yapılarına oyulan kiliselerin tamamının ana kaya kütleleri ile sınırlandıkları için küçük tutulduklarını kabul etmek ve böyle bir genelleme yapmak bizce yanlış olacaktır. Farklı bölgelerde, farklı özellikler gösteren kayalara oyulan kiliselerin uzunluk ve genişlik ölçülerinin birbirine yakın olduğunu dikkate alırsak hepsinin sert ana kaya ile sınırlandığını kabul etmek gerekir ancak bu noktada şu soruyu sormak açıklamaya yardımcı olabilir: “küçük boyutlarda oyulan tek nefli bir kilise, sonraki dönemlerde, kuzey, güney ya da batısına eklenen nef, şapel ya da ek mekanlarla genişletilebilmiştir. Bölgedeki pek çok tek nefli kilise de sonraki dönemlerde eklenen şapellerle iki nefli plana sahip olmuştur (bkz. Kat. No. 19, 23, 24, 26, 27). Demek ki kaya yapısı aslında oyulmaya, daha derine gitmeye ve bu şekilde genişleme ve büyümeye elverişlidir. O halde, önce küçük boyutlarda oyulan bir kilise, sonraki dönemlerde niçin genişletilebilmiş, ve hatta bazı yapılarda bu şekilde planları dahi değiştirilebilmiştir (bkz. Kat. No. 24 ve 26)?

Orijinalde kayaya oyulan evlerin, nüfus ve gelirin artmasının doğal bir sonucu olarak taş yapılar eklenmesiyle genişletildiği büyütüldüğü ifade edilir ki bu durum Kapadokya'daki

¹⁸⁷ Kızıl Çukur Haçlı Kilise, 5.40 x 4.80 m.; Zindanönü Aşağı Kilise, 2.85 x 2.25 m.; Başmelekler Kilisesi, 3.80 x 4.40 m.; Meskendir Petrus ve Paulus Kilisesi 4.75 x 2.00 m. naos ölçülerine sahiptir (Thierry, 1994). Kiliselerin İhlara Vadisi yapıları ile karşılaştırması için ayrıca bakınız Katalog No. 1-21.

yerleşimlerin doğasını ve sıralanımını anlamada önemli bir veri olarak kabul edilir (Öztürk, 2010, s. 23). Kayaya oyma mimari, sonradan eklemelerle değişimlere uyum sağlayabilecek ve buna imkan verebilecek özelliklere sahiptir. Kaya kütlelerinin gerisine oyulan dini ya da sivil bir yapının, zaman içerisindeki kullanımına paralel olarak, yanlara ve geriye hatta aşağı ve yukarıya doğru oyulmak suretiyle yeni birimlerle büyütüldüğü ya da genişletildiğini pek çok örnekte görmek mümkündür. Bu eklemeler, küçük bir kilise ya da ibadet mekanını bir yapı topluluğuna dönüştürebilir, sivil bir yapıyı ihtiyaçlara cevap verecek ölçüde genişletebilir. Naos ya da narteks beden duvarlarına sonradan açılan nişler, zeminlere oyulan mezarlar, yanlara eklenen şapel ya da nefler, sivil yapı topluluklarında birbirinden geçilen onlarca oda ve mekanlar bunun en belirgin göstergeleri olarak kabul edilmelidir. Kilisenin boyutları belki birkaç yapıda kaya kütlelerinin sert yapısı ile belirlenmiş olabilir, ancak bu tüm küçük boyutlu, tek nefli yapılar için geçerli değildir. Oymayı güçleştiren sert kaya yapısı, bir yapının boyutlarını değil, ancak yapılan işin niteliğini belirlemiş olabilir. Tüm varsayımları dikkate aldığımızda, sert kayanın yapıdaki en büyük belirleyiciliğinin belki de daha kaba oyulmuş bir mimari ve daha basit bir işçilikle sonuçlanmış bir düzenleme olabileceğini kabul etmek daha doğru olacaktır.

İkinci varsayıma göre, kiliselerin boyutlarını ait oldukları yüzyılların özellikleri ile açıklamak mümkün olabilir. Kapadokya'da Bizans dönemi taş mimarisinden çok az örnek günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan tek nefli kiliseler genellikle 4. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilir. İkonoklasmos öncesi dönemde, yani geç antik erken Bizans döneminde köyler kırsal yerleşimlerin merkezini oluşturur ve her köyün merkezinde kilise ya da şapel bulunur. Yerleşimlerin bir ya da daha fazla kiliseye sahip olduğu ve bu kiliselerin bölgedeki yerel halkın ibadeti için kullanıldığı bilinir (Foss, 2002, s. 89; Izdebski, 2017, s. 83-87). İkonoklast dönem ve Arap istilasına kadar, erken Bizans döneminin genişleyen ve büyüyen hem kıyı hem de kırsal yerleşimlerinin, erken Bizans döneminden sonra, her ne kadar bazı yerleşimler orta Bizans dönemine kadar varlığını sürdürse de, küçüldüğü, yoğunluklarının azaldığı ya da terk edildiği görülür. 9. ya da 10. yüzyıldan sonra, ya da ikonoklasmos sonrası dönemde, orta Bizans kırsal ekonomisinin gelişimi ile birlikte, köy yerine konut, arazi ya da mülk olarak isimlendirilebilecek yeni bir kırsal yerleşim türü ortaya çıkmıştır (Izdebski, 2017, s. 87). Bu dönüşüm dini mimaride de kendini göstermiş, kiliseler özel mülklerin de içindeki yerini almıştır. Bu

dönemde daha küçük boyutlarda, merkezileşen ve özelleşen bir dini mimari söz konusudur.

İkonoklast dönemin son imparatoru Theophilos (829-842) ve I. Basileios'un (867-886) yaptırdığı yapılar, I. Iustinianus'un (527-565) halkın kullanımına açık yapıları gibi büyük değil, daha küçük ve özel mülktürler. Sadece sınırlı bir grup için, saraya girip çıkabilen devletin ileri gelenleri ve saraylılar için yaptırılmışlardır. İmparatorların bu tutumu, alt tabakadaki diğer hayır sahipleri tarafından da benimsenmiş ve bu dönemden başlayarak, dini mimarinin büyük bir bölümü de gerçek anlamıyla özelleşmiş, cemaat ve piskoposluk kiliseleri yerlerini manastır ve aile kiliselerine bırakmıştır (Mango, 2006, s. 160). Küçük şapeller, aile kiliseleri ve hatta ailelerin yaşam alanları içindeki küçük ibadet mekanları bu dönem yerleşim ve dini mimarisini tanımlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Arkeolojik ve mimari kalıntılar büyük bir kilisenin yerleşimin yaklaşık merkezinde olduğunu ve bu kilisenin haftalık litürjik ayinler ve toplumun tamamı için önemli olan diğer törenler için kullanıldığını gösterir. Daha küçük boyutlardaki kilise ya da ibadet mekanları da yakın çevreye belli aralıklarla inşa edilmiş aile kiliseleridir. Merkezdeki kiliseye göre daha az sıklıkta ayinlerin düzenlendiği bu kiliseler ailelerin kendi kişisel ibadetleri için kullanılmış ve genellikle bir azize adanmıştır (Gerstel ve Talbot, 2006, s. 80).

Orta Bizans döneminden önce bölgede kayaya oyma kilise ve şapeller pek yaygın değildir ve Kapadokya'nın kayaya oyma kiliseleri, duvar resimlerinden yola çıkılarak çoğunlukla İkonoklasmus sonrası döneme tarihlendirilir. 9. yüzyıldan sonra küçülen ve özelleşen kilise mimarisi dikkate alındığında, kaya kiliselerinin boyutsal küçüklüğünü ve dolayısıyla en boy arasındaki farkın daha az oluşunu, litürjideki değişimlere paralel olarak kilise mimarisindeki küçülme ve kiliselerin özel, kişisel birer ibadet mekanına dönüşümünde aramak bize göre daha doğrudur. Başka bir ifadeyle, erken Bizans döneminde köy yerleşimlerinin merkezinde, halkın ibadeti için inşa edilmiş büyük kiliseler yerini, orta Bizans dönemine gelindiğinde daha küçük boyutlarda, tek bir ailenin ya da küçük grupların ibadetine ayrılmış özel şapellere ya da mezar ve anı kiliselerine bırakmıştır. Özkonak ve Zelve örneklerinde olduğu gibi, erken dönem kaya kiliselerinin, ikonoklast dönem sonrası kaya kiliselerine oranla daha büyük ve naos ölçüleri ile duvar kiliselerine daha yakın olmaları da bu değişimle açıklanmalıdır.

Frigya bölgesindeki tek nefli yapıların da küçük boyutlu oluşu, yapıların birer kilise olarak tanımlanmasını güçleştirir. Özellikle içinde günlük yaşamın sürdürülebileceği yaşam alanlarının yer aldığı yapı grupları içindeki örnekler, büyük cemaatlerden çok küçük gruplara hitap eden şapeller olmalıdır. Evcim, Selimiye Kayalıkları, Başören, İnpazarcık ve Ayazini örneklerinde görülen mekânsal çözümlerlerin tek kişilik ibadet mekanları olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (Uçkan, 2010, s. 100; Evcim, 2016, s. 264).

Tek nefli yapılar, bölgede tek başlarına yer aldıkları gibi, bir yapı topluluğu ya da kilisenin ek mekanı olarak da karşımıza çıkar. İhlara Vadisi'nin kapalı Yunan haçı planlı kilisesi Direkli Kilise'nin güneyinde, tek nefli, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülü mezar şapeli bir ek mekan olarak yer alır. Karanlık Kale yapı topluluğunda kapalı Yunan haçı planlı asıl kilisenin güneyinde, yine bir ek mekan olarak tek nefli bir şapel olarak görülür. Ek mekan olarak karşılaşılan bu tek nefli yapılar, boyutsal olarak da, arazide tek başına bulunan kiliselerle de yakın ölçülere sahiptirler.

İki nefli kiliseler

Vadi ve bölgede sık karşılaşılan bir diğer yapı grubunu, belki de üzerinde en çok ve en dikkatlice tartışılması gereken iki nefli kiliseler oluşturur. Bölgede ilk oyumdan itibaren iki nefli olan kiliseler bulunmakla birlikte, sonradan iki nefli kiliseye dönüştürülen yapılar çoğunluktadır. Tek nefli bir kilisenin, kaya kütesinin gerisinde ne yönde uzandığına bağlı olmakla birlikte, kuzey ya da güneyine kemer ya da bir duvarla ayrılan ikinci bir şapel ya da apsisli ya da apsisiz bir mekanın oyulmasıyla, çoğu iki nefli kilisenin oluştuğunu söylemek mümkündür.

Kayaya oyma iki nefli kiliselere Güzelyurt, Göreme, Zelve, Erdemli, Soğanlıdere gibi yerleşim yerleri ve vadilerde; az da olsa kagir yapılara ise Çavdarlık, Gereme, Tilköy ve Viranşehir'de rastlanır. Kagir yapılar bu tipin bölgedeki en erken örneklerini oluşturur. Isauria bölgesindeki Alacahan yapı topluluğundaki vaftizhane 6. yüzyıla tarihlenen en erken örnektir. Kagir kiliselerde kuzey yan nef olasılıkla mezar ya da gömü alanı olarak kullanılırken, doğuda bir apsis ile sonuçlanan güney nef asıl nefdir. Restle, genellikle kuzeye eklenen bu uzunlamasına mekanlardan dolayı yapıların yanlış bir biçimde iki nefli olarak tanımlandığına dikkat çeker ve bu plan tipine temkinli yaklaşır (Restle 1978, s. 995; 1979, s. 154; Ousterhout, 2017, s. 29; Ötügen, 1987, s. 27).

Ötüken, Kapadokya bölgesindeki iki nefli kiliseler için bir tipoloji değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre kiliseleri öncelikle apsis sayılarına göre iki ana grupta sınıflandıran araştırmacı, neflerin ayrılışına göre alt kategorileri oluşturmuştur. Bölgede tespit edilen otuz yedi kilise ile yapılan değerlendirmede, kiliselerin büyük bir bölümünü kayaya oyma kiliseler oluşturmuştur (1982, s. 543).

Ötüken'in, vadi için yaptığı mimari tipoloji çalışmasını esas aldığımız tipoloji değerlendirmemizde kiliseler apsise dik uzanan, kemerlerle ve duvarlarla ayrılan kiliseler ve apsise paralel uzanan kiliseler olmak üzere sınıflandırmıştır. Ancak Ötüken'in tüm Kapadokya bölgesi kiliseleri için yaptığı değerlendirme, plan tipinin farklı çeşitlemelerine rastlandığı için farklıdır. Araştırmacı tarafından, vadi kiliseleri için yapılan değerlendirmede, kiliseler sadece iki nefli olarak değerlendirilirken, Kapadokya geneli için, iki apsisli (Tip A), tek apsisli (Tip B); payeli arkadlarla ayrılanlar (Tip A a) ve (Tip B a); duvarlarla ayrılıp kapılar ile bağlananlar (Tip A b) ve (Tip B b); tek nefli çift apsisli (Tip C) olanlar olmak üzere kategorilendirilmiştir. Ötüken'in tipoloji değerlendirmesine göre vadi kiliselerinden Pürenli Seki Tip A a; Eski Baca Kilisesi Tip A b; Ballı Kilise Tip C kategorisinde yer alır (Ötüken, 1982, s. 543).

Duvar kiliselerinin en bilinen örneği, günümüzde mevcut olmayan, Tilköy'deki Aziz Andreas Kilisesi'dir. İki nefli tek apsisli duvar kiliseleri araştırmacılarca erken Hıristiyanlık dönemine tarihlendirilirler. Kayaya oyma kiliseleri için, ikonografik özellikler ve duvar resmi analizleri ile 7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar bir tarih aralığı söz konusudur (Restle, 1979, s. 153-154; Ötüken, 1982, s. 544). Kayaya oyma kiliselerin en erken örneği olarak Güzelyurt'taki Ephemios (Kalburlu) Kilisesi gösterilir. Yapı için Ramsey ve Bell tarafından önerilen tarih 690'dır (Ramsey ve Bell, 2008, s. 390; Pekak, 1993, s. 138). Panagia Kilisesi, Zelve'de 4 No'lu Kilise, Göreme Şapel 2 a, Göreme Şapel 11 (Eustathios Kilisesi), Mavrucan 1 No'lu Kilise (Mistikan Kilise) (9. ve 10. yy.), Güllü Dere'deki Ayvalı Kilise (912-921), Güzelyurt'taki Ahmatlı, Fırıntaş ve Kızıl Kilise (Aziz Spiridon) (1084), Soğanlıdere'de Canavar Kilise (11. yy. sonu-16. yy.), Karabaş Kilise (1040-1060), Ihlara'da Pürenli Seki Kilisesi (10.-11. yy.), Ballı Kilise (10. yüzyılın ikinci yarısı), Suveş Kırk Martirler Kilisesi (1216-17) bölgedeki kayaya oyma iki nefli kiliselerden sadece birkaçıdır (Restle, 1969; Pekak, 1993; Thierry, 1994; Çorağan, 2010).

Ötüken, iki nefli otuz yedi kilisenin yirmi dördünün yakınında su bulunduğunu, suyla, vaftizle ilgili birimlerin Soğanlıdere, Ihlara vadilerinde ve Güzelyurt gibi yakınından su geçen ya da dere akan yerleşimlerin içinde görüldüğünü belirtir. Ötüken, iki nefli kiliselerde boyutları 0.30 ile 0.40 m. arasında değişen vaftiz teknelerinin bulunduğunu ve bunların litürjik işlevli olabileceğini belirtir (1982, s. 544, 546).

İki nefli kayaya oyma kiliseler, tek nefli kayaya oyma kiliselerde olduğu gibi küçük yapılardır. Dikdörtgen planlı bu kiliseler 2.50 ile 6.00 m. arasında değişen uzunluk, 2.00 ile 4.00 m. arasında değişen genişlik ölçülerine sahiptir. Nefler çoğunlukla tonoz ile örtülürken, ayrıca düz tavan ile örtülü örnekler de mevcuttur.

Çift ve tek apsisli kiliselerde (Tip A ve C) ve çift nefli ve tek apsisli kiliselerde (Tip B) nefler kaya ve topografya neye izin verdiyse o şekilde birbirinden ayrılmıştır. Nefler, bazı örneklerde tek ayak tarafından taşınan ikili kemer açıklığı (Belısırma Kilise 18, Göreme Şapel 3), bazı örneklerde duvar ile (Ihlara Eski Baca Kilisesi, Güllü Dere Ayvalı Kilise, Soğanlıdere Geyikli Kilise) ayrılırken çoğu örnekte iki ayak tarafından taşınan üçlü kemer açıklığı ile birbirinden ayrılmıştır (Göreme Saklı Kilise, Eustathios Kilisesi, Kızıl Çukur Ioakhim ve Anna Kilisesi, Güzelöz Mistikan Kilise, Panagia Kilisesi, Zelve 4 No'lu Kilise, Ihlara Pürenli Seki Kilisesi, Ihlara Ballı Kilise, Soğanlıdere Canavar Kilise) (Ötüken, 1982).

Bu yapıların ortaya çıkışları erken dönemden 19. - 20. yüzyıla kadar görülür. Çift nefli kiliselerin ya iki azize adandıkları, bu neflerden birinin Ortodoks veya Katolik ayinlerine hizmet ettiği ya da mezar kiliseleri olarak yapıldıkları da söylenir. Kapadokya'daki kayaya oyma çift nefli ve çift apsisli kiliseler farklı araştırmacılarca farklı görüşlerle açıklanır. Rott, Andreas Kilisesi'nin kuzey nefinin zemininde yirmi zemin mezarı saptamıştır. Ötüken, on beş adet iki apsisli kilisede ya arkosolium ya da zemin mezarları tespit ettiklerini ve bunların çoğunlukla küçük olan nefte yer aldığını belirtmiştir. Ahmatlı, Fırıntaş, Kokar ve Eski Baca kiliselerinde her iki nef de gömü alanı olarak kullanılmıştır. Bir kural olarak büyük nef bir resim programına sahiptir, küçük nefte mezarlar bulunur (Ötüken, 1982, s. 544-546). Ötüken'in ifade ettiğinin aksine Eski Baca Kilisesi'nin asıl nefi olan kuzey nefte herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır, bu kilisedeki duvar resmi güney nef apsis yarım kubbesi ve Mekan 2'nin arkosoliumunda

yer alır. Kokar Kilise'nin iki nefli mezar şapelinden doğudakinin zemininde mezar yer almazken, mezarlar batıdaki küçük nefin zeminine oyulmuştur.

Anadolu dışında Frigya da iki nefli plan tipinin görüldüğü bölgeler arasındadır. En iyi örneği, Afyonkarahisar'daki Ağmönü Kilisesi olarak kabul edilir. Oldukça büyük boyutlardaki yapının nefleri üç destek tarafından taşınan dörtlü kemer açıklığı ile birbirinden ayrılmıştır. Beşik tonoz ile örtülü nefler doğuda üç apsis ile son bulur (Uçkan, 2010, s. 100-101). Doğuda üç apsis uygulaması, Ihlara'daki Ballı Kilise ile benzer gibi görünür ancak Ballı Kilise'de tek mekanlı güney nef iki apsisli, kuzey nef tek apsisli iken, Ağmönü'nde her bir nef doğuda birer apsis ile son bulur, üçüncü apsis, nefleri ayıran kemer dizisinin doğusunda yer alır, dolayısıyla yapı bu yönüyle iki nefli üç apsisli kiliselerin de farklı bir çeşitlemesini yansıtır.

Kapadokya bölgesindeki tek ve iki nefli kiliseler, naos şekli ve düzenlenişi, naos yönü ve ölçüleri, örtüsü, apsis düzenlemesi ve kapıları ile büyük benzerlik içindedir. Erken örneklerini 4.-5. yüzyıllardan itibaren görmeye başladığımız, doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı bu yapılar genellikle beşik tonoz ile örtülüp kesme taş ile inşa edilmişlerdir. Kapadokya'daki kagir yapıların en erken örneklerinden biri olan Soğanlıdere'deki Ak Kilise'nin duvar kalınlıklarının tonoz örtüyü taşımak için ince olduğunu belirten Jerphanion, bu yapı için tonoz örtü yerine ahşap çatıyı önerse de en sık karşılaşılan örtü biçimi beşik tonozdur (1925-42, s. 41)¹⁸⁸. Benzer şekilde, kayaya oyma kiliselerde de doğu-batı doğrultusunda uzanan yapılar çoğunlukla beşik tonoz ile örtülürken, düz tavan ile örtülü örnekler de görülür. Belısırma'daki Bezirana Kilisesi ile Kilise 7, Zelve'deki 1 No'lu Kilise, Zindanönü Aşağı Kilise, Başmelekler Kilisesi, Cemil Archangelos Manastırı Aziz Stephanos Kilisesi, naosun düz tavan ile örtüldüğü örnekler arasında yer alır. İki nefli kiliselerin hem erken olan duvar kiliseleri hem de kayaya oyma örneklerinde nefler genellikle beşik tonoz ile örtülüdür. Vadi kiliselerinden Kilise 14'te farklı olarak kuzey nefte düz tavan görülür. Kütahya'daki Çifte Kilise de, kuzey nefin düz tavan ile örtüldüğü Kapadokya dışı örnekler arasındadır.

Tek nefli ve iki nefli kiliselerde naos beden duvarlarının, kuzey, güney ve batıda nişlerle hareketlendirilmesi, bölgede yaygın olarak tercih edilen bir düzenlemedir. Hem erken

¹⁸⁸ Tek ve iki nefli kilise örnekleri için ayrıca bakınız Pekak, S. 1993, 1994; Restle, 1969; Thierry, 1994; Jolivet-Levy, 1991.

hem geç dönem, hem duvar hem de kayaya oyma kiliselerde görülen uygulamanın erken dönem kayaya oyma örneklerini Özkonak'taki yapı topluluğunun kilisesi ile Zelve'deki Üzümlü Kilise'de görmek mümkündür. Naos kuzey ve güney duvarları nişlerle hareketlendirilmiştir. 8. ve 10. yüzyıllar arasına tarihlenen tek nefli Güzelöz 3 No'lu Kilise, Güllü Dere 1 No'lu, Zelve 1 No'lu şapel, Tavşanlı Kilise ile Ihlara Vadisi'ndeki Kilise 5, Kilise 10, Kuzey Ambar Kilisesi, Bahattin Samanlığı Kilisesi ve Karagedik a Kilisesi, tek nefli kayaya oyma geç örneklerden bazılarıdır. İki nefli kiliselerde de karşımıza çıkan niş düzenlemesi, genellikle tek bir nefte ve nefin bir duvarında görülür, çünkü neflerin uzun duvarlarından birinde, nefleri birbirinden ayıran kemer dizisi ya da duvar ve kapı bulunur. Ihlara'da Pürenli Seki Kilisesi'nin kuzey duvarında yer alan nişler olasılıkla güney duvarda da tekrarlanmış ve buradaki nişler, güney nefin eklenebilmesi ve nefler arasındaki bağlantının sağlanabilmesi için kemerli birer açıklığa dönüştürülmüştür. Kızıl Çukur Vadisi'ndeki Ioakhim ve Anna Kilisesi'nde nişler kuzey nefin kuzey duvarında yer alır. Ancak bu yapıda ilk oyulan nef, niş bulunmayan güney nef, sonra oyulan nef ise kuzey nef olmalıdır, çünkü yapıya güney nefin batı duvarına açılan kapı ile ulaşılmaktadır. Ousterhout, özellikle Özkonak'taki Kilise'nin kuzey duvarındaki nişlerin herhangi bir fonksiyonunun bulunmadığını belirtir. Ne zemininde mezar bulunur, ne de nişlere bir işlev yüklenmiştir. Desteklere oturan yuvarlak kemerli bu nişler, bu şekilde düzenlenişleriyle, Ousterhout'a göre üç nefli bazilikal planı taklit eder. Nefleri birbirinden ayıran ve sütunlara oturan kemerler, kayaya oyma tek nefli kiliselerde niş olarak düzenlenmiş ve bazilikal plan etkisi yaratılmak istenmiştir (2017, s. 42, 43). Erken dönem duvar kiliseleri olan Yedikapılı, Değle kiliseleri ve Gelveri'nin batısındaki 36 No'lu kilisede de, tek nefli naosların duvarları nişlerle hareketlendirilmiştir. Viranşehir 2 No'lu Kilise'de tek nefli yapının kuzey, güney ve batı duvarlarına yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Duvarları nişlerle hareketlendirilen kayaya oyma kiliseler, Ousterhout'un belirttiği gibi üç nefli bazilikal planın taklidi olabilecekleri gibi, bu düzenlemeleriyle tek nefli duvar kiliselerinin de birer taklidi olabilirler. Kayaya oyma kiliseler, hem Yedikapılı, Değle ve Gelveri yapılarındaki nişleri tekrar etmiş, hem de belki de Viranşehir'deki yapıda olduğu gibi duvarlara açılan pencereleri, kayaya oyma kiliselere niş şeklinde yansıtarak pencere etkisi yaratmak istemiştir.

Tek ve iki nefli kiliselerde karşılaşılan bir diğer ortak özellik, naosu alt seviyede çevreleyen oturma sekileridir. Bu sekiler tek nefli kiliselerde naosun sadece tek bir duvarında olabildiği gibi, iki, üç ya da dört duvarında da olabilir. İki nefli kiliselerde de genellikle tek bir nefte oturma sekisine rastlanır. Naostaki oturma sekilerinin Kapadokya'ya özgü bir tasarım mı yoksa Bizans geleneğini mi yansıttığı henüz anlaşılamamıştır. Oturma sekilerinin apsis yarım yuvarlağı içindeki konum ve işlevleri bilinirken, naosta niçin ihtiyaç duyulduğu, bu oturma sekilerine ne zaman ve kimin oturmasına izin verildiği henüz belirsizliğini korumaktadır. Kapadokya kiliselerinde oturma yerlerinin sıra halinde ve tek bir kişinin oturabilmesi için düzenlenmiş olmak üzere iki çeşitlemesi görülür. Oturma sıra ya da yerlerinin, kilisenin sadece tek, iki ya da daha fazla duvarında görülmesi, ayın sırasında naosun serbest olduğu ve tek ya da çoklu apside kolaylıkla ulaşım imkanı sağladığı şeklinde yorumlanmıştır (Teteriatnikov, 1996, s. 109).

Genellikle 0.35-0.40 m. derinliğe sahip oturma sekilerinin zemin seviyesinden itibaren yükseklikleri 0.40-0.50 m. arasında değişir. Oturma sıralarının gerisinde kalan duvarlar genellikle resim programı için kullanılır, bu şekilde kilisenin süsleme programı herhangi bir kesintiye uğramadan izlenebilir (Teteriatnikov, 1996, s. 108-109).

Oturma sıralarının bölgede bilinen erken örneklerinden biri üç nefli bazilikal planlı, Çavuşin Vaftizci Yahya Kilisesi'ndedir. Yan neflerden daha geniş tutulan orta nef, yüksek bir podyum üzerindeki sütun dizisi ile yan neflerden ayrılır, bu sebeple bu kilisedeki oturma sıraları kuzey ve güney nef duvarlarında yer alır. Ayrıca batı duvarda, girişin iki yanında da oturma sıralarına yer verilmiştir. Bu düzenleme ile kilisenin naosu, üç yönden oturma sıraları ile çevrelenmiş olmuştur. Tek nefli kiliselerdeki erken örnekleri Güzelöz 3 No'lu Kilise ile Zelve 6 No'lu Kilise'de yer alır. Haç planlı kiliselerde de görülen oturma sıraları naosta, kapalı Yunan haçı planlı yapıların oturma sıraları ise genellikle doğu duvarda yer alır. Ağaç Altı Kilisesi haç plan, Kılıçlar Kilise ise kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin örnekleri arasındadır.

Tek nefli ve iki nefli kiliseler arasında naos düzenlenişleri açısından önemli benzerlikler bulunur, hatta Restle, bölgedeki tek nefli kiliselerin önemli bir bölümünün yanlış bir şekilde iki nefli olarak tanımlandığını ifade eder. Restle'nin ifade ettiğine göre, kaya mimarisinde asıl şapelin yanında üç taneye kadar parekklesion görülür ki bunlar

genellikle mezar işlevli kullanılır. Genellikle kuzeye eklenen bu uzunlamasına salonlar yanıltıcı ve anlamsız bir şekilde iki nefli bazilikalar olarak tanımlanır (Restle, 1979, s. 154). Bu noktada hangisinin doğru olduğuna karar vermek güç olmakla birlikte iki hipotez ortaya konabilir. Kiliselerin, hangi plan tipinde olduğuna bakılmaksızın, kapalı Yunan haçı ya da serbest haç planlı bir naosun kuzey ya da güneyine eklenen, naosa paralel uzanan ve genellikle doğuda bir apsis ile sona eren nef, naostan kemer dizileri ya da duvar ile ayrılır ve mezar şapeli ya da parekklesion olarak tanımlanır¹⁸⁹. Bu tek nefli ek mekan bu tipteki kiliselerin planını etkilemez, yeni bir plan tipi oluşturmaz, kapalı Yunan haçı planlı naos yine kapalı Yunan haçı planlı olarak tanımlanır (bkz. Direkli Kilise, Kat. No. 38). Aynı durum serbest haç planlı kiliseler için de geçerlidir. Yılanlı Kilise'nin kuzeybatısına eklenen mekan, mezar şapeli olarak tanımlanır (bkz. Kat. No. 31). Ancak tek nefli kiliselere aynı mantık ile yapılan ekleme, birbirine paralel olarak uzanan iki nef olarak kabul edilir. Tek nefli, tek apsisli kilise iki nefli iki apsisli kiliseye dönüşür ve naosun kavuştuğu bu yeni plan, iki nefli kilise planı olarak tanımlanır. Farklı plan tipindeki kiliselere aynı amaçla, mezar ya da gömü alanı işlevli olarak eklenen, kapalı Yunan haçı ya da serbest haç planlı bir naosun planını değiştirmeyen bir ek mekanın, niçin tek nefli bir kilisenin naosunu değiştirdiği kabul edilir, kapalı Yunan haçı ve serbest haç planlı bir kilisede bu ek mekan nef olarak kabul edilmeyip bir şapel olarak tanımlanırken, tek nefli bir kilisede neden bir mezar şapeli olarak değil de nef olarak tanımlanır, tartışılmalıdır. Bize göre tek nefli kilise yine tek nefli olarak kabul edilip, sonradan eklenen aynı plan tipindeki mekan, diğer plan tiplerinde olduğu gibi şapel ya da parekklesion olarak tanımlanmalıdır. Ya da bugün yapıldığı gibi, tek nefli kilise, aynı plan tipindeki bir eklenti ile artık iki nefli bir görünüme sahip olduğundan, bu andan itibaren de böyle bir kilise iki nefli olarak anılmalı, tasvir edilmeli ve değerlendirilmelidir¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Bu tipin Kapadokya'daki erken örnekleri olan duvar kiliselerinde sonradan genellikle kuzeye eklenen mekanlar apsissizdir ve zeminlerinde mezarlar bulunur.

¹⁹⁰ Bir kilisenin iki nefli olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını tartışılması gerekliliğini vurgulamakla birlikte, tek nefli bir kiliseye eklenen aynı özellikli ikinci bir nefle iki nefli plan düzenine kavuşan kiliselerle ilgili henüz bilim insanlarınca varılan bir fikir birliği bulunmadığı için, bu yapılar tarafımızdan iki nefli olarak kabul edilmiş ve plan tasvirleri ve değerlendirmeleri bu doğrultuda yapılmıştır (Kat. No. 29-34).

Serbest haç planlı kiliseler

Ihlara ve Kapadokya bölgesinde karşılaşılan bir diğer plan tipi serbest haç planıdır. Kare planlı merkez bölüm ve buradan dağılan tonoz ile örtülü kolların oluşturduğu haç planı, zeminde de aynı planı sergiler. Kapalı Yunan haçı planından ayrılan özelliği çapraz eksenlerde köşe odalarının yer almamasıdır, böylelikle haç kolları dışarıdan fark edilebilmektedir. Haç planlı kiliselerde merkezi kubbenin itme kuvveti, haç biçimi belirleyen duvarlar tarafından karşılanır. Kapalı Yunan haçında ise bu itme gücü, tüm yapının üzerindeki tamamlayıcılar ile dağıtılır, artık ihtiyaç duyulmayan haç kolları yerini paye ya da sütunlar tarafından taşınan kemerlere bırakır. Yapılar genelde küçüktür ve olasılıkla mezar yapısı olarak inşa edilmişlerdir. Haç planının özellikle mezar yapılarında benimsenmesinin sembolik anlamlar taşıdığı ifade edilir. İlkinde, Hıristiyanlıkta, insan bedeninin yeniden dirileceği günü Kutsal Haç'ın koruyuculuğu altında bekleme isteği, ikincisinde ise İsa'nın, haça gerilerek öldürülmesi ve bu nedenle haçın Hıristiyanlık dünyasında bir sembol niteliği kazanmış olması etkilidir (Millingen, 1912, s. 2; Olcay, 1990, s. 92; Pekak, 2008, s. 86; Ramsey ve Bell, 2008, s. 340, 343)¹⁹¹.

Erken Hıristiyanlık döneminde, Doğu'da haç planının merkeze bağımlı, merkeze yönelen, Batı'da ise merkezden dağılan bir yapı sergilediği belirtilir. Milano Kutsal Havariler Kilisesi ve Ravenna Galla Placidia gibi örneklerde doğudaki örneklerin aksine merkez bölümün vurgulandığı görülür ki, bu durum Batı'da haçın sembolik öneminin daha baskın oluşu ile açıklanmaya çalışılır. Ancak bu, haçın Doğu kiliselerinde daha önemsiz olduğu sonucunu ortaya çıkarmaz. Hıristiyan inancında kutsal ve önemli olan haç, Doğu'da da kutsal kabul edilir (Pekak, 2008, s. 89).

Dehios ve Bezold, serbest haç planının kökenini, her biri mekanın ana eksenine denk gelen nişlerle çevrelenmiş yuvarlak ya da kubbeli yapılarda aramışlardır. Stryzowski, merkez bölümün her zaman en önemli bölüm olduğunu, niş benzeri yan kolların niş karakterini korumuş olabileceğini ve sembolizmin bu sanatsal planın kuruluşunu açıklayabileceğini belirtmiştir. Bell, haç planlı yapıların anı, tören, merasim amaçlı olduğunu ve prototipinin Helenistik doğunun haç planlı katakomplarında olduğunu belirtir. Bu yapılarda haç

¹⁹¹ Galla Placidia'nın, kendisinin, Konstantius ve oğlu III. Valentinianus'un lahitleri olduğu düşünülen anıt mezarı yaptırdığı (425) ifade edilir (Erbilgin, 2020, s. 70).

kolları, merkez bölüm ile eş genişliktedir ancak uzunlukları içerdiği mezar sayısına göre değişkenlik göstermektedir (Stryzowski, 1903, s. 135; Ramsey ve Bell, 2008, s. 344).

Serbest haç planlı kiliseler ister kaya, ister kagir olsun üç farklı grupta değerlendirilir. İlki ortada kare planlı kubbe ile örtülü merkez bölüm ve bunun dik eksenlerindeki haç kollarının oluşturduğu, dört haç kollu serbest haç planıdır. Batı haç kolunun uzunluğuna göre bu grup “Yunan haçı” ve “Latin haçı” olarak ikiye ayrılabilir. Yunan haçı tipinde haç kolları yaklaşık eş derinlikte, Latin haçı tipinde ise batı haç kolu uzatılmıştır. Bu tipin başkentteki ilk ve en önemli örneği Kutsal Havariler Kilisesi’dir ancak yapı günümüze ulaşmamıştır. İmparator I. Konstantin’in yaşamı boyunca yaptırdığı üç kilise-*mausoleum* kompleksinden ikincisi olan yapı, geniş bir avlunun ortasında yer alır ve toplantı salonları, hamamlar ve çeşmelerle çevrelenmiştir. Haç planlı yapının batı kolunun diğer haç kollarına göre daha uzun olduğu tahmin edilir. Kilisenin bu düzenlemesi ile, mimari açıdan da pek çok yerdeki kiliseler için model teşkil ettiği kabul edilir. Bunlardan bazıları 6. yüzyıl yapısı olan Efes’teki Aziz Ioannes Kilisesi, diğeri ise yapımına 11. yüzyılda başlanan St. Marko Kilisesi’dir (Eser, 1997, s. 57; Dark-Özgümüş, 2002, s. 393; Atik, 2006, s. 103; Pekak, 2008, s. 87). Aziz Ioannes Kilisesi, 2. yüzyılda kare planlı, dört tarafı açık bir mezar yapısı olarak inşa edilmiş, 390-420 yılları arasında kare planlı martiryon merkez alınıp, dört tarafa doğru haç kolları eklenmesi ile, batı kolu uzun haç planlı bir yapıya dönüştürülmüştür. Zaman içerisinde büyük tahribatlar gören yapı, İmparator Iustinianus döneminde de yeniden inşa edilmiştir (Pekak, 2008, s. 88). Yapım tarihi tartışmalı olmakla birlikte genel olarak 4. yüzyıl sonuna tarihlendirilen Antakya’daki Aziz Babylas’ın martiryonu, dört kolu eşit haç planının Anadolu’daki erken örnekleri arasında yer alır. Kilisenin, hem anısına yapıldığı Aziz Babylas hem de kiliseyi yaptıran piskopos Meletius’un röliklerini barındırdığı düşünülür. Ortadaki kare planlı merkez bölümden dağılan haç kolları ile oluşan planda apsis yoktur (Lassus, 1947, s. 123-124). Serbest haç planının Batı’da bilinen en iyi örneği Ravenna’daki Galla Placidia’nın mezar yapısıdır. 5. yüzyılın başlarında Galla Placidia tarafından yaptırılan yapı, kuzey-güney doğrultusunda serbest haç planlıdır. Kilisenin haç şeklindeki planının sembolik anlamından dolayı tercih edildiği belirtilir. Bu seçim Milano’da bulunan Aziz Nazarius Kilisesi’ndeki kitabede “Mabet haç şeklindedir, İsa’nın zaferinin kutsal simgesi” sözleri ile açıklanmıştır. Bu yapıda da Aziz Babylas’ta olduğu gibi apside yer verilmemiştir (Erbilgin, 2010, s. 70-74).

Kapadokya bölgesindeki kayaya oyma haç planlı kiliselerin, diğer plan tiplerinde de karşılaştığımız gibi kagir kiliseler örnek alınarak inşa edildiği öne sürülür. Bölgedeki aynı tipteki kagir kiliseler, kayaya oyma kiliselerden daha büyük ve daha erken tarihlidir (Ötüken, 1987, s. 31; Eser, 1997, s. 171).

Serbest haç plan, çoğunlukla Kapadokya'nın orta Bizans dönemi taş mimarisinde Hasandağı'ndaki Süt ve Yağdebaş kiliselerinde; kaya mimarisinde ise Soğanlıdere'deki Belli II üst kilise, Güzelyurt Haç Kilise, Mavrucan Güzelöz Haç Kilise, Göreme 12 ve 27 No'lu Şapel, Balkan Deresi 1 No'lu Şapel, Avcılar 2 No'lu kilise ve Ihlara Vadisi'nde Küçük Ala Kilise, Kilise 4 ve Yılanlı Kilise'de görülür. Ihlara Vadisi örneklerinde haç kolları, bölgedeki diğer örneklerde görüldüğü gibi merkez bölüme doğrudan bağlanır. Yılanlı Kilise haricinde ortadaki merkez bölüm kubbe ile örtülmüştür ve haç kollarından daha yüksektir. Doğudaki tek apsis, doğu haç kolunun doğusuna oyulmuştur. Güzelöz Haç Kilise, Göreme 12 No'lu Kilise, Avcılar 2c kiliseleri, doğuda tek apsis ile sona eren kiliseler arasındadır. Bu kiliselerde prothesis nişi ya kuzey haç kolunun doğu duvarı ya da doğu duvar ekseninin kuzeyindedir. Avcılar'daki kilisede farklı olarak, prothesis, kuzey haç kolunun doğu duvarında bir apsis olarak yer almış ve doğu duvarına bir altar, güney duvarına oturma yeri eklenmiştir. Dört kolu eşit serbest haç planının Göreme Vadisi'ndeki örneklerinden Şapel 27'de batı haç kolu daha kısadır. Doğuda üç apsis, farklı şekilde uygulanmıştır. Ana apsis doğu haç kolunun doğu, kuzey ve güney yan apsisler, kuzey ve güney haç kollarının doğusuna oyulmuştur, bu sebeple prothesis nişi yoktur. Bu tipin kagir örnekleri olan Süt ve Yağdebaş kiliseleri de doğuda tek apsis ile sona erer ve kuzey haç kolunun doğu duvarında prothesis nişine yer verilmiştir. Girişler batı haç kolunda yer alır.

Yapı tipinin ikinci çeşitlemesi, doğuda haç kolunun yer almadığı, kubbeli bölümün doğrudan apside bağlandığı "T" tipi serbest haç planıdır. Merkez bölümün dik eksenlerinde kuzey, güney ve batı haç kolları yer alır. "T" planlı yapıların bazı örneklerinde, güneybatı ve kuzeybatıda haç kolları arasına köşe mekanları yerleştirilmiştir ve bu düzenleme Eser tarafından plan tipinin üçüncü çeşitlemesi olarak değerlendirilmiştir. Bazı örneklerde köşe mekan hem güneybatı hem de kuzeybatıda

olabilmiştir¹⁹² (Ötüken, 1987, s. 31; Pekak, 1995, s. 14; Eser, 1997, s. 156; Doğan, 2008, s. 50). Kapadokya'daki Tomarza Panagia ve Sivrihisar Kızıl Kilise bu tipin eski ve karakteristik temsilcileri olarak kabul edilir. "T" planlı şema özellikle duvar mimarisinde, Buzluk Persek, Çukurkent, Akhisar, Gereme, Skupi ve Viranşehir'deki kiliselerde karşımıza çıkar. Göreme El Nazar, Balkan Deresi I No'lu kilise "T" planlı kaya kiliseleridir (Ötüken, 1987, s. 28). Ihlara Vadisi'nde Ağaç Altı, Sümbüllü Kilise ve Kilise 16 "T" planlıdır¹⁹³.

Araştırmacılarca 5. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar farklı tarihlendirme önerileri sunulan Kızıl Kilise için Restle, tek nefli bir yapının, "khorolar" (kuzey ve güney haç kolları) eklenmesi ile haç plana kavuştuğunu belirtir. Doğan, benzer plandaki erken dönem yapılarında bu mekanların küçük boyutlarda ve kilisenin diğer bölümlerinden daha alçak olduğunu söyler. Araştırmacıya göre, kuzey ve güney haç kolları zamanla genişleyerek kilisenin nefi ile eş yüksekliğe erişmektedir. Bu gelişimde Skupi – Kırk Martirler Kilisesi en erken, Tomarza - Panagia, Buzluk Persek, Kızıl Kilise ve Çukurkent ise daha geç döneme aittir (Restle, 1979, s. 171; Doğan, 2008, s. 47).

"T" planlı haç kiliselerde kuzey ve güney haç kolları genellikle birbirine yakın genişlik ve derinlik ölçülerine sahipken, batı haç kolunun nispeten daha uzun olduğu görülür. Çukurkent, Tomarza-Panagia, Akhisar Kızıl Kilise, Kızıldağ, Kurşuncu, Buzluk Persek, Göreme Çanlı, Skupi Kırk Martirler, batı kolu uzun haç planlı yapılar arasındadır. Benzer şekilde, 5. ve 6. yüzyıllardan itibaren bu plan tipinin görülmeye başlandığı Ermeni ve Gürcü mimarisinde de batı haç kolu daha uzundur ancak bu yapılarda oran 1:2'ye ulaşır (Bayram, 2005, s. 100-101). "T" planlı kagir yapılarda haç kolları, ortadaki merkez bölüme kemerlerle bağlanır ve merkez bölüm haç kollarından daha yüksektir. Bu yapılarda dikkat çeken, yapıların doğuda tek apsis ile son bulması, yan apsis ya da

¹⁹² Kuzeybatısı köşe mekanlı yapılar Keçi Kalesi Çukurkent, Ihlara Ağaçaltı ve Sivrihisar Kızıl Kilise; güneybatısı köşe mekanlı yapılar, Karadağ bölgesindeki Madenşehir 11, Kızıldağ; Viranşehir Kemer Kilise ve Karacadağ'daki Kurşuncu Kilisesi (Doğan, 2008, s. 50-51).

¹⁹³ Küçük Ala Kilise yayınlarda kapalı Yunan haçı planlı olarak yer almıştır. Ancak yapıda, köşe odaları bulunmamaktadır. Haç kollarını oluşturan kemerler fazla derin değildir. Yılanlı Kilise ve Mavrucan Haç Kilise'de 1.00 m. olan haç kolu derinliği Kilise 4'te 0.95 m. Küçük Ala Kilise'de ise bunun yaklaşık yarısı kadardır. Ortadaki küçük kubbe, derin değildir ve haç kolları ile arasında çok az yükseklik farkı bulunur. Tüm bu özellikler yapıyı her ne kadar kapalı Yunan haçı planlı yapmasa da, serbest haç planlı olarak tanımlanmasını da o oranda güçlendirmektedir. Kapadokya'da da yapının benzer düzenlemesine rastlanmaması yapının bu açıdan değerlendirmesini zorlaştırmıştır. Ancak yapı yine de, yukarıda da tanımlanmasını yaptığımız gibi, merkezdeki kare bölümden dağılan haç kollarının varlığı ile serbest haç planlı olarak değerlendirilmelidir.

prothesis nişine yer verilmemesidir. “T” plan tipinin kayaya oyma örneklerinden Göreme El Nazar ve İhlara Ağaç Altı kiliselerinde farklı olarak doğuda üç apsis görülür. Beşik tonoz ile örtülü haç kolları, kagir yapılarda olduğu gibi merkez bölümden daha alçaktır ve bu bölüme kemerlerle bağlanır. Sümbüllü Kilise ve Kilise 16 haç kollarının merkez bölümle bağlantısı ve apsis düzenlemeleri açısından farklı özelliklere sahiptir. Bu kiliselerde kuzey ve güney haç kolları birer ek mekan ya da şapel olarak düzenlenmiş gibidir, haç kolu olarak tanımlanmaları güçtür. Güney haç kolunun güney ve batı duvarlarına açılan nişler her iki kilisede haç koluna yonca ya da haç plan görünümü kazandırmıştır. Güney haç kollarının merkez bölüm ile bağlantıları kuzey haç kollarından farklıdır. Kuzey haç kolları doğrudan bağlanırken, güney haç kolları yuvarlak kemer ile bağlanır ve bu durum güney haç kollarının daha geniş ve büyük algılanmasına da sebep olur. Merkez bölümü örten kubbe, düz tavana oyulduğu için kubbe ile batı haç kolları arasında bir yükseklik farkı yoktur, sadece kubbe daha derindir. Sümbüllü Kilise’de kuzey ve güney haç kolları doğuda küçük birer niş ile sonra erer, ancak Kilise 16’da güney haç kolu bir apsis ile son bulmuştur. Bu yapıda kuzey haç kolunun bir niş ile son bulup, güney haç kolunun bir apsisine sahip oluşu dikkat çekicidir. Güney haç kolunun bu yapısı, kilisenin bu bölümünün bir haç kolu değil, ondan ziyade bir ek mekan ya da şapel olduğunu düşündürür.

Kızıl Kilise, Çukurkent, Kızıldağ, Viranşehir 1 No’lu Kilise, Kurşuncu Kilise, Mahallaç kiliseleri köşe mekanlı “T” planlı yapıların kagir örnekleridir. İhlara Ağaçaltı Kilisesi ise, köşe mekanlı “T” planlı yapıların kayaya oyma örneklerindedir. Kızıl Kilise, Çukurkent ve Ağaçaltı kiliselerinde kuzeybatıda görülen köşe mekanı, Kurşuncu, Kızıldağ ve Viranşehir 1 No’lu kilisede güneybatıda, Mahallaç’ta hem kuzeybatı hem de güneybatıda yer alır.

Haç planlı kiliselerde girişler genellikle batı duvarda yer alır. “T” planlı kagir yapılarda kuzey ve güney haç kollarına batıdan da giriş vardır (Ousterhout, 2017, s. 31-35).

Bizans mimarisinde oktagon, rotond ve serbest haç plan genellikle mezar yapılarında karşımıza çıkar. Bu yapılar, havarilerin röliklerinin saklandığı yapılar (İstanbul Kutsal Havariler Kilisesi) olabileceği gibi, azizler ya da bölgesel azizlerin mezar yapıları (Efes Aziz İoannes Kilisesi ve Antakya Aziz Bablyas martiryonu) ya da azizlere adanan anı, ziyaret, hac yapıları (Kal’at Sem’an Aziz Simeon manastırı) olarak inşa edilmişlerdir

(Pekak, 2008, s. 89). Araştırmacılar da Kapadokya bölgesindeki serbest haç planlı kiliselerin özellikle mezar yapısı olarak kullanımına dikkat çekmiştir. Skupi'deki yapının haç kollarının doğusuna şapeller eklenmiştir. Tomarza'daki kilise de Rott tarafından mezar kilisesi olarak değerlendirilmiştir. Persek'teki yapı da yakınındaki mezar alanı ile ilişkilendirilerek anı kilisesi ya da mezar şapeli olarak yorumlanmıştır. Kızıl Kilise, duvar kiliselerinin en iyi korunmuş örneğidir. Naosun kuzeyine eklenen nef ile genişletilmiştir. Sekizgen kasnak üzerinde yükselen kubbeye tromplarla geçilmiştir (Ousterhout, 2017, s. 31-35).

Yukarıda saydığımız örneklerin yanı sıra Ihlara'daki Yılanlı Kilise, kuzeybatısına eklenen enine dikdörtgen planlı mezar şapeli ile bu kullanımı yansıtır. Benzer şekilde Ihlara Ağaç Altı Kilisesi, Sivrihisar Kızıl Kilise'de olduğu gibi batı haç kolunun kuzeyinde bir mezar mekanına sahiptir. Nazianslı Gregorius'la ilişkilendirilen yapı için Rott her ne kadar Gregorius'tan sonraya tarihlendirildiğini söylese de yapının yine de Gregorius'un mausoleumu olduğunu belirtir, ancak Hild ve Restle bu görüşe karşı çıkar. Kuzeye eklenen nef, yapıyı bu yönde iki nefli bir plana kavuşturmuş ve bu sebeple Rott ve Bell, diğer iki nefli kiliselerin özellikle bir nefinin gömü alanı olarak kullanımından yola çıkarak bu yapıyı da mezar kilisesi olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca Ötüken'in de dikkat çektiği gibi, iki nefli mezar kiliselerinin su ve su kaynaklarına yakınlığı bu yapının yakınındaki ayazma ile de desteklenmiştir. Kilise 4'ün bugün oldukça kötü durumda olan ve toprak yığını sebebiyle göremediğimiz kuzey ve güney haç kollarının zemininde birer mezarın bulunması olasıdır. Yapıların bu özellikleri gömü alanı olarak kullanımı desteklerken, vadinin diğer haç planlı kiliseleri olan Sümbüllü, Küçük Ala Kilise ve Kilise 16'da mezara rastlanmamıştır. Küçük Ala Kilise'nin narteksinin bugün görünmeyen zemininde mezar olup olmadığını bilemiyoruz. Kilise 16'da sadece girişin önüne oyulan bir mezar, bize göre kilisenin bu yöndeki kullanımı için bir dayanak sağlamaz. Sümbüllü Kilise'de ise durum tümüyle farklıdır. Yapı bir yapı topluluğunun şapelidir. Batısındaki zengin oyma işçiliğine sahip tören ya da kabul salonu ve cephesindeki anıtsal düzenleme, yapının, vadinin orta ya da seçkin tabakasına ait bir ailenin konutu olduğunu düşündürmektedir. Hiçbir biriminde mezara rastlamadığımız yapı topluluğunda Sümbüllü Kilise, konutta ikamet eden ailenin özel şapeli olmalıdır. Balkan Deresi 1 No'lu Kilise bu tipin bölgede tarihlenebilen en erken örneklerinden kabul edilir. 5. yüzyıla ait olabileceği düşünülen yapının batısı ve doğusu yıkık olduğu için

tanımlanmasında güçlük çekilmektedir ancak, mevcut durumundan mezar kilisesi olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Naos yan duvarlarındaki iki arkosolium ve zemine oyulan dokuz mezar, transept ve haç kollarındaki mezarlar bu kullanımın kanıtları olarak görülür. Avcılar'daki, 6.5 x 5.2 boyutlarında serbest haç planlı 2 No'lu kilise, bölgedeki bir diğer erken örnektir (Ousterhout, 2017).

Eymir Çiflik Kilisesi, İnli Alt ve Üst Kilise, Böcü ini Karanlık İn Kilisesi Frigya bölgesindeki serbest haç planlı kiliseler arasında yer alır ve yapıların mezar işlevli kullanıldıkları düşünülür.

Kiliselerdeki ölümle ilgili mekanların ve mezarların yanı sıra, duvar resimlerinin de kiliseleri işlevlendirmede önemli veriler olduğu kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında da ölüm ile ilgili konuları içeren sahnelerin dikkate alınması gerektiği üzerinde durulur. Güzelöz Haç Kilise ile Ihlara Yılanlı Kilise İsa'nın çektiği dönemine ait sahneleri içermeleri açısından önemlidir, ancak mekan ve sahne arasında ilişki kurulabilen örneklerin azlığı, bu yapıların doğrudan mezar yapısı olarak değerlendirilmesini güçleştirir (Olçay, 1990, s. 96-97).

Kapalı Yunan haçı planlı kiliseler

6. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar geçen süre, Bizans İmparatorluğu'nda nüfusun azaldığı, şehirlerin ve ticaretin büyük zararlar gördüğü, önemli ölçüde toprak kayıplarının yaşandığı bir dönemdir. Aynı dönem, manastır sisteminin de Bizans'ta önemli bir güç haline geldiği ve demografik dönüşüme paralel olarak, sanat hamiliğinin, piskoposluk tek elinden kurtularak büyük bazilikalardan, daha küçük boyutlardaki şahsi ve manastır işlevli kuruluşlara dönüşümüne de tanıklık eder. İkonoklast dönemin sona ermesinin ardından, törensel litürjinin yerini daha kapalı ve merkezi bir ayin düzenine bırakmasının bir sonucu olarak kilise mimarisinde yeni bir plan tipi ortaya çıkmıştır. Bizans litürjisinin bu değişen yapısı, küçük boyutlu, merkezileşmiş kubbeli kilisenin de gelişimini desteklemiştir. Kiliseler, temelde dini tasvirlerin sergilenmesi ve bunlara saygı duyulması için asıl önemli ortamlar olarak kabul edildiklerinden, daha kapalı bir toplumun değişen dini inanışlarına karşılık verebilmek için mimari de değişmiştir. Erken Hıristiyanlık döneminin Studios Manastırı'nın Vaftizci Yahya Kilisesi ve Ayasofya gibi, aynı anda binlerce kişinin ibadet etmesine imkan sağlayacak büyüklükteki bazilikalarının yerini, orta Bizans dönemi ile birlikte tek başına tapınan kişiyle, duanın yöneldiği kutsal figürü

temsil eden dinsel imge arasındaki etkileşime dayanan özel bir ibadetin gerçekleştiği daha küçük ölçekteki yapılar almıştır. Bizans ibadetinin özelleşmesi, küçük ölçekte kiliselerin, yan mekan ve şapellerin oluşması sonucunu doğurmuştur. Orta Bizans döneminin de özgün bir formu olan kapalı Yunan haçı plan, 9. yüzyıldan itibaren Bizans mimarisinin ve özellikle manastır kiliselerinin en temel plan tipini oluşturmuştur (Ousterhout, 1999, s. 7-10).

Kare ya da kareye yakın dikdörtgen bir zemin üzerine oturan naos, dokuz bölümden oluşur. Ortada, sütun ya da paye, dört serbest destek tarafından taşınan, kubbe ile örtülü yüksek, kare planlı merkez bölüm, ana eksenlerde beşik tonoz ile örtülü haç kolları ve çapraz eksenlerdeki dört köşe odası naosun bölümlerini oluşturur. Yüksek kasnağa oturan kubbeye geçişler, bir kural olarak pandantiflerle sağlanır. Haç kollarından daha alçak seviyedeki köşe mekanları çapraz tonoz, beşik tonoz ya da kubbe ile örtülür. Orta Bizans döneminin bu tipik planında, karakteristik olarak, yapılar küçüktür, doğuda dışa taşkın üç apsis, özellikle İstanbul örneklerinde, batıda narteks yer alır (Krautheimer, 1986, s. 340; Pekak, 2009, s. 143).

Kapalı Yunan haçı planlı yapıların kökeni ve ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler bulunur. Plan tipinin Konstantinopolis'te bilinen en erken örneği, günümüze gelmeyen ancak 881 yılına tarihlendirilen Nea Kilisesi'dir. Yunanistan ve Balkanlar'da kapalı Yunan haçı planlı hiçbir kilise de Nea Kilisesi'nden daha erkene tarihlenmemektedir. Ancak Konstantinopolis'ten çok da uzak olmayan Trilye'de bir kilise kesin olmamakla birlikte 780-813 tarihleri arasına tarihlendirilmektedir. Krautheimer'in belirttiğine göre 8. ve 9. yüzyıllar boyunca da bu plan tipi batıda Milano'da ve İspanya'da da biliniyordu. Benzer şekilde Anadolu'da ve Trakya'da da aynı yüzyıllar boyunca bu plan tipinin uygulandığı örnekler bulunmaktadır. Kapadokya'da Athos dağında da erken örneklerine rastlanan plan tipinin, İran mimarisinden kaynaklandığı yönünde de görüşler mevcuttur (Krautheimer, 1986, s. 341).

Kapalı Yunan haçı planı, serbest haç planının bir çeşitlemesi olarak kabul eden Millingen, Doğu Filistin'deki Kusr en Nuejjs'teki 2. yüzyıla tarihlendirilen Roma mezarını bu tipin bir örneği olarak gösterir (1912, s. 2). İznik'teki Koimesis Kilisesi'nin Bizans mimari gelişimi içindeki yerini saptamaya çalışan Wulff, İstanbul Ayasofyası gibi kubbeli bazilikalılar ile kapalı Yunan haçı planlı yapılar arasında kalan ve Karanlık Döneme

tarihlenen yapıların, gelişim çizgisini sürdürdüğünü belirtir. Wulff'un yarım bazilikal tip adını verdiği bu gruptaki yapılarda kubbeye geçişte kullanılan pandantif, kubbeyle örtülü alanın büyümesini ve yanlarda dar haç kollarının oluşmasını sağlamıştır. Haç Biçimi kubbeli bazilikalılar olarak da isimlendirilen kiliseler, Selanik Ayasofyası, Koimesis Kilisesi, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi, Kaş Dereağzı Kilisesi, Vize Ayasofyası, Ankara Aziz Klemens Kilisesi ve Sige'deki Başmelekler Kilisesi'dir. Bu plan tipinin gelişmesi ve incelenmesi sonucunda ise orta Bizans döneminin kapalı Yunan haçı planı uygulanmaya başlamıştır (Mango, 2006; Pekak, 2009, s. 143).

Orlandos'un önemli ölçüde kabul gören gruplandırmasına göre, kapalı Yunan haçı planlı yapılar, kompleks tip, yarı kompleks tip, basit dört serbest destekli tip ve iki destekli tip olmak üzere dört grupta incelenir. Daha çok İstanbul'da uygulanan "kompleks" tipte (gelişmiş veya başkent tipi) naos kare ya da kareye yakın dikdörtgendir, köşe odaları kare planlı, destekler sütundur. Haç kolları genellikle beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu haç koluna bitişik bema, ayrı bir birim ve buna bağlı olarak, pastaforium hücreleri bağımsız birimler olarak ortaya çıkar. Apsis dıştan çok cepheli, içten yarım yuvarlaktır. Köşe odalarının örtüsü, haç kollarından alçaktır. "Yarı kompleks" (basit veya taşra tipi) tipte, doğu haç kolu doğrudan apsisle birleşir, doğu köşe odaları ve pastoforium hücreleri tek bir örtü ile kaplanmakta, kubbeyi taşıyan doğu desteklerin dışında, doğu haç kolu ile pastoforium hücreleri arasında kapılar yer almaktadır. Kapadokya ve Girit yapılarında karşılaşılan "basit dört destekli tip"te kare ve kareye yakın dikdörtgen bir şema içine haç oturtulmakta, doğu duvara ise doğrudan apsis yerleştirilmektedir. Dördüncü tip olan "iki destekli tipte, kubbe batıda ayaklara doğuda doğrudan apsisin giriş duvarlarına oturur (Pekak, 2009, s. 144-145).

İstanbul'da günümüze gelen ve tarihi bilinen en erken tarihli yapı, Konstantin Lips Manastırı'nın kuzey kilisesidir. Yapı 907 yılına tarihlendirilir. İkinci örnek ise 920 yılına tarihlenen Myrelaion Manastırı'dır. Bithynia ve Side'de de kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin varlığı orta Bizans dönemi Anadolu'sunda bu plan tipinin yaygın olarak tercih edildiğini gösterir. İlk kapalı Yunan haçı örneklerinden biri olan Trilye'deki Fatih Camii Marmara Denizi'nin güney kıyılarındaki varlığını hala korumaktadır. Geçiş dönemi yapıları ve kapalı Yunan haçı planlı yapılar arasında yer aldığı düşünülen yapı için önerilen tarih 9. yüzyıl sonlarıdır (Pekak, 2009, s. 166; Ousterhout, 1999, s. 19). Anadolu'da kapalı Yunan haçı planlı yapıların sayıca en fazla ve en iyi korunmuş

örneklerinin bulunduğu yer, kiliselerin kayaya oyulduğu Kapadokya'dır. Bir zamanlar zengin bir resim programı ile donatılan bu kiliseler duvar kiliselerinin birer taklididirler (Buchwald ve Savage, 2017, s. 147).

Kapalı Yunan haçı plan tipinin Kapadokya kilise mimarisinde ne zaman uygulanmaya başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Kostof, yanlış bir şekilde, 960'larda Kapadokya'ya girmiş olabileceğini belirttiği yapı tipinin bölgede on dokuz örneğinin bulunduğunu belirtir. Ousterhout, kapalı Yunan haçının Kapadokya'ya gelişini kültürel bağlantılar ile açıklar ve İstanbul ve çevresinden ihraç edilmiş olabileceğini ifade eder. Orta Bizans dönemi boyunca da ister kayaya oyulsun ister taş ile inşa edilsin, Kapadokya'da pek çok örneğinin bulunduğunu söyler. Ötüken, kapalı Yunan haçı planlı yapıları resim programları açısından değerlendirdiği yayında Kapadokya'da duvar resimli ya da resimsiz kırk üç yapı olduğunu belirterek bu yapı tipinin tarihlendirme sorunlarına da değinir (Kostof, 1989, s. 123; Ötüken 1983, 143; Ousterhout, 2017, s. 84). Sayı aslında bunun çok daha fazlasıdır. Orta Bizans döneminin karakteristik yapı tipi olan kapalı Yunan haçı, manastır ve bölgede yaygın olan sivil yapı topluluklarının da en sık tercih ettiği plan tipini oluşturur. Selime-Yaprakhisar, Açık Saray ve Çanlı Kilise'de, kaya yerleşimlerdeki yapı gruplarında önemli ölçüde kapalı Yunan haçı planlı yapıya rastlanmıştır. Sadece Açık Saray'da yirmibeş yapı kompleksinin on beşinde kiliseler kapalı Yunan haçı planlıdır (Öztürk, s. 222). Vadi kiliselerinden Kilise 17 de yayınlarda yer almayan ve yeni tespit edilen kapalı Yunan haçı planlı yapılar arasında yer alır. Yeni tespit edilen kiliseler çoğunlukla duvar resimsizken, duvar resimli kiliselerin sayısı azdır¹⁹⁴.

Plan tipinin kagir örnekleri özellikle Hasan Dağı ve çevresi ile sınırlıdır. Yağdebaşı Kilisesi, yakınındaki Süt Kilise, Akhisar Çanlı Kilise, Belisırma'daki Karagedik Kilise ve Güzelyurt'taki Kilise Camii bu tipin kagir örnekleridir. Çoğunlukla 10. yüzyıl sonuna tarihlendirilen kiliseler her ne kadar ayrıntılarda bazı yerel özellikler gösterebilirler de doğuda üçlü kutsal alan düzenlemesi ve iç mekandaki oluşumun dışarıda kemerlerle yansıtılması ile başkent modeline çoğunlukla bağlı kalmışlardır. Ötüken, bölgedeki kagir

¹⁹⁴ Duvar resimli kiliselerden bazıları; Belisırma Direkli Kilise, Ala Kilise, Göreme Elmalı Kilise, Karanlık Kilise, Kılıçlar Kilise, Çarıklı Kilise, Azize Barbara Kilisesi, Kızlar Kilisesi, Soğanlıdere'de A Kilisesi, Selime'de Derviş Akın Klisesi, Başköy'de Aziz Nikolas Kilisesi, Avcılar'da Yusuf Koç Kilisesi, Bezirhanı Kilisesi, Güzelyurt'ta Sıvışlı Kilisesi, Mamasun'da Aziz Mikael Kilisesidir (Ötüken, 1983, s. 146).

yapıların gelişmiş tipte, kayaya oyma yapıların ise taşra tipinde olduğunu belirtir. İçten yarım yuvarlak apsisler dışarıda çokgen düzenlenmiştir. İçeride merkez bölümü örten kubbe dört serbest destek üzerinde yükselir ve bunlar sütun yerine payedir. Karagedik ve Kilise Camii'nde pastoforium hücreleri ayrı birer birim olarak yer alır, ancak Çanlı Kilise'de doğuda pastafroorium hücreleri yerine, köşe odaları apsislerle sona ermiştir (Ötügen, 1983, s. 90; Ousterhout, 2017, s. 86-93).

Göreme'deki Kılıçlar Kilise, kapalı Yunan haçı plan tipinin Kapadokya'daki kayaya oyma en erken örneklerinden kabul edilir. Jerphanion tarafından "Arkaik Grup" olarak adlandırılan ve 850 ile 950 yılları arasına tarihlendirilen kiliseler arasında değerlendirilir¹⁹⁵. Yapı için 10. yüzyıl başlarından sonlarına kadar tarihlendirme önerilerinde bulunulur¹⁹⁶. Nartekse şapelin eklenmesi, dönemin standart plan özelliklerine uygun kabul edilir. Kubbe ile örtülü narteks Bizans mimarisinde bilinmesine rağmen en erken kagir örneğinin 11. yüzyıl başlarına tarihlendirildiği belirtilir, bu sebeple Ousterhout Karanlık Kilise'de çalışan ustaların, herhangi bir örnek ya da prototip olmadan bilinen bazı mimari özellikleri bir araya getirmiş olabileceklerini düşünür. Kapadokya'daki diğer kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin tarihlendirilmesinde yardımcı olabilecek, belirleyici başka mimari özellik görülmemektedir. Kiliselerin tarihlendirmeleri, diğer plan tiplerinde olduğu gibi hem kitabesi olan yapılarla, hem de duvar resimlerinin üslupsal ve ikonografik karşılaştırmaları ile yapılabilmektedir (Jerphanion, 1925, I, s. 67-94; Coşkun, 2002, s.176, Ousterhout, 2017, s. 97-99).

¹⁹⁵ Tarihleri tartışmalı olan İkonoklasmos dönemi kiliselerinin büyük çoğunluğu, Arkaik Grup dönemine, hatta, 11. ve 12. yüzyıllara tarihlendirilir (Mavruca Haç Kilise (7.-12. yüzyıl), İhlara Ağaçalı (8.-11. yüzyıl), ve İhlara Yılanlı Kilise (9.-11. yüzyıl). Bu dönem kiliselerinin en belirgin özelliği resim programında, sahne sayısının azlığı, bunun yerine bitkisel, geometrik bezeme ve tek figürlerin daha çok olmasıdır. Konulu sahnelerde ise aziz yaşamlarından, Azize Euphemia'nın ve Aziz Eustathios'un düşleri ya da Tevrat konulu Fırında Üç İbrani Genci, Daniel Aslanlar Arasında gibi sembolik olarak İsa'nın zaferini ve inancı sayesinde kurtuluşa varmayı ifade eden sahneler seçilir. Apsislerde haç motifinin yanı sıra Maiestas Domini sahnesi görülür. Kılıçlar Kilisesi, Arkaik Grup kiliseleri arasında, kapalı Yunan haçı planlı tek kilisedir. El Nazar ve Göreme 6 No'lu kilise serbest haç planlıdır, gruptaki diğer yapıların çoğu tek neflidir (Coşkun, 2002, s. 165).

¹⁹⁶ Kılıçlar Kilisesi'nin kaba orantıları, büyük sütun başlıkları ve alçak tempon levhaları erken dönem özellikleri olarak yorumlanır. Ayrıca kilisenin duvar resimleri, başkentte üretilen minyatürlü elyazmaları ile karşılaştırılır. Özellikle İstanbul'da üretilen Paris.gr.510 (Nazianslı Gregorios'un homilyesi, 880/886) ile Kılıçlar Kilisesi'nin üslubu arasında büyük benzerlik olduğu kabul edilir. El yazmasının Kılıçlar kilisesinin sanatçılarına model oluşturabileceği belirtilir. Kapalı Yunan haçı plan tipinin de bilinen en erken örneklerinin 880 yılından sonra olması da yapı için terminus ante quem oluşturur (Coşkun, 2002, s. 166, 173, 174).

Kagir yapılar ile kaya kiliseleri arasında, diğer plan tiplerinde olduğu gibi oransal fark bulunur. Kapalı Yunan Haçı plan şemasının İstanbul'daki en küçük örneklerinden biri olan Myrelaion Manastırı'nda naos 8.00 x 8.00 m. ölçülerindedir. Kılıçlar Kilise'de naos 5.00 x 5.00 m.den daha küçüktür. Yükseklik ölçülerinin de azaldığı düşünüldüğünde Kılıçlar Kilisesi'nin Myrelaion Manastırı'nın 1/3'i oranında olduğu görülür (Ousterhout, 2017, s. 99).

Kılıçlar Kilise ile birlikte bölgede pek çok kayaya oyma kapalı Yunan haçı planlı kilisenin naosu yakın ölçülere sahiptir. Şahinefendi Manastırı, Göreme Karanlık Kilise ve Ihlara Karanlık Kale Kilisesi ortalama 5.00 x 5.00 m. boyutlarındaki naosları ile, Kılıçlar Kilise ile birlikte bu tipin en küçük örnekleri arasındadır. Avcılar Bezirhane, Ortahisar Hallaç, Soğanlı Han, Niğde Eski Gümüş, Ihlara Kilise 17 ve Belisırma Direkli Kilise'de naos ölçüleri ortalama 6.50 ile 8.00 m. arasında değişir. Bu tipin vadideki ve belki de bölgedeki en büyük örneklerinden biri 10.54 x 9.06 m. ölçülerindeki naosu, 8.42 m. yüksekliğindeki kubbesi ile Ala Kilise'dir¹⁹⁷. Ousterhout kapalı Yunan haçı planlı yapılardaki boyutsal küçülmeyi, doğal malzemenin sınırlamasının yanı sıra kilise kurucusunun ihtiyaçları ve geliri ile de açıklamaya çalışır (2017, s. 99). Böyle bir varsayımı eğer Ousterhout sadece gelir durumu ile açıklamaya çalışsaydı, on bir birimden oluşan, oldukça büyük bir yapı topluluğunu ihtiva eden ve gerek giriş holü, gerek tören ya da kabul salonu, gerekse mezar şapelindeki kaliteli ve nitelikli işçiliğini göz ardı ederek, Karanlık Kale yapı topluluğunun sırf küçük boyutlardaki kilisesinden hareketle orta ya da alt gelir grubundaki bir kurucu tarafından yapıldığı sonucuna varmak gerekirdi. Ancak, buna ihtiyaçlar da dahil edildiğinde, Ousterhout'un da savunduğu gibi büyük bir alana yayılan bir yapı kompleksinde dahi küçük boyutlardaki bir kilise ile karşılaşmak olasıdır. Tersine bir durumu Direkli Kilise'de gözlemlemek mümkündür. Aynı şekilde bir yapı topluluğunun kilisesi olan Direkli Kilise'de kilise büyüğe yakın boyutlardadır, hatta belki Ala Kilise'yi saymaz isek bölgedeki en büyük kiliseler arasında yer aldığı dahi söylenebilir. Bu yapı topluluğunda kilise, asıl önemle vurgulanan birimdir, duvar resimleri, kör kemerli nişlerle hareketlendirilen narteksi, pilasterlarla bölümlendirilen ve kör kemerli nişlerle hareketlendirilen cephesiyle yapı halkın orta ya da üst tabakasına mensup bir kurucunun konutu ya da meskeni gibi görünmektedir. Ancak kilisenin büyüklüğüne ve işçiliğine ek

¹⁹⁷ Kiliselerin mimari çizimleri için bakınız Rodley, 1985. Ihlara ve Belisırma kiliseleri için bakınız, Kat. No. 36-38.

olarak cephe düzenlemesinin aksine, giriş holü ve bağlantılı diğer birimlerin aynı özenli ve kaliteli işçiliği göstermediği görülür. Bu noktada Ousterhout'un görüşünü kabul etmek gerekir.

Kapadokya'daki kayaya oyma kapalı Yunan haçı planlı yapılar, naos boyutlarının yanı sıra naos düzenlenişi ve örtü sistemi açısından da genellikle farklı özellikler yansıtırlar. Merkez kubbeyi taşıyan dört serbest destek sütun ve paye olarak değişkenlik gösterir. Şahinefendi, Eski Gümüş, Karanlık, Soğanlı Han, Elmalı ve Kılıçlar'da sütunlara oturan kubbe, Hallaç, Bezirhane, Direkli, Kilise 17 ve Karanlık Kale'de payelere oturur. Payelerin köşeleri genellikle pahlanmıştır. Merkez bölümü örten kubbe değişmez bir unsurken, Elmalı'da naosu oluşturan dokuz birimin tamamı kubbe, Şahinefendi'de haç kolları beşik tonoz, köşe odaları kubbe; Kılıçlarda kuzey ve güneydoğu köşe odaları kubbe, diğer bölümler beşik tonoz, Ala Kilise'de haç kolları kubbe, köşe odaları tonoz, Direkli Kilise'de haç kolları beşik tonoz köşe odaları düz tavan, Karanlık Kale'de haç kolları beşik tonoz, köşe odaları çapraz tonoz ile örtülüdür.

Kılıçlar, Elmalı, Bezirhane, Hallaç, Şahinefendi, Kilise 17 ve Direkli Kilise'de naos duvarları, her bir birime denk gelen nişlerle hareketlendirilmiştir. Kemer ve tonoz başlangıçları basit ve bazı yapılarda iki kademeli profilli silmelerle vurgulanmıştır.

Kiliselerin naosları doğuda apsis ile sınırlanır. Kapadokya'daki kayaya oyma tüm kiliseler apsis sayıları açısından farklılık göstermekle birlikte, apsis düzenlemeleri açısından çoğunlukla benzer özellikler yansıtırlar. Tek nefli kayaya oyma kiliseler, genellikle doğuda bir apsis ile son bulur. Ancak Çavuşin Büyük Güvercinlik Kilisesi, doğuda üç apsis uygulaması ile diğer tek nefli kiliselerin apsis düzenlemesinden farklılık gösterir. İki nefli kiliselerde de her bir nef, doğusunda bir apsise sahipken İhlara Ballı Kilise, Soğanlıdere Küçük Kilise doğuda üç apsisle sonlanan, bölgedeki ender örneklerdendir. "T" planlı haç kiliselerde genellikle doğuda üç apsis görülürken, serbest haç planlı kiliseler tek bir apsis ile son bulur. Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde, doğuda üç apsis bir kural gibi görünür ancak bazı istisna örneklerde pastaforium hücrelerinin, kuzey ve güneydoğu köşe odalarının doğu duvarında bir nişe indirgenmiş şeklinde uygulandığı da görülür. Bezirhane, Soğanlı Han ve Ala Kilise, pastaforium hücrelerinin birer niş ile temsil edildiği örnekler arasında yer alır.

Kapalı Yunan haçı plan, Frigya'da Ayazın A, Kıyır Bayır, Böcü İni ve Ali İni Kiliseleri'nde görülür. Konya Kayadibi 2 No'lu kilisede haç kollarının beşik tonoz, köşe odalarının çapraz tonoz ile örtülü olması Ihlara Karanlık Kale; pastoforium hücrelerinin yarım yuvarlak birer niş olarak köşe odalarının doğu duvarındaki konumlanması, Ihlara Kilise 17 ile benzerlik gösterir (Uçkan, 2010, s. 140).

Ihlara Vadisi örneklerinde olduğu gibi, Kapadokya bölgesindeki kiliselerin apsisleri naos zeminlerinin bir ya da iki basamak yukarısında yer alır. Farklı olarak Ala Kilise ve Karanlık Kale Kilisesi'nde naos ile aynı zemin seviyesindedir. İkonoklasmus öncesine tarihlenmekle birlikte Mavruca Güzelöz'deki Mistikan Kilise, Kapadokya kiliseleri için karakteristik olan apsis düzenlemesine sahiptir. Zeminin yaklaşık 0.80 m. yukarısına oyulan apsis ya da bema, orta Bizans dönemi ve başlarından itibaren Kapadokya yapıları için genel bir özellik haline gelmiştir. Paralel örnekleri Ermenistan ve Gürcistan örneklerinde de görmek mümkündür. Kiliseler hem litürjik donanım hem de yükseklikleri ile benzerdir ancak ayrılan bazı noktalar da görülür. Kapadokya kaya kiliselerinde bema, başkent örneklerinde olduğu gibi kilisenin ana aksında yer alır. Ermeni kiliselerinde bemaya apsisin kuzey ve güneyindeki basamaklarla ulaşılır (Teteriatnikov, 1996, s. 36).

Naos ve apsis, neredeyse tüm Kapadokya yapılarında templon levhaları ile birbirinden ayrılır. İlk olarak Eusebius'un Kilise tarihi kitabında karşılaşılan bu korkuluklu bölüm, Kapadokya örneklerinde alçak ve yüksek templon levhaları olarak başlıca iki çeşitleme ile karşımıza çıkar¹⁹⁸ (Asutay-Effenberger, 1996, s. 120). Kapadokya'nın orta Bizans dönemi kiliselerinde her iki tipin de görülüşü Epstein tarafından başkent etkisi olarak değerlendirilmiştir. Teteriarnikov ise her iki tipin Kapadokya'nın erken Hıristiyan kiliselerinin yanı sıra Bizans'ın farklı bölgelerinde ve Hıristiyan doğuda da görüldüğünü belirtir (Epstein, 1979, s. 1-28; Teteriatnikov, 1996, s. 33).

Ihlara Vadisi kiliselerinde naos ve apsis tüm örneklerde alçak templon levhaları ile birbirinden ayrılmıştır. Asutay-Effenberger tarafından yapılan tipoloji değerlendirmesine göre, çoğu örnek alçak templon levhaları (Tip N) kategorisine uyar. Araştırmacı bu

¹⁹⁸ Eusebios 10. kitabında 4.yüzyıla tarihlendirilen Tyros Katedrali'nin ahşap templon levhalarından söz eder. Erken Hıristiyanlık döneminin arkeolojik buluntuları da Eusebios'un ifadesini destekler, ancak başkent yapılarında alçak korkuluk levhalarının kullanımına dair kesin bulgular mevcut değildir (Asutay-Effenberger, 1996, s. 120).

kategorisini nef, apsis ve templon levhası sayısına göre alt gruplara ayırmıştır¹⁹⁹. Ihlara Vadisi kiliseleri, tek nefli tek apsisli (Bahattin Samanlığı ve Batkın (Açık el Ağa) Kilise), üç apsisli ve her apsisli templon levhalı (Belısırma, Barbara Kilisesi, Ihlara Karanlık Kale Kilisesi), yan şapelleri templon levhalı (Belısırma Barbara Kilisesi, Ihlara Karanlık Kale Kilisesi ve Ihlara Yılanlı Kilise) alt kategorilerinde yer almıştır. Bunlardan başka bir örnek üç köşeli kemerin taçlandırılmasıyla oluşan templon levhaları (Tip ND) (Ballı Kilise, bu tipin tek örneği), üç örnek açık apsisler kategorisinde (Tip OA) değerlendirilmiştir (Belısırma, Kırkdam Altı Kilisesi, Ihlara Eğritaş Kilisesi, Belısırma Ala Kilise) (Asutay-Effenberger, 1996, s. 96-98).

Kapadokya'da da en yaygın örneğini Tip N olarak gördüğümüz templon levhalarının erken örneklerini, Anadolu dışında Makedonya'daki Stobi ve Voskohoria bazilikalarında (5. ve 6. yüzyıllar), Kuzey Suriye'de Dar Quitha Kilisesi'nde (6. yy.) görmek mümkündür. Asutay-Effenberger sonraki dönemlerde alçak templon levhalarının kullanımının yine arkeolojik verilerle kanıtlanabileceğini ancak, naosu apsisden ayıran ve duvar resimleri ile kesin tarihlendirmesi yapılabilen kilisenin bulunmadığını belirtir. Bunun yerine Güney İtalya'da bir grup kapalı Yunan haçı planlı kilisenin geç dönem templon levhalarını tarihlendirmede yardımcı olabileceğini ve bu örneklerin 9. yüzyıldan önceye tarihlenemeyeceğini söyler. Güney İtalya'nın 9. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen kayaya oyma kapalı Yunan haçı planlı yapılarından Bari'de Via Martinez, Mottola'da Aziz Nikolaos ve Bufala Petruscio kiliseleri ile Massafra'da Aziz Leonardo kiliselerinde naos ve apsis, alçak templon levhaları ile birbirinden ayrılırlar. İkinci tabaka duvar resimleri ile 13. yüzyıla tarihlendirilen Kastoria'daki Aziz Stephanos Kilisesi, alçak templon levhalarının sadece kaya kiliselerinde görülmediğinin bir kanıtı olması bakımından önemli kabul edilir (Asutay-Effenberger, 1996, s. 120-121).

Balkanderesi 2 No'lu şapel, Cemil Stephanos Kilisesi, Güzelöz Haç Kilise, Güzelyurt Cafarlar Kilisesi, Zelve Haçlı Kilise, Avcılar Yusuf Koç Kilisesi, Soğanlıdere Kubbeli Kilise ve Karabaş Kiliseleri alçak templon levhalarının, farklı plan tiplerinde görüldüğü örneklerden sadece birkaçıdır (Asutay-Effenberger, 1996, s. 96-97).

Ballı Kilise Tip ND'nin (üç kemerli templon levhası) tek örneği olarak ele alınmıştır. Apsis zafer kemerinin oturduğu desteklerin içeri doğru fazla çıkıntı yapması

¹⁹⁹ Ayrıntılı tipoloji değerlendirmesi için bkz. Asutay-Effenberger, 1996.

araştırmacıya burada, desteklere oturan ikinci bir kemerin daha olabileceğini düşündürmüştür ancak bize göre böyle bir varsayım, ikinci bir kemerin apsis girişini alçaltacağı ve daraltacağı için pek de olası görünmemektedir (Asutay-Effenberger, 1996, s. 103).

Açık apsisler sınıflandırmasındaki Belısırma Ala Kilise, Alçak Kaya Altı ve Kırkdamaltı, İhlara Eğritaş kiliselerinden başka Soğanlıdere Yılanlı, Niğde Eski Gümüş, Gülşehir Karşı Kilise, Zelve Üzümlü Kilise bu tipin Kapadokya'daki diğer örnekleri arasında yer alır. Bu kiliselerde apsisler doğrudan naosa açılır.

Çoğunlukla templon levhaları ile naostan ayrılan apsisler merkezi içeride yarım yuvarlak planlıdır. Kapadokya'da çok yaygın olan bu planın kökeni için Teteriatnikov, Roma döneminin Suriye ve Asya'daki tapınaklarına bakmak gerektiğini savunur. Araştırmacıya göre Kapadokya'nın yerel ustaları bu apsis tipini benimsemiş ve kendi kiliseleri ile bütünleştirerek uygulamıştır. Teteriatnikov ayrıca Kapadokya'nın merkezi içeride yarım yuvarlak apsislerinin hem apsis hem de bema işlevini gördüğünü, ve bu şekilde tüm kutsal alanı oluşturduğunu belirtir. Bu apsis planı, bölgedeki erken kagir kiliseleri için de değişmez bir özelliktir. Başkent ve Bizans'ın farklı coğrafyalarındaki erken ve orta Bizans kiliselerinde apsis, kutsal alanının sadece doğusudur. Böylece Kapadokya'daki merkezi içeride yarım yuvarlak apsisler, kutsal alan düzenlemesinin değişmez bir bileşeni olarak bölgede erken ve orta Bizans dönemi boyunca hem kagir hem de kaya kiliselerinde görülmüş ve uygulanmaya devam etmiştir (Teteriatnikov, 1996, s. 37). Apsisler, naos tonozlarından daha alçak yarım kubbelerle örtülmüştür. Naos ile apsisi birbirine bağlayan apsis zafer kemerleri doğrudan templon levhalarına oturdukları gibi, kemer ve yarım kubbe başlangıç seviyesindeki silmelere de oturarak, desteklere oturan birer kemer gibi de algılanabilirler (Açıkel Ağa Kilisesi ve Ballı Kilise örneklerinde olduğu gibi). Apsis yarım yuvarlağı içinde, ayin için gerekli tüm litürjik malzeme mevcuttur: altar, oturma sekisi ya da yeri ve nişler.

Apsis yarım yuvarlağı içinde altar, çoğunlukla doğu duvar ekseninde ana kayaya bitişiktir. Yükseklikleri ortalama 0.70 – 0.85 m. arasında değişen altarlara yukarısında yuvarlak ya da merkezi içeride yarım yuvarlak kemerli küçük nişler bulunur. Nişler bazı örneklerde kuzey ve güney duvarlarda da tekrarlanabilmiştir. Bu nişlerden kuzey duvardakiler, eğer naosta prothesis nişine yer verilmediyse prothesis işlevli yani ayin için

kullanılmış olmalıdırlar. Altarların kuzey ve güneyinde oturma sırası / sekisi ya da yerleri bulunur. Altar ile templon levhaları arasında kesintisiz devam edenler oturma sekisi, apsisin kuzey ve güney duvarında bazı örneklerde sadece altara, bazı örneklerde sadece templon levhalarına bitişenler oturma yeri olarak tanımlanabilir.

Synthranon basamaklarının azaltılmış birer versiyonu olarak kabul edilen oturma sekileri erken Hıristiyanlık dönemi kaya kiliselerinin apsisleri için yaygın bir düzenlemedir. Benzer oturma sekileri Yunanistan, Küçük Asya, Suriye, Filistin ve Gürcistan'daki erken Hıristiyan kiliselerinde de görülebilir (Teteriatnikov, 1996, s. 38). Kathedrası olan ya da olmayan synthranonların, Kapadokya'daki çoğu orta Bizans kilisesinde görülmesine rağmen, moda dışı kaldığı düşünülür. Bunun yerine hem altar hem de templon levhalarına bitişen iki yarım daire oturma yerleri apsisin iki yanında görülür. Yeni uygulama Tokalı Kilise'nin ana apsisinde görülebilir, ancak bu oturmak için değildir. Merkezde doğu duvar eksenindeki niş ile kesilmiş, apsis duvarlarının iki tarafına da iki kişinin oturabilmesi için ayrıca oturma yeri oyulmuş ve bunlar olasılıkla synthranonun yerini almıştır. Benzer düzenleme İhlara Ballı Kilise ve Kilise 13'te de görülür. Ballı Kilise'nin güney nef apsislerinde oturulamayacak kadar dar olan seki ile synthranon görünümü verilmeye çalışılmış olmalıdır. Aynı şekilde altar bulunmayan Kilise 13'ün apsisinde, duvar yüzeyinden yaklaşık 0.10 m. çıkıntı yapan duvar, apsis yarım yuvarlağı boyunca devam etmiştir. Güney duvarda küçük bir oturma yerinin izlerini görmek mümkündür. İhlara Alçak Kaya Altı ve Belisırma Ala Kiliselerin büyük apsis yarım yuvarlağı içinde tek basamağa indirgenmiş synthranon görülür. Bir ya da iki basamaklı synthranonların aşamalı olarak azalması ve bunun yerini din adamları için oturma yerlerinin alması orta Bizans kutsal alanının da özellikle Kapadokya'nın manastır bölgesinde küçülmeye başlamasının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir (Teteriatnikov, 1996, s. 39-40).

Prothesis nişleri de kutsal alan düzenlemesinin önemli birer parçasını oluşturur. Nişler, tek nefli, iki nefli ve serbest haç planlı kiliselerde naosta, "T" ve kapalı Yunan haçı planlı yapılarda doğudaki kutsal alanın bir parçası olarak karşımıza çıkar. Başkent ve Yunanistan örneklerinin hiçbirinde naosta yer almayan nişler, Kapadokya bölgesindeki kiliselerde naosun kuzey duvarında, eksenin doğusunda yer alır. Serbest haç planlı kiliselerde, kuzey haç kolunun doğu duvarında görülür. Prothesis nişinin naostaki varlığının Kapadokya'daki ayınlar için önemli bir rol oynadığı düşünülür. Nişlerin naostaki, zemin seviyesinden itibaren yükseklikleri, kilise üyelerinin elleri ile kutsal

hediyelere ulaşabilmeleri için uygun seviyededir. Genişlikleri de ökaristi ayininin ana unsurları kalıs ve patenin konması için yeterlidir. Genişlikleri kiliseden kiliseye değişiklik göstermekle birlikte genellikle 0.30 m., derinlikleri ortalama 0.45 m.dir. Genellikle yuvarlak kemerli olan nişlerin nadir de olsa dikdörtgen çeşitlemelerine de rastlanır, ancak vadideki tüm örnekler yuvarlak kemerlidir.

Prothesis nişleri, “T” planlı ya da kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde, doğu duvar ekseninin kuzeyinde bir apsis ya da niş olarak konumlanabilmiştir. “T” planlı kiliselerde kuzey haç kolunun, kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde ise kuzey doğu köşe odasının doğu duvarındadır.

Ihlara Vadisi kayaya oyma kiliselerinin naos girişlerinin konumu, kiliselerin, cephenin gerisinde hangi doğrultuda uzandığına ya da bir giriş mekanı ya da nartekslerinin bulunup bulunmamasına bağlıdır. Cepheye ya da yamaca paralel uzanan kiliselerde girişler uzun kenarda, dik uzanan kiliselerde ise kısa kenarda yer alır. Eğer naos kapısı, bir narteks ya da giriş mekanına açılıyorsa bu durum farklılık gösterebilmiştir. Cepheye paralel uzanan Kilise 1’in girişi batı duvardadır çünkü naos bu yönden dışarıya değil giriş mekanına açılır. Giriş mekanının girişi uzun kenarda yani güneyde yer alır. Cepheye paralel uzanan bir başka kilise Kilise 15, bir giriş mekanı ya da narteksi olmadığı için, kuzey duvarındaki kapı ile doğrudan dışarı açılır. Ihlara Vadisi Kiliseleri için vardığımız bu sonuç, vadi dışındaki örneklerle de tutarlılık göstermektedir. Meskendir’deki Petrus ve Paulus Kilisesi cepheye paralel uzanmaktadır. Bir giriş mekanı ya da narteksi bulunmayan yapının kapısı uzun kenar olan güney duvardadır. Cemil’deki Archangelos Manastırı’nın, cepheye paralel uzanan tek nefli Stephanos Kilisesi’nin girişi güney duvarda yer alır. İki nefli kiliselerde de kapıların yönünün aynı şekilde düzenlendiği görülür. Cepheye dik uzanan Güzelöz Mistikan Kilise’nin girişi batıdadır, Soğanlıdere Canavar Kilise’de de kapı batıda yer alır. Cepheye paralel uzanan, Ioakhim ve Anna Kilisesi’nde yapıya güney nefin güney duvarındaki kapı ile girilmektedir. Benzer durum kapalı Yunan haçı ve haç planlı yapılarda da gözlenir. Cepheye paralel uzanan Direkli Kilisenin girişi, bu yöndeki nartekse açıldığı için batıdadır, ancak narteks girişi kuzey duvara oyulmuştur. Eski Gümüş Manastırı’nda avluya paralel uzanan kilisenin batıdaki girişi, aynı yöndeki nartekse açılır, narteks güney duvarındaki kapı ile avluya açılır. Kapalı Yunan haçı planlı yapılar genellikle narteks ya da giriş mekanları ile günümüze geldikleri için girişlerinin,

başkent örneklerinde olduğu gibi genellikle batı duvarda yer aldığını söylemek mümkündür.

Kayaya oyma kiliselerin çoğunlukla bir cephesi açıktır ve kapılar topografyanın ve kaya oluşumunun gerektirdiği bir zorunluluk olarak açık olan cephede yer alır. Girişlerin yönünün belirlenmesinde kiliselerin hangi yamaçta ya da hangi plan tipinde olduğu önemli değildir. Kaya kiliseleri için asıl belirleyici unsur kilisenin, kaya kütesinin gerisinde hangi doğrultuda uzandığı ya da bir giriş mekanı ya da narteksinin olup olmamasıdır. Ancak, kagir yapılar için bunu söylemek güçtür. Kagir yapılar arazide herhangi bir doğal oluşum ya da mimari unsurla sınırlanmadan ayakta dururlar. Dolayısıyla bu yapılarda kapının yönü ile ilgili bir tutarlılığın olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Ancak yine de duvar kiliselerinde de girişlerin farklı yönlerde olduğu örnekler bulunur. Viranşehir ve Gelveri'deki iki kilisede naos girişleri güney duvarda yer alır. Herhangi bir doğal unsurla sınırlanmamış gibi görünen bu kiliselerde, girişlerin güney duvarda yer alışı belki topografik zorunluluk belki de litürjik gereklilikle açıklanabilir.

Erken ve orta Bizans dönemi özellikle başkent kiliselerinde nartekslerin varlığı bir tutarlılık gösterir. Başkent'in erken döneme tarihlenen kiliselerinde Euphemia haricinde hepsinde narteks bulunur ve bir kural olarak görülür. Narteksler sadece birer giriş mekanı değildir ve Bizans mimarisinde farklı işlevlerle kullanıldığı bilinir. Prothesiste başlayan Ökaristi ayinine, imparator nartekste katılırdı. İmparator burada patriği bekler ve patrikle buluşup nefes doğru birlikte yürürdü (Mathews, 1971, s. 142). Ayrıca henüz vaftiz olmamış inananların da ayin sırasında kiliseye giremedikleri için ayine buradan katıldıklarına dair görüşler bulunur²⁰⁰. Özellikle orta Bizans döneminden sonra nartekslerin gömü alanı olarak kullanımı yaygınlaşır (Sevcenko, 1984; Abrahamse, 1984; Marinis, 2009).

Başkent kiliselerindeki kullanımının aksine, Kapadokya'nın kaya mimarisinde bir kilisede narteks olmayabilmiştir. Restle erken dönem duvar kiliselerinin de orijinalde nartekslerinin olmadığını, günümüze narteks ya da narteks kalıntılarıyla ulaşan yapıların nartekslerinin sonradan eklendiğini belirtir. Sarıgöl Kilisesi'ndeki narteksin orijinal olup

²⁰⁰ Katakumen olarak isimlendirilen bu grubun, ayin sırasında kilisede buldukları konumlara dair farklı görüşler mevcuttur. Konu ile ilgili ayrıntılı değerlendirme için ayrıca bakınız Mathews, 1971, s. 125-130)

olmadığının ancak kazı çalışmaları ile anlaşılabilceğini ifade eden araştırmacı, Çeltek'teki Çanlı Kilise'nin narteks ve parekklesionunun sonradan eklendiğini belirtir. Çanlı Kilise'nin narteksinin litürjik bir işlevinin olup olmadığı bilinmez. Restle, belki de sadece kilise ile ilgili malzemelerin bulunduğu bir depo ya da kilise meselelerinin görüşüldüğü bir yer olarak kullanılmış olabileceğine dikkat çekerek Kapadokya kilise mimarisinde nartekslerin litürjik amaçlı değil daha çok gömü alanı olarak kullanılan özel mekanlar olabileceğini, bir nevi parekklesion işlevi gördüğünü belirtir (Restle, 1979, s. 153). Belki de Kilise 3, Karagedik a ve b kiliselerinin nartekslerinin kuzey ve güneyde birer arkosolium ile son bulması ve tüm nartekslerin zeminine mezarların oyulmasını da bu görüş ile açıklamak mümkündür.

Yunanistan ve başkent narteksleri benzer özellikler yansıtır. Bu bölgelerdeki erken ve orta Bizans dönemi mimarisindeki narteksin varlığı birbiriyle uyumludur ve tutarlılık arz eder. Narteksin kilisenin batısındaki konumlanması yerleşmiş bir uygulamadır. Kiliselerin kuzey ve güney duvarlarında da kapılar olabilmesine rağmen asıl giriş batıdadır (Mathews, 1971, s. 108). Kapadokya'daki nartekslerin konumlandırılışlarında bir tutarlılık görünmemektedir, kilisenin kuzey, güney ve batısında olabilmektedir. Avcılar'daki Durmuş Kadir Kilisesi'nin batısında yer alan dikdörtgen planlı narteks beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu duvarındaki kapı ile naosa ulaşım sağlanır. Narteksin kilisenin batısındaki konumlanması Bizans kilise mimarisi ile uyumlu olmakla birlikte, narteksin girişinin kuzeyde yer alışı bu geleneğin dışına çıkar. Bu durum da kilisenin yamacın gerisinde paralel uzanmasından kaynaklanmıştır. Direkli Kilise'nin narteksi batıda, narteks girişi, yapı cepheye paralel uzandığı için kuzeydedir. Teteriatnikov, Kapadokya'daki orta Bizans dönemi kiliselerinin yola göre yönlendiğini belirtmiştir ancak bu genelleme bize göre yanlıştır (1996, s. 145). İhlara Vadisi'ndeki Kilise 1, Kilise 11, Açıklık Ağa Kilisesi gibi örneklerde kiliseler yol kenarında değildirler. Vadinin içeriye doğru girinti yaptığı ya da önünden yol geçmeyen mevkilerde konumlanmışlardır. Bu sebeple böyle bir genelleme yapmaktan ziyade, kiliseler yola göre değil, yamacın açık olan cephesine oyulmuşlardır ve girişleri de bu yönde yer almıştır demek daha doğrudur. Çünkü yol kenarında olup yamaca dik uzanan naos örnekleri ve bu sebeple de batıda yer alan kapılar bölgede daha yoğunluktadır.

İhlara Vadisi örneklerinde narteksler, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. Kilise 3, 6, Karagedik a, Karagedik b, Direkli Kilise'nin

narteksleri bu düzenlemeyi yansıtır. Tek bir örnek Açıklık Ağa Kilisesi'nde doğu-batı doğrultusunda uzanır, ancak yine dikdörtgen planlı ve beşik tonoz ile örtülüdür. Bahattin samanlığı Kilisesi'ne giriş, olasılıkla günümüze gelemeyen narteks ile sağlanmıştır. Kalan izlerden Açıklık Ağa Kilisesi'nde olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Teteriatnikov, Kapadokya'da narteksin uzunlamasına dikdörtgen bu özel tipinin, orta Bizans dönemi narteksleri için model olduğunu ifade eder. Narteksi ile günümüze gelmiş tek erken Hıristiyan dönemi kilisesi Durmuş Kadir Kilisesi'dir. Erken döneme tarihlendirilen kiliseler, sadece portiko ya da giriş mekanına sahiptir. Bu bölgede erken döneme tarihlenen başka narteksin olmadığı anlamına gelmez, ancak bu dönem portiko ya da giriş mekanlarının sayısı nartekslere göre sayıca daha fazladır. Orta Bizans dönemine gelindiğinde ise narteks yerel kilise planında önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaya başlamış, 10. yüzyıldan itibaren yerel mimarinin önemli bir parçası olmuştur. Bu mimari değişim, Makedonya Hanedanlığı dönemine, Kapadokya'nın başkent ile güçlü ilişkilerinin başladığı döneme denk gelmektedir. Bu ilişkiler, yerel kilise mimarisinde ve narteksin düzenlenişinde de etkili olmuş olmalıdır (Teteriatnikov, 1996, s. 146).

Restle çoğu duvar kilisesinin nartekslerinin sonradan eklendiğini belirtirken, kayaya oyma kiliselerin nartekslerinin orijinal olabileceğini söyler. Orta Bizans dönemi ile birlikte özellikle Konstantinopolis etkisiyle kiliselerin büyük bir çoğunluğunda narteks görülmeye başladığını bilmekle birlikte, bu durumu mimari verilerle de desteklemek mümkündür. Kayaya oyma kiliselerde narteks ya da giriş mekanlarının orijinal olup olmadığı, hem narteksin kilisenin hangi yönünde olduğuna hem de narteksin cephenin gerisinde hangi doğrultuda uzandığına bakılarak anlaşılabilir. İhlara Vadisi'ndeki kayaya oyma kiliselerden Kilise 1, 3, 9, 10, 13, 17 ile Karagedik a, b, Yılanlı Kilise, Pürenli Seki Kilisesi, Alçak Kaya Altı, Eski Baca, Bahattin Samanlığı, Karanlık Kale, Direkli Kilise ve Açıklık Ağa Kilisesi narteks ya da giriş mekanları ile günümüze gelebilen yapılardır. Bu kiliselerden hiçbirinin cepheye dik ya da paralel uzansın, naosunda, doğrudan dışarıya açılan kapı yoktur. Yapıların tümünde bir kapı vardır ve bu kapılar ile naoslar önce narteks ya da giriş mekanına açılır. Başka bir ifadeyle naoslara ulaşım sadece narteks ya da giriş mekanlarından sağlanır. Dolayısıyla ana kaya kütesinin gerisinde önce narteks ya da giriş mekanı, sonra naos bulunur. Bu durumda narteks ya da giriş mekanı yapının

ilk oyulan birimidir ve Restle'nin de belirttiği gibi narteksler orijinaldir demek doğru bir ifadedir.

Kapadokya örneklerinde sıklıkla karşılaşılan portiko ya da giriş mekanı, kilisenin naosuna ya da narteksine eklenmiş bir odadır. Belirleyici özelliği dışa açık olmasıdır. Kapadokya'daki pek çok yapının portiko ya da giriş mekanı ya kaya uçması ya da başka sebeplerle zamanla yıkılmış ve yok olmuştur. Bölgedeki çoğu kilisede narteks yoktur ancak portiko vardır. Portikolar küçük boyutlarda düzenlenebildikleri gibi bir narteks boyutlarına ulaşabilen portiko örnekleri de görülebilir. Vadideki Kilise 10'un uzunlamasına dikdörtgen planlı portikosu buna örnektir.

Teteriatnikov, Kapadokya'da sütunlu, kemerli girişli, dikdörtgen, tünel, haç ve küçük portikolar olmak üzere çeşitlendirmelerinin olduğunu belirtir. Bu çeşitlendirmelerden sütunlu ve haç portikolara vadide rastlanmamıştır²⁰¹.

Kemerli girişli dikdörtgen portiko, dikdörtgen odası ile birlikte geniş bir kemerle dışa açılır ve erken ve orta Bizans dönemi kiliselerinde sıkça görülür. Bu portikolar iki çeşitleme ile karşımıza çıkar, ilkinde genellikle naos duvarı ile aynı büyüklükte, diğerinde daha küçüktür ve büyüklüğü çoğunlukla naosun önündeki alanı kaplayacak kadardır. Mavrucaan Güzelöz'deki Mistikan Kilise'nin portikosu, tek nefli naos ile yaklaşık eş genişliktedir (Teteriatnikov, 1996, s. 133-134). Portikodan naosa dikdörtgen bir kapı ile, portikodan dışarı ise kemerli bir açıklık ile ulaşılır. Vadideki Kilise 10 benzer bir düzenlemeye sahiptir. Naos ile eş genişlikteki portiko dikdörtgen kapı ile naosa, kemerli açıklık ile dışa açılır. İkinci çeşitlemesi Kapadokya'da pek tercih edilmemiştir.

Tünel girişler, beşik tonoz ile örtülü ve uzundurlar, kemerli bir açıklık ile dışa açılırlar. Kilise 3'ün narteksinin batısındaki giriş, portikoların bu çeşitlemesinin bir örneği olarak kabul edilebilir. Kapadokya'da ise Kızıl Çukur Vadisi'ndeki Aziz Niketas Stylite Kilisesi ve Güllü Dere'deki Ayvalı Kilise sayılabilir (Teteriatnikov, 1996, s. 139-140).

Ihlara vadisi kiliseleri, gerek kilise plan tipleri, gerek naos, apsis, narteks, giriş mekanı düzenlemesi, gerek arazide tek başına ya da bir yapı topluluğuna ait olmaları açısından aslında Kapadokya örneklerinden pek farklılık göstermemekle birlikte, genellikle aynı

²⁰¹ Sütunlu portikoların bölgedeki tek örneği 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Vaftizci Yahya Kilisesi'nin portikosu, haç biçimli portikoların da bilinen en erken örneği Soğanlıdere'deki Azize Barbara Kilisesi'nin portikosudur.

mimari düzenlemeleri sadece küçük bazı değişiklik ve çeşitlemelerle uygulamıştır. Vadi yapıları, Kapadokya ve Bizans'ta görülen sanatı pek çok alanda, çağdaşları ile eş zamanlı uygulamış görünür Duvar resimlerindeki üslupsal ve ikonografik tutarlılık, mimarideki benzer oluşumlar bunun en iyi kanıtlarıdır.

4. BÖLÜM

IHLARA VADİSİNİN BİR ORTAÇAĞ YERLEŞİMİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. MANASTIR SORUNU

Yunanca $\mu\omicron\nu\acute{\alpha}\zeta\omega$ tek başına yaşamak fiilinden türeyen manastır kelimesi, kenobit²⁰², lavra²⁰³ tipi manastırlar için kullanılmıştır ve genellikle rahibe ve rahiplerin yaşadığı yer anlamına gelir. Hıristiyan manastırcılığının çıkış noktası olarak *anachoresis* (münzevilik) kabul edilir. Mısır'da da genellikle çöle çekilmek anlamına gelen terim, Hıristiyanlık öncesi zamanlarda emeğini bırakıp giden, terk eden anlamlarında kullanılmıştır. Daha sonraları ise yüksek vergi ve haksız muameleden kaçarak çöle sığınan insanlar için kullanılmaya başlandığı da ifade edilir (Talbot, 1999, s. 163; Kazhdan, 1991, s. 1391).

Bizans manastırlarının kökeni ve ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler öne sürülür. Bir görüşe göre Bizans manastırları Mısır'a, bir başka görüşe göre ise Suriye'ye bağlanır. Konstantinopolis'e gelen ilk keşişlerin Suriyeli olduğu bilgisinden yola çıkılarak kökeni her ne kadar Suriye'ye dayandıran çalışmalar olsa da, çoğunlukla kabul gören görüş Mısır'a dayandığı yönündedir (Güzel-Erdoğan, 2012, s. 434).

Hıristiyanlığın ilk ortaya çıkıp yayılmaya başladığı ve özellikle imparatorlar Decius (249-251) ve Diokletianus (284-305) dönemlerinde Hıristiyanlığı benimseyen halkın baskı ve işkencelere maruz kaldığı bilinir²⁰⁴. 3. yüzyılda özellikle bu baskı ve işkencelerden kurtulup inançlarını özgürce yaşamak isteyen Hıristiyanlar, kırsal alanlara, çöllere

²⁰² 4. yüzyılla birlikte gelişme gösteren lavra sisteminde keşişler tek başlarına yaşarlar ve sadece bayram günlerinde, şöenlerde toplantı salonlarında birlikte yemek üzere bir araya gelirlerdi. Hıristiyan manastır sisteminin ilk kez bu şekilde ortaya çıktığı bilinmektedir.

²⁰³ Lavra sistemi gibi 4. yüzyılda geniş bir yayılma alanı bulan ve Bizans Manastır sisteminin kurucusu Basileos'un da benimsediği Kenobitik sistemde manastır cemaati, gerek keşiş hücreleri, mutfak, yemekhane, toplantı salonları gerekse de ibadetlerini gerçekleştirecekleri şapel ya da kiliselerde toplu halde bulunurlar. Lavra sistemi reddedilir.

²⁰⁴ 3. yüzyılın ortalarında İmparator Decius (249-251), İmparatorluğu bütünleştirmek ya da dinsel görüş farklılıklarını ortadan kaldırarak tek tip bir imparatorluk yapısı oluşturmak amacıyla, İmparatorluk genelinde Hıristiyanlara işkence yapılmasını emreder. Bunu takip eden işkenceler imparatorlar Valerianus (253-259/60) ve Diokletianus (284-305) tarafından gerçekleştirilir. İskenderiye piskoposu Dionysios, Antakya Piskoposu Fabius'a yazdığı mektupta İmparator Decius zamanında İskenderiye'de yaşanan şehit edilme olaylarından söz eder. İmparatorun emri ile yapılan takibatlar neticesinde bir yıl boyunca işkence altında kaldıklarını söyler ve şehit edilenler hakkında ayrıntılı bilgi verir. Başlarda Hıristiyanlara karşı ılımlı bir yaklaşım içinde olan Valerianus'un sonradan Hıristiyanlara karşı kışkırtılmasıyla çok acımasızca işkenceler yaptığını, Hıristiyan olduğunu düşündükleri kişileri vahşi hayvanlara yem ettiklerini ifade eder (Grant, 2000, s. 204; Salzman, 2008, s. 186; Eusebios, 2011, s. 169-173, 183-185).

sığınmışlardır. Yaygın olarak kabul gören bir görüşe göre, bu zorlu, çilekeş hayatı benimseyen ilk kişi, Paulus adında biridir²⁰⁵. İmparator Decius zamanındaki baskılardan kaçtığı düşünülen Paulus'un, Mısır çöllerindeki dağlara çekilerek bir mağarada yaşadığı anlatılır (Talbot, 1999, s. 163).

Paulus her ne kadar ilk münzevi olarak bilinse de, kendisi yalnız yaşamış ve kimseye kendisini izleme fırsatı vermemiştir. Bu sebeple manastırların ortaya çıkışını Mısır'a dayandıran araştırmacılar, manastırcılığı Paulus'un değil Antonios'un başlattığını ve manastırcılığın, onun etrafındakilerin yaydığı bir hareket olduğunu kabul ederler (Tiryaki, 2007, s. 17; Güzel-Erdoğan, 2012, s. 434). İskenderiye piskoposu Athanasios'un, Antonios'un (254-356) yaşam hikayesini kaleme aldığı ve sonradan bütün azizlerin yaşam öykülerine model olan eser, manastır hareketinin geniş bir halk kitlesi tarafından tanınmasını, Antonios'un Bizans döneminde manastır sisteminin kurucusu olarak kabul edilmesini ve Antonios önderliğinde de yayılmasını sağlamıştır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi 3. yüzyıl ortalarında zaten baskı ve zulümden kaçan Hıristiyanlar çöllere sığınmışlardır. Ayrıca Mısır'da yine aynı dönemlerde düzenli manastırlar olmadığı gibi, kendisiyle ilgili düşünmek isteyen keşişlerin, inzivaya çekilerek kendini tek başına eğitmek için şehir ya da köylerin etrafında barınak ya da kulübeler yaptıkları belirtilir (Delahaye, 1949, s. 136; Mango, 2002, 119)²⁰⁶.

Athanasios'un aktardıklarına göre, varlıklı bir çiftçi iken bu hayattan vazgeçip tüm mal varlığını gönüllü olarak dağıtan Antonios, köyünün yakınında inzivaya çekilmiş, sonraki dönemlerde de bunu daha da ileri götürerek Nil yakınlarında bir çölde Pispir denen yerdeki bir kalede dünya nimetlerinden uzak, çileci bir hayatı benimsemiştir²⁰⁷ (Delahaye, 1949, s. 136). Çölde inzivaya çekildiği süre içerisinde kendisine senede iki defa ekmek getiren adam dışında kimseyle görüşmemiştir. Burada yaklaşık yirmi yıl münzevi olarak yaşayan Antonios'un ünü yayılmış ve etrafında münzevi toplulukları oluşmaya başlamıştır. Sonraları müritlerinin onu ikna etmesi sonucu yirmi yıllık münzevi hayatına son veren Antonios, topluluk içine çıkarak yeni bir manastır hareketi

²⁰⁵ Havari Paulus ile karıştırılmaması için "İlk Münzevi" adıyla anılmaktadır. Paulus, yaşamı hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk münzevidir (Tiryaki, 2007, s. 17).

²⁰⁶ Kişinin kendi köyünden çıkması veya kaçması vergileri ödeyemez hale gelen yoksul insanlar örneğinde, M.S. ilk yüzyıldan itibaren görülse de, zengin bir çiftçi olan Antonios'un tüm mülkünü gönül rızası ile dağıtarak münzevi hayatı seçmesinde bu dürtünün etkili olmadığı düşünülmektedir (Mango, 2008, s. 120).

²⁰⁷ Mango, Antonios'un başlangıçta boş bir mezara kapandığını ifade etmektedir (Mango, 2008, s. 119).

başlatmıştır²⁰⁸. Böylece ilk manastır topluluğunun Antonios'un inzivaya çekildiği çölde başladığını söylemek mümkün olabilmiştir²⁰⁹ (Kazhdan, 1991, s. 1392; Mango, 2002, s. 209; Mcguckin, 2008, s. 612-613; Mango, 2008, s. 119, 120; Harmless, 2008; s. 294).

Manastır, Bizans toplumunun hem merkezi hem de bir aynası olarak kabul edilir. Manastır sadece ideallerin ifadesi için bir araç değil, aynı zamanda pek çok ihtiyacın karşılanması için de bir yol olarak görülmüştür. Manastırcılık, erken Hıristiyanlık döneminde daha çok bireysel bir girişim olduğundan, çöle çekilme kararının arkasındaki nedenler de farklılık gösterir. Decius ve Diokletianus'un zulmünden kaçmak için olduğu gibi, yüksek vergi ve haksız muameleden kaçmak için de çöllere sığındıkları bilinir. Doğu çöllerinin yerleşim merkezlerinden uzak olmalarına rağmen Nil'den Kızıldeniz'e geçen kervan yolu üzerinde olmaları, münzevilere yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli erzakın verilmesini sağlamıştır. Hıristiyanlığın hoş görülmeye başlamasından sonra manastır yaşamının çöküşe geçmesi ve çoğu münzevinin geri dönmesi beklenirken, çölün kendilerine dini ibadetleri için uygun bir çevre sağladığını fark eden keşişlerin sayısının daha da arttığı görülmüştür. Çünkü artık inançlarının yeterince sınanmadığı hissine kapılan Hıristiyanlar kendi çetin sınavlarını kendileri yaratmak için çöle çekilmeye başlamışlardır. Üstelik sadece erkeklerin değil kadınların da münzevi olduğu görülmüştür (Talbot, 1999, s. 164; Angold, 2000, s. 265; Tiryaki, 2007, s. 12, 13).

4. yüzyılda Bizans dünyasında büyük bir önem kazanan ve yayılım gösteren manastır hareketinin, genel olarak Mısır'da başladığı, 5. yüzyıl başlarında da Cyrus Piskoposu Theoderet'in Din Tarihi adlı eserinde de aktardıkları doğrultusunda kısa bir süre içinde Mısır'dan Filistin, Suriye ve Mezopotamya'ya da yayıldığı bilinir. Hatta Suriye, kimi nefisini köreltmeye yönelik, kimi de uzun yıllarını bir sütun üzerinde geçiren Symeon Stilites (390-459) gibi daha aşırı çileci hayatı seçen münzevilerle oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur. Manastır hareketinin sonraları 7. yüzyılda da Çin'e kadar ulaştığı da ifade edilir (Krautheimer, 1986, s. 95; Rodley, 2001, s. 11; Mango, 2002, s. 209; Mcguckin, 2008, s. 613; Mango, 2008, s. 120; Harmless, 2008, s. 497).

²⁰⁸ Antonios inzivada yalnız yaşadığı dönemde keşiş olarak değil münzevi olarak, topluluk içinde yaşamaya başladıktan sonra da keşiş olarak adlandırılmaya başlamıştır.

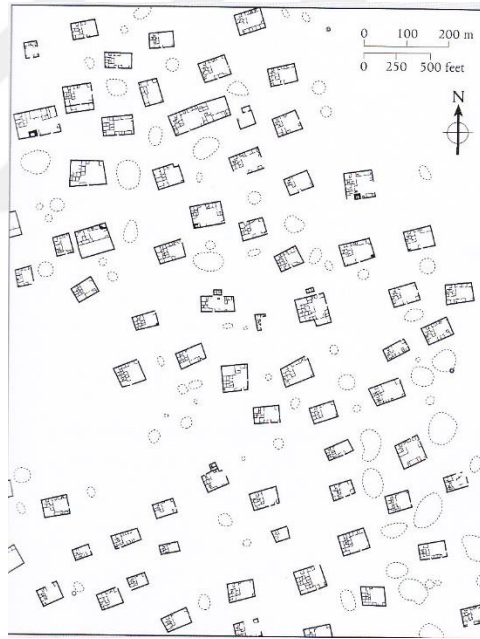
²⁰⁹ Antonios manastır siteminde topluluklar yalnız ve yarı-münzeviler olmak üzere ikiye ayrılır. Resmi kurallar ve itaat etme yoktur. Bunun yerine keşişler yalnız ve yarı-münzevi topluluk içinde yer alarak dua ve ibadetlerini kendi bildikleri yolda uygular, kendi hayat tarzlarını kendileri belirler ve kurtuluşa erme doğrultusunda kişisel manevi programlarını kendileri oluştururlardı (Tiryaki, 2007, s. 19).

Mısır'daki manastır hareketinin Bizans dünyasında da sürekli hale gelecek iki formda geliştiği görülür. İlki, keşişlerin tek başlarına inzivaya çekildikleri ve sadece bayram günlerinde ve şölenlerde toplantı salonlarında yemek yemek ve çeşitli hizmetlerde bulunmak için bir araya geldikleri lavra sistemi; ikincisi de manastır cemaatinin keşiş hücrelerinde, yemek salonlarında, mutfakta, toplantı salonlarında, şapel ve kilisede birlikte buldukları kenobitik sistemdir. İlki kısaca yalnızlığı, ikincisi de topluluğu ifade eder. Her iki sistem de 4. yüzyılda gelişme göstermiştir: lavra sistemi Filistin'de; kenobitik sistem Mısır ve Anadolu'da gelişmiştir (Mango, 2002, s. 210-211).

Lavra sisteminde keşişler hafta içinde ayrı ayrı hücrelerde kalmış, dua edip hasırdan şiltelerde yatmış, hafta sonunda ise ibadet için toplanmışlardır. Mısır'da M.S. 6.-8. yüzyıllara tarihlendirilen Kellia Manastırı, yaklaşık bin altı yüz birime sahip lavra tipinde bir manastırdır. Her biri duvarlarla çevrili birim, iki keşişin kalabileceği şekilde odalara ayrılmıştır. Her bir lavra kendi ibadethanesine ve mutfağına sahiptir. Tüm bu odalar bir avlu etrafında kümelenmiştir. Yahudiye çölünde arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yaklaşık altmış manastırın yirmisinin lavra tipinde olduğu tespit edilmiştir (Çizim 165) (Karautheimer, 1986, s. 95; Mango, 2002, s. 211).

Lavra tipi manastır düzenlemesinin Anadolu'da görüldüğü bölgelerden biri Likya'dır. Bölgenin, savunulması kolay oluşu, tarıma elverişli arazilerin bulunması ve hac yolları üzerinde yer almasının, bölgede manastır yaşamının gelişimine katkı sağladığı ifade edilir. Manastırda yaşayan rahiplerin, sosyal hayatla iç içe olmaları bölgedeki manastır yerleşimlerinin köylerden ayırt edilmesini güçleştirmiştir. Manastırlar köy yerleşimlerinde olduğu gibi tarım arazileri yakınında, yüksek tepelerde kurulmuş ve birer savunma duvarı ile çevrelenmiştir. Karabel Asarcık'ta birbirine yakın iki manastırda kilise, yoğun bir keşiş hücresi kümesiyle çevrelenir. Hücreler gelişigüzel konulanmıştır ve yapı topluluğunu çevreleyen kuşatma duvarı düzensiz bir plan sergiler. Yapı grubu bu düzenlemesiyle lavra tipi manastır yapılanmasını çağırır ki, burada keşişler birer münzevi olarak yaşarlar ve toplu ibadet için kilisede biraraya gelirlerdi (İşler, 2009, s. 222, 226; Niewöhner, 2017, s. 121).

Anadolu'da lavra tipi manastır örgütlenmesinin görüldüğü bir diğer bölge Latmos'tur²¹⁰. Latmos'ta kenobitik manastır yaşamına pek rastlanmamakla birlikte Aziz Paulos gibi kendisini yalnızlığa adanmış keşişlere ait mağaralar, odalar ya da yaşam alanlarının izlerine kısmen de olsa rastlanabilmiştir. Yaklaşık 880'lerde Bergama'da doğan Paulos, Latmos Dağı'nda inzivaya çekilerek Meryem'e adanmış mağarada sekiz ay geçirmiş, daha sonra başka bir baş keşişin önerisi ile, daha önce Athanasios adlı birinin hayatının yirmi iki yılını geçirdiği bir kaya üzerindeki mağaraya gitmiştir. Burada bir stylit gibi on iki yılını geçiren Paulos, Athanasios gibi kehanetler göstermiş, etrafında onun yolunu benimseyen müritler toplanmış ve burada lavra tipi manastır yerleşmesi oluşmuştur. Paulos'un öldüğünde ilk olarak nartekse, daha sonra ise, tek nefli şapele sonradan eklenen neflerden birine gömüldüğü düşünülür. Doğuda apsisi, yanlarına eklenmiş küçük mekanları olan uzun salonun yemekhane, yapının kuzey kapısının yanındaki odaların ise keşiş hücreleri olduğu tahmin edilir²¹¹ (Peschlow-Bindokat, 2005, s. 169-171, 196-197).

Çizim 165. Lavra Tipi Manastır örgütlenmesi. Kellia Manastırı (Mango, 2002)

²¹⁰ Ortaçağ kaynaklarında özellikle Latros adıyla geçen Latmos Dağı'nda (Bafa Gölü ve çevresinde Beşparmak Dağları) yerleşimin, Paulos'un yaşam öyküsüne göre, M.S. 7. yüzyılda Sina'daki Araplardan ve Arap Yarımadası'ndan kaçan keşişler tarafından yerleşildiği tahmin edilir (Peschlow-Bindokat, 2005, s. 167).

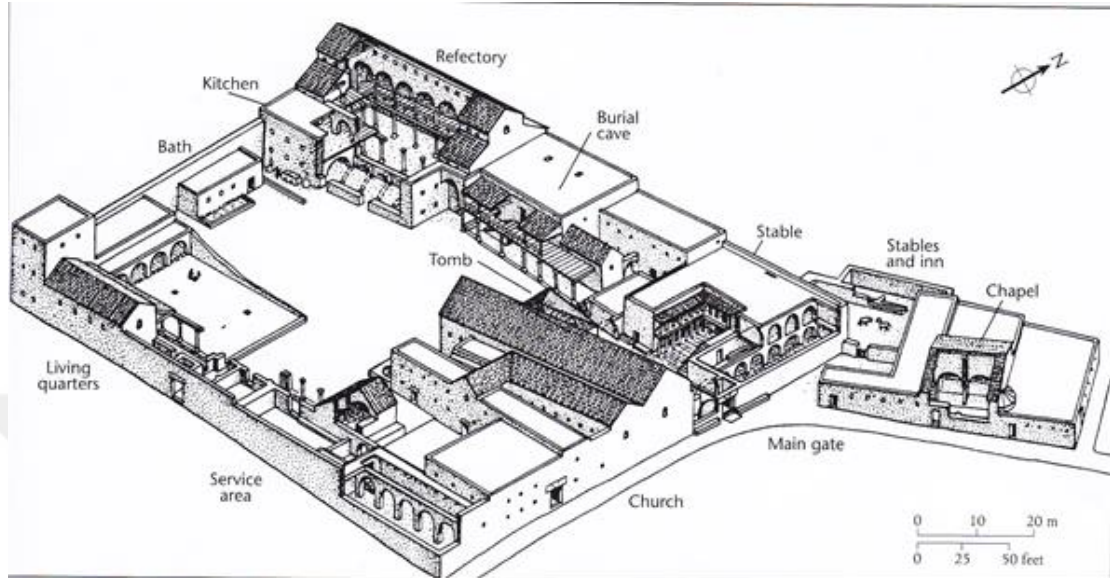
²¹¹ 955 yılında buradaki kiliseye gömülen Paulos'un mağarası, dağ doruğunun altında, 740.00 m. yükseklikte, doğuya doğru yükselen, ulaşılması güç sarp kayalıklar içine kurulmuştur. Çevre duvarı ile kuşatılan ve ana giriş kapısı kule ile korunan yapının içinde su ihtiyacını karşılamak için bir de yer altı sarnıcı bulunur. Tek nefli kilisesi sonradan iki yana yapılan neflerle büyütülmüştür (Peschlow-Bindokat, 2005, s. 172).

9. ve 10. yüzyıllarda Bizans kültürel yaşamında hissedilir derecede değişiklikler meydana gelmiş, Bizans manastırları da kenobitik yapılarını kaybetmeye başlamıştır. Bireysel izolasyon ya da inziva eğilimi, 10. yüzyıl boyunca gelişen kişisel kurtuluş ideali için de olanak sağlamıştır. 11. yüzyılın çoğu manastır kurucusu da lavra tipi manastırlardan esinlenmiştir. Patmos adasındaki Teolog Aziz Ioannes Manastırı'nın kurucusu Aziz Khristodoulos da lavra tipi manastırları örnek almıştır. Aslen Anadolu'ya dökümüş, Başpınak dağlarında (Latmos) keşiş olmuştur. Türkler Anadolu'ya girdiğinde de diğerk keşişler gibi kaçmış, ilerleyen yaşlarında ise aynı dağa geri dönmüştür. Büyük bir çoğunluk kenobitik manastır sistemini benimsese de Khristodoulos lavra tipi manastır benimsenmiştir (Kazhdan ve Epstein, 1985, s. 13-14; Angold, 2000, s. 267).

Pakhomios'un temsilcisi olduğu kenobitik sistemde ise münzevilerin zaten uymakta olduğu yoksulluk ve iffet erdemlerine itaatkarlık erdemi eklenmiştir. Manastır bir baş keşişin yönetimindedir ve keşişler ona itaat etmek zorundadır. Münzevi keşişler kendi hayatlarını kendileri belirlemişler, dolayısıyla da kurtuluşa erme konusunda kişisel manevi programlarını oluşturmuşlardır. Tarikat manastırlarında düzenli olarak toplu ibadet yapılmış ve bütün keşişler bunlara katılmakla yükümlü kılınmıştır. Ayrıca her keşişten el emeğine dayalı belli bir iş görmesi, örneğin tarlada çalışması ya da kumaş dokuması beklenmiştir. Muazzam genişlikte olan Pakhomios manastırlarında çoğu zaman yüzlerce, hatta bazen binlerce keşişin yaşadığı, keşişlerin bazı zamanlarda kimin az yiyebileceği üzerine de yarıştıkları belirtilir. Bu manastır sisteminin en erken örneği Nil Nehri'nin batı kıyısındaki Dendera kasabası yakınındaki Tabennisi'de bulunmuştur. Manastır, her biri otuz-kırk keşişi barındıran ve bir baş keşişin yönetiminde olan çok sayıda ayrı binadan oluşmuştur (Delahaye, 1949, s. 137, 138; Krautheimer, 1986, s. 95; Mango, 2008, s. 120).

Pakhomios tarzı manastır (kenobitik), Mısır'dan sonra Akdeniz'in doğusunda ve batısında gelişen bütün manastırların modeli olmuş, fakat özellikle Doğu Ortodoksluğuna özgü Basileios ve Batı'daki Benedikten manastırlarının gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. M.S. 474'te inşa edilen Aziz Martirler Manastırı kenobitik manastırların bir örneğidir (Çizim 166). Yemekhane, mutfak, keşiş hücreleri, kilise, mezar, hizmet alanları, hamam, ahır ve tuvaletten oluşur. Tüm bölümler ortadaki bir avlunun etrafına konumlandırılmıştır. Ayrıca Yahudiye çölündeki arkeolojik araştırmalarda ortaya

çıkarılan altmış manastırın kırkının da kenobitik manastırlar oldukları anlaşılmıştır (Delahaye, 1949, s. 137, 138; Talbot, 1999, s. 163, 164; Mango, 2002, s.211, 212; Ouserhout, 2008, s. 356).

Çizim 166. Kenobitik Manastır Örgütlenmesi. Aziz Martirler Manastırı M.S. 474 (Mango, 2002)

Mısır ve Suriye'den sonra, manastır hareketi Anadolu'ya da ulamıştır. 4. yüzyılın sonlarından önce, bölgedeki sert iklim koşullarından dolayı Galatya'da çok az sayıda keşişin varlığından söz edilse de, Küçük Ermenistan, Paphlagonia, Bitinya, Pontus, Likya, Latmos, Frigya, Kapadokya, Anadolu'da manastır hareketinin görüldüğü önemli merkezler arasında kabul edilir²¹² (Delahaye, 1949, s. 141; Peschlow-Bindokat; 2005, s. 167; Niewöhner, 2017, s. 121).

Kapadokya ya da Anadolu'da manastır hareketinin öncüsü olarak kabul edilen kişi Kapadokyalı üç büyük kilise babasından biri olan Kayserili Basileios'tur (330-379). Basileios'un manastır kuralları kendi kendine yeten bir topluluk anlayışını yani kenobitik sistemi benimsemiş ve hastalara, yaşlılara yardımcı olmayı, seyyahlar için kalacak yer imkanı da sağlayan, insanlara yardımcı olmayı amaçlayan, topluluk halinde yaşamayı

²¹² Erken Bizans döneminden orta Bizans dönemine kadar Anadolu'daki manastırlar arasında sürekliliğin olduğuna dair pek az veri mevcuttur. Taşra'nın önemli bir bölümünde Arap akınları, erken dönem geleneklerinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Likya'da manastır yaşamı 5. yüzyıla kadar indirilir. Ortaçağ kaynaklarında Latros adıyla geçen Latmos Dağı'nın, 7. yüzyılda Sinai'deki Araplardan ve Arap Yarımadası'ndan kaçan keşişler tarafından yerleşildiği kabul edilir. Orta Bizans döneminin başlarında Bitinya'da, Marmara Denizi'nin güney kıyısı boyunca uzanan manastırlar yer alır. 7. ve 9. yüzyıllar arasında Frigya'da, Antik dönemin pek çok bakımdan öne geçen, kalkınmış kentlerinin çoğunun manastırlara ve kırsal yerleşimlere dönüştüğü ifade edilir (Peschlow-Bindokat, 2005, s. 167; İşler, 2009, s. 225; Uçkan, 2010, s. 24; Niewöhner, 2017, s. 127).

gerekli kılan manastır sistemini getirmiş ve Bizans İmparatorluğunun manastır sistemi Basileos'un koymuş olduğu kurallar çerçevesinde oluşmaya başlamıştır (Delahaye, 1949, s. 141; Talbot, 1999, s. 165-166; Rodley, 2001, s. 11; Mango, 2002, s. 209; Harmless, 2008, s. 496)

Basileios, Atina'da eğitimini tamamladıktan sonra, 357'de annesi ve kız kardeşinin de teşvikiyle manastır yaşamına karar vermiş, Kapadokya'da kurmuş olduğu manastır için en uygun manastır sistemini belirlemek üzere Mezopotamya, Mısır, Filistin ve Suriye'yi de içine alan bir yolculuğa çıkmıştır. Antonios'un münzeviliğini bazı bakımlardan hayran olunacak bir nitelikte bulmakla birlikte, kardeşçe iyiliğe yönelik hiçbir fırsat sunmamak ve Tanrı'nın bütün buyruklarını yerine getirmeye olanak vermemek gibi ciddi eksikliklerinin olduğunu da görmüştür. Ayrıca her insanın örnek ya da öğüt almak yoluyla düzelmeye ihtiyacı olduğunu düşünen Basileios, bunun yalnızken gerçekleşmeyeceğini savunarak Pakhomios tarzı manastırı yani kenobitik sistemi seçerek Anadolu'ya uyarlamaya çalışmıştır. Tarikat manastırlarını sonuna kadar desteklemiş, yalnız yaşamayı asla onaylamamıştır. Nefsine olağanüstü biçimde hakim olmadıkça bir keşişin tek başına yaşamasının çok zor, hatta tehlikeli olduğunu, gündelik ihtiyaçları için keşişin, ziyaretine gelenlerin hayırseverliğine bağımlı olduğunu, keşişlerin çoğunun münzevi olmaya yetecek disiplini taşımadığını, bu yüzden de topluluksal bir manastır yaşamına ihtiyaçları olduğunu öne sürmüştür. Basileios'a göre manastır topluluğunun her üyesi, manastırın fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması için katkıda bulunmalı, keşişler, teşvik ve eleştiri yoluyla birbirlerinin manevi gelişimine yardımcı olmalıdır (Delahaye, 1949, s. 141, 142; Talbot, 1999, s. 166; Mango, 2008, s. 124; Harmless, 2008, s. 496; McGuckin, 2008, s. 615).

Basileios, Bizans manastır sistemine getirdiği kurallarda Pakhomios kurallarını esas almış olmakla birlikte, bazı bakımlardan ondan ayrılmıştır. Basileios;

1. Mısır'ın oldukça kalabalık manastırlarını fazla büyük bularak manastırları küçültmüştür.
2. Keşişlerin itaatkarlığını en önemli erdem saymıştır.
3. Çilekeşlik ve nefsin köreltilmesinde aşırıya gitmeyi yasaklamış, özel olarak oruç tutmak isteyen keşişe, baş keşişten izin alma zorunluluğu getirmiştir.

4. Basileos, manastırların çöllerde değil, kentlerde kurulmasını sağlamıştır. Bunda amaç, keşişlerin, insan kardeşlerinden kopuk yaşamak yerine, hayır işleri görerek onlara yardımcı olabilmelerini ve kendi davranışlarıyla kilise dışından kardeşlerine Hıristiyan yaşantısı konusunda örnek olmalarını sağlamaktır.

Basileios'un koymuş olduğu bu kurallarla, keşişin kişisel kurtuluş arayışının dayanağını oluşturmanın yanı sıra, kilise dışından Hıristiyan cemaatine çeşitli hizmetler veren Ortaçağ manastırlarının karakteristik özelliklerinin de ortaya çıktığını görmüş oluruz. Mısır ve Suriye manastır kuralları ile karşılaştırıldığında Basileios'un kurallarının ılımlı, aşırıktan uzak ve pratik olduğu düşünülmektedir (Talbot, 1999, s. 166, 167).

Basileios, Kayseri'de manastırını şehrin dışında kurarken, rahibe manastırları şehrin içinde yer almıştır. Rahibe manastırlarının genellikle kentsel bir konumda yer alması, ailelerin, rahibelerle iletişim halinde olabilmeleri ve bu şekilde güvenliklerinden emin olmak istemelerinden kaynaklanmıştır (Niewöhner, 2017, s. 120).

Manastırların 4. yüzyıldan itibaren hızla yayılarak güç kazanması, devletin manastırlara bazı kısıtlamalar getirmesine sebep olmuştur. Öyle ki 7. yüzyıl ile başlayan ekonomik ve sosyal bunalım döneminde, manastırlarda yaşayan keşişlerin bu kısıtlamalardan dolayı batıya gittiği ifade edilir. Bunu, İkonoklast dönem ile birlikte getirilen kısıtlamalar takip etmiştir. İkonoklastus'tan kaçan keşişler kendilerine sığınacak yer aramışlar ve Athos'a sığınmışlardır. Athos Dağı'na, ilk keşişlerin 8. yüzyıl ortalarından sonlarına doğru ulaştığı bilinir. Athos, Hıristiyan manastırcılığının münzevilikten topluluğa nasıl dönüştüğünün yaşayan örneklerinden biri olarak görülür. Athos'taki bazı topluluklar münzevilikten yarı münzevilğe oradan da kenobitik yaşama dönüşmüştür. İkonoklast dönem, yine de manastırların sayısal olarak ve toplumdaki etkinlikleri açısından büyük ölçüde geliştiği bir dönem olarak kabul edilir ve dönemin sonunda zafer manastırların olmuştur (Akyürek, 1997, s. 73; Burridge, 1997, s. 81; Güzel-Erdoğan, 2012, s. 437).

İkonoklast dönemde manastır kuralları değiştirilmeye çalışılmış, dönemin sona ermesiyle de manastırlar yeniden toparlanma sürecine girmiştir. İkonoklast dönemin sona ermesiyle birlikte manastırlar güçlenmiş, var olan manastırların güçlenmesinin yanı sıra yeni manastırlar da kurulmuştur. 9. yüzyıldaki manastırlar, erken dönemdeki manastırlardan farklıdır. Bu farklılık özellikle ekonomik anlamda kendini gösterir. Erken dönemin kendi üretimini yapan ve kendi kendine yeten manastırlarının yerini, bağışlarla ayakta duran ve

doğrudan para yardımı alan manastırlar almıştır (Güzel-Erdoğan, 2012, s. 437). Başkent ve etki alanındaki Bizans manastırlarında ilk başlarda Basileios'un koymuş olduğu kurallar uygulanırken, 9. yüzyıldan itibaren kurucunun istekleri ile oluşturulmuş kuralları içeren typikonlar ortaya çıkmıştır (Doğan, 2003, s. 77)²¹³.

Büyük Basileios her ne kadar Kapadokya ve Anadolu'da manastır hareketinin kurucusu olarak kabul edilse ve yaklaşık elli kadarı günümüze ulaşan bu typikonlar arasında Kapadokya'ya ait herhangi bir belge bulunmasa da, iyi organize olmuş ve kaliteli işçilik sergileyen yapı topluluklarının manastır olduğu kabul edilmiştir. Bölgedeki tuhaf kaya oluşumları, Kapadokya'yı ilk ziyaret eden seyyahlardan Paul Lucas tarafından keşişlerin inziva mekanları olarak tanımlanmıştır. Bölgede ilk sistemli çalışmaları yürüten Jerphanion da bu görüşü geliştirerek desteklemiştir. Çalışmalarını, manastırların açıkça çok olduğu bölgede yoğunlaştıran Jerphanion'un görüşleri, bölgedeki diğer yerleşimler için de genellenmiş ve Kapadokya'nın sadece keşişler tarafından yerleşilen bir manastır bölgesi olduğu görüşü yaygınlaşmıştır. Epstein, bölgedeki manastırcılığın 9. ve 11. yüzyıllar arasında geliştiğini belirtmiştir. Bölgenin volkanik yapısının sunduğu yumuşak kaya, ibadet ve yaşam için ucuz ve kolaylıkla oyulabilen alanlar sağlamıştır. Sulak araziler, yaşamın sürdürülebilmesi için tarım alanları sunmuştur (Jerphanion, 1925-42; Epstein, 1979, s. 29; Ousterhout, 1997, s. 422; Öztürk, 2010, s. 328). Ancak, Kapadokya'da manastır varlığını destekleyen herhangi bir belgenin günümüze ulaşmaması, bölgedeki münzevi yaşam izlerinin ya da manastır varlığının mimari verilerle ortaya konma zorunluluğunu doğurmuştur.

Kapadokya'da manastır olarak tanımlanan yapı toplulukları içinde, keşişlerin ayrı ayrı kalabilecekleri keşiş hücrelerine rastlanmamıştır, bu sebeple bölgedeki manastır varlığı Basileios'un da kurmuş olduğu kenobitik sitem üzerinden sorgulanmıştır.

Hill, 11. yüzyıla kadar, Theotokos Evergetis örneğinde görüldüğü gibi, manastır topluluklarının bazı benzer özellikleri dikkate alınarak, manastır olup olmadıklarının anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Hill'e göre Bizans keşişlerinin etkinlikleri, kenobitik anlayışla inzivaya çekilmekten, ruhban sınıfından olmayanlarla ya da hacılarıyla ilişki

²¹³ Bu belgelere göre manastırdaki rahip ve rahibe sayısı 30-40 arasındadır. Bazı manastırlar, kurucu ailenin mülkiyetinde kalmıştır. Typikonların giriş bölümünde, genellikle kurucunun yeni bir manastır kurma nedenleri açıklanır; bunu keşişler ya da rahibelere yol gösteren kurallar izler. Typikonlarda manastırın nasıl işleyeceği, yönetimi, dua ve ibadet kuralları belirtmekle birlikte, mimarideki düzenlemelere dair sınırlı bilgiler verilmiştir. (Doğan, 2003, s. 77).

kurmalarına kadar çeşitlilik gösterebilir. Bu sebeple, eğer biri, keşiş hücrelerine sahipse, orada bu etkinliklerin hepsiyle ilişkili yapılar olduğu öne sürülebilir, ancak manastır terimi yanlış bir şekilde, bütün bu faaliyetlerle ilişkilendirilebilen herhangi bir yapı için de kullanılma eğilimindedir (Hill, 1994, s. 137).

Genellikle, Bizans manastırlarını oluşturan birimlerde görülen benzerlik, yapıların manastır olarak belirlenmesine katkı sağlar (Öztürk, 2012, s. 153). Bir manastır genellikle, güçlü savunma duvarları olan, bu duvarların içinde keşiş hücreleri, atölyeler, ahırlar ve depo yapıları bulunan yapılar topluluğu olarak tanımlanır. Etrafı güçlü savunma duvarlarıyla çevrili bu alanın merkezinde de kathedra yer alır (Resim 590) (Kazhdan, s. 1392). Ancak Hill, bir yapı grubunun ne zaman bir manastır olamayacağı üzerine görüşlerini Kapadokya'daki birkaç kagir yapı grubundan yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Bizans mimarisi üzerine yürütülen çalışmalarda belirtilenin aksine kilise, uzak ve ulaşılması güç bir bina (tercihen bir dağın zirvesi ya da yakını), çevre ya da kuşatma duvarı, avlu, çok sayıdaki küçük odalar, kayaya oyulmuş yapı ya da yakın çevredeki mağaraların bir tanesinin varlığının manastır tanımlaması için yeterli olmayacağını; bunu yerine iki ya da daha fazla kriterin varlığının daha ikna edici olabileceğini söyler. Ancak yine de en az iki ya da daha fazla kriteri barındıran ve önceki araştırmalarda manastır olarak tanımlanan yapıların neden manastır olarak tanımlanamayacağını da gerekçeleri ile açıklamaya çalışır (Hill, 1994).

Erciyes Dağı'nda konumlanan Persek'teki yapı grubu, kilisenin varlığı ve konumu itibariyle ilk iki kriteri karşılamasına rağmen, yerleşim ve su kaynağından uzak olan bu yapının bir kathedra olduğunu söylemek Hill'e göre güçtür. Kilise ayrıca haç planıyla da rotond ve sekizgen planlı yapılarda da olduğu gibi, pagan *mausoleumları* ile doğrudan ilişkilidir. Yakınındaki gömü alanı da dikkate alındığında bu yapı bir manastırdan çok, bir mezar ya da anı kilisesi olmalıdır²¹⁴. Kuşatma duvarı ve bir avlunun bulunması da araştırmacıya göre belirleyici bir kriter değildir. Binbir Kilise, Kilise 7, Silifke'deki

²¹⁴Hill, Bizans mimarisi üzerine yapılan çalışmalarda bir yapıyı manastır olarak tanımlayabilmek için bazı kriterlerin belirlendiğinden söz eder. Bunlar; kilise, uzak ve ulaşılması güç bir bina, yapıyı kuşatan bir çevre duvarı, avlu, çok sayıda küçük odalar ve doğal kayaya oyulmuş yapı ve yakınlardaki mağaralardır. Hill'e göre bu kriterlerden birinin olması, manastır tanımlaması için yeterli değildir. Birden fazla kriterin sağlanması daha ikna edici bulunur. Yayınlarında manastır olarak yer alan yapı topluluklarından, Karadağ Kilise 7, Korykos (Kız Kalesi) Kilise 3, Alahan Manastırı ve Erciyes Dağı civarındaki Persek ile birlikte Anadolu'daki bazı toplulukların aslında manastır olamayacağını yayınında sebepleriyle birlikte belirtmiştir (Hill, 1996, s. 137-145).

Meryemlik Kilisesi, kuşatma duvarı olan iki yapıdır ancak arştırmacıya göre Meryemlik Kilisesi'nin kuşatma duvarı eşkıyalardan korunmak, Kilise 7'nin kuşatma duvarı ise doğudaki eksedrası ile birlikte kalabalık cemaatin hafta içi ayini için kullanılıyor olmalıdır. Bu kiliseler birer manastır değil daha yüksek ihtimalle hac ya da mezar kiliseleridir (Hill, 1994, s. 137-139).

Resim 590. Sina Dağı, Azize Katherina Manastırı, M.S. 548-565

Popovice göre keşişlerin bir arada yaşadıkları, ibadet ettikleri kenobitik manastırlarda bir çevre ya da kuşatma duvarı, toplu ibadet için bir kilise ve yine toplu yemek yemek için bir masanın (trapeza) yer aldığı yemekhane, olması gereken birimlerdir²¹⁵ (1998, s. 281, 283). Kostof'a göre de kilise ve yemekhane, Kapadokya'da, yazılı belgeler ile varlıkları kanıtlanamayan manastır kuruluşları için başlıca göstergelerdir. Yemekhane için uzun, kayaya oyma bir masa ve oturma sıraları gerekmektedir²¹⁶ (Kostof, 1989, s. 51; Öztürk,

²¹⁵Popovic ayrıca trapezanın sivil ve dini işlevini de vurgulamıştır. Buna göre trapeza dini işlevinin yanı sıra, günlük yemek hizmeti veren sivil bir mekandır ve bu yüzden mutfak ile bağlantılı olması mantıklı görünür. Genellikle bazilikal ya da tek nefli Bizans trapezaları dikdörtgendir ve bazı örneklerde bölmelere ayrılmıştır. İçerideki düzenlemede, çoğunlukla Orta Bizans döneminde Anadolu ve Balkan örneklerinde apsis kullanımının yaygın olduğu görülür. Mekan genellikle iki şekilde düzenlenmiştir. İlki duvarlar boyunca yerleştirilmiş yarım daire masa sıraları, ikincisi ise merkezde tek bir uzun masa ve iki yanında uzanan oturma sıralarıdır (Kazhdan ve Johnson, 1991, s. 2109; Popovic, 1998, s. 299).

²¹⁶Kostof'un kaya manastırları listesinde yer alan yapı toplulukları arasında hem kilise hem de yemekhane içermeyen örnekler de mevcuttur.

2012, s. 153). Burr ridge, kilise ve yemekhaneyi, bir manastır için olması gereken en önemli iki birim olarak tanımlar (1997, s. 80).

İlk Hıristiyanlar için, ister keşiş ister sıradan inancılı bir insan olsun, toplu yemek ve ibadet çok önemlidir. Birlikte yenen yemekler, monastik düzenin, manastır disiplinin, eğitiminin çekirdeğini oluşturur. İlk münzeviler dahi, diğer tarikat üyeleri ile yemek yemek için haftada iki kez biraraya gelmişler, manastırcılığın ilk zamanlarında da ayinleri, topluca yenen yemekler izlemiştir. Ökaristi toplantısı kilisede sona erdikten sonra, kardeşler yemekhaneye birlikte gitmişler, kendileri için ayrılan yerlere oturarak, omuz omuza dualar etmişler, perhiz yemeklerini yemişlerdir. Keşişlerin masanın etrafındaki yerleri, rütbe ya da kıdemlerine göre değil, eşitlikçi anlayışla belirlenmiştir (Resim 591) (Mathews ve Mathews, 1997, s. 299; Popovic, 1998, s. 287). Bu sebeple, yemekhaneler çoğu örnekte kiliseye bitişiktir, kenobitik manastırlarda ana yemek için, kiliseden yemekhaneye doğrudan ulaşım sağlanır ve bunun doğal bir sonucu olarak da yemekhane çoğunlukla kilisenin batısında yer alır. Ancak, Mısır, Suriye, Filistin ve Yunanistan örneklerine bakıldığında genellikle batıda konumlanan yemekhanelerin, bazı örneklerde farklı yönlerde konumlandıkları da görülür. Filistin'de 5. yüzyıla ait Martyrius'ta yemekhane, kilisenin kuzeybatısındadır. Suriye'deki örneklerde kuzey ya da batıda bulunur. Athos'ta 1070 yılına tarihlenen Karakallou Manastırı'nda yemekhane kilisenin güneyinde, kiliseye paralel uzanır ve arada boşluk bulunur (Burr ridge, 1997, s. 82; Popovic, 1998, s. 287).

Resim 591. Göreme Vadisi, Çarıklı Kilise yemekhane (Pekak Arşivi, 2013)

Yemekhanelerin ayrıca, manastır topluluklarında kilise ve mezar oyukları ya da mezar şapellerine yakınlığı da dikkat çeker. Popovic, bir genelleme ile özellikle Mısır manastırları için önemli olan yemekhanelerin sivil değil dini yapılar olduğunu ve bu yapı grupları içinde, ister kilise ister mezar şapeli ya da gömü alanı olsun, dini işlevi olan yapılara yakın olduğunu vurgular (1998, s. 287).

Gürcü manastırlarının oluşumuna bakıldığında, Kartli Kralı Mirian'ın (265-342) Hıristiyanlığı devlet dini olarak ilan etmesi ile birlikte Doğu Gürcistan'da manastır yaşamının başladığı kabul edilir. 6. yüzyılda "Onüç Suriyeli Kilise Büyüğü" olarak bilinen Gürcü rahipler ülkelerine döndükten sonra manastır sayısı artmış ve bu dönemde özellikle mağaralarda, inzivaya çekilmek için yapılmış kaya mimarisi örneklerine rastlanmıştır. Ortaçağ boyunca da giderek gelişen ve sayıları artan manastır yapılarının da yerleşim düzeni aynıdır. Sade bir yaşam süren rahip ve keşişleri barındıran en erken manastırlarda dahi kilise manastır topluluğunun merkezini oluşturur. Sur duvarları ile çevrili, yakınındaki bir kale ya da gözetleme kulesi ile korunan erken örnekler, keşişlerin barınma, korunma gibi birincil gereksinimlerini karşılayacak keşiş hücreleri, yemekhane, mutfak gibi donanımlar ve kendi-kendilerine ibadet edebilecekleri küçük boyutlu şapellerden oluşturulmuştur (Kadiroğlu ve İşler, 2010, s. 22-23).

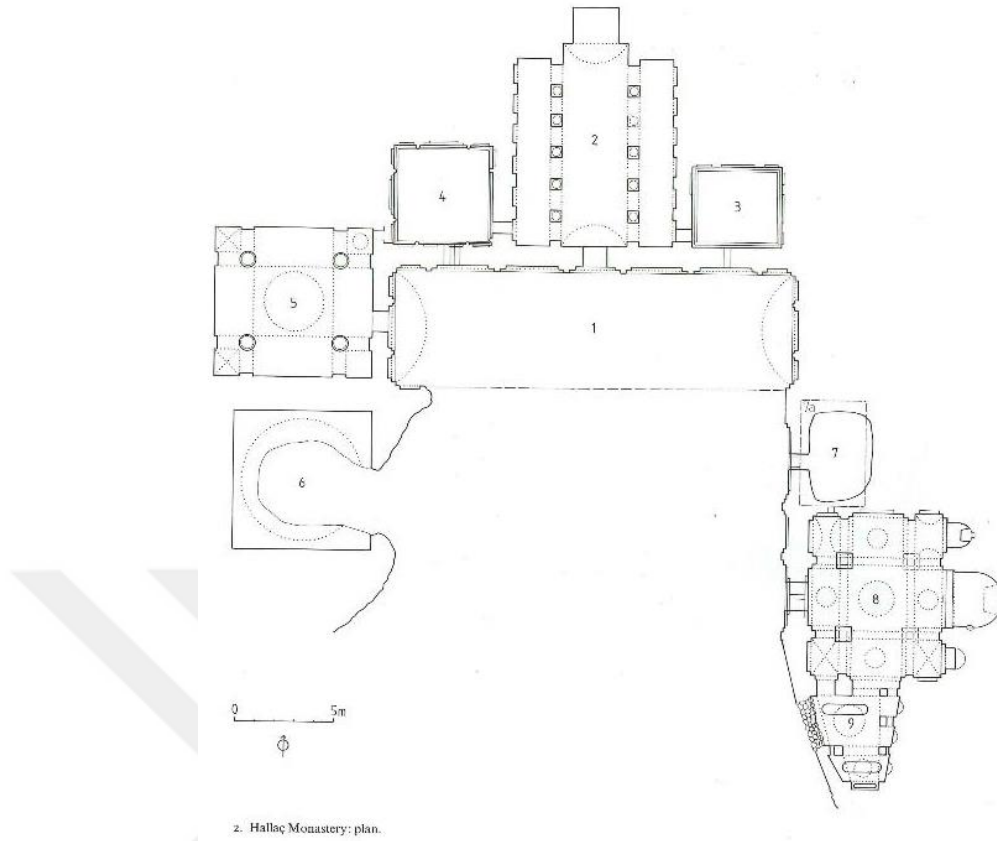
Kapadokya bölgesindeki manastır ya da yapı topluluklarını, mimari açıdan en kapsamlı şekilde inceleyen, Rodley'dir. Araştırmacı, avlulu manastırlar ile yemekhaneli manastırlar arasındaki farka dikkat çekmeyi amaçladığı çalışmasında, mimari özelliklerinden yola çıkarak, Kapadokya'daki yirmi dokuz yapı topluluğunu manastır olarak tanımlamış ve yapı topluluklarını avlulu manastırlar, Açık Saray grubu ve yemekhaneli manastırlar olmak üzere üç kategoride değerlendirmiştir ²¹⁷, ²¹⁸ (Rodley, 1985, s. 9-11, Öztürk, 2012, s. 154).

Rodley'in sınıflandırmasında, avlulu manastırlar grubundaki yapı topluluklarında yemekhane yoktur²¹⁹. Kompleksler, üç ya da dört cepheli bir avlunun etrafında konumlanan, bir kilise ve hepsi taş mimariyi taklit edebilecek kalite ve işçilikteki odalardan oluşur. Genellikle, avlunun uzun bir kenarı boyunca devam eden salon ya da giriş holü, kompleksi oluşturan diğer birimlere ulaşım sağlar. Çoğunlukla, diğer odalardan daha büyük bir oda vardır ve bu oda ya giriş holüne ya da doğrudan avluya açılır. Avlulu gruptaki yapılardan Şahinefendi ve Kılıçlar haricinde yapı toplulukları, avlunun bir yönünde kiliseye sahiptir ve kilise çoğunlukla doğudadır. Şahinefendi'de kilise, avludan uzakta ancak kompleks ile bağlantılı, Kılıçlar'da ise yaklaşık 50.00 m. güneybatıdadır. Bu yapı topluluklarının yemekhane içermedikleri halde manastır olarak tanımlanmalarının nedeni, yemekhaneli manastırlara göre planlarının daha düzgün ve birbiriyle tutarlı, işçiliklerin ise daha kaliteli oluşudur. Bu durum Rodley tarafından, yapı topluluklarının sivil kullanım amacından ziyade baninin cömertliği ya da gösterişli bir yapı ortaya koyma isteği olarak yorumlanmıştır. Rodley, komplekslerin ana salonlarını, ahşap masası günümüze ulaşmayan yemekhaneler olarak kabul etmiştir (Çizim 167) (Rodley, 1985, s. 11; Mathews ve Mathews, 1997, s. 298).

²¹⁷ Rodley Kappadokia bölgesinde, dağınık halde on bir avlulu manastır olduğunu belirtmiştir. Bunlar; Hallaç Manastırı (Ortahisar yakınları) Bezirhane (Avcılar), Şahinefendi Manastırı (Kırk Martirler yakınında), Soğanlı vadisinde Soğanlı Han, Göreme'de Karanlık Kilise Manastırı, Göreme ve Ortahisar arasında Aynalı Kilise, Avcılar ve Göreme vadisi arasında Kılıçlar Manastırı, Selime'de Selime Kalesi, Belisırma'da Direkli Kilise, Ihlara yakınlarında Karanlık Kale, Gümüşler'de Eski Gümüş Manastırı'dır.

²¹⁸ Direkli Kilise, Bezirhane Manastırı, Kılıçlar Manastırı, Karanlık Kilise, Aynalı Kilise ve Karanlık Kale avlu içermedikleri halde, avlulu manastırlar grubunda değerlendirilmiştir.

²¹⁹ Kapadokya bölgesinde, kayaya oyma mekanların oluşturduğu sivil mimari yapı grupları, anlatımda tekrarlardan kaçınmak amacı ile hem "yapı toplulukları" hem de kompleksler" olarak anılacaktır. Her iki kullanım da, manastır olarak tanımlanamayan ve bölgede var olduğu kabul edilen elitlerin yaşam alanlarını ifade edecektir.

Çizim 167. Hallaç avlulu yapı topluluğu (Rodley, 1985)

Nevşehir-Gülşehir yolunun batısında, Göreme'ye 28 km mesafede bulunan bölge Açık Saray olarak isimlendirilir. Rodley, Açık Saray'da da, manastır olarak tanımlanan ve bir avlu etrafında kümelenen yapı komplekslerinin bulunduğunu belirtir. Rodley bu grupta yedi yapı kompleksini değerlendirmiştir. Kompleksler, avluları ve plan düzenlemeleri açısından birbirleri ile benzerlik göstermekle birlikte, bu gruptaki yapıların bazılarında ya kilise yoktur ya da kilise yapı topluluğunun asıl birimi değildir. Yapı topluluklarından sadece ikisinde kilise vardır. İki örnekte büyük ve düzenli bir şekilde birbirine eklemli ahırlar, dört örnekte mutfak bulunur. Bu sebeple Rodley, bu gruptaki yapı topluluklarını manastır olarak tanımlamakta güçlük çekmiştir. Bunun yerine yapıları yazlık kervansaray olarak tanımlamıştır, çünkü ona göre bu yapılar kışın yaşamak için çok soğuktur (Rodley, 1985, 148-150; Mathews ve Mathews, 1997, s. 298; Kalas, 2000, s. 40).

Yemekhaneli manastırlar grubundaki yapılar, avlulu ve Açık Saray komplekslerindeki benzer bir düzenleme ve plana sahiptir, bu gruptaki en belirgin fark kayaya oyma yemekhanelerdir. Yemekhane, uzun bir masa, yanlarda oturma sıraları ve sonda bir kemer ya da apsisle vurgulanmış, baş keşiş için ayrılmış bir koltuk ya da niş bulunan dikdörtgen

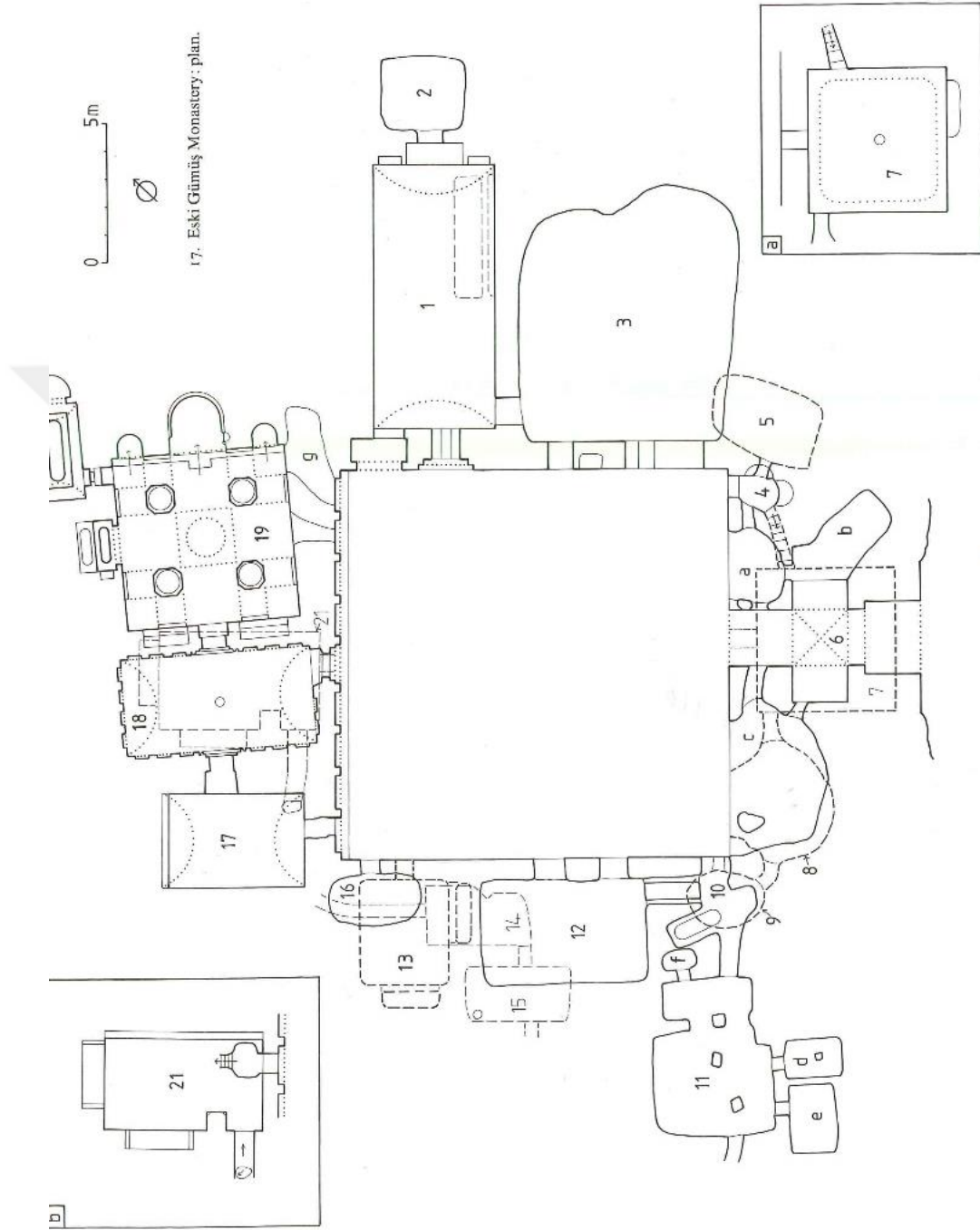
bir salondur. Kayaya oyma masalar, hem bir ucu yuvarlak biçimleri hem de malzemeleri ile, başka bölgelerdeki çağdaş manastır yapıları ile de örtüşür. Komplekslerde, yemekhaneden başka, kilise ve gelişigüzel konumlanmış basit odalar bulunur²²⁰ (Rodley, 1985, s. 151; Mathews ve Mathews, 1997, s. 298; Kalas, 2000, s. 40).

Yemekhaneli manastırlar Kapadokya’da özellikle Göreme’de yoğunlaşır. Yemekhaneler komplekslerin en önemli birimidir. Kompleksleri oluşturan birimler her ne kadar gelişigüzel düzenlenmiş olsa da, çoğunlukla zengin bir şekilde duvar resimleri ile donatılmış kiliseleri vardır. Göreme Vadisi’nin de bu sebeple, özellikle keşişler tarafından yerleşildiğini ve Göreme’nin manastır yerleşimi olduğunu söylemek mümkündür. Bir yemekhanenin varlığını, manastır tanımlaması için yeterli bir veri olarak kabul eden bilim insanları, Rodley’in avlulu manastır ve Açık Saray grubundaki yapıların işlevini tekrar sorgulamışlardır (Mathews ve Mathews, 1997, s. 299; Kalas, 2000, s. 65; Ousterhout, 2005; Öztürk, 2012).

Mathews ve Daskalakis-Mathews, Rodley’in Açık Saray için önerdiği yazlık kervansaray tezini doğru bir değerlendirme olarak kabul etmez, çünkü Açık Saray grubuna ait yapı kompleksleri Aksaray - Kayseri ana yolunun yaklaşık 10 km. güneyinde yer alır, yol üzerinde değildir. Ayrıca kışın yaşamaya elverişli olmama özelliği, sadece Açık Saray grubu için değil, ister manastır yaşamı ister ev yaşamı ile ilgili olsun, tüm kaya mimarisi için genel bir durumdur. Burada bir baca ile tanımlanabilen mutfaklar, kompleksi oluşturan diğer birimlerden ayrıdır ve evin geri kalanını ısıtmak için yeterli değildir. Ancak, dağların kuru kaya tüfü doğal bir yalıtım sağlar, kışın dışarıya göre daha ılık, yazın ise daha serindir. Sadece Açık Saray grubunda değil, dağınık halde bulunan diğer avlulu komplekslerde de kiliseler kompleksin asıl birimini oluşturmaz. Avlulu grubun beş kompleksinde kiliseler ya çok az figürlü dekorasyona sahiptir ya da hiç yoktur. Şahinefendi kompleksinde kilise kompleksten çok uzaktır. Kılıçlar kompleksinde ise kilise yoktur, kompleks Kılıçlar Kilise’nin (Göreme No. 29) 50.00 m. kuzeydoğusundadır. Diğer taraftan avlulu grubun diğer örneklerinden Karanlık Kilise ve Eski Gümüş, onları yemekhaneli manastırlar grubuna dahil etmeye sebep olabilecek kayaya oyma yemekhanelere sahiptir ve aslında Kapadokya kaya kompleksleri içinde

²²⁰ Rodley (1985), Göreme Açık Hava Müzesinde’ki aralarında Çarıklı Kilise’nin de bulunduğu sekiz yapı grubu ile birlikte, Avcılar’daki Yusuf Koç Kilisesi ile Cemil’deki Başmelekler Kilisesi’ni yemekhaneli manastırlar kategorisinde değerlendirmiştir.

sadece Eski Gümüş, standart bir manastır planına en yakın örnektir çünkü avlusu dört yönden çevrelenmiştir (Çizim 168) (Resim 592) (Mathews ve Mathews, 1997, s. 298).

Çizim 168. Gümüşler Manastırı (Rodley, 1985)

Resim 592. Eski Gümüş / Gümüşler Manastırı (Şahna, 2013)

Rodley'in avlulu ve yemekhaneli manastırlar için sunduğu örnekler, sadece bir kilise ile bitişik ya da bir kilisenin yakınındaki örnekleri kapsamaktadır, kilisesi olmayan çoğu benzer düzenleme bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur (Öztürk, 2012, s. 154). Kalas, Göreme'de dağınık şekilde pek çok yemekhanenin bulunduğu, bu yapıların herhangi bir komplekse dahil olmayıp, komplekslerden izole oluşlarına dikkat çeker. Toplu yemek yendiğini ve ibadet edildiğini gösteren yemekhanelerin olmasına rağmen, bu yapılara ait mutfakların olmayışı bir sorun olarak görülür. Yemekhaneli komplekslerde mutfak, mutfak olan komplekslerde ise yemekhane yoktur. Yemekhanesi olmayan yapı toplulukları, iyi bir şekilde planlanmış mutfaklara sahiptir. Öztürk, avlulu komplekslerin mutfaklarının, ailenin kadın fertlerinin günlük toplanmalarına hizmet eden birimler olduğunu ve kadınların bu mekanlarda ev ile ilgili işlerle meşgul olduklarını belirtir. Yani mutfaklar dini kullanımdan çok sivil kullanıma hizmet eder. Ancak Selime ve Yaprakhisar gibi bazı örneklerde oldukça büyük mutfak örneklerinin görülmesi, "eğer bu

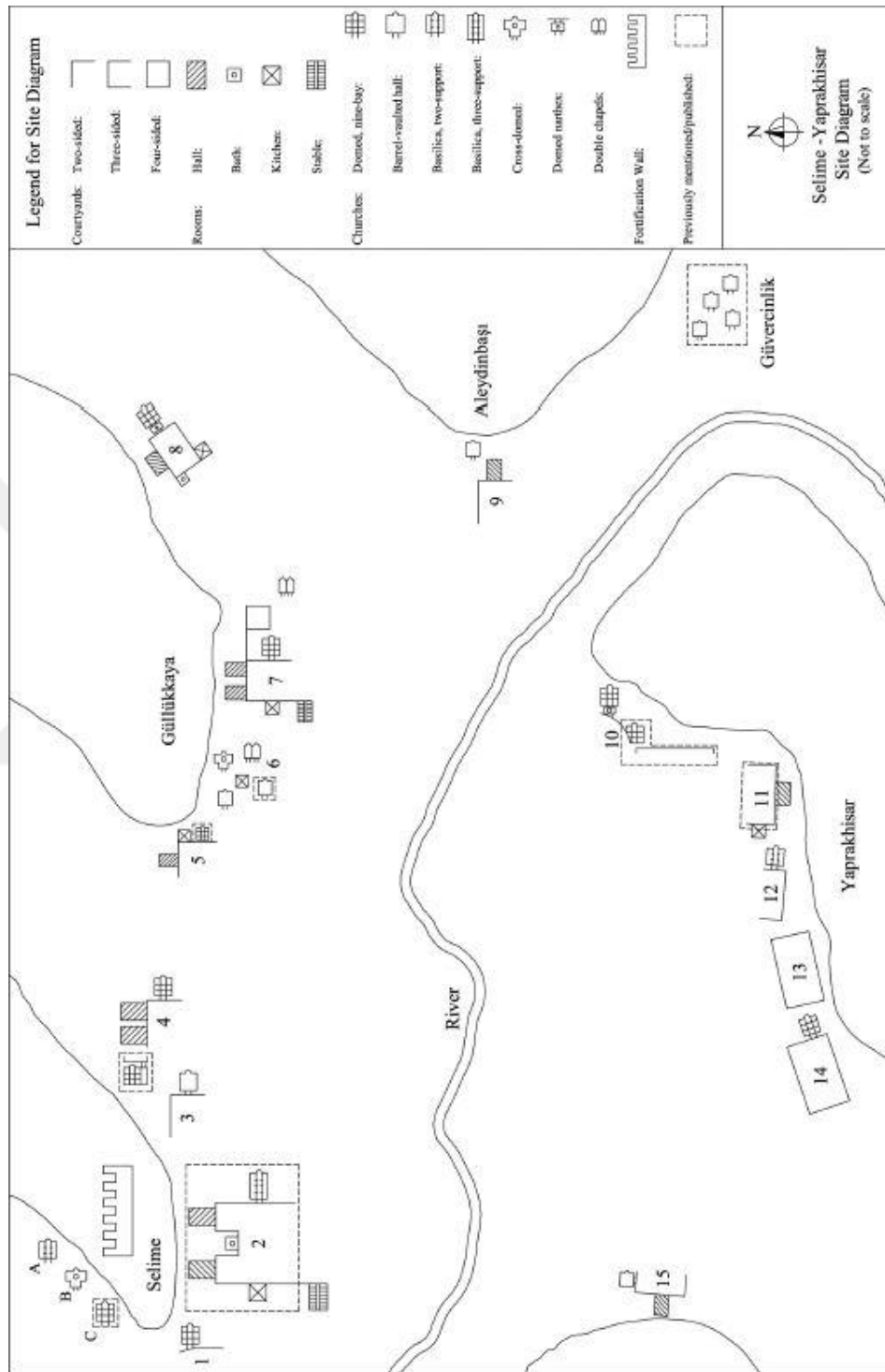
yapı toplulukları manastır değilse, bu ölçüde mutfaklara neden ihtiyaç duyuldu” sorusunu akla getirir (Resim 593). Rodley, bir hane halkının ihtiyaç duyabileceğinden daha büyük boyutlardaki mutfakların manastırlara işaret eden büyük topluluklar için yapılmış mutfaklar olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak Açık Saray, Çanlı Kilise ve Selime, Yaprakhisar yerleşimlerinde mutfak içeren çoğu kompleks yan yana ya da birbirine çok yakın mesafelerde oyulmuştur (Çizim 169). Bu durumun, komplekslerin stratejik konumunun bir yansıması olarak, büyük askeri kamplar için yiyecek sağlama gereksiniminden kaynaklanmış olabileceği düşünülür (Rodley, 1985, s. 248; Kalas, 2000, s. 89; Öztürk, 2012, s. 163).

Resim 593. Selime Kalesi, mutfak (Pekak Arşivi, 2013)

Avlulu kompleksler ile ilgili bir diğer sorun büyük mutfakların, yemekhanelerde olduğu gibi bir “yemek masası” ya da oturma sırası içermemesidir (Öztürk, 2012, s. 163). Oikonomides, orta ve geç Bizans dönemlerinde varlıklı evlerde mekanların sabit oturma sıraları içermediğini, belirli ve gerekli görülen sayıda masa, sandalye, iskemle ya da tabure, yatak ya da sedir olduğunu; daha düşük düzeydeki konutlarda ise ahşap ya da taştan sabit bir oturma sırası ya da divanın odayı üç yönden dolandığını, bunun aynı zamanda yatak ve oturma yeri olarak kullanıldığını belirtmiştir. İkinci tip Ortaçağın daha basit ve ilkel yaşam özelliklerini yansıtmaktadır. Bir evin düzenlenişinde ve kullanılan mobilyalarında görülen değişiklik hayat tarzındaki değişikliğin de göstergesidir.

Mutfahın varlığı, topluca ibadet etme ve yemek yeme ritüelinin gerçekleştirildiği bir mekana işaret etmez. (Oikonomides, 1990, s. 213).

Çizim 169. Selime-Yaprakhisar yerleşimleri yapı toplulukları

Oikonomides'in gruplandırması Kapadokya dışındaki kagir yapılar ve yemekhaneler için geçerli kabul edilir. Öztürk, varlıklı evlerde görülen ahşap masa ve oturma yerlerini Kapadokya'daki kaya yapıları için genellemenin yanlış olacağını, Kapadokya'nın hali hazırda var olan kaya malzemesinin tüm yapı malzemesini zaten kendi içerisinde barındırdığını ve bu sebeple ahşap malzemeye ihtiyaç duyulmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, avlulu yapı topluluklarında toplantı salonu olarak düşünülen mekanların sonradan yemekhane olarak kullanılmış olabileceğini bu durumda ahşap masa ve oturma sırası kullanılmış olabileceğini düşünmenin mümkün olup olamayacağını sorgulamış ve kiliselerin ilk önce sadece bir kilise olarak tasarlandığını, sonradan manastıra dönüştürülmüş olabileceğini ileri sürmüştür (Öztürk, 2012, s. 163-164)²²¹.

Kapadokya'daki avlulu yapı topluluklarını kabul ya da tören salonları ve diğer mekanları ile tanımlayabilmek mümkündür. Avlulu yapı topluluklarında mekanlar, üç ya da dört cepheli bir avlunun etrafında konumlanır. Cepheler pilaster ve kör kemer dizileri ile zengin bir düzenlemeye sahiptir. Düzgün ve kaliteli bir plan sergileyen salonlar, kompleksin bir kenarına paralel olarak eklenmiştir ve kilise ile birlikte kompleksin merkezini oluşturur. Ancak, manastırı oluşturan birimlerin konumlandırılışlarında bir tutarlılık aramak güçtür. Bazı, daha büyük kompleksler sadece küçük bir şapele sahipken, bazı kiliseler kaliteli duvar resimleri ile bezenmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bir yapı topluluğunu manastır olarak tanımlayabilmek için tek başına bir kilise yeterli değildir (Kalas, 2000, s. 40, 47, 48; Öztürk, 2013, s. 838).

Araştırmacılara göre bu yapı toplulukları içinde, hangisinin daha az hangisinin daha çok manastır özelliği yansıttığına bakmaktan çok, asıl önemli ve ayrımı yapılması gereken şey, hangilerinin manastır hangilerinin sivil konut olduğunu belirleyebilmektir. Kapadokya'daki yapı toplulukları üzerine yürütülen son çalışmalar, özellikle Göreme ve çevresinde yoğunlaşan ve yemekhane içeren yapı topluluklarının manastır, yemekhane içermeyen, bunun yerine bir kilise ve buna bitişik mekanların oluşturduğu komplekslerin ise bölgedeki askeri aristokratların ve yerel elitlerin konutları olabileceğini göstermiştir²²². Kalas, volkanik arazide tespit edilebilen yerleşimlerin büyük bir

²²¹Sonradan manastıra dönüştürülmüş kilise örneği için bkz. Pekak 2000.

²²² Toplu ibadet için bir kilise, toplu yemek yemek için uzun bir masa (trapeza) ve oturma sıralarının bulunduğu yemekhane (refectoryum), manastır tanımlaması için yeterli birimler olarak kabul edilmiştir. Göreme'deki yapı topluluklarının büyük bir çoğunluğu yemekhaneleri ile günümüze ulaşmıştır. Bu yapı topluluklarında yemekhane ve kiliseler, kompleksleri oluşturan en önemli iki birim olarak karşımıza çıkar

bölümünün 10. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans'ın aristokrat ailelerinin konutları olarak tanımlanan avlulu komplekslerden oluştuğunu belirtir (Rodley, 1985, s. 223-224; Mathews ve Mathews, 1997, s. 298; Kalas, 2009, s. 111)²²³. Aksaray, Nevşehir, Kayseri ve Niğde'de kırktan fazla avlulu yapı topluluğu tespit edilmiştir. Bu tür komplekslerin yoğunlaştığı noktalar, askeri güzergahlara ya da kalelere yakın stratejik konumdaki Çanlı Kilise, Selime, Yaprakhisar ve Açık Saray'dır (Kalas, 2009, s. 112; Öztürk, 2012, s. 156-157). Diğerleri volkanik vadilerde dağınık şekilde bulunmaktadır: Direkli Kilise, Karanlık Kale, Eski Gümüş, Soğanlı Han, Erdemli, Şahinefendi, Aynalı Kilise, Hallaç, Kılıçlar ve Bezir Hane sayılmaktadır.

Mathews ve Daskalakis-Mathews'a göre, kayaya oyma yemekhanesi bulunmayan yapı toplulukları eğer, sivil yaşam birimleri olarak yorumlanırsa, bu yapı topluluklarından dokuzu, Akdeniz çevresindeki İslam topraklarında yaygın olan "Ters T" planlı olarak isimlendirilen ev planlarını yansıtır²²⁴ (1997, s. 299).

Ousterhout, avlulu yapı topluluklarının, Bizans saraylarına benzetilebileceğini, ana cephe boyunca uzanan bir giriş holü / portiko, avlu ve bir köşede yer alan ibadet mekanının oluşturduğu "T" şeklindeki planları ile İstanbul'daki Myrelaion Manastırı ile karşılaştırılabileceğini ifade ederken²²⁵, Magdalino, Bizans konut ve manastır düzeni arasında benzerlik olduğunu ve fazla değişiklik yapmaya gerek duyulmadan manastıra dönüştürülen saray; kilise ve manastırdan dönüştürülen ev örneklerinin olduğunu

---

ve kiliseler oldukça zengin duvar resimleri ile dikkat çeker. Göreme Vadisi'ndeki yemekhane ve kilisesi olan yapı toplulukları manastır olarak kabul edilmiş ve Rodley tarafından "yemekhaneli manastırlar" olarak sınıflandırılmıştır. Rodley'e göre yemekhaneli manastırlar doğrudan kutsal alanlarla ilişkilendirilmiştir ve muhtemelen ziyaretçilere ev sahipliği yapmıştır (Rodley, 1985, s. 251; Öztürk, 2010, s. 330).

²²³ Eyice Kapadokya'da, aralarında Kırşehir ve Karaman şehirlerinin de bulunduğu pek çok yerde kaya içine oyulmuş çok sayıda evin bulunduğunu ve bu bölgelerde genellikle dinsel yapılardaki duvar resimleri ile ilgilenildiğini, dağ yamaçlarına kazılmış kaya evlerinin daha az bilindiğini ifade etmektedir. Kaya içine oyulan bu siteler birbirine bacalarla bağlı çok sayıda kattan oluşmaktadır. Bacaların iç yüzeylerinde el ve ayakları koyarak bir kattan diğerine geçmeyi sağlayan küçük oyuklar vardır. Bu konutların biçim ve konumları burada topluca yaşandığı izlenimini vermektedir (örneğin Derinkuyu yeraltı yerleşimi) (Eyice, 1996: s. 211).

²²⁴ Hallaç, Bezir Hane, Şahinefendi, Kılıçlar, Açık Saray'daki 1, 2, 3, 5 ve 6 numaralı yapı kompleksleri, araştırmacılar tarafından "Ters T" planlı olarak tanımlanan konutlardır. Direkli Kilise, Soğanlı Han, Aynalı Kilise, Selime Kalesi, Karanlık Kale ve Açık Saray Numara 7 de olasılıkla konuttur ancak bu yapı topluluklarının planları diğerleri gibi düzenli ve aynı kural dahilinde bir oluşum sergilememektedir (Mathews ve Daskalakis-Mathews, 1997, s. 299).

²²⁵ Kapalı Yunan haçı planının Konstantinopolis'te tarihlenebilen ve günümüze ulaşan ikinci yapısı Myrelaion Manastırı (Bodrum Camii) 919 yılında imparator olarak taç giyen Amiral Romanos Lekapenos'un konağına bitişik olarak yapılmıştır. Kısa bir süre sonra Lekapenos evini bir rahibe manastırına dönüştürmüş, 922 yılında da eşi Theodora buraya gömülmüştür (Mango, 2006, s. 166).

belirtmiştir²²⁶. Başka bir ifadeyle, avlulu yapı toplulukları Bizans saray mimarisini taklit etmiştir. Çünkü iyi bir ev, aristokratik statünün de açık bir göstergesi olarak görülmüş ve toplumda mevki sahibi birisinin de statüsüne uygun bir evde yaşaması beklenmiştir (Magdalino, 1984, s. 94-95; Ousterhout, 1996, s. 31; 1997, s. 428; 2005, s. 214; Magdalino, 2012;70; Öztürk, 2012, s. 154).

Ousterhout'a göre, kayaya oyma komplekslerin kagir yapılar ile bazı benzerliklerinin olduğu açıktır ancak, yapı tiplerinin aktarılması ve planların uygulanması sürecinde bazı yeniliklerin olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Çoğunlukla tarımsal bölgeler olmak üzere, çoğu bölge orijinal mimari biçimleri yeni düzenlemelerle gizleyen sonraki dönem yerleşimlerine sahip olmuş ve çoğu mekanın işlevi belirlenememiştir. Bir kilise ile bitişik mekanların oluşturduğu yapı toplulukları da, işlevleri belirlenememiş olsalar dahi çoğunlukla yanlış bir şekilde manastır olarak yorumlanmıştır. Akhisar Çanlı Kilise yerleşimi bir manastır yerleşimi değil, Bizans döneminin küçük ama zengin bir kırsal topluluğudur. 1 km.'den fazla bir alana yayılmış olan Çanlı Kilise yerleşiminde yirmi beş, kayaya oyma birim bulunur. Genellikle bir avlu etrafında şekillenmiş mekanlardan oluşan komplekslerde uzun bir salon, haç planlı oda, portiko, mutfak, depolama odaları, sarnıçlar ve ahırlar tanımlanabilen birimlerdir. Komplekslerin büyük çoğunluğu avlunun bir tarafına konumlanmış bir kilise ya da şapele sahiptir. Ousterhout, yerleşimdeki tek bir yapı grubunu manastır olarak tanımlar. Planı, yerleşim ve Kapadokya'nın diğer yerlerindeki avlulu komplekslere göre daha özensiz oluşturulmuştur ve yan yana bir şapel ve yemekhane içermektedir. Ousterhout, yerleşimdeki diğer avlulu komplekslerin manastır değil konut olduklarını ifade etmiştir. Açık avlulu kompleksler genellikle toprak sahibi askeri aristokralara aittir ve kendi kendine yetebilen Palladia villalarına benzerler. Ousterhout'un kabul gören görüşüne göre Çanlı Kilise yerleşimi en parlak döneminde normal kırsal bir köy değildir. Askeri görevlilerin ve ailelerinin lüks konutlarından oluşan bir yerleşim olarak ortaya çıkmıştır. Yerleşimde, askeri aristokrasinin yanı sıra sivil ve dini görevliler, toprak ağaları ya da büyük arazi sahipleri ve bunlara bağlı alt sınıf da

²²⁶ 10. yüzyılda Romanos Lekapenos'un Myrelaion adlı lüks bir evinin olduğundan söz edilir. Genç Aziz Basileios'un Yaşamı'ndan anlaşıldığı kadarıyla bu yapı, Myrelaion Eleuthrios Sarayı'nın bir parçasıdır. Lekapenos, imparator olduktan sonra bu evi büyük bir manastıra dönüştürmüştür. Lekapenos'un yapısında, adıyla birlikte yok olmuş eski bir yapının yerine yenisi yapılmıştır. Diğer taraftan, Azize Euphemia'ya adanmış bir kilise dönüştürüldükten sonra adını koruyan Antiokhos'un sarayının kalıntıları da büyük bir Theodosios *oikosunun* (ev, ev halkı, aile anlamlarında kullanılan Yunanca terim) yıkılmadan dini kullanıma uyarlanabileceğini göstermiştir (Magdalino, 2012, s. 42, 70).

yaşamıştır (Ousterhout, 1997, s. 421, 428; Ousterhout, 2005, s. 4, 12; Öztürk, 2010, s. 328).

Bizans'ın Kilikya Kapılarına giden askeri yollarının birleşme noktasında yer alan Açıksaray'daki kayaya oyma yapı toplulukları da araştırmacılar tarafından manastır sınıflandırmasına dahil edilmiştir. Ancak hem kiliselerin azlığı hem de yerleşimin askeri yollara yakınlığı Açıksaray'ın da manastır ve sivil yerleşim olarak tekrar sorgulanmasının yolunu açmıştır (Öztürk, 2010, s. 322- 323). Açıksaray'da iki yapı topluluğu büyük, özellikli ahırlarıyla dikkat çekmektedir. Bu iki yapı topluluğundan birisi oldukça büyük bir mutfak içerirken, diğeri daha basit iki mutfak ihtiva etmektedir. Açıksaray'ın gerek topografik konumu, gerek kilise yerine oldukça büyük ahır ve mutfak içeren yapısı nedeniyle daha seküler bir yerleşim olduğu kabul görmektedir. Kalas ayrıca yerleşimin iki ana yolun kesişme noktasında yer almasından dolayı bir durak olarak işlev görmüş olabileceğini önerir (Kalas, 2000, s. 65; Öztürk, 2010, s. vi, vii).

Kayseri, Erdemli Vadisi'nde yürütülen araştırmalar, bu bölgenin de bir manastır yerleşiminden ziyade bir tarım yerleşimi olduğunu ortaya koymuştur. Vadide bir manastır, yapı gruplarından oluşan iki büyük konut ile birlikte çiftçi meskenleri, kilise, şapel, şarap işlikleri, fırın, ahır, keşiş hücrelerinden oluşan yapılar ve güvercinlikler tespit edilmiştir. Yerleşimin güneydoğusunda saray denen avlulu yapı kompleksi yer alır ve köyün tarımsal yaşamı bu kompleks etrafında gelişmiştir. Tüm birimleri ile üç kata dağılan kompleksin mimari bütünselliğinden dolayı tüm birimlerin aynı döneme ait olduğu, tamamının ise 11. yüzyıla ait olabileceği ifade edilir. Vadinin doğusundaki Bezir hane olarak isimlendirilen yapı kompleksinin büyük aileler için tasarlanmış bir mesken olduğu düşünülür. Komplekste iç avlu, giriş mekanı, bazilikal planlı bir salon, mutfak ile birlikte ahır ve kilise vardır (Çorağan Karakaya, 2012, s. 451-460).

2009 yılında Güzelöz'de yürütülen çalışmalarda manastır komplekslerine ait olabilecek toplu yaşam ve üretim mekanları tespit edilmiştir. Tespit edilen mekanlar arasında bir yemekhane ve şarap işliği yer alır. Bölgedeki vadilerin ve manastır mekanlarının tespiti, Güzelöz ve Başköy'de yoğun ve geniş bir Bizans yerleşiminin olduğunu ve Ortaçağ'da

bu alanda ekonomik, sosyal, dini ve sanatsal yaşamın uzun bir süre devam ettiğini göstermiştir²²⁷ (Peker ve Uyar, 2010, s. 294).

Kayseri'de bulunan Soğanlı Dere bir tarım yerleşimi olarak kabul edilir. Geyikli Kilise, vadide yemekhanesi ile günümüze gelebilen tek yapı topluluğudur. Göreme yakınlarındaki Zelve Vadisi'nin basit bir köy olabileceği görüşü üzerinde durulur (Ousterhout, 2005, s. 4).

Ihlara Vadisi'nin kuzeye açıldığı bölümde konumlanan Selime Kalesi ve Yaprakhisar yerleşimleri de uzun yıllar manastır olarak tanımlanmıştır. Ancak Kalas, yerleşimin Kapadokyalı yerel elitler tarafından yerleşildiğini ve burada yer alan yapı topluluklarının bölgede yaşayan yerel elitlerin konutları olduğunu ileri sürmüş, ayrıca bölgenin askeri niteliğine de dikkat çekmiştir. Buna göre cepheleri özenle vurgulanmış yapı toplulukları ve büyük mutfakları ile yerleşim, askeri bir toplanma noktasıdır ve büyük mutfakları ile de askeri gruplara yemek sağlamaktadır. Ayrıca Selime Kalesi, vadinin en büyük ve en zengin yapı topluluğu olmasının yanı sıra konumu ile de ön plana çıkmaktadır. Selime Kalesi, vadinin kuzey açıklığında konumlandığı için vadinin girişini korur. Kompleksin 80 m.'ye yaklaşan yüksekliği de vadiyi gözlemlemeye ve bölge hakimiyetine imkan sağlar. Aksaraylı tarihçi Kerim-üd-din Mahmudi'nin aktardığına göre de Selime kalesi Buğdin oğlu Bedreddin ve kardeşinin sığındıkları yerden çıkarılmaları için kendilerine ikta olarak sunulmuştur²²⁸. Bu durum yerleşimlerin askeri niteliğini de destekler niteliktedir. Selime'deki anıtsal Kale manastırı da kilisede tasvirleri görülen ancak tarihi kişilikleri aydınlatılmayan zengin bir aristokrat ailenin eseridir (Kalas, 2000, s. 60-63; Öztürk, 2000, s. 126).

Kapadokya bölgesinin manastır yerleşimi olarak tanımlanan bölgelerinin aslında farklı karakterler sergileyen birer yerleşim olduğu görülür. Yerleşimlerde dikkat çeken nokta Ihlara Vadisi haricindeki diğer yerleşimlerin, hangi tür yerleşim olduğuna bakılmaksızın

²²⁷ Araştırmacılar, tespit edilen yapı gruplarını manastır olarak tanımlamakta temkinli davranmış, manastır mekanlarına “yerleşimle iç içe geçmiş dini yapılar?” olarak açıklama getirmişlerdir.

²²⁸ Abbasilerden Selçuklulara, oradan da Osmanlılara kadar katia, ikta ve tımar isimleriyle gelen sistem, ordunun maaşlarını ödemek için subaylara devletin hazinesinden para vermek yerine, onlara belli bölgelerin gelirlerinin tasarruf hakkının verilmesi şeklinde uygulanmıştır. Toprakların kirayla, geçici kullanımını ifade eder. Sultan tarafından sahibine, toprak üzerinde yaşayan köylülerden vergi toplama hakkı verilen yurtluktur. Tımar, sözcüğünün başlangıçtaki “himaye” anlamı, sonra “ihsan”, “para bağıışı” ya da “ikta”, küçük yurtluklar; bazen Arapça “mülk” (taşınmaz, toprak) sözcüğüyle birleşmektedir. Tımar ve zeamet terimlerinin daha çok merkezdeki toprak alanları, ikta teriminin ise sınır bölgeleri için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Gordlevski, 1988, s. 129-130; Tokalak, 2006, s. 302).

en az bir manastıra sahip olması ya da Göreme Vadisi örneğinde olduğu gibi yemekhanelerin yoğunluğundan dolayı manastır yerleşimi olarak tanımlanmasıdır. Kuzeyden güneye doğru 14 km.lik bir alanı kaplayan ve başlıca dört yerleşim bulunan Ihlara Vadisi'nde tek bir yemekhaneye dahi rastlanmamıştır, ancak Kalas yine de, vadide manastır yaşamı ile ilişkilendirilebilecek bir nüfusun var olmuş olabileceğini, fakat bunun vadinin kuzeyindeki Selime-Yaprakhisar yerleşimlerinde değil, vadinin güneyinde, özellikle Belisırma'da olabileceğini ileri sürer. Araştırmacıya göre vadinin iç kesimleri münzevi yaşam için daha uygundur, çünkü manastır yaşamı etraftan izole olmuş, soyutlanmış bir yaşamı gerektirir ve Belisırma'nın da bulunduğu vadinin iç kesimleri bu açıdan manastır yaşamı için uygundur. Kalas'a göre Belisırma'daki Ala Kilise ve Direkli Kilise, manastır kiliseleri olmalıdır. Kiliseler, ait oldukları komplekste, kendilerini çevreleyen diğer birimlere göre daha büyüktür ve bu açıdan kompleksin asıl önemli birimidirler. Ala Kilise'de daha belirgin, kaliteli ve düzenli olmakla birlikte her iki kilisede anıtsal cephe düzenlemesi görülür. Ala Kilise'nin anıtsal girişi cephenin merkezinde yer alır. Ayrıca her iki kilise, manastır yaşamı ile ilişkilendirilebilecek keşiş tavirlerinin de yer aldığı zengin bir duvar resmi programına sahiptir. Tüm bu özellikler, Belisırma'nın Selime ve Yaprakhisar yerleşimlerine göre daha korunaklı ve bu sayede inzivaya çekilmek için daha uygun bir konuma sahip oluşu ile de birleşince araştırmacı tarafından vadinin manastır merkezi olarak tanımlanmıştır (Kalas, 2000, s. 66-67). Ancak, yukarıda da tartışmalarını ele aldığımız gibi, bir yapı topluluğunun ne zaman bir manastır olarak tanımlanabileceği sorusuna araştırmacılarla verilen ortak cevap bir yemekhanenin olması gerekliliğidir. Manastırlar yemekhaneleri ile tanımlanabilmiş, yemekhanesi olmayan diğer yapı topluluklarının bölgedeki toprak ağalarının, asker elitlerin ya da yerel aristokratların konutları ya da meskenleri olduğu anlaşılmıştır. Ne Direkli Kilise ne de Ala Kilise yemekhaneleri ile günümüze gelebilmiştir. Mevcut izler, yapı topluluklarında böyle bir birimin varlığını da desteklemez. O halde, sadece duvar resimleri, kiliselerin büyüklükleri ve kompleks içindeki önemlerinden yola çıkarak böyle bir çıkarımda bulunmak bu aşamada ne kadar doğrudur? Aslında, bu noktada bize göre asıl sorulması gereken, Basileios'un Anadolu'ya getirmiş olduğu manastır anlayışından hareket eder ve tüm manastırları kenobitik manastır olarak kabul edersek, her yerleşimde bir manastır bulunma zorunluluk ya da gerekliliğinin olup olmadığıdır.

Hill, Kapadokya'daki bir grup yapının manastır olup olmadığını sorgularken, Persek'teki kilisenin çevresinde, yapı ile ilişkilendirilebilecek eski bir yapının daha da önemlisi bir yerleşimin olmamasına dikkat çeker ve kilisenin bu haliyle bir kathedikon olamayacağını belirtir. Dolayısıyla bir yapının manastır, kilisenin kathedikon olarak tanımlanabilmesi için bir yerleşime yakınlığı da gereklidir (Hill, 1994, s. 137-139). Kalas, Kapadokya'daki manastırcılığı, sivil yaşamdan izole fakat ayrıca sivil yaşama da bağımlı olarak tanımlar. Manastır yaşamının ortaya konan dağılımına göre hem tek başına (Çanlı Kilise'deki gibi tek bir manastır) hem de bölgesel (tek manastır yerleşimi olarak Göreme) izolasyon dikkat çeker. Kalas'a göre, sosyal hiyerarşide bu yerleşim düzeni Bizans toplumunun başka bir sosyal modelini yansıtır ve Bizans'taki manastırlar onların sivil patronlarına bağlıdır (Kalas, 2000, s. 67). Bu patronların varlığı bani portreleri ve yazıtları ile desteklense de bunların yaşam alanları ancak son yıllardaki çalışmalar ile açığa çıkarılabilmektedir.

Ihlara Vadisi'nin Selime ve Yaprakhisar yerleşimleri ile birlikte, güney kesiminde de sivil yaşam izleri bulunur. Direkli ve Ala Kiliseler her ne kadar Belısırma köy yerleşimin merkezinde yer alsalar da, bu kiliselerden, kayaya oyma masası bulunan herhangi bir birim günümüze ulaşmamıştır. Kiliseleri manastır olarak tanımlayacak olursak, Direkli Kilise'nin batı, Ala Kilise'nin güneyindeki büyük salonları, ahşap masaları günümüze gelmeyen yemekhaneler olarak kabul etmek gerekir, ancak bölgede hali hazırda var olan dayanıklı malzeme yerine, ahşap malzemedeki bir masanın varlığı pek makul görülmez. Ihlara Vadisi'nde 05-06 Nisan 2014 tarihlerinde yürüttüğümüz arazi çalışmalarında, Bezirhane Kilise ile Kilise 7 arasında, vadinin tek kagir kilisesi Karagedik Kilise'nin yaklaşık 80.00 m. kuzeyinde, bölge halkının mumyalık olarak tanımladığı ancak bize göre yemekhane olarak tanımlanabilecek bir mekan tespit edilmiştir (Resim 594). Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekanın içi toprak ile dolu olduğu için mekan tanımlamak güçtür. Yapının kuzey duvarı boyunca devam eden bir oturma sırası, doğu duvar önünde kısmen görülebilen kayalar buranın yemekhane olabileceğini düşündürür. Doğu duvarda biri eksende biri eksenin kuzey diğeri güneyinde üç niş yer alır. Eksendeki nişin önünde ve kuzey duvardaki oturma sırası arasında toprak altında kalmış olasılıkla masa ve bir oturma sırası yer alır. Kuzey ve güney duvarlar, yaklaşık eş genişlik ve derinlikte karşılıklı simetrik nişlerle hareketlendirilmiştir. Zeminden yaklaşık 0.50-0.60

m. yükseklikteki nişlerin içinde sekiler yer alır. Güneybatı köşede, iki baca deliğine ve ocak olarak kullanılmış olabilecek bir nişe rastlanmıştır (Resim 595-600).

Resim 594. Yemekhane ?, batıya bakış

Resim 595. Yemekhane, doğu duvar önü

Resim 596. Yemekhane, doğu duvar önündeki kaya kütlesi

Resim 597. Yemekhane, doğuya bakış

Resim 598. Yemekhane, güneydoğuya bakış

Resim 599. Yemekhane, bacanın olduğu bölümden kuzeydoğuya bakış
Resim 600. Güneybatı köşe, ocak ve baca

Yemekhane olduğunu düşündüğümüz yapı, herhangi bir kilise ya da yapı topluluğuna bitişik değildir ancak yakın çevresinde, Kilise 7, Bezirhane Kilisesi, Karagedik a, b, c Kiliseleri ve Karagedik Kilise bulunur. Bu kiliseler haricinde keşiş hücresi olarak tanımlanabilecek mekanlara rastlanmamıştır. Kuzey ve güney duvarlar boyunca yer alan nişlerin 2.00 m.ye yakın genişlikleri, bu nişlerin keşişlerin uyuma hücreleri olabileceğini, güneybatıdaki ocağın varlığı da perhiz yemeklerinin burada yapıldığını düşündürür. Karagedik Kilise belki de buradaki manastırın kathedikonudur. Yemekhane bu yapıyla keşişlerin ihtiyaç duyabileceği her şeyi bünyesinde barındırır. Kalas'ın ifade ettiğinin aksine, manastır yaşamı Ala Kilise ve Direkli Kilise'nin bulunduğu yerde değil, vadinin korunaklı olan bu kesiminde yer almalıdır. Yemekhanenin yaklaşık 2.00-3.00 km. kuzey ve güneyinde ayrıca karşı yamacında (batı yamaç), kiliseler, kayaya basit bir şekilde oyulmuş sivil yaşam alanları, cepheleri vurgulanmış yapı kompleksleri bulunur. Bölgede var olan ve bir yapı topluluğundan bağımsız bir şekilde yamaçlara oyulan duvar resimli ya da resimsiz kiliseler keşiş hücresinden çok, birer anı ya da mezar kilisesi olarak inşa edilmiş kiliselerdir ve pek çoğu bölgeye manastırdan sonra, manastıra yakın olabilmek için oyulmuş olmalıdır. Kiliselerdeki dua yazıtları ve olasılıkla patronların kilise içindeki mezarları, kilise patronlarının ölümünden sonra dua beklentilerini gösterir ve belki de bunu sağlamanın en iyi yollarından biri de bir manastıra yakın olmaktır.

Yemekhanenin varlığı, vadinin bir manastır yerleşimi olarak tanımlanması için bize göre yeterli değildir. Çanlı Kilise, Soğanlıdere, Açık Saray, Erdemli vadilerinde görüldüğü gibi tek bir manastır ya da yemekhane içeren İhlara Vadisi'nde yine diğer yerleşimlerdeki gibi sivil yaşama işaret edebilecek yapı toplulukları yer alır. Diğer yerleşimlere göre duvar resimli kilise sayısı vadide ve özellikle vadinin Belisırma ve İhlara kesiminde çoktur. Bu açıdan diğer yerleşimlere göre daha monastik ya da dini bir karakter sergilese

de sivil yaşamın izlerini de benzer yoğunlukta görmek mümkündür. Bu sebeple de yukarıda saydığımız yerleşimler ne kadar manastır yerleşimi olarak tanımlanmıyorsa, bize göre Ihlara Vadisi de o kadar tanımlanmamalıdır.

Ancak yine de tüm bu düşünceler şu an için bir varsayımdan öteye gidememektedir. Yemekhane olduğunu düşündüğümüz yapının işlevi ancak burada yürütülecek temizlik çalışmaları ile açığa çıkarılabilecektir. Eğer yapı bir yemekhane olsa dahi, kenobitik manastır anlayışından hareketle, 14 km. gibi uzun bir vadede tek bir manastırın varlığı yeterli midir sorusuna da yanıt aranmalıdır. Vadideki özellikle duvar resimli kiliselerin birbirine çok daha yakın mesafelerde oyulmuş olmakla birlikte özellikle Ihlara yerleşimine doğru yoğunlaştığı görülür. Vadinin bu kesiminde de bir yemekhane ya da manastır izi aramak gereklidir ancak yapıların önemli bir bölümü düşen kaya parçalarının gerisinde kalmıştır. Bu durum hem bu yapıların görünürlüğünü güçleştirmiş hem de girişlerinin kapanmasına sebep olmuştur. Girişleri açık olan mekanlar da toprak ile dolu oldukları için işlevlerini belirlemek zorlaşmıştır. Ihlara Vadisi örneğinden hareketle, Kapadokya bölgesindeki yerleşim yapısını net bir şekilde ortaya koyabilmek için bölgedeki çalışmaların sadece resim programı ya da mimari araştırmaları değil, tarih, fiziki, beşeri, tarihi coğrafya, antropoloji, sosyoloji gibi alanlarla disiplinlerarası çalışmaları da içermesi gerekir. Böyle bir çalışma da ancak, kapsamlı projelerle gerçekleştirilebilecektir.

4.2. SİVİL MİMARİ

Tarım, Roma İmparatorluğu'nun asıl geçim kaynağıdır ve köyler, küçük yerleşimler, belli günlerde pazar kurulan kasabalar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmuştur. Bizans'ta da kırsal yaşamın karakteristik özelliği bağımsız köy topluluklarıdır. Bizans'ın kırsal ya da köy yerleşimlerine ait izlerini, Anadolu'nun pek çok bölgesinde takip etmek mümkündür. Yerleşimlere ait kalıntılar oldukça çok ancak dağınık haldedir. Akdeniz kıyılarında taştan inşa edilmiş binalardan oluşan köyler çoğunlukta, içerilerde, özellikle Frigya ve Kapadokya'da kayaya oyma yerleşimler görülür (Charanis, 1944-1945, s. 44; Foss, 2002, s. 88; Izdebski, 2017, s. 83).

Kırsal yerleşimlerde yaşam, kent yaşamından farklıdır. Her bir köy, bir ya da birden fazla kilise ya da şapele sahiptir ve kilise genelde yerleşimin merkezinde yer alır. Likya bölgesinde Alakilise ve buna eklenmiş yerleşimde köyler genel bir plana uymuyor gibidir. Her biri kendi yerel topografyasına uyum sağlamış, alanlar aşamalı olarak doldurulmuş, evler uygun alanlara inşa edilmiş ve köylerin ekonomisi tarıma dayalı olduğu için tarımsal alanların doldurulmasından kaçınılmıştır. Böylece yaklaşık yüz ev topluluğu akarsu yatağı ve vadi yamaçları boyunca konumlanmıştır. Evlerin neredeyse tamamı bir sarnıç üzerine inşa edilmiştir. Bölgedeki Muskar, Terebenna ve Palamutdüzü köylerinde de bir kilise haricinde yerleşimlerin bir merkezi yok gibidir. Köyler, yoğunlukları açısından farklılık gösterirken, suyun kullanım amacı ve toplama şekli açısından benzerlik gösterirler. Evler, yağmur sularının toplandığı sarnıçlar üzerinde yer alır. Kiliseler 5. ya da 6. yüzyıllara tarihlendirilirken, köyler geç antik ya da erken Bizans dönemine tarihlendirilir. Isauria bölgesindeki tüm köyler 5. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar tarihlendirilir. Bu bölgede hem yoğunlaştırılmış köyler hem de küçük birimler görülebilir. Mekânsal düzenlemelerinin karakteristik özelliği, kilise ve şapellerin yanı sıra şarap işliği gibi birimlerin varlığıdır (Foss, 2002, s. 88; Izdebski, 2017, s. 83-86).

Suriye, Doğu İmparatorluğu'nun en iyi korunmuş köy kalıntlarına sahiptir. Asi nehrinin yukarısında yedi yüz köyden oluşan bir ağ bulunur. Her biri yirmi ila elli arasında taş evler ve bir ya da daha fazla kilise içerir. Çoğu bölge, daha büyük yerleşim karakteri sergiler ancak kamusal ya da piskoposluk yapıları yoktur, köylerden daha büyüktürler. Bu yerleşimler yüz ya da daha fazla eve sahiptir (Foss, 2002, s. 94).

Kapadokya'nın kuzeyindeki Çadır Höyük kompleksi, erken Bizans'tan orta Bizans dönemine kadar varlığını sürdüren tek Bizans yerleşimi olarak kabul edilir. Anadolu'daki bir diğer kırsal yerleşim, Isauria bölgesindeki Göksu nehrinin verimli topraklarındaki Kilise Tepe'dir. Yerleşim için önerilen son tarih hem erken dönem bazilikasından hem de seramik ve sikke buluntularından yola çıkılarak erken Bizans dönemidir. Bölgede olasılıkla 7. ve 8. yüzyıllardan sonra bir yerleşim ya da kullanımın olmadığı, bölgenin terk edildiği seramik buluntularından ve tarihlenebilen son kazı katmanından anlaşılabilir. Kayaya oyma yerleşimler bir tarafa bırakılırsa, Anadolu'daki diğer yerleşimlerin geç antik ya da erken Bizans dönemine ait olduklarını söylemek mümkündür.

Yerleşimlerin, erken Bizans sonrası dönemine tarihlenememesinin en önemli nedenlerinden biri Anadolu'nun araplar tarafından istilasdır, bu akınlar sırasında yerleşimlerin yoğunluğu ve kullanımı azalmıştır. Aynı durum Kapadokya'daki Çanlı Kilise'nin kuzey yerleşimi için de geçerlidir. Kuzey yerleşimin arap akınları sırasında terk edildiği ve bir daha yerleşilmediği belirtilir. Ancak ana yerleşimde resim tam tersidir. Burada da 10. yüzyıl öncesi yerleşimine dair herhangi bir kanıt mevcut değildir. Nar Gölü'nde çökeltiler üzerinde yapılan incelemelerde arazinin 670'ten 950'ye kadar terk edildiği anlaşılır. 670 tarihi, yoğun tarımsal üretimin birdenbire durduğunu, tarımsal arazinin yerini zararlı otlara ve ağaçlara bıraktığını gösterir. Başka bir örnekte, Beyşehir'in işgal döneminin sona ermesinden sonra tarımsal üretimin 9. yüzyıldan sonra artmaya başladığı ve 10. yüzyıl ortalarına gelindiğinde 670'ten önceki haline geri döndüğü belirtilir. Çanlı Kilise'nin sunduğu kanıtlar da birdenbire bir terk etmeden ziyade bölgenin zaman içerisinde aşamalı olarak terk edildiğini göstermiştir (Ousterhout, 2005, s. 2-3; Izdebski, 2017, s. 89).

Erken Bizans dönemine ait yerleşimlerdeki kalıntılar, bize Bizans konut mimarisi için veri sunmaları açısından önemlidir. Çoğu erken ve geç dönem Bizans evlerinin, enine düzenlenmiş giriş holü ve buna dikey uzanan kabul salonundan oluştuğu görülür. Anadolu'nun farklı yerleşimlerinde örneklerini gördüğümüz düzenleme, kompleksleri oluşturan diğer birimlerle de birlikte aslında birbirine yakın oluşumlar sergiler. Milet'te peristilli bir Roma evinden dönüştürülen yapıda, peristilli avlu genişletilip, üstü çatı ile örtülerek bir kabul salonuna dönüştürülmüştür. Bu salona ulaşım bir giriş holü aracılığı ile sağlanmıştır. Efes'te mimari oluşumu açısından vali ya da strategosun ve belki de bir kilise adamının konutu olduğu düşünülen Bizans Sarayı'nın merkezini kubbeli bir kabul

salonu oluşturmuştur. Sarayın ayrıca, bir apsis ile son bulan bir giriş holü, avlusu ve holün avluya bakan cephesinde kemerli düzenlemesi yer alır. Efes ve Milet örneklerinden başka benzer düzenlemedeki sarayların uzun yıllar kullanımda olduğu ve bu geleneğin sonraki dönemlerde Kapadokya evleri tarafından takip edildiği öne sürülür (Ladstatter, 2011, 12; Niewöhner, 2017, s. 110-111).

Apamea'da şehir merkezinde büyük elit konutların kalıntıları bulunur. 55.00 x 110.00 m. boyutlarındaki bloklardan oluşan iki katlı bu konutların, içerideki avluya bakan mekanları bulunur. Sokağa bakan cepheleri genelde boştur ve kapıları, içeride ne olduğuna dair çok az ipucu verir. Kabul ya da tören salonları, sütunlu avlulara bağlanır. Daha küçük odalar giriş katında yer alır ve olasılıkla hizmet / servis ve depolama amaçlı kullanılmıştır. Mutfak, banyo ve tuvalet gibi mekanlar yoktur, yatak odaları muhtemelen üst kattadır (Foss, 2002, s. 87).

Kapadokya bölgesine, sanat tarihi açısından ilgi ilk olarak Jerphanion tarafından gösterilmiş ve duvar resimli pek çok kilise belgelenmiştir (Jerphanion, 1925-42). Ruhban sınıfından olmayan kişilerin varlığına dair, bu duvar resimlerinde, kadınlar, erkekler ve çocuklar için oyulan mezarlarda ipuçları mevcutken, kaya kompleksleri, sanki kaya mimarisi sadece münzevi yaşam için uygunmuş gibi, manastır olarak yorumlanmıştır. Kapadokya'da gizli yeraltı yerleşimlerinin ve inziva mekanlarının varlığı, buraların fiziki ya da ruhani düşmanlardan kaçmak için kullanıldığını düşündürmüştür. Ancak kayaya oyma yapılarıdaki yaşam, bölgede barış ortamı hakimken de devam etmiş, dolayısıyla bu mekanlar sadece korunmak ve kaçmak amacıyla değil, sürekli yaşam için de kullanılmıştır. 7. yüzyılda başkent ve birkaç yer dışında kent yaşamının neredeyse yok olduğu, ancak 9. yüzyılın başlarından itibaren eski yerleşimlerin yeniden iskan edildiği görülür. Kapadokya'daki pek çok bölgede evler 10. ve 11. yüzyıllara tarihlendirilir. Arap akımları sonrasında imparatorluk askeri yönetimini yeniden organize etmiş ve topraklarının büyük bir bölümünü geri alarak 10. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar devam edecek olan güvenli ve varlıklı bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde Kapadokya'da yaşayan nüfusun önemli bir bölümünün, kendi yaşam ve ibadet alanlarını bölgedeki yumuşak volkanik kayalara ve peri bacalarına oydukları belirtilir (Angold, 1984, s. 238; Kalas 2007, s. 394; Izdebski, 2017, s.).

Diakon Leo ve Arap Coğrafyacısı İbn Haqual'in aktardıkları, 8. ve 9. yüzyıllardaki Arap istilasını ile Selçuklular'ın Anadolu'ya geldiği 1071 arasındaki dönem olan 10. yüzyılda, bölgede münzevi ya da keşişlerden başka yerel halkın da bulunduğunu doğrular. Diakon Leo, Kapadokya'daki insanları basit bir şekilde keşiş olarak değil, *troglydyte* yani mağara adamı olarak isimlendirmiştir. Çünkü bu insanların yer altındaki deliklere, yarıklara ya da labirentlere girdiklerini söyler. İbn-Haqual, Kapadokya'yı kastederek Bizans İmparatorluğu'nun çoğunlukla mağara köylerden ve kayalara ya da yer altına oyulan evleri ile küçük kasabalardan oluştuğunu söyler ve halkı *ethnos* yani "millet" ya da "ulus" olarak tanımlar (Mathews ve Daskalakis-Mathews, 1997, s. 296; Öztürk, 2017, s. 149). Bu noktada Mathews ve Daskalakis-Mathews haklı olarak şu çelişki ve soruna dikkat çeker:

"Eğer bölgede yaşayan genel nüfus mağara ve oyuklarda yaşıyorsa, günümüze sadece keşişlerin yaşadığı mağaraların gelmiş olması ilginç olmaz mıydı? Bu yüzden asıl problem, Kapadokya'nın sivil ev komplekslerini kenobitik topluluktan ayırt edebilmektir" (1997, s. 296).

Kapadokya, yerleşimlerin, bazı bölgelerde her ne kadar Arap akınları ile kesintiye uğramış olsalarda da, sonraki dönemlerde de devam ettiği bölgeler arasındadır ancak bölgedeki çoğu kayaya oyma yerleşim ve yapı topluluğu manastır ya da manastır yerleşimi olarak tanımlanmıştır. Bir kilise ile bitişik yapı topluluğunun, manastır kimliğini ima etmek için yeterli bir veri olmadığını ileri süren bilim insanları, Rodley'in özellikle avlulu manastırlar gruplandırmasını yeniden sorgulamışlardır²²⁹. Buna göre bir köy ya da aristokratik mülkler ve dini yapı özelliği gösteren kayaya oyma birimlerden oluşan çoğu bölgenin aslında sivil yerleşimlerin olağan unsurları olarak görülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Kapadokya'nın manastır olarak tanımlanan yapı toplulukları aslında kasaba, köy ya da basit bir şekilde evdir ve diğer Bizans yerleşimlerinde olduğu gibi ekonomileri çoğunlukla tarıma dayalıdır (Öztürk, 2012, s. 154; Ousterhout, 2017, s. 275).

²²⁹ Rodley'in her iki grup için de sunduğu örnekler, sadece bir kilise ile bitişik örnekleri ya da bir kilisenin yakınındaki / çevresindeki örnekleri içermektedir, ancak kilisesi olmayan çoğu benzer düzenlemeler bu sınıflandırmanın dışında tutulmuştur (Öztürk, 2012, s. 154).

Öztürk, Stlington'un ifadelerinden yola çıkarak, 19. yüzyılda dahi ülkede güvenli bir ortam olduğu halde insanların hala kaya oyuklarında yaşamasını, kaya mimarisinin kendi kendine yeten, kendi gereksinimlerini karşılayabilen bir yapıya sahip oluşu, ahşap gibi malzemelerin bölgedeki yetersizliği, bazı kaya tiplerinin kesme taş olarak kullanım için uygun olmayışı ile açıklar. Ayrıca araştırmacıya göre, kayaya oyulmuş mekanların yıl boyunca nispeten sabit bir sıcaklığa sahip olması ve ister yaz ister kış, dışarıya göre daha ılıman bir iklim yaratmaları da yine bu mekanların sürekli yaşam alanları olarak tercih edilme nedenleri arasında yer alır (2017, s. 149).

Sodini'ye göre geç antik dönemin kırsal yerleşimlerinin sakinleri, alt sınıflar ile ilişkilendirilemeyecek özelliklere sahiptir. Antik dönemde orta sınıf, sadece tek bir meslek grubu ile ilişkili değildir, tüccarlardan, ustalara ve hatta çiftçilere kadar farklı meslek gruplarını görmek mümkündür. Bu meslek gruplarından olan insanların evleri, ekonomik yönden başarılı ve varlıklı olduklarını gösterir ve bunlar aristokratik yaşam tarzını benimsemişlerdir. Evlerini inşa etmeleri için usta ve taş ustaları görevlendirmeleri ve kiliselere yaptıkları bağışlar da onların aslında birikmiş varlıklarının olduğunun birer göstergesidir (Sodini, 2003, 46; Ellis, 2006, s. 434-435). Kapadokya'da da varlıklı ailelerden söz etmek mümkündür ve bu ailelerin Kapadokya'nın içinde ya da dışında farklı amaçlarla kullandıkları evleri ya da saraylarının olduğu belirtilir. Ancak bu elit konutlarının mimarileri hakkında günümüze pek bilgi ulaşmamıştır. 3. yüzyıl elit konutlarına bakıldığında, evlerin, imparatorluğun diğer bölgelerindeki çoğu Bizans evlerinde olduğu gibi, genellikle bir giriş holü ile ulaşılan kabul salonlarının olduğu görülür (Ellis, 1988, s. 569; Decker ve Cooper, 2012, s. 187-188). Erken Bizans kent konakları, köy evleri, orta Bizans kayaya oyma evleri ve Bizans'ın seçkin konutları birbirleriyle karşılaştırıldıklarında aslında birbirleriyle ilişkili farklı Bizans evlerinin ortaya çıktığı ve bunların erken Bizans'tan orta Bizans dönemine kadar devam eden bir geleneği takip ettikleri kabul edilir (Niewöhner, 2017, s. 109).

Kapadokya örnekleri gösterişli ve büyük batı örneklerine göre daha küçük ve mütevazıdır. 4. yüzyıl sonlarına kadar, Kapadokya'da kilisesi ya da mousoleumu olmayan elit yapı toplulukları ya da konutları daha yaygındır. Avanos çevresindeki Kapadokyalı Adelphios'un konutu için Nyssa'lı Gregorios yapının ön tarafında ve yerin altında bir kiliseden söz eder. Gregorios'un betimlemesi konutun ayrıca bir avlusunun, girişi holünün ve tören salonunun olduğunu gösterir. Kapadokya'da günümüze ulaşan en

erken tarihli elit konutu Özkonak yakınındaki Saray-Belha'da yer alan yapı topluluğudur. Yapı ilk olarak Thierry tarafından manastır olarak tanımlanmış, ancak sonraki çalışmalar yapı topluluğunun bir elit konutu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kompleksin önünde üç yönden çevrili bir avlusu vardır, diğer birimlere bu avlu aracılığı ile ulaşılır. Kuzeydeki, giriş holü kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı kabul salonuna geçişi sağlar. Yapıda giriş holü ve kabul salonundan başka tek nefli bir kilise, muhtemelen kadınlar ve erkekler için ayrılmış iki ayrı oda, bir mutfak ve işlevi belirlenemeyen bazı mekanlar bulunur²³⁰. İki katlı olarak düzenlenen yapı topluluğunun üst katında işlevi belirlenemeyen birbiri ile bağlantılı olmayan daha küçük boyutlarda odalar bulunur. Bu odaların depolama ya da buna benzer işlevlerde ve konutta çalışan hizmetçiler tarafından kullanılmış olabileceği düşünülür. Ousterhout, yapının, bölgede yaygın olan tarımsal arazilerden biri ile ilişkilendirilebilecek bir elitin konutu olabileceğini önerir (Thierry, 2002, s. 98; Demesnil, 2010, s.15-16; Decker ve Cooper, 2012, s. 188-191; Ousterhout, 2017, s. 275). Demesnil, kompleksin çekirdeğini oluşturan birimlerin mimari bezemelerinin Yunan Roma örnekleri ile benzerliğinden dolayı 6. yüzyıla tarihlendirilebileceğini ifade etmiştir. 4. yüzyıla kadar elit yapı topluluklarının Kapadokya'da yaygın olduğunu ve genellikle kırsal kesimde bulunan bu elit yapıların bölgenin önemli ailelerinin merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Orta Bizans döneminin elit yapı topluluklarının ise, özellikle dış cephe düzenlemeleriyle, daha çok İslam etkili olduğu kabul görür (Decker ve Cooper, 2012; s. 206). Cepheler merkezi içte yarım yuvarlak kör kemer dizileri ve pilasterlarla hareketlendirilmiştir.

Mathews ve Daskalakis-Mathews, Rodley tarafından Kapadokya'da manastır olarak tanımlanan, cepheleri vurgulanmış avlulu yapı topluluklarından Hallaç, Bezirhane, Şahinefendi, Kılıçlar ile Açıksaray grubundaki 1, 2, 3, 5 ve 6 No'lu yapı topluluklarını elit konutları ya da malikaneleri olarak tanımlamışlardır. Araştırmacılara göre, Rodley'in açık avlulu manastırlar grubundaki Soğanlı Han, Aynalı Kilise, Selime Kalesi, Direkli Kilise, Karanlık Kale Kilisesi ve Açıksaray 2 ve 7 No'lu yapı toplulukları da olasılıkla konuttur, ancak bu yapıların planları diğerleri gibi düzenli ve belli bir kural dahilinde oluşturulmamıştır (Mathews ve Daskalakis-Mathews, 1997, s. 299).

²³⁰ Ousterhout yapıda, bir kiliseden başka manastıra işaret edebilecek birimin olmadığını belirtir. Kilise kompleksin merkezinde değil bir kenarında yer alır. Yapının ana aksında kompleksin kabul ya da tören salonu bulur, yemekhaneye rastlanmamıştır (2017, s. 275).

Mathews ve Daskalakis Mathews tarafından elit konutu ya da malikane olarak tanımlanan dokuz yapı topluluğu, araştırmacılara göre Akdeniz ve çevresindeki İslam topraklarında yaygın olan ve “Ters T” planlı olarak isimlendirilen ev planlarını yansıtır. Bu komplekslerin karakteristik özelliği, cepheleri bezenerek vurgulanmış üç ya da dört cepheli avlunun gerisinde paralel olarak uzanan, beşik tonoz ile örtülü salonların bulunmasıdır. Enine düzenlenen bu giriş holü, dikine düzenlenmiş uzun bir diğer salona açılır ve bu iki salon böylece “Ters T” planı oluşturur. Kısa kenarlarda, bu mekanlara bağlanan mutfak, ahır gibi işlevsel başka mekanlar ve nadiren de olsa bir köşede kaba oyulmuş, resimsiz kilise bulunur. Salon ve odaların bu şekilde düzenlenişi, Antik Roma’dan Arap ve Bizans topraklarındaki Ortaçağ boyunca Akdeniz bölgesindeki yerleşim ya da yaşam alanlarının tipik özelliği olarak kabul edilir. Kalas’a göre eğer Kapadokya’daki yapı topluluklarının mimarisine sivil açıdan bakılırsa, bunun paralelleri pek çok kültürde bulmak mümkündür (Mathews ve Daskalakis-Mathews, 1997, s. 299; Kalas, 2000, s. 48; Öztürk, 2013, s. 838).

Avlular ister doğal şekilde ister kaya oyularak oluşturulmuş olsun, çoğu kompleksin planında belirleyici rol oynar. Kapadokya’daki yapı komplekslerinin yarıya yakını üç cepheli avluya sahiptir. İç mekan ile dış çevre arasında bir çeşit perde görevi gören avluların cepheleri, onların uzaktan da görünüp fark edilebilmelerini sağlayacak yükseklikte ve düzenlemededir. Yapı kompleksleri genellikle tek katlı düzenlemeye sahipken cepheler çok katlı yapı etkisi yaratır. İkinci kata oyulmuş daha basit işlevli mekanlara da rastlanmakla birlikte asıl mekanlar zemin katta yer alır. Kompleksin ana girişinin merkez bölümde, merkezdeki kemerin alt bölümünde yer alması cephelerin simetri anlayışı ile düzenlendiğini göstermektedir. Genelde zemin katta bulunan ve “Ters T” planı oluşturan giriş holü ve tören ya da kabul salonları bir istisna olarak Açısaray Alan 8’de üst katta yer alır. Komplekslerde genellikle T planı oluşturan bu mekanlar genellikle 4.50 – 5. 00 yüksekliklere sahiptir ve beşik tonoz ile örtülüdür, ancak Şahinefendi’deki komplekste iki paralel mekan düz tavan ve beşik tonoz ile örtülüdür (Öztürk, 2013, s. 840-842).

Öztürk, yapı komplekslerindeki giriş hollerinin bekleme salonu olarak işlevlendirilmiş olabileceğini belirtir. Giriş hollerinin kısa duvarlarındaki nişlerin varlığı da hiyerarşik düzene işaret eder. Bekleme salonu olarak kullanımlarının yanı sıra daha düşük statüdeki

ziyaretçiler için de ikinci bir salon olarak kullanılmış olabilecekleri üzerinde durulur (2013, s. 242-244).

Karanlık Kale Kilisesi, bize göre Ters T planı yansıtır, ancak sadece avlusunun olmaması açısından araştırmacıların sınıflandırmasına uymaz. Yapı kompleksinin kaliteli işçiliğe sahip enine dikdörtgen planlı giriş holü, buna dik uzanan dikdörtgen planlı bir salona bağlanır. Bu iki birim hem kompleksin merkezini oluşturur, kompleksi oluşturan diğer birimler giriş holünden dağılır, hem de diğer birimlere göre en kaliteli ve gösterişli düzenlemeyi yansıtır. Kilise, bu gruptaki diğer yapı topluluklarında olduğu gibi kompleksin doğusunda yer alır ve küçüklüğü ve resimsiz oluşu ile ikincil öneme sahiptir. Direkli Kilise de yapıyı Ters T planlı gruba dahil etmemize sebep olabilecek enine giriş holü ve buna dik uzanan başka bir salona sahiptir ancak, yapı topluluğu hem bir avlusunun olmaması, hem giriş holü ve salonun basit birer işçilik sergilemesi hem de doğuda konumlanan kilisenin, gerek büyüklüğü gerekse zengin duvar resmi programı ile kompleksin asıl birimini teşkil etmesi, yapıyı bu sınıflandırmanın dışında bırakır (Bkz. Kat. No. 36 ve 38).

Selime ve Yaprakhisar yerleşimlerinde Kalas tarafından tespit edilen on beş konut, üç ya da dört yönden çevrili tek bir avlu etrafında konumlanan, daha küçük ve basit ölçekte birer mimari düzenleme sergiler. Avluyla bağlantılı bu odalar arasında tören ya da kabul salonları, kilise ya da küçük ibadet mekanları ve mutfak, ahır, banyo gibi işlevsel bir takım mekanlar bulunur. Tören ya da kabul salonları kompleksin merkezini oluşturur ve kompleksi oluşturan diğer mekanlara göre daha kaliteli bir mimari işçilik ve bezemeye sahiptirler. Kiliseler genellikle bezeme ya da duvar resimsiz, kubbeli, dört serbest destekli, dokuz bölümden oluşan kapalı Yunan haçı planlıdır. Bu plan tipi aynı zamanda yerleşimin de 10. ve 11. yüzyıllara tarihlendirilmesinde belirleyici rol oynar. Bununla birlikte 9 No'lu ev ile ilişkilendirilen şapeldeki, Eustathous adlı bir kişinin 1035'te öldüğü ve buraya gömüldüğünü belirten yazıt da bu tarihlendirmeyi destekler. Kalas'a göre yapı komplekslerinin mimari düzenlemelerinde görülen benzerlik ve tutarlılık yapı topluluklarının aynı dönemde ve aynı amaçla yapıldıklarını gösterir. Kompleksi oluşturan birimler, kullanım amaçları ve önemlerine göre de kendi içlerinde bir birlik oluştururlar. Salonlar ve kilise kendi içinde bir alan oluştururken, ahır ve mutfak gibi diğer mekanlar, bu salon kilise bütünlüğünün etrafında rastgele konumlanmıştır. Böylece farklı türden ev yaşamı ile ilgili işler de birbirinden ayrılmış olmuştur. Her bir avlu dere ya da akan su ve

ekilebilir alana sahiptir. Kompleksler her ne kadar aynı dönemde ve benzer özelliklerle düzenlenmiş olsalar da işçilik, boyut ve önem açısından farklılıklar yansıtabilir. Bazıları diğerlerine göre daha büyük, bazıları daha gösterişli bazıları ise arazide daha önemli bir konuma sahiptir (Kalas, 2007, 397-399).

Selime Kalesi'nin bulunduğu Alan 2, en büyük ve en gösterişli mimari düzenlemeye sahip oluşuyla diğer komplekslerden ayrılmıştır. Selime Kalesi, Kapadokya'nın yerel aristokratları tarafından yerleşilen bir grup konuttan oluşur ancak, Mathews ve Daskalakis-Mathews'un "T" planlı yapı gruplandırmasında yer almazlar. Selime Kalesi aynı eksenli ya da iki avlulu planı ile yeni bir konut tipini yansıtır. İki avlu etrafında konumlanan ve 3000 m²'lik bir alana oyulan Alan 2'de vadi tabanı ile aynı seviyede bir ahır ve tahıl ambarı ile vadinin 80.00 m. yukarısında farklı seviyelerdeki iki avlu etrafındaki bir mutfak, bir banyo, işlevi belirlenemeyen odalar, bazilikal planlı bir kilise, yemek salonu ve iki çok büyük salon bulunur. Konut, gerek boyut gerekse düzenlemesiyle herhangi bir konut tipolojisine uymamaktadır. Farklı düzenlemeleri ile çoğu yapı topluluğu yerel nüfus tarafından kişisel olarak düzenlenmiş konutlardır. Kalas'a göre yapı toplulukları her ne kadar farklı özellikler gösterebilirler de temel bir mantığa göre şekillenmişlerdir ve bu temel, küçük değişikliklerle kendini tekrar eder (Kalas, 2000, s. 60).

Selime ve Yaprahisar yerleşimlerinin yanı sıra Ihlara ve Belisırma yerleşimindeki kilise ve ibadet mekanlarındaki duvar resimleri, gömü alanları ve bunlara ait yazıtlar; yemekhane ya da kilisesi bulunmayan büyük yapı toplulukları, vadinin bu kesiminde de sivil yaşamın ve yerel elitlerin varlığını düşündürmektedir. Bu sebeple vadinin mimari ve ikonografik özelliklerinin sosyal yapı ile ilişkilendirilebilmesi amacıyla 15-20 Mayıs 2016 tarihleri arasında vadiye bir araştırma gezisi düzenlenmiştir. Ihlara ve Belisırma yerleşimlerinde manastır yaşamının varlığı netleştirilemezken, vadide, kilise ve yemekhane içermeyen anıtsal cephe düzenlemeleriyle sivil yaşama işaret eden yapı toplulukları tespit edilebilmiştir. Kiliselerdeki bani kitabeleri, mezar yazıtları ve dua kitabelerindeki unvanlardan hareketle, bu yapı topluluklarının yörenin aristokrat askerleri ve yerel elitleri ya da toprak ağaları tarafından kullanılmış olabileceği düşünülebilir.

Tespit edilen yapı topluluklarında dikkat çeken nokta, mimari düzenleniş açısından hem kendi içinde hem de Kapadokya ve Bizans'ın farklı bölgelerindeki konutlarla bir tutarlılık

sergilememesidir. Konutlar ya da sivil yaşam alanları toplumun üst tabakasına mensup kişilere ait konutlardan, toplumun alt tabakasına ait ya da köylülerin konutları olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar. Köylülere ait olabilecek yapı topluluklarına tüm vadi boyunca rastlanabilecekken ve bunlar daha basit ve düzensiz oyuklardan oluşan yapı gruplarıyken, üst tabakaya mensup kişilerin konutları daha çok batı yamaçta yoğunlaşır, cepheleri vurgulanmıştır ve kaliteli birer mimari düzenleme gösterirler.

Yapı topluluklarında avlu yoktur, ancak cepheleri, Kapadokya'daki pek çok avlulu yapı kompleksinde olduğu gibi pilaster ve kör kemer dizileri ile hareketlendirilmiştir. Çoğunlukla iki ya da üç katlı bir mekan etkisi yaratan cephe düzenlemelerinin gerisindeki kompleksler KOM 11 haricinde tek katlıdır. Yapı komplekslerinin aynı anda hem birer giriş holü hem de birer kabul ya da tören salonunun olduğunu söylemek güçtür. Genellikle beşik tonoz ya da düz tavan ile örtülü, yükseklikleri 4.50-ve 6.00 m arasında değişen büyük salonlar ve bu salonlardan dağılan daha basit oyulmuş oda ya da mekanlar söz konusudur.

Tez kapsamında değerlendirmeye dahil ettiğimiz yapı topluluklarından KOM 1 ve KOM 8, bir kilise ile ilişkilendirebildiğimiz ve kesin olarak konut olarak tanımlayabileceğimiz yapı topluluklarıdır. Bahattin Samanlığı Kilisesi'nin kuzeybatısındaki KOM 1 olasılıkla Bahattin Samanlığı Kilisesi ile aynı yapı grubunda yer alır. Kompleksin merkezini oluşturan uzunlamasına dikdörtgen planlı salon, yapı kompleksinin en kaliteli işçilik sergileyen birimidir ve kompleksi oluşturan diğer mekanlar buradan dağılır. Kilise, bölgedeki diğer elit konutlarında olduğu gibi kompleksin doğusunda yer alır. Jolivet-Levy, kiliseyi bu yapı grubu ile birlikte değerlendirmiş ve yapı topluluğunun, kilisenin yazıtında geçen *protospatharios* ünvanına sahip baninin konutu olduğunu, kilisenin de mezar kilisesi olduğunu belirtmiştir (Jolivet-Levy, 2009, s. 81).

Aynı şekilde KOM 8, Kuzey Ambar Kilisesi'ni de içeren bir konut olmalıdır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı ve kompleksi oluşturan diğer birimlere göre daha düzgün ve kaliteli bir işçilik sergileyen tören ya da kabul salonu kompleksin merkezi konumundadır. Kilise diğer örneklerde olduğu gibi doğuda yer almaktadır.

Sümbüllü Kilisenin dahil olduğu yapı kompleksi tarafımızdan tespit edilmediği için ayrıca numaralandırılmamıştır. Kilise ile bitişik olan yapı kompleksi, kilisenin manastır olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Ancak yapı kompleksi mimari kurulum açısından

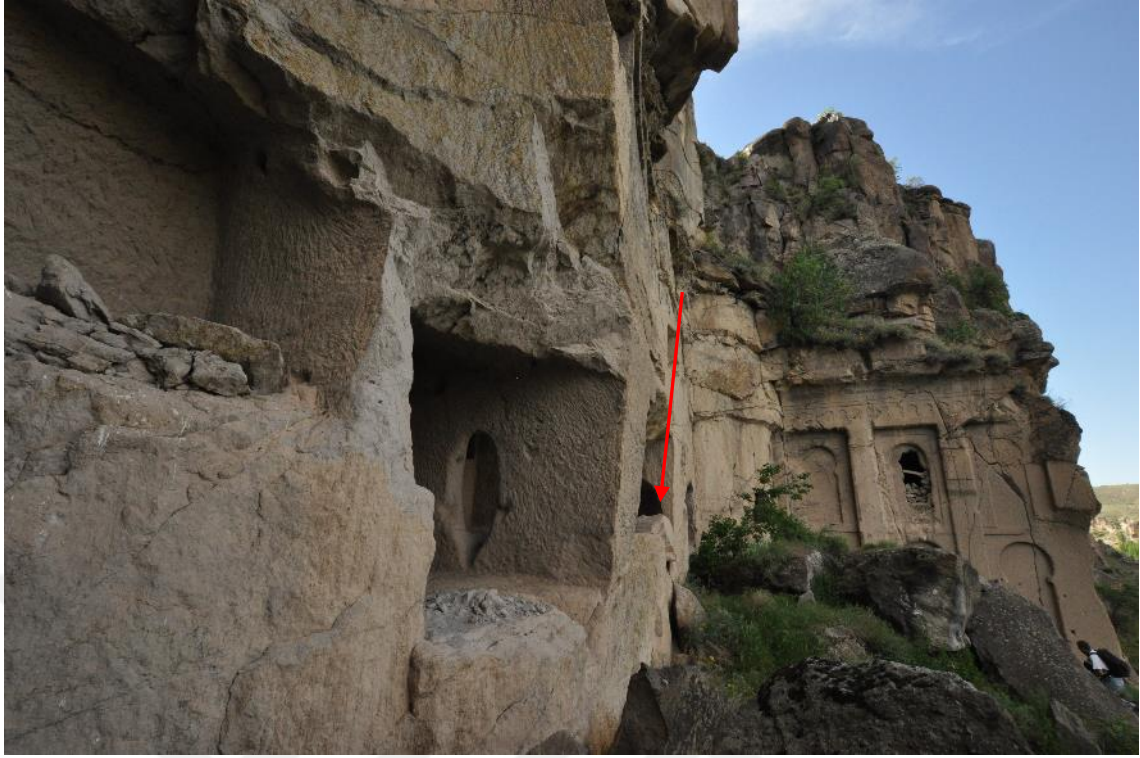
Bahattin Samanlığı ve Kuzey Ambar Kilisesi ile benzerlik gösterir. Kilisenin batısında uzunlamasına dikdörtgen plan sergileyen ve duvarları ve tavan süslemesi ile diğer birimlerden işçilik açısından ayrılan, Mekan 1 olarak adlandırdığımız birim, tören ya da kabul salonu olmalıdır. Komplekse göre oldukça küçük boyutlardaki kilise kompleksin doğusunda yer alır.

Kokar Kilise, kuzey ve güneyinde KOM 6 ve KOM 7 olarak adlandırdığımız kayaya oyma mekanların arasında yer alır. Olasılıkla tek bir komplekse ait olan birimlerde mutfağın varlığı ve diğerlerine göre daha düzgün oyulmuş uzunlamasına dikdörtgen planlı salon ve buradan dağılan basit oyulmuş mekanlar, kompleksin konut olarak kullanımını destekler. Bu yapı grubunda da Kokar Kilise kompleksin güneydoğusunda yer alır ve olasılıkla naosun kuzeybatı köşesindeki kapı ile KOM 6'ya bağlanır. Kokar Kilise'nin kaliteli resim programı dikkate alındığında konut olduğunu düşündüğümüz yapı kompleksi aslında daha basit bir düzenleme sergiler ve kilise ile ilişkisiz gibi görünür. Ancak, Kokar Kilise'nin batısına sonradan oyulan mezar şapeli, konut ile bu açıdan daha ilişkilidir. Olasılıkla KOM 6 ve batıdaki mezar şapeli aynı dönemlerde oyularak, daha önce var olan Kokar Kilise'yi de içine alan bir konuta dönüşmüştür.

Vadinin özellikle batı yamacında cepheleri yuvarlak kör kemerlerle hareketlendirilmiş, yapı topluluklarının sivil kullanıma işaret ettiğini düşünmekteyiz. Bu yapı topluluklarında birbiri ile organik olarak bağlantılandırılmış birimler arasında kilise ya da ibadet mekanına rastlanmamıştır. Cephelerin gerisinde uzunlamasına ya da enine dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü büyük mekanlar Kapadokya genelindeki örneklerle paralel olarak tören ya da kabul salonları olmalıdır. İhlara Vadisi'ndeki bu yapı komplekslerinin de gerek cephe düzenlemelerinde gerekse cephelerin ardındaki mekanların düzenlenişlerinde de farklılıklar dikkat çekmektedir. Bazı kompleksler sadece ya dikdörtgen bir salon ve bununla bağlantılı basit bir odadan ibaretken, bazı kompleksler hem iki ya da üç katlı olarak düzenlenmiş, hem de mutfak ve ahır gibi yaşamsal mekanları da içermiştir

KOM 2, gerek büyüklüğü gerekse özenli iç mekan düzenlemesi ile vadede kilise ile ilişkilendirilen ilişkilendirilemeyen tüm yapı toplulukları içinde ayrı bir yere sahiptir. Sadece batı duvarındaki kapı ile doğrudan dışarıya bağlanan mekan tören salonu olmalıdır ancak bu mekandan dağılan herhangi bir birim yoktur. Bu durum yapıyı bir

konut ya da bir konutun birimi olarak tanımlamamızı güçleştirir. Yapı bu düzenlemesi ile tek başına bağımsız bir birim gibi görünür fakat yapının oyulduğu kaya kütesinin güneye bakan cephesinin, kör kemer ve pilasterlar ile vurgulandığı dikkat çeker. Pilasterlar ile dikeyde üçe bölünen cephede, yatayda iki sıra kör kemerli niş dizisi görülür. Cephenin gerisindeki mekanlara, düşen kaya parçalarından dolayı ulaşılamamış, cephe düzenlemesinin KOM 2 ile organik bağlantısı anlaşılammıştır. Ancak, KOM 2'nin duvarlarını hareketlendiren kör kemer dizilerinin aynı şekilde cephe düzenlemesinde uygulanışı, KOM 2'nin bu cephe düzenlemesi ile bağlantısını vurgular (Resim 554-555). Olasılıkla cephe, KOM 2'yi de içeren bir yapı kompleksine aittir ancak cephenin güneye doğru devam edip etmediği kaya kütesinin bu cephede koparak düşmesinden dolayı anlaşılammıştır. Cephe düzenlemesinin KOM 2'nin oyulduğu doğu cephede değil de güneye bakan cephede görülmesi ilginçtir. Belki de bu tercih, mekanın güneşe göre konumu, güneşi doğrudan alışı ve böylece ışık-gölge etkisini daha iyi yansıtacak olmasından kaynaklanmış olabilir. Yapı gerek zengin iç mekan düzenlemesi gerek se zengin bi cephe düzenlemesine sahip oluşuyla, vadideki seçkin tabaya mensup bir kişinin, belki de olasılıkla bir askerın konutu olmalıdır. KOM 2, güneyindeki KOM 3 ile de ilişkili olmalıdır. KOM 3 ve cephe düzenlemesinin arasında yer alır. KOM 3'te Mekan 1 olarak adlandırıldığımız mekan, KOM 2'deki salon ile aynı doğrultuda paralel uzanır. Bu düzenleme aradaki ilişkiyi zayıflatsa da KOM 3'ün yaşamsal alanlar içermesi, bizi bu iki yapıyı ilişkilendirmeye zorlar. Mekanlar arasındaki ilişki ancak bu bölümdeki tüm yapılara erişimin sağlanması ile mümkün olabilecektir.

Resim 601. KOM 2, kuzeydoğuya bakış

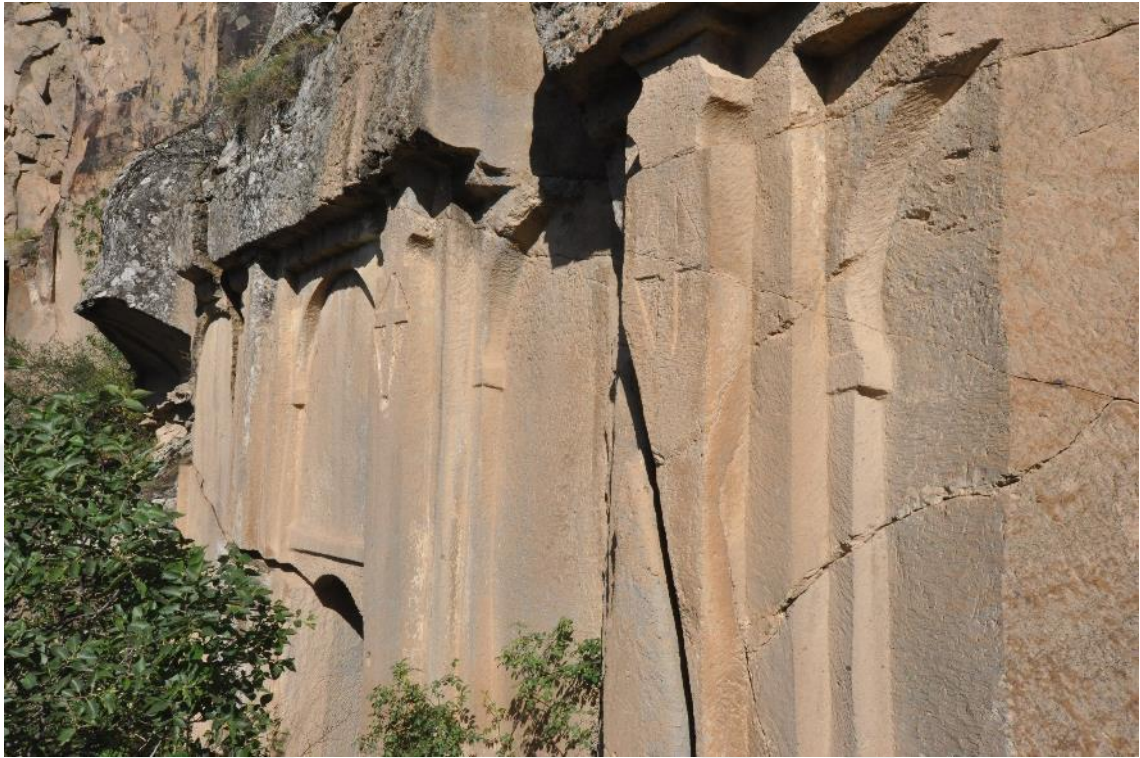
Resim 602. KOM 2, batı duvar niş düzenlemesi

Resim 603. KOM 2, kuzeydoğudaki cephe düzenlemesi

KOM 5, cephesi pilaster ve kör kemer dizileri ile hareketlendirilen ve bir kilise ile ilişkilendiremediğimiz bir diğer yapı kompleksidir. Kompleksin ana salonu, cephe düzenlemesinin gerisinde enine bir düzenlemeye sahiptir. Yapı kompleksini diğer komplekslerden ayıran en belirgin özelliği ise alt katında bir mezar odası içermesidir. Vadide, kilisesi olan ve konut olarak tanımladığımız yapı komplekslerinden başka, kilisesi olmayan yapı topluluklarının da hiçbirinde mezar odasına rastlanmamıştır. Mezar odasının tavanına işlenen haç kabartmalar, kökboya ile yapılan dini motifler, kompleksin cephe düzenlemesinde de pilasterlara işlenen haç motifleri bu yapı kompleksinin sivil

kullanımdan ziyade dini kullanımına işaret ediyor olmalı, mezar odasının varlığı da bu kullanımın bir sonucu olmalıdır (Resim 604).

Resim 604. KOM 5, cephe düzenlemesindeki haç motifleri

KOM 9, kilisesi olmayan yapı kompleksleri içerisinde en karmaşık, en kompleks, kapladığı alan ve içerdiği birim sayısı açısından en büyük yapı topluluğudur. En az iki kattan oluştuğunu düşündüğümüz yapı topluluğunda kompleksi oluşturan birimler uzun tünellerle oluşturulan geçitler ile ikiye ayrılmıştır. Yapı kompleksinde tören ya da kabul salonu olarak kullanılmış olabilecek bir birime rastlanmamıştır. Ancak bunun yerine, oldukça büyük yaklaşık dikdörtgen planlı, muhtemelen oturma odası olduğunu düşündüğümüz bir mekana rastlanmıştır. Mekan ortada yer alan kare kesitli bir paye ile ikiye bölünmüştür (Resim 605). İçte kalan bölümün kısa duvarında bir destek ile ikiye bölünmüş yüksek ve geniş bir seki, yan duvarında (olasılıkla kuzey) yuvarlak kemerli nişler bulunur (Resim 606). Vadiye bakan diğer bölümde ise ocak ve baca vardır. Mekanın ve kuzey duvarındaki nişlerin zeminine açılan oyuklarda görülen pitoslar, ocak ve bacanın varlığı buranın aynı zamanda mutfak ve depolama amaçlı kullanılan bir mekan olduğunu da düşündürür. Mekanın vadiye açılan bölümünde güneyinde, merdivenlerle çıkılan ve pencerelerle dışa açılan bir oda yer alır. Oda, Selime Kalesi'nde Kalas tarafından yatak odası olarak tanımlanan mekana benzer (Resim 607). Mekanın kuzey

duvarında uzun bir tünel ile kompleksin diğer birimlerine geçilir. Tünelin sonundaki trhaz taşı kompleksi bu bölümde ikiye böler. Kompleksin diğer bölümünde bir duvarında muhtemelen yatmak için kullanılan yüksek ve geniş bir niş, karşı duvarında oturma sekisi bulunur (Resim 608). Buradan dağılan tünellerden biri ahır olduğunu düşündüğümüz büyük bir mekana geçiş sağlar. Mekanın duvarlarında yemlikler, girişinin olduğu bölümde ise tanımlayamadığımız bir bölüm yer alır (Resim 609-611). KOM 9, vadide, ahır ile günümüze gelen tek yapı kompleksi olması açısından önemlidir. Kapadokya'daki avlulu komplekslerdeki ahırların, hayvanları bağlama yerlerinin ve yemliklerin yüksekliği bu mekanların atlar için kullanıldığını düşündürür. Ousterhout, avlulu komplekslerdeki ahırların varlığını, Kapadokya'daki geleneksel at yetiştiriciliği ile ilişkilendirirken, Kazhdan ve Nesbitt, Bizans pratiğinde, sadece zengin köylülerin at satın alabileceğini belirtir. Sonuç olarak, avlulu komplekslerdeki bir ahırın, yirmi ata kadar bir yer sağlaması buraların elitlerin konutları olduğunu düşündürmektedir. Kapadokya'daki yapı komplekslerinden onunda ahır vardır ve genellikle komplekslerin sonunda yer alır. On ahırdan neredeyse yarısı da Açıksaray'da yer alır ve burada bir seferde elli attan daha fazlası için yer sağlanabileceği düşünülmektedir (Öztürk, 2013, s. 846).

KOM 9'da cephe düzenlemesine rastlanmamıştır. Farklı bir mimari düzenlemeye sahip olan yapı topluluğunun tünellerle birbirine bağlanan çok ve büyük mekanları, nişlerin içinde ve zemindeki büyük pithosların varlığı, bu kompleksin ya vadinin büyük ve önemli ailelerinden birinin konutu olduğunu ya da vadiden geçenlerin duraklayarak ihtiyaçlarını giderdikleri, dinlendikleri bir yapı topluluğu olduğunu düşündürür.

Resim 605. KOM 9, dikdörtgen mekanı ikiye bölen paye Resim 606. KOM 9, seki ve nişlere bakış

Resim 607. KOM 9, merdivenlerle ulaşılan oda

Resim 608. KOM 9, niş ve oturma sekisi

Resim 609. KOM 9, ahır, vadi yönüne bakış

Resim 610. KOM 9, ahır?

Resim 611. KOM 9, ahır ?

KOM 11, doğu yamaçta rastladığımız, ve Ala Kilise'den sonra cephesi pilaster ve kemer dizileri ile hareketlenen tek yapı kompleksidir. Cephenin gerisinde enine uzanan dikdörtgen mekan, kompleksin asıl birimidir. Cephe ve mekan kombinasyonu açısından KOM 5 ile benzerlik gösterir.

Belısırma'daki Ala Kilise, orta çağın İslam etkili cephe düzenlemesiyle diğer yapı topluluklarından farklılık gösterir. Ala Kilise'nin işlevi henüz belirsizliğini korumaktadır. Yapı kompleksi, aynı cephe düzenlemesinin arkasında kapalı Yunan haçı planlı bir kilise,

kilisenin güneyinde bir bezirhane ve bezirhanenin güneyinde muhtemelen aynı amaçla kullanılan başka bir mekandan oluşmaktadır. Komplekste yaşam alanı olarak kullanılmış olabilecek birimlere rastlanamamıştır. Kilise bu yönüyle sivil kullanımdan ziyade dini bir kullanıma işaret etmektedir.

11. yüzyıl Kapadokya'sının açık avlulu yapı komplekslerinin, Kapadokya'nın eski soylularının değil de alt ve orta sınıf aristokratlarının konutları olduğu ifade edilmektedir. Öztürk, orduya silahlı askerler ve atlar gibi askeri hizmet sunabilen bu ailelerle açık avlulu komplekslerin ortaya çıkışının açıklanabileceğini ifade etmektedir. Buna göre, bütün patronlar, muazzam mülke sahip büyük Kapadokya aileleri kadar güçlü değillerdir, ancak öyleymiş gibi davranmışlar, yüksek statü isteklerini gösteren ve belki de bu hayallerini belirten anıtsal cephelerle evlerini süslemişlerdir. Buna göre yoğun olarak işlenmiş cepheler hem bundan duyulan gururu hem de bunların arkasındaki büyük kabul ya da tören salonlarını göstermiştir. Genellikle bir kilise komplekslere eklenmiştir ve çoğunlukla resimsizdir. Buna karşın düz tavanları süsleyen oyulmuş haçlar gibi dini motifler dinin, özellikle de tören alanlarında ev hayatıyla bütünleştiğini göstermektedir (Öztürk, 2010, s. 333-334)

4.3. ÖLÜM LİTURJİSİ

Hayatın sona ermesi, bazı inançlara göre ruhun diğer dünyaya geçmesi ve sonsuzluğa kavuşması olarak tanımlanan ölüm, yaşamın bir gerçeği ve onun bir parçasıdır. İnsan, doğumundan itibaren hayatın bütün gerçeklerini öğrenerek yaşar ve yaşamının ölüm ile sonlanacağını bilir. İnsanın ölümden sonra ne olacağını bilememesi ve geride kalanların ölenler için (ya da kendileri öldükten sonra olmasını diledikleri gibi) bir şeyler yapma isteğinde olmaları, dinsel inançları bağlamında ölü kültü ile ilgili ritüelleri de beraberinde getirmiştir. İnsanoğlunun ölüm ile ilgili ritüellerinin de aslında yaşayanlar için olduğu belirtilir. Hayatta kalanların iç huzurunu sağlamak, korkularını yenmek, diğer dünya ile ilgili bilinmeyenleri açıklamak bu ritüellerin uygulanma nedenleridir. Ölüm, aynı zamanda yaşayanları, öteki dünyaya yolcu ettikleri sevdikleri için de mezar yapmaya yöneltmiştir (Akçay, 2017, s. 1-5).

Ölü kültürünün başlıca üç dürtü ile ortaya çıktığı kabul edilir. İlki, varlığın ölümden sonra da yaşamına devam edeceği inancı, ikincisi bazı insanların belirli yöntemlerle tanrılar ya da ruhlarla iletişime geçmesi (rahipler) ve üçüncü olarak da geride kalan yakınların ya da aile fertlerinin, bazı ritüelleri yerine getirmesi sayesinde yaşanan hayatın eski düzen içinde devam edeceği inancı. Ölülerin yerleşim dışına gömülmeleri ve belli aralıklarla düzenlenen törenlerle anılmaları da diğer dünyada ruhlarının huzur içinde olması ve onların da bu sayede bu dünyaya zarar vermesini engellemek amacıyla yapılmıştır (Akçay, 2017, s. 5).

Tarih öncesi çağlardan itibaren, insanların ölülerini gömerken farklı ritüeller gerçekleştirdikleri ve ölülerini yerleşimin içinde ya da dışında, yerin altında ya da üstünde ve hatta yaşadıkları mekanlardaki mezarlara gömdükleri bilinmektedir.

Pleolitik Çağ'da ölülerin eşyaları ile gömülmesi geleneğinin saptanması, bu dönemde dahi ölümün inanç sistemi içinde değerlendirilmeye başlandığını göstermiştir. Çatalhöyük, Neolitik Çağ'da insanların kendi evlerini gömü alanı olarak kullandıklarını ortaya koyması açısından önemlidir. Kalkolitik Çağ'da yerleşim dışı gömüler görülürken, yine aynı dönemde sadece çocukların gömülerinin ev içine yapılması dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, toplumun en korunaksız bireyleri olan çocukların ölümden sonra da korunmaları gerektiğine olan inanç ile açıklanmaya çalışılır. Anadolu'da Orta Tunç Çağı'ndan itibaren (M.Ö. 2. Bin) hem yerleşim içi hem de yerleşim dışı mezarlar görülür.

Hititlerde kralların cesetlerinin yakıldığına dair tabletlerde bilgilere rastlanması Anadolu'da *kremasyon* geleneğinin arttığını göstermiştir. Kral ve kraliçenin ölümünden sonra yapılan cenaze törenlerinin ayrıntılı tasvirleri, kral ve kraliçenin yakıldıktan sonra gömüldüğünü göstermektedir (Coşkun, 2016; Akçay, 2017, s. 10, 17, 21).

Yunan dünyasında da ölünün yakılarak defnedilmesi geleneği vardır ancak bununla birlikte *inhumasyon* geleneğinden de söz edilir. Her iki ölü gömme geleneği bir arada M.Ö. 8. yüzyıl ile M.Ö. 4. yüzyıl arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Ölü kültü ritüeli ister *inhumasyon*, ister *kremasyon* olsun, bunlarla sona ermez. Özellikle ölüm yıldönümlerinde ve doğum günlerinde, bayramlarda ölünün tekrardan hatırlanıp çeşitli ritüellerle anılması gerektiğine inanılmıştır. Yunan ölü kültü ritüellerinde ölünün gömülmesi çok önemli bir aşamadır ve mezar, ölünün öteki dünyaya geçişinin hem aracısı sayılır hem de bu sayede geride kalanlar, ölüye karşı olan son görevlerini de yerine getirmiş olurlar. Roma dünyası da ölü gömme konusunda Yunan kültüründen etkilenmiştir. Yunan dünyasında olduğu gibi, Roma dünyasında da ölü kültüründe mezar alanlarına önem verilmiştir. Roma döneminde de ölülerin, ölü yakma töreninden sonra yer altında olması gerektiğine inanılmış ve *kremasyon* uygulaması bu dönemde de devam etmiştir. Çok tanrılı bir yapısı olan Roma dininde temel amaç, tanrıların huzurunu sağlamaktır. Bu anlayış doğrultusunda da tanrılar için gerçekleştirilen ritüeller dini olarak gelişmiştir. Bayram, kurban gibi çeşitli ritüeller tanrıları sakinleştirmek için gerçekleştirilmiştir. Bir Roma mezarlığı, aıtsal mezarları, bahçeli mezarları, lahitleri ve katakompları ile ölüler şehri olarak tanımlanır. Roma geleneğinde mezar, her ne koşulda olursa olsun ölünün ruhunun rahata kavuşması ve yakınlarının sorumluluklarını belirli günlerde yerine getirmesi için çok önemli bir araç sayılır. Bu sebeple Roma kültü ritüelleri mezar başında gerçekleştirilir. Yahudiler ölü yakma uygulamasını reddetmişler ve ölülerinin bedenlerini, yer altı galerilerindeki taşlara oyulmuş gizli yerlere yerleştirmeyi tercih etmişlerdir (*inhumasyon*). Ölümünden sonra yeniden dirilişe inanan Hıristiyanlar da Yahudi geleneklerinden etkilenerek, mezarlıklara yakın yerlere, yasaların izin verdiği ölçüde, şehir sınırlarının dışında ve genellikle ana yollar boyunca uzanan büyük gruplar halinde mezar odaları inşa etmişlerdir (Milburn, 1988, s. 19; Coşkun, 2016; Akçay, 2017, s. 99, 100, 117, 120, 121).

Hıristiyan inancında ölüm, bir son değil, insanın gelecekteki sonsuz ve mükemmel yaşamına doğru yaptığı uzun yolculuğun başlangıcıdır. Ruh, ölüm ile, dünyasal

bedeninden ve onun günahlarından kurtulur. Bizanslıların inancına göre ölüm bir tür uykuya dalmadır ve ruh, bedenin yeniden dirtilmesini beklerken pasiftir. Tanrı katında konumunu iyileştirebilmek için hiçbir şey yapamamaktadır. Ancak ölen kişinin yakınları, rahipler ve din adamları, onun adına yaptıkları dualar ve düzenledikleri ayinlerle ölenlere ve Tanrı'nın onları bağışlamasına yardımcı olabilmişlerdir (Connor, 1991; Akyürek, 1995, s. 88-89). Duvar resmi ve mezar yazıtlarında karşılaşılan unvanlar ile ibadet mekanlarında gömülü kişilerin ölümden sonra anılmak istediklerini gösteren dua kitabeleri de yine Bizans geleneğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezar yazıtlarında sıkça rastlanılan "Her kim bunu okursa, bizim için dua etsin" ibaresi de, keşişlerin, din adamlarının, ruhban sınıfından olmayan kişilerin de kiliseler aracılığı ile ölümden sonra anılmak istediklerinin bir göstergesi olarak kabul edilir.

Bizans mimarisinde kiliselerin ve şapellerin gömü alanı olarak kullanımı yaygındır. (Ousterhout, 2010, s. 88). Özellikle başkent ve çevresinde imparatorların ve varlıklı aileler ya da aristokratların, manastır inşa ettirdikleri, saraylarında ve konutlarında özel şapeller yaptırdıkları, kırsal yerleşimlerdeki varlıklı ailelerin de kendi arazilerindeki özel mülklerinde şapellere sahip oldukları ve bunları gömü alanı olarak kullandıkları bilinir. Ruhban sınıftan olmayan bu kişilerin yerel manastırlarla yakın ilişkiler kurarak, buralara parasal yardımlarda ya da bağışlarda bulunarak, bu yapılar içinde kendileri için bir mezar edinmek istedikleri belirtilir. Manastır ya da dini kurumların patronluğu ve hamiliğinde de bu dürtünün etkili olduğu düşünülür (Kalas, 2000, s. 5). Buna karşın erken imparatorluk döneminde, ibadet mekanları içinde mezarlar yasaklanmıştır. I. Iustinianus ve VI. Leo dönemlerinde de bu yasaklar devam etmiştir. VI. Leo'nun 9. yüzyıl Basilika'sı, kutsal bir kiliseye kimsenin gömülmemesi gerektiğini ilan etmiştir (Grierson, Mango ve Sevckenko, 1962, s. 25; Marinis, 2009, s. 150). Ancak başkent ve Bizans'ın diğer bölgelerindeki kiliselerden elde edilen arkeolojik veriler, bu yasalara uyulmadığını göstermektedir. İstanbul'daki Kutsal Havariler Kilisesi örneğinde olduğu gibi, imparatorların, imparatorluk ailesi üyelerinin ve piskoposların kiliselerin içine gömüldükleri bilinmektedir (Downey, 1959). Özellikle narteksler ya da daha az yaygın olarak yan nefler patron ya da kurucuların mezarları için tercih ettikleri mekanlar olmuştur. Isakios Komnenos, Meryem'e adanan manastırının 1152'de yazmaya başladığı typikonunda kendi kurduğu manastıra gömülmek istediğini belirtmiştir. Ancak bundan da önce Khora Manastırı'nda kendisi için bir mezar yaptırmıştır. Mezar narteksin sol

bölümünde bulunmaktadır. Latmos Dağı'ndaki Theotokos Manastırı'nın kurucusu Genç Paulus (d. 995), kilisenin narteksine gömülmüştür (Ševčenko, 1984, s. 135-138; Marinis, 2009, s. 159-160, Peschlow-Bindokat, 2005, s. 172).

Curcic geç balkan mimarisi nartekslerinde ölümler için anma liturjisinin gerçekleştirildiğinden söz eder. Ancak bu yeni bir trend değildir. Papageorgiou Kıbrıstaki kiliseler için pek çok tipikanın bu geleneğe işaret ettiğini belirtir. Konstantin Lips manastırının 13. yüzyıl typikonunda İmparatoriçe Theodora kendi ve ailesinin diğer fertlerinin gömülmesi için naosta ve nartekste mezarlar için bazı yerler belirlemiştir. Aynı geleneğin Rus kiliselerinde de görüldüğü yayın ve kaynaklardan anlaşılmaktadır. Buna ek olarak Babic, erken ve orta Bizans dönemi kiliselerinde mezarların ve yan şapellerin varlığından da söz etmektedir. Portikolarda, nartekslerde, neflerde ya da naosta, mezar şapellerinde, odalarında ve pareklesionlarda mezarların varlığı her birinin liturji ve anma için ayrılmış bölümler olduğunu göstermektedir (Babic, 1969, s. 34-127; Curcic, 1971, s. 342-344; Teteriatnikov, 1996, s. 178).

Kapadokya bölgesinde mezarlar çoğunlukla kiliselerin narteks ya da portikolarında yer alır ve bunlar arkosolium, mezar odası ya da zemin mezarları olmak üzere üç farklı şekilde karşımıza çıkar. Frigya, Gerdek Kaya'dak Roma kaya mezarlarında, Kapadokya kaya kiliselerinin portiko ve nartekslerinin yan duvarlarındaki arkosoliumlarının yakın benzerlerini bulmak mümkündür. 6. yüzyıla tarihlendirilen Avcılar 2 No'lu Şapel ile Durmuş Kadir Kilisesi'nin portiko ve nartekslerinde yer alan tepede dikkatli bir şekilde daraltılmış geniş dikdörtgen mezar tipindeki arkosoliumların benzer örneklerine Midye'de 6. Yüzyıla tarihlendirilen kayaya oyma manastırın mezar odasında, Modon'daki Azi Onouhrios erken Hıristiyan mezarında rastlanır (Teteriatnikov, 1996, s. 167-168).

Yukarıda da belirtildiği gibi çoğu örnekte gömü alanları kiliselerin giriş mekanları, narteks ya da yan nefler gibi litürjik açıdan ikincil öneme sahip bölümlerinde görülürken, ayrıca kiliseye bitişik mezar odaları, mezar şapelleri, parekklesion ve arkosoliumlar şeklinde de karşımıza çıkmaktadırlar. İstanbul Manastır Mescidi narteksinin kuzey ve güney duvarında iki arkosolium bulunurken, Pammakaristos Manastırı'nın parekklesionu kathedikonun güney duvarında bulunmaktadır. Kapadokya'da arkosoliumlar, mezar odaları ve zemine oyulmuş mezarlar özellikle dikkat çekerken, tek nefli mezar şapelleri

de bölgede oldukça yaygındır (Teteriatnikov, 1996, 167; Ousterhout, 2009, s. 88; Marinis, 2009, s. 151-152).

Bölgedeki Roma dönemi mezar mimarisi, taş örme mezarlar da görülmekle birlikte, genellikle kayaya oymadır. Teteriatnikov, Kapadokya'nın farklı yerlerine inşa edilen Roma mezarlarının buldukları yerlere, Mazıköy, Maçan, Mavrucan, Arabsun, Yarhisar ve Avanos çevresinde olduğu gibi, sonradan Hıristiyan kiliselerinin inşa edildiğini belirtir (1996, s. 167).

Bizans mimarisinde genellikle iki nefli kiliselerin mezar kilisesi olarak tanımlandıkları bilinmektedir. Ana nef ayin, yan nef ise mezar olarak kullanılmaktadır. Ötüken'in sınıflandırmasına göre Kappadokia'da iki nefli kiliselerin iki çeşitlemesi vardır: iki apsizli (Tip A), tek apsizli (Tip B). Tip A daha çok kayaya oyma kiliselerde görülürken, Tip B duvar kiliselerinde görülmektedir. Nefler genellikle bir kural olarak payeli arkadlarla birbirinden ayrılmaktadır. Çok az örnekte nefler birbirinde duvarla ayrılmıştır (Ötüken, 1982, s. 543). Bu durumda bu bilgiden yola çıkarak Ihlara Vadisi'nde net bir şekilde mezar kilisesi olarak tanımlayabileceğimiz üç kilise bulunmaktadır (Ballı Kilise, Kilise 14 ve Kilise 18).

Demetrokalles, iki nefli kiliselerin ya iki azize adandıklarını, ya bu neflerden birinin Ortodoks veya Katolik ayinlerine hizmet ettiğini ya da mezar kiliseleri olarak yapıldıklarını öne sürer (Ötüken, 1982, s. 545).

İki nefli kiliselerle birlikte tek nefli yapıların da mezar yapısı olarak kullanıldığı ve Kapadokya Bölgesi'nde bunun çok yaygın olduğu da bilinmektedir. Ayrıca kiliselere bitişik, genellikle tek mekanlı ya da tek nefli mezar yapıları da bölgede örneğine sık rastlanan çeşitlemelerdir.

Kapadokya'da pek çok kilise ve ibadet mekanı, mezar alanı olarak kullanılmış olsa da bu kullanımda herhangi bir tutarlılık görülmemektedir. Kilisenin içinde ya da dışında olabilirler. Bölgede özellikle arkosolium mezarlar yaygındır ve sonradan eklenen mezarlarla mezar sayılarının artması, bu yapıların sonraki dönemlerde de aynı işlevle kullanıldıklarını düşündürmektedir.

Ousterhout hem sivil hem de manastırlara ait büyük yapı topluluklarının bir parçası olan küçük ibadet mekanlarının mezar alanı olarak kullanıldığını ve çoğunun orijinal yapının

bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki Soğanlı, Göreme ve Kapadokya'daki herhangi bir yerde manastırlar, mezarlar ve pek çok mekan arasında açık bir tutarlığının söz konusu olduğunu ve mezarların manastırların kuruluşuna öncülük ettiğini ya da önce oluştuğunu belirtmektedir. Buna göre mezar mekanları kompleksin ilk kuruluş aşamasında bu amaçla kullanılmak üzere inşa edilmişlerdir. Örneğin Göreme'deki Karanlık Kilise Manastırı'nın narteksindeki büyük bir arkosolium başlangıçtan itibaren tasarlanmıştır ve kiliseye gelen ziyaretçileri karşılamaktadır. Çanlı Kilise yerleşiminde Alan 16'da bir sivil konut kapalı Yunan haçı planlı bir kiliseye sahiptir. Kilise en baştan nartekte iki arkosolium ile inşa edilmiş olmasına rağmen sonradan mezarların yetersiz kaldığı ve iki ek arkosoliumun naosun batı köşesine naosun özelliklerinin dikkatli bir şekilde değiştirilmesiyle eklendiği, dört ek mezarın da narteksin zeminine sonradan rastgele oyulduğu yine Ousterhout tarafından ifade edilmektedir. Durmuş Kadir Kilisesi'nin narteksinin dolaşan silmenin, küçük mezar odasının iç duvarında da devam etmesi mezarın, narteksin ve podyumun aynı dönemde inşa edildiğini göstermektedir (Jerphanion, 1936, s. 397; Teteratnikov, 1996, s. 169; Ousterhout, 2009, s. 89). Ihlara Vadisi'nde Karagedik c Kilisesi'nin güney arkosoliumu, mezar şapeli ile benzer bezeme üslubu ile muhtemelen birlikte tasarlanarak oyulmuştur. Kilise 3'ün narteksinin tonoz başlangıç seviyesinde çevreleyen silmenin, kuzey ve güney uçtaki arkosoliumlarda devam etmesi bu arkosoliumların en baştan tasarlandığını düşündürmektedir.

Erken Hıristiyanlık ve Orta Bizans dönemlerinde, portiko arkosoliumları genellikle yan duvarlarda görülmektedir. Orta Bizans dönemi boyunca narteksler ayrıca bir mezar odasına da sahip olabilmişlerdir. Kızılcıkur Vadisi'ndeki iki nefli İohakim ve Anna kilisesinin narteksinin batı duvarına bitişik mezar odası buna örnektir. Küçük bir girişle ulaşılan mezar odasının geçişinin, narteksin 9. yüzyıla ait olan duvar resmi ile birleştirilme sitilinden kilise ile aynı döneme ait olduğu düşünülmektedir. Arkosoliumlarda olduğu gibi, mezar odaları da portiko ya da nartekslerin farklı yerlerinde yer alabilmektedir. Tokalı, Soğanlı ve Pürenli Seki'de mezar odaları narteksin güney duvarının gerisinde konumlanmıştır (Teteratnikov, 1996, s. 170-171).

Orta Bizans dönemi narteksleri, nartekse neredeyse mezarlık görüntüsü verecek yoğunluktaki mezarlarıyla erken örneklerden farklılık gösterir. Mezarlar 10. ya da 11. yüzyıl kiliselerinin zeminine oyulmuştur ve erken örneklerinden farklıdır. Erken dönemin karakteristik geniş dikdörtgen mezarlarının aksine orta bizans dönemi mezarları oldukça

küçük ve çok dardır. Kapadokya narteksleri her zaman nefin batısında yer almadıkları için başlar genellikle kilisenin girişine doğrudur. Göreme'de 11. yüzyıla tarihlendirilen St. Daniel kilisesinin narteksi kilisenin nefinin kuzeyinde yer almaktadır. Narteksin batı, kuzey ve güney duvarlarında arkosoliumlar ve zeminde mezarlar bulunmaktadır. Buradaki bütün mezarların şekli 11. yüzyıl için tipiktir. Kilisenin güney duvarında yer alan tasvir ve kitabeden Eudokia'nın banisi olduğu ve nefte herhangi bir mezar olmadığı için bu kadının nartekste gömülü olduğu düşünülmektedir. Zemindeki dört küçük çocuk mezarından dolayı da bütün ailenin burada gömülü olduğu düşünülmektedir. Bu tarz mezarlık tipi nartekslere 10. yüzyıla tarihlendirilen St. Eustathios, ve 11. Yüzyıla tarihlendirilen Göreme 18, 21a, 21c ve 27 nolu şapeller ya da Zelve'deki 10. yüzyıla tarihlendirilen St. Simeon kilisesinde rastlanmaktadır. Çavuşin'deki Güvercinlik Kilisesinin yıkık narteksi de mezarlık tipi nartektir.

Orta Bizans dönemi kiliselerinin nartekslerinin mezarlık olarak kullanımı Konstantinopolis, Yunanistan ve Balkanlarda da görülmektedir. Ancak Kapadokya narteksleri yoğun ve çeşitli mezar tipleri ile kolaylıkla ayırt edilebilir (Teteriatnikov, 1996, s. 172).

Kapadokya kiliselerinde, narteks ve portikolara oranla daha az olmakla birlikte, naosun da gömü alanı olarak kullanıldığı görülür. Mezarlar çoğunlukla naos duvarlarındaki arkosoliumlarda ya da zeminde yer alır. Erken Bizans döneminin kiliseleri ile Hıristiyan doğuda yaygın olarak karşılaşılan yan duvarlarda arkosolium uygulamasına, Kapadokya'daki orta Bizans dönemi kiliselerinde de devam edilmiştir. Naosa bitleştirilmiş mezar odaları da görülmektedir ancak bunlar, arkosolium ve zemin mezarlara göre daha az tercih edilmiştir. Kapadokya'nın erken döneme tarihlenen kiliselerinde naosa eklenmiş mezar odalarına rastlanmamaktadır. Naosa bitleştirilmiş mezar odalarının erken örnekleri daha çok Batı Yunanistan, Anadolu ve Suriye'nin kilise mimarisinde görülür. Küçük yan şapeller ve parekklesionlar bölgede genellikle kiliselerin neflerine ya da naosa eklenmiştir. Her ikisi de farklı liturjik ayinler için kullanılmış olsalar da büyük bir kısmı gömü için kullanılmıştır. Yan şapel boyutu, şekli ve kilise ile bağlantısı açısından parekklesiondan ayrılır. Mezar şapelleri farklı boyutlarda olabilirler ancak genellikle küçüktürler. Doğu duvar hariç naosun diğer duvarlarında olabilirler ve naostan açılan bir giriş ile ulaşılırlar. Mezar odası ya da yan şapelin aksine parekklesionlar genellikle standart şekil ve boyuttadır, çoğunlukla dikdörtgendirler, uzatılmış şapellerdir ve naosun güney

ya da kuzeyinde bulunur, naostan genellikle kemer dizisi ile ayrılırlar. Her iki şapel tipinin de liturjik ayinler için apsisleri, liturjik eşyaları, altarı ve tempon levhaları vardır. Babic Erken ve Orta Bizans mimarisinin yan şapellerinin martirlerin, yerel azizlerin ya da din adamlarının rölik ya da mezarlarını içerdiğini belirtir (Babic, 1971, s. 7-58; Teteriatnikov, 1996, s. 175).

Ihlara ve Belısırma yerleşimlerdeki kiliselerin büyük bir bölümünün, Bizans geleneğindeki gibi gömü alanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Pek çok kilise ve ibadet mekanı mezar alanı olarak kullanılmış olsa da, konumlandırılışlarında ve kullanımlarında pek bir tutarlılık görülememektedir. Mezar kilisesi olarak tanımlanan iki nefli kilise örneklerine Ihlara ve Belısırma yerleşimlerinde de rastlanmaktadır. Kilise 18 olarak isimlendirdiğimiz iki nefli mezar kilisesinin içinde mezar yoktur, ancak girişinde arkosolium tipinde ve özellikle kilisenin çevresinde, zemine oyulmuş çok sayıda mezar bulunmaktadır. Yerleşimlerin bir diğeri iki nefli kilisesi Ballı Kilise'nin kuzey nefi mezar, güney nefi ise ayin için kullanılmıştır. Ayrıca naosun zemininde de mezarlar bulunmaktadır. Ballı Kilise'nin oyulduğu kaya kütesinin dışında da onlarca mezar tespit edilmiştir. Bu durum kilisenin bir mezar kilisesi olması ile ilişkilendirilebilir. Vadide yaşayanlar, halihazırda var olan bir mezar kilisesine yakın olarak buradaki kutsal ya da ruhani havayı soluyabilir, buraya dua için gelenlerin dualarını da alabilirlerdi.

Tek nefli, yaklaşık kare planlı Bezirana Kilisesi'nin, naosunun güneyinde yaklaşık kare planlı bir mezar odası bulunmaktadır. Tek nefli, uzunlamasına dikdörtgen planlı Karagedik c Kilisesi'nin güneyinde doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mezar şapeli, şapelin güneyinde de iki mezar bulunmaktadır. Bu bölümün ikinci mezarın eklenmesi için sonradan genişletilerek arkosolium tipi mezara dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Tek nefli Kokar Kilise'nin batısında sonradan eklendiği anlaşılan iki nefli mezar şapeli bulunur. Mezar şapelinin zeminine de mezarlar oyulmuştur. Uzunlamasına dikdörtgen planlı tek nefli bir diğeri kilise Karagedik b Kilisesi'nin kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteksi, kuzey ve güneyde birer arkosolium ile sonlanır. Bugün toprak dolu olan zemininde de mezar oyukları olduğu tahmin edilir.

Vadinin kapalı Yunan haçı planlı kiliselerinde de arkosolium, mezar şapeli, mezar odası, parekklesion ve zemin mezarları olmak üzere aynı plan tipinde farklı gömü alanlarının yer aldığı görülmektedir. Yayınlarda manastır olarak tanımlanan Direkli Kilise'nin güneyi

mezar şapelidir. Kapalı Yunan haçı planlı naosla bağlantısı ikili kemer açıklığı ile sağlanmıştır. Şapelin batısında, narteks ile bağlantılı ayrı bir gömü alanı bulunmaktadır ki bu bölümün güneyinde arkosolium tipi mezar yer alır. Zeminde çok sayıda yetişkin ve bebek mezarı görülür. Naosta ve narteks zemininde mezara rastlanmamıştır. Vadinin bir diğer kapalı Yunan haçı planlı kilisesi Ala Kilise'nin kuzey batısında, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir parekklesiondan başka mezar görülememiştir. Karanlık Kilise ve Kilise 17 olarak isimlendirdiğimiz kapalı Yunan haçı kiliselerde mezar odaları bulunmaktadır.

Vadinin düzensiz çokgen planlı tek yapısı Kırk Dam Altı Kilisesi'nde de arkosolium tipi mezarlar ile zemin mezarları görülür. Kilisenin batı ve kuzey duvarlarında görülen arkosolium tipi mezarlar resim programını kesintiye uğratmaktadırlar. Bu durum mezarların sonradan oyulduğunu düşündürmektedir. Sonradan oyulan arkosolium tipi mezarlar yapının planını da etkilemiş olmalıdır. Orijinalde dikdörtgen ya da kareye yakın dikdörtgen bir plana sahip naos, duvarlara sonradan oyulan mezar nişleri ile düzensiz çokgen bir plana kavuşmuş olmalıdır. Ayrıca kilisenin güneyinde aynı kaya kütesine oyulmuş onlarca mezar tespit edilmiştir. Kilisenin güneyi vadinin mezar alanı gibidir. Olasılıkla sonradan oyulan bu mezarlar, aynı Ballı Kilise'de olduğu gibi, ölümden sonra dua beklentisinin, bir mezar kilisesine yakın olarak karşılanmak istenmesinin bir belirtisi olmalıdır. Mezarların yönelişlerinde tamamen topografyaya bağlı kalındığı ve mezarın oyulduğu zemin ve mekan neye izin verdiyse ona uyulduğu görülmektedir.

Kilise 9 gibi bazı kiliselerin başlangıçta sadece bir ibadet mekanı olarak tasarlandığı, sonradan mezarların eklenmesiyle mezar kilisesine dönüştürüldüğü örnekler de görülebilmektedir.

Kiliselerdeki gömü mekanlarının, kiliselerin plan tipleri ile bağlantılı olarak bir tutarlılık sergilemedikleri açıktır. Aynı plan tipindeki kiliselerde farklı gömü alanlarına yer verildiği görülür. Bu farklılık mezar oyuklarının konumlandırılışlarında da kendini gösterir. Bizans geleneğinde, gelecekteki diriliş beklentisi ile ilişkili olarak, ölen kişinin prothesis süresince doğuya bakacak biçimde yatırıldığı, yine tabutunun da doğuya bakacak şekilde yerleştirildiği bilinmektedir (Akyürek, 1995, s. 180). Ancak Ihlara ve Belısırma kiliselerinde bu uygulamayı sürdüren mezarların yanı sıra (doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş mezarlar) kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş

mezarlar da bulunmaktadır. Kırkdam Altı Kilisesi bir mezar kilisesi olarak kabul edilmekle birlikte gerek arkosolium mezarlarının, gerekse de kilisenin güneyinde, aynı kaya kütesine oyulmuş mekanlardaki mezarların doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmediği ya da yüzlerinin doğuya bakmadığı görülmektedir. Benzer şekilde Karagedik b Kilisesi'nin güneyindeki mekanlardaki mezarların, Kilise 3 ve Ballı Kilise'nin dışında, ancak aynı kaya kütesine oyulmuş mezarlarının yüzlerinin doğuya bakmadığı görülmektedir. Bu noktada varılabilecek sonuç, orijinalde mezar mekanına (arkosolium, parekklesion, mezar şapeli, mezar odası) sahip olan kiliselerde ölünün yüzünün doğuya baktığı ve bu şekilde Bizans'taki ölü gömme geleneğinin sürdürüldüğü, sonradan eklenen mezarlarda ise ölünün yüzünün doğuya bakıp bakmasının önemsiz olmasıdır. Asıl önemli olan bir kilisenin içinde ya da yakınında kendilerine sonsuza dek uykuya dalabilecekleri ve manevi huzura erişebilecekleri bir yer bulmuş olmalarıdır.

4.4. ARİSTOKRASI / YEREL ELİTLİK VE SANAT HAMİLİĞİ

Bizans sivil yönetimi, 7. yüzyılda, başkentteki gücün büyük oranda güçlendirilmesinin ve bütünleştirilmesinin bir parçası olarak oluşmuştur. Eyaletler ele geçirildiği ve Balkan, Anadolu kentleri 7. yüzyılda zayıfladığı için, başkent, imparatorluğun zenginliğinin ve gücünün paylaşılmasında artış yaşamıştır. 7. yüzyıldaki bu değişimin sonucu olarak başkent ve imparatorluğun diğer bölgeleri arasında uyumsuzluk ve eşitsizlik ile dikkat çeken bir yönetim oluşmuş, geç Roma eyaletleri yerini *thema* olarak bilinen askeri bölgelere bırakmıştır. Herakleios'un (610-641) temelini attığı *themalar*, Ortaçağ Bizans devletinin de bel kemiği olarak nitelendirilmiştir (Neville, 2004, s. 7, Haldon, 2006, s. 119; Ostrogorsky, 2011, s. 90, 99).

Themaların başında, bölgelerinde en yüksek ve sivil kudretleri uygulayan *strategos* 'lar bulunurdu. Başlarda, yalnızca değişik orduların konuşlandırıldığı vilayet gruplandırılmalarıyla, 730 ve sonrasında açıkça bir coğrafi kimlik kazanan *themalar*, 9. yüzyıl ortalarına kadar, askeri bölge olmalarının yanı sıra aynı zamanda yönetsel bölgeler olarak da karşımıza çıkar. *Thema* komutanı aynı zamanda kendi bölgesinin başkomutanıdır ancak hakları imparatorluk tarafından sınırlandırılmıştır. *Strategos*ların görevli oldukları askeri bölge miras olarak bırakılamazdı ve kendi *themalar*ında toprak sahibi olmalarına da izin verilmezdi. Bu sebeple de merkezi yönetim bir *strategos* sürekli bir *themadan* bir diğerine taşımıştır ancak yine de 8. yüzyıl başlarında bu yöneticiler bağımsızlıklarını kazanmışlar, etki ve kontrol alanlarını genişletmişlerdir. 8. yüzyıl başlarındaki politik kaosa da bu *strategos*ların sebep olduğu düşünülmektedir (Kazhdan ve Epstein, 1985, s. 9; Ostrogorsky, 2011, s. 90, 99).

9. yüzyıl ortalarından sonra *thema* sisteminin zayıflamasıyla birlikte düzenli sahra orduları gelişmeye başlamış, bu süreç eyaletlerde büyük arazi sahibi ailelerin ve toprak sahibi subaylar zümresinin gelişmesine neden olmuştur. Bunun da nihai sonucu, birbirine güçlü aile bağları ile bağlı, muazzam kaynaklara ve gelire sahip elit sınıfının yükselişi olmuştur. Özellikle Selçukluların Anadolu'ya gelişine kadar geçen süreçte Anadolu'nun sosyal ve tarihsel gelişiminde etkin rol oynayan bu aileler, güçlerini ve mevkiilerini askeri başarılar ve büyük araziler edinerek kazandıkları ekonomik genişlemeler ile sağlamlaştırabilmişlerdir (Vryonis, 1986, s. 24; Angold, 1997, s. 26; Haldon, 2006, s. 120-122; Diehl, 2009, s. 96).

7., 8. ve 9. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunun kırsal toplumunun karakteristik özelliğinin kendi topraklarını ekip biçen köylülerin yerleştiği köy topluluklarının olduğu belirtilir. Ancak büyük malikaneler de var olmaya devam etmiş ve bunların sahipleri de imparatorluğun önemli mevkilerinde ve askeri pozisyonlarındaki memurlardan oluşan aristokrasiyi yaratmışlardır. Özellikle VI. Leon döneminde, başlangıç safhası 8. yüzyıla kadar inen Bizans aristokrasisi güçlenmeye başlamıştır. Bu dönemde bu asilzade aileler özel bir sınıf olarak kimliğini bulmuş ve imtiyazlar elde etmişlerdir. Böylece gittikçe daha kuvvetle beliren bir sosyal ayrıcalık ortaya çıkmış ve bunu bizzat imparatorluk teşvik etmiştir. *Arsitokrasi*, Kazhdan ve McCormick tarafından belli ayrıcalıklar taşıyan, yasal olarak belirlenmiş, kuramsal olarak kalıtsal bir toplum katmanı olarak tanımlanmıştır. *Yönetici sınıf* gerçek güce sahip, yasal ve ekonomik olarak farklı bir grubu gösterirken, *elit*, aristokrasinin ya da yönetici sınıfın üst tabakasını işaret etmiştir (Charanis, 1948, s. 53; Haldon, 2009, s. 170; Ostrogosky, 2011, s. 237; Kazhdan ve McCormick, 2017, s. 269).

Bizans'ta unvanlar kalıtsal değildir. Her bir üye, hali hazırda içerde olan akrabalarına ve hısımlarına bakılmaksızın, bağış yoluyla saraya girme hakkı kazanmak zorunda olmuştur. 11. yüzyıl öncesi elitleri ya da ailelerine ait aile arşivleri, soy ağaçları günümüze ulaşmamıştır, çünkü 9. yüzyılda aile isimleri genellikle kullanılmamıştır. Aile isimleri artan sıklıkla 10. ve 11. yüzyılın hikayeci tarihlerinde, hagiografilerinde ve 10. yüzyıl sonlarına tarihlenen kurşun mühürlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Aile isimlerinin kurşun mühürlerde görülmeye başlanması 1030'lara gelindiğinde bir standart haline almıştır (Stavrakas, 1978, s. 6; Neville, 2004, s. 18). Kazhdan ve Epstein, 11. yüzyılda aristokrasinin, askeri ve sivil görevlerine göre ikiye ayrıldığını belirtir. Kapadokya, Armenia, Suriye, Bulgaristan ve Makedonya gibi sınır bölgelerinde ortaya çıkan askeri aristokratlar buldukları bölgelerde malikaneler (oikoi) ya da saraylar ve hatta küçük kalelere sahip olmuşlardır. İmparatorluk hizmetinde çalışan soylular ise sivil aristokrasiyi oluşturmuştur. Yargıç, vergi toplayıcı ve şansölye olarak görev yapan bu kişiler, askeri aristokratların aksine İstanbul ve Yunanistan gibi büyük kent merkezlerinde, Ege adalarında ve Anadolu'nun kıyı kentlerinde ortaya çıkmışlardır (1985, s. 65).

İmparatorlukta saray ve askeri aristokrasinin yanı sıra yerel ya da taşra ya da eyalet aristokrasisinin de varlığından söz edilir²³¹. 9. ve 10. yüzyıllarda Bizans eyaletlerinde bir grup güçlü aile ortaya çıkmaya başlamıştır²³². Kapadokya, Phokas, Argyroi, Katakalones ve Diogenes gibi büyük ailelere ev sahipliği yapmıştır ve bu aileler Kapadokya’da manastırların kurucuları olmuşlardır. Kapadokya ayrıca imparatorluk için sağladığı asker, süvari birlikleri ve askeri yöneticeleri ile de önemli bir yere sahip olmuştur (Stavrakas, 1978, s. 3; Cooper, 2002, s. 41; Cheynet, 2006, s. 5).

İkonoklasms sonrası dönemde manastırların zenginliği artmış, elitlere ait konutlar, varlıklı aileler çoğalmıştır. Bu ailelerin güçleri merkezi yönetime karşı ayaklanacak kadar büyüktür ve bu güç belli yüksek askeri makamları yönetebilme becerisi ve bunların yüksek arazi gelirlerinden kaynaklanmıştır. Bu eyalet aristokrasinin de kendisini bazı unvanlar kazanmak ve bürokrasiye dahil olmak yolu ile saray aristokrasisinin bir parçası olma çabalarının olduğu ifade edilir. Bu sınıfa mensup üyeler temelde birer köylüdür ve unvanlarını, zenginleştikten ve varlıklı birer birey olduktan sonra edinebilmişlerdir (Charanis, 1945, s. 42-44; Charanis, 1948, s. 53). Özellikle 927 ve 928 yıllarında yaşanan kıtlık, pek çok çiftçinin topraklarını çok düşük fiyatlarla satmalarına sebep olmuştur. “Zayıf”ın içine düştüğü bu zor durum “güçlü”ler (*dynatoi*) tarafından suistimal edilmiş vebu durum güçlülerin, köylülerin mülklerini ele geçirerek zenginleşmeleri ve bağımsız köy topluluklarının içine sızmaları ile sonuçlanmıştır (Mango, 2008, s. 60)²³³. Varlıklı aillerin ya da güçlülerin, ordular aracılığı ile ve büyük araziler edinerek güçlenmeleri, Romanus Lekapenus, Nikephoros Phokas ve II. Basileios olmak üzere özellikle 10. yüzyıl imparatorlarını, köylü halkı ve onların varlıklarını korumak ve yerel aristokrasinin ve manastırların daha da güçlenmesini önlemek için bir dizi yasalar çıkarmaya zorlamıştır. Romanus Lekapenus’un novellasına göre metropolit, başrahip, piskopos ve hegumen gibi dini ve monastik liderlerin, küçük köylülerin varlıklarını satın alma ya da bağış yoluyla

²³¹ Taşralı elitlerin de tıpkı saray aristokrasisinde olduğu gibi 8. yüzyıl boyunca da var olduğu düşünülmektedir, ancak bu dönem ile ilgili dönem kaynağı oldukça azdır (Stavrakas, 1978, s. 6)

²³² Choiosphaktai, Monomachoi, Morocharzanioi ve Genesisioi bu ailelerden bir kaçıdır (Cheynet, 2006, s. 11)

²³³“Güçlüler” ekonomik açıdan değil, nüfuz ve rütbe açısından tanımlanır. Ya kendi başlarına ya da aracılardan yardımı ile, gezgin satıcılara korku salan ya da himaye vaatleriyle onları kullanmayı başaran kimselerdir. Daha kesin bir ifade ile *magistri*, nüfuzlular, tüm diğer sivil ve askeri makam sahipleri, imparatorluk senato üyeleri, taşra *magistrisi*, piskoposlar, başrahipler, diğer kilise görevlileri, hayırseverlik kurumlarının başındaki kişilerdi. Küçük mülki memurlar (*sekretikoi*) ve subaylar (*scholarii*), “zayıf” sınıfın üst sınırını oluşturuyordu. Subaylar, askerlerden daha nüfuzlu kabul ediliyor ve mülki memurlar, hiçbir devlet memuriyetinde bulunmayalara göre daha üstün görülüyordu (Mango, 2008, s. 60).

edinmeleri yasaklanmıştır. Eğer bir köylü keşiş olur ve topraklarını manastıra bağışlamak isterse manastır bunu kabul edemeyecektir. Nikephorus Phokas'ın aldığı önlemler biraz daha farklılık gösterir. Buna göre manastıra bağışlanacak hediyeler arazi ya da toprak değil para olmalıdır. Nikephoros ayrıca, bazı belirli kilise mülklerini imparatorluk mülkleri idaresinin emrine vermiştir. Güçlüler, köylülerden arazi ya da başka bir mülk alacakları zaman iki katı para vermek zorundadır. II. Basileios'un novellasında, köylüleri güçlülere karşı daha fazla koruyan kurallar söz konusudur ve Basileios bir nevi köylülerin koruyuculuğuna soyunmuştur. Köylülere topraklarında kilise inşa etmeleri, keşiş olabilmeleri ve geri kalan yaşamlarını burada geçirmeleri hakkını da tanımıştır. Yasaya göre bu kiliselerde en fazla üç keşiş bulunabilir. Keşişlerin üçünün de ölmesi durumunda yerel metropolitin ve piskoposun kiliseyi devralarak onu bir manastır olarak ilan etmelerine izin verilmiştir (Charanis, 1948, s. 55-63; Vryonis, 1986, s. 24).

Sivil ve dini arazi sahipleri, 10. yüzyılda yürürlükte olan bu yasalara rağmen yeni araziler ve mülkler edinmeye devam etmişlerdir. Özellikle VI. Leo'dan sonra elitler hızlı bir şekilde toprak sahibi olmuşlar, güçlü aileler ile birlikte parası olmayan küçük aileler de bu toprak kazanma rekabetine dahil olmuşlardır. Manastırlara yapılan bağışlar, imparatorluğun sosyal yapısında değişimlere sebep olmuştur. Teb'de ele geçen kayıtlarda küçük arazi sahiplerinin listelerine rastlanmıştır ancak burada dikkat çeken nokta hiç köylü terimine rastlanmamış olmasıdır. Sadece tek bir yerde *ptochos* (fakir) olarak tanımlanan bir isme rastlanmıştır, onun yerine güçlüler sınıfını kaşılacak pek çok unvana yer verilmiştir²³⁴. Bu metinlerden anlaşılan, 11. yüzyıl boyunca en azından bu bölgede toprakların güçlülerin elinde olduğudur (Kazhdan ve Epstein, 1985, s. 57; Cooper, 2002, s. 45).

Bizans toplumunun bir parçası ve bir bakıma şekillendiricileri de olan Kapadokyalı elitler, kilise ve manastır patronluğu ile de ilgilenmişlerdir çünkü Bizans'ın yönetici elitlerinin, toplum üzerinde etkili olmalarının yollarından biri manastır ve rahibe manastırlarının patronluğu ya da himayesidir. 10. yüzyıl başlarına kadar manastırcılık, ruhban sınıftan olmayan bu kişilerin patronluğu için de cazip bir alandır. Manastır gibi dini kurumların baniliğinde, baninin parası, arazileri, üstünlüğü, ayrıcalıkları, sivil

²³⁴ Bu metinlerde *archon* 8, *protospatharios* 43, *spatharokandidates* 12, *spatharios* 8, *kavratör* 11, *protokenkellarios* 6, *drungarios* 7, *proedros* 4 kez geçmiştir.

dünyadaki statüleri önemli değildir. Tüm bunlar, ruhani bağlamda değersizdir. İmparatorluğun politik tarihi de bu yüzden manastır kuruluşlarını ya da yeniden kurulmasını desteklemiştir (Angold, 2000, s. 274; Kalas 2000, s. 5; Cooper, 2002, s. 41). Bizans'ta banilik ya da sanat hamiliği, onun klasik mirasının en belirgin yönlerinden kabul edilir. Antik dönemde kurucuların etkinlikleri, surlar, tiyatrolar, tapınaklar, hamamlar gibi anıtsal bağışlarla sınırlıdır. Bunlar ve bunlara harcanan paralar toplumdaki yüksek tabaka ve mal varlığının birer göstergesi olarak görülmüştür. Hıristiyanlığın gelişi ile geç antik dönemde gerileyen anıtsal bağış, tekrar kuruculuğun tercih edilen bir biçimi haline gelmiştir. Özellikle saray çevresi ve arsitokratları için 9. yüzyıla kadar koruyuculuk ve banilik hem kentsel hem de kırsal yerleşimlerde sık tercih edilen bir eğilim olmuştur. Özellikle 10. yüzyıl sonu ve 11. yüzyılda imparatorlar ve yakınları, manastır kurma ve destekleme konusunda oldukça isteklidirler. Önceleri, sanat hamiliği ya da banilik, Yunan Roma şehirlerinin yönetici sınıfının görevi gibiyken her nerede yaşıyor olursa olsun toplumun farklı tabakalarındaki kadın ve erkekler tarafından dindarlığın ifade edildiği bir mekanizma haline gelmiştir (Morris, 2002, s. 120).

Bizans manastır tipikonlarından anlaşıldığına göre manastır ya da kilise yaptırmanın amacı, kilise patronunun ruhunun kurtuluşu içindir. Manastır gibi dini kurumların patronluğunun kilise inşa etmek ya da süslemekten daha çok takdir gördüğü belirtilir, çünkü bani bu şekilde dünyadaki en yüksek kurum olarak düşünülen manastıra yardımcı olmaktadır (Morris, 2002, s. 121). Alexios Tesales, kilise ya da manastır kurucularının bunu üç sebeple yaptırdığını söyler. İlki Tanrıya şükretmek içindir. Bunu imparatorluk için dua etmek izler. Üçüncü sebep de orada gömülen kişinin anılması, onun için dua edilmesi içindir. Attalates, Pakourianos, Boilas ve Kale Pakouriane örneklerinde olduğu gibi, yakınların kaybı, aynı zamanda yakın gelecekte olabilecek, yaklaşan bir ölümü düşündürür. Ölüm düşüncesi Bizanslılar için ölüme manevi anlamda hazırlanmaya yardımcı olur. Hıristiyanlar, genel olarak kendi ölümlerini hep akıllarında bulundurur ve ölümün her an gelebileceğini düşünerek kendilerini hazırlarlar. İleri yaş, hastalık ya da bir yakının kaybı da hayatta kalıcı olunmadığının acı gerçeğini yansıtır. Manastıra verilen hediyeler ve yapılan bağışlar da ölümden sonra ruh için dua edilmesini sağlamanın en önemli aşamalarından biridir. Teteriatnikov tüm bunların, ruhban sınıfından olmayan kişilerin sosyal, ekonomik ve dini hayata dahil olduğunu gösterdiğini ifade eder (Teteriatnikov, 1996, s. 181-182; Morris, 2002, s. 128-129; Marinis, 2009, s. 159).

Bizanslı bir kadın ya da erkeğin hayatının herhangi bir aşamasında bir manastır ile bağlantısının olmaması mümkün görülmez. Oldukça yüksek bir oran, manastır yaşamına dahil olmuş, çoğunlukla da bu ölüm döşğinde gerçekleşmiştir. Genel bir görüşe göre manastır, şimdiki ve sonraki dünya arasında durur ve orada kendinizi, günahlarınızdan arınarak ölüme hazırlarsınız (Angold, 2000, s. 265). Tüm Bizans coğrafyasında da özellikle İkonoklasmus sonrası dönemde (726-843) manastırların, asker elitlerin ya da yerel aristokrasinin sanat etkinliğinin arttığı, özellikle Konstantinopolis ve çevresinde imparatorların ve aristokratların, kilise ve manastırların kurucusu oldukları ve hatta inançlarının bir kanıtı olarak da çeşitli kilise ve manastırları maddi olarak destekledikleri belirtilmektedir (Charanis, 1948, s. 54; Cheynet, 2003, s. 46; Öztürk, 2010). Başkent ve çevresinde imparatorların ve varlıklı aileler ya da aristokratların, manastır inşa ettirdikleri, saraylarında ve konutlarında özel şapeller yaptırdıkları, köy topluluklarındaki varlıklı ailelerin de kendi arazilerindeki özel mülklerinde özel şapellere sahip oldukları ve bunları gömü alanı olarak kullandıkları bilinmektedir (Angold, 2000, s. 274; Kalas, 2000, s. 5; Haldon, 2006, s. 157). Bu geleneğin Bizans İmparatorluğunda her dönem yaygın olduğu görülür. Örneğin Komnenoslar, önemli bağışları ile manastırların büyük kurucularıdır. Alexios Komnenos'un annesi Anna Dalassena Pantepoptes Manastırı'nı kurmuştur. Orada inzivaya çekilmiş, ölmüş ve muhtemelen orada gömülmüştür. Isakios Komnenos, Meryem'e adanan manastırının 1152'de yazmaya başladığı typikonunda kendi kurduğu manastıra gömülmek istediğini belirtmiştir. (Ševčenko, 1984, s. 135-138; Angold, 1997, s. 144; Angold, 2000, s. 274; Marinis, 2009, s. 159-160).

Manastır ya da rahibe manastırlarının kurulması sadece imparator ya da imparatoriçelere özgü bir davranış değildir. Komnenos hanedanlığının diğer fertleri de manastır kurulması konusunda etkindirler. Piskoposlar da eyaletlerde yeni manastır kurumlarının oluşmasında üretken destekçiler arasında yer almıştır. Ancak bunu doğrudan kendi işleriymiş gibi yapmaktansa kurucuları cesaretlendirmeyi tercih etmişlerdir. Piskoposlar çoğunlukla başkente özgü ideallerin eyaletlere taşınmasında bir kanal, aracı vazifesi görmüşlerdir. Bizans'ta bir manastır kurmak herkese açıktır. Çoğu Bizanslı bir manastıra ya da rahibe manastırına hediyeler sunmakta, bağış yapmakta isteklidir, çünkü bu şekilde ruhsal ödülünü alabileceğini umar. Ayrıca manastırlar cazip bir emeklilik de sunmuştur. Birçok kıdemli asker bir manastıra çekiliyor ya da bir manastır kuruyordu, bunu kısmen doğrudan ya da dolaylı sorumlu oldukları öldürmenin günahını azaltmanın, kısmen de

kendi geleceklerini güvenceye almanın bir aracı olarak yapıyorlardı. İmparatorluk ailesi ve aristokrat aileler arasında çok belirgin bir ayrım yoktu. Her ikisi de manastır yaşamına eşit ilgi duyuyordu. Aristokrat aileler her ne kadar güçlerini başkentte yoğunlaştırsalar da ayrıca konaklar ve eyaletlerle de ilgilenmeye başladılar. Bu da yeni manastırların kuruluşu olarak ortaya çıktı. Bunun en çarpıcı örneği olarak Nerezi'deki Aziz Panteleimon manastırı gösterilir. 1164 yılında (Angold, 2000, s. 286-299; Haldon, 2006, s. 157).

Ruhban sınıfından olmayan dindar insanlar ve aileleri, yardımları ve bağışları ile tüm Bizans dünyasındaki kilise hayatının içinde olmuşlardır. Küçük köylerde inşa edilen çoğu kilise, genellikle akrabalık ilişkileri ile birbirine bağlı bani grupları tarafından inşa edilmiş, kilise ve rahibi desteklemek ve varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamak için maddi yardımlarda bulunmuşlardır (Gerstel ve Talbot, 2006, s. 81).

Bizanslılar, hayattayken olduğu gibi ölümden de patronların ve sanat hamilerinin değerlerini bildikleri gibi, azizlerin, Meryem'in ve İsa'nın, Tanrı'nın önüne onlar için çıkacaklarını umuyordu. Bu beklenti bani yazıtlarında da açıkça ifade edilmiş ve banilerin portreleri resim programındaki yerini almıştır. Kapadokya'daki kiliselerin inşasında bağışta bulunan kişiler, bazen İsa ya da Meryem, bazen de en çok saygı duydukları azizlerle birlikte resmedilmişlerdir (Morris, 2012, s. 129; Hennesy, 2013, s. 33). Kilise 13'ün giriş kapısı kemer alınlığındaki Deesis sahnesi bani tasvirlerini içermesi açısından önemlidir. Özellikle 11. yüzyıldan itibaren kiliselerin mezar şapellerinde tasvir edilmeye başlayan sahneye, Meryem ve Vaftizci Yahya'nın yanında bani figürünün de dahil edildiği görülür. Bütün isanlığın affı ve kurtuluşu için dua eden Meryem ve Vaftizci Yahya bu sahnede baninin affı için özel bir aracı konumuna gelmiştir (Çorağan, 2003, s. 285) (bkz. Kat. No. 16). Eğritaş Kilisesi'nde bani kitabesinin altında bir kadın aziz tasviri ile birlikte resmedilen kadın figürü kiliseye bağışta bulunan bir hayırseverdir. Thierry'ler kadın bağışçı ya da hayırseverin bani kitabesi ile çağdaş olmadığını, olasılıkla kiliseye sonraki dönemlerde bağışta bulunan bir hayırsever olabileceğini ileri sürmüşlerdir (bkz. Kat. No. 13). Erdemli Vadisi On İki Havari Kilisesi'nde güneydeki arkosolium duvarında bulunan kadın azizler, Thekla, Paraskevi ve Euphemia, ölen için tanrıya yalvaran aracı koruyuculardır (Thierry ve Thierry, 1963, s. 43-44; Çorağan, 2012, s. 252). Karagedik a Kilisesi'nin narteks doğu duvarında, naos girişinin güneyindeki bani tasviri, bir aziz ile birlikte görülür. Yazıtın okunamadığı tasvirde her iki figür de ayakta resmedilmiş, bani

elleri ve vücut hareketleriyle azize yönelmiştir (bkz. Kat. No. 9). Bir diğer ve belki de en önemli bani tasviri, Kırk Dam Altı Kilisesi'nin kuzeybatı duvarında yer alır. Aziz Georgios'a adanan kilisede bani Tamar ve kimliği tartışmalı olan Basileios, azizin her iki yanında ayakta tasvir edilmişlerdir. Tamar, kilisenin maketini sunan kişi olarak Basileios'a göre daha ön plandadır ve asıl figürdür. Tamar'a bir diğer gönderme, örtüyü dolaşan kırmızı şeritte yer alır. Yazıttan Tamar'ın Siaraphatanes'ten bağ satın alarak bağışta bulunduğu anlaşılmaktadır (Thierry ve Thierry, 1963, s. 207; Karaca, 2014, s. 145) (bkz. Kat. No. 39).

Bazen apsisin etrafını dolaşan kornişte yer alan yazıtta baninin ismine yer verilmiş ya da portrenin kendisi bir yazıtla birlikte resmedilmiştir. Direkli Kilsie'nin kuzey yan apsiste başlayıp ana apsiste devam eden bani kitabesinde Lafontaine-Dosogne, Isakios'un harcamaları ile ibaresini okumuştur. İmparatorlar II. Basileios (976-1025) ve kardeşi VIII. Konstantinos'un ortak hükümdarlıkları döneminde yapılan kilisenin yazıtında geçen Isakios, Lafontaine-Dosogne'e göre bir askerdir ve II. Basileios'un 1001 yılında gerçekleşen Gürcistan seferine katılmıştır (Lafontaine-Dosogne, 1963, s. 145-146). Bahattin Samalıği Kilisesi'nde, apsiste başlayıp naos duvarları boyunca devam eden bani kitabesi olasılıkla baninin adı ile son bulmaktadır ancak, yazıt çok kötü durumda olduğu için okunamamıştır (bkz. Kat. No. 20). Baniler, affedilmeyi ve kurtuluşu isterler. Yakarış sonda, baninin adı ile devam eder. Monastik kiliselerin banilerinin büyük çoğunluğu sivil erkek ya da kadınlardır, ruhban sınıfından değillerdir ve Kapadokya'daki banilerin büyük çoğunluğu da askerdir (Hennesy, 2013, s. 33). Soğanlı Vadisi Karabaş Kilisesi'ndeki Skepides, Direkli Kilise'deki Isakios, Eğritaş Kilisesi'ndeki Padiates, Kuzey Ambar Kilisesi'ndeki Scholae, Bahattin Samanlıği Kilisesi'ndeki adı okunamayan yüksek rütbeli asker, Çavuşin Büyük Güvercinlik Kilisesi'ndeki Melias bunun öne çıkan örnekleridir.

Bani ya da kurucu portrelerinde bazen diz çökmüş, bazen birlikte tasvir edildiği kutsal figürün ayaklarını tutan, bazen dua eder gibi kollarını uzatan banilerin duvar resimlerindeki bu hareketleri, sivil dünyada yumuşak başlılığı ve itaati gösterir. Yazıtlardaki kelimeler, çeşitli ve yardımcı bazı göstergelere sahiptir. Aslında hepsi görünürde aynı amaçla yapılır: yapıyı ya da duvar resimlerini takdim etme, cennette yer bulma ve ruhani koruyuculuk. Bunu en iyi şekilde gösteren örneklerden biri 10. yüzyıl sonlarına tarihlenen Stilit Niketas'ın inziva yerindeki yazıttır. Yazıtta baninin amacı "Kutsal kilisenin zaferi için, Eustratios, Zeugos ve Klados'un ünlü *kleisourarchi*

Tanrı'dan esinlendi, bu hizmeti sundu. Onu koru, amin” sözleriyle ifade edilmiştir. Morris'e göre, bağışçı ya da baniler, kuruculuklarının arkasında ister görevde başarı ile geçen bir sürece minnet, ister kazanılan askeri zaferlerin anısına bir yapı yaptırma isteği olsun her durumda kendilerini Tanrı'ya yakın ve iyi bir ilişki içine koymak isterler. Çavuşin'deki Büyük Güvercinlik Kilisesi'nin kuzey apsisinde imparatorluk kıyafetleri ile resmedilen beş figür Phokas ailesinin üyeleridir. Apsis programında bu beş figürün yer alması, yerel bir toprak ağasının, olasılıkla Nikephoros'un 964-965'te Arapların elinde bulunan Tarsus'u almasının anısına yaptırdığı şeklinde yorumlanmaktadır (Morris, 2002, s. 129-131).

Manastır ya da kilise yaptırma dürtüsü, toplumun daha mütevazı kesimlerine dahi ulaşmıştır. Özellikle II. Basileios'un novellası Bizans imparatorluğunda sadece imparatorların, soyluların ya da elitlerin değil köylülerin de kilise inşa ettirebildiklerini gösterir. Pek çok köyde köylü, köydeki arkadaş ya da köylülerin izni ile kendi arazisinde kilise inşa edebilir, bütün varlığını oraya bağışlayıp keşiş olabilir ve hayatının geri kalanını orada geçirebilirdi (Charanis, 1948, s. 55-63; Morris, 2002, s. 132-133).

10. yüzyıldan, Selçukluların Anadolu'ya gelişine kadar geçen süreçte, küçük sivil ve askeri memurlar, saygın ve dindar papazların, Kapadokya'da çok sayıda kayaya oyma kilisenin yapımını ve resimlenmesini desteklediği bilinir. Kapadokya'da bir bina meydana getirmek ucuz ve kolay bir yöntemdir. Bu sebeple Kapadokya'da taş mimariden çok kayaya oyma mimari yaygınlaşmıştır. Ihlara Vadisi ve Kapadokya'nın pek çok yerindeki duvar resimsiz kiliseler de belki de köylülerin yaptırdığı kiliseler olarak değerlendirilmelidir. Bu kiliselerde duvar resmi yerine, yapının bir ibadet mekanı olduğunu gösteren, haç gibi, Hıristiyanlıkla ilgili motifler işlenmiştir. Hennesy, Soğanlıdere'deki Karabaş Kilise'de olduğu gibi, bazı kiliselerin duvar resimlerinin bizzat keşişler tarafından yapıldığını belirtir. Bazı kaliteli, gösterişli duvar resimleri keşişler belki de yerel sanatçılar tarafından yapılmış olabilir. Duvar resimlerinin büyük bir çoğunluğu da özellikle atölyelere işaret eden ressam grupları tarafından meydana getirilmiş olmalıdır ki bu sistemde genellikle iki ya da daha fazla sanatçı birlikte çalışır ve görev dağılımı yaparlardı. Genellikle ustalar yüzleri ve önemli yerleri resmederken, yardımcıları daha az önemli ve arka plandaki yerleri resmederlerdi. Bizans'ın farklı bölgelerinden özellikle başkentten gelen sanatçıların Kapadokya'daki kiliselerde çalıştığı, el yazmaları ile yapılan karşılaştırmalardan anlaşılabilmiştir (Epstein, 1979, s.

29; Hennesy, 2013, s. 9). Zengin duvar resmine sahip kiliselerle birlikte, pek çok kilisede doğrudan duvar yüzeyine uygulanan resimler de dikkat çeker ki oldukça basit ve sade olan bu bezemelerin, bir atölye ya da sanatçı tarafından değil, bizzat kiliseyi oyan kişi tarafından, bölgeyi Hıristiyan bölgesi olarak belirtmek amacıyla yapıldığı düşünülür.

Morris, Kapadokya'daki çoğu manastır ve inziva mekanının olasılıkla zengin aristokratlar tarafından değil, bölgedeki yerel toprak ağaları tarafından kurulduğunu ve bu kişilerin, ruhani havayı soluyabilmek için münzevi yaşamın olduğu yerlerle ilişki içinde olmak istediklerini belirtir. Kappadokia'daki pek çok mezar kilisesi ya da mezar şapeli de bölgedeki yerel nüfusa hizmet etmiştir (Charanis, 1948, s. 54; Kalas, 2000, s. 5, Morris, 2002, s. 132).

SONUÇ

Ihlara Vadisi'nde daha önce duvar resimleri ile çalışmalara konu olmuş kiliseler ile Aksaray Müze Müdürlüğü ve tarafımızdan yeni tespit edilen kiliselerde tek nefli, iki nefli serbest haç planlı, kapalı Yunan haçı ve düzensiz çokgen plan olmak üzere başlıca beş plan tipi tespit edilmiş ve bunlara ait alt sınıflandırmalar ile yeni bir plan tipolojisi değerlendirmesi yapılmıştır. Ihlara Vadisi kiliselerinin Bizans ve Kapadokya mimarisinde yeni bir plan tipi ortaya koymamakla birlikte, mevcut plan tiplerini bazı değişiklik ve yeniliklerle tekrarladığı görülmüştür. Ancak başkent etkisi özellikle mimaride ne kadar etkili olmuştur bunu söylemek güçtür. Bölgede ve vadide asker elitlerin varlığı hem sivil yapı komplekslerinden hem de kilise duvar resimlerindeki bani portre ve yazıtlarından anlaşılabilir. Başkent ile ilişkileri koparmayan asker elitler ya da bölgede mevcut seçkinler, başkent etki ve beğenisini, kuruculuk ya da hamiliklerini üstlendikleri kiliselerin özellikle duvar resimlerine yansıtmışlardır. Dolayısıyla bu etkiyi mimariden çok duvar resimlerinde izlemek daha mümkündür.

Kiliselerin duvar resimlerine eşlik eden bani kitabe ve tasvirleri, vadideki sivil ve dini yaşamın izlerini ortaya koymuş ve bunların vadi içindeki varlıkları mimari verilerle desteklenmiştir. Hem yazıtlar hem de mimari veriler daha önce manastır yerleşimi olarak tanımlanan Ihlara Vadisi'nin tek başına bir manastır yerleşimi olmadığını, manastır olarak tanımlanan ve değerlendirilen Direkli Kilise, Bahattin Samanlığı Kilisesi, Sümbüllü Kilise, Kuzey Ambar Kilisesi, Eğritaş Kilisesi ve Karanlık Kale Kilisesi gibi yapı topluluklarının doğusunda konumlanan kiliselerin birer manastır değil bölgedeki yerel halkın özel konutlarına ait birer aile kilisesi ya da ibadet mekanı olduğunu, arkosolium, parekklesion, mezar odaları ve zemin mezarları da bu kiliselerin ayrıca birer gömü alanı olarak kullanıldığını açığa çıkarmıştır.

Vadi ile ilgili Kalas tarafından yürütülen tez çalışması ve bunu takip eden araştırmalar, vadiyi koruyan tek noktanın Selime ve Yaprakhisar yerleşimleri olduğunu gösterir. Ancak bu kadar uzun ve kıvrımlı bir yapıya sahip, görüş alanının oldukça dar olduğu bir vadinin tek bir noktadan denetlenmesi, gözlemlenmesi ve korunması bize göre güçtür. Vadi, Belisırma'nın bulunduğu iç, Ihlara'nın bulunduğu uç kesimde de tehdit ve saldırılara açıktır, bu sebeple vadinin bu iki noktasında da savunma noktalarının varlığından söz edilmeli, Rott ve Ainsworth'un vadide gördüklerini belirttikleri taş kemer

ve duvarlar, bu noktadaki savunma yapılarına ait olmalıdır. Kitabelerde geçen unvanlar, kiliselerin banilerinin çoğunlukla birer asker olduğunu gösterir. Kiliselerin bani kitabelerinde geçen unvanlara göre Eğritaş Kilisesi, Kuzey Ambar Kilisesi ve Bahattin Samanlığı Kilisesi'nin banileri yüksek rütbeli birer askerdir ve olasılıkla vadinin hem iç hem de güneyden savunmasından sorumludur. Kuzey Ambar Kilisesi'ndeki bani *protospatharios* Scholes ve Eğritaş Kilisesindeki *spatharokandidatos* Padiates olasılıkla vadinin güneyden savunmasını sağlayan komutanlardır ve bu askerlere ait konutlar vadinin bu kesiminde yer alır. Kuzey Ambar Kilisesi'nin 15.00 m. kuzeybatısındaki KOM 8, kompleksin merkezini oluşturan kabul ya da tören salonu, kuzeydeki mutfağı ve daha basit bir işçilik ve düzenleme gösteren diğer mekanları ile bölgedeki konut mimarisini yansıtmaktadır. Doğuda yer alan Kuzey Ambar Kilisesi de bu yapı kompleksinin kilisesi konumunda görünür. KOM 8, kilisesi ile birlikte Scholes'in konutu olmalıdır. Bahattin Samanlığı Kilisesi'ndeki adı okunamayan ancak başkent kökenli olabileceği tahmin edilen bani, olasılıkla vadinin iç kesimlerinin savunmasından sorumludur ve konutu, kilisenin kuzeybatısındaki KOM 1'dir. Kilisenin konumu ve kompleksin oluşum şeması yapı topluluğunun sivil bir konut ya da yaşam alanı olduğunu gösterir. Ayrıca Direkli Kilise'nin bani kitabesinde Lafontaine-Dosogne tarafından okunan İsakios'un harcamaları ile ibaresi ve naos resim programına hakim olan asker aziz tasvirleri de vadinin bu kesiminde de askeri varlığın göstergeleri olarak kabul edilmelidir. Yapının doğu ve batısında devam eden kayaya oyma yapı grupları yazıtta geçen İsakios'un konutu olmalıdır.

Karagedik Kilisesi yakınında tespit ettiğimiz ve yemekhane olduğunu düşündüğümüz yapının bulunduğu vadinin iç kesimi olasılıkla vadinin dini ya da manastır yaşamının merkezini oluşturur. Manastıra yakın olmak isteyen baniler de zamanla manastır çevresine kilise yaptırmış ve bölgedeki ruhban sınıfının sürekli dualarını alabilmek için nihayetinde yaptırdıkları bu kiliselere gömülmüşlerdir. Zengin duvar resimleriyle bezenmiş kiliselerin özellikle iç ve güney kesimde yoğunlaşması, bani tercihten kaynaklanmış olmalıdır. Korunaklı bir yerleşimde kilise yaptırarak kilisenin çok daha uzun süre ayakta kalması sağlanabilir, böylece burada gömülü olanlar ruhlarının kurtarılması için uzun yıllar dua beklentilerinin karşılığını alabilir.

Ihlara, tek başına bir manastır yerleşimi değil ayrıca önemli bir geçittir. Kuzeyi Selime ve Yaprahisar'daki askerler tarafından korunurken, iç ve uç kesimleri yukarıda sözünü

ettiğimiz askeri komutanlar tarafından korunuyor olmalıdır. Bu kesimde de Selime ve Yaprakhisar'daki gibi hem sürekli hem de geçici bir nüfustan söz edilebilir. Sınırlı ekilebilir tarım alanları, üretim amaçlı değil ancak vadide yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliktedir. Kalas'ın da belirttiği gibi bahar ve yaz aylarında yaylalara giderek tarımsal ürünlerin depolanması ile de sürekli yaşam için gerekli tüm koşulların sağlanması mümkündür. Sadece askeri ya da seçkin tabaka değil orta ya da alt sınıf da var olmalıdır ancak vadinin ilk olarak nasıl ve hangi anlayışla yerleşildiğini anlamak bu noktada güçtür. Burada, askerler tarafından korunan bir geçit olduğu için mi yerleşildi, yoksa zaten var olan nüfusun korunması için mi savunma noktaları oluşturuldu bilinmemektedir.

Belısırma ve Ihlara yerleşimleri, Selime ve Yaprakhisar'da olduğu gibi geçici ve sürekli nüfus tarafından yerleşilmiş, aynı zamanda dini yaşamın yoğunlaştığı kesim olmuştur. Vadi genel olarak hem tarımsal hem de askeri bir yerleşimdir ancak Kalas'ın dediği gibi münzevi yaşam Belısırma'da değil, yemekhanenin de bulunduğu daha korunaklı iç kesimlerde dir. Bir manastır ve sivil yapı toplulukları açısından Çanlı, Erdemli, Soğanlı ve Açık Saray gibi yerleşimlerle benzerlik gösteren vadi, yemekhaneli manastırların görüldüğü Göreme'deki kiliselerde olduğu gibi zengin duvar resimleri ile de manastır ve sivil yerleşim anlayışının arasında durur. Kuzeyde ve güneyde hem askeri, hem tarımsal hem de monastik bir anlayışla yerleşilen Ihlara Vadisi, halkın üst, orta ve alt tabakasından yerleşenleri ile bir bütün olarak, Ousterhout'un da dediği gibi, karma bir yerleşim anlayışı ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- Abrahamse, D. (1984). Rituals of Death in the Middle Byzantine Period. *Greek Orthodox Theological Review* 29, 2, s. 125-134.
- Akçay, T. (2017). *Yunan ve Roma 'da Ölü Kültü*. Ankara
- Akyürek, E. (1995). *Kariye Parekklesionu: Bir Mezar Şapeli Olarak İkonografik Programının Yorumlanması ve İşlevi*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Akyürek, E. (1997). Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı. *Sanatın Ortaçağı. Türk Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*. s. 71-87.
- Akyürek, E. (2000). Fourth to Eleventh Centuries: Byzantine Cappadocia, *Cappadocia*, ed. M. Sözen. İstanbul, 226-395.
- Aksarayi, K. M. (2000). *Müsameretü'l Ahbar*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Allcock, S. L. ve Roberts, N. (2014). Changes in Regional Settlement Patterns in Cappadocia (central Turkey) since the Neolithic: a Combined Site Survey Perspective. *Anatolian Studies*. Vol. 64, pp. 33-57.
- Andalora, M. (2012). Kapadokya Kaya Kiliselerinin Tanınması, Korunması ve Kiliselere Değer Kazandırılması Projesi, *Arkeoloji ve Sanat*, 139, Ocak, Arkeopera, 163-177.
- Anderson, J. G. C. (1897). The Road-System of Eastern Asia Minor: with evidence of Byzantine Campaigns. *Journal of Hellenistic Studies*, v. 17, p. 22-44.
- Angold, M. (1997). *The Byzantine Empire 1025-1204, a Political History*. Longman: London and New York.
- Angold, M. (2000). *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*. Cambridge University Press.
- Asutay-Effenberger, N. (1996). *Templonanlagen in den Höhlenkirchen Kappadokiens*. Frankfurt.

- Atik, N. (2006). Havariler Kilisesi, *Sanat Tarihi Defterleri* 8, Ankara.
- Atkinson, J. C. (2014). *Biblical & Theological Foundations of the Family: the domestic church*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Balivet, M. (1999). Miracles Christiques et Islamisation en Chretiente Seldjoukide et Ottomane Entre le XIe et le XVe Siecle, *Byzantins et Ottomans: Relations, Interaction, Succession, Analecta Isisiana*, XXXV, İstanbul, 217-229.
- Barendse, R.J. (2003). The Feudal Mutation: Military and Economic Transformations of the Etnosphere in the Tenth to Thirteenth Centuries. *Journal of World History*, Vol. 14, No. 4 (Dec.), pp. 503-529.
- Bayram, F. (2005). *Artvin'deki Gürcü Manastırları'nın Mimarisi*. Ege Yayınları
- Bojana, K. (2012). The Importance of Mount Athos and the Ohrid Archbishopric for the policy of Basil II in the Balkans. *Zbornik Radova Vizantologog Instituta*, Vol. 49, pp. 87-112.
- Buhwald, H. ve Savage, M. (2017). Churches. *The Archaeology of Byzantine Anatolia. From Late Antiquity to the Coming of the Turks*, (Ed. P. Niewöhner). Brill, s. 129-147.
- Burridge, P. (1997). Eleventh and Twelfth-Century Monasteries on Mt Athos and their Architectural Development, Work and Worship at the Theotokos Evergetis 1050-1200, ed. M. Mullet and A. Kirby, *Belfast Byzantine Text and Translations*, 6.2, 78-89.
- Bury, J.B. (1909). *Mutasim's March Through Cappadocia in A.D. 838*, London.
- Bury, J.B. (1911). *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*. New York: Burt Franklin.
- Charanis, P. (1945). On the Social Structure of the Later Roman Empire. *Byzantion (International Journal of Byzantine Studies)* XVII. (Ed. H. Grégoire. Byzantine Institute.
- Charanis, P. (1948). The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 4, pp. 51+53-118.

- Cheyne, J-C. (2006). *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Ashgate: Variorum.
- Clay, A.T. (1927). *Letters and Transactions from Cappadocia*, Yale University Press, London.
- Comings, J. B. (2005). *Aspects of the Liturgical Year in Cappadocia (325-430)*, New York.
- Cooper, J. E. (2005). *Medieval Cappadocia (9th to mid 11th century) and the Byzantine elite: the archaeological evidence*. University of Oxford. Life and Environmental Sciences Division; University of Oxford. School of Archaeology; St. John's College. Unpublished Thesis (D.Phil.). Oxford.
- Cormack, R. (1977). The Arts During the Age of Iconoclasm, *Iconoclasm*, University of Birmingham, 35-44.
- Cormack, R. (1977). Painting After Iconoclasm, *Iconoclasm*, University of Birmingham, 147-163.
- Coşkun, B. (2009). *11. yüzyılda Kapadokya bölgesindeki İsa'nın doğumu ve İsa'nın çarmıha gerilmesi sahneleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cvetković, B. (2011). The Living (and the) Dead: Imagery of Death in Byzantium the Balkans. *IKON*, Vol. 4, oo. 27-44.
- Çorağan, N. (2003). Antalya'nın Demre (Myra) İlçesindeki H. Nikolaus Kilisesinde Yer Alan Deesis Sahnesi. *Adalya*, 4. Sayı, s. 281-286.
- Çorağan Karakaya, N. (2010). 12. ve 13. yüzyıllarda Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Vadisi'ndeki Bizans Yerleşimi. *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*. İstanbul, s. 247-255.
- Çorağan Karakaya, N. (2012). Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Vadisi'ndeki Bizans Dönemine Ait Sosyal İçerikli Yapılar. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Anadolu Üniversitesi Eskişehir. Bildiriler 19-21 Ekim 2011. C. 2, s. 451-460.

- Dark, K. ve Özgümüş, F. (2002). New Evidence for the Byzantine Church of the Holy Apostles from Fatih Camii, Istanbul. *Oxford Journal of Archaeology*, 21, UK.
- Decker, M. ve Cooper, J. E. (2012). *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, Basingstone: Palgrave Macmillan.
- Delahaye, H. (1948). Byzantine Monasticism. *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilization* (Ed. N. H. Baynes ve H. St. L. B. Moss) Oxford. s. 136-165.
- Diehl, C. (2010). *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*. (çev. A. G. Bozkurt). İstanbul: İlgü Kültür Sanat.
- Doğan, S. (2003). Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, Sayı 2, s. 73-89.
- Doğan, S. (2008). *Kızıl Kilise*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Ellis, S. P. (1988). The End of the Roman House. *AJA* 92. pp. 565-576.
- Ellis, S. (2006). Middle Class Houses in Late Antiquity. *Social and Political Life in Late Antiquity (Late Antique Archaeology 3.1 – 2005)*, (Ed. W. Bowden, A. Gutteridge ve C. Machado). Leiden, s. 413-437.
- Elm, S. (1987). *The Organization and Institutions of Female Asceticism in fourth Century Cappadocia and Egypt*. University of Oxford. Faculty of Letters Humaniores 1986, unpublished Thesis (D.Phil). Oxford.
- Enis, H. W. ve Horn, G. (1998). Die Kordele Kilise in Ihlara-eineneuentdeckte Kirche in Kappadokien, *Istanbul Mitteilungen*, 48, 431-435.
- Epstein, A.W. (1977). The 'Iconoclast' Churches of Cappadocia, *Iconoclasm*, University of Birmingham, 103-111.
- Epstein, A.W. (1979). The Problem of Provincialism: Byzantine Monasteries in Cappadocia and Monks in South Italy, *Journal of the Marburg and Courtauld Institutes*, Volume 42, London: 28-46.
- Eusebios. (2011). *Kilise Tarihi. İncil'den Dördüncü Yüzyıla: Hıristiyanlık*. (Çev. F. Akderin). İstanbul.

- Evcim, S. (2016). Frigya Bölgesi'nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), s. 861-876.
- Eyice, S. (1996). Türkiye'de Bizans Yerleşimi Hakkında Notlar, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme [Housing and Settlement in Anatolia: A Historical Perspective]*, ed. Y. Sey, İstanbul Historical Foundation, İstanbul; 206-220.
- Foss, C. (2002). Pilgrimage in Medieval Asia Minor. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 56, pp. 129-151.
- Foss, C. (2002a). Life in City and Country. *The Oxford History of Byzantium*. (Ed. C. Mango). Oxford University Press.
- Gerstel, S. E. J. ve Talbot, A. M. (2006). The Culture of Lay Piety in Medieval Byzantium 1054-1453. *The Cambridge History of Christianity*, (Ed. M. Angold), Vol. 5. s. 79-100.
- Grierson, P., Mango, C. And Sevckenko, I. (1962). The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors. *DOP*, 16. pp. 1+3-63.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. (Çev. A. Yaran). Ankara.
- Grant, M. (2000). *Roma'dan Bizans'a*. (Çev. Z. Z. İlkelen). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Grotowski, P. L. (2010). *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261)*. (Çev. R. Brzezinski). Leiden, The Netherlands; Boston: Brill.
- Gwatkin, W. E. (1930). *Cappadocia as a Roman procuratorial Province*. Columbia: The University of Missouri.
- Güzel-Erdoğan, E. (2012). Bizans Manastırlarının Tarihi Gelişimine Genel Bir Bakış ve Konstantinopolis Örneği. *Batman University Journal of Life Sciences*, Vol. 1, No. 1, s. 433-441.
- Haldon, J. (1993). Military Service, Military Lands and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 47, pp. 1-67.

- Haldon, J. (2006). Social Transformation in the 6th-9th C. East. *Late Antique Archaeology*, V. 3, pp. 603-647.
- Haldon, J. (2006). *Bizans Tarih Atlası* (çev. A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Haldon, J. (2009). Social élites, Wealth and Power. *A Social History of Byzantium* (ed. J. Haldon) Wiley-Blackwell.
- Halliday, W.R. (1921). *Rock Dwellings in Cappadocia*, London.
- Harmless, J. W. (2008). Monasticism, *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, (Ed. Susan Ashbrook Harvey, David G. Hunter), New York: Oxford University Press, 493-517.
- Harper, R. P. (1964). *Roman Senators in Cappadocia*.
- Hasluck, F.W. (1929). *Christisnity and Islam under the Sultans of Konya*, Oxford.
- Hennesy,C.(2013). *Painting in Cappadocia: a guide to the sites and Byzantine church decoration*.
- Hild, F. (1977). *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*. Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini, 2. Osterreichische Akademie der Wissenschaften.
- Hild, F. ve Restle, M. (1981). *Tabula Imperii Byzantini, Vol. 2*. Wienn
- Hill, S. (1994). When is a Monastery not a Monastery, *The Theotokos Evergetis and eleventh-century monasticis*, Ed. Margaret Mullet and Anthony Kirby, Belfast Byzantine Texts and Translations, 6.1, 137-145.
- Itinerary Anciens (1845). *L'itineraire D'antonin La Table de Peutinger*.Paris: Impremeire Royale.
- Izdebski, A. (2017). Rural Settlements. *The Archaeology of Byzantine Anatolia. From Late Antiquity to the Coming of the Turks*, (Ed. P. Niewöhner). Brill, s. 82-89.
- James, L. (1994). Monks, Monastic Art, the Sanctoral Cycle and the Middle Byzantine Church, *The Theotokos Evergetis and eleventh-century monasticis*, Ed. Margaret

- Mullet and Anthony Kirby, *Belfast Byzantine Texts and Translations*, 6.1,162-175.
- Jerphanion, G. De. (1925-1942). *Une Nouvelle Province de L'art Byzantin Les Eglises Rupertres de Cappadoce I-IV*, Paris.
- Jolivet-Levy, C. (1991). *Les Églises Byzantines de Cappadoce, le programme iconographique de l'abside et de ses abords*. Paris.
- Jolivet-Levy C. ve Sauvageot C. (2001). *La Cappadoce médiévale: images et spiritualité*. Saint-Léger-Vauban: Zodiaque.
- Jolivet-Levy, C. (2009). The Bahattin Samanlığı Kilisesi at Belısırma (Cappadocia) Revisited. *Byzantine Art: Recent Studies Essays in Honor of Lois Drewer* (Ed. C. Hourihane). Brepols.
- Jolivet-Levy, C. (2012). Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261). (Book Review) (Trans. Renate). *Speculum*, Vol. 87 (2). Pp. 559-561.
- Kadiroğlu, M. ve İşler, B. (2010). *Gürcü Sanatının Ortaçağı*. Ankara
- Kalas, V. (2000). *Roc-Cut Architecture of he Peristrema Valley: Society and Settlement in Byzantine Cappadocia*. Ph.D. dissertation, New York University.
- Kalas, V. (2006). The Survey of the Byzantine Settlement at Selime Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia. *DOP 60*. pp. 271-293.
- Kalas, V. (2007). Cappadocia's Rock-Cut Courtyard Complexes: A Case Study for Domestic Architecture in Byzantium. *Housing in Late Antiquity: from Palaces to Shops* (Ed. L. Lavan, L. Özgenel, A. Sarantis). s. 393-414.
- Kalas, V. (2009a). The Byzantine Kitchen in the Domestic Complexes of Cappadocia, *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, Ed. T. Vorderstrasseand J. Roodenberg
- Kalas, V. (2009b). Middle Byzantine Art and Architecture in Cappadocia, The Ala Kilise in Belısırma in the Peristrema Valley, *Studies in Honor of Thomas F. Mathews*,

- ed. J. D. Alchermes, H. C. Evans and T.K. Thomas, Mainz: Philipp von Zabern: 184-194.
- Karaca, C. (2014). Kitabe ve Portreler Işığında Kappadokia Kiliselerinde Baniler, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, Ankara.
- Karatza, H. S. (1985). *Kappadokia: ho teleutaios Hellēnismos tēs periphēreias Akserai Gkelveri (Karvalēs)*. Athena: Ekdoseis "Gnōsē".
- Kazhdan, A.P. ve Epstein, A.W. (1990). *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. London
- Kazhdan, A. P. (1991). Monastery, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York: Oxford University Press, 1391.
- Kazhdan, A. P. ve McCormick, M. (2017). Bizans Sarayının Sosyal Dünyası. *Bizans Saray Kültürü* (ed. H. Maguire) (çev. M. Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde, Aksaray Tarihi*, İstanbul.
- Korobeinikov, D. A. (2005). Orthodox Communities in Eastern Anatolia in the Thirteenth to Fourteenth Centuries. Part 2: The Time of Troubles. *Al-Masāq*. 17:1, pp. 1-29
- Kostof, S. (1989). *Caves of God, Cappadokia and its Churches*, New York: Oxford University Press.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Yale University Press.
- Lafontaine, J. (1959). Note Sur un Voyage en Cappadoce. *Byzantion, Revue Internationale des Etudes Byzantines*. s. 465-477.
- Lafontaine-Dosogne, J. (1963). Nouvelles Notes Cappadociennes, *Byzantion*, 33, Bruxelles Fondation Byzantine, 121-187.
- Lafontaine-Dosogne, J. (1968). Une Église Inédite de la Fin du XIIe Siècle en Cappadoce: La Bezirana Kilisesi Dans La Vallée de Belisırma. *Byzantinische Zeitschrift*. s. 291-301.

- Ladstatter, S. (2011). Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa. *Bizans Döeminde Ephesos*. (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter). Ege Yayınları, s. 3-28.
- Laurent, V., (1968). Note Additionnelle, L'Inscription de L'Eglise Saint-Georges de Beliserama. *Revue des Etudes Byzantines*, XXVI. s. 367-371.
- Levides, A. M. (1899). *Hai en Monolithois monai tes Kappadokias kai Lykaonias*. Konstantinoupolei: Typois Alexandrou Nomismatidou.
- Lemaigre Demesnil, N. (2010). *Architecture Rupestre et Decor Sculpte en Cappadoce (Ve-IXe siecle)*. Oxford.
- Magdalino, P. (1984). The Byzantine Aristocratic Oikos in the Byzantine Aristocracy, IX. XII. Centuries, ed. M. Angold, *BAR International Series 221*, Oxford: 92-111.
- Magdalino, P. (2012). *Ortaçağ'da İstanbul. Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mango, M. M. (2002). Monasticism, *The Oxford History of Byzantium* (Ed. Cyril Mango), New York: Oxford University Press, 209-213.
- Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. (M. Kadiroğlu, Çev.) Ankara. (1976)
- Marinis, V. (2009). Tombs and Burials in the Monastery tou Libos in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 63. Pp. 147-166.
- Marinis, V. (2010). Defining Liturgical Space in Byzantium. (ed. P. Stephenson). *The Byzantine World*. pp. 284-302.
- Mathews, T. F., Christine, A. ve Mathews, D. (1997). Islamic-Style Mansions in Byzantine Cappadocia and Development of the Inverted T-Plan. *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 56, No. 3, s. 294-315.
- McGuckin, J. (2008). Monasticism and Monasteries, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (Ed. Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack), New York: Oxford University Press
- Milburn, R. (1988). *Early Christian Art and Architecture*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press

- Miller, K. (1916). *Itineraria Romana*. Stuttgart.
- Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople. Their History and Architecture*. London.
- Mimiroğlu, İ. M. (2010). Frigya (Phrygia) Bölgesi Kaya Kiliselerinin Anadolu'daki Yeri. *Frigya (Phrygia) bölgesinde Bizans dönemi kaya mimarisi* (Ed. B. Y. O. Uçkan). Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi.
- Morris, R. (2002). *Monks and laymen in Byzantium 843-1118*. Cambridge University Press.
- Neville, L. (2004). *Authority in Byzantine Provincial Society, 950-1100*. Cambridge University Press.
- Niewöhner, P. (2017). Monasteries. *The Archaeology of Byzantine Anatolia*. (Ed. P. Niewöhner). Oxford University Press, s. 119-128.
- Oikonomides, N. (1990). The Contents of the Byzantine House from the Eleventh to the Fifteenth Century. *Dumbarton Oaks Papers*, 34, Washington. 205-214.
- Oikonomides, N. (1992). The Dedicatory Inscription of Eğri Taş Kilisesi (Cappadocia). *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 7. s. 501-506.
- Orlin, L.L. (1970). *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Paris.
- Ostrogorsky, G. (1971). Observations on the Aristocracy in Byzantium. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 25, pp. 1-32.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi, 7. Baskı*, (Çev. F. Işıltan). Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ousterhout, R. (1996). An Apologia for Byzantine Architecture, *Gesta*, Vol. 35, No. 1, pp. 21-33
- Ousterhout, R. (1997). Questioning the Architectural Evidence: Cappadocian Monasticism, Work and Worship at the Theotokos Evergetis 1050-1200, Ed. M. Mullet and A. Kirby, *Papers of the Fourth Belfast Byzantine International Colloquium, Portaferry, Co.Down 14-17 September 1995*.

- Ousterhout, R. G. (1999). *Master Builders of Byzantium*. Princeton University Press.
- Ousterhout, R. G. (2005). *A Byzantine Settlement in Cappadocia*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Studies XLII.
- Ousterhout, R. G. (2009). Remembering the Dead in Byzantine Cappadocia: The Architectural Settings for Commemoration. *Architecture of Byzantium and Kievan Rus From the 9th to the 12th Centuries. Materials of the International seminar*. November 17-21, pp. 87-98.
- Ousterhout, R. G. (2011). *A Byzantine Settlement in Cappadocia*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Studies XLII.
- Ousterhout, R. G. (2017). *Visualizing Community: Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia*. Dumbarton Oaks Studies XLVI.
- Ötüken, S. Y. (1982). Zweischißige Kirchen in Kappadokien und in den angrenzenden Gebieten. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 32/4. (XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, 4-9 Oktober, Wien, s. 543-552.
- Ötüken, S. Y. (1983). Kapadokya Bölgesi Çalışmaları. I. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul, s. 89-
- Ötüken, Y. (1984). Kappadokya Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Resim Programı, *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 3, 143-167.
- Ötüken, Y. (1987). *Göreme*, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Ötüken, Y. (1990). *Ihlara*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, F. G. (2009). *Kapadokya'da Dünden Bugüne Kaya Oymacılığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öztürk, F. G. (2010). *A Comparative Architectural Investigation of the Middle Byzantine Courtyard Complexes in Açksaray-Cappadocia: Questions of Monastic and Secular Settlement, (Unpublished PHD Thesis)* Yayınlanmamış Doktora Tezi, (METU) Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (School of Social Science, Ankara.

- Öztürk, F. G. (2012). The Unusual Separation of Cappadocian Refectories and Kitchens: An Enigma of Architectural History, *METU JFA*, 2012/1, 153-169.
- Öztürk, F. G. (2013). Negotiating between the Independent and Groups of Courtyard Complexes in Cappadocia. *Proceedings of the Society of Architectural Historians, Australia and New Zealand: 30, Open*. Vol. 2. (Ed. A. Brown ve A. Leach), s. 837-849.
- Öztürk, F. G. (2017). Rock-Cut Architecture: Its Nature and Archaeology. *The Archaeology of Byzantine Anatolia. From Late Antiquity to the Coming of the Turks*, (Ed. P. Niewöhner). Brill, s. 148-159.
- Parthey, G. and Pinder, M. (1848). *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*. Berolini: Impensis Friderici Nicolai
- Ptolemy, C. (1845). *Geographia* (Ed. C. Fridericus, A. Nobbe). Lipsiae: Sumptibus et Typis Caroli Tauchnitii.
- Pekak, M. S. (1993). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans / Post – Bizans dönemi Kiliseleri 1. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Ankara.
- Pekak, M. S. (1994). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans / Post – Bizans dönemi Kiliseleri *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1-2, Ankara.
- Pekak, M. S. (1995). Güzelöz (Mavrucan) Haç Kilise, *Tarih Çevresi*, 17, 12-23.
- Pekak, M. S. (2000). İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, 10, 100-121.
- Pekak, M. S. (2010). *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camii*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Pekak, M. S. ve Soykan, A.N. (2013). Aksaray, Belisırma Köyü, Karagedik Kilise, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, Ankara.
- Peker, N. (2008). *Kapadokya bölgesi Bizans dönemi kiliselerinde son mahkeme sahneleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Peker, N. ve Uyar, T. (2010). Güzelöz-Başköy ce Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2009. 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. C. 1, s. 283-302.
- Peschlow-Bindokat, A. (2005). *Latmos'ta Bir Karia Kenti: Herakleia. Şehir ve Çevresi*. (Çev. F. Özcan). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Popovic, S. (1998). The "Trapeza" in Cenobitic Monasteries: Architectural and Spiritual Contexts, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 52 (1998), pp.281-303
- Ramsay, S. W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London: John Murray
- Ramsay, W. M. (1958). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul.
- Ramsay, S. W. M. ve Bell, G. L. (1909). *The Thousand and One Churches*. London: Hodder and Stoughton.
- Restle, M. (1969). *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I-II-III*, Irish University Press.
- Restle, M. (1978). Kappadokien, *Reallexikon Byzantinischer Kunst*, 3, 968-1115.
- Rheidt, K. (1996). Kent mi Köy mü? *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme [Housing and Settlement in Anatolia: A Historical Perspective]*, ed. Y. Sey, İstanbul Historical Foundation, İstanbul;
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge University Press.
- Rodley, L. ve Thierry, N. (1996). Cappadocia. *Grave Art Online*. Oxford University Press.
- Rott, H. (1908). *Klainsiatische Denkmaler aus Psidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- Sahillioğlu, H. (1969). İkinci Keykâvüs'ün Bir Mülknâmesi. *Vakıflar Dergisi*, VIII, 57-74.
- Şahna, H. (2014). Belisırma: Direkli Kilise. XVI. *Ortaçağ - Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildireleri 18-20 Ekim 2012 Sivas, Bildiriler*, C. 1, s. 181-197.

- Salzman, M. R. (2008). Pagans and Christians. *The Oxford Handbook of Early Christian Studies* (Ed. S. A. Harvey ve D. G. Hunter). Oxford University Press.
- Sarris, P. (2004). Rehabilitating the Great Estate: Aristocratic Property and Economic Growth in the Late Antique East. *Late Antique Archaeology*, V. 2, s. 53-71.
- Savvides, A. G. K.-Hendrickx, B. - Simpson, A. J. Ve diğeri (2007). *Encyclopaedic Prosopographical Lexicon of Byzantine History and Civilization*. Turnhout, Belgium: Brepols.
- Sevcenko, I. (1962). The Illuminators of the Menologium of Basil II. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 16, pp. 243+245-276.
- Sevcenko, I. (1977). Hagiography of the Iconoclast Period, *Iconoclasm*, University of Birmingham, 113-131.
- Ševčenko, N. P. (1984). The Tomb of Isaak Komnenos at Pherrai. *Greek Orthodox Theological Review* 29, 2, s. 135-140.
- Shukurov, R. (2007). Yakuplar: Bizans Hizmetindeki Türk Soyu (Çev. A. Dietrich). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. s. 221-243
- Shukurov, R. (2012). Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes. s. 115-150.
- Sodini, J. P., (2003). Archaeology and Late Antique Social Structures. *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*. (Ed. L. Lavan ve W. Bowden). Leiden, s. 25-56.
- Soykan, A. N. (2012). *Aksaray, Belisırma Köyü, Karagedik Kilisesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Stavrakas, S. (1978). The Byzantine Provincial Elite: A Study in Social Relationships During the Ninth and Tenth Centuries (Yayınlanmamış doktora tezi). The Faculty of the Division of the Humanities, Department of History, The University of Chicago

- Stramara, D. F. (1998). Double Monasticism in the Greek East, Fourth through Eighth Centuries. *Journal of Early Christian Studies, Volume 6, Nuber 2, pp. 269-312*.
- Stryzowski, J. (1903). *Kleinasien Ein Neuland der Kunstgeschichte*. Leipzig.
- Şahna, H. ve Soykan, A. N. (2016). Aksaray-Belisırma, Karagedik C Kilisesi. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 151, s. 105-118.
- Taft, R. (2008). Liturgy, Inner History: The Stages of Byzantine Liturgical Evolution, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed. Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack, New York: Oxford University Press.
- Talbot, A.M. (1990). The Byzantine Family and the Monastery. *Dumbarton Oaks Papers, Vol. 44, pp. 119-129*.
- Talbot, A.M. (1999). Bizans Manastır Sistemine Giriş, *Cogito*, sayı: 17, 161-176.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Çev. Ali Suat). C.. 3. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Teteriatnikov, N. (1984). Burial Places in Cappadocian Churches. *GOTR 29*, pp. 141-174.
- Teteriatnikov, N. B. (1996). The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia. *Orientalia Christina Analecta, 252*, Rome.
- Thierry, N. ve Thierry, M. (1960). L'Eglise du Jugement Dernier a Ihlara (Yılanlı Kilise). *Anatolia, V.*, s. 159-168.
- Thierry, N. ve Thierry, M. (1961). Voyage Archeologique en Cappadoce. *Revue des Etudes Byzantines. Melanges Raymond Janin. XIX.* s. 419-437.
- Thierry, N. ve Thierry, M. (1963). *Nouvelles Églises Rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*, Paris.
- Thierry, N. (1968). Une Décor Pré-Iconoclaste de Cappadoce: Açıklık Ağa Kilisesi (Eglise de L'ağa a la Main Ouverte). *Cahiers Archeologiques, XVII*, s. 33-69.
- Thierry, N. (1970). Les Peintures Murales de Six Églises de Haute Age en Cappadoce, *Comptes Rendus, Academie des Inscriptions & Belles-Lettres*, Paris, 444-481.

- Thierry, N. (1971). Les Églises Rupestres, *The Arts of Cappadoces*, ed. M. Giovannini, Geneve.
- Thierry, N. ve Thierry, M. (1974). Documents. Etudes Cappadociennes. Region du Hasan Dağı Complements Pour 1974. *Cahiers Archeologiques*, XXIV (24).
- Thierry, N. (1975). L'art Monumental Byzantin en Asie Mineure du XIe siècle au XIVE. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, pp. 73-111.
- Thierry, N. (1977). *Peintures d'Asie Mineure et de Transcaucasie aux Xe et XIe s.* London: Variorum Reprints.
- Thierry, N. (1991). L'illustration des apocryphes dans les églises de Cappadoce, *Apocrypha*, Vol. 2, pp. 217-248.
- Thierry, N. (1994). *Haut Moyen-Age en Cappadoce. Les Eglises de la Region de Çavuşin.* Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Thierry, N. (1995). De La Datation des Eglises de Cappadoce, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 88 (2), pp. 419-455.
- Thierry, N. (2002). *La Cappadoce de l'antiquité au Moyen Age.* Turnhout, Belgium: Brepols.
- Turan, O. (1944). *Musamarat al-akhbar va musayarat al-akhyar.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Türker, A. (2008). Güllüdere Vadisi'nde bulunan Ayvalı Kilise ve Resim Programı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türker, A. (2008). Bizans Sanatında İsa Tipleri: Kapadokya Örnekleri, *Arkeoloji ve Sanat*, 129, 97-110.
- Türker, A. (2009). Bizans Sanatında Meryem Tipleri: Kapadokya Örnekleri, *Arkeoloji ve Sanat*, 130, 103-124.
- Uçkan, B. Y. O. (Ed.) (2010). *Frigya (Phrygia) bölgesinde Bizans dönemi kaya mimarisi.* Eskişehir: Tepebaşı

Vasiliev, A.A.; Gregoire, H.; Canard, M.; Honigmann, E. (1935-1968). *Byzance et les Arabes*. Bruxelles: Institut de Philologie et d'histoire.

Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California.

Vryonis, S. (1977). Another Note on the Inscription of the Church of St. George of Beliserama. *Byzantina*. s. 9-22.

EK 1: DUVAR RESMİ ANALİZ ÇALIŞMALARI

KAPADOKYA BÖLGESİ IHLARA VADİSİ KAYA KİLİSELERİ DUVAR RESİMLERİNDE ARKEOMETRİK ANALİZLER

Doç. Dr. Ali Akın AKYOL (Raportör)

ÖZET

Kapadokya Bölgesi (Güzelyurt, Aksaray) Ihlara Vadisi kaya kiliseleri duvar resimlerine ait yapısal (sıva/sıva katı) ve dekoratif (sıva üzeri boya/pigment) malzemelerden oluşan örnekler, çeşitli analitik metotlar kullanılarak arkeometrik yönden incelenmiştir. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerine ait yapısal ve dekoratif örnekler öncelikle görsel olarak değerlendirildikten sonra fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır. Arkeometrik çalışmalar kapsamında duvar resmi sıva katlarında agrega/bağlayıcı kompozisyonları asidik agrega/bağlayıcı analizi ve agregada tane boyutu dağılımı (granülometrik) analizleri ile, petrografik yapıları da ince kesitleri hazırlanarak optik mikroskop analizi ile belirlenmiştir. Pigment örneklerin renkleri de kromametrik analiz ile belgelenmiştir.

GİRİŞ

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinin (raporda yapı bu adla anılmaktadır) malzeme açısından belgelenmesi ve araştırılmasına yönelik çalışmalar; Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Doktora Programı kapsamında tez danışmanı Prof. Dr. M. Sacit PEKAK'ın Gazi Üniversitesi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı'na 17 Şubat 2015 tarihinde resmi başvurusu ve tezi yürüten doktora öğrencisi Hülya ŞAHNA tarafından örneklerin ve araştırma ve analiz izninin ulaştırılması ile başlatılmıştır.

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinde 2014 yılında gerçekleştirilen yapısal malzeme incelemeleri, belgeleme ve örnekleme (duvar resmi sıva katları ve pigment örnekleri) sonucunda elde edilen örnekler üzerinde gerçekleştirilen arkeometrik çalışmaların sonuçları ve değerlendirmeleri bu raporun konusunu oluşturmaktadır.

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerine ait malzeme grubu; Gazi Üniversitesi, Teknopark, Ankara İleri Teknoloji Yatırımları A.Ş. (AITY) bünyesinde Doç. Dr. Ali Akın AKYOL tarafından yürütülen "**Kültürel Mirasın Arkeometrik Yöntemlerle Belgelenmesi ve Araştırılması Projesi**" kapsamında "**Kapadokya Bölgesi Ihlara**

Vadisi Kaya Kiliseleri Duvar Resimlerinde Arkeometrik **Analizler''** adı altında Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ile Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarları'nda incelenmiştir.

YÖNTEM VE DENEYLER

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvar resimlerine ait yapısal (duvar resmi sıva katları) ve dekoratif (pigment) malzemelerden oluşan örnekler önce görsel olarak değerlendirilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş, gruplandırılmış ve analiz edilmek üzere kodlanmıştır (Tablo 9, 10, 11 ve Şekil 1).

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvar resimlerine ait sıva örneklerin agrega ve bağlayıcı oranlarının belirlenmesi için öncelikle kuru tartıma alınan örnekler daha sonra bağlayıcı (toplam karbonat içerik; CO_3^{2-}) içeriklerinden arındırılmak üzere seyreltik asitle (%5'lik HCl) muamele edilmişlerdir. Süzme, yıkama ve kurutma işlemleri ile kireç ve tüm karbonat içeriklerinden (bağlayıcısından) ayrılan ve agrega kısmı elde edilen sıva örnekler, oda sıcaklığında kurutulduktan sonra tekrar tartıma alınarak ağırlıkça toplam bağlayıcı ve agrega (%^{w/w}) miktarlarına ulaşılmıştır (Tablo 12 ve Şekil 2). Örneklerin karbonat içerikli olmayan agregalarına sistematik eleme işlemi (TSE, 2012) uygulanarak (63-1000 μm arasındaki eleklerle) agrega tanecik dağılımları (granülometrik analiz) belirlenmiştir (Tablo 12 ve Şekil 3,4).

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvar resimlerine ait sıva örneklerin ince kesitleri hazırlanmış ve optik mikroskopta incelenmiştir. İnce kesitler; örneklerde dıştan içe doğru tüm tabakaları gösterecek şekilde sıva örneklerde sertleştirme yapılar hazırlanmıştır (Kerr 1977; Rapp, 2002). İncelemelerde LEICA Research Polarizan DMLP Model alt ve üstten aydınlatmalı optik mikroskop kullanılmıştır. Fotoğraflamalar mikroskoba bağlı Leica DFC280 dijital kamerayla, değerlendirmeler de Leica Qwin Digital Imaging Programı kullanılarak yapılmıştır. Sıvaların petrografik yapısını oluşturan kayaç ve mineraller Point Counting Programı ile tanımlanmışlardır (Tablo 13 ve Şekil 5).

Pigment örneklerin renkleri de kromamatrik (renk belirleme) analiz ile belgelenmiştir (Tablo 6 ve Şekil 6). Renk analizleri, standart CIE L*a*b* (Commission Internationale de L'Eclairage) renk sistemi kullanılarak yapılmıştır. (L) değeri rengin açıklık değerini,

(+a) değeri renkteki kırmızı yoğunluğunu, (-a) değeri rengin yeşil yoğunluğunu, (+b) değeri rengin sarı yoğunluğunu ve (-b) değeri de rengin mavi yoğunluğunu temsil etmektedir (Ohno, 2007).

ANALİZ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMELER

Arkeometrik incelemeler doğrultusunda, Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvar resimlerine ait yapısal (sıvalar) ile dekoratif (pigmentler) malzemelerin agrega/bağlayıcı kompozisyonu ve petrografik özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

Sıva Örnekler

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvar resimlerine ait sıvaların asidik agrega/bağlayıcı analizi ile toplam agrega oranları belirlenmiştir. Toplam agrega (karbonat içermeyen) içerikleri %2,41-95,42 (ort. %21,62) arasındaki değerlerdedir (Tablo 12 ve Şekil 2). Sadece toplam agrega/bağlayıcı oranları açısından yapılacak bir değerlendirme ile sıva örneklerin değişken oranlarda toplam agrega/bağlayıcı içeriklerinin bulunduğu belirlenmiştir (Tablo 12). Sıva örneklerin toplam agrega oranları, geleneksel/standart uygulamalarda görülen 2:1 (agrega:bağlayıcı) karışım oranıyla (KEK-S1 ve KTK-S1a örnekleri hariç) uyum göstermemektedir.

Agrega/bağlayıcı analizine tabi tutulan kiliselerin duvarlarını örten sıvaların asidik işlem sonrası elde edilen agregaları, sistematik elemelerden geçirilerek granülometrik ayrımları $<63 \mu\text{m} - 1000 < \mu\text{m}$ elek aralığında 6 farklı bölümlere ile yapılmıştır (Tablo 12 ve Şekil 3). Sıvaların kil/silt ($<63 \mu\text{m} \text{ Ø}$) boyutlu agrega oranları %4,44-35,19 (ort. %15,23) arasındaki değerlerdedir (Tablo 12 ve Şekil 3). Sıvaların çok iri kum boyutlu ($>1000 \mu\text{m} \text{ Ø}$) agrega içerikleri %6,99-56,05 (ort. %18,27) arasındaki değerlerdedir (Tablo 12 ve Şekil 3). Analiz edilen örneklerin silt/kum boyutlu agrega içeriğini de toplam kil/silt ve çok iri kum dışındaki agregalar (%100'e tamamlanan oranda) oluşturmaktadır. Sıvaların agrega içeriği silt/kil boyutlu agregalardan çok iri kum boyutuna kadar dengeli bir dağılım göstermektedir.

Kiliselere örneklenen sıva örnekler asidik agrega/bağlayıcı analizinden geçirildikten sonra elde edilen agregaların içeriği ve tanecik türleri binoküler mikroskop altında incelenmiştir. Örneklerin tuğla kırığı ve bitkisel kıtık içerdiği, agrega içeriklerinin bilinçli olarak oluşturulduğu, tuf bazlı farklı kil/silt/kum boyutlu agregaların tercih edilerek uygulamaların yapıldığını söylemek mümkündür (Şekil 4).

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvar resimlerine ait sıva örnekler ince kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden detaylı olarak incelenmiştir. Agregabağlayıcı bileşimleri incelenen örnekler 13 farklı grup altında sınıflandırılmıştır (Tablo 13 ve Şekil 5). Özgün nitelik taşıyan duvar resmi sıva örneklerinin bağlayıcı içeriğini; kireç, kireç/alçı ve kireç/tüf karışımı bağlayıcıların oluşturduğu belirlenmiştir (Tablo 13 ve Şekil 5).

Sıvalarda optik mikroskop analizi ile belirlenen toplam matriks agregabağlayıcı içeriği %5-45 arasındaki değerlerdedir (Tablo 13). Sıva örneklerin agregabağlayıcı içeriğinde tuğla kırığı parçalarının toplam agreganın %1 oranında bulunduğu, bitkisel kırıntı içeriğinin de %1-4 oranları arasında değişim gösterdiği belirlenmiştir (Tablo 13 ve Şekil 5). Kiliselerden örneklenen sıvaların agregabağlayıcı yapılarında görülen belirgin farklılıklar, uygulamaların farklı dönem uygulamaları veya bu dönemlere ait farklı hammadde kullanımı ile açıklanabilir. Örneklerin agregabağlayıcı içeriği yerel volkanik agregabağlayıcıları ile oldukça uyumludur (Şekil 5).

Pigment Örnekler

Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri duvarlarını kaplayan sıvalar üzerinden örneklenen pigmentlerin renkleri kromametrik analiz ile tanımlanmıştır. CIE L*a*b renk değerleri ile analiz edilip belirlenen pigmentler; kırmızı, kahverengi, yeşil, siyah, mavi, sarı, beyaz, yeşil ve bej renk ve tonlarındadır (Tablo 14 ve Şekil 6).

KAYNAKLAR

- Kerr, P.F., 1977, *Optical Mineralogy*, McGraw-Hill Co. First Ed'n., New York.
- Ohno, Y., 2007, *Spectral Colour Measurement*, in *CIE Colorimetry: Understanding the CIE System*, J. Schanda, Ed., Ch. 5., Wiley Publication, New York.
- Rapp, G., 2002, *Archaeomineralogy*, Springer-Verlag, Berlin.
- TSE / Türk Standartları Enstitüsü, 2012, *Agregaların Geometrik Özellikleri İçin Deneyler*, Bölüm 1: Tane Büyüklüğü Dağılımı Tayini - Eleme Metodu. (TS 3530 EN 933-1/ Nisan 1999 / Şubat 2007 / 12.04.2012). Ankara.
- Wentworth, C.K., 1922, *A Scale of Grade and Class Terms for Clastic Sediments*, *Journal of Geology*, Vol. 30, p. 377-392.

Örnek Kodları Önekler	Malzeme Türü	Örnek Sayısı
KAK KBK KDK KEK KZK KOK KTK KYK KSK KPK KUK KKK	Sıva/Sıva Katı Örnekler	36
	Pigment Örnekler (Sıvalar üzerinden)	67

Tablo 9. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri yapı malzeme grubu

Kodlama Ön Ek : **KAK** (= Kapadokya Ala Kilise)

Malzeme Grubu	Uygulanan Analizler
Sıva/Sıva Katı Örnekler	1, 2, 3
Pigment Örnekler	4
1. Asidik Agrega / Bağlayıcı Analizi 2. Agregalarda Granülometrik Analiz (Tane Boyu Dağılımı) 3. Petrografik İnce Kesit Optik Mikroskop Analizi 4. Kromametrik Analiz	

Tablo 10. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri malzeme grubu üzerinde gerçekleştirilen analizler

Örnek No	Açıklamalar	Malzeme Türü
ALA KİLİSE		
KAK-S1	Kuzey haç kolu, kuzey duvarından	Sıva
KAK-P1a	Kuzey haç kolu, kuzey duvarından sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KAK-P1b	Kuzey haç kolu, kuzey duvarından sıva üzerinden (kahverengi)	Pigment
KAK-S2	Güneydoğu köşe odasından	Sıva
KAK-P2	Güneydoğu köşe odasından sıva üzerinden (kahverengi)	Pigment
KAK-S3	Güneybatı köşe odasından	Sıva
KAK-P3	Güneybatı köşe odasından sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
DİREKLİ KİLİSE		
KDK-S1	Güney duvar önünden	Sıva
KDK-P1	Güney duvar önünden sıva üzerinden (gri)	Pigment
KDK-S2	Kuzeydoğu payeden	Sıva

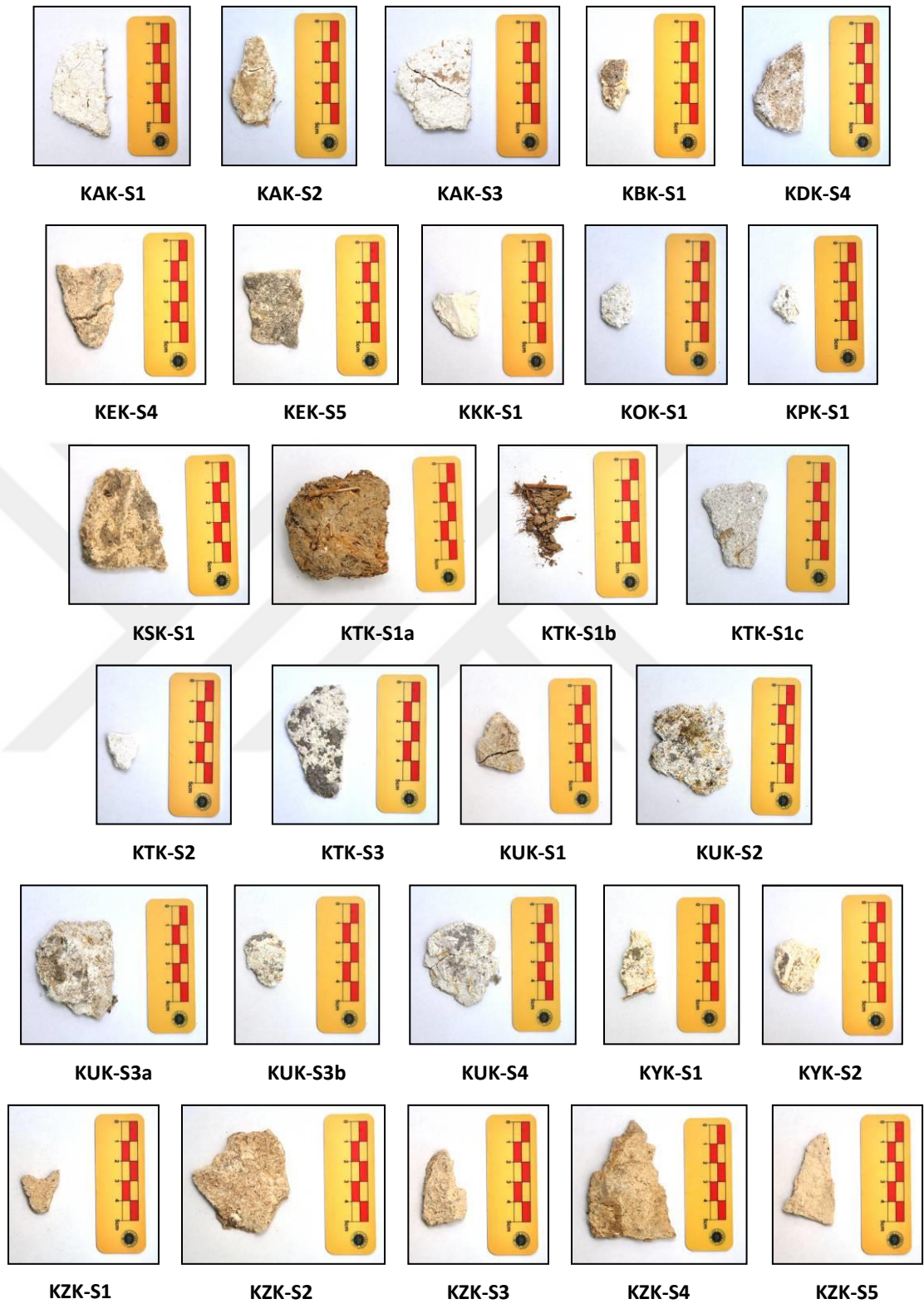
KDK-P2a	Kuzeydoğu payeden sıva üzerinden (kahverengi)	Pigment
KDK-P2b	Kuzeydoğu payeden sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KDK-S3	Kuzey yan apsisten	Sıva
KDK-P3	Kuzey yan apsisten sıva üzerinden (gri)	Pigment
KDK-S4	Güney yan apsisten	Sıva
KDK-P4	Güney yan apsisten sıva üzerinden beyaz	Pigment
KDK-S5	Ana apsisten	Sıva
KDK-P5	Ana apsisten sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KDK-S6	Güneybatı köşe odasından	Sıva
KDK-P6a	Güneybatı köşe odasından sıva üzerinden beyaz pigment (sıva boyası)	Pigment
KDK-P6b	Güneybatı köşe odasından sıva üzerinden kırmızı pigment (sıva altı, ana kaya aşiboyası)	Pigment
KDK-S7	Güneydoğu paye, kuzey yüzden	Sıva
KDK-P7a	Güneydoğu paye, kuzey yüzden sıva üzerinden (beyaz)	Pigment
KDK-P7b	Güneydoğu paye, kuzey yüzden sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
BAHATTİN SAMANLIĞI KİLİSESİ		
KBK-S1	Naos, güney duvardan sıva	Sıva
KBK-P1	Naos, güney duvardan sıva üzerinden (siyah)	Pigment
ESKİ (KARA) BACA KİLİSESİ		
KEK-S1	Döküntü, sıva	Sıva
KEK-P1	Döküntü, sıva üzerinden (gri)	Pigment
KEK-S2	Döküntü, sıva	Sıva
KEK-P2	Döküntü, sıva üzerinden açık (sarı)	Pigment
KEK-S3	Döküntü, sıva	Sıva
KEK-P3a	Döküntü, sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KEK-P3b	Döküntü, sıva üzerinden (kahverengi)	Pigment
KEK-P3c	Döküntü, sıva üzerinden (gri)	Pigment
KEK-S4	Döküntü, sıva	Sıva
KEK-P4	Döküntü, sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KEK-S5	Döküntü, sıva	Sıva
KEK-P5a	Döküntü, sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KEK-P5b	Döküntü, sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KEK-P5c	Döküntü, sıva üzerinden (gri)	Pigment
SÜMBÜLLÜ KİLİSE		
KSK-S1	Naostan sıva	Sıva
KSK-P1	Naostan sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
PÜRENLİ SEKİ KİLİSESİ		
KPK-S1	Kuzey nef, kuzey duvarda kuzeybatı nişten sıva	Sıva
KPK-P1	Kuzey nef, kuzey duvarda kuzeybatı nişten sıva üzerinden (gri)	Pigment
KUZEY AMBAR (UZUN AĞIL) KİLİSESİ		
KUK-S1	Naos, güney duvar önünden sıva	Sıva

KUK-P1a	Naos, güney duvar önünden sıva üzerinden (kahverengi)	Pigment
KUK-P1b	Naos, güney duvar önünden sıva üzerinden (gri)	Pigment
KUK-P1c	Naos, güney duvar önünden sıva üzerinden (sarı)	Pigment
KUK-S2	Apsis kemer yüzeyinden (kuzey templon levhası)	Sıva
KUK-P2	Apsis kemer yüzeyinden (kuzey templon levhası) sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KUK-S3a	Apsis kuzey duvar önünden (üst tabaka, sonraki dönem) sıva	Sıva
KUK-P3	Apsis kuzey duvar önünden (üst tabaka, sonraki dönem) sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KUK-S3b	Apsis kuzey duvar önünden (alt tabaka, önceki dönem)	Sıva
KUK-P2	Apsis kuzey duvar önünden (alt tabaka, önceki dönem) sıva üzerinden (gri)	Pigment
KUK-S4	Apsis güney duvar önünden (sonraki dönem) sıva	Sıva
KUK-P4a	Apsis güney duvar önünden (sonraki dönem) sıva üzerinden (gri)	Pigment
KUK-P4b	Apsis güney duvar önünden (sonraki dönem) sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KİLİSE ON DÖRT		
KOK-S1	Kuzey nef, güney duvardan sıva	Sıva
KOK-P1a	Kuzey nef, güney duvardan sıva üzerinden (siyah)	Pigment
BEZİRANA KİLİSESİ		
KZK-S1	Naos, güneybatıdaki açıklık önünden sıva	Sıva
KZK-P1	Naos, güneybatıdaki açıklık önünden sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KZK-S2	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva	Sıva
KZK-P2a	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva üzerinden (mavi (civit))	Pigment
KZK-P2b	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva üzerinden (sarı)	Pigment
KZK-P2c	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva üzerinden (gri)	Pigment
KZK-P2d	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KZK-P2e	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KZK-P2f	Naos, güney duvarda ek mekana açılan kapı önünden sıva üzerinden (beyaz)	Pigment
KZK-S3	Döküntü, sıva	Sıva
KZK-P3a	Döküntü, sıva üzerinden (gri)	Pigment
KZK-P3b	Döküntü, sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KZK-P3c	Döküntü, sıva üzerinden (bej)	Pigment
KZK-S4	Döküntü, sıva	Sıva
KZK-P4a	Döküntü, sıva üzerinden (gri)	Pigment
KZK-P4b	Döküntü, sıva üzerinden (kahverengi)	Pigment
KZK-S5	Döküntü, sıva	Sıva
KZK-P5a	Döküntü, sıva üzerinden (mavi)	Pigment
KZK-P5b	Döküntü, sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KZK-P5c	Döküntü, sıva üzerinden (beyaz)	Pigment
KZK-P5d	Döküntü, sıva üzerinden siyah pigment	Pigment
KZK-P5e	Döküntü, sıva üzerinden kahverengi pigment	Pigment
YILANLI KİLİSE		
KYK-S1	Apsisten sıva	Sıva

KYK-P1a	Apsisten sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KYK-P1b	Apsisten sıva üzerinden (yeşil)	Pigment
KYK-S2	Döküntü, sıva	
KYK-P2a	Döküntü, sıva üzerinden (kırmızı)	Sıva
KYK-P2b	Döküntü, sıva üzerinden (yeşil)	Pigment
KYK-P2c	Döküntü, sıva üzerinden (siyah)	Pigment
EĞRİTAŞ KİLİSESİ		
KTK-S1a	Apsisten, döküntü, sıva	Sıva
KTK-P1a	Apsisten, döküntü, sıva üzerinden (yeşil)	Pigment
KTK-S1b	Apsisten, killi yoğun samanlı harç	Sıva
KTK-S1c	Apsisten, döküntü, sıva	Sıva
KTK-P1b	Apsisten, döküntü, sıva üzerinden (yeşil)	Pigment
KTK-P1c	Apsisten, döküntü, sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KTK-S2	Naostan, döküntü, sıva	Sıva
KTK-P2	Naostan, döküntü, sıva üzerinden (gri)	Pigment
KTK-S3	Kuzey mezar odasından sıva	Sıva
KTK-P3a	Kuzey mezar odasından sıva üzerinden (siyah)	Pigment
KTK-P3b	Kuzey mezar odasından sıva üzerinden (kırmızı)	Pigment
KTK-P3c	Kuzey mezar odasından sıva üzerinden (beyaz)	Pigment
KİLİSE 13		
KKK-S1	Narteksten sıva	Sıva
KKK-P1a	Narteksten sıva üzerinden kırmızı pigment	Pigment
KKK-P1b	Narteksten sıva üzerinden beyaz pigment	Pigment
KKK-P1c	Narteksten sıva üzerinden gri pigment	Pigment

Tablo 11. İhlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinden örneklenen sıva ve pigment örnekler

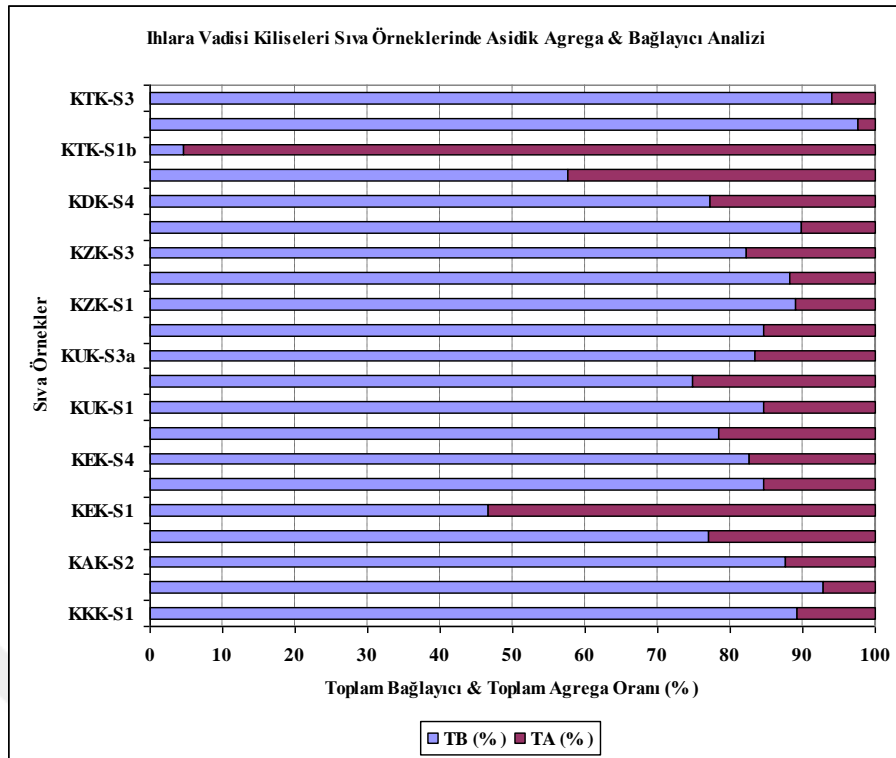

Şekil 1. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinden örneklenen sıva örnekler

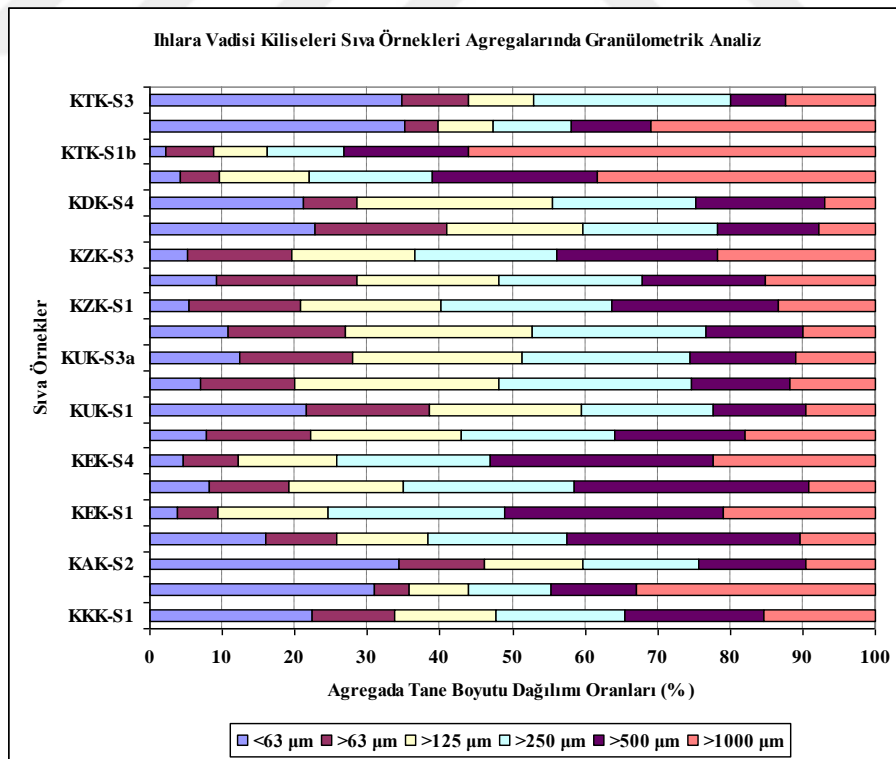
Örnekler	TB (%)*	TA (%)*	<63 µm	>63 µm	>125 µm	>250 µm	>500 µm	>1000 µm
KKK-S1	89,25	10,75	22,44	11,24	14,13	17,70	19,16	15,33
KAK-S1	92,76	7,24	30,92	4,73	8,21	11,38	11,74	33,01
KAK-S2	87,69	12,31	34,36	11,77	13,51	16,01	14,74	9,61
KAK-S3	77,01	22,99	15,94	9,88	12,51	19,22	32,13	10,33
KEK-S1	46,51	53,49	3,76	5,65	15,14	24,26	30,19	21,01
KEK-S3	84,57	15,43	8,09	11,09	15,72	23,67	32,34	9,08
KEK-S4	82,58	17,42	4,59	7,61	13,48	21,30	30,66	22,36
KSK-S1	78,35	21,65	7,73	14,50	20,63	21,20	17,91	18,04
KUK-S1	84,52	15,48	21,58	16,89	21,02	18,06	12,87	9,57
KUK-S2	74,73	25,27	6,94	13,00	28,20	26,55	13,63	11,68
KUK-S3a	83,37	16,63	12,36	15,50	23,47	23,16	14,53	10,98
KUK-S4	84,55	15,45	10,87	16,05	25,79	23,84	13,55	9,90
KZK-S1	88,94	11,06	5,37	15,41	19,38	23,49	23,01	13,35
KZK-S2	88,30	11,70	9,27	19,22	19,66	19,69	16,93	15,22
KZK-S3	82,22	17,78	5,10	14,37	17,06	19,56	22,23	21,68
KZK-S5	89,76	10,24	22,83	18,01	18,81	18,60	13,93	7,82
KDK-S4	77,11	22,89	21,19	7,26	27,02	19,69	17,84	6,99
KTk-S1a	57,60	42,40	4,22	5,43	12,30	16,91	22,81	38,33
KTk-S1b	4,58	95,42	2,20	6,52	7,44	10,51	17,27	56,05
KTk-S1c	97,59	2,41	35,19	4,44	7,70	10,68	11,02	30,97
KTk-S3	93,93	6,07	34,80	9,13	8,92	27,15	7,71	12,28
Ortalama	78,38	21,62	15,23	11,32	16,67	19,65	18,87	18,27

(*) TA: Toplam agrega oranı, TB: Toplam bağlayıcı oranı

Tablo 12. İhlara Vadisi Bizans dönemi kiliselerinden sıva örneklerinde agrega/bağlayıcı ve granülometrik analizleri

Şekil 2. Sıva örneklerinde toplam agrega/bağlayıcı oranları dağılımı

Şekil 3. Sıva örnekleri agregaları sistematik eleme ile belirlenen dağılım (Granülometrik Analiz)

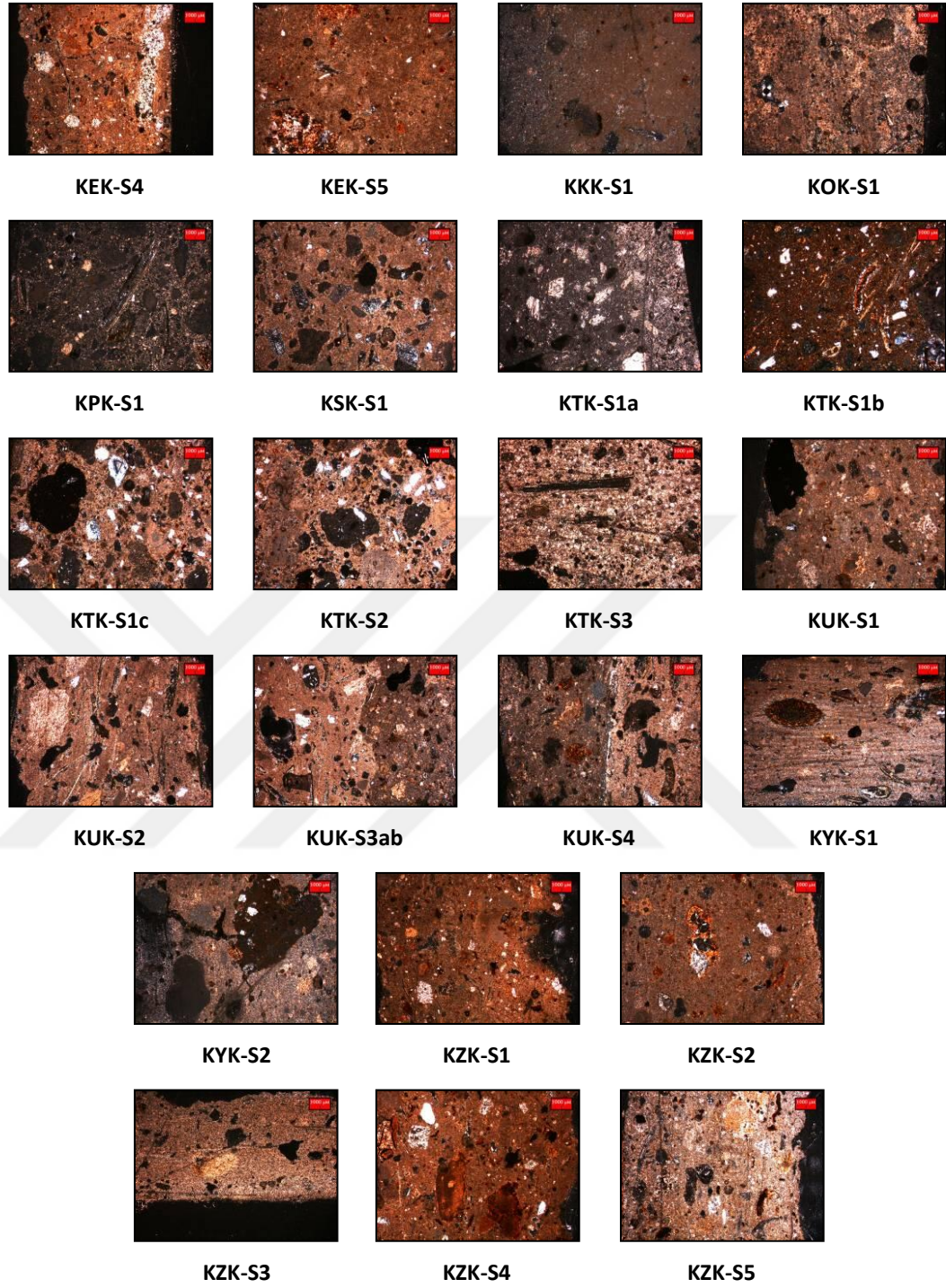

Şekil 4. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri sıva örneklerinin agregaları

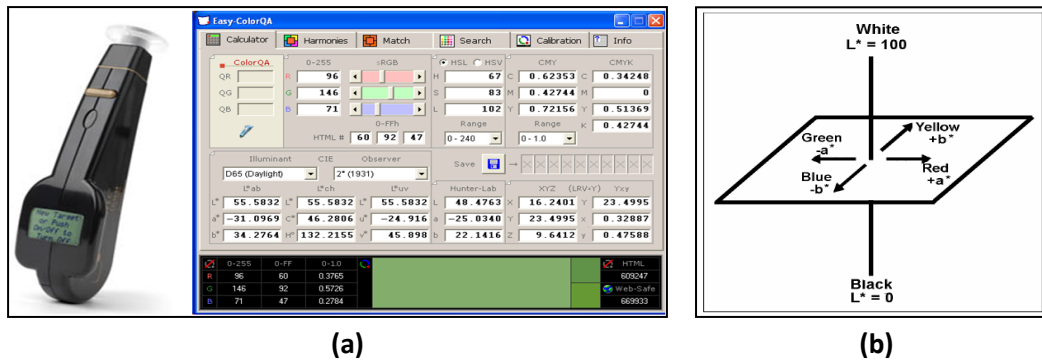
Sıva Örnek Grupları	MTB (%)	MTA (%)	Matris Bağlayıcı İçeriği (% 100)				Matriks Agrega İçeriği (% 100)		
			Kireç	Alçı	Çm	Kil/Tüf	Kayaç&Mineraller*	TK	Org
KKK-S1	95	5	30	-	-	70	99 (Q,Pl,By,Sr)	-	1
KTk-S1a	75	25	70	-	-	30	99 (Q,C,Pl,Tf,Ç,Op)	-	1
KTk-S2	65	35	100	-	-	-	100 (Q,Pl,Py,Op,A,B)	-	-
KUK-S1	75	25	100	-	-	-	99 (Q,K,Pl,By,Op)	-	1
KPK-S1	92	8	20	-	-	80	98 (Q,Ç,Pl,By,Tf)	-	2
KEK-S1	70	30	100	-	-	-	99 (Q,Pl,By,A,B,Py,Op)	-	1
KEK-S5	85	15	80	-	-	20	98 (Q,Ç,Pl,By,Py,Op)	1	1
KTk-S1b KTk-S1c	55	45	100	-	-	-	96 (Q,Ç,Pl,By,Py,Op,Am,A)	-	4
KZK-S2 KZK-S3 KAK-S1	90	10	100	-	-	-	97 (Q,Pl,Ç,By)	1	2
KTk-S3 KDK-S1 KDK-S2 KDK-S3 KDK-S4 KDK-S5 KDK-S6 KDK-S7	91	9	80	20	-	-	98 (Q,Ç,Pl,Py,Tf)	-	2
KAK-S2 KAK-S3 KYK-S2 KOK-S1	92	8	70	30	-	-	95 (Q,Ç,Pl,Op)	-	1
KEK-S4 KSK-S1 KZK-S1 KZK-S4 KZK-S5	75	25	100	-	-	-	96 (Q,Ç,Pl,Tf,Op)	1	3
KEK-S2 KEK-S3 KUK-S2 KUK-S3ab KUK-S4 KBK-S1 KYK-S1	94	6	70	30	-	-	97 (Q,Ç,Pl,Op,Tf)	-	3

(*) A: Andezit, Am: Amfibol, B: Bazalt, C: Kalsit, Ç: Çört, Çm: Çimento, K: Kireçtaşı, Op: Opak Mineraller, Pl: Plajiyoklas, Q: Kuvars, Qs: Kuvarsit, Sr: Serizit, Tf: Tüf, TK: Tuğla Kırığı Parçaları

Tablo 13. Ihlara Vadisi Bizans dönemi duvar resmi sıva katı örneklerinin petrografik özellikleri

Şekil 5. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri sıva örneklerinin ince kesit mikrofotografarı

Şekil 6. Kromametrik Analiz; (a) Renk ölçer (b) CIE L*a*b* renk sistemi

Örnekler	L	a	b	Görünen Renk
KAK-P1a	29,27	23,50	20,11	Kırmızı
KAK-P1b	36,26	15,40	25,39	Kahverengi
KAK-P2	29,49	15,88	27,30	Kahverengi
KAK-P3	35,56	20,18	24,66	Kırmızı
KBK-P1	12,63	1,68	1,37	Siyah
KZK-P1	24,92	9,23	4,30	Kırmızı
KZK-P2a	39,24	-1,27	-13,44	Mavi (Çivit)
KZK-P2b	42,24	10,96	28,37	Sarı
KZK-P2c	35,78	0,19	0,72	Gri
KZK-P2d	20,51	2,53	3,07	Kahverengi
KZK-P2e	18,00	0,00	0,00	Siyah
KZK-P2f	59,86	-0,37	5,83	Beyaz
KZK-P3a	18,57	0,45	0,16	Gri
KZK-P3b	24,43	16,47	9,16	Kırmızı
KZK-P3c	49,01	2,74	15,76	Bej
KZK-P4a	41,59	-0,21	3,12	Gri
KZK-P4b	23,58	5,46	6,96	Kahverengi
KZK-P5a	35,52	-0,75	-1,59	Mavi
KZK-P5b	23,32	20,76	15,12	Kırmızı
KZK-P5c	57,30	1,58	10,76	Beyaz
KZK-P5d	15,57	-0,47	1,32	Siyah
KZK-P5e	25,45	8,80	12,38	Kahverengi
KDK-P1	20,43	0,44	0,15	gri
KDK-P2a	22,00	6,36	8,08	kahverengi
KDK-P2b	10,30	0,26	-0,69	siyah
KDK-P3	25,16	-0,61	-0,92	gri
KDK-P4	53,24	-1,20	12,93	beyaz
KDK-P5	13,68	0,05	-1,50	siyah
KDK-P6a	51,82	0,07	7,37	beyaz
KDK-P6b	27,70	22,75	20,50	kırmızı
KDK-P7a	64,85	-1,48	1,83	beyaz
KDK-P7b	16,73	19,18	12,77	kırmızı
KTK-P1a	36,86	-5,50	6,59	Yeşil
KTK-P1b	38,38	-2,01	5,77	Yeşil

Örnekler	L	a	b	Görünen Renk
KTK-P1c	18,81	-0,91	2,58	Siyah
KTK-P2	46,90	-0,20	4,30	Gri
KTK-P3a	21,70	0,00	0,00	Siyah
KTK-P3b	34,57	19,01	14,61	Kırmızı
KTK-P3c	67,32	-0,37	1,03	Beyaz
KEK-P1	49,09	0,44	6,34	Gri
KEK-P2	48,99	8,29	33,07	Sarı
KEK-P3a	32,60	-0,84	1,04	Siyah
KEK-P3b	24,42	10,35	8,30	Kahverengi
KEK-P3c	52,80	0,75	9,41	Gri
KEK-P4	21,67	-0,23	0,63	Siyah
KEK-P5a	32,80	25,02	18,67	Kırmızı
KEK-P5b	20,69	-0,44	-0,16	Siyah
KEK-P5c	55,18	-0,39	4,71	Gri
KKK-P1a	21,95	14,11	12,30	Kırmızı
KKK-P1b	49,67	9,48	31,24	Bej
KKK-P1c	45,78	0,20	4,46	Gri
KOK-P1a	4,66	0,05	-1,21	Siyah
KUK-P1a	25,47	6,07	4,37	Kahverengi
KUK-P1b	30,57	-0,43	2,54	Gri
KUK-P1c	41,93	0,79	8,55	Bej
KUK-P2	14,06	-0,70	0,50	Siyah
KUK-P3	16,18	0,22	0,82	Siyah
KUK-P4	40,26	-0,62	2,99	Gri
KUK-P5a	30,97	-0,19	-0,75	Gri
KUK-P5b	19,17	8,18	6,10	Kırmızı
KPK-P1	50,70	0,77	3,96	Gri
KSK-P1	27,60	24,92	19,19	Kırmızı
KYK-P1a	7,74	0,001	-0,002	Siyah
KYK-P1b	31,54	-3,49	18,47	Yeşil
KYK-P2a	29,03	21,60	19,70	Kırmızı
KYK-P2b	46,02	-0,27	20,91	Yeşil
KYK-P2c	16,32	0,91	0,32	Siyah

Tablo 14. Ihlara Vadisi Bizans dönemi kiliseleri sıva üzeri pigment örneklerinde kromametrik analiz (L*a*b* renk kodu değerleri)

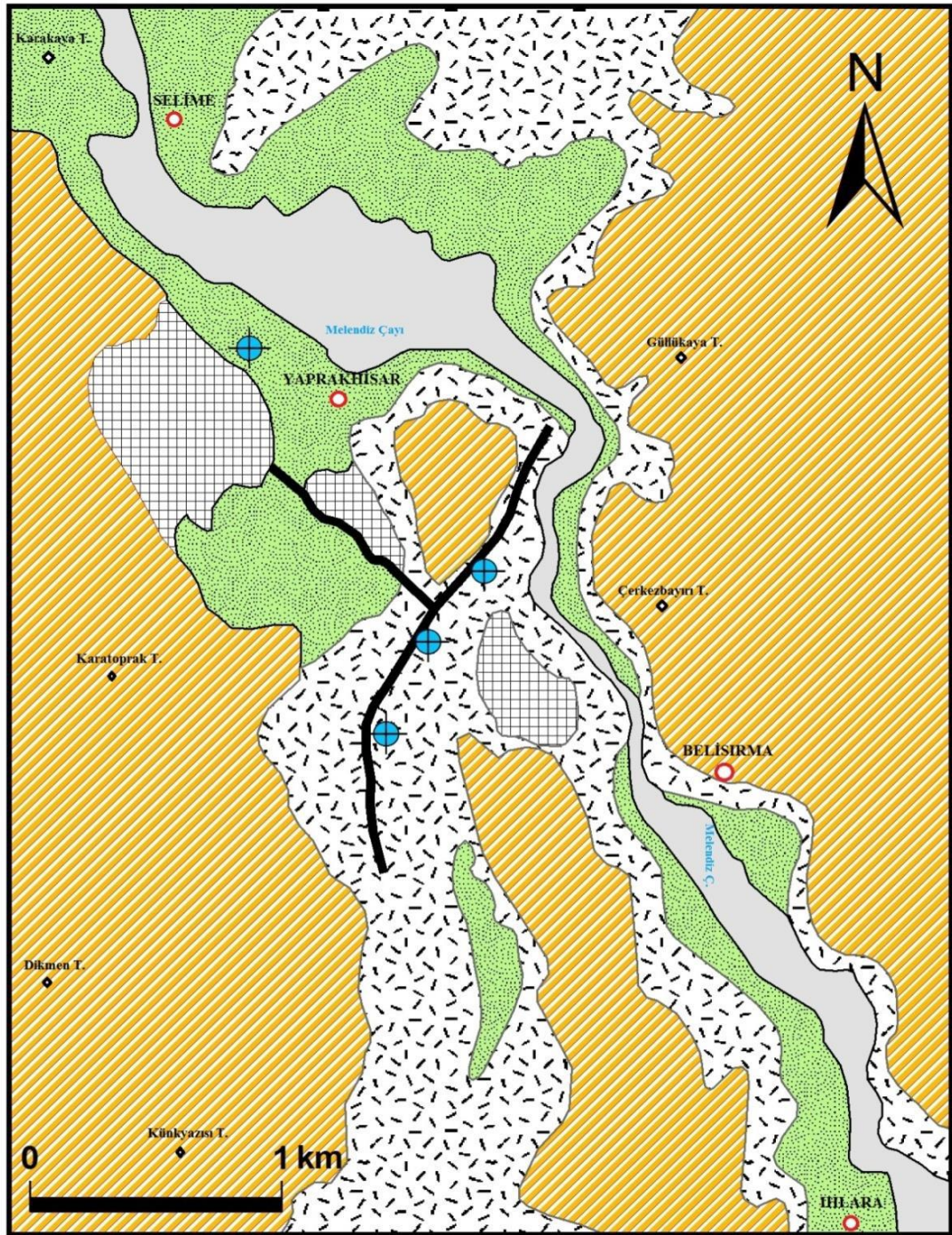
EK 2: IHLARA VADİSİNİN JEOLojİK VE JEOMORFOLOJİK YAPISI

Ihlara bölgesinde derin vadinin ve bu vadideki birimlerin oluşumu yaklaşık 5 milyon yıllık bir süreç dahilinde olmuştur. Birimlerin oluşumunu takiben melendiz suyu ve kollarının oluşturduğu ana su hattı ile diğer iklim koşulları altında meydana gelen erozyon etkisi Ihlara bölgesine bugünkü doğal görünümü kazandırmıştır.

Ihlara Vadisinde yamaçlar tüf ve ignimbritlerden oluşur. Tüfler ve ignimbritler, alterasyona karşı dayanıklı sert-masif kayaç özelliği gösterirler (Şekil 7-8).

Ihlara kasabası 5. Derece deprem bölgesinde bulunur, fakat bölgede halen aktif olan ve deprem üreten bölgesel faylar vardır.

Bölgede heyelan, kaya düşmesi, çığ ve su baskını gibi doğal afet tehlikesi yoktur.

İşaretler

— Fay

Sıcak Su Kaynağı

Jeolojik Birimler

Alüvyon

Traverten

Hasan Dağı Külleri

Kızılkaya İgnimbiriti

Selime Tüfleri

Şekil 7. Araştırma sahasının jeoloji haritası

Ü. SİSTEM	SİSTEM	SERİ	SİMGE	KALINLIK (m)	LİTOLOJİ (Kayaç Çeşidi)	MORFOLOJİK DURUM	HİDROJEOLOJİK ÖZELLİKLER
SENOZOYİK	TERSİYER	PLİYÖSEN	Q ₁ Q ₂	0 - 50	Alüvyon, traverten Açısal uyumsuzluk Bazalt	Alüvyon gevşek Traverten dayanımlı	Alüvyon geçirimli Traverten karstik
					Hasandağ külleri tuf, tüfit İgnimbirit Bazalt	Dayanımlı Gevşek kolay aşınmalı Dayanımlı	Geçirimsiz
					KIZILKAYA İGNİMBİRİTLERİ	Sert, dayanımlı kırık ve çatlaklı kesimleri kolay kopmalı	Kırıklı, çatlaklı Akifer
					SELİME TÜFLERİ (İgnimbiritleri)	Gevşek dokulu Dayanımsız Kolay aşınmalı	Geçirimsiz
					Tuf, Tüflü kireçtaşı KARAKAYA VOLKANİTLERİ	Dayanımsız	Geçirimsiz
					GÖSTÜK İGNİMBİRİTİ Siyah İgnimbirit	Dayanımlı	İgnimbirit kırıklı çatlaklı
					OLİGO MYÖSEN	Pb	Temel
PALEZOYİK							

Şekil 8. Araştırma sahasındaki birimlerin stratigrafik kesiti

Sert ve dayanımlı Kızılkaya İgnimbiritlerinin yamaç eğimi, çok yüksek ve dik olmaktadır. Ihlara Vadisi'ndeki düşey yamaçlar bu kayalardan oluşmuş ve ilginç görünüm sunmuşlardır. Bu kayalar düzlüklerde ise mesa şekilli tablamsı yapılarda gözlenmektedir. Tuf ve volkan külleri ise kolay aşınmalı kötü arazi topoğrafyası oluşturmuştur.

Ihlara Vadisi; Selime, Yaprakhisar, Belısırma ve Ihlara Kasabası'nı içine alan, 14 km uzunluğunda, epijenik ve kanyon bir vadi özelliği taşır. Ortalama 80 m derinliğe sahip, yer yer 100 veya 120 m derinliktedir. Ihlara Vadisi, III. ve IV. Jeolojik Zamanlarda Hasan Dağından çıkan bazalt ve andezit yoğunluklu lavlar sonucunda ortaya çıkan sahada daha sonra Neojen ve Kuaterner'de meydana gelen çökmeler sonucunda geniş çatlaklar meydana gelmiştir. Melendiz Dağlarından kaynaklanan Melendiz Çayı'nın da bu

çatlaklarda kendine bir yatak oluşturarak derinleştirmesi neticesinde Ihlara Vadisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca IV. Jeolojik Zamanda meydana gelen çökmeler vadiye bir derinlik kazandırmıştır (Doğa Araştırmaları Derneği İktisadi İşletmesi, 2013).

Vadi ve çevresinde jeomorfolojiyi şekillendiren faktörler arasında deprensellik ve volkanik faaliyetlerinden sonra rüzgar ve akarsu erozyonu çok etkin bir rol oynamıştır.

Selime, Yaprakhisar, Belısırma ve Ihlara Kasabasını içine alan ve 14 km uzunluğunda olan Ihlara Vadisi epijenik ve kanyon bir vadi özelliği taşır. Ortalama 80 m derinliğe sahip, yer yer 100 veya 120 m derinliktedir. Ihlara Vadisi, III. Ve IV. Jeolojik Zamanlarda, Hasan Dağından çıkan bazalt ve .andezit yoğunluklu lavlar sonucunda ortaya çıkan sahada, daha sonra Neojen ve Kuaterner'de meydana gelen çökmeler sonucunda geniş çatlaklar meydana gelmiştir. Melendiz Dağlarından kaynaklanan Melendiz Çayı'nın da bu çatlaklarda kendine bir yatak oluşturarak derinleştirmesi sonucunda Ihlara Vadisi ortaya çıkmıştır. IV. Jeolojik zamanda meydana gelen çökmeler ise vadiye derinlik kazandırmıştır. Ihlara Vadisi'nin oluşmasında bölgesel yükselme hareketleri ve bununla beraber mevcut alan kırık hatları ve sistemleri etkili olmuştur.

EK 3: IHLARA VADİSİNDE TARIMSAL FAALİYETLER

Ihlara vadisinin arazi kullanımının; % 78,2'sinde kuru tarım, % 0,51 kadarında sulu tarım yapılmakta, % 0,6'sını bahçe (kuru), % 3,7'si bahçe (sulu), % 1'ini çıplak kayalık, % 10,7'sini mera alanları, % 2,7'sini bağ ve % 2,4'ünü ise yerleşme alanları oluşturmaktadır.

Yörede daha çok kuru tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Ekimi yapılan ürünler içerisinde tahıl (buğday, arpa, yulaf), patates, kabak ve soğan öne çıkmaktadır. Sulu tarımın yapıldığı Melendiz Çayı çevresinde çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmektedir. Bu ürünler arasında mısır, yeşil fasulye, domates, biber, patlıcan gibi sebzeler ile elma, armut, kayısı ve dut gibi meyveler öne çıkmaktadır. Yetiştirilen ürünlerin çoğu hane halkının ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılmaktadır. Ticari getirisi azdır.

Volkanik kökenli toprakların varlığı özellikle bağcılık açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Kapadokya'nın bir parçası olması ve geleneksel olarak üzüm yetiştiriciliğin merkezleri arasında görülmesine rağmen bağcılık faaliyetleri eski önemini yitirmiştir. Yörede üzüm bağlarına özellikle Yaprakhisar ve Selime civarlarında rastlanmaktadır.

EK 4: SÖZLÜK

Arkosolium: Bir duvar önüne, genellikle bir mezar için inşa edilen ya da kaya mimarisinde kayaya oyulan kemerli niş. En erken örneklerinin 3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı arkosoliumlar, 4. yüzyıl katakomplarında (yer altı mezar ya da yaşam alanları) tympanum altındaki kemerli nişlerdir ve duvar resmine sahiptir.

Katholikon: Bir Ortodoks manastırında merkez niteliğindeki ana kilise

Naos: Yunanca tapınak ya da kilise anlamına gelir. Kelime, kilisenin içi ya da ibadet mekanı için kullanılır. Hıristiyan bazilikalarında 6. yüzyıla kadar templon levhaları ile bemandan ayrılan cemaatin toplandığı nefir ve kiliselerdeki asıl ibadet mekanıdır. 6. yüzyıldan sonra merkezi planlı yapılarda naos, kubbeli, din adamları tarafından yönetilen ayin için ayrılmış ibadet mekanı temsil eder, cemaatten bir ikonostasis ile ayrılır. Kilise mimarisinde yeryüzünü temsil eder. Duvar resimleri kubbeden, apsise, oradan naosa doğru devam eden bir hiyerarşi içinde resmedilir.

Protospatharios: İmparatorluk hiyerarşisinde yüksek rütbeli bir senato üyesidir. Orta Bizans döneminde, özellikle 10. yüzyıla kadar genellikle *thema* komutanlarına verilen yüksek bir rütbedir. 11. yüzyılda önemini kaybeden bu unvana sahip kişilerin bazılarının adli, bazılarının askeri mevkilerde, bazılarının da sarayda görevli oldukları belirtilmektedir (Kazhdan, 1991, s. 1748).

Şapel: Fransızca chapel kelimesinin Türkçeleştirilmiş halidir. Kiliselerin içinde ya da çevresinde kutsal bir kişi adına ya da önemli bir dini günün anısına ayrılmış küçük ibadet yerlerine verilen isimdir. Bir nevi küçük kilise anlamında kullanılır. Her birinde birer altar bulunur. Batılı araştırmacılar kiliseler çevresindeki mezar odaları, vaftizhane binaları için şapel kelimesini kullanmışlardır.

Büyük kiliselerin çevresinde ayrı birer küçük bina şeklinde olabilirler. Genellikle tek nefli kilise görünümündeki bu yapılar, doğusunda apsis ve altar içerir. Bazen kutsal bir kişinin röliklerini ya da mezarını içerebilir. Bazen iki katlı olarak inşa edilirler; alt katta mezar odası üst kat kişisel dua yeri olarak kullanılır.

Tagma (Tagmata): V. Konstantin tarafından kurulan ve doğrudan imparatorun kumanda ettiği profesyonel ordudur. Askeri idare bakımından eyaletlerdeki *themalar* ile başkentteki garnizonu bulunan *tagmalar* arasında fark olduğunu belirten Ostrogorsky,

themaların toprağa bağlı askerlerinin köylü milislerden, başkentin *tagmalarının* ise mesleği askerlik olan kişilerden oluştuğunu ifade eder. *Tagmaların* başında *domestikolar* (bütün orduların başkumandanı) bulunur (Kazhdan, 1991, s. 2007; Ostrogorsky, 2011, s. 233).

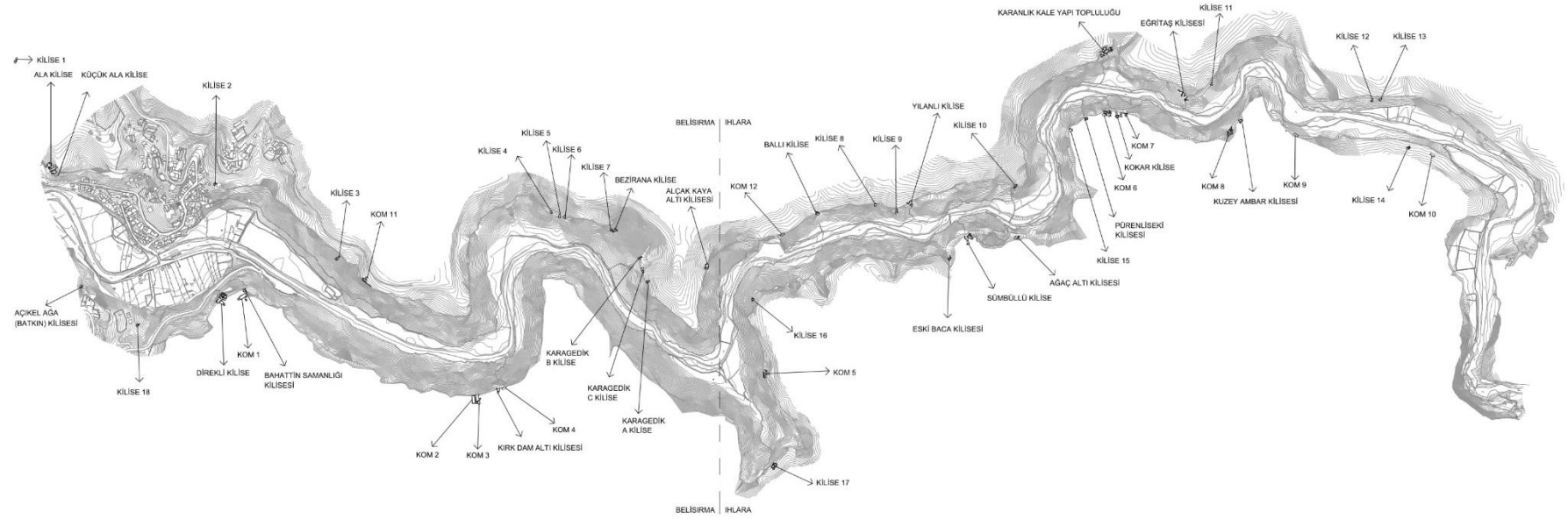
Templon: Dini yapıların kutsal mekanı bema ile, halkın ibadet mekanı naosu birbirinden ayıran, ayrıca bir mimari öge olarak da tanımlanan parapet ya da korkuluklu bölüm.

Thema: Themalar askeri nitelikteki idare birlikleridir. Kolordu anlamına gelen thema kelimesi, sonradan bu yeni askeri bölgelerin adı olarak kullanılmıştır. Askeri birliklerin (*themaların*) Anadolu'daki bölgelere iskan edilmesi suretiyle meydana gelmiştir ve bu sebeple de birliklerin yerleştiği bölgeler *thema* olarak ifade edilmiştir (Ostrogorsky, 2011, s. 90).

Topoteretes: 5. ve 6. yüzyılda Mısır'da, generalin yardımcısı anlamına gelen askeri bir rütbedir. Sonraları kullanılmayan terimin 9. ve 10. yüzyılda yeniden ortaya çıktığı, mühürlerden ve Porphyrogenetus'un Seremoniler kitabından öğrenilir. *Tagmata, thema* ya da deniz donanmasına komuta eden ve teğmen rütbesine denk gelen bir unvandır. On beş *bandaya* (Bizans ordusunda en küçük birlik) komuta ettiği belirtilir (Kazhdan, 1991, s. 2095).

Tourmarches: 10. yüzyılda, strategosun başyardımcısı olarak tanımlanan askeri kumandan. Genellikle *tourmarches*'lerin bir tourmaya kumanda ettiği ve mali ve adli meselelerle ilgili bölgedeki nüfus üzerinde otorite sahibi olduğu kabul edilir. 971-975 tarihli listelerde adına rastlanmayan *torumarches*, 11. yüzyılın ortalarında askeri bir yazarın eserinde görülür. Buna göre 11. yüzyılın ilk yarısında güney İtalya'da bir *tourmarchai* vardır, ancak unvanın 11. yüzyıldan sonra kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir (Kazhdan, 1991, s. 2100-2101).

Spatharokandidatos: Spatharios ve kandidatos sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş yüksek bir rütbedir. Taktika'da spatharokandidatos, dishypatos ve spatharios (özel ya da imparatorluk saray muhafızı) unvanları arasında bir yere sahiptir. Mühürlerde, noterlik, ikinci derece yargıçlık ve imparatorluk katibi ya da yazmanı gibi alt derece memuriyetlerle ilişkilendirilmiş, 12. yüzyıldan sonra bir daha kullanılmamıştır (Kazhdan, 1991, s. 1935).

Çizim 170. Ihlara Vadisi, Ihlara ve Belisirma yerleşimleri topografik çizimi (Kültür Bakanlığı 2014 proje çiziminden değiştirilerek)

EK 5: ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 12/10/2018

Tez Başlığı : KAPADOKYA BÖLGESİ, IHLARA VADİSİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ KAYA MİMARİSİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 393 sayfalık kısmına ilişkin, 12/10/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Stuyel
12.10.2018

Adı Soyadı: HÜLYA ŞAHNA

Öğrenci No: N08245082

Anabilim Dalı: SANAT TARİHİ

Program: SANAT TARİHİ

Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. M. Sacit PEKAK

EK 6: ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 12/10/2018

Tez Başlığı: KAPADOKYA BÖLGESİ, IHLARA VADİSİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ KAYA MİMARİSİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Hülya Şahna
12/10/2018

Adı Soyadı: HÜLYA ŞAHNA
Öğrenci No: N08245082
Anabilim Dalı: SANAT TARİHİ
Programı: SANAT TARİHİ
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

M. Sacit Pekak
Prof. Dr. M. Sacit PEKAK

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr